

Richard
Dawkins

DIEVO
ILIUZIJA

VEGALINE

Atsiliepimai

„Pagaliau vienas geriausių iš dabar gyvenančių negrožinės literatūros autorių sudėliojo savo mintis apie religiją į knygą, darnią ir aiškia - kaip jam būdinga. <...> [Dokinsas] savo argumentus dėsto su užsidegimu, poetišku stiliumi, bet grindžia protu bei įrodymais.“

- **Steven Pinker, *How the Mind Works* autorius**

„Įdomi, labai informatyvi, puikiai parašyta polemikinė knyga. <...> Mus meistriškai įtikina, išradingai įkalba nusikratyti nesąmonių apnašų, kuriomis nuolat mums dangstė akis nuo pat pirmojo apsilankymo sekmadieninėje mokykloje.“

- ***Sunday Times* (Londonas)**

„*Dievo iliuzija* - išmintinga, jautri knyga, tikra kaip ledas, tikra kaip ugnis. Jeigu ši knyga nepakeis pasaulio, vadinasi, sumautas tas pasaulis.“

- **Penn & Teller**

„Jei paklaustumėte apie geriausias Dokinsos savybes, pasakyčiau, kad jis yra talentingas, aiškiai dėstantis mintis, nemandagus ir karštas polemistas. <...> *Dievo iliuzija* yra puiki ir reikšminga knyga <...> nepagarbi ir įžvalgi.“

- ***San Francisco Chronicle***

„Dažnai į Dokinsą numojama ranka: atseit, chuliganiškas polemistas. O juk teologines doktrinas jis nagrinėja taip pat, kaip dera nagrinėti kiekvieną mokslinę teoriją.“

- ***Scientific American***

„*Dievo iliuziją* verta perskaityti ne kartą - ne tik kaip svarbų mokslinį veikalą, bet ir kaip didį literatūros kūrinį.“

- **Steven Weinberg, *Times Literary Supplement* (Jungtinė Karalystė)**

„Nuosekliausia ir labiausiai triuškinanti religijos kritika, kokią kada nors teko skaityti.“

- ***Mail on Sunday* (Jungtinė Karalystė)**

„Ši dėmesį prikaustanti knyga apie ateizmą įtikinėja, provokuoja, argumentuoja ir stulbina. <...> Su kai kuo negali nesutikti, kai kas tave tiesiog įsiutins. Tikrai puiki.“

- *Sunday Times* (Australija)

„Nepaprastai įdomi <...> parašyta gyvai ir sąmojingai, todėl knyga ne tik suteikia skaitymo malonumą, bet ir pastūmėja mintį aprėpti patį plačiausią iš pažiūrų spektrų.“

- *Financial Times*

„Patraukli knyga <...> aiškus, patraukiantis, įtikinantis rašytojo stilius. <...> *Dievo iliuzija* yra puikus, argumentais pagrįstas iššūkis kiekvienam mąstančiam tikinčiajam, kuris turės drąsos ją perskaityti ir pamėgins diskutuoti.“

- *The Globe and Mail* (Kanada)

„Vaizdingai ir gyvai parašyta <...> įdomu nuo pradžios iki galo. <...> Visai pagrįstai Dokinsas piktinasi, kad modernybės laikais tebeveši viduramžiškos idėjos. Jos tikrai per ilgai užsibuvo.“

- *The Nation*

„Dokinsas yra įžymiausias britų ateistas. *Dievo iliuzijoje* jis iškalbingai atskleidžia savo bekompromisės pažiūras <...> jeigu norite suprasti evoliuciją arba sužinoti ateizmo argumentus, nerasite geresnio vadovo nei Ričardas Dokinsas.“

- *Sunday Telegraph* (Jungtinė Karalystė)

„Stebėtina aiški, nuosekliai logiška išvada, kuri parodo, kad mokslas nepaprastai išplečia mūsų suvokimo erdvę, nors anksčiau mums atrodė, jog tai gali tik Dievas.“

- *New York Magazine*

„Gausus antireliginės minties arsenalas.“

- *U.S. News and World Report*

„Ugninga, įžvalgi, ironiška, protą nuskaidrinanti ir, svarbiausia, be galo reikalinga.“

- *Daily Express* (Jungtinė Karalystė)

„Apstu taiklių argumentų, be nuolaidų kritikuojančių visokias religinių fanatikų kvailystes ir suktybes.“

- *The New York Times Book Review*

„Nebūtina pirkti visų Dokinsio knygų; ir ši viena įrodo, kad jis turi drąsos kalbėti apie blogybes, kurios randasi iš kiekvienos religijos.“

- *Kirkus Reviews* (recenzija pažymėta žvaigždute - ypatingai vertingos knygos ženklų)

„Padrąsinantis raginimas tiems, kurie norėtų prisipažinti netikintys, bet dvejoja, stokodami ryžto.“

- *Daily Mail* (Jungtinė Karalystė)

„Didis mokslininkas, per savo karjerą ne kartą parodęs gebėjimą ramiais, argumentuotais samprotavimais paaiškinti pačios gyvybės kilmę, dabar kovingai ėmėsi priemonių prieš putojančią prietarų bangą, vėl plūstančią per visą pasaulį.“

- *The Independent* (Jungtinė Karalystė)

„O, kaip atsigausi, kai skaitant tave visą lyg žadinantis trimito garsas persmelkia tiesa, nepalikdama galvoje vietos įsitikinimui, kuris tau buvo kalamas visą gyvenimą, kad didžiausia dorybė - būti persiėmusiam tikėjimu, dvasiomis ir prietarais. Pasijunti gaivaus oro įkvėpęs.“

- *Matt Ridley, Genome* autorius

„Uždeganti ir įkvepianti knyga. <...> Dokinsas, ginkluotas neatremiamais argumentais, pergalingai atakuoja.“

- *Guardian* (Jungtinė Karalystė)

„Nuostabi knyga <...> optimistiška, aiški, sąžininga, įdomi ir dažnai labai juokinga <...> logiška mintis ir gausybė pasitelktų šaltinių išsilieję išsistiniu informacijos srautu.“

- *Michael Frayn, The Human Touch* autorius

„Dievo iliuzija parašyta Dokinsui būdingu logišku ir aiškiu stiliumi. Iš tikrųjų knyga taip gerai parašyta, kad ją turėtų perskaityti ne tik suaugusieji, bet ir vaikai.“

- *Philip Pullman, trilogijos His Dark Materials* autorius

„Drąsi ir svarbi knyga.“

- **Desmond Morris**, *The Naked Ape* autorius

„Ričardas Dokinsas yra žymus mūsų laikų pranašas. Knygos, atspindinčios jo veiklą tyrinėjant genais pagrįstą gyvybės evoliuciją, padarė didžiulį poveikį mūsų kolektyviniam mąstymui; *Dievo iliuzija* tęsia tą pačią minties žadinimo tradiciją.“

- **J. Craig Venter**, žmogaus genomo tyrėjas

„Pernelyg dažnai žmogui tobulėti sutrukdo karštas religinis iracionalumas. Kad pasaulis galėtų jam veiksmingai atsispirti, reikalingi karšti racionalizmo šalininkai, kurie nebijo mesti iššūkio nuo seno išsakni-jusiems tikėjimams. Tarp jų ypač išsiskiria Ričardas Dokinsas ir jo aš-traus proto pagimdyta *Dievo iliuzija*.“

- **James D. Watson**, vienas iš DNR molekulės atradėjų.
The Double Helix autorius

„Turėtų perskaityti kiekvienas: nuo ateisto iki vienuolio. Jeigu jo negailestingas racionalumas bent kartą jūsų neįsiutins, turbūt esate negyvas.“

- **Julian Barnes**, *Arthur and George* autorius

„Nuostabi knyga, aiški ir išmintinga, tikrai pamokanti.“

- **Ian McEwan**, *Atonement* autorius

„Įtikinamai parodo, kaip reikėtų vertinti religijos vietą šiuolaiki-niame pasaulyje. Si knyga taps klasika.“

- *Seed*

„Kiekvienas turi ją perskaityti. Ateistams patiks pono Dokinsio griežta logika ir taiklus sąmojis, teistai ras puikių testų patitikrinti savo tikėjimo tvirtumą. Net ir agnostikai, kurie teigia neturį jokios nuomonės apie Dievą, gali būti įtikinti, kad jų aiškinimai buvo tik nepagrįsti pliurpalai.“

- *The Economist*

„Neįmanoma pervertinti didžiulės Ričardo Dokinsio įtakos audrin-gai polemikai tarp mokslo ir religijos.“

- *Salon*

RICHARD DAWKINS

DIEVO
ILIUZIJA

Iš anglų kalbos vertė

Elena Belskytė

VEGA LINE

Vilnius/2010

UDK 211.5
Da463

Versta iš:

The God Delusion by Richard Dawkins

Copyright © 2006 by Richard Dawkins. All rights reserved.

Preface © 2008 by Richard Dawkins

© Lietuviškas leidimas „Vega line“, 2010

© Elena Belskytė, vertimas į lietuvių kalbą, 2010

ISBN 978-609-95168-1-3

Daglasui Adamsui atminti

(Douglas Adams, 1952-2001)

„Parko grožį matai ir netikėdamas,
kad jo tankmėje gyvena fejosa“

Turinys

Antrojo leidimo pratarmė	13
Pratarmė	23
1 GILIAI TIKINTIS BEDIĖVIS	31
Pelnyta pagarba	31
Nepelnyta pagarba	41
2 DIEVO HIPOTEZĖ	50
Politeizmas	51
Monoteizmas	56
Sekuliarizmas, Tėvai steigėjai ir Amerikos religija	58
Agnosticizmo skurdas	66
NOMA	75
Didysis maldos eksperimentas	82
Nevilio Čemberleno evoliucijos mokykla	87
Žalieji žmogeliukai	91
3 DIEVO BUVIMĄ TEIGIANTYS ARGUMENTAI	96
Tomo Akviniečio „įrodymai“	96
Ontologinis argumentas ir kiti <i>aprioriniai</i> argumentai	99
Argumentas, grindžiamas grožiu	106
Argumentas, grindžiamas asmenine „patirtimi“	107
Argumentas, grindžiamas Šventuoju Raštu	112
Argumentas, paremtas gerbiamų religingų mokslininkų autoritetu	118
Paskalio lažybos	125
Argumentas, grindžiamas Bajeso teorema	127

4	KODĖL BEVEIK TIKRAI DIEVO NĖRA	132
	Uragano sukurtas lėktuvas „Boeing 747“	132
	Natūraliosios atrankos teorija kaip sąmoningumo žadintoja	134
	Nesupaprastinama sudėtinga sistema	139
	„Baltųjų dėmių“ garbinimas	146
	Antropinis principas: planetinė versija	156
	Antropinis principas: kosmologinė versija	163
	Kembridžo konferencija	173
5	RELIGIJOS ŠAKNYS	182
	Darvino imperatyvas	182
	Tiesioginiai religijos pranašumai	186
	Grupinė atranka	189
	Religija - kažko kito šalutinis produktas	192
	Psichologinis polinkis į religiją	200
	Atsargiai, nesumindyk mano memų	212
	Krovinių kultai	224
6	MORALĖS IŠTAKOS: KODĖL MES ESAME GERI?	230
	Ar moralė atsirado vykstant evoliucijai?	234
	Moralės kilmė. Atvejo tyrimas	243
	Ar verta būti geram, jeigu Dievo nėra?	247
7	„ŠVENTOJI“ KNYGA IR MORALĖS EVOLIUCIJA	256
	Senasis Testamentas	257
	Ar Naujasis Testamentas yra geresnis?	270
	Mylėk artimą savo	274
	Moralės evoliucija	284
	Juk Stalinas ir Hitleris buvo ateistai?	295

8	KUO RELIGIJA BLOGA? KODĖL JĄ PUOLATE?	303
	Fundamentalizmas ir mokslinis paneigimas	305
	Tamsioji absoliutizmo pusė	309
	Tikėjimas ir homoseksualumas	312
	Tikėjimas ir žmogaus gyvybės šventumas	314
	Didysis sofizmas apie Bethoveną	322
	Kaip „nuosaikus“ tikėjimas puoselėja fanatizmą	326
9	VAIKYSTĖ, PRIEVARTA IR IŠSILAISVINIMAS NUO RELIGIJOS	333
	Fizinis ir psichologinis smurtas	338
	Vaikų teisės	349
	Švietimo skandalas	355
	Dar kartą apie sąmoningumo kėlimą	362
	Religija kaip literatūros paveldo dalis	365
10	LABAI REIKALINGA SPRAGA?	370
	Binkis	371
	Paguoda	376
	Įkvėpimas	386
	Visų burkų burka	387
	Priedas	402
	Rekomenduojamos ir cituotos knygos	406
	Pastabos	414
	Rodyklė	428

Antrojo leidimo pratarmė

Pirmas *Dievo iliuzijos* leidimas (kietais viršeliais) kiek netikėtai tapo viena iš 2006 m. perkamiausių knygų. Labai šiltai apie knygą atsiliepė skaitytojai, atsiuntę savo atsiliepimų „Amazon“ internetinei svetainei (per tūkstantį iki pradėdant rašyti šį tekstą). Tačiau spaudoje pasirodžiusių recenzijų tonas nebuvo toks palankus. Koks nors cinikas galėtų įžvelgti, kad recenzijų skyriaus redaktoriams stinga vaizduotės ir jie veikia tarsi pagal sąlyginį refleksą: jeigu pavadinime yra žodis „Dievas“, atiduokime tą knygą kokiam nors religijos apologetui. Tačiau taip sakyti būtų pernelyg ciniška. Keletas nepalankių recenzijų prasidėjo žodžiais: „Esu ateistas, BET...“, kuriuos jau seniai išmokau atpažinti kaip simptomiškus. Danielis Denetas (Daniel Dennett) knygoje *Breaking the Spell* pažymėjo, kad stebėtinau daug intelektualų „tiki į tikėjimą“, nors patys visiškai nereliginiai. Dar įdomiau tai, kad tokie „antrojo lygio“ tikintieji kartais būna dar aršesni negu tikrai tikintieji, nes jų religijos gynimo aistrą kursto prisiimta, savimeilė glostanti „plataus požiūrio“ pozicija: „Negaliu, deja, išpažinti tavo religijos, bet ją gerbiu ir jai prijaučiu“.

„Esu ateistas, BET...“ Tęsinys beveik visada vienodai neturiningas, nihilistinis ir - blogiausia - persmelktas egzaltuotu negatyvizmu. Beje, atkreipkime dėmesį, kaip minėta frazė atskiriama nuo kito labai mėgstamo pasakymo: „Anksčiau buvau ateistas, bet...“. Tai labai senas triukas, kurį religijos apologetai mėgo nuo Klaivo Steiplso Luiso (Clive Staples Lewis) laikų iki šių dienų. Taip mėginama sudaryti išankstinį patikimumo įspūdį - ir dažnai sėkmingai, nors tai be galo keista. Ant tokio kabliuko būtų geriau neužkibti.

Parašiau net ir straipsnį pavadinimu „Esu ateistas, BET...“, kurį paskelbiau savo svetainėje (RichardDawkins.net). Iš gautų kritinių ir kitų neigiamų pastabų apie pirmąją knygos leidimą sudariau apibendrintą toliau pateikiamą sąrašą. Bet visus šiuos priekaištus nuosekliai ir iki galo jau atrėmė daugybė diskusijos dalyvių. Tinklalapiui, kurį puikiai

tvarko Džošas Timonenas (Josh Timonen), jie atsiuntė vertinimų, kurie aštrumu ir tiesmukiškumu gerokai pranoksta tiek mano, tiek mano akademinių kolegų (Anthony C. Grayling, Daniel Dennett, Paul Kurtz ir kt.) atsakymus spaudoje (komentarai taip pat pateikti tinklalapyje).

Negalite kritikuoti religijos, jeigu nuodugniai neišnagrinėjote išmintingų teologijos knygų.

Netikėtas bestseleris? Vienas mano kritikų, labai pasitikintis savo intelektu, pareiškė, kad mano knyga būtų buvusi ne tik *netikėtas*, bet ir stebuklingas bestseleris, jeigu būčiau išnarpliojęs epistemologinius skirtumus tarp Tomo Akviniečio ir Dunso Skoto (Duns Scotus), jeigu būčiau teisingai įvertinęs Eriugenos požiūrį į tikėjimo patirties subjektyvumą, Ranerio (Rahner) nuomonę apie malonę, Moltmano (Moltmann) mintis apie viltį (na, šito aš tikrai nedariau). Skirtingai nei Stivenas Hokingas (Stephen Hawking) (jis atsižvelgė į išpėjimą, kad kiekviena matematinė formulė mažina tiražo pardavimą per pusę), mielai atsisakyčiau bet kokios vilties pamatyti savo pavardę perkamiausių knygų sąrašė, jeigu būtų bent mažytė galimybė, kad Dunsas Skotas sugebės nušviesti mano pagrindinį klausimą: ar Dievas yra? Bėda ta, kad visuose teologiniuose tekstuose paprasčiausiai teigiama, kad jis yra - ir tuo remiantis samprotaujama toliau. Todėl šioje knygoje aš nagrinėjau tik tuos teologus, kurie rimtai analizavo galimybę, kad Dievo nėra, ir argumentavo, kad jis yra. Manau, kad 3 skyriuje religinių teiginių esmę pavyko atskleisti pakankamai išsamiai, be to - su gera humoro doze.

Jeigu jau paminėjome humorą, tai negalėčiau pasiūlyti geresnio nei „Dvariškio atsakymas“, kurį savo tinklaraštyje „Pharyngula“ paskelbė PZ Majersas (P. Z. Mayers)*:

Manęs nestebina, kad ponas Dokinsas mėtosi įžūliais kaltinimais, kai prisimenu jo menką išsilavinimą. Ponas Dokinsas tikrai neskaitė grafo Rodrigo Seviliečio išsamių raštų apie praš-

* Biologo Majerso vardai yra Polas Zakaris (Paul Zachary), bet nori būti vadinamas ir pasi-
rašo inicialais „PZ“ (*vert. past.*).

matnius ir egzotiškus Imperatoriaus batus. Iš visko matyti, kad jis net akies kampeliu nepažvelgė į Belinio šėdėvą *Plunksnomis papuoštos Imperatoriaus skrybėlės švytėjimas*. Turime kelias mokyklas, kurios be perstojo publikuoja mokslingus traktatus apie Imperatoriaus drabužių grožį ir netgi kiekvienas didesnis laikraštis turi specialią rubriką, skirtą imperatoriškajai madai. <...> Šiuos didžius filosofinius pasiekimus Dokinsas drįsta paniekinti ir žiauriai apkaltinti: „Imperatorius nuogas!“ <...> Kol ponas Dokinsas neišeis mokslų Paryžiaus ir Milano mados salonuose, kol neišmoks atskirti rauktų volanų nuo pūstų kelnių, mums belieka tik apsimesti, kad jis nė žodžio nepasakė apie prastą Imperatoriaus skonį. Jo žinių apie biologiją gal ir užtektų pamačius atpažinti tabaluojančias genitalijas, bet jis tikrai nepajėgus tinkamai įvertinti Įsivaizduotųjų Audinių.

Baigiant šią temą verta prisiminti, kad dauguma mūsų be jokio vargo atsisako tikėti fejomis, astrologija ir Skrajojančiu Makaroniniu Monstru, nors prieš tai nestudijavo pastafarių teologijos knygų ir t. t.

Puolate, kas religijoje blogiausia, bet nematote to, kas geriausia.

„Nuolat linksniuojate tokius primityvius, demagogiškus maniakus kaip Tedas Hagardas (Ted Haggard), Džeris Falvelas (Jerry Falwell) ar Petas Robertsonas (Pat Robertson), bet nekreipiate dėmesio į tokius išmanančius teologus kaip Tilichas (Tillich) ar Bonhioferis (Bonhoeffer), kurie moko tos religijos, kurią išpažįstu.“

Jeigu pastarųjų skelbiamas subtilus ir niuansuotas tikėjimas vyrautų pasaulyje, jis tikrai būtų daug geresnis, o aš parašyčiau visai kitokią knygą. Deja, turime pažvelgti niūriai tiesiai į akis ir pripažinti, kad tokios santūrios, padorios, peržiūrėtos religijos išpažinėjų esama labai mažai. Daugumai tikinčiųjų visame pasaulyje religija yra labai panaši į tai, ką skelbia tokie kaip Robertsonas, Falvelas ar Hagardas, Osama bin Ladenas ar ajatola Chomeinis. Tai ne kokie nors komediantai - jie pernelyg įtakingi ir šiuolaikiniame pasaulyje su jais susiduria kiekvienas.

Esu ateistas, bet noriu griežtai atsiriboti nuo jūsų réksmingo, aštraus, agresyvaus, netolerantiško, pikto kalbos stiliaus.

Palyginkime ir pamatysime, kad knygos *Dievo iliuzija* stilius yra daug švelnesnis ir nuosaikesnis negu tai, ką mes girdime kasdien, pavyzdžiui, klausydami politikos komentatorių, teatro, meno ar literatūros kritikų.

Štai kaip didžiausi Londono laikraščiai kritiškai rašo apie restoranus:

„Sunku, tiesiog neįmanoma įsivaizduoti, net susapnuoti restoraną, kur maistas yra toks prastas, kad beveik nevalgomas.“

„Pagal viską - tai pats blogiausias restoranas Londone, o gal ir pasaulyje <...> patiekia siaubingą maistą, ir dar nenoromis, sa-lėje, kuri yra tikras 1976 m. italų padavėjo skonio muziejus.“

„Prasčiausias maistas, kokį kada nors teko ragauti. Nė kiek ne-perdedu. Kaip tik tą ir noriu pasakyti! Klaukiausiai siaubingas!“

„Tai, kas atrodė kaip nedidelė jūrų mina, buvo pats bjauriausias daiktas mano burnoje nuo tada, kai mokykloje kartą valgiau slieką.“

Net ir patys aštriausi žodžiai knygoje *Dievo iliuzija* atrodo švelnūs ir mandagūs, palyginti su restoranų kritikų leksika. Knygos stilius gali pasirodyti nemandagus tik dėl to, kad beveik visur yra įsigalėjusi keista taisyklė (citata iš Daglaso Adamso (Douglas Adams) kalbos žr. 1 skyriuje), kad religinius tikėjimus reikia traktuoti išskirtinai: jų nedera kritikuoti. Gal atrodo, kad palyginti su Dievo įžeidimu, restorano niekinimas yra smulkmena. Bet restorano darbuotojai ir virėjai iš tikrųjų egzistuoja, jie turi jausmus, gali būti įskaudinti, o šventvagystė yra nusikaltimas be aukų (kaip sąmojingai parašyta ant vieno automobilio lipduko).

1915 m. Didžiosios Britanijos parlamento narys Horacijus Bottomlėjus (Horatio Bottomley) pasiūlė, kaip reiktų elgtis po karo: „Jeigu restorane pamatysite, kad jus aptarnauja padavėjas vokietis, turite tšksti

sriubą jam į veidą. Jeigu rasite tarnautoją vokiečių, trenkite jam į galvą rašaline." Čia tikrai pikti ir netolerantiški žodžiai (manau, kad net tais laikais jie buvo kvaili ir nesulaukė pritarimo). Palyginkite šią citatą su pirmaisiais 2 skyriaus sakiniais, kurie dažnai yra cituojami kaip „aštraus“ ar „karingo“ stiliaus pavyzdys. Negaliu vertinti, ar man pasisekė, bet norėjau išdėstyti argumentus tvirtai ir su humoru, vengdamas aštrios polemikos. Per viešus knygos *Dievo iliuzija* skaitymus po minėtos pastraipos pasigirdavo geraširdiškas auditorijos juokas, todėl aš ir mano žmona nuo jos ir pradėdavome: būtent ji padėdavo užmegzti šiltą kontaktą su klausytojais. Manychiau, kad tokį humoristinį poveikį nulėmė kontrasto efektas: vietoje *galimų* užgaulių ar net vulgarių apibūdinimų netikėtai pasigirsta virtinė retų lotyniškų ar pseudoeruditinių žodžių („mizoginiškas“, „megalomaniškas“, „sodomazochistiškas“). Šiuo atveju aš turėjau pavyzdį, kuriuo norėjau sekti - vieną sąmojingiausių XX a. rašytojų Ivliną Vo (Evelyn Waugh) (neatsitiktinai jo vardą miniu 50 psl.). Vargu jį kas pavadintų piktu ar rėksmingu.

Kai literatūros ar teatro kritikai recenzijose ką nors negailestingai supliekia, neretai susilaukia susižavėjimo ir pagyrimo. Kai kritiškai rašoma apie religinius tikėjimus, net paprastas *aiškus* nustoja būti vertybe ir laikomas agresyvaus priešiško apraiška. Politikas gali savo oponentą parlamente įnirtingai užsipulti, sukeldamas pritarimo plojimus už aštrią ataką. Bet vos tik blaiviai samprotaujantis religijos kritikas pavartoja teiginius, kurie kitais atvejais neabejotinai būtų pripažinti tik tiesiais ar pasakytais be užuolankų, jis apšaukiamas „agresyviu“. Padori visuomenė nepatenkinta susiraukia ir purto galvą. Net ir sekuliari, padori visuomenė, kuri ypač mėgsta pradėti žodžiais: „Esu ateistas, BET...“.

Įtikinėjate įsitikinusius. Kokia prasmė?

Šį teiginį paneigia svetainėje RichardDawkins.net esantis „Atsivertėlių Kampas“. Net jeigu jis ir teisingas, nesunku paaiškinti, kodėl įtikinėjau. Pirma, netikinčiųjų „įsitikinusiųjų“ yra daug daugiau - ypač Amerikoje - negu daugeliui žmonių atrodo. Tačiau tie netikintieji (taip pat Amerikoje) slepia savo pažiūras ir jiems reikia paskatinimo, kad

nebeislapstyty. Kiek galiu spręsti iš to, ką išgirdau visoje Šiaurės Amerikoje, kai važinėju pristatinėdamas savo knygą, ten labai vertinamas padrašinimas, kurį suteikia tokie žmonės kaip Semas Harisas (Sam Harris), Denas Denetas, Kristoferis Hitčensas (Christopher Hitchens) ir šios knygos autorius.

Įtikinėti įsitikinusiųs verta ir dar dėl vienos priežasties, kuri yra subtili, bet ne mažiau svarbi. Tai sąmoningumo kėlimas. Kai feministės prabilo apie tai, kad moterų diskriminacija reiškiasi net pačioje kalboje, jų balsas pradžioje pasiekdavo tik tuos žmones, kurie jau suvokė, kad egzistuoja diskriminacija dėl lyties ir kad moterų lygių teisių klausimas yra svarbus. Bet netgi tie padorūs, liberalūs įsitikinusieji dažnai nesuvokia diskriminacinių kasdienės kalbos elementų. Tie patys tvirti moterų politinių teisių šalininkai ir diskriminacijos priešininkai nesąmoningai vartoja leksiką, kuri pusę mūsų rūšies priverčia jaustis pašalinta iš viešo diskurso.

Iš kalbos reikia šalinti ne tik moteris diskriminuojančius įvardžius, bet ir kitus kalboje išgalėjusius dalykus, kurie vartojami dėl religijos poveikio. Juos plačiai vartoja net ir ateistai. Mums visiems reikia kelti sąmoningumą. Ateistai, kaip ir teistai, nesąmoningai laikosi visuomenėje išgalėjusius nuostatos, kad tikėjimo atžvilgiu turime būti ypatingai mandagūs ir pagarbūs. Patylomis visuomenė pritaria, kad mažiems vaikams būtų kabinamos jų tėvų tikėjimo etiketės - į tai ne kartą atkreipiau dėmesį ir ateityje neketinu tylėti. Patys ateistai turi suvokti, kad tai nenormalu: beveik visuotinai įprasta, kad tėvai savo religinius įsitikinimus primestų savo vaikams, kurie dar per maži suvokti, kokie jų įsitikinimai iš tikrųjų yra. Prisiminkime: negalima sakyti, kad mažas vaikas yra krikščionis - jis yra tik krikščionių tėvų vaikas. Prisiminkime ir kitiems priminkime.

Esate toks pat fundamentalistas kaip ir tie, kuriuos kritikuojate.

Tikrai ne, karštai dėstantis savo pažiūras žmogus gali keisti savo požiūrį, o fundamentalistas aklaik laikosi savo nuomonės, nors iš pažiūros jie lyg ir panašūs. Krikščionys fundamentalistai karštai atmeta evoliucijos teoriją, aš karštai už ją pasisakau. Šiuo atžvilgiu mes panašūs: aistra

prieš aistrą. Dėl to kai kas daro išvadą, kad abiem šalims būdingas vienodas fundamentalizmas. Štai čia norėčiau priminti vieną man nežinomo autoriaus posakį: jeigu du požiūriai išreiškiami vienodai stipriai, nereiškia, kad tiesa yra per vidurį. Gali būti, kad viena šalis labai klusta. Tada kitos šalies aistra pateisinama.

Fundamentalistai žino todėl, kad tiki, ir niekas jų nuomonės negali pakeisti. 308 psl. cituoju iškalingus Kurto Vaiso (Kurt Wise) žodžius: „<...> jeigu visi pasaulio įrodymai paneigs kreacionizmo idėjas, aš pirmasis tai pripažinsiu, bet vis tiek liksiu kreacionistas, nes svarbiausia tai, ką sako Dievo Žodis. Jo privalau laikytis." Tačiau aistringas fundamentalistų tikėjimas Švento Rašto žodžiais iš esmės skiriasi nuo aistringo mokslininkų argumentavimo, pagrįsto empiriniais įrodymais. Fundamentalistas Kurtas Vaisas pareiškia, kad viso pasaulio įrodymai neprivers jo pakeisti nuomonės. Tikras mokslininkas, kad ir kaip aistringai „tikėtų" evoliucija, gerai žino, kas galėtų priversti jį pakeisti požiūrį - tik įrodymai. Kai Džono B. S. Holdeino (John B. S. Haldane) paklausė, kokie įrodymai galėtų paneigti evoliucijos teoriją, jis nedvejodamas atsakė: „Triušio fosilijos ankstesniame nei kambro sluoksnyje." Jums leidus čia suformuluosiu savo *credo*, priešingą Kurto Vaiso manifestui: „Jeigu visi pasaulio įrodymai patvirtins kreacionizmo idėjas, aš pats pirmas jas pripažinsiu ir nedelsiant pakeisiu savo požiūrį. Tačiau šiuo metu turimi įrodymai (jų yra be galo daug) vis dėlto patvirtina evoliucijos teoriją, o ne kreacionizmą. Dėl šios ir tik dėl šios priežasties aistringai pasisakau už evoliucijos teoriją. Mano aistra yra pagrįsta įrodymais. Jų aistra, kai įrodymai atkakliai atmetami, yra tikras fundamentalizmas."

Esu ateistas, bet religija neišnyks. Turite su tuo susitaikyti.

„Norite atsikratyti religijos? Galite sau norėti! Manote, kad galima atsisakyti religijos? Kokioje planetoje gyvenate? Religija yra kaip duotybė. Reikia tai pripažinti!"

Būtų pakenčiama, jeigu tokie susitaikėliai klaustų bent kiek susirūpinę ar apgailėstaudami. Bet jie klausia visai kitaip. Kartais jų tonas būna tiesiog piktdžiugiškas. Nemanau, kad tai mazochizmo apraiška.

Labiau tikėtina, kad ir ši kartą pasireiškia „tikėjimas į tikėjimą“. Taip mąstantys žmonės dažnai yra nereliginiai, bet jiems patinka, kad kiti žmonės yra religiniai. Toliau - paskutinė mano oponentų kategorija.

Esu ateistas, bet žmonėms religijos reikia.

„Ką galite pasiūlyti vietoje jos? Kas paguos liūdinciuosius? Kaip patenkinsite žmonių poreikius?“

Koks arogantiškas globėjiškumas! „Žinoma, jūs ir aš esame pakankamai protingi ir gerai išsilavinę, todėl religija mums nereikalinga. Tačiau be religijos negali apsieiti tie paprasti žmonės, *hoi polloi*, Orvelo proletarai, Hakslio pusgalvių klasės: deltos ir epsiloni!“ Tai man primena vieną įvykį. Kartą konferencijoje skaičiau paskaitą apie mokslo populiarinimą ir trumpai pasisakiau prieš „lygiavimosi į žemiausią lygį“ koncepciją. Po paskaitos vykstant diskusijai vienas dalyvis atsistojo ir pareiškė, jog lygiavimasis į žemiausią lygį yra būtinas, kad „į mokslą būtų pritrauktos moterys ir mažumos“. Sprendžiant iš kalbančiojo balso tono, jis apie save nuoširdžiai manė esąs liberalus ir pažangus. Galiu įsivaizduoti, kaip jo mintis patiko salėje esančioms moterims ir „mažumų“ atstovams.

Grįžkime prie tezės, kad žmonėms reikia paguodos. Tiesa, žmonės nori paguodos. Bet juk gana vaikiška manyti, kad Visata privalo mus paguosti ir nuraminti? Religijai taip pat tinka Aizeko Azimovo (Isaac Asimov) žodžiai apie pseudomokslo infantiliškumą: „Panagrinėkime bet kurį pseudomokslo fragmentą ir rasime ne daugiau kaip antklodę, po kuria galima pasislėpti, nykštį, kurį galima pačiulpti, sijoną, į kurią galima įsikibti.“ Vis dėlto be galo keista, kad tiek daug žmonių niekaip negali suprasti, kad „X paguodžia“ nereiškia, kad „X yra tiesa“.

Kiti priekaištauja nurodydami, kad žmonėms reikia gyvenimo „tikslų“. Štai ištrauka iš kanadiečio kritiko recenzijos:

* Neologizmas *dumbing down* (amer. *dumb* - kvailas) yra neigiamą atspalvį turinti sąvoka - XX a. pabaigoje išryškėję perdėtai supaprastinti ir žemesni kultūros, švietimo, meno ir apskritai intelektualinės veiklos standartai. Ryškiausia žiniasklaidos tendencija: kuo daugiau sensacijų, kuo paprastesnė diskusija, kad susidomėtų arba suprastų kuo daugiau žmonių - taigi, kad būtų pritraukta daugiau žiūrovų ar skaitytojų (*vert. past.*).

Ateistai gal ir teisingai teigia, kad Dievo nėra. Kas žino? Kad ir kaip ten būtų, aišku, kad žmogaus sielai reikia tikėjimo, jog gyvenimas turi tikslą, peržengiantį materialaus gyvenimo plotmę. Galima būtų tikėtis, kad toks save pačiu racionaliausiai laikantis empirikas kaip Dokinsas turėtų pripažinti šį nekontingentą žmogaus prigimties aspektą. <...> ar Dokinsas tikrai mano, kad šis pasaulis būtų žmogiškesnis, jeigu tiesos ir paguodos mes visi ieškotume ne Biblijoje, o *Dievo iliuzijoje*?

Kadangi jūs paminėjote žodį „žmogiškesnis“, tai mano atsakymas teigiamas, bet dar kartą noriu pakartoti: dėl to, kad įsitikinimai teikia paguodą, jie nepasidaro teisingesni. Jokių būdu neneigiu, kad žmogui reikia emocinės paguodos. Nedrįsčiau teigti, kad šioje knygoje pateiktas požiūris į pasaulį gali visiškai paguosti, pavyzdžiui, tą, kas apraudo artimo žmogaus netektį. Vis dėlto klausiu: jeigu religijos teikiama paguoda yra pagrįsta prielaida, kad mirus mūsų smegenims mes vis tiek egzistuosime, nors neurologiniu požiūriu tai visiškai neįmanoma, ar mes tikrai norime tokios paguodos? Šiaip ar taip, laidotuvėse man neteko sutikti žmogaus, kuris nesutiktų, kad nereliginė ceremonijos dalis (atsisveikinimo kalbos, mirusiojo mėgtieji eilėraščiai ar muzikos kūriniai) jaudina labiau nei maldos.

Perskaitęs *Dievo iliuziją*, man parašė britų gydytojas konsultantas Deividas Eštonas (David Ashton). Jis papasakojo, kad 2006 m. per Kalėdas staiga mirė jo mylimas sūnus Lukas, kuriam buvo septyniolika. Prieš pat tragišką mirtį jie abu kalbėjosi apie mano įsteigtą labdaros fondą, skirtą racionaliam mąstymui ir mokslui skatinti. Lukui labai patiko fondo idėja. Per laidotuves, kurios vyko Meno saloje, daktaras Eštonas pasiūlė, kad susirinkusieji, kurie nori pagerbti jo sūnaus atminimą, nusiųstų į fondą kokią nors sumą, nes Lukas būtų norėjęs taip padaryti. Gavau trisdešimt čekių, iš viso per du tūkstančius svarų sterlingų; iš jų šeši šimtai buvo paaukoti kaimo aludėje. Tą vaikinuką tikrai daug kas mylėjo. Nors Luko nepažinojau, bet, skaitydamas laidotuvių ceremonijos aprašymą, apsiverčiau ir paprašiau leisti jį patalpinti mano svetainėje RichardDawkins.net. Pirmiausia fleitininkas pagroja labai

populiarią Meno saloje melodiją, elegiškąją „Ellan Vannin“. Paskui du Luko draugai pasako atsisveikinimo kalbas. Tada daktaras Eštonas perskaito puikų Dilano Tomaso (Dylan Thomas) eilėraštį „Paparčių kalva“ (*Fern Hilt*) („*Now as I was young and easy under the apple boughs*“ - taip skausmingai primenantį prarastą jaunystę). Pabaigoje - čia turiu įkvėpti - Luko tėvas perskaito pirmuosius sakinius iš mano knygos *Unweaving the Rainbow*, kaip tik tas eilutes, kurias numaciau savo laidotuvėms.

Suprantama, būna išimčių, bet manau, kad daugelis žmonių taip atkakliai kabinasi į religiją ne dėl to, kad ji teikia paguodą, bet dėl to, kad yra paveikti auklėjimo įtaigos ir jiems į galvą neateina kita galimybė - sąmoningai pasirinkti netikėjimą. Kaip tik tokie yra dauguma žmonių, kurie save laiko kreacionistais. Jie tiesiog nesusipažino su puikia alternatyva - Darvino pasiūlytu kitu požiūriu į pasaulį. Panašiai vertintinas ir mitas apie religijos „poreikį“, kuris tikrai menkina žmogaus orumą. 2006 m. vykusioje konferencijoje vienas antropologas (tipiškas „esu ateistas, bet“ kategorijos atstovas) pacitavo Goldą Meir (Goldą Meir), kuri į klausimą, ar tiki į Dievą, atsakė: „Tikiu į žydus, o žydai tiki į Dievą.“ Mūsų antropologas pasiūlė savo versiją: „Tikiu į žmones, o jie tiki į Dievą.“ Bet aš sakau kitaip: tikiu žmonėmis, o žmonės, paskatinti savarankiškai mąstyti apie visą šiais laikais prieinamą informaciją, labai dažnai nusprendžia netikėti į Dievą ir gyventi visavertį, tikrą - *išlaisvintą* - gyvenimą.

Rengdamas antrąją knygos leidimą, pasinaudojau proga ir kai ką patisiau bei ištaisiau keletą nedidelių klaidų, į kurias atkreipė dėmesį pirmojo leidimo skaitytojai.

Pratarmė

Vaikystės metais mano žmona mokyklos nekeitė, vis svajodama iš jos ištrūkti. Kai po daugelio metų, jau įžengusi į trečią dešimtį, liūdnuis išgyvenimus ji atskleidė savo tėvams, motina apstulbo: „Betgi, brangioji, kodėl tada mums nieko nesakei?“ - „Juk nežinojau, kad galiu.“ Ši Lalos atsakymą dabar ir norėčiau apsvarstyti.

Nežinojau, kad galiu.

Spėju, tiksliau sakant, neabejoju, kad pasaulyje esama daugybės žmonių, ugdytų pagal vienos ar kitos religijos tradiciją, bet nepatiriančių su ja darnios sąsajos arba ja išvis netikinčių, arba sutrikusių dėl jos vardu padarytų visokiausių blogybių. Jie ne kartą pajunta miglotą troškimą atsisakyti tėvų tikėjimo - to, kas jiems primesta - ir vis dėlto nesuvokia, kad tikrai gali tai padaryti. Jeigu esate vienas tokių žmonių, ši knyga būtent jums. Ja siekiama plėsti suvokimą - padėti suvokti, kad ateizmas yra ne tik realus, bet ir drąsus bei nuostabus siekis. Ateistinių pažiūrų žmogaus gyvenimas gali būti laimingas, darnus, moralus ir visavertis. Tuo visų pirma norėčiau jus įtikinti. Be to, norėčiau atkreipti dėmesį į kitus tris sąmoningumo gilinimo veiksnius, bet apie juos pakalbėsime vėliau.

2006 m. sausio mėnesį Didžiosios Britanijos televizijoje (kanalas *Channel Four*) pristaciau dviejų serijų dokumentinį filmą „Visų blogybių šaknys?“ (*Root of All Evil?*). Pirmiausiai turiu pasakyti, kad pavadinimas man nepatiko. Religijoje neslypi *visą* blogybių šaknys, nes nė vienas dalykas negali būti visų dalykų priežastis. Bet mane sužavėjo *Channel Four* reklama, paskelbta nacionaliniuose laikraščiuose. Ji vaizdavo Manheteno dangoraižių siluetus, virš kurių užrašas ragino: „Įsivaizduokite pasaulį be religijos“. Kokia čia sąsaja? Aiškiausiai matėsi Pasaulio prekybos centro bokštai dvyniai.

Drauge su Džonu Lenonu (John Lennon) įsivaizduokite pasaulį be religijos. Įsivaizduokite, kad nebuvo teroristų savižudžių, rugsėjo 11-osios, liepos 7-osios, Kryžiaus žygių, raganų medžioklių, Parako sąmokslų, Indijos padalijimo, Izraelio ir palestiniečių karų, serbų, kroatų

ir musulmonų žudynių, žydų persekiojimo už „Kristaus nužudymą“, Siaurės Airijos „neramumų“, „nužudymų dėl garbės“, kad nėra ir blizgiais kostiumais pasidabinusių, pašiauštus plaukus kratančių televizinių pamokslininkų, viliojančių pinigais iš patiklių žmogelių („Dievas nori, kad viską atiduotumėt“). Įsivaizduokite, kad nebuvo Talibano kovotojų, susprogdinusių senovines statulas, niekas viešai nekirsdino galvų už dievo niekinimą, nebuvo rimbų, plakančių moters kūną už tai, kad šiek tiek jo atsidendė svetimam žvilgsniui. Beje, mano kolega Dezmondas Morisas (Desmond Morris) papasakojo, kad Amerikoje, atliekant puikiąją Džono Lenono dainą, kartais būna iškraipoma frazė „ir taip pat jokios religijos“. Yra viena versija, kur ji be galo įžūliai pakeista taip: „ir taip pat *viena* religija“.

Bet gal jums atrodo, kad agnosticizmas yra priimtinesnis, o ateizmas yra toks pat dogmatiškas kaip ir religinis tikėjimas? Jeigu taip, tikiuosi, kad jūsų požiūrį pakeis 2 skyrius, įtikindamas, kad „Dievo hipotezė“ būtina taip pat skeptiškai nagrinėti, kaip ir visas kitas mokslines hipotezes apie Visatą. Galbūt jus mokė, kad filosofai ir teologai pateikė svarių argumentų, jog tikėjimas Dievu yra pagrįstas. Jeigu taip, jums bus įdomu perskaityti 3 skyrių „Dievo buvimo įrodymai“, kur atskleidžiama, kad tie įrodymai yra stebėtinai silpni. Gal jums atrodo, kad Dievo egzistavimas yra neabejotinas, nes kaipgi kitaip pasaulis būtų atsiradęs? Kaip atsirado gyvybė, didžiulė jos įvairovė, kai kiekviena rūšis atrodo tokia slėpininga, tarsi sukurta pagal „planą“? Jeigu taip galvojate, tikiuosi, kad 4 skyrius „Kodėl Dievo beveik tikrai nėra“ praplės jūsų akiratį. Gyvų būtybių sukūrimo iliuziją Darvino natūraliosios atrankos teorija išsklaido kur kas glausčiau, triuškinamai aiškiai, apsieidama be nuorodų į kūrėją. Natūraliosios atrankos teorija negali paaiškinti visų biosferos paslapčių, tačiau gilina mūsų sąmoningumą, skatinantį lyginamąsias mokslines išvalgas, padėsiančias mums galiausiai suprasti pačios Visatos prigimtį. Tokių mokslinių išvalgų, kaip natūraliosios atrankos teorija, veiksmingumą pateikiu kaip antrąjį iš keturių mano minėtų sąmoningumo gilinimo veiksnių.

Galbūt jūs manote, kad dievas ar dievai būtinai turi egzistuoti, kadangi antropologų ir istorikų darbai teigia, jog tikintieji vyrauja viso-

se žmonijos kultūrose. Jeigu šis argumentas jums atrodo įtikinantis, prašyčiau perskaityti 5 skyrių „Religijos šaknys“, kuriame aiškinama, kodėl tikėjimas yra taip visur paplitęs. O gal manote, kad be religinio tikėjimo žmonės neturėtų tvirtų moralinių nuostatų? Kad be Dievo mes nesiektume gėrio? Siūlau perskaityti 6 ir 7 skyrius, kur pateikti argumentai, kad yra kitaip. O gal vis dar vertinate religiją kaip apskritai pasauliui naudingą dalyką, nors jau nebetikite? 8 skyrius paskatins susimąstyti apie ne itin gerą religijos poveikį pasauliui.

Jeigu pajutote, kad auklėjimas jums primetė religiją, verta paklausti, kaip tai įvyko. Veikiausiai nuo pat vaikystės tikėjimas vienaip ar kitaip jums buvo įteigiamas. Jeigu esate tikintysis, labiausiai tikėtina, kad išpažįstate tėvų religiją. Neabejotinai esate įtaigos auka, jeigu jūs, gimęs Arkanzase, manote, kad krikščionybė yra tikras tikėjimas, o islamas - klaidingas, nors puikiai žinote, jog manytumėte absoliučiai priešingai, jeigu jūsų tėvynė būtų Afganistanas. Jeigu esate afganistanietis - *mutatis mutandis*.

Apie tai, kaip vaikystėje vaikai paveikiami religija, pasakojama 9 skyriuje. Taip pat noriu atkreipti jūsų dėmesį į ten pateiktą trečiąjį sąmoningumo gilinimo veiksnį. Štai feministės piktinasi išgirdusios sakant „jis“, o ne „jis ar ji“, „vyras“, o ne „žmogus“, bet, mano nuomone, kiekvienam turėtų būti nemalonu, kai apie vaiką sakoma, kad jis „katalikas“ arba „musulmonas“. Tegul bus kalbama, jeigu reikia, apie „tėvų katalikų vaiką“. Tačiau tada, kai kas nors vaiką vadina „kataliku“, vertėtų mandagiai išiterpti ir priminti, kad vaikas dar nėra subrendęs žmogus ir negali turėti sąmoningo požiūrio į religiją - panašiai kaip kad dar nepajėgia suvokti ekonomikos ar politikos esmės. Būtent todėl stengiuosi pagilinti sąmoningumą, tad neatsiprašysiu, kad apie tai kalbu ir Pratarinėje, ir 9 skyriuje. Apie tai reikia nuolat priminti. Tad pakartosiu dar kartą. Vaikas nėra musulmonas, o tik tėvų musulmonų vaikas. Vaikas per jaunas, kad suprastų, ar jis musulmonas, ar ne. Apskritai niekur neegzistuoja vaikas musulmonas. Ir apskritai niekur neegzistuoja vaikas krikščionis.

Tiek pirmajame, tiek paskutiniajame knygos skyriuose aiškinu, nors ir skirtingai, tą patį dalyką: kai žmogus tikrai suvokia, koks aplinkui didingas pasaulis, jam nebereikia kurti religijos. Kaip tik tas

suvokimas, einant dvasinio tobulėjimo keliu, gali atlikti kilnų vedlio vaidmenį. Nors šią užduotį nuo seno religija priskirdavo tik sau, tačiau atlikdavo ją, deja, labai nesėkmingai.

Ketvirtuoju sąmoningumo gilinimo veiksmu aš įvardiju pasididžiavimą ateistiniu požiūriu. Būnant ateistu tikrai nereikia kukliai nuleisti akių. Priešingai. Tuo verta didžiulotis, drąsiai žvelgiant į platų horizontą, nes ateizmas beveik visada liudija apie darnų nepriklausomą mąstymą, kitaip tariant, sveiką protą. Kažkur gilumoje daugybė žmonių žino, kad iš tikrųjų jie yra ateistai, tačiau nedrįsta prisipažinti savo artimesiems, o kartais - net ir sau. Juos dažnai sulauko taip atkakliai formuojama paties žodžio „ateistas“ samprata: atseit, tai kažkas baisaus ir grėsmingo. 9 skyriuje pateikta tragikomiška istorija apie tai, kaip aktorės Džiulijos Svyni (Julia Sweeney) tėvai, kartą skaitydami laikraštį, sužinojo, kad ji ateiste. Jie dar kažkaip galėtų susitaikyti su tuo, kad ji netiki į Dievą, bet ateiste! *ATEISTE!*? (Motinos balsas virto klyksmu.)

Čia norėčiau kai ką pridurti, visų pirma kreipdamasis į skaitytojus amerikiečius, nes religingumas šiuolaikinėje Amerikoje yra iš tikrųjų stebinantis reiškinys. Teisininkė Vendi Kaminer (Wendy Kaminer) ne per daug perdėjo, sakydama, kad juokauti religijos klausimais yra ne mažiau rizikinga nei sudeginti JAV vėliavą Amerikiečių legiono štabe.¹ Dabartinį ateistų statusą JAV galima palyginti su homoseksualų padėtimi prieš penkiasdešimt metų. Šiuo metu *Gay Pride* judėjimo pastangomis homoseksualai kartais, nors ir nelengvai, išrenkami į valstybinius postus. Per 1999 m. „Gallup“ atliktą visuomenės nuomonės tyrimą amerikiečių klausta, ar jie balsuotų už visais atžvilgiais gerą kandidatą, jeigu tas asmuo būtų moteris (95 proc. balsuotų), katalikas (94 proc. balsuotų), žydas (92 proc.), juodaodis (92 proc.), mormonas (79 proc.), homoseksualas (79 proc.) arba ateistas (49 proc.). Matyt, mūsų laukia dar ilgas ir sunkus kelias. Bet ateistų esama kur kas daugiau nei daug kam iš pirmo žvilgsnio atrodo - ypač tarp išsilavinusių žmonių. Jau XIX a. taip buvo, juk neatsitiktinai Džonas Stiuartas Milis (John Stuart Mill) pareiškė: „Nustebtų pasaulis, jei sužinotų, kiek daug iš tų pačių garsiausių asmenybių, kurias dėl

jų išminties ir dorybių net paprasti žmonės laiko iškilėmis, iš tikrųjų yra tikri skeptikai religijos atžvilgiu."

Be abejo, šiais laikais toks teiginys būtų dar teisingesnis. Tai patvirtina 3 skyriuje mano pateikti faktai. Daugeliui mūsų neužtenka drąsos „garsiai kalbėti" apie savo pažiūras, tad aplinkiniai ir nežino, kad esame ateistai. Labai norėčiau tikėtis, kad mano knyga tokiems žmonėms suteiks ryžto nesislėpti. Antai, plečiantis gėjų judėjimui paaiškėjo, kad kuo daugiau žmonių atsiskleidžia, tuo lengviau kitiems prie jų prisidėti. Susidarius kritinei masei, gali prasidėti grandininė reakcija.

JAV atliktos apklausos rodo, kad ateistų ir agnostikų yra kur kas daugiau nei religingų žydų; jie netgi skaitlingesni už daugelį religinių grupių. Tačiau žydai, kaip žinoma, yra viena įtakingiausių politinių lobistų grupių Jungtinėse Valstijose; krikščionys evangelikalai* turi dar didesnę politinę valdžią. Ateistų ir agnostikų įtaka yra beveik nulinė, nes nėra bendros jų veiklos. Ką gi, mėginimą sutelkti ateistus organizuoti ai veikai galima palyginti su bandymu į būrį suvartyti kates. Visi jie nori mąstyti savarankiškai ir nenori taikytis prie autoritetų valios. Vis dėlto būtų gerai, jeigu pradžioje susidarytų kritinis skaičius atvirų ateistų - juk tai paskatintų kitus pasielgti taip pat. Sakykime, katės būriais negyvena, bet kai jų daug, kyla toks triukšmas, kad neišgirsti neįmanoma.

Dėl pavadinimo žodžio „iluzija" (angl. *delusion* - įkyri iluzija) kai kurie psichiatrai piktinosi: specialaus termino, esą, nereikia valkioti kur pakliuvo. Trys iš jų parašė laiškus, siūlydami religinę iluziją įvardinti atskiru moksliniu terminu: „reliuzija"². Ką gi, gal jis kada nors ir prigis. Bet kol kas ketinu vartoti žodį „iluzija" būtent šia reikšme,

* Evangelikalizmas (*evangelicalism*) yra viena iš dviejų (kitą sudaro tradicinis protestantizmas, pagrįstas XVI a. reformacijos doktrinomis) didžiausių protestantizmo teologinių pakraipų, kuri atsirado XVIII a. pradžioje Didžiojoje Britanijoje. Vėliau paplito kitose anglosaksų šalyse, labiausiai JAV, XX a. ypač sparčiai plinta Afrikoje ir Pietų Amerikoje. Šiai pakraipai priklauso įvairios konfesijos ir judėjimai: baptistai, kongregacionistai, anabaptistai, presbiterionai, dalis adventistų ir kt. 2007 m. duomenimis, JAV iš suaugusių tikinčiųjų 28,6 proc. – evangelikalai, 24,5 proc. – katalikai, 13,9 proc. – tradiciniai protestantai. Dauguma JAV evangelikalų yra konservatyvių socialinių ir dešiniųjų politinių pažiūrų. Kaip tik su jais šioje knygoje Dokinsas daugiausiai ir polemizuoja.

Evangelikalų nereikėtų painioti su evangelikais, kurie iš esmės tęsia XVI a. reformacijos tradicijas (*vert. past.*).

tam turėdamas svarių argumentų. *Penguin English Dictionary* jį apibrėžia taip: iliuzija - „klaidingas tikėjimas ar išpūdis“. Įdomu tai, kad žodyne kaip vartojimo pavyzdys, lyg tyčia, pateikta citata iš Filipo E. Džonsono (Phillip E. Johnson) teksto: „Darvinizmas yra pasakojimas apie žmonijos išsivadavimą iš iliuzijos, kad jos likimas yra aukštesnės jėgos rankose“. Ar tai tik ne tas pats Filipas E. Džonsonas, kuris Jungtinėse Valstijose dabar vadovauja kreacionistų atakoms prieš darvinizmą? Iš tikrųjų, tas pats, o jo citata, kaip galima spėti, yra ištraukta iš konteksto. Gal ši mano paminėta aplinkybė, tikiuosi, bus pastebėta, kadangi patys kreacionistai su mano tekstais elgėsi visai kitaip, daugybę kartų tyčia, siekdami suklaidinti, manipuliavo citatomis iš mano darbų, visai pamiršdami kontekstą. Kad ir ką norėjo tuo pasakyti pats Džonsonas, bet po tuo sakiniu aš mielai pasirašyčiau. Su programa „Microsoft Word“ pateikiamas žodynas aiškina taip: iliuzija (*delusion*) - „klaidingas įsitikinimas, kurio atkakliai laikomasi, nekreipiant dėmesio į pagrįstus priešingus įrodymus, ypač pasireiškia kaip psichikos sutrikimo simptomas“. Pirmoji apibrėžimo dalis puikiai tinka religiniam tikėjimui. O kaip dėl psichikos sutrikimo simptomo? Aš veikiau pritarčiau *Zen and the Art of Motorcycle Maintenance* autoriui Robertui M. Pirsigui (Robert M. Pirsig), kuris sakė: „Kai vienam asmeniui pasireiškia įkyrios iliuzijos - tai beprotybė. Kai iliuzijos apima daug žmonių, tai vadinama Religija.“

Jeigu mano knyga padarytų tokį poveikį, kokio man norėtusi, skaitytojai, kurie ją atsivertė būdami religingi, užverstų kaip ateistai. Ką gi, būtų naivu to tikėtis! Juk užkietėję tikintieji neįsiklauso į proto argumentus. Atmesti bet kokias abejones jie buvo pratinami nuo pat vaikystės, taikant įtaigos būdus, per daugelį amžių meistriškai ištobulintus (spontaniškai ar kūrėjų valia). Viena veiksmingiausių „imuniteto“ stiprinimo priemonių yra draudimas net atsiversti tokią knygą kaip ši, nes tai ne kas kita, kaip tik šėtono pinklės. Bet aš tikiu, kad esama daugybės imlaus proto žmonių: tai tie, kurie vaikystėje nebuvo taip giliai paveikti įtaigos arba dėl vienu ar kitu priežasčių jai nepasidavė, arba yra iš prigimties pakankamai nuovokūs, kad atsispirtų jiems primetamai doktrinai. Tokiems laisvos dvasios žmonėms tereikia tik

šiek tiek paskatinimo, kad jie visiškai išsilaisvintų iš religijos gniaužtų. Galiausiai tikiuosi, kad nė vienam, perskaičiusiam šią knygą, ateityje neteks guostis: „Aš nežinojau, kad galiu.“

Daugeliui draugų ir kolegų esu dėkingas už pagalbą rengiant šią knygą. Nors visų išvardyti neįmanoma, bet paminėsiu mano literatūros agentą Džoną Brokmaną (John Brockman), leidėjus Sali Gaminarą (Sally Gaminara) (leidykla „Transworld“) ir Imoną Dolaną (Eamon Dolan) (leidykla „Houghton Mifflin“), kurie, jautriai ir dėmesingai perskaitę knygą, pagelbėjo man tiek kritika, tiek patarimais. Jų nuoširdus ir entuziastingas tikėjimas mano knyga man buvo didžiulė parama. Džiliana Somerskeilz (Gillian Somerscales) puikiai atliko redaktorės darbą, pateikdama ir konstruktyvių pasiūlymų, ir būtinų pataisymų. Už įvairiais etapais pasiūlytus pakeitimus taip pat esu labai dėkingas Džeriui Koinui (Jerry Coyne), Dž. Andersonui Tomsonui (J. Anderson Thomson), R. Elizabetei Kornvel (R. Elisabeth Cornwell), Ursulai Gudenou (Ursula Goodenough), Latai Menon (Latha Menon) ir ypač nepaprastai *talentingai* kritikei Karen Ovens (Karen Owens), ne blogiau už mane iki mažiausios smulkmenos išnagrinėjusiai kiekvieną knygos juodraštinį variantą.

Knygą puikiai papildė dviejų serijų dokumentinis filmas „Visų blogybių šaknys?“ (*Root of All Evil?*) (kaip ir filmą - knygą), kurį 2006 m. sausį pristaciau Didžiosios Britanijos televizijoje (*Channel Four*). Dėkodamas visiems, dalyvavusiems jį kuriant, paminėsiu Deborą Kid (Deborah Kidd), Raselą Barnsą (Russell Barnes), Timą Kregą (Tim Cragg), Adamą Preskodą (Adam Prescod), Alaną Klemansą (Alan Clements) ir Hamišą Mikurą (Hamish Mykura). Bendrovei „IWC Media“ ir televizijos kanalui *Channel Four* noriu padėkoti už leidimą naudoti citatas iš filmo. Filmas *Root of All Evil?* labai sėkmingai buvo rodomas Didžiojoje Britanijoje, jį parodė Australijos televizijos korporacija (*Australian Broadcasting Corporation*). Belieka laukti, ar kuris nors JAV televizijos kanalas išdrįs jį parodyti.*

* Atsakymas vis dar neigiamas. Tačiau DVD galima įsigyti: <http://store.richarddawkins.net/>

Ši knyga brendo mano galvoje keletą metų. Suprantama, per tą laiką kai kurios idėjos buvo išsakytos paskaitose (pavyzdžiui, per Tanagerio paskaitas Harvardo universitete) ir straipsniuose, paskelbtuose įvairiuose laikraščiuose ir žurnaluose. Tiems, kurie skaito mano nuolatinę rubriką internetiniame žurnale *Free Inquiry*, kai kurie knygos fragmentai pasirodys pažįstami. Būtinai turiu padėkoti šio nuostabaus žurnalo redaktoriui Tomui Flinui (Tom Flynn) už stimulą, kurį man suteikė, pasiūles tapti nuolatinės rubrikos autoriumi. Baigęs šią knygą, po nedidelės pertraukos tikiuosi vėl tęsti šią rubriką ir tada, be abejo, galėsiu atsakyti į gautus skaitytojų atsiliepimus.

Dėl daugybės priežasčių esu dėkingas Danieliui Denetui (Daniel Dennett), Markui Hauzeriui (Mare Hauser), Maiklui Stiratui (Michael Stirrat), Semui Hariui (Sam Harris), Helenai Fišer (Helen Fisher), Margaretei Douni (Margaret Downey), Ibnui Varakui (Ibn Warraq), Hermionai Li (Hermione Lee), Džiulijai Svyni (Julia Sweeney), Denui Barkeriui (Dan Barker), Džozefinai Velš (Josephine Welsh), Ianui Berdui (Ian Baird), o ypač Džordžui Skeilzui (George Scales). Šiais laikais knyga, tokia kaip ši, nėra baigta, jeigu nėra jai skirto aktyvaus tinklalapio, kuriame talpinama papildoma medžiaga, atsiliepimai, vyksta diskusijos, pateikiami klausimai ir atsakymai. Ir kas žino, kas dar bus ateityje? Bet tikiuosi, kad Ričardo Dokinso racionalaus mąstymo ir mokslo skatinimo fondo (*Richard Dawkins Foundation for Reason and Science*) tinklalapis www.richarddawkins.net/ atliks tokį vaidmenį.

Čia noriu nuoširdžiai padėkoti Džošui Timonenui (Josh Timonen) už profesionalų, kūrybingą ir tiesiog sunkų darbą kuriant šį tinklalapį.

Galiausiai - ačiū mano žmonai Lalai Vord (Lalla Ward), kuri padėjo man įveikti visas abejones ir nepasitikėjimo savimi būsenas. Ji ne tik suteikė moralinę paramą ir ne kartą išradingai pasiūlė, kaip ką nors patobulinti, bet ir dukart garsiai man perskaitė visą rengiamą knygą, kad galėčiau įvertinti, kokį įspūdį tekstas gali daryti skaitytojui. Rekomenduoju šį būdą ir kitiems autoriams, nors norėčiau įspėti, kad geriausią vaizdą galima susidaryti, kai skaito profesionalus aktorius, nes jo balsas ir klausia itin jautrūs kalbos muzikai.

GILIAI TIKINTIS BEDIEVIS

Aš nemėginu įsivaizduoti Dievo kaip asmens; man užtenka stulbinančios pasaulio struktūros, tiek, kiek mūsų netobulos joslės pajėgia ją pajusti.

ALBERT EINSTEIN

PELNYTA PAGARBA

Berniukas guli pievoje, rankomis parėmęs smakrą. Staiga jis apstulbęs suvokia, kad tai ne stiebų ir šaknų raizgalynė, o nuostabios mikrokosmoso džiunglės, kad čia gyvuoja keistas skruzdėlių ir vabzdžių pasaulis, kad gyvenimas verda netgi dirvožemyje - nors tada apie jį dar mažai ką išmanė, - kur milijardai bakterijų, tyliai ir nepastebimai, kuria miniatiūrinio pasaulio ekonomikos pagrindą. Smalsus berniukas mėgina suvokti, kas gi tas pievoje įsikūręs miniatiūrinis miškas, jam bežiūrint netikėtai išaugantis iki visatos ir susiliejantis su jo sąmone.

Šią patirtį berniukas išgyveno kaip religinį jausmą, kuris jį galiausiai atvedė į kunigystę. Išventintas anglikonų bažnyčios pastoriumi, jis dirbo mano mokyklos kapelionu ir buvo vienas mėgstamiausių mano mokytojų. Laimei, jis buvo iš tų padorių liberalių dvasininkų: man neteko skųstis, kad kažkas mane verčia būti religingu.*

* Kartais per pamokas išdaigaudami bandydavome jį atitraukti nuo Šventojo Rasto, kad papasakotų jaudinančių istorijų apie „Naikintuvą ir jo komandą“. Per karą jis tarnavo Karališkosiose oro pajėgose (RAF). Vėliau, Anglikonų bažnyčiai vis dar jausdamas tam tikrą

Kažkur kitur ir kitu laiku tokiu berniuku galėjau būti aš - tas, kuris apstulbęs žiūri į Orioną, Kasiopėją ir Didžiuosius Grįžulo Ratus, jaučia kaip iki ašarų jaudina nebyli Paukščių tako muzika, kaip galva svaigsta nuo Afrikos sode sklindančių baltojo jostro ir *Beaumontia* žiedų aromato. Kodėl tos pačios emocijos nuvedė kapelioną į vieną pusę, o mane - visai į kitą? Nelengva atsakyti. Gana dažnas mokslininkas ir racionalus žmogus gamtai ir Visatai jaučia tokį pusiau mistinį jausmą. Bet jis neturi nieko bendra su tikėjimu antgamtiniais dalykais. Veikiausiai, vaikystėje mano kapelionas (kaip ir aš) neskaitė baigiamųjų *Rūšių kilmės* eilučių - garsiojo fragmento apie „tankiai augalais apžėlusį krantą, kur krūmuose čiulba paukščiai, visur skraido aibė vabzdžių, po drėgną žemę šliaužioja kirmėlės". Jeigu ta knyga jam būtų patekusi į rankas, jis būtų kitaip supratęs stebimą vaizdą ir vietoje biblinių aiškinimų būtų įsigilinęs į Darvino požiūrį, kad visa tai „atsirado dėl to, kad visur veikia dėsniai“:

Taip iš gamtos karo, iš bado ir mirties randasi pačios nuostabiausias dalykas, kokį protas gali suvokti: aukštesnieji gyvūnai. Kiek didingumo šiame gyvybės tapse iš pradinių kelių formų, gal net vienos. Planetai visą laiką be perstojo sukantis, veikiant nekintamiems traukos dėsniams, iš tokių paprastų pirminių darinių išsivystė ir tebesivysto nesuskaičiuojamos pačios gražiausios, pačios nuostabiausios gyvybės formos.

Karlas Saganas (Carl Sagan) knygoje *Pale Blue Dot* rašė:

Keista, kad nė vienos didžiosios religijos sekėjai neįsigilino į mokslą ir nepadarė išvados: „Tai daug geriau nei mes manėme! Visata daug didesnė, didingesnė, subtilesnė, nuoseklesnė nei

simpatiją (bent jau lyginant su kitomis), atpažindavau jį, skaitydamas šias Džono Betšemeno (John Betjeman) eilutes:

Mūsų *Padre* - senas lėktuvo pilotas,
Nors dabar jo sparnai apkarpyti gerokai,
Klebonijos kieme kaip rodyklė „Aukštyn“
Vis dar rodo vėliavos stiebas...

sakė mūsų pranašai." Užuo tai pripažinę, jie kartoja: „Ne, ne, ne! Tegul mano dievas ir mažas, aš noriu, kad ir toliau toks būtų". Jeigu religija – nesvarbu, sena ar nauja - pabrėžtų Visatos didybę, kurią atskleidė mokslas, susilauktų tokio susižavėjimo ir pagarbos, kokia ir nesisapnavo tradiciniams kultams.

Visos Sagano knygos pažadina transcendentinį nuostabos jausmą, kurį per pastaruosius šimtmečius monopolizavo religija. Savo knygoje siekiu to paties. Dėl to kartais išgirstu apie save sakant, kad esu labai religingas žmogus. Studentė amerikietė man parašė, kad kartą paklaususi savo profesoriaus, ar jis turi kokią nors nuomonę apie mane. „Be abejo, - atsakė profesorius. - Jis neabejoja, kad mokslas yra nesuderinamas su religija, bet iki ekstazės žavisi gamta ir visata. Mano nuomone, *tai* – religija!" Bet argi žodis „religija" čia tinka? Vargu. Nobelio premijos laureatas fizikas (ir ateistas) Stivenas Vainbergas (Steven Weinberg) knygoje *Dreams of a Final Theory* apie tai pasakė ypač taikliai:

Kai kurie žmonės žodį „Dievas" taiko taip plačiai ir nesaikingai, kad neišvengiamai randa Dievą visur, kur tik pažvelgia. Dažnai išgirsi frazę, kad „Dievas yra visko visuma" arba „Dievas yra geriausioji žmogaus prigimties dalis" arba „Dievas – tai Visata". Be abejo, žodžiui „Dievas", kaip ir kiekvienam kitam, galite suteikti bet kokią reikšmę. Jeigu panorėsite, galite paskelbti, kad „Dievas - tai energija", ir rasite Dievą anglies luite.

Vainbergas, be abejo, teisybė: kad žodis „Dievas" netaptų visiškai beprasmiskas, būtina jį vartoti žmonėms įprasta prasme - tai antgamtinis kūrėjas, kuris yra „vertas garbinimo".

Deja, atsiranda daug nesusipratimų, kai tikėjimas į antgamtinę būtybę painiojamas su tuo, ką galima pavadinti „einšteiniška" religija. Einšteinas retkarčiais paminėdavo Dievą (jis ne vienintelis mokslininkas ateistas, kuris taip darė), tarsi viliodamas, kad jo mintis neteisingai interpretuotų tikintieji antgamtiniu pasauliu, trokštantys savo pusėje

turėti tokį genialų mąstytoją. „Ir tada mes žinosime Dievo mintis" - ši dramatiška (o gal ironiška?) frazė, kuria Stivenas Hokingas (Stephen Hawking) užbaigia knygą *A Brief History of Time*, itin dažnai neteisingai aiškinama. Kai kurie žmonės - be abejo, apsirikdami - patikėjo, kad Hokingas yra religingas. Ląstelių biologė Ursula Gudenou knygoje *The Sacred Depths of Nature* vartoja dar daugiau religinių metaforų nei Hokingas ar Einšteinas. Jai patinka bažnyčios, mečetės ir šventyklos; jos knygoje apstu frazių, kurios tiesiog prašosi, kad antgamtinio tikėjimo adeptai ištrauktų jas iš konteksto ir naudotų kaip savo argumentus. Net ir ji pati save vadina „tikinčia gamtininke". Bet, atidžiai perskaičius jos knygą, pasidaro aišku, kad ji tokia pat įsitikinusi ateiste kaip ir aš.

Žodis „gamtininkas" yra daugiareikšmis. Man jis primena vaikystės herojų daktarą Dolitlį iš Hju Loftingo (Hugh Lofting) knygos (kuris, beje, daug kuo panašus į Jos didenybės laivu *Beagle* plaukiantį „filosofuojantį" gamtininką). Ir aštuonioliktojo, ir devynioliktojo amžiaus žmogus žodį „gamtininkas" suprato taip pat, kaip dauguma jį suprantą ir šiais laikais: tai gamtos tyrinėtojas. Dažnai kaip tik tokio tipo gamtininkai (pirmiausia Gilbertas Vaitas (Gilbert White), paskui dar daug kitų) buvo dvasininkai. Ir pats Darvinas jaunystėje ketino skirti savo gyvenimą Bažnyčiai, tikėdamasis, kad ramus kaimo pastoriaus gyvenimas jam nekludys atsiduoti vabalų tyrinėjimo aistrai. Tačiau filosofai žodį „gamtininkas" (*naturalist*) vartoja visai kita reikšme - kaip opoziciją tam, kas pripažįsta antgamtinio pasaulio egzistavimą (*supernaturalisi*). Džiulianas Baginis (Julian Baggini) knygoje *Atheism: A Very Short Introduction* taip aiškina, kodėl ateistai būna natūralizmo šalininkai: „Dauguma ateistų mano, kad, nors Visatoje egzistuoja tik viena - fizinė - substancija, iš jos randasi mintys, grožio pojūtis, emocijos, moralinės vertybės ir apskritai visa gausybė reiškinių, praturtinančių žmogaus gyvenimą."

Žmogaus mintys ir emocijos *atsiranda* smegenyse, vykstant itin sudėtingai tarpusavio sąveikai tarp įvairiausių fizinių elementų. Filosofine prasme ateistas - tai žmogus, kuris yra įsitikinęs, kad egzistuoja tik gamtinis, fizinis pasaulis, kad matomo kosmoso užkulisuose nėra

jokio *antgamtinio* protingo kūrėjo, kad siela nepergyvena kūno ir kad nebūna stebklų: esama tik gamtos reiškinių, kurių mes dar nesuprantame. Jeigu yra ar vyksta kažkas, ko negalime suprasti, remdamiesi dabartinėmis netobulomis žiniomis, tikimės, kad galiausiai atskleisime paslaptį ir tai, kas buvo nesuprantama, taps dar vienu žinomu gamtos reiškiniu. Juk dėl to, kad išpynėme vaivorykštės juostą, jos žavesys nė kiek nublanko.*

Susidaro įspūdis, kad kai kurie didieji šių laikų mokslininkai yra religingi, tačiau, atidžiau panagrinėjus jų pažiūras, paaiškėja, jog yra kitaip. Kaip tik tai pasakytina apie Einšteiną ir Hokingą. Dabartinis Karališkasis astronomas ir Karališkosios draugijos prezidentas Martinas Ryzas (Martin Rees) man sakė, kad einąs į bažnyčią „kaip netikintis anglikonas <...> tiesiog iš lojalumo genčiai“. Jam svetimas teistinis tikėjimas, bet, kaip ir mano minėtiems mokslininkams, jam yra būdingas kosmoso suvokimas per poetinio natūralizmo prizmę. Neseniai per televizijos diskusiją raginau savo draugą, gerbiamą Anglijos žydų bendruomenės narį, ginekologą Robertą Vinstoną (Robert Winston) pripažinti, kad jo judaizmas yra būtent tokio pobūdžio ir kad jis iš tikrųjų netiki antgamtiniais dalykais. Jis beveik prisipažino, bet paskutiniu momentu išsisuko (atvirai kalbant, tai jis turėjo mane klausinėti, o ne atvirksčiai).³ Spaudžiamas pripažinti, jis pasakė, kad judaizmas išmoko geros disciplinos, kuri jam padeda organizuoti savo gyvenimą ir pasiekti, kad tas gyvenimas būtų geras. Galbūt tai tiesa, bet niekaip neišrodo, kad teiginiai apie antgamtinį gyvenimą yra teisingi. Pasaulyje esama daugybės intelektualų ateistų, kurie išdidžiai save vadina judėjais ir atlieka judėjų ritualus, veikiausiai ne tik iš lojalumo senosioms tradicijoms ar nužudytiems giminaičiams, bet ir todėl, kad, nesusivokdami ir susipainiodami, „religijos“ etiketę prikljuoja panteistiniam sušavėjimui, kurį, kaip ir minėtas didysis Albertas Einšteinas, patiria daugelis žmonių. Jie netiki į Dievą, bet, kaip sakė Denas Denetas, „tiki į tikėjimą“.⁴

* Autorius užsimena apie savo knygą *Unweaving the Rainbow* (Išpinant vaivorykštę), kurioje siekė parodyti, kad mokslinis pažinimas ir požiūris nė kiek nekliudo subtiliai jausti pasaulio grožio (*vert. past.*).

Ypač noriai cituojamas Einšteino pasakymas, kad „mokslas be religijos yra šlubas, religija be mokslo yra akla“. Tačiau Einšteinas taip pat sakė:

Tai, ką jūs skaitėte apie mano religinius įsitikinimus, be abejo, yra melas; tai melas, kuris nuolatos kartojamas. Aš netikiu į asmeninį Dievą, niekada to neneigiau, o tik aiškiai apie tai kalbėjau. Jeigu manyje yra kažkas, ką galima būtų pavadinti religiniu, tai tik beribis žavėjimasis pasaulio struktūra, kiek mokslas pajėgė ją atskleisti.

Ar nepanašu, kad Einšteinas prieštaravo pats sau? Kad iš jo pasakymų lengvai galima ištraukti fragmentus, tinkančius abiem diskusijos oponentams? Ne. Žodžiui „religija“ Einšteinas teikė visai kitą prasmę nei ta, kuri jam dažnokai priskiriama. Kai aš toliau aiškinsiu, kuo skiriasi antgamtinė religija nuo Einšteino religijos, prisiminkite, kad iliuzija aš vadinu tik tikėjimą *antgamtiniais* dievais.

Geriau suvokti Einšteino religijos sampratą padės dar keletas citatų:

Aš esu giliai religingas bedievis. Tai tarsi savotiška nauja religija.

Aš niekada nepriskyriau Gamtai tikslo ar siekio, ar kažko, ką galima būtų aiškinti antropomorfiškai. Aš matau Gamtą kaip didingą sistemą, kurią pajėgiame suprasti tik labai ribotai, kuri mąstančiam žmogui sukelia kuklaus nuolankumo jausmą. Tai iš tiesų religinis jausmas, tačiau neturintis nieko bendra su misticizmu.

Asmeninio Dievo idėja niekada nebuvo man artima ir net atrodė naivi.

Suprantama, kad po Einšteino mirties vis daugiau religijos apologetų mėgina jį paskelbti saviškiu. Tačiau tikintiesiems amžininkams jo pažiūros atrodė visiškai kitokios. 1940 m. Einšteinas parašė garsųjį

straipsnį, paaiškindamas savo teiginį „aš netikiu į asmeninį Dievą“. Po šio ir panašių teiginių srautu pasipildavo tradicinės religijos se-kėjų laišakai; ne vienas jų primindavo žydišką Einšteino kilmę. To-liau pateikiamos ištraukos iš Makso Džamerio (Max Jammer) knygos *Einstein and Religion* (pagal ją aš taip pat cituoju daugelį Einšteino pasisakymų apie religiją). Kanzaso miesto Romos katalikų vyskupas sakė: „Liūdna matyti, kaip žmogus, kilęs iš Senojo Testamento ir jo mokymo tautos, neigia didžiąją šios tautos tradiciją.“ Panašiai ko-mentavo kitas katalikų dvasininkas: „Dievas negali būti kitoks, o tik asmeninis <...> Einšteinas nesupranta to, apie ką jis kalba. Jis abso-liučiai klysta. Kai kuriems žmonėms atrodo, kad pasiekę aukštą žinių lygį tam tikroje srityje, ir apie visas kitas savo nuomonę gali reikšti tarsi ekspertai.“ Čia būtina suabejoti, ar religija iš tikrųjų yra *sritis* ir ar kas nors gali pretenduoti būti jos *ekspertu*. Kažin ar tas dvasininkas atkreiptų dėmesį į kokio nors „fėjologo“ ekspertinę nuomonę apie fėjų sparnų formas ir spalvas. Tiek dvasininkas, tiek vyskupas gal-vojo, kad Einšteinas, neturėdamas teologinio išsilavinimo, klaidingai suprato Dievo prigimtį. Bet iš tikrųjų Einšteinas labai gerai suprato tai, ką jis neigė.

Amerikietis teisininkas, katalikas, atstovaujantis kažkokiai ekume-ninei sąjungai, Einšteinui parašė:

Mes labai apgailestaujame, kad jūs padarėte tokį pareiškimą <...> kuriame išjuokiate asmeninio Dievo idėją. Per praeitą dešimtmetį nebuvo nieko, kas būtų labiau nei jūsų pareiški-mas žmones įtikinęs, kad Hitleris turėjo tam tikrą pagrindą iš-vyti žydus iš Vokietijos. Net ir pripažindamas, kad turite teisę į žodžio laisvę, vis dėlto sakau, kad, padaręs tokį pareiškimą, ta-pote vienu iš pavojingiausių Amerikoje nesantaikos šaltinių.

Niujorko rabinas sakė: „Einšteinas neabejotinai yra didis mokslinin-kas, bet jo religinės pažiūros visiškai prieštarauja judaizmui.“

„Bet“? „Bet“! Kodėl ne „ir“?

Naujojo Džersio istorijos draugijos prezidentas parašė laišką, kuris taip akivaizdžiai atskleidžia religinio proto silpnumą, kad jį verta perskaityti du kartus:

Mes gerbiame jūsų žinias, dr. Einšteinai; tik štai vieno dalyko, matyt, nesuvokėte: Dievas yra dvasia ir jos neįmanoma pamatyti per teleskopą ar mikroskopą, kaip neįmanoma, tyrinėjant smegenis, rasti žmogaus mintį ar emociją. Visi žino, kad religija yra pagrįsta Tikėjimu, o ne žinojimu. Galbūt kiekviena mąstantį žmogų kartais apima abejonės Dievu. Ir mano tikėjimas buvo susvyravęs ne kartą. Bet aš niekada ir niekam nesakiau apie savo dvasines abejones dėl dviejų priežasčių: 1) bijojau, kad vien tik pasakodamas galiu sugriauti ir sunaikinti kito žmogaus gyvenimą ir viltis; 2) kadangi aš sutinku su rašytoju, pasakiusiu: „Žmogus, kuris griauna kito tikėjimą, turi kažką niekinga.“ <...> Tikiuosi, dr. Einšteinai, kad jus tiesiog neteisingai pacitavo ir kad jūs dar pasakysite ką nors malonaus daugybei jus labai gerbiančių amerikiečių.

Kaip čia atvirai autorius demaskuoja save! Iš kiekvieno sakinio sklinda intelektualinis ir moralinis bailumas.

Ne toks apgailėtinas, bet labiau šokiruojantis buvo laiškas iš Oklahomos, kurį parašė Kalvarijos maldos namų asociacijos įkūrėjas:

Profesoriau Einšteinai, tikiu, kad kiekvienas Amerikos krikščionis jums atsakys: „Mes neatsisakysime tikėjimo į mūsų Dievą ir jo sūnų Jėzų Kristų, bet jeigu jūs netikite į šios šalies žmonių Dievą, tai keliaukite ten, iš kur atvykote.“ Izraelio šlovei aš dariau viską, ką galėjau, bet pasirodėte jūs ir viena vienintelė frazė iš savo šventvagiškų lūpų sužlugdėte Izraelį mylinčių krikščionių pastangas išnaikinti mūsų žemėje antisemitizmą. Profesoriau Einšteinai, kiekvienas Amerikos krikščionis iš karto pasakys jums: „Pasiimkite savo idiotišką, melagingą

evoliucijos teoriją ir keliaukite atgal į Vokietiją, iš kur atvykote, arba nustokite atiminėti tikėjimą iš žmonių, kurie jums suteikė prieglobstį, kai jums teko bėgti iš gimtosios šalies."

Visi šie religingi kritikai vieną dalyką suprato teisingai: Einšteinas ne saviškis. Jis ne kartą piktinosi, kai kas nors teigėdavo, kad jis yra teistas. Bet gal jis buvo deistas, kaip Volteras ir Didro? Arba panteistas, kaip Spinoza, kurio filosofija žavėjosi: „Tikiu į Spinozos Dievą, kuris apsi-reiškia darnia pasaulio harmonija, bet ne į Dievą, kuris užsiima atskirų žmonių likimais ir darbais“?

Prisiminkime terminus. Teistas tiki, kad egzistuoja antgamtinis protas, kuris, atlikęs svarbiausią darbą, tai yra, sukūręs Visatą, pasilieka joje stebėti tolesnį savo kūrinio likimą ir daryti jam poveikį. Daugelis teistinių tikėjimų teigia, kad Dievas tiesiogiai dalyvauja žmonių reikaluose. Jis atsiliepia į maldas, atleidžia nuodėmes arba baudžia už jas; įsikiša į pasaulio įvykius darydamas stebuklus; jam rūpi mūsų geri ir blogi darbai ir jis žino kada mes juos darome (netgi kai tik *ketiname* daryti). Deistas taip pat tiki į antgamtinį protą, bet tokį, kuris tik nustato bendruosius Visatos dėsnius. Po to deistų Dievas į nieką nesikiša, žmonių reikalais tikrai nesidomi. Panteistas visiškai netiki į antgamtinį Dievą, bet vartoja sąvoką „Dievas“ kaip neturintį antgamtinės prasmės sinonimą, įvardijantį Gamtą arba Visatą, arba darnią visuotinę tvarką. Deistai nuo teistų skiriasi tuo, kad jų Dievas neatsiliepia į maldas, nesidomi nuodėmėmis ar išpažintimis, neskaito minčių ir nesikiša į žmonių gyvenimą savo stebuklais. Deistai skiriasi nuo panteistų tuo, kad Dievą įsivaizduoja esant savotišku kosminiu protu, o panteistai šiuo žodžiu kaip metafora ar poetiniu *sinonimu* įvardija kosminius dėsnius. Panteizmas - tai išpuoštas ateizmas. Deizmas - tai gerokai praskiestas teizmas.

Pagrįstai galima manyti, kad garsūs Einšteino posakiai, kaipantai: „Dievas yra subtilus, bet nekenksmingas“, „Jis nelošia kauliukais“, „Ar Dievas galėjo rinktis, kai kūrė Visatą?“, yra panteistiniai, o ne deistiniai, ir tikrai ne teistiniai. Posakį „Dievas nelošia kauliukais“ reiktų suprasti taip: „Visatos esmė nėra pagrįsta atsitiktinumu.“ Posakis

„Ar Dievas galėjo rinktis, kai kūrė Visatą?“ reiškia „Ar galėjo Visata prasidėti kitaip?“ Einšteinas vartoja žodį „Dievas“ tik kaip poetinę metaforą. Taip pat, kaip ir Stivenas Hokingas bei dauguma tų fizikų, kurie kalbėdami kartais pasitelkia religines metaforas. Polo Deviso (Paul Davies) knyga *The Mind of God* yra kažkur tarp Einšteino panteizmo ir neaiškios formos deizmo - už tai jis gavo Templetono premiją (labai solidžią pinigų sumą, kurią kiekvienais metais Templetono fondas skiria mokslininkui, pasistengusiam kažką malonaus pasakyti apie religiją).

Leiskite man apibendrinti Einšteino religiją dar viena paties Einšteino fraze: „Jutimas, kad už visko, ką galima patirti, yra kažkas, ko mūsų protas negali suvokti, kažkas, kieno grožį ir tobulumą pajuntaime netiesiogiai ir kaip silpną atspindį, yra religingumas. Šia prasme aš esu religingas.“ Šia prasme aš taip pat esu religingas, bet su pataisa, kad „negali suvokti“ nereiškia, kad „nesuvokiamas protu“. Tačiau aš nenoriu savęs vadinti religingu, nes tai klaidina. Pavojingai klaidina, nes didžiūmai žmonių žodis „religija“ asocijuojasi su „antgamtiniu pasauliu“. Karlas Saganas taikliai pasakė: „<...> jeigu žodis „Dievas“ suprantamas kaip visatą valdančių fizinių dėsnių visuma, tai tikrai toks Dievas yra. Toks Dievas netenkina emocinių poreikių <...> kvaila būtų melstis gravitacijos dėsniai“.

Įdomu, kad paskutinėje Sagano pastaboje išreikštą mintį gerokai anksčiau pasakė Amerikos katalikų universiteto profesorius pastorius dr. Fultonas Dž. Šynas (Fulton J. Sheen) 1940 m. aršiai puldamas Einšteiną už tai, kad nepripažįsta asmeninio Dievo. Šynas tada sarkastiškai paklausė, ar kas nors yra pasirengęs paaukoti savo gyvybę už Paukščių taką. Matyt, jam atrodė, kad jis pateikia argumentą prieš Einšteino požiūrį, nes paskui dar pridūrė: „Kai ko per daug jo kosminėje religijoje - raidė „s“ pavadinime nereikalinga.“* Tačiau Einšteino pažiūrose sunku rasti ką nors juokinga. Vis dėlto patarčiau fizikams apsieiti be žodžio „Dievas“ vartojimo metaforos prasme. Fizikų metaforinis ar panteistinis Dievas neturi nieko bendra su visur esančiu, ste-

* Anglų kalba *cosmical*- kosminis, *comical*- komiškas, juokingas (vert. past.).

buklus darančiu, mintis skaitančiu, už nuodėmės baudžiančiu ir maldų klausančiu Biblijos, kunigų, mulų ir rabinų bei kasdienės kalbos Dievu. Mano nuomone, sąmoningas šių dviejų sąvokų tapatinimas yra didelė intelektualinė išdavystė.

NEPELNYTA PAGARBA

Pavadindamas knygą *Dievo iliuzija*, neturėjau mintyje Einšteino ar kitų šviesių mokslininkų, minėtų ankstesniame skyriuje. Štai kodėl pradžioje norėjau pakalbėti apie Einšteino religiją, kad vėliau nereikėtų prie jos grįžti, kad į diskusiją neįsiveltų tam tikros painiavos. Kituose knygos skyriuose kalbėsiu tik apie *antgamtinis* dievus, iš kurių daugumai skaitytojų geriausiai žinomas Jahvė - Senojo Testamento Dievas. Netrukus apie jį pakalbėsime. Bet šiame įžanginiame skyriuje būtina išsiaiškinti dar vieną klausimą, nes kitaip nukentėtų knygos idėja. Tai mandagaus elgesio klausimas. Gali būti, kad tikinčiuosius skaitytojus įžeis tai, ką pasakysiu, gal jiems pasirodys, kad šiuose puslapiuose per maža *pagarbos* konkrečiam jų tikėjimui (jei ne tikėjimui, kuris brangus kitiems). Būtų gaila, jeigu išžeidimas sutrukdytų skaityti iki galo, tad noriu šį klausimą aptarti dabar, pačioje pradžioje.

Beveik kiekvienas - taip pat ir netikintieji - mūsų visuomenėje priitaria nuomonei, kad religinius jausmus labai lengva įžeisti ir kad juos reikia apsaugoti išskirtinai didele pagarba, kur kas didesne nei įprastai vienas žmogus turėtų parodyti kitam. Daglasas Adamsas (Douglas Adams) improvizuodamas taip puikiai apie tai pasakė Kembridžo renginyje, įvykusiame neilgai trukus iki jo mirties⁵, kad negalio čia nepacituoti:

Religijos esmę <...> sudaro tam tikros idėjos, kurios vadinamos šventomis, dieviškomis ar panašiai. Tai reiškia štai ką: „Tai yra idėja arba samprata, apie kurią negalima sakyti nieko bloga. Negalima - ir baigta. Kodėl negalima? Todėl, kad negalima!“
Jeigu kas nors balsuoja už partiją, kuriai jūs nepritariate, galite

dėl to ginčytis kiek tik norite; kiekvienas gins savo požiūrį, bet nė vienas nepasijus įžeistas. Jeigu kažkas mano, kad mokesčius reikia padidinti ar sumažinti, galite dėl to diskutuoti. Tačiau jeigu kas nors pasako: „Šeštadienį negaliu įjungti elektros jungiklio“, atsiliepiate: „O taip, aš tai gerbiu“.

Kodėl mes turime teisę palaikyti leiboristus ar konservatorius, demokratų ar respublikonus, vieną ar kitą ekonomikos modelį, pasirinkti Macintosh ar Windows, bet negalime turėti nuomonės apie Visatos pradžią, apie tai, kas ją sukūrė <...> nes tai šventa? <...> Mes įpratome nekritikuoti religinių idėjų. Tik pažiūrėkite, koks triukšmas kyla, kai Ričardas tai daro! Visi tiesiog pasiunta, nes tokių dalykų sakyti negalima. Bet blaiviai žvelgiant aišku, kad nėra jokios priežasties, dėl kurios to negalima daryti, išskyrus tai, kad gyvuoja susiklostęs įprotis nesvarstyti šių idėjų taip pat atvirai, kaip ir kitų.

Štai vienas konkretus pavyzdys, kaip mūsų visuomenė rodo perdėtą pagarbą religijai. Karo metu lengviausias būdas išvengti karinės tarnybos yra argumentas, kad draudžia religija. Galite būti įžymus moralės filosofas, parašęs puikią daktaro disertaciją apie karo baisybes, tačiau jums teks pavargti įtikinėjant šaukimo komisiją, kad negalite imtis ginklo dėl etinių priežasčių. Bet jeigu tik užsiminsite, kad vienas ar abu tėvai yra kvakeriai - viskas eis kaip sviestu patepta, nors nieko neišmąnytumėte nei apie pacifizmo teoriją, nei apie patį kvakerių tikėjimą.

Jeigu pacifizmas yra viename spektro gale, tai priešingoje pusėje - silpnadvasiškas nenoras kariaujančias puses vadinti religiniais vardais. Šiaurės Airijoje katalikai ir protestantai vadinami eufemizmais: „nacionalistai“ ir „lojalistai“. Pats žodis „religijos“ pakeičiamas miglotu terminu „grupuotės“, pavyzdžiui, pasakyme „karas tarp grupuočių“. Po amerikiečių ir anglų invazijos į Iraką 2003 m. prasidėjo religinis pilietinis karas tarp musulmonų: sunitų ir šiitų. Akivaizdus religinis konfliktas - ir ką gi: 2006 m. gegužės 20 d. *Independent* pirmajame puslapyje redakcijos skiltyje ir antraštėje parašyta, kad tai „etnis va-

lymas". Šiame kontekste „etninis“ - tai dar vienas eufemizmas. Tai, kas dabar vyksta Irake, yra religinis valymas. Buvusios Jugoslavijos įvykių vadinimas žodžiais „etninis valymas“ taip pat buvo eufemizmas, pridediantis religinį valymą, kuriame dalyvavo stačiatikiai serbai, katalikai kroatai ir musulmonai bosniai.⁶

Anksčiau jau kalbėjau apie tai, kad viešose diskusijose etiniais klausimais žiniasklaida ir vyriausybės politika religijai suteikia privilegijuotą padėtį.⁷ Kiekvieną kartą, kai tik kyla kontroversija dėl seksualinių ar reprodukcinų klausimų, galite neabejoti, kad į įtakingus komitetus, diskusijų grupes, radijo ir televizijų laidas būtinai bus pakviesti keli įvairių religinių grupių lyderiai. Nesiūlau kaip nors cenzūruoti šių žmonių pažiūrų. Bet kodėl visuomenė įprato belstis būtent į jų duris, tarsi jie turėtų specialių gebėjimų, kurie prilygtų, tarkim, moralės filosofo, šeimos klausimų teisininko ar gydytojo profesinėms žinioms?

Štai dar vienas pavyzdys, kaip keistai pataikaujama religijai. 2006 m. vasario 21 d. Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis Teismas nutarė, kad Naujosios Meksikos bažnyčiai netaikytinas įstatymas dėl haliucinogeninių narkotikų, nors visiems kitiems jis galioja.⁸ „Centro Espirita Beneficente Uniao do Vegetal“ bažnyčios tikintieji įsitikinę, kad Dievą suprasti gali tik gerdami *Ayahuasca* arbatą, kurioje yra nelegalios haliucinogeninės medžiagos dimetiltriptamino. Atkreipkite dėmesį, kad užtenka jų *tikėjimo*, jog narkotikas priartina juos prie Dievo. Jiems nereikia pateikti įrodymų. Kita vertus, esama daug duomenų, kad marihuana malšina pykinimą ir diskomfortą, kuri gydant chemoterapija patiria sergantieji vėžiu. Tačiau Aukščiausiasis Teismas 2005 m. nutarė, kad kiekvieną ligonį, vartojantį marihuaną medicininiais tikslais, gali persekioti federalinė valdžia (net ir tose keliuose valstijose, kur toks vartojimas yra įstatymo leidžiamas). Religija, kaip visada, yra švietalas. Įsivaizduokite meno mylėtojų draugiją, kuri kreipiasi į teismą, kadangi „tiki“, kad jos nariams yra būtinas haliucinogeninis narkotikas, nes padeda geriau suvokti impresionistų ar siurrealistų darbus. Tačiau kai bažnyčia teigia turinti analogiškų poreikių, ją palaiko šalies Aukščiausiasis Teismas. Štai kokią galią turi religija - gal tai jos antgamtinė galia?

Prieš aštuoniolika metų žurnalas *New Statesman* paprašė manęs, kaip ir kitų trisdešimt šešių rašytojų ir menininkų, ką nors parašyti ginant įžymų rašytoją Salmaną Rušdį (Salman Rushdie),⁹ kuriam buvo paskelbta mirties bausmė už romaną. Pasipiktinęs tuo, kad krikščionių lyderiai ir net kai kurie pasaulietiniai nuomonių formuotojai su „užuojauta“ kalbėjo apie „įžeistus“ ir „išskaudintus“ musulmonus, aš pateikiau tokią paralelę:

Jeigu rasinės segregacijos šalininkai būtų apsukresni, jie galėtų - kiek žinau, neapsimetinėdami - pareikšti, kad rasių maišymasis prieštarauja jų religijai. Dauguma opozicijos tuoj pagarbiai pasitrauktų ant pirštų galiukų. Ir nereikia sakyti, kad paralelė nepagrįsta. Rasinė segregacija neturi racionalaus pagrindo. Svarbiausias religinio tikėjimo postulatą, jėga ir tvari šlovė yra susiję su tuo, kad tikėjimo nereikia pagrįsti racionaliais argumentais. Visiems kitiems tenka ginti savo nuostatas. Bet tik paprašykite tikintįjį racionaliai paaiškinti tikėjimo pagrindą, jus apkaltins kėsintis į „sąžinės laisvę“.

Tuo metu neįsivaizdavau, kad kažkas panašaus gali atsitikti dvidešimt pirmajame amžiuje. *Los Angeles Times* (2006 m. balandžio 10 d.) pranešė, kad įvairiose JAV valstijose daug studentų krikščionių grupių padavė į teismą savo universitetus už tai, kad jie diegia diskriminaciją (įskaitant homoseksualų įžeidinėjimą ir puolimą) draudžiančias taisykles. Kitas tipiškas pavyzdys: 2004 m. Ohajo valstijoje dvylikametis Džeimsas Niksonas (James Nixon) teisme laimėjo teisę dėvėti mokykloje marškinėlius su užrašu: „Homoseksualumas - nuodėmė, islamas - melas, abortas - žmogžudystė. Kai kurie dalykai yra tik juodi ir balti!“¹⁰ Mokyklai pareikalavus, kad jis nedėvėtų tų marškinėlių, tėvai mokyklą apskundė teismui. Atrodytų, tėvai turėjo savo ieškinį grįsti Konstitucijos pirmąja pataisa, užtikrinančia žodžio laisvę. Bet jie to nedarė. Niksono advokatai rėmėsi ne žodžio laisve, bet konstitucine *religijos* laisvės teise. Remiami Arizonos Jungtinio Gynybos Fondo, kurio tikslas „stiprinti teisinę kovą už religijos laisvę“, bylą jie laimėjo.

Pastorius Rikas Skarboras (Riek Scarborough), remdamas srautu pasipylusius analogiškus ieškinius, kuriuos iškėlė krikščionys, siekdami įtvirtinti religiją kaip teisinę pagrindą diskriminuoti homoseksualus ir kitas grupes, pavadino juos dvidešimt pirmojo amžiaus kova už pilietines laisves: „Krikščionys kovoja už teisę būti krikščionimis.“¹¹ Pakartosiu dar kartą: jeigu tie žmonės kovotų už žodžio laisvę, būtų galima, su tam tikromis išlygomis, jiems pritarti. Bet juk čia visai kitas reikalas. Šiuo atveju būti krikščioniu reiškia „teisę kišti nosį į kitų žmonių privatų gyvenimą“. Siekiant homoseksualų diskriminacijos, iškeliama priešpriešinė byla dėl tariamos religinių teisių diskriminacijos! Ir, matyt, įstatymas su tuo sutinka. Jums niekas neleis skelbti tokio pareiškimo: „Trukdydami man įžeidinėti homoseksualus, pažeidžiate mano išankstines nuostatas.“ Tačiau jūs laimėsite, jeigu sakysite: „Tai pažeidžia mano religijos laisvę.“ Pagalvokime, koks čia skirtumas. Ir šį kartą religija yra stipriausias koziris.

Noriu baigti šį skyrių pateikdamas konkretų atvejį, kuris vaizdžiai atskleidžia perdėtą visuomenės pagarbą religijai, netgi paminant paprastą pagarbą žmogui. Tai prasidėjo 2006 m. vasario mėnesį - absurdiška istorija, pakaitomis virstanti tai komedija, tai tragedija. Ankstesnių metų rugsėjį danų laikraštis *Jyllands-Posten* išspausdino dvylika karikatūrų, vaizduojančių pranašą Mahometą. Per paskesnius tris mėnesius nedidelė Danijoje gyvenančių musulmonų grupė, kuriai vadovavo du imamai, kaip pabėgėliai gavę politinį prieglobstį šioje valstybėje, sistemingai ir sumaniai kurstė pasipiktinimą musulmoniškose šalyse.¹² 2005 m. pabaigoje piktavaliai pabėgėliai iš Danijos nuvyko į Egiptą su aplanku, kurio turinys buvo nukopijuotas ir išplatintas po visas musulmoniškas šalis, įskaitant - tai svarbu - Indoneziją. Aplanke buvo suklastoti dokumentai apie tariamą blogą elgesį su musulmonais Danijoje ir įžūlus melas, kad *Jyllands-Posten* yra vyriausybės laikraštis. Jame taip pat buvo dvylika karikatūrų, prie kurių imamai pridėjo - atkreipkite dėmesį į šį svarbų faktą - tris nežinomo autoriaus piešinius, kurie nieko bendra neturi su Danija. Skirtingai nei dvylika danų karikatūrų, šie trys papildomi piešiniai buvo tikrai įžeidūs - arba būtų buvę, jeigu juose būtų pavaizduotas pranašas Mahometas, kaip skelbė

aršūs agitatoriai. Pats bjauriausias iš tų trijų piešinių buvo ne karikatūra, bet faksu nukopijuota nuotrauka, vaizduojanti barzdotą vyrą maskaradiniu kiaulės snukiu, pritvirtintu tampriomis juostelėmis. Vėliau paaiškėjo, kad šioje agentūros „Associated Press“ padarytoje nuotraukoje - prancūzas, Prancūzijos kaimo mugėje dalyvaujantis kiaulės spieginimo konkurse.¹³ Nuotrauka neturėjo absoliučiai nieko bendra nei su pranašu Mahometu, nei su islamu, nei su Danija. Tačiau musulmonų aktyvistai, atvykę su klastingu sumanymu į Kairą, pasistengė, kad tokios sąsajos būtų išvelgiamos... ir kiltų atitinkami padariniai.

Praėjus penkiems mėnesiams po karikatūrų publikacijos, kruopščiai parengtas „įžeidimo“ ir „pažeminimo“ planas sukėlė įniršio bangą. Demonstrantai Pakistane ir Indonezijoje degino Danijos vėliavas (ir iš kur jie jas gavo?), sklido isteriški reikalavimai, kad Danijos Vyriausybė atsiprašytų. (Už ką atsiprašytų? Jinai jų nepiešė ir nepublikavo. Danai gyvena laisvoje šalyje, kur spauda yra laisva, bet daugelio musulmoniškų šalių žmonėms tai sunku suvokti). Išreiškdami solidarumą su *Jyllands-Posten*, Norvegijos, Vokietijos, Prancūzijos ir net JAV (bet, atkreipkite dėmesį, ne Didžiosios Britanijos) laikraščiai karikatūras persispausdino, o tai dar įpylė žibalo į ugnį. Ambasadų ir atstovybių pogromai, Danijos prekių boikotas, grasinimai fiziškai susidoroti su Danijos ir apskritai Vakarų šalių piliečiais. Pakistane sudegintos krikščionių bažnyčios, nors ir neturinčios jokių sąsajų nei su Danija, nei su Europa. Libijoje devyni žmonės buvo užmušti, kai demonstrantai užpuolė ir sudegino Italijos konsulatą Bengazio mieste. Kaip rašė Zermėnė Gyr (Germaine Greer), tie žmonės labiausiai mėgsta ir geriausiai moka kelti pragarišką chaosą.¹⁴

Pakistano imamas pasiūlė 1 milijoną JAV dolerių už „danų karikatūristo“ nužudymą - matyt, jis net nežinojo, kad karikatūras piešė dvilika skirtingų karikatūristų ir tikriausiai nenumanė, kad trys labiausiai įžeidžiantys piešiniai niekada nebuvo publikuoti Danijoje (beje, kas gi duotų tą milijoną?). Nigerijoje musulmonai, protestuodami prieš danų karikatūras, sudegino kelias krikščionių bažnyčias, gatvėse puolė ir peiliais žudė krikščionis (juodaodžius Nigerijos gyventojus). Vieną krikščionį įgrūdė į guminę padangą, apipylė benzinu ir padegė. Di-

džiojoje Britanijoje nufotografuoti demonstrantai, nešantys plakatus su tokiais užrašais: „Mirtis tiems, kurie įžeidžia islamą“, „Paskersime visus, kas šaiposi iš islamo“, „Europa, tau galas, greitai busi sugriauta“ ir, matyt, be jokios ironijos, „Nukirsim galvas visiems, sakantiems, kad islamas yra smurto religija“.

Po minėtų įvykių žurnalistas Endriu Miuleris (Andrew Mueller) kalbino Didžiosios Britanijos musulmonų lyderį serą Iqbalą Sakranį (Iqbal Sacranie)¹⁵, kuris laikomas „nuosaikiu“. Gal jis ir nuosaikus pagal dabartinio islamo standartus, bet Endriu Miulerio reportaže jis vis tiek neatsisako savo žodžių, pasakytų po to, kai Salmanui Rušdžiui buvo paskelbtas mirties nuosprendis už parašytą romaną: „Gal mirtis jam yra per švelni bausmė.“ Taip pasisakydamas jis daro niūrų įspūdį, ypač palyginti su jo narsiu pirmtaku Didžiosios Britanijos įtakingiausio musulmono vaidmenyje jau mirusiu dr. Zakiu Badaviu (Zaki Badawi), kuris Salmanui Rušdžiui pasiūlė prieglobstį savo namuose. Sakranis sakė Miuleriui, kad jis susirūpinęs dėl danų karikatūrų. Miuleris taip pat buvo susirūpinęs, bet dėl kitos priežasties: „Man kelia nerimą tai, kad absurdiška, neproporcinga reakcija į keletą nejuokingų piešinukų niekam nežinomame Skandinavijos laikraštyje gali žmones įtikinti, kad... islamą ir Vakarų skiria neįveikiama praraja.“ Bet Sakranis gyrė britų laikraščius, kad tie neperspausdino karikatūrų. Atsiliepdamas į tai, Miuleris išsakė įtarimą, kuris kilo daugeliui šalies gyventojų: „Britų laikraščių santūrumą padiktavo ne tiek pagarba musulmonų jausmams, kiek noras išsaugoti langų stiklus.“

Sakranis aiškino, kad: „Pranašo, tebūnie taika jam, asmenybė musulmonų pasaulyje yra nepaprastai garbinama, meilės ir pagarbos jai neįmanoma išreikšti žodžiais. Tai daugiau nei meilė tėvams, sutuoktiniams, vaikams. Tai tikėjimo dalis. Be to, islamas draudžia vaizduoti Pranašą.“ Tai reiškia, kaip pabrėžė Miuleris, kad

islamo vertybės turi vyrauti, joms turi nusileisti visų kitų vertybės - būtent taip mano kiekvienas islamo sekėjas, panašiai kaip bet kokios kitos religijos šalininkas tiki, kad tik jo religija rodo tikrą kelią, tiesą ir šviesą. Jeigu žmonės nori mylėti VII a.

pamokslautoją labiau nei savo šeimą, tai jų reikalas, bet kiti neprivalo į tai žiūrėti rimtai...

Bėda tik ta, kad jei rimtai nežiūrėsite ir nerodysite atitinkamos pagarbos, jums grės toks fizinis susidorojimas, kokio nė viena kita religija nepraktikavo nuo viduramžių laikų. Belieka tik stebėtis, kam reikalingas toks smurtas, ypač turint omenyje, kaip rašo Miuleris, kad: „Jeigu jūsų klounai nors truputį teisūs, tai visi karikatūristai vis tiek paklius į pragarą - ar to neužtenka? O kol kas, jeigu taip norite aistringai ginti įžeidinėjamus musulmonus, paskaitykite „Amnesty International“ ataskaitas apie Siriją ir Saudo Arabiją.“

Daugelis žmonių pastebėjo, kaip ryškiai skiriasi musulmonų isteriškai demonstruojama „nuoskauda“ nuo to, kaip noriai arabų žiniasklaida skelbia stereotipines antižydiškas karikatūras. Pakistane, per demonstraciją prieš danų karikatūras, buvo nufotografuota juoda burką dėvinti moteris, laikanti plakatą su užrašu: „Dieve, palaimink Hitlerį“.

Reaguodami į šį pragarišką chaosą, padorūs liberalūs laikraščiai pasmerkė smurtą ir pakartoto standartines frazes apie žodžio laisvę. Tačiau tuo pat metu jie išreiškė „pagarbą“ ir „supratimą“ dėl didelio „įžeidimo“ ir „kančios“, kuriuos „patyrė“ musulmonai. Prisiminkite, šis „įžeidimas“ ir „kančia“ - tai ne koks nors žmogaus patirtas smurtas ar tikras skausmas. Tai tik keletas lašų rašalo laikraštyje, kurio už Danijos ribų niekas niekad nebūtų žinojęs, jeigu ne tyčinė kampanija, siekiant sukelti sumaištį.

Aš nenoriu, kad kas nors ką nors įžeidintų ar tyčia skaudintų. Visgi mane stebina ir stulbina tai, kokią neproporcingai privilegijuotą padėtį religijai suteikia mūsų visuomenės, kurios visais kitais atžvilgiais yra pasaulietinės. Antai visi politikai susilaukia nepagarbių karikatūrų, bet niekas dėl jų neorganizuoja pogromų. Kas tokio yra religijoje, kad mes jai reiškiamo tokią išskirtinę pagarbą? Taikliai pasakė Henris L. Menkenas (Henry L. Mencken): „Mes turime gerbti kito žmogaus religiją, bet tik taip ir tik tiek, kiek gerbiame jo teoriją, kad jo žmona - gražuolė, o vaikai - vunderkindai.“

Parodęs, kaip religijai rodoma besaikė, privaloma pagarba *, noriu kai ką pasakyti apie savo knygą. Nesistengsiu ko nors tyčia įžeisti, bet ir nesiruošiu mautis šilkinų pirštinių ir rodyti religijai daugiau pagarbos nei kitiems tyrimo objektams.

* Stulbinantį tokios „pagarbos“ atvejį aprašė *New York Times* tuo metu, kai buvo rengiamas šis leidimas minkštais viršeliais. 2007 m. sausio mėnesį Vokietijos gyventoja musulmonė kreipėsi, prašydama skubiai nutraukti jos santuoką, kadangi jos vyras nuo pat santuokinio gyvenimo pradžios nuolat ir smarkiai ją muša. Teisėja Krista Dac-Vinter (Christa Datz-Winter) faktų nepaneigė, bet prašymą atmetė, cituodama Koraną. „Priėmusi stebėtiną sprendimą, kuris pabrėžia skirtumą tarp musulmonų papročių ir Europos įstatymų, teisėja pareiškė, kad pora yra kilusi iš Maroko kultūrinės aplinkos, kur įprasta, kad vyrai muša savo žmonas. Koranas leidžia naudoti tokį fizinį smurtą, - parašė ji“ (*New York Times*, 2007 m. kovo 23 d.). Apie šią neįtikėtiną istoriją sužinota 2007 m. kovo mėnesį, kai nelaimingos moters advokatas ją paviešino. Reikia pripažinti, kad Frankfurto teismas nedelsdamas nušalino teisėją Kristą Dac-Vinter nuo bylos. Vis dėlto *New York Times* straipsnis baigiamas cituojant pasakymą, kad šis įvykis labai pakenks kitoms moterims musulmonėms, patiriančioms smurtą šeimoje: „Daugelis jau dabar bijo pateikti skundą teismui prieš savo vyrus. Viena po kitos įvykdytos vadinamosios „garbės“ žmogžudystės: turkai musulmonai nužudė savo žmonas.“ Teisėjos Krista Dac-Vinter motyvas pavadintas „pagarba kultūrai“, tačiau tai reiktų pavadinti tiksliau: arogantiškas įžeidimas. „Žinoma, mes, europiečiai, ir nemanome taip elgtis, bet žmonių mušimas yra jų kultūros dalis, jį leidžia „jų religija“ ir mes turime „gerbti“ tai.“

DIEVO HIPOTEZĖ

Tai, kas vieną šimtmetį yra religija, kitą – literatūros kūrinys.

RALPH WALDO EMERSON

Visoje grožinėje literatūroje vargu ar rasime kitą tokių nemalonų personažą kaip Senojo Testamento Dievas: pavydus ir tuo besididžiuojantis; priekabus, neteisingas, negailestingas despotas; kerštingas, kraugeriškas, etninį valymą mėgstantis žudikas; mizoginiškas, homofobiškas, rasistiškas, megalomaniškas, sadomazochistiškas, įnoringas, piktavališkas chuliganas, žudantis vaikus ir ištisas tautas. Jeigu jums nuo pat vaikystės nuolat pasakojama apie jo darbus, galite priprasti ir nepastebėti baisumų. Bet vienas *naif*, nepraradęs nekalto išvalgumo, pamatė aiškesnį vaizdą. Vinstono Čerčilio (Winston Churchill) sūnus Randolfas kažkaip sugebėjo neperskaityti Biblijos iki to laiko, kai karo metu tarnavo tame pačiame dalinyje su Ivlinu Vo (Evelyn Waugh) ir jo broliu karininku. Kartą šiedu, norėdami, kad Čerčilis jiems netrukdytų, susilažino, jog per dvi savaites jis nepajėgs perskaityti visos Biblijos: „Deja, rezultatas buvo ne toks, kokio tikėjomės. Iki tol jis nebuvo skaitęs nė eilutės, o dabar yra klaikiai susijaudinęs; nuolat garsiai skaito citatas, vis sušukdamas: „Žiūrėk, lažinuosi, nežinojote, kad Biblijoje taip gali būti parašyta...“ arba tiesiog plodamas sau per šoną prunkščia: „Dievas, koks šūdas tas Dievas!“¹⁶ Tomas Džefersonas (Thomas Jefferson) - labiau apsiskaitęs - buvo panašios nuomonės: „Krikščionių Dievas - siaubingo būdo būtybė: žiaurus, kerštingas, įnoringas ir neteisingas.“

Visgi negerai pulti tokią silpną auką. Dievo hipotezė neturėtų būti priimta arba atmesta, remiantis pačiu nemaloniausiu jo įsikūnijimu -

Jahve ar visiška priešingybė - Kristumi: „Geras Jėzus, tylus ir nuolankus“. (Tiesos labai reikia pridurti, kad nusaldintas įvaizdis yra ne tiek paties Jėzaus atspindys, kiek Viktorijos laikų krikščionių kūrinys. Kas gali prilygti tokiam šleikštulį keliančiam ponios C. F. Aleksander eilėraštkui: „Krikščionių vaikai turi būti visi / ramūs, paklusnūs, geri kaip ir jis“?) Bet aš nesiruošiu kritikuoti asmeninių savybių, kuriomis pasižymi Jahvė, Jėzus, Alachas arba kitas dievas, kaip antai: Baalas, Dzeusas, Vodanas ir t. t. Vietoj to tiksliau apibrėšiu Dievo hipotezę: *Egzistuoja antžmogiškas, antgamtiškas protas, kuris apgalvotai sumanė ir sukūrė Visatą ir viską, kas joje yra, įskaitant mus.* Šioje knygoje pateiksiu alternatyvų požiūrį: *Bet kuris kūrybiškas protas, pakankamai sudėtingas, kad ką nors sumanytų, atsiranda kaip ilgos laipsniškos evoliucijos galutinis produktas.* Kūrybingos, mąstančios būtybės visatoje pasirodo gana vėlai, kadangi atsiranda evoliucijos keliu, tad negali būti jos kūrėjos. Šiuo požiūriu Dievas yra iliuzija; dar daugiau - tai pavojinga iliuzija, kaip pamatysime iš tolesnių skyrių.

Kadangi Dievo hipotezė pagrįsta vietinėmis tradicijomis arba asmeniniais atradimais, o ne įrodymais, nenuostabu, kad esama daugybės jos versijų. Religijos istorikai aprašo jos vystymąsi nuo primityvių genčių animizmo iki graikų, romėnų, skandinavų ir kitokio politeizmo, o paskui - iki judėjų monoteizmo ir jo atšakų: krikščionybės ir islamo.

POLITEIZMAS

Nežinia, kodėl manoma, kad pats perėjimas nuo politeizmo į monoteizmą yra neabejotinas, pažangus tobulėjimas. Bet tai paplitusi nuomonė, apie kurią Ibnas Varakas (Ibn Warraq) (*Why I Am Not a Muslim* autorius) taikliai pasakė, kad monoteizmas, pereidamas į kitą vystymosi etapą, bus priverstas dievų skaičių sumažinti dar vienu ir baigti ateizmu. *Catholic Encyclopedia* vienu nerūpestingu mostu susidoroja tiek su politeizmu, tiek su ateizmu: „Formalus dogmatinis ateizmas pats save paneigia ir *de facto* niekada nepritraukė reikšmingesnio skaičiaus logiškai

mąstančių šalininkų. Taip pat ir politeizmas, kad ir kaip paveiktų masių vaizduotę, niekaip negali patenkinti filosofo proto."¹⁷

Iki šiol monoteistinis šovinizmas įtvirtintas Anglijos ir Škotijos labdaros įstatymuose, kurie diskriminuoja politeistines religijas, nustatydami, kad tik monoteistinę religiją remiančių labdaros organizacijų lėšos yra neapmokestinamos; taigi jos gali savo nuožiūra naudoti paaukotas lėšas, skirtingai nei įstatymo reikalavimu griežtai tikrinamos pasaulietiškos labdaros organizacijos. Labai norėčiau įtikinti kokį nors Didžiosios Britanijos garbingos induistų bendruomenės narį kreiptis su civiliniu ieškiniu ir mesti iššūkį tokiai arogantiškai politeizmo diskriminacijai.

Žinoma, dar geriau būtų, jeigu religijos skatinimas nebūtų priskirtas labdaros organizacijų veiklai, kuri neapmokestinama. Tai būtų labai naudinga visuomenei, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose, kur neapmokestinamos pinigų sumos, kurias susiurbia bažnyčios ir sukaupta riebiuokais aptekę televiziniai pamokslininkai, būna begėdiškai didelės. Kartą toks evangelistas, labai jau tinkamu vardu Oralas Robertsas (Orail* Roberts), pareiškė televizijos žiūrovams, kad, jeigu jie neduos jam 8 milijonų, Dievas jį užmuš. Neįtikėtina, bet jie paaukavo. Ir tai neapmokestinamos pajamos! Robertsui vis dar puikiai sekasi, taip pat ir jo „Oral Roberts University“, įkurtam Oklahomos valstijos Tulsos mieste. 250 milijonų dolerių vertės pastatų užsakovas buvo pats Dievas, savo pageidavimą išreiškęs tokiais žodžiais: „Išmokyk savo studentus girdėti Mano balsą, eiti ten, kur Mano šviesa blausi, kur Mano balsas silpnai girdimas, kur Mano gydomoji galia nežinoma - net ir į Žemės pakraštį. Jų darbai pralenks tavuosius ir tai mane džiugins.“

Kita vertus, mano hipotetinis induistas ieškovas galėtų pasielgti pagal patarlę: „Jei ne per duris, tai per langą“. Juk jo politeizmas iš tikrųjų toks nėra: tai užsimaskavęs monoteizmas. Yra tik vienas Dievas – Viešpats Brahma kūrėjas, Viešpats Višnu saugotojas, Viešpats Siva griovėjas, deivės - Sarasvatė, Lakšmė ir Parvatė (Brahmos, Višnu ir Sivos žmonos), Viešpats Ganešas (dievas dramblys) ir šimtai kitų, kurie visi yra tik skirtingi vieno Dievo pavidalai ar inkarnacijos.

* Angl, *oral*- žodinis (vert. past.).

Krikščionims tokia sofistika veikiausiai patiktų. Viduramžiais buvo pralietos upės rašalo, ką jau kalbėti apie kraują, diskutuojant apie Trejybės „slėpinį“ ir slopinant tokius nukrypimus kaip arijonų erezija. IV a. kunigas Arijus iš Aleksandrijos pareiškė, kad Jėzus nėra *vienesmis* (t. y. vienos esmės, vienos substancijos) su Dievu. Veikiausiai, paklaustas, apie ką gi čia kalbama? Substancija? Kokia „substancija“? Ką čia reiškia „esmė“? Atrodo, kad vienintelis protingas atsakymas būtų: „Ne kažin ką ir reiškia“. Ši kontroversija beveik šimtmetį dalijo krikščioniškąjį pasaulį į dvi dalis, kol imperatorius Konstantinas neįsakė sudeginti visų Arijaus knygų. Kai mėginama prisikasti prie teologijos esmės, pasikasama po krikščionybės pamatais.

Ar mes turime vieną Dievą iš trijų dalių ar tris Dievus viename? *Catholic Encyclopedia* šį klausimą išaiškina šiuo teologinės logikos šedevru:

Dievo esmės vienybėje yra Trys Asmenys: Tėvas, Sūnus ir Šventoji Dvasia - šie Trys Asmenys visiškai atskiri vienas nuo kito. Tai yra, kaip pasakyta šv. Atanazo tikėjimo išpažinime: „Taigi Tėvas yra Dievas, Sūnus yra Dievas ir Šventoji Dvasia yra Dievas. Ne trys Dievai, o vienas yra Dievas.“

Jeigu jums dar ne viskas aišku, *Encyclopedia* cituoja III a. teologą šv. Grigalių Stebukladarį:

Taigi nėra Trejybėje nieko sukurto, nieko priklausomo: ir nėra nieko, kas būtų pridėta lyg kažkada nebūtų buvęs, bet atsiradęs vėliau; taigi nei Tėvas niekada nebuvo be Sūnaus, nei Sūnus - be Dvasios: ir ta pati Trejybė neišnyksta ir nekinta per amžius.

Kad ir kokiais stebuklais šv. Grigalius pelnė savo pravardę, tarp jų nebuvo aiškaus minčių dėstymo stebuklo. Jis rašo tipišku miglotu, painiu teologijos stiliumi, kuris - skirtingai nei mokslas ir daugelis kitų žmogaus pažinimo sričių - per aštuoniolika amžių taip ir liko toks pat. Kaip ir kitais atvejais, Tomas Džefersonas tikrai buvo teisus, sakydamas: „Beprasmiškiems teiginiams yra tik viena priemonė - juokas.

Idėjos turi būti aiškios prieš tai, kai protas imasi darbo; bet niekam niekada nebuvo aiški trejybės idėja. Tai tiesiog šarlatanų, save vadinančių Jėzaus kunigais, abrakadabra."

Dar vieną dalyką turiu pabrėžti: su koku stebėtinu pasitikėjimu savimi tikintieji detalieai kalba apie dalykus, apie kuriuos jie neturi ir negali turėti kokių nors įrodymų. Galbūt kaip tik todėl, kad nėra jokių įrodymų, pagrindžiančių teologinius teiginius, reaguojama su tokiu tipišku aršiu priešiškuumu į kiekvieną, kurio nuomonė bent kiek kitokia, ypač, apie Trejybę.

Džefersonas, kritikuodamas kalvinizmą, išjuokė doktriną, kad, kaip jis sakė, „Yra trys Dievai“. Bet dabar pažvelkime, kaip kita krikščionybės šaka - Romos katalikybė, nuolat slysdama į politeizmą, be saiko išpučia savo doktriną. Trejybę papildė Marija, „Dangaus karalienė“, tiesiog deivė, tik taip nevadinama, kuri nedaug atsilieka nuo Dievo pagal jai adresuojamas maldas. Panteoną dar papildė visa armija šventųjų, kurių užtarimo galia juos daro jei ne pusdieviais, tai vertais to, kad į juos būtų kreipiamasi pagal jų specializaciją. Katalikų bendruomenės internetinė svetainė („Catholic Community Forum“) nurodo 5120 šventųjų¹⁸ bei jų veiklos sritis, kaip antai: pilvo skausmas, smurto aukos, anoreksija, prekiautojai ginklais, sulaužyti kaulai, bombų gamintojai ir žarnyno sutrikimai - ir tai tik baigiant anglų kalbos abėcėlės B raide. Nepamirškime ir trijų Angelų triadų; kiekvieną triadą sudaro trys chorai, taigi iš viso jų yra devyni: Serafimai, Cherubinai, Tronai, Valdovai, Dorybės, Jėgos, Principalai, Arkangelai (visų angelų viršininkai) ir paprasti, gerai žinomi Angelai, mūsų artimiausi draugai - nuolat mus saugantys angelai sargai. Katalikų mitologijoje mane labai stulbina toks prasto skonio kičas, bet labiausiai tai, su koku nerūpestingu atsainumu tie žmonės, tęsdami pradėtą temą, išgalvoja vis naujas detales. Juk visa tai begėdiškas pramanas.

Popiežius Jonas Paulius II paskelbė šventaisiais daugiau asmenų nei visi jo pirmtakai per pastaruosius kelis šimtmečius kartu sudėjus; be to, jis ypač garbino Mergelę Mariją. Savo politeistines simpatijas jis ryškiai atskleidė 1981 metais, po pasikėsinimo Romoje jį nužudyti, aiškindamas, kad išliko gyvas dėl Fatimos Dievo Motinos įsikišimo:

„Dievo Motinos ranka nukreipė kulką.“ Savaiame kyla klausimas: kodėl ji tos kulkos nenukreipė taip, kad visai nebūtų pataikyta? Kai kas pagalvos, kad ir šešias valandas jį operavusiai chirurgų grupei taip pat dera bent kiek padėkoti, na, bet gal jų rankas taip pat kreipė Dievo Motina. Ypač svarbu tai, kad, popiežiaus nuomone, kulką nukreipė ne tiesiog Dievo Motina, bet *Fatimos* Dievo Motina. Matyt, tuo kritišku momentu Lurdo Dievo Motina, Gvadelupos Dievo Motina, Medžugorjės Dievo Motina, Aki tos Dievo Motina, Zeituno Dievo Motina, Garabandalo Dievo Motina ir Knoko Dievo Motina buvo užsiėmusios kitais darbais.

Kaip su tokiais politeistiniais galvosūkiams tvarkėsi graikai, romėnai ir vikingai? Ar Venera yra tik kitas Afroditės vardas, ar tai dvi skirtingos meilės deivės? Ar Toras su kūju yra Vodano išikūnijimas, ar atskiras dievas? Gyvenimas yra pernelyg trumpas ir neverta ilgai gaišti aiškinantis, kuo vienas fantazijos kūrinys skiriasi nuo kitų. Glaustai paminėjau politeizmą, kad nebūčiau apkaltintas ignoravimu, bet daugiau apie jį nekalbėsiu. Kad būtų paprasčiau, visas dievybes - politeistines ir monoteistines - toliau vadinsiu vienu žodžiu - „Dievas“. Kadangi žinoma, kad Abraomo Dievas yra (švelniai tariant) agresyvus vyriškas pradai, tuo remdamasis vartosiu vyriškos giminės įvardžius. Rafinuotesni teologai skelbia, kad Dievas yra belytis, o kai kurios teologės feministės siekia atitaisyti istorines neteisybes ir skelbia, kad tai moteris. Kuo, sakykite, skiriasi neegzistuojantis vyriškos lyties asmuo nuo neegzistuojančio moteriškos lyties asmens? Galbūt keistoje teologijos ir feminizmo susikirtimo sferoje egzistavimas iš tikrųjų yra ne tokia svarbi savybė nei lytis?

Žinau, kad religijos kritikams gali būti priekaištaujama, jog negerbia didžiulės religinėmis vadinamų tradicijų ir pasaulėžiūrų įvairovės. Stulbinančią prietarų ir ritualų fenomenologiją puikiai atskleidžia tokios antropologiniu atžvilgiu pagrįstos knygos kaip sero Džeimso Freizerio „Aukso šaka“ (James Frazer, *Golden Bough*), Paskalio Bojerio „Išaiškinta religija“ (Pascal Boyer, *Religion Explained*), Skoto Atrano „Į dievus mes tikime“ (Scott Atran, *In Gods We Trust*). Skaitykite tokias knygas ir stebėkitės nepaprasta žmonių lengvatikybe.

Bet šios knygos tema kita. Smerkdamas bet kokio pavidalo antgaminius tikėjimus ir norėdamas kiek įmanoma geriau atskleisti problemą, toliau sutelksiu dėmesį į skaitytojams geriausiai pažįstamą - ir labiausiai visoms mūsų visuomenėms neigiamą poveikį darančią - religijos formą. Dauguma skaitytojų buvo auklėjami vienos ar kitos šių laikų „didžiosios“ monoteistinės religijos dvasia. Jos visos (keturios, jeigu imsime ir mormonizmą) savo ištakas sieja su mitologiniu patriarchy Abraomu, todėl toliau šioje knygoje verta kalbėti visų pirma apie šią tradicijų grupę.

Iš anksto galima numatyti, kad knygos recenzijose neišvengiamai - kaip diena ateina po nakties - pasirodys priešara, sakanti maždaug taip: „Aš taip pat netikiu į tą Dievą, į kurį netiki Dokinsas. Aš netikiu į padangėje esantį senį su ilga balta barzda“, todėl neatidėliodamas kai ką paaiškinu. Tas senis - tai seniai nuvalkiotas, dėmesį nukreipiantis triukas. Tiesą sakant, jis ne tiek nuvalkiotas, kiek pridengiantis problemą, kuri yra gana pavojinga. Pats tokio įvaizdžio kvailumas yra skirtas pridengti tai, kad tikrieji kalbančiojo įsitikinimai yra nė kiek ne mažiau kvaili. Žinau, kad jūs netikite į barzdotą senį, sėdintį ant debesies, tad negaiškime daugiau laiko kalbėdami apie jį. Aš nepuolu kokio nors vieno tipo Dievo ar dievų. Mano taikinyje - Dievas, visi dievai, visi antgamtiški dalykai, nesvarbu, kur ir kada jie buvo ar bus išgalvoti.

MONOTEIZMAS

Mūsų kultūroje slypi didžiulis, nutylimas blogis - monoteizmas. Iš bronzos amžiaus laikų teksto, vadinamo Senuoju Testamentu, radosi trys antihumaniškos religijos: judaizmas, krikščionybė ir islamas. Tai dangiškosios dievybės religijos. Tiesiogine žodžio prasme jos yra patriarchalinės - Dievas yra Visagalis Tėvas – ir tai nulėmė du tūkstantmečius trunkančią panieką moterims tose šalyse, kur įsigalėjo dangiškasis dievas ir jo žemiškieji atstovai vyrai.

Seniausia iš trijų Abraomo religijų ir neabejotina jų pirmtakė yra judaizmas, pradžioje atsiradęs kaip genties kultas, garbinantis vieną aršų ir nemalonų Dievą, patologiškai susirūpinusį seksualiniais draudimais, degančios mėsos kvapu, savo paties viršenybe kitų dievų atžvilgiu ir išrinktosios klajoklių genties išskirtinumu. Tuo metu, kai romėnai buvo okupavę Palestiną, Paulius iš Tarso įkūrė krikščionybę kaip monoteistinę judaizmo sektą, mažiau griežtą ir ne tokią uždara, atsiveriančią ne tik žydams, bet ir visam pasauliui. Po kelių šimtmečių Mahometas ir jo sekėjai, atmetę išskirtinumo idėją, sugrąžino pirminį bekompromisį judėjų monoteizmą ir sukūrė islamą, pagrįstą nauja šventąja knyga - Koranu - ir parentą veiksminga ideologija: platinti tikėjimą karinio užkariavimo būdu. Pirmiausia jo griebsi romėnai po to, kai imperatorius Konstantinas keistą krikščionių kultą pakėlė į oficialios religijos rangą. Paskui - kryžiuočiai, dar vėliau - *conquistadores* ir kiti europiečiai kolonizatoriai, kuriems masiškai talkino misionieriai. Šios knygos tikslams tris Abraomo religijas daugeliu atvejų galime traktuoti kaip vieną. Kai kur toliau knygoje gali būti nurodyta kuri nors iš jų, bet dažniausiai aš turėsiu omenyje krikščionybę, nes būtent su šia versija esu geriausiai susipažinęs. Šios knygos temai svarbiau panašumai negu skirtumai. Visai neaptarinėsiu tokių religijų kaip budizmas ar konfucianizmas. Beje, esama nemažai argumentų už tai, kad tai ne religijos, o etinės sistemos arba gyvenimo filosofijos.

Kad būtų galima išsamiau apibūdinti Abraomo kūrėją, reikia išplėsti Dievo hipotezės apibrėžimą, kurį pateikiau skyriaus pradžioje. Abraomo Dievas ne tik sukūrė Visatą; jis yra *asmeninis* Dievas, esantis joje arba galbūt už jos (kad ir ką tai galėtų reikšti), turintis jau minėtų nemalonių žmogiškų charakterio savybių rinkinį.

Deistiniam Voltero (Voltaire) ar Tomo Peino (Thomas Paine) Dievui nebūdingos nei malonios, nei nemalonios žmogiškos savybės. Palyginti su Senojo Testamento psichopatišku tironu, XVIII a. Apšvietos deistinis Dievas yra daug kilnesnė esybė: vertas savo kosminio kūrinio, iš savo didybės aukštumų nekreipiantis dėmesio į žmonių reikalus, išdidžiai atsiribojęs nuo mūsų privačių minčių ir svajonių, totaliai abejingas mūsų gėdingoms nuodėmėms ir abejotiniems pasiteisinimams.

Deistinis Dievas yra visų fizikų fizikas, matematikų alfa ir omega, projektuotojų apoteozė, aukščiausiasis inžinierius, fantastiškai tiksliai ir tikslingai nustatęs ir suderinęs Visatos dėsnius ir konstantas, surengęs tai, ką mes dabar vadiname „Didžiuoju sprogimu“, paskui pasišalinęs ir daugiau niekada apie save nieko nepranešęs.

Didesnio religingumo laikais deistai būdavo persekiojami taip pat kaip ir ateistai. Sjudana Džakobi (Susan Jacoby) knygoje *Freethinkers: A History of American Secularism* pateikia sąrašą epitetų, kuriais buvo išvadintas vargšas Tomas Peinas: „Judas, gyvatė, kiaulė, pasiutęs šuo, girtuoklis, utėlė, pabaisa, išgama, melagis ir, be abejo, bedievis“. Peinas mirė skurde, apleistas buvusių politinės kovos draugų (tik kilnūs Džefersonas jo nepaliko), kuriuos baugino jo antikrikščioniškos pažiūros. Šiais laikais situacija pasikeitė taip, kad deistai veikiau priešpriešinami ateistams ir prijungiami prie teistų. Juk jie, šiaip ar taip, tiki į aukščiausiąjį protą, kuris sukūrė Visatą.

SEKULIARIZMAS, TĖVAI STEIGĖJAI IR AMERIKOS RELIGIJA

Įprasta manyti, kad Jungtinių Amerikos Valstijų Tėvai steigėjai (*Founding Fathers*) buvo deistai. Daugelis jų neabejotinai buvo deistai, nors kai kas teigia, kad įžymiausieji galėjo būti ateistai. Tai, ką jie tais laikais rašė apie religiją, mane įtikina, kad šiais laikais dauguma jų tikrai būtų ateistai. Kad ir kokie būtų jų religiniai įsitikinimai tais laikais, svarbiausia tai, kad jie visi be išimties buvo *sekuliarizmo šalininkai*; būtent šiai temai noriu skirti šį skyrių, pradėdamas, gal ir netikėtai, nuo senatoriaus Bario Goldvoterio (Barry Goldwater) žodžių, pasakytų 1981 metais ir aiškiai parodančių, kaip atkakliai šis kandidatas į prezidento postą ir Amerikos konservatizmo herojus gynė sekuliarizmo tradicijas, kurios sudarė Respublikos pagrindą:

Religinių įsitikinimų klausimais žmonės būna itin užsispyrę.
Jeigu ginče reikia sąjungininko, kas gali būti stipresnis nei

Jėzus Kristus, Dievas ar Alachas ar kitaip vadinama aukščiausioji esybė. Bet kaip ir kiekvieną galingą ginklą, taip ir Dievo vardą savo reikmėms reikia naudoti saikingai. Religinės grupės, gausiai atsirandančios visoje šalyje, neprotingai naudoja savo religinį entuziazmą. Jos stengiasi priversti valstybės lyderius, kad jie besąlygiškai pritartų jų pozicijai. Jeigu dėl tam tikro moralinio klausimo jūs nesutinkate su šiomis religinėmis grupėmis, jos skundžiasi, grasina jums, kad neteksite pinigų ar balsų, ar abiejų. Pasakysiu atvirai: man įgriso politiniai pamokslautojai, visoje šalyje sakantys man, kad, jei noriu būti moralus pilietis, privalau tikėti į A, B, C ir D. Kas jie tokie, kad man nurodinėtų? Kodėl jie mano, kad turi teisę primesti man savo moralinius įsitikinimus? Kaip įstatymų leidėjas esu dar labiau pasipiktinęs, nes turiu kęsti kiekvienos religinės grupės grasinimus. Jos mano, kad turi Dievo duotą teisę kontroliuoti mano balsą kiekvieno balsavimo atveju. Šiandien noriu jas išpėti: negailestingai kovosiu su jomis, jeigu jos, prisidengdamos konservatizmo kauke, mėgins primesti savo moralinius įsitikinimus visiems amerikiečiams.¹⁹

Tėvų steigėjų religinės pažiūros labai domina šiandieninio Amerikos dešiniojo sparno propagandistus, atkakliai besistengiančius „prastumti“ savąją istorijos versiją. Gal jie nežino to fakto, kad Jungtinės Amerikos Valstijos *nebuvo* kuriamos kaip krikščioniška nacija. Apie tai buvo pasakyta jau 1796 m. sutartyje su Tripoliu, parengtoje prezidento Džordžo Vašingtono (George Washington) valdymo laikais. Ją 1797 m. pasirašė Džonas Adamsas (John Adams):

Kadangi Jungtinių Amerikos Valstijų Vyriausybė niekaip nėra pagrįsta krikščionių religija; kadangi ji nėra priešiška musulmonų įstatymams, religijai ar visuomenės tvarkai; kadangi minėtos valstijos niekada nekariavo ir nevykdė priešišku veiksmu prieš jokią musulmonų naciją, sutarties šalys pareiškia, kad joks pretekstas, kilęs iš religinių nuomonių, niekada nesuardys abi šalis siejančių harmoningų santykių.

Šios citatos pradžia sukeltų audringus dabartinės Vašingtono viršūnės protestus. Tačiau Edas Bakneris (Ed Buckner) įtikinamai parodė, kad tais laikais dėl jos neprieštaravo²⁰ nei vyriausybė, nei visuomenė.

Ne kartą pastebėtas keistas dalykas: Jungtinės Amerikos Valstijos, įkurtos kaip pasaulietinė valstybė, dabar yra pati religingiausia krikščioniškojo pasaulio šalis, o Didžioji Britanija, turinti valstybinę monarcho vadovaujamą bažnyčią, yra viena mažiausiai religingų šalių. Manęs nuolat klausinėja, kodėl taip yra, bet aš nežinau. Galbūt dėl to, kad per kelis šimtmečius baisių religinių kovų, kai protestantai ir katalikai pakaitomis nugalėdavo ir masiškai žudydavo oponentus, religija Didžiąją Britaniją tiesiog nuvargino. Kitas paaiškinimas susijęs su ta aplinkybe, kad Amerika yra imigrantų šalis. Mano kolega pabrėžia, kad imigrantai iš Europos, netekę plačios giminės teikiamo stabilumo ir jaukumo, svetimoje žemėje glaudėsi prie bažnyčios kaip savotiško giminės pakaitalo. Remiantis šia įdomia idėja, matyt, vertėtų atlikti gilesnį tyrimą. Neabejotina, kad daugeliui amerikiečių priklausymas vietinei bažnyčiai yra svarbus tapatybės elementas, iš tikrųjų turintis kai kurių plačios giminės požymių.

Kita hipotezė sako, kad amerikiečių religingumas kyla, nors ir keista, iš konstitucijoje įtvirtinto sekuliarizmo. Kaip tik dėl to, kad pagal įstatymus Amerika yra pasaulietiška valstybė, religija tapo savotišku privačiu verslu. Konkuruojančios bažnyčios stengiasi pervilioti viena iš kitos parapijiečius, ypač tuos su storomis pinigėmis, nesivarždomos griebiasi visokių rinkoje taikomų agresyvios reklamos būdų. Jeigu sėkmingai reklamuojami skalbimo milteliai, tais pačiais metodais galima išreklamuoti ir Dievą. Rezultatai akivaizdūs - kažkas labai panašaus į religinę maniją yra apėmusi menkiausiai išsilavinusius visuomenės sluoksnius. Didžiojoje Britanijoje visai kitokia padėtis: valstybinės bažnyčios prieglobstyje religija pasidarė beveik vien tik laiko leidimas malonioje kompanijoje, kur sunku įžiūrėti tikrąjį religingumą. Šią britų tradiciją puikiai apibūdino anglikonų vikaras (ir Oksfordo universiteto filosofijos lektorius) Džailzas Freizeris (Giles Fraser), laikraštyje *Guardian* paskelbto straipsnio paantraštę formuluodamas taip: „Valstybinės Anglijos Bažnyčios įkūrimas iš religijos

pašalino Dievą, bet pavojinga imtis ryžtingų priemonių tikėjimo klausimais":

Kadaise kaimo vikaras buvo ryškus ir būtinas Anglijos gyvenimo scenos personažas. Malonių manierų, visada nublizgintais batais, santūriai ekscentriškas arbatos mėgėjas atstovavo tokiam religijos tipui, kuris nereliginų žmonių netrikdydavo. Jo neapimdavo egzaltuotas įkarštis, jis neremdavo jūsų prie sienos, klausinėdamas apie jūsų išgelbėjimą, juo labiau - iš sakyklos nesvaide žaibų į kitatikius ir neminavo geležinkelio aukščiausiojo vardan.²¹

(Vėl iškyla lakūno figūra iš Betšemeno „Mūsų *padre*“ kuri citavau 1 skyriaus pradžioje.) Toliau Freizeris rašo, kad „malonus kaimo vikaras faktiškai paskiepijo didžiules mases anglų nuo krikščionybės“. Baigdamas straipsnį jis apgailestauja, kad pastaruoju metu Anglijos Bažnyčioje atsirado tendencija vėl imtis rimtų priemonių religijai stiprinti, o paskutiniu sakiniu įspėja: „neramu, kad mes galime išleisti anglišką religinio fanatizmo džiną iš valstybinio indo, kuriame jis per pastaruosius šimtmečius tūnojo“.

Šiuolaikinėje Amerikoje siautėjantis religinio fanatizmo džinas sukrėtė Tėvus steigėjus. Nesvarbu, ar teisinga, ar neteisinga teigti apie paradoksalų sekuliaros konstitucijos poveikį ir dėl to ją kaltinti, ją sukūrę steigėjai neabejotinai buvo sekuliarizmo šalininkai, įsitikinę, kad religija neturi kištis į politiką: to užtenka, kad galėtume juos tvirtai priskirti prie tų, kurie protestuoja, pavyzdžiui, prieš demonstratyvų Dešimties įsakymų tekstų kabinimą ant valstybinių įstaigų sienų. Galima būtų manyti, kad bent jau kai kurie Tėvai steigėjai jau buvo nutolę nuo deizmo. Gal jie buvo agnostikai ar net tikri ateistai? Toliau pateiktas Džefersono pasisakymas šiandien tikrai būtų atpažintas kaip agnosticizmo idėjų teiginys:

Kalbos apie nematerialų egzistavimą - tai kalbos apie *nieką*.

Sakyti, kad siela, angelai, dievas yra nematerialūs - tolygu

sakyti, kad jie yra niekas, tai yra, kad nėra nei dievo, nei angelų, nei sielos. Negaliu mąstyti kitaip <...> nenugrimzdamas į beprasmių svajonių ir fantazijų bedugnę. Mane pakankamai tenkina tikrovė, kuri yra, ir esu ja per daug užsiėmęs, kad kankinčiausi ar nerimaučiau dėl to, kas galbūt egzistuoja, bet apie ko egzistavimą neturiu jokių duomenų.

Kristoferis Hitčensas (Christopher Hitchens) biografinėje knygoje *Thomas Jefferson: Author of America* daro prielaidą, kad Džefersonas buvo ateistas, nors tais laikais ateistu būti buvo kur kas sunkiau:

Sunku spręsti, ar jis buvo ateistas, prisimenant tai, kad politinė veikla jį vertė būti labai atsargiu. Bet dar 1787 m. savo sūnėnui Piteriui Karui (Peter Carr) jis parašė, kad, ieškodamas tiesos, žmogus neturi bijoti pasekmių. „Jeigu tu įsitikinsi, kad Dievo nėra, tai akstiną dorybei tau suteiks džiaugsmas ir malonumas, kuriuos patiri darydamas gerus darbus, bei kitų meilė, kuria tau bus atsakyta.“

Labai jaudinančiai skamba dar vienas Džefersono patarimas, parašytas kitame laiške Piteriui Karui:

Atsikratyk visų baimių, vergiškų prietarų pagimdytų, kurių slegiami silpni protai vergiškai keliaklupsčiauja. Tegul tavo protas būna tvirtas, kreipkis į jį dėl kiekvieno fakto, dėl kiekvienos nuomonės. Drąsiai abejok net Dievo buvimu; nes jeigu jis egzistuoja, jam labiau patiks pagarba, kurią reiškia protas, nei akla baimė.

Tokias Džefersono pastabas, kaip „krikščionybė yra labiausiai iškrypėliška sistema iš visų, kokias kada nors matė žmonija“, galėjo padiktuoti ir deizmas, ir ateizmas. Tą patį galima pasakyti ir apie aštirus Džeimso Medisono (James Madison) antiklerikalinius teiginius: „Beveik penkiolika amžių matėme, kaip veikia įtvirtinta krikščionybė. Kokie gi

vaisiai? Visur dvasininkija daugiau ar mažiau yra apimta puikybės ir tingumo, pasauliečiai neišprusę ir vergiški; ir vieni, ir kiti kupini prietarų, veidmainystės ir neapykantos kitamaniams." Panašiai vertintinas Bendžamino Franklino (Benjamin Franklin) pasakymas „švyturiai naudingesni nei bažnyčios". Džonas Adamsas (John Adams) tikriausiai buvo deistas, turintis labai tvirtą antiklerikalinę požiūrį („siaubingos bažnytinių tarybų mašinos..."), pareiškęs savo kritišką nuomonę apie krikščionybę ypač puikiomis tiradomis, pavyzdžiui: „Kiek aš suprantu krikščionių religiją, ji buvo ir yra apreiškimas. Bet kaip atsitiko, kad milijonams pasakų, mitų, legendų įsiliejus tiek į judėjų, tiek į krikščionių apreiškimus, radosi kruviniausia iš kada nors egzistavusių religijų?" Kitame laiške, šį kartą Džefersonui, parašė: „Aš beveik drebu pagalvojęs, kad būtų remiamasi Kryžiumi, kuris yra visų laikų tragiškiausias pavyzdys, kaip tyčiojamas iš kančių. Tik įsivaizduokite, kiek šis kankinimo įrankis sukėlė nelaimių!"

Kad ir kas buvo Džefersonas ir jo bendražygiai - teistai, deistai, agnostikai ar ateistai, - jie taip pat buvo tvirti sekuliarizmo šalininkai, tikėję, kad tai, kokius religinius įsitikinimus turi prezidentas (ir ar apskritai juos turi), yra tik asmeninis jo reikalas. Kad ir kokios būtų buvę jų asmeninės religinės pažiūros, visi Tėvai steigėjai pasibaisėtų, perskaitę žurnalisto Roberto Sermano (Robert Sherman) straipsnyje pateiktą Džordžo Bušo (George Bush) vyresniojo atsakymą į Sermano klausimą, ar šis pripažintų, kad amerikiečiai ateistai yra tokie pat geri piliečiai ir patriotai: „Ne, nemanau, kad ateistai turi būti laikomi piliečiais ir kad turi būti laikomi patriotais. Mes - Dievui paklūstanti nacija."²² Sakykime, kad Sermanas cituoja teisingai (deja, jis neįrašė į diktofoną; kituose laikraščiuose toks pareiškimas tuo metu nebuvo publikuotas) ir padarykime eksperimentą: pakeiskime žodį „ateistai" žodžiais „žydai", „musulmonai", „juodaodžiai". Tada pamatysime, su kokia diskriminacija ir išankstinėmis nuostatomis Amerikoje susiduria šių dienų ateistai. *New York Times* publikuotas Natali Engjer (Natalie Angier) straipsnis „Vienišo ateisto išpažintis" yra liūdnas ir jaudinantis pasakojimas apie izoliaciją, kurią ji kaip ateiste patiria šiuolaikinėje Amerikoje.²³ Bet iš tikrųjų ateistai nėra tokie vieniši, kaip atkakliai

mėginama įteigti. Amerikoje jų esama kur kas daugiau nei daugumai žmonių atrodo. Kaip sakiau pratarinėje, Amerikoje ateistų yra daug daugiau nei religingų žydų, tačiau, kaip žinoma, žydų lobistai yra vieni įtakingiausių Vašingtone. Ką galėtų pasiekti Amerikos ateistai, jeigu tinkamai susiorganizuotų?*

Deividas Milzas (David Mills) savo puikioje knygoje *Atheist Universe* pasakoja istoriją, kurią, jeigu tai būtų beletristika, pavadintumėte perdėta policijos fanatizmo karikatūra. Į Milzo gimtąjį miestą kartą per metus atvykdavo toks krikščionių hileris, kuris rengė *Miracle Crusade* - „kryžiaus žygį su stebuklais“. Be kitų dalykų, hileris ragino diabetikus išmesti insuliną, sergančiuosius vėžiu nutraukti chemoterapiją ir melstis, kad įvyktų stebuklas. Suprantama, Milzas nusprendė organizuoti taikią demonstraciją, kad išpėtų žmones. Bet jis padarė klaidą, nes nuėjo į policiją prašyti apsaugos nuo galimų agresyvių hilerio šalininkų išpuolių. Pirmas policininkas, į kurį Milzas kreipėsi, paklausė: „Nu, už jį protestuot manai, ar prieš?“ Milzui atsakius, kad „Prieš jį“, policininkas išrėžė, jog jis pats eis pasiklausyti hilerio ir pažadėjo asmeniškai spjauti Milzui į veidą, kai tas pro šalį eisias su savo demonstracija.

Milzas nutarė pakalbėti su kitu policininku. Sis pareiškė, kad per Milzo demonstraciją įvykus susidūrimui nors su vienu hilerio šalininku, Milzas bus areštuotas už tai, kad „mėgina trukdyti Dievo darbui“. Grįžęs namo Milzas paskambino į policijos nuovadą, tikėdamasis, kad aukštesnio rango policininkai bus supratingesni. Galų gale jį sujungė su seržantu, kuris pasakė: „Eik velniop, seni. Joks policininkas nenori saugoti prakeikto ateisto. Tikiuosi, kas nors tau gerai trenks į snukį.“ Policijos nuovadoje stigo ne tik literatūrinės kalbos igūdžių, bet ir paprasčiausio žmogiško jautrumo bei pareigos jausmo. Milzas pasakoja, kad tą dieną kalbėjo su septyniais ar aštuoniais policininkais. Nė vienas nepadėjo, dauguma tiesiog grasino smurtu.

* Žurnalo *Free Inquiry* redaktorius Tomas Flinas (Tom Flynn) sako tiesiai („Secularisms breakthrough moment“, *Free Inquiry* 26: 3, 2006, 16-17): „Jeigu mes, ateistai, esame vieniši ir prislėgti, turime kaltinti tik save. Mes stiprūs tuo, kad mūsų daug. Taigi parodykime savo jėgą.“

Apie priešiškas nuostatas ateistų atžvilgiu esama daugybė pasakojimų lokius atvejus sistemingai registruoja Didžiosios Filadelfijos laisvosios minties draugijos (*Freethought Society of Greater Philadelphia*) narė Margaretė Douni (Margaret Downey).²⁴ Jos duomenų bazėje, suskirstytoje pagal diskriminaciją bendruomenėse, mokyklose, darbo vietoje, žiniasklaidoje, šeimos ir vyriausybės veiksmais, surinkti įvykiai, kaip antai įžeidinėjimai, atleidimas iš darbo, šeimos atsiribojimas ir net žmogžudystė.²⁵ Douni liudijimai apie neapykantą ateistams ir jų nesu-
pratimą įtikina, kad iš tikrųjų ateistas Amerikoje neturi šansų laimėti rinkimus į valstybinį postą. Atstovų rūmus sudaro 435 nariai, Senatą - 100 senatorių. Darytina prielaida, kad dauguma iš 535 asmenų yra iš geriausiai išsilavinusiųjų, taigi statistiškai neįmanoma, kad tarp jų nebūtų nemažai ateistų. Matyt, norėdami būti išrinkti, jie nuslėpė savo pažiūras ir melavo. Žinant, kokie yra jų rinkėjai, kuriuos reikia įtikinti, argi galima juos smerkti? Kiekvienas žino, kad jei kandidatas į prezidentus pasisakytų esąs ateistas, jis iš karto taptų politiniu lavonu.*

Šie faktai apie dabartinį politinį klimatą Jungtinėse Valstijose ir jo padarinius sukeltų siaubą Džefersonui, Vašingtonui, Medisonui, Adamsui ir visiems jų draugams. Nesvarbu, ar jie buvo ateistai, agnostikai, deistai ar krikščionys, XXI a. pradžios Vašingtono teokratai jiems sukeltų pasibaisėjimą. Artimesni jiems būtų pokolonijinės Indijos tėvai steigėjai, ypač tikintysis Gandis (Gandhi) („Aš esu induistas, aš esu musulmonas, aš esu žydas, aš esu krikščionis, aš esu budistas!“) ir ateistas Neru (Nehru):

Spektaklis, kuris vadinamas religija arba organizuota religija Indijoje ir visur kitur, man kėlė pasipiktinimą, dažnai smerkiau šį reiškinių ir norėjau, kad jo neliktų. Beveik visada jis susijęs su aklu tikėjimu ir reakcija, dogma ir veidmainyste, prietarais, išnaudojimu ir asmeninių interesų gynimu.

* Specialus pranešimas: 2007 m. kovo mėnesį Kalifornijos 13 apygardoje išrinktas JAV kongresmenas Pytas Starkas (Pete Stark) viešai pareiškė, kad netiki į jokią Dievą (<http://richarddawkins.net/articles/723>). Tikėkimės, kad ir kiti Amerikos politikai paseks šio drąsaus žmogaus pavyzdžiu. Nagi, drąsiau, vanduo šaltas, bet atgaivina.

Neru suformuluotą sekuliarios Indijos, apie kurią svajoto Gandis (o, jeigu ši vizija būtų įgyvendinta ir būtų išvengta šalies padalijimo vykstant kruviniems religiniams konfliktams), apibrėžimą galėtų pasirašyti paties Džefersono dvasia:

Mes kalbame apie sekuliarią Indiją... Kai kurie žmonės mano, kad tai reiškia kažką priešiška religijai. Iš tiesų taip nėra. Mes kalbame apie valstybę, kuri vienodai gerbia visus tikėjimus ir suteikia jiems vienodas galimybes; nuo senų laikų Indija buvo tolerantiška įvairioms religijoms... Tokioje šalyje kaip Indija, kurioje yra daug tikėjimų ir religijų, tikra nacionalinė valstybė gali būti sukurta tik sekuliarumo pagrindu.²⁶

Deistinis Dievas, kuris dažnai siejamas su Tėvais steigėjais, tikrai yra geresnis už Biblijos pabaisą. Deja, tikimybė, kad jis egzistuoja ar kada nors egzistavo, nepadidėjo. Kad ir kokia būtų Dievo hipotezė, pasaulis gali egzistuoti ir be jos.* Dievo hipotezę beveik visiškai paneigia tikimybių teorijos dėsniai. Apie tai pakalbėsime 4 skyriuje, prieš tai 3 skyriuje išnagrinėję tariamus Dievo egzistavimo įrodymus. Dabar laikas išsiaiškinti, kas yra agnosticizmas, pakalbėti apie klaidingą nuomonę, esą Dievo egzistavimas ar neegzistavimas yra neliečiama tema, kurios gvildinti mokslas niekada negalės.

AGNOSTICIZMO SKURDAS

Tvirtas „raumeningasis krikščionis“ (Muscular Christian), pamokslavęs iš mano senosios mokyklos katedros, prisipažino, kad jaučia tam tikrą pagarbą ateistams. Jie bent turi drąsos teigti savo klaidingus įsitikinimus. Bet agnostikų pamokslininkas tiesiog pakęsti negalėjo: ištizėliai, liurbiai, nei šis, nei tas, nei savas, nei svetimas, skystablauzdžiai, nevykėliai, bailūs tyleniai. Jo žodžiuose buvo dalis tiesos, bet ne tos, kurią

* „Jūsų Didenybe, ši hipotezė man nereikalinga“, atsakė Laplasas (Laplace) Napoleonui, kai šis nusistebėjo, kaip įžymusis matematikas parašė savo knyga, nė karto nepaminėjęs Dievo.

jis teigė. Anot Kventino de la Bedojero (Quentin de la Bédoyère), kalalikių istorikas Hju Rosas Viljamsonas (Hugh Ross Williamson) panašiai „gerbė tvirtai tikintį ir įsitikinusį ateistą. Negailėjo paniekos per vidurių besimaišančioms, neryžtingoms bestuburėms vidutinybėms.“²⁷

Agnostiko pozicija nėra smerktina tais atvejais, kai nei viena, nei kita pusė neturi įrodymų. Tada tokia pozicija yra teisinga. Atsakydamas į klausimą, ar kur nors kitur Visatoje yra gyvybė, Karlas Saganas oriai atsakė, kad jis agnostikas. Negavęs tiesaus atsakymo, pašnekovas mėgino jį spausti, klausdamas, ką jis instinktyviai jaučia. Sagano atsakymas neužmirštamas: „Aš stengiuosi negalvoti instinktais. Manau, kad geriausia nedaryti išvadų, kol nėra įrodymų.“²⁸ Nežemiškos gyvybės klausimas lieka atviras. Esama įtikinamų argumentų ir už, ir prieš, bet mums trūksta įrodymų, kad galėtume padaryti ką nors daugiau nei spėlioti apie vienokias ar kitokias tikimybes. Tam tikras agnosticizmas yra protinga pozicija daugelio mokslinių problemų atžvilgiu; pavyzdžiui, kas permo periodo pabaigoje sukėlė masinį rūšių išnykimą - paleontologijos duomenimis, didžiausią žinomą katastrofą. Gal meteorito kritimas, panašus į tą, kuris nulėmė paskesnę dinosaurų išnykimą (apie pastarąjį kritimą galima kalbėti su didesne tikimybe, nes turima daugiau įrodymų). Apskritai galėjo sukelti daugelis įvairių kitų priežasčių ar jų derinių. Kalbant apie šiuos du masinius rūšių išnykimus, agnosticizmas yra protinga pozicija. O kaip Dievo klausimas? Ar šiuo atveju taip pat turėtume būti agnostikais? Daugelis atsako: taip, dažnai su įsitikinimu, kuris panašus į protestą. Ar jie teisūs?

Pirmiausia norėčiau išskirti du agnosticizmo tipus. Pirmasis - laikinas praktinis agnosticizmas (LPA): teisėta neapibrėžta pozicija dėl klausimų, į kuriuos tikrai gali būti atsakyta arba teigiamai, arba neigiamai, bet kol kas mums trūksta įrodymų, kad padarytume galutinę išvadą (arba nesuprantame duomenų, arba neužteko laiko juos išnagrinėti ir t.t.). LPA būtų protinga pozicija permo rūšių išnykimo priežasčių atžvilgiu. Tiesa kažkur yra, nors kol kas jos nežinome, bet vieną dieną sužinosime.

Kitą taip pat neišvengiamą neryžtingumo tipą vadinsiu nuolatinio principinio agnosticizmu (NPA). NPA yra tinkamas tuo atveju,

kai į klausimus neįmanoma rasti atsakymų, nesvarbu kiek surinktume įrodymų, kadangi pats įrodymų metodas netaikytinas. Klausimas suformuluotas kitoje plotmėje ar kitoje matmenų sistemoje, už tų sričių, kur yra galimi įrodymai. Geras pavyzdys - toks filosofinis riešutėlis: ar tu matai raudoną spalvą taip pat, kaip ir aš. Galbūt tai, kas tau raudona, man - žalia arba visiškai kitokia nei visos spalvos, kokias tik kiti galėtų įsivaizduoti. Filosofai nurodo, kad tai tipiškas klausimas, į kurį neįmanoma rasti atsakymo, kad ir kiek naujų įrodymų ateityje atsirastų. Kai kurie mokslininkai ir intelektualai yra - mano nuomone, per daug - įsitikinę, kad klausimas apie Dievo egzistavimą priklauso niekada neišsprendžiamo NPA kategorijai. Toliau, kaip pamatysime, jie dažnai daro nelogišką išvadą, kad yra vienoda tikimybė, jog ir Dievo egzistavimo hipotezė, ir jo neegzistavimo hipotezė yra teisingos. Mano požiūris, kurį aš toliau ginsiu, yra kitoks: agnosticizmas dėl Dievo egzistavimo priklauso laikinai neišsprendžiamų klausimų LPA kategorijai. Arba jis egzistuoja, arba ne. Tai mokslinis klausimas. Vieną gražią dieną mes sužinosime atsakymą, o kol kas galime pasakyti gana svarią nuomonę apie tikimybę.

Idėjoms vystantis, ne kartą būdavo randami atsakymai į klausimus, apie kuriuos iki tol manyta, kad jų mokslas negali išaiškinti. 1835 m. įžymus prancūzų filosofas Ogiustas Kontas (Auguste Comte) rašė apie žvaigždes: „Mes niekada ir jokiū būdu negalėsime nustatyti jų cheminės sudėties ir mineralinės struktūros.“ Bet dar prieš Kontui parašant šiuos žodžius, Fraunhoferis (Fraunhofer) jau naudojo spektroskopą analizuoti Saulės cheminę sudėtį. Šiais laikais spektrologai nuolat atmeta Konto agnosticizmą, atlikdami net tolimų žvaigždžių cheminės sudėties analizę.²⁹ Nesvarbu, kokio tipo buvo Konto agnosticizmas, ši istorija turėtų būti bent jau pamoka, kad nereikia skubėti skelbti kokios nors problemos neišsprendžiama per amžius. Vis dėlto, kalbėdami apie Dievą, daugybė filosofų ir mokslininkų - net ir paties termino „agnosticizmas“ kūrėjas Tomas Henris Hakselis (Thomas Henry Huxley) - nuolat tai daro.³⁰

Savo sugalvotą sąvoką Hakselis paaiškino atsakydamas į asmeninius puolimus, kurie prasidėjo jam pradėjus vartoti naująjį žodį. Londono

karališkojo koledžo direktorius, pastorius dr. Veisas (Wace) užsipuolė Hakslių dėl jo „bailaus agnosticizmo“:

Gal jam labiau norisi vadintis agnostiku, bet jo tikrasis vardas yra senesnis - jis yra bedievis, tai yra, netikintysis. Žodis „bedievis“ galbūt turi nemalonų atspalvį. Gal taip ir turi būti. Žmogui yra ir turi būti nemalonu garsiai pasakyti, kad jis netiki į Jėzų Kristų.

Hakslis buvo ne iš tų, kurie į tokias provokacijas neatsiliepia. 1889 m. jis atsakė su jam būdingu kandumu (nors niekada neprarasdamas gerų manierų: „Darvino buldogo“ dantys buvo gerai pagaląsti Viktorijos epochos subtilios ironijos pratybose). Galiausiai, sudraskęs dr. Veisą į skutus ir liekanas užkasęs, Hakslis grįžo prie žodžio „agnostikas“ ir paaiškino, kaip jis atsirado. Kiti, pažymėjo jis,

buvo veikiau įsitikinę, kad jie pasiekė tam tikro „gnosis“ - ir geriau ar blogiau sprendė egzistencijos problemą; bet aš neabejojau, kad su manimi taip neatsitiko, ir buvau gana tvirtai įsitikinęs, kad problema neišsprendžiama. Turėdamas savo pusėje Hjumą (Hume) ir Kantą (Kant), nemanau, kad būsiu pernelyg savimi pasitikintis, jeigu tvirtai laikysiuos šios nuomonės... Pamaštes sugalvojau tai, kas man atrodo yra tinkamas pavadinimas - „agnostikas“.

Toliau Hakslis aiškina, kad agnostikai neturi jokio tikėjimo, net ir neigiamo.

Agnosticizmas iš tikrųjų nėra tikėjimas, bet metodas, kurio esmę sudaro griežtas vieno principo taikymas <...> Principo reikalavimus galima apibūdinti taip: kai mąstai, eik proto keliu tol, kol jis veda, nekreipdamas dėmesio į nieką kita. O draudimus - taip: kai mąstai, neapsimesk, kad išvados yra neabejotinos, jeigu jos neįrodytos ar neįrodomos. Manychiau,

toks turi būti agnostiko tikėjimas; jeigu žmogus jo laikysis nuosekliai ir tvirtai, jam nebus gėda žvelgti pasauliui į veidą, kad ir ką jam ateitis atneštų.

Mokslininko požiūriu, tai kilnūs žodžiai, todėl kritikuoti Hakslių ne lengva. Tačiau stengdamasis įrodyti, kad absoliučiai neįmanoma įrodyti ar patvirtinti Dievo egzistavimo, Hakselis, atrodo, nekreipė dėmesio į galimybę svarstyti tam tikrą *tikimybę*. Tai, kad neįmanoma kažko egzistavimo nei įrodyti, nei paneigti, nesulygina egzistavimo ir neegzistavimo galimybių. Nemanau, kad Hakselis būtų neigęs šį teiginį ir spėju, kad ten, kur jis atrodo tai daręs, jį skatino noras nusileisti vienu klausimu, kad galėtų laimėti kitu. Juk retsykiais visi taip darome?

Skirtingai nei Hakselis, aš siūlau svarstyti Dievo egzistavimo hipotezę kaip ir bet kokią kitą mokslinę hipotezę. Nors praktiškai ją patikrinti sunku, ji priklauso tai pačiai laikino praktinio agnosticizmo (LPA) kategorijai, kaip ir kontroversijos dėl permo ir kreidos periodų masinių rūšių išnykimų. Dievo egzistavimas ar neegzistavimas yra mokslo faktas apie Visatą, kurį galima atskleisti jei ne praktiškai, tai iš principo. Jeigu Dievas egzistuoja ir panorėtų atskleisti šį faktą, jis pats galėtų aiškiai ir nedviprasmiškai pateikti patvirtinančius argumentus. Tačiau net ir tuo atveju, jeigu niekada Dievo egzistavimas ar neegzistavimas nebus galutinai įrodytas, vieno ar kito varianto tikimybė, remiantis turimais įrodymais ir samprotavimais, gali būti labai nevienoda.

Taigi siūlau nuodugniau panagrinėti galimybių spektro idėją ir išdėstyti žmonių nuomones apie Dievo egzistavimą tarp dviejų priešingų kraštutinių įsitikinimų. Šis spektras yra ištisinis, bet sąlygiškai jį galima suskirstyti į septynias kategorijas.

1. Įsitikinęs teistas. Dievo tikimybė - 100 proc. Karlo Gustavo Jungo (Carl Gustav Jung) žodžiais tariant, „aš netikiu, aš žinau.“
2. Labai didelė egzistavimo tikimybė, bet mažesnė nei 100 proc. *De facto* teistas. „Negaliu žinoti visiškai tikrai, bet tvirtai tikiu į Dievą ir gyvenu, remdamasis prielaida, kad jis yra.“

3. Tikimybė truputį didesnė nei 50 proc. Faktiškai agnostikas su polinkiu į teizmą. „Nesu įsitikinęs, bet esu linkęs tikėti į Dievą.“
4. 50 proc. tikimybė. Visiškai bešališkas agnostikas. „Dievo egzistavimo ir neegzistavimo tikimybė yra visiškai vienoda.“
5. Tikimybė truputį mažesnė nei 50 proc. Faktiškai agnostikas su polinkiu į ateizmą. „Aš nežinau, ar Dievas egzistuoja, bet veikiau esu skeptiškas.“
6. Tikimybė labai maža, bet ne nulinė. *De facto* ateistas. „Tvirtai negaliu žinoti, bet manau, kad Dievo buvimas yra mažai tikėtinas. Gyvenu, remdamasis prielaida, kad jo nėra.“
7. Įsitikinęs ateistas. „Aš žinau, kad Dievo nėra, panašiai įsitikinęs, kaip Jungas „žino“, kad jis yra.“

Būčiau nustebęs, jei 7 kategorijoje būtų daug žmonių, bet ją išskiriau dėl simetrijos su gana gausia 1 kategorija. Gebėjimas tikėti be jokių proto įrodymų, kaip tikėjo Jungas (jis taip pat tikėjo, kad kai kurios knygos ant jo lentynos pačios savaime gali triukšmingai susprogti), yra vienas tikėjimo atributų. Ateistams tikėjimas nebūdingas, bet vien tik samprotavimai negali suteikti visiško tikrumo, kad kažko tikrai nėra. Tai gi logiška, kad 7 kategorijai priklauso daug mažiau žmonių nei 1 kategorijai, kuriai nestinga atsidavusių tikinčiųjų. Save priskiriu 6 kategorijai, bet šiek tiek artėju prie 7 kategorijos - esu agnostikas tik ta prasme, kad agnostiškai vertinu fėjų buvimą sodo tankmėje.

Tikimybės spektras puikiai tinka ir laikino praktinio agnosticizmo (LPA) tipui. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad nuolatinio principinio agnosticizmo (NPA) vieta yra ties spektro viduriu, žyminčiu 50 proc. Dievo egzistavimo tikimybę, tačiau tai klaida. NPA tipo agnostikai teigia, kad Dievo egzistavimo ar neegzistavimo klausimu mes nieko negalime pasakyti. Kadangi NPA tipo agnostikų nuomone šis klausimas iš principo neturi atsakymo, jie turėtų apskritai atsisakyti tikimybių

spektre nurodyti savo vietą. Tai, kad aš negaliu žinoti, ar jūsų matoma raudona spalva yra tokia pat kaip mano matoma žalia, nėra 50 proc. tikimybė. Minėtas teiginys yra pernelyg neapibrėžtas, kad jam būtų galima taikyti kiekybinį tikimybės vertinimą. Tačiau mes dar ne kartą susidursime su šia dažnai daroma klaida: padarius prielaidą, kad iš principo neįmanoma atsakyti į klausimą apie Dievo egzistavimą, daroma išvada, jog jo egzistavimo ir neegzistavimo tikimybė yra vienoda.

Šią klaidą galima atskleisti ir kitaip: taikant būtinybės įrodyti principą, kurį vaizdžiai pademonstravo Bertranas Raselas (Bertrand Russell), pasitelkęs „dangiškojo arbatinuko“ alegoriją.³¹

Daugelis griežtų pažiūrų tikinčiųjų elgiasi taip, tarsi skeptikų pareiga būtų jų skelbiamas dogmas paneigti, o ne atvirščiai - patys turėtų įrodyti dogmų teisingumą. Žinoma, jie klysta. Jei sumanyčiau teigti, kad tarp Žemės ir Marso elipsine orbita aplink Saulę skrieja porcelianinis arbatinukas, niekas negalėtų įrodyti, kad taip nėra, ypač jeigu apdairiai pridursiu, jog jis visai mažytis ir net pats galingiausias teleskopas jo nepastebės. Kadangi mano teiginio neįmanoma paneigti, toliau aš teigsiu, kad žmogaus protui neleistina abejoti mano teiginio teisingumu. Tada, suprantama, pagrįstai man būtų pasakyta, kad šneku nesąmones. Bet, įsivaizduokite, kažkokios senovinės knygos aprašė tokį arbatinuką, apie jo tikrumą pamokslauta kas sekmadienį, mokyklose ta tiesa įkalta vaikams į galvas, tada bet kokia abejonė jo egzistavimu taptų iškrypimo ženklu; šviesesniais laikais abejojanti turėtų domėtis psichiatrai, o viduramžiais - užsiimti inkvizicija.

Kadangi, kiek man žinoma, dar niekas negarbina arbatinukų,* negaištume laiko apie juos kalbėdami, bet, kam nors primygtinai paklausus,

* Matyt, paskubėjau daryti išvadas. 2005 m. birželio 5 d. laikraštyje *Independent on Sunday* pasirodė žinutė: „Malaizijos pareigūnai pranešė, kad religinė sekta, pastačiusi namo dydžio šventąjį arbatinuką, pažeidė statybos darbų plano normas.“ Žr. taip pat BBC naujienas adresu <http://news.bbc.co.Uk/2/hi/asia-pacific/4692039.stm>.

neabejodami pareikštume visai netikį, kad orbita skrieja arbatinukas. Vis dėlto, griežtai kalbant, visi *arbatinuko* atžvilgiu turėtume būti *agnostikai'*, juk negalime tvirtai įrodyti, kad nėra jokio dangiškojo arbatinuko. Bet realiai mes atsisakome arbatinuko agnosticizmo ir jo atžvilgiu pasirenkame „ateizmą“ (*a-teapotism*).

Mano draugas, išauklėtas kaip judėjas, iš pagarbos protėviams iki šiol švenčiantis šabą ir besilaikantis kitų žydų papročių, save apibūdina kaip „dantukų fėjos agnostiką“. Jo nuomone, dievo buvimo tikimybė yra lygi dantukų fėjos buvimo tikimybei. Nė vienos hipotezės jūs negalite paneigti, bet abi yra vienodai neįtikėtinos. Jis įsitikinęs „a-teistas“ tiek pat, kiek ir įsitikinęs „a-fėjistas“. Abiejų atžvilgiu - truputį agnostikas.

Suprantama, Raselo arbatinukas yra tik vienas pavyzdys iš aibės daiktų, kurių buvimą lengva įsivaizduoti, bet sunku įrodyti, kad jų nėra. Iškilus amerikiečių teisininkas Klarensas Darou (Clarence Darrow) pasakė: „Netikiu į Dievą taip pat, kaip netikiu į Motulę Žąsį.“ Žurnalistas Endriu Miuleris (Andrew Mueller) mano, kad „priskirti save kokiai nors religijai yra taip pat keista, kaip tvirtai tikėti, kad pasaulis yra rombo formos ir kad jį žnyplėse laikydami per kosmosą neša du milžiniški žalieji omarai vardu Esmeralda ir Keitas.“³² Populiarus filosofijos pratimas - įrodyti, kad neegzistuoja nematomas, neužčiuopiamas, negirdimas vienragis; kasmet tai mėgina daryti vaikai „Camp Quest“ stovykloje.* Šiuo metu internete išpopuliarėjo dievybė (kad ji neegzistuoja, taip pat sunku įrodyti kaip ir Jahvės ar kitų dievų atveju) - Skrajojantis Makaroninis Monstras, kuris, daugelis prisiekia, pačiupinėjo juos savo spagetiniais čiuptuvais.³³ Smagu, kad apie tai išleista ir puikiai perkama knyga *Gospel of the Flying Spaghetti Monster* (Evan-gelija pagal Skrajojantį Makaroninį Monstrą).³⁴ Aš pats jos neskaičiau,

* Stovykla „Camp Quest“ pasirinko nuostabią veiklos kryptį ir tuo skiriasi nuo kitų tradicinių Amerikos vasaros stovyklų. Dauguma vasaros stovyklų yra skirtos religijai arba skautų etikai, o humanitarinėje stovykloje pavadinimu „Camp Quest“, kurią Kentukio valstijoje įkūrė pasaulietiški humanistai Edvinas ir Helen Kagainai (Edwin ir Helen Kagin), vaikai be organizuojamų įprastų vasaros pramogų dar mokomi mąstyti skeptiškai (www.camp-quest.org). Panašios „Camp Quest“ etikos stovyklos jau veikia Tenesio, Minesotos, Mičigano bei Ohajo valstijose ir Kanadoje.

bet kam skaityti, jeigu ir taip *žinai*, kad viskas joje tiesa? Beje, kai ko išvengti neįmanoma - jau įvyko Didysis skilimas ir atsirado Skrajojančio Makaroninio Monstro *Reformuota* Bažnyčia.³⁵

Šie pavyzdžiai yra ne šiaip sau nukrypimas nuo temos - jie vaizdžiai parodo vieną dalyką: nors neįmanoma įrodyti minėtų objektų buvimo ar nebuvimo, tačiau niekas nemano, kad jų buvimo tikimybė yra tokia pat kaip nebuvimo tikimybė. Svarbiausia Raselo mintis yra ta, kad pareiga įrodyti tenka tikintiesiems, o ne skeptikams. Mano gi tikslas buvo parodyti, kad arbatinuko (makaroninio monstro / Esmeraldos ir Keito / vienragio ir t. t.) buvimo ir nebuvimo tikimybė nėra vienoda.

Nė vienas sveiko proto žmogus nesutiks, kad įdomus ginčas būtų išspręstas remiantis faktu, kad neįmanoma įrodyti, jog orbitoje neskraido arbatinukas ir neegzistuoja dantukų fejė. Nė vienas iš mūsų nejaučia pareigos įrodyti, kad neegzistuoja milijardai pramanų, kuriuos sukūrė laki ar išdykaujanti vaizduotė. Atsakydamas į klausimą, ar esu ateistas, pasirinkau smagią strategiją: juk tokių dievų kaip Dzeusas, Apolonas, Amonas Ra, Mitra, Baalas, Toras, Vodanas, Aukso Veršis ir Skrajojantis Makaroninis Monstras atžvilgiu klausėjas pats yra ateistas. Dievų sąrašą aš tik papildau dar vienu dievu.

Kiekvienas iš mūsų jaučiame, kad turime teisę kartais būti labai skeptiški ir net visiškai kuo nors netikėti, o dėl vienragių, dantukų fejų ir graikų, romėnų, egiptiečių, vikingų dievų šiais laikais apskritai galvos sukti nebereikia. Tačiau skepticizmo reikia, kai kalbama apie Abrahomo Dievą, į kurį tvirtai tiki dauguma mūsų kaimynų šioje planetoje. Raselo arbatinuko pavyzdys rodo, kad nors dauguma tiki į Dievą, o ne į dangiškąjį arbatinuką, dėl to nepranyksta pareiga pateikti logiškus įrodymus. Tik štai bėda - kai kas tos pareigos reikalauja tik iš kitų. Suprantama ir neginčytina, kad neįmanoma įrodyti Dievo nebuvimo, bent jau ta prasme, jog negalime absoliučiai patikimai įrodyti ko nors, kad ir kas tai būtų, nebuvimo. Svarbu ne tai, ar galima įrodyti, kad Dievo nėra (negalima), bet tai, ar jo egzistavimas yra *tikėtinas*. Tai visai kitas klausimas. Kai kurie neįrodomi dalykai racionaliū požiūriu yra mažiau tikėtini nei kiti neįrodomi dalykai. Nėra jokios priežasties da-

ryti išimtį Dievui ir neanalizuoti jo buvimo tikimybės spektro. Ir tikrai nėra jokios priežasties daryti prielaidą, kad Dievo buvimo tikimybė yra 50 proc. tik dėl to, jog neįmanoma nei įrodyti, nei paneigti jo buvimo. Kaip pamatysime, tikimybė kitokia.

NOMA

Panašiai kaip Tomas Haksliis visaip stengėsi apsimesti nešališku agnostiku (ši kategorija yra mano septynių kategorijų spektro pačiame viduryje), teistai daro tą patį - tik iš kitos pusės, bet dėl tos pačios priežasties. Kaip tik tai mėgino padaryti teologas Alisteris Makgratas (Alister McGrath) knygoje *Dawkins God: Genes, Memes and the Origin of Life*. Atrodo, kad, pateikęs pagirtinai tikslią mano mokslinių darbų apžvalgą, jis sugebėjo pateikti tik vieną, nors ir teisingą, bet gėdingai silpną prieštaraujantį argumentą: neįmanoma įrodyti, kad Dievo nėra. Skaitydamas Makgrato knygą, nejučiomis puslapių paraštes išmarginau viena pastaba: „arbatinukas“. Dar kartą primindamas T. H. Hakslij, Makgratas sako: „Pavargęs nuo teistų ir ateistų beviltiškai dogmatiškų teiginių, nepagrįstų tinkamais empiriniais įrodymais, Haksliis pareiškė, kad klausimo apie Dievo buvimą moksliniais metodais išspręsti neįmanoma.“

Toliau Makgratas panašiai cituoja Stiveną Džejų Guldą (Stephen Jay Gould): „Šimtamilijoninį kartą (ar tai būtų studentų disputai, ar moksliniai traktatai) norėčiau pasakyti visiems savo kolegoms: mokslas tiesiog negali (taikydamas priimtus metodus) padaryti išvados, ar Dievas valdo gamtą, ar ne. Kaip mokslininkai, negalime to nei patvirtinti, nei paneigti, tiesiog negalime to komentuoti.“ Guldą kalba pasitikinčiai ir beveik arogantiškai, bet ar pagrįstai? Kodėl mes, mokslininkai, negalime išsakyti savo nuomonės apie Dievą? Kodėl tada Raselo arbatinukas arba Skrajojantis Makaroninis Monstras nėra apsaugoti nuo mokslinio skepticizmo? Toliau ketinu parodyti, kad Kūrėjo valdoma Visata skirtąsi nuo jo nevaldomos Visatos. Kodėl šis klausimas negali būti mokslinis?

Guldas akrobato vikrumu išsisuko iš keblios padėties vienoje iš savo labiausiai nevykusių knygų *Rocks of Ages*, kurioje į apyvertą paleido akronimą NOMA (*non-overlapping magisteria* - paralelinės sferos):

Mokslo sfera, arba *magisterium*, apima empirinę sritį: iš ko sudaryta Visata (faktas) ir kodėl jos sandara tokia (teorija). Religijos sfera apima galutinės prasmės ir moralinių vertybių klausimus. Šios dvi sferos nepersikloja ir neapima visų galimų tyrimo temų (pavyzdžiui, dar yra meno sfera ir grožio prasmė). Kaip byloja senas posakis, mokslas nustato uolų amžių, o religija - amžių uolas; taigi mokslas nagrinėja, kas vyksta aukštybėse, o religija - kaip nukeliauti į aukštybes.

Skamba puikiai - kol apie tai dar nemaštai. Kokie tie galutinės prasmės klausimai, į kuriuos pažvelgti garbė suteikiama religijai, o mokslas turi pagarbiai pasišalinti?

Puikus Kembridžo universiteto astronomas Martinas Ryzas (Martin Rees), kurį jau minėjau, savo knygą *Our Cosmic Habitat* pradeda, išskeldamas du klausimus - kandidatus į galutinės prasmės kategoriją - ir pateikia NOMA stiliaus atsakymą. „Pati didžiausia paslaptis - kodėl kažkas apskritai egzistuoja. Kas suteikė gyvybę lygtims ir jų pagrindu sukūrė realų kosmosą? Tačiau šie klausimai nepatenka į mokslo sritį: jie priklauso filosofijos ir teologijos sferoms.“ Čia aš norėčiau patikslinti, kad, jeigu jie iš tiesų nepatenka į mokslo sritį, tai tikriausiai nepriklauso ir teologijos sferai (abejoju, ar filosofai padėkotų Martinui Ryzui už tai, kad juos nustūmė į vieną krūvą su teologais). Samprotaudamas toliau, norėčiau paklausti: kokia prasme jis pasakė, kad teologija turi savo sferą. Linksma darosi prisiminus Oksfordo koledžo, kuriame dirbau, tuometinio direktoriaus repliką. Jaunas teologas pateikė prašymą dėl mokslinio tyrimo stipendijos. Peržiūrėjęs jo daktaro disertaciją krikščionių teologijos tema, direktorius iš nuostabos kilstelėjo antakių: „Labai abejoju, ar apskritai yra toks *dalykas*.“

Ar gali teologai pateikti kažkias specialias, mokslininkams neprieinamas žinias, kurios praverstų gilinantis į sudėtingus kosmolo-

ginius klausimus? Kitoje savo knygoje esu citavęs Oksfordo astronomo žodžius, kuris kartą į mano užduotą panašiai sudėtingą klausimą atsakė: „O, tai jau ne mokslo sritis. Čia aš jus turiu perduoti į mūsų gero draugo kapeliono rankas." Tada nesusėpėjau tinkamai replikuoti, bet vėliau parašiau: „Bet kodėl kapelionas? Kodėl ne sodininkas ar virėjas?" Kodėl mokslininkai su tokia nuolankia pagarba atsižvelgia į teologų ambicijas, suteikdami jiems pirmenybę imtis klausimų, kuriuos aiškintis teologai tikrai nėra geriau kvalifikuoti nei patys mokslininkai?

Dažnai kartojama: mokslas atsako į klausimus *kaip*, bet tik religija gali atsakyti į klausimus *kodėl*. Tai banalus posakis (bet neteisingas - skirtingai nei daugelis banalių posakių). Kas yra tas klausimas „kodėl"? Ne kiekvienas žodžiu „kodėl" prasidedantis klausimas yra tyrimo vertas klausimas. Kodėl vienragis yra tuščias? Esama daug klausimų, į kuriuos beprasmiška ieškoti atsakymo. Kokios spalvos yra abstrakcija? Koks vilties kvapas? Gramatiškai klausimas gali būti teisingas, bet tai nereiškia, kad jis turi prasmę, kad yra vertas rimto dėmesio. Jeigu klausimas rimtas, bet mokslas atsakyti negali, tai nereiškia, kad religija gali.

Tikriausiai kai kurie tikrai sudėtingi ir prasmingi klausimai mokslui yra visiškai neįveikiami. Galbūt kvantų teorija jau beldžiasi į nesuvokiamybės duris. Bet jei mokslas negali rasti atsakymo į kokį nors esminį klausimą, kodėl kai kas mano, kad tai gali religija? Spėju, kad nei Kembridžo, nei Oksfordo astronomai netiki, kad teologai turi unikalių žinių, suteikiančių jiems galimybę atsakyti į mokslui neįkandamus klausimus. Spėju, kad abu astronomai ir šiais atvejais persistengė, norėdami būti mandagūs: tie teologai apie nieką negali nieko vertinga pasakyti, tad meskime jiems kaulą ir tegul knebinėja kelis klausimus, į kuriuos niekas negali atsakyti ir gal niekada negalės. Skirtingai nei mano draugai astronomai, aš manau, kad kaulo jiems mesti nereikia. Iki šiol nežinau priežasties, kodėl teologiją reikėtų laikyti visaverčiu dalyku (visai kas kita Biblijos istorija, literatūra ir t. t.).

Žinoma, visi pripažįstame, kad mokslo gebėjimas patarti moralės klausimais yra, švelniai tariant, abejotinas. Bet ar Guldąs tikrai nori suteikti *religijai* teisę sakyti mums, kas yra gerai ir kas blogai? Ar tas

faktas, kad ji *niekuo* negali praturtinti žmonijos išminties, yra pagrindas įteikti religijai nemokamą licenziją, suteikiančią teisę sakyti mums, ką daryti? Beje, o kuriai religijai? Tai, kurios mus mokė nuo vaikystės? Kuria Biblijos knyga, kuriuo knygos skyriumi turėtume vadovautis – juk kai kurios prieštarauja viena kitai, kai kur sakomi, normalaus žmogaus požiūriu, pasibaisėtini dalykai. Ar visi pažodinio Biblijos traktavimo šalininkai gerai ją perskaitė ir žino, kad mirties bausme reikia bausti už santuokinę neištikimybę, žabų rinkimą šeštadienį, nepaklusnumą tėvams? Jeigu mes atmesime Pakartotą Įstatymą ir Kunigų Knygą (kaip daro visi šiuolaikiniai apsišvietę žmonės), pagal kokius kriterijus nuspręsimė, kurios iš religijos nustatomų moralinių vertybių yra *priimtinos*? Bet gal mes turėtume pasikapstyti visose pasaulio religijose, kol rasime tą, kurios moralės mokymas mums labiau tinka? Tačiau jeigu mes turime nepriklausomą kriterijų įvertinti įvairių religijų moralines vertybes, gal geriau atsisakykime tarpininko ir, nesikreipdami į religiją, tiesiog užsiimkime moraliniu pasirinkimu? Prie šių klausimų grįšime 7 skyriuje.

Tiesiog netikiu, kad Guldąs visais atvejais galvojo taip, kaip parašė knygoje *Rocks of Ages*. Minėjau, kad mes visi persistengiame, norėdami būti malonūs nevertam, bet galingam oponentui. Man atrodo, kad būtent taip elgėsi ir Guldąs. Visai įmanoma, kad jis tyčia suformulavo kategorišką teiginį, esą mokslas visai nieko negali pasakyti apie Dievo buvimą: „Kaip mokslininkai, negalime to nei patvirtinti, nei paneigti, tiesiog negalime išsakyti savo nuomonės.“ Tai skamba kaip nuolatinis ir nekintamas, išbaigtas NPA. Vadinasi, mokslas nepajėgia netgi įvertinti, kokia atsakymo *tikimybė*. Tai nepaprastai paplitusi klaida: daugelis kartoja teiginį kaip mantrą, bet, spėju, tik nedaugelis gerai jį apgalvoja - čia pasireiškia tai, ką aš vadinu „agnosticizmo skurdu“. Beje, Guldąs nebuvo nešališkas agnostikas, bet *de facto* artėjantis į ateizmą. Kokiu pagrindu jis formulavo šį teiginį, jeigu nieko negalima pasakyti apie tai, ar Dievas yra?

Dievo hipotezė daro prielaidą, kad mūsų tikrovėje yra antgamtinė esybė, kuri sukūrė Visatą ir - anot daugelio hipotezės versijų - ją prižiūri ir netgi įsikiša į vyksmą savo stebuklais, kurie yra laikinas ab-

soliučiai nekintamų dėsnų pažeidimas. Ričardas Svinbernas (Richard Swinburne), vienas įtakingiausių Anglijos teologų, stebėtinai aiškiai pasisakė šiuo klausimu knygoje *Is There a God?*:

Teistai įsitikinę, kad Dievas turi galią kurti, apsaugoti ar sunaikinti visa ką - ar tai būtų didelis, ar mažas. Taip pat jis gali padaryti taip, kad objektai judėtų, atlikti visokius kitus veiksmus <...> Jis gali padaryti, kad planetos judėtų taip, kaip Kepleris atrado, kad jos juda, kad parakas sprogtų, kai mes priartiname degtuką. Tačiau jis gali priversti planetas judėti ir visai kitu būdu, chemines medžiagas sprogti arba nesprogti esant visai kitoms sąlygoms nei tos, kurios šiuo metu nulemia jų savybes. Dievo nevaržo gamtos dėsniai; jis juos kuria, o padorėjęs gali pakeisti ar laikinai sustabdyti.

Kaip paprasta, ar ne? Nežinia, kas tai yra, bet tikrai ne NOMA. Kad ir ką sakytų mokslininkai, kurie pritaria „nesusijusių sferų“ minties mokyklai, akivaizdu, kad visata su antgamtiškai protingu kūrėju turi labai skirtis nuo visatos, kur jo nėra. Skirtumas tarp dviejų hipotetinių visatų turėtų būti iš principo nepaprastai didelis, nors praktiškai patikrinti sunku. Jis paneigia prisitaikėlišką ir klaidinantį teiginį, kad mokslui negalima nagrinėti pagrindinio religijos teiginio apie būtį. Antgamtinio kūrėjo buvimas ar nebuvimas vienareikšmiškai yra mokslinis klausimas, net jeigu praktiškai į jį nėra - arba kol kas nėra - atsakymo. Klausimas ar istorijos apie stebuklus, kuriomis religijos pasinaudoja, kad padarytų įspūdį tikinčiųjų minioms, yra teisingos, ar neteisingos, taip pat yra mokslinis klausimas.

Ar Jėzaus tėvas buvo žmogus, ar gimdymo metu jo motina buvo skaisti mergelė? Nesvarbu, ar yra, ar nėra išlikusių įrodymų, pagal kuriuos būtų galima nuspręsti, - tai vis tiek mokslinis klausimas, į kurį iš principo galimi tikslūs atsakymai: taip arba ne. Ar Jėzus Lozorį prikėlė iš numirusių? Ar jis pats atgijo praėjus trims dienoms po nukryžiuavimo? Į kiekvieną klausimą yra galimas atsakymas - tikrai mokslinis atsakymas, nepriklausomai nuo to, ar galime dabar viską nustatyti praktiškai.

Įrodymo metodai, kuriuos taikytume, jeigu netikėtai (nors neįtikėtina) atsirastų tinkamų įrodymų, būtų visais atžvilgiais moksliniai. Kad būtų aiškiau, įsivaizduokite: susiklosto nepaprastos aplinkybės, medicinos archeologai randa DNR duomenis, įrodančius, kad Jėzus neturėjo biologinio tėvo. Ar galite įsivaizduoti, kad tai sužinoję religijos apologetai tik patrauktų pečiais ir pasakytų kažką panašaus: „Kam tai rūpi? Moksliniai įrodymai neturi nieko bendra su teologiniais klausimais. Ne ta sfera! Mus domina tik galutinės prasmės klausimai ir moralinės vertybės. Šiems dalykams nei DNR, nei kiti moksliniai įrodymai negali turėti jokios įtakos.“

Juokinga net mintis apie tokią reakciją. Galima lažintis, kad jeigu tokie moksliniai įrodymai atsirastų, nedelsiant būtų jų griebiamasi ir visais būdais apie juos skelbiama. NOMA aiškinimas yra populiarus todėl, kad nėra jokių įrodymų, patvirtinančių Dievo hipotezę. Jeigu tik atsirastų nors menkiausias įrodymas religinio tikėjimo naudai, religijos apologetai nedelsdami NOMA išmestų pro langą. Neabejoju, kad esama išmanančių teologų (kurie vis dėlto mielai pasakoja stebuklų istorijas neišmanantiems, kad tik pritrauktų daugiau žmonių), bet tariamų stebuklų labiausiai reikia didžiūmai tikinčiųjų, nes suteikia svarbiausią akstiną tikėti - na ir kas, kad stebuklai iš esmės nesuderinami su mokslo principais.

Viena vertus, Romos katalikų bažnyčia, atrodo, kartais mėgina laikytis NOMA principo, bet, kita vertus, nustato, kad šventuoju gali būti tik tas, kas padarė stebuklų. Miręs Belgijos karalius Boduenas I gali būti kandidatu į šventuosius, nes griežtai pasisakė prieš abortus. Dabar kruopščiai tiriama, siekiant nustatyti, ar stebuklingi išgijimai gali būti siejami su jam skirtomis maldomis po jo mirties. Aš nejuokauju. Tokia yra tipiška šventojo istorija. Manau, kad daugiau išmanantiems dvasininkams visas šis reikalas yra nemalonus. Kodėl tie dvasininkai, kurie verti epiteto „išmanantys“, lieka Bažnyčioje, yra ne mažiau miglota paslaptis, kaip ir kiti klausimai, kuriais užsiima teologai.

Paklaustas apie stebuklų istorijas, Guldąs, matyt, atsakytų maždaug taip: visa NOMA esmė ta, kad tai dvišalis sutarimas. Tačiau vos tik religija įžengia į mokslo teritoriją ir pradeda į realų pasaulį kai-

šioti stebuklus, ji nustoja būti tokia religija, kokią skelbia Guldas, o jo *amicabilis concordia* sulaužoma. Neabejotina, kad tokios stebuklų neturinčios religijos, kokią siūlo Guldas, nepripažintų dauguma praktikuojančių teistų, kurie sėdi bažnyčių suoluose ar klūpo ant maldos kilimėlių. Tokia religija juos labai nuviltų. Čia tiktų prisiminti, ką dar prieš patekdama į stebuklų šalį pasakė Alisa apie sesers knyga: „Kokia nauda iš tokio Dievo, kuris nedaro stebuklų ir neatsako į maldas?“ Prisiminkime ir Ambrozo Birso (Ambrose Bierce) šmaikštų veiksmažodžio „melstis“ apibrėžimą: „prašyti, kad visatos dėsniai būtų anuliuoti dėl vieno prašytojo, kuris prisipažįsta to nevertas“. Esama sportininkų, kurie tiki, kad Dievas jiems padeda laimėti prieš konkurentus, kurie, atrodytų, nė kiek ne mažiau verti jo palankumo. Kai kurie vairuotojai tiki, kad Dievas paliko jiems laisvą stovėjimo vietą - taigi, tikriausiai, nuskriaudė kažką kitą. Toks teizmas yra pasibaisėtinai paplitęs ir kažin ar jo šalininkai panorės išiklausyti į NOMA siūlomus logiškus (paviršutiniškai) teiginius.

Vis dėlto sekime Guldu ir susiaurinkime mūsų religiją iki minimumo, kai Dievas visiškai nesikiša: jokių stebuklų, jokio asmeninio bendravimo su Dievu nė viena kryptimi, jokių fokusų su fizikos dėsniais, jokio kėsinosi į mokslo sritį. Lieka tik deistų tikėjimas, kad Dievas veikė tik pačioje pradžioje, sukurdamas pradines sąlygas, iš kurių per ilgą laiką atsirado žvaigždės, visokie dariniai, cheminiai elementai ir planetos, išsivystė gyvybė. Argi ne taip reikėtų atskirti? Juk ši daug kuklesnė ir nepretenzinga religija atitinka NOMA sampratą?

Gal jūs ir manote, kad taip. Bet aš manau, kad geriau išžiūrėjus matyti, jog ir nesikišantis NOMA Dievas, nors ir ne toks smurtingas ir šurkštus kaip Abraomo Dievas, vis dėlto yra mokslinė hipotezė. Dar kartą kartoju: Visata, kurioje mes esame vieninteliai, išskyrus kitas palengva besivystančias protingas esybes, labai skirtąsi nuo Visatos, kurią nuo pat pradžios pagal planą kūrė protingas kūrėjas. Sutinku, kad praktiškai nelengva išsiaiškinti, kuo viena visata skiriasi nuo kitos. Vis dėlto protingo kūrėjo hipotezė pasižymi specifine unikalia ypatybe,

* *Amicabilis concordia* - lot. draugystės susitarimas (vert. past.).

o vienintelė žinoma jos alternatyva taip pat pasižymi specifine ypatybe - laipsniška evoliucija plačiaja prasme. Hipotezė ir jos alternatyva praktiškai yra nesuderinamos. Evoliucija, kaip nė viena kita teorija, paaiškina, kaip atsirado organizmai, nes kitaip jų atsiradimo tikimybė būtų tokia menka, kad dėl praktinių sumetimų ją galima atmesti. Išvada, kaip pamatysime 4 skyriuje, praktiškai sugriauna Dievo hipotezę.

DIDYSIS MALDOS EKSPERIMENTAS

Ar maldos už ligonius padeda jiems pasveikti? Didysis maldos eksperimentas atrodo ne tik juokingai, bet ir gana apgailėtina. Tikintieji meldžiasi už ligonius: vieni - privačiai, kiti - oficialiose kulto vietose. Pirmą kartą mokslinį maldos veiksmingumo tyrimą atliko Darvino pusbrolis Frensis Galtonas (Francis Galton). Jis žinojo, kad kiekvieną sekmadienį visose Didžiosios Britanijos bažnyčiose parapijiečiai drauge viešai meldžiasi už karališkosios šeimos sveikatą. Turbūt tos šeimos nariai yra nepaprastai geros sveikatos, palyginti su mumis, paprastais mirtingaisiais, už kuriuos maldas kalba tik giminės ir artimieji? Galtonas išanalizavo duomenis ir nerado statistiškai reikšmingo skirtumo. Šiaip ar taip, spėju, kad savo tyrimą jis atliko juokaudamas, panašiai kaip kitą kartą jis meldėsi keliuose atsitiktinai pasirinktuose žemės sklypuose, kad sužinotų, ar augalai juose auga greičiau (neaugo).

Visai neseniai fizikas Raselas Stanardas (Russell Stannard) (kaip pamatysime toliau - vienas iš trijų žinomiausių religingų mokslininkų) savo autoritetu parėmė iniciatyvą, kurią finansavo, be abejo, Templetono fondas, atlikti tyrimą, siekiant išsiaiškinti, ar meldimasis už sunkius ligonius pagerina jų sveikatą.³⁶

Mokslinę vertę turi tik dvigubai aklas atsitiktinių imčių tyrimas; šio standarto buvo griežtai laikomasi. Ligoniai atsitiktinės atrankos būdu buvo suskirstyti į dvi grupes: eksperimentinę (skirtos maldos) ir

* Kai Oksfordo koledže, kuriame aš dirbau, buvo išrinktas anksčiau mano cituotas direktorius, koledžo tarybos nariai gerė jį sveikatą tris vakarus iš eilės. Trečią vakarą, atsakydamas į toistus, jis mandagiai padėjo: „Aš jau tikrai jaučiuosi geriau.“

kontrolinę (maldų neskirta). Nei ligoniai, nei jų gydytojai ir slaugės, nei eksperimentą atliekantys darbuotojai nežinojo, už kurį ligonį meldžiamasi ir kuris yra kontrolinis. Besimeldžiantys už ligonius tyrimo dalyviai žinojo tik žmonių, už kuriuos turi melstis, vardus - kitaip ar jie galėtų pasakyti, kad meldžiasi būtent už juos, o ne kitus? Jiems buvo pasakytas tik ligonio vardas ir pavardės inicialas. Matyt, kad Dievas galėtų rasti reikiamą ligoninės lovą.

Pati tokio tyrimo idėja tiesiog prašosi pašaipų. Taip ir atsitiko - projektas jų gausiai susilaukė. Kiek žinau, komikas Bobas Njuhartas (Bob Newhart) šia tema parodijos neparengė, bet įsivaizduoju, ką galėtų pasakyti:

Ką tu sakai, Viešpatie? Negali manęs išgydyti, nes esu kontrolinėje grupėje?.. O, aš suprantu, mano tetulės maldų neužtenka. Bet, Viešpatie, ponas Evansas gretimoje lovoje... Ką sakei, Viešpatie, neišgirdau?.. Ponas Evansas gavo tūkstantį maldų per dieną? Ak, Viešpatie, aš nepažįstu tūkstančio žmonių... Aha, tai jos tiesiog buvo skirtos Džonui E. Tai kaip, Viešpatie, tu žinotai, kad tai ne už Džoną Elsvortį?.. Suprantu, tu pasinaudojai savo galiomis ir išsiaiškinai, kuriam E. jos buvo skirtos. Betgi Viešpatie...

Narsiai išsverdama visas pašaipas, tyrėjų grupė, kuriai vadovavo daktaras Herbertas Bensonas (Herbert Benson), netoli Bostono esančio Dvasios ir kūno medicinos instituto (*Mind/Body Medical Institute*) kardiologas, sėkmingai išleido Templetono fondo skirtus 2,4 milijono dolerių. Dar anksčiau Templetono pranešime spaudai daktaras Bensonas pareiškė: „Vis daugiau sukaupiami įrodymų, kad medicinos praktikoje užtarimo maldos yra veiksmingos“. Ką gi, galima neabejoti, kad tyrimas pateko į geras rankas ir nekilo pavojus, jog bus sugadintas tyrėjo skepticizmo. Daktaras Bensonas ir jo grupė šešiose ligoninėse stebėjo 1802 ligonius, kuriems buvo atlikta vainikinių kraujagyslių šuntavimo operacija. Ligoniai buvo suskirstyti į tris grupes. Pirmai grupei buvo skirtos maldos ir ji apie tai nieko nežinojo. Antrai (kontrolinei)

grupei maldų nebuvo skirta ir ji apie tai taip pat nieko nežinojo. Trečiai grupei maldos buvo skirtos ir jie apie tai žinojo. Pirmos ir antros grupių palyginimas parodys užtarimo maldos veiksmingumą. Trečios grupės būklė atskleis galimą psichosomatinį poveikį, kai ligonis žino, kad už jį meldžiamasi.

Užtarimo maldas kalbėjo trijų bažnyčių, esančių toli nuo ligoninių ir skirtingose valstijose (Minesotos, Masačiusetso ir Misūrio), parapijiečiai. Jiems, kaip minėta, buvo pasakytas ligonio vardas ir pavardės inicialas. Gera mokslinių tyrimų praktika sako, kad reikia kiek įmanoma standartizuoti tyrimo sąlygas, tad į visas maldas buvo įtraukta frazė „už sėkmingą operaciją ir greitą išgyjimą be komplikacijų“.

Rezultatai, paskelbti 2006 m. balandį žurnale *American Heart Journal*, buvo labai aiškūs. Ligonių būklė, už kuriuos buvo melstasi, nė kiek nesiskyrė nuo tų, kuriems užtarimo neprašyta. Kaip netikėta! Skyrėsi būklė tų ligonių, kurie žinojo apie užtarimo maldas, ir abiejų grupių ligonių, kurie nebuvo informuoti apie tyrimą - tačiau ne to buvo tikėtasi. Tie ligoniai, kurie žinojo, kad už juos meldžiamasi, patyrė žymiai daugiau komplikacijų palyginti su tais, kurie nieko apie tai nežinojo. Gal taip Dievas parodė savo nepasitenkinimą tokiu kvailu eksperimentu? Labai tikėtina, kad apie užtarimo maldas žinoję ligoniai patyrė papildomą stresą - „aktorius nerimą“, kaip jį vadina tyrėjai. Vienas iš tyrėjų, daktaras Čarlzas Betea (Charles Bethea), paaiškino taip: „Galbūt jie nerimavo: negi man taip blogai, kad jie kviečia maldininkų komandą?“ Ar kas nustebtų, jeigu dėl žinojimo apie maldų eksperimentą širdies komplikacijas patyrė ligoniai, gyvenantys šiuolaikinėje, teistis mėgstančioje visuomenėje, sugalvotų iškelti ieškinį Templetono fondui?

Galima buvo tikėtis, kad šį tyrimą sukritikuos teologai, veikiausiai susirūpinę, kad jis suteiks pretekstą pasišaipyti iš religijos. Komentuodamas nepavykusio tyrimo rezultatus, Oksfordo teologas Ričardas Svinbernas paskelbė jį buvus netinkamu, nes Dievas atsakęs tik į dėl rimtų priežasčių kalbamas maldas.³⁷ Malda už žmogų tik todėl, kad atliekant dvigubai aklą tyrimą jis atsitiktinai pateko į eksperimentinę grupę, nėra rimta priežastis. Dievo neapgausi. Kaip tik tai aš turėjau

omenyje, imituodamas Bobo Njuharto humoreską, ir Svinbernas turi teisę pasitelkti panašų argumentą. Bet kitos Svinberno straipsnio mintys tokios, kad nebejuokinga. Beje, ne pirmą kartą jis mėgina pateisinti kančias Dievo tvarkomame pasaulyje:

Mano kančios suteikia man galimybę parodyti narsą ir kantrybę. Jums jos suteikia progą parodyti savo užuojautą man ir padėti sušvelninti mano kančias. Visuomenei jos suteikia progą pasirinkti: investuoti ar neinvestuoti dideles sumas pinigų, kad būtų surastas būdas išgydyti vieną ar kitą ligą <...> Nors gerąjį Dievą liūdina mūsų kančios, labiausiai jam rūpi, kad kiekvienas iš mūsų parodytų kantrybę, užuojautą ir dosnumą, taip ugdydamas šventą charakterį. Kai kuriems žmonėms jų pačių labai labai reikia susirgti, kad kitiems suteiktų svarbių pasirinkimų galimybę. Tik taip kai kuriuos žmones galima paskatinti, kad jie pasirinktų, kokiais žmonėmis jie nori būti. Kitiems žmonėms liga gali būti ir ne taip vertinga.

Šis groteskiškas samprotavimas, taip būdingas teologų mentalitetui, priminė man vieną televizijos diskusiją, kurioje dalyvavau kartu su Svinbernu ir Oksfordo kolega profesoriumi Piteriu Atkinsu (Peter Atkins). Vienu pokalbio momentu Svinbernas pamėgino pateisinti holokaustą tuo, kad žydams tada atsirado nuostabi proga parodyti drąsą ir kilnumą. Piteris Atkinsas įspūdingai atkirto: „Kad tu pragare sudegtum.“*

Toliau straipsnyje Svinbernas pateikia dar vieną tipišką teologinio samprotavimo pavyzdį. Jis teisingai sako, kad, jeigu Dievas norėtų parodyti, kad jis egzistuoja, tikrai rastų geresnį būdą tai padaryti nei nežymiai keisdamas eksperimentinės ir kontrolinės grupių kardiologinių ligonių sveikimo statistinius duomenis. Jeigu Dievas egzistuotų ir

* Šis susikirtimas buvo pašalintas iš galutinės transliacijai skirtos versijos. Tai, kad minėtas pareiškimas yra būdingas Svinberno teologijai, liudija panaši pastaba apie Hirosimą jo knygos *The Existence of God* (2004) 264 puslapyje: „Įsivaizduokite, kad Hirosimoje nuo atominės bombos sudegė vienu žmogumi mažiau. Tada būtų mažiau progų parodyti ištvėrę ir užuojautą...“

norėtų tuo mus įtikinti, jis galėtų „užtvindyti pasaulį superstebuklais". Toliau Svinbernas pateikia tikrą perliuką: „Bet Dievo buvimo įrodymų yra tiek daug, kad jų perteklius mums būtų žalingas." Perteklius mums būtų žalingas! Tik pagalvokite! *Įrodymų perteklius mums būtų žalingas*. Neseniai išėjęs į pensiją Ričardas Svinbernas yra vienos iš labiausiai prestižinių teologijos katedrų profesorius ir Britanijos Akademijos tarybos narys. Jeigu jums reikalingas teologas, kažin ar rasite solidesnį. Bet gal jums teologas nereikalingas.

Žlugusį tyrimą pasmerkė ne tik Svinbernas. Pastoriui Reimondui Dž. Lorensui (Raymond J. Lawrence) *New York Times* dosniai suteikė ploto šalia redakcijos skilties, kad šis paaiškintų, kodėl atsakingi religiniai lyderiai „su palengvėjimu atsidus", nes nebuvo rasta įrodymų apie užtarimo maldų veiksmingumą.³⁸ Įdomu, ar jis pakeistų nuomonę, jeigu Benson tyrimas būtų įrodęs maldos galią? Gal ir ne, bet galite neabejoti, kad daugybė pastorių ir teologų pakeistų. Iš pastoriaus Lorenzo straipsnio labiausiai išimintinas šis fragmentas: „Neseniai kolega man papasakojo apie pamaldžią, gerai išsilavinusią moterį, kuri apkaltino gydytoją pareigų neatlikimu. Paskutinėmis vyro gyvenimo dienomis, pareiškė jį, gydytojas nė karto nepasimeldė už jį."

Kiti teologai prisijungė prie NOMA požiūrio besilaikančių skeptikų, teigdami, kad maldų tyrinėjimas tokiais metodais yra tik pinigų švaistymas, nes antgamtinės įtakos nepasiduoda moksliniam tyrimui. Finansuojamas tyrimą, Templetono fondas teisingai pripažino, kad į mokslinių tyrimų sferą patenka bent jau galima užtarimo maldos galia. Dvigubai aklas tyrimas gali būti ir buvo atliktas. Galėjo būti gauti teigiami rezultatai. Jeigu taip būtų įvykę, ar galite įsivaizduoti, kad nors vienas religijos apologetas juos atmestų, argumentuodamas tuo, kad tai mokslinis tyrimas ir netaikytinas religiniams dalykams? Tikrai neatmestų.

Neverta net sakyti, kad neigiami tyrimo rezultatai nesusilpnins tikinčiųjų įsitikinimų. Misūrio maldos misijos dvasinis vadovas Bobas Bartas (Bob Barth), kuris parengė keletą tyrime naudotų maldų, pasakė: „Tikintis žmogus jums pasakys, kad šis tyrimas įdomus, bet mes jau seniai meldžiamės ir matėme, kad maldos duoda vaisių, žinome,

kad jos veikia, o maldos ir dvasinės patirties tyrimai tik prasideda." Na taip, žinoma: iš mūsų *tikėjimo* mes žinome, kad maldos yra veiksmingos, tad, jeigu įrodymai to neatskleidžia, mes darbuosimės tol, kol galiausiai gausime rezultatus, kurių norime.

NEVILIO ČEMBERLENO EVOLIUCIJOS MOKYKLA

Galbūt tiems mokslininkams, kurie skelbia NOMA principą - mokslas negali paneigti Dievo buvimo hipotezės - netiesioginį akstiną suteikia Amerikos politinio gyvenimo ypatybė: plintantis populistinis kreacionizmas. Kai kuriuose Amerikos regionuose mokslą puola gerai organizuotos, politinį užnugarį turinčios ir, svarbiausia, dosniai finansuojamos grupės. Aršiausiai jos atakuoja evoliucijos teorijos mokymą. Taigi galima suprasti mokslininkų atsargumą: juk tyrimus daugiausia finansuoja vyriausybė, o išrinktiems atstovams tenka atsakinėti ne tik išprususiems, bet ir nemokšiškiems, prietaruose paskendusiams vietiniams rinkėjams.

Kilus tokiai grėsmei, susikūrė lobistinės evoliucijos gynimo grupės. Jų lyderiu tapo Nacionalinis mokslinio švietimo centras (NMSC) (*National Center for Science Education*), kuriam vadovauja Judžinė Skot (Eugenie Scott), nenuilstanti kovotoja už mokslą, neseniai išleidusi knygą *Evolution vs. Creationism*. Vienas svarbiausių NMSC politinių tikslų - atkreipti dėmesį į problemą ir dirbti su „protingesnių“ religinių pažiūrų žmonėmis: dauguma tikinčiųjų vyrų ir moterų, kurių tikėjimui evoliucija neprieštarauja arba neturi reikšmės (kartais keistu būdu net ji patvirtina). Lobistinės evoliucijos gynimo grupės pirmiausia kreipiasi į daugumą sudarančius nuosaikius dvasininkus, teologus ir neortodoksinius tikinčiuosius, kurie nepritaria kreacionistams, jų nuomone, kompromituojantiems religiją. Siekdamos užmegzti dialogą, jos imasi lanksčios taktikos, pasinaudodamos NOMA principu - sutinka, kad mokslas yra visiškai nepavojingas, nes neturi nieko bendra su religijos teiginiais.

Filosofas Maiklas Ruzas (Michael Ruse) yra kitas žymus srovės, kurią pavadinome Nevilio Čemberleno (Neville Chamberlain) evoliucijos mokykla, atstovas. Ruzas energingai kovoja su kreacionizmu³⁹ tiek spaudoje, tiek teismuose. Jis teigia esąs ateistas, bet savo straipsnyje, publikuotame žurnale *Playboy*, pareiškė, kad

mes, mylintys mokslą, turime suprasti, kad mūsų priešų priešas yra draugas. Dažnokai evolucionistai negaili jėgų, pliekdami galimus sąjungininkus. Ypač netikintys evolucionistai. Ateistai sugaišta daugiau laiko, užsipuldami palankius krikščionis nei oponuodami kreacionistams. Kai Jonas Paulius II parašė laišką, pripažindamas darvinizmą, Ričardas Dokinsas tiesiog pareiškė, kad popiežius - veidmainis, kuris nepajėgia išsakyti nuoširdžios nuomonės apie mokslą, o jis pats mieliau turėtų reikalą su sąžiningu fundamentalistu.

Suprantu, kad taktikos sumetimais Ruzui labai patogu ir patrauklu pasitelkti paviršutinišką palyginimą apie kovą prieš Hitlerį: „Vinstonas Čerčilis ir Franklinas Ruzveltas nemėgo Stalino ir komunizmo. Tačiau kovodami su Hitleriu, jie suprato, kad teks bendradarbiauti su Sovietų Sąjunga. Panašiai ir visi evoliucijos šalininkai turėtų drauge kovoti su kreacionizmu.“ Vis dėlto aš pritarisiu savo kolegai iš Čikagos, genetikui Džeriui Koinui (Jerry Coyne), kuris rašė, kad Ruzas

nesuprato, kokia yra tikroji konflikto esmė. Tai nėra tiesiog evolucionizmo kova su kreacionizmu. Tokių mokslininkų kaip Dokinsas ir Vilsonas [Edward O. Wilson - įžymus Harvardo universiteto biologas] požiūriu, *tikrasis* karas vyksta tarp racionalizmo ir prietaringumo. Mokslas yra tik viena racionalizmo formų, o religija - labiausiai paplitusi prietaringumo forma. Kreacionizmą jie mato tik kaip pavojingesnio priešo - religijos – simptomą. Religija gali apsieiti be kreacionizmo, tačiau kreacionizmas neįmanomas be religijos.⁴⁰

Vienas dalykas mane sieja su kreacionistais. Skirtingai nei „Čemberleno mokykla“, bet panašiai kaip aš, jie nepripažįsta NOMA ir jo skirstymo į atskiras sferas. Tačiau kreacionistus skatina toli gražu ne pagarba žalioms mokslo lankoms - su didžiausiu malonumu purvinais batais viską sutryptų. Jie nesivaržo naudoti ir klastingus metodus. Amerikos provincijoje vykstančiuose teismuose kreacionistams atstovaujantys advokatai specialiai stengiasi pasinaudoti evoliucionistais, kurie atvirai pripažįsta esantys ateistai. Apmaudu, tačiau ir mano vardu buvo manipuliuojama. Jų taktika veiksminga, nes tarp atsitiktinai atrinktų prisiekusiųjų būtinai patenka asmenys, kurie įsitikinę, kad ateistai yra įsikūniję šėtonai, tokie pat bjaurybės kaip pedofilai ar „teroristai“ (galima sakyti - šių laikų Salemo raganos ar Makarčio (McCarthy) komunistai). Jeigu koks nors kreacionistų advokatas iškvieštų mane duoti parodymų, iš karto atitinkamai nuteiktų prisiekusiųjų teismą tik vienu klausimu: „Ar žinios apie evoliuciją pastūmėjo jus tapti ateistu?“ Turėčiau atsakyti - taip, ir akimirksniu prisiekusieji taptų man priešiški. Žinoma, teisiniu atžvilgiu sekuliarių pažiūrų žmogui geriausia būtų atsakyti maždaug taip: „Mano religiniai įsitikinimai yra mano privatus reikalas, jie niekaip nėra susiję su teismo procesu ir mano moksliniu darbu.“ Bet aš negalėčiau taip atsakyti dėl priežasčių, kurias paaiškinsiu 4 skyriuje.

Guardian žurnalistė Madlena Banting (Madeleine Bunting) parašė straipsnį „Kodėl „protingo sumanymo“ šalininkai dėkoja Dievui už Ričardą Dokinsą“ (*Why the intelligent design lobby thanks God for Richard Dawkins*).⁴¹ Atrodo, kad jo turinį ji aptarė tik su Maiklu Ruzu - jis tikrai galėtų parašyti tokį tekstą.* Denas Denetas atsakė, taikliai cituodamas dėdulę Rimusą:

* Tą patį galima pasakyti apie laikraščio *New York Times* 2006 m. sausio 22 d. numeryje pasirodžiusį straipsnį „When cosmologies collide“ (Kai susiduria kosmologijos), kurį parašė gerbiama (ir paprastai daug geriau informuota) žurnalistė Džudita Šulevic (Judith Shulevitz). Pasak generolo Montgomerio (Montgomery), pirmoji karo taisyklė - „nepulk Maskvos“. Ko gero, praverstų tokia pirmoji mokslo žurnalistikos taisyklė - „paimk interviu iš kelių asmenų, o ne tik iš vieno Maiklo Ruzo“.

Tikrai juokinga, kad du britai: Madlena Banting ir Maiklas Ruzas, pakliuvo į vienos garsiausių Amerikos folkloro gudrybės pinkles („Why the intelligent design lobby thanks God for Richard Dawkins“, kovo 27 d.). Kai Lapinas pačiupo Brolytį Zuikį, šis ėmė maldauti: „O, prašau, prašau, Brolyti Lapine, daryk ką nori, tik nemesk manęs ant to baisaus erškėčio krūmo!“ - ten jis ir atsiduria saugus ir sveikas, išgelbėtas kvailo lapino. Kai Amerikos propagandistas Viljamas Dembskis (William Dembski) kandžiai sveikina Ričardą Dokinsą padarius gerą darbą „protingo sumanymo“ labui, Banting ir Ruzas užkimba ant kabliuko! „Oi, brangus Brolyti Lapine, teisingas tavo teiginys, kad evoliucijos biologija atmeta Dievo kūrėjo idėją ir trukdo mokyti mokyklose biologijos, kadangi toks mokymas pažeistų valstybės ir bažnyčios atskyrimo principą!“ Ką gi, taip pat turėtumėte peržiūrėti ir fiziologiją, nes ji sako, kad nekaltas pradėjimas neįmanomas...⁴²

Ši ir dar vieną klausimą, visai nepriklausomai pateiktą Brolyčio Zuikio erškėčio krūme analogiją, išsamiai aptarė biologas PZ Majersas, kurio išmintingas ir kandžias pastabas galima paskaityti „Pharyngula“ tinklaraštyje.⁴³

Nesakau, kad mano kolegos, kurie pasirenka susitaikėlišką poziciją, būtinai yra nesąžiningi. Gali būti, kad jie nuoširdžiai tiki NOMA principu, nors man kyla abejonių, ar jie pakankamai gerai tai išnagrinėjo, ir stebina, kaip savyje suderina vidinius konfliktus. Siuo metu neverta daugiau gilintis, bet kiekvienas, norintis suprasti publikuotus mokslininkų teiginius apie religinius klausimus, turėtų atsižvelgti į politinį kontekstą - šiuolaikinėje Amerikoje siautėjančius siurrealistinius kultūrų karus. Apie NOMA stiliaus susitaikėliškumą dar kalbėsiu tolesniame skyriuje. Dabar grįžkime prie agnosticizmo. Laikas susiaurinti mūsų neišmanymo sritį ir smarkiai sumažinti netikrumą Dievo buvimo ar nebuvimo klausimu.

ŽALIEJI ŽMOGELIUKAI

Įsivaizduokime, kad Bertrano Raselo alegorijoje kalbama ne apie arbatinuką kosmose, o apie *gyvybės* egzistavimą Visatoje - apie kurią Saganas atsisakė galvoti instinktais. Ir šiuo atveju mes negalime įrodyti, kad ji neegzistuoja, tad vienintelė racionali pozicija šiuo klausimu yra agnosticizmas. Tokia hipotezė nėra tuščia. Tik mes ne iš karto pastebime, kad ji yra nepaprastai netikėtina. Remdamiesi turimais daliniais duomenimis, galime surengti įdomią diskusiją, galime surašyti, kokie įrodymai sumažintų mūsų netikrumą. Būtų pikta, jeigu mūsų vyriausybė išleistų didžiulės lėšas brangių teleskopų kūrimui tik vienu tikslu: ieškoti orbita skriejančių arbatinukų. Bet galime pritarti tam, kad pinigai leidžiami SETI (*Search for Extraterrestrial Intelligence* - nežemiško proto paieška) programai, kurią vykdančios radioteleskopais stebimas kosmosas, tikintis pagauti protingų nežemiškų būtybių signalus.

Aš pritariu Karlui Saganui, atsisakiusiam remtis instinktyviu jausmu apie nežemišką gyvybę. Vis dėlto galima blaiviai įvertinti (Saganas kaip tik tai ir padarė), ką mums reikia žinoti, kad galėtume įvertinti tikimybę. Pradžioje tai būtų tik sąrašas to, ko mes nežinome - kaip garsiojoje Dreiko lygtyje, kuri, Polo Deviso žodžiais tariant, yra tik tikimybių rinkinys. Ji nustato, kad norint apskaičiuoti nepriklausomai išsivysčiusių civilizacijų skaičių visatoje, reikia sudauginti septynis dydžius. Tai žvaigždžių skaičius, į Žemę panašių planetų skaičius prie kiekvienos žvaigždės, įvairių įvykių tikimybė, kurių čia visų nevardinsiu, nes noriu tik pabrėžti, kad visų šių dydžių reikšmės yra arba nežinomos, arba apytikrės ir su didžiule paklaida. Kai sudauginama tiek daug dydžių, kurie yra visai arba beveik visai nežinomi, gautas rezultatas - apytikris nežemiškų civilizacijų skaičius - yra su tokia milžiniška paklaida, kad protinga, ir netgi būtina, pasirinkti agnosticizmą.

Kai kurie Dreiko lygties dydžiai dabar jau yra šiek tiek aiškesni nei tada, kai 1961 m. buvo užrašyti pirmą kartą. Tuo metu buvo žinoma tik Saulės sistema su planetomis, besisukančiomis aplink centrinę žvaigždę, bei vietinės analogiškos Jupiterio ir Saturno palydovų

sistemos. Geriausi Visatos planetinių sistemų skaičiaus apskaičiavimai buvo pagrįsti teoriniais modeliais ir neformaliu „vidutinybės principu“ - nuomone (nemalonių istorinių Koperniko, Hablo (Hubble) pamokų pasekmė), kad ta planeta, kur mes gyvename, neturėtų būti kažkuo ypatinga. Tačiau vidutinybės principą savo ruožtu atsveria „antropinis principas“ (žr. 4 skyrių): jeigu mūsų Saulės sistema yra tikrai vienintelė Visatoje, tai mes, kadangi esame apie tokius klausimus mąstančios būtybės, turime gyventi būtent joje. Pats mūsų egzistavimo faktas gali retrospektyviai patvirtinti, kad mes gyvename visiškai išskirtinėje vietoje.

Šiuolaikinis postulatą apie daugybę saulės sistemų jau negrindžiamas vidutinybės principu - apie jas žinoma iš tiesioginių duomenų. Spektroskopas - Konto pozityvizmą baudžianti ranka - vėl mums padėjo. Mūsų teleskopai yra nepakankamai galingi tiesiogiai stebėti aplink žvaigždes besisukančias planetas. Bet žvaigždžių padėtį keičia aplink žvaigždes besisukančių planetų gravitacinė trauka, o spektroskopai gali žvaigždžių spektre nustatyti Doplerio poslinkį bent jau tais atvejais, kai planetos yra didelės. Tada, kai buvo rašoma ši knyga, taikant minėtą metodą už Saulės sistemos ribų jau buvo surastos 170 planetų, kurios sukasi apie 147 žvaigždes,⁴⁴ bet tada, kai jūs knygą skaitysite, jų skaičius tikrai bus didesnis. Kol kas pavyksta surasti tik stambius „jupiterius“, nes tik jie turi masę, pakankamą nukreipti žvaigždes tiek, kad tai galėtų nustatyti šiandieniniai spektroskopai.

Mums pavyko pagerinti Dreiko lygties vieno dydžio, kuris anksčiau buvo miglotas, kiekybinį vertinimą. Nors mums kaip ir anksčiau reikia būti agnostikais nežemiškos gyvybės egzistavimo klausimu, bet jau truputį mažesniu laipsniu, nes pavyko truputį sumažinti nežinojimo dalį. Mokslas palengva gali tirpinti agnosticizmą, atmesdamas Hakslio, kuris labai stengėsi įrodyti Dievo atvejo išskirtinumą, nuomonę. Nors Hakslis, Guldąs ir daugelis kitų laikėsi mandagaus nesikišimo pozicijos, bet aš teigiu, kad Dievo klausimas nėra iš principo ir visam laikui nepriklausantis mokslo kompetencijai. Tirdamas žvaigždžių kilmę (nors Kontas manė, kad tai neįmanoma), ir tikimybę, kad

jų planetose yra gyvybė, mokslas gali nutiesti bent jau tikimybės kelius į agnosticizmo teritoriją.

Mano suformuluotame Dievo hipotezės apibrėžime yra žodžiai „antžmogiškas“ ir „antgamtiškas“. Kuo jie skiriasi? Įsivaizduokite, kad SETI radioteleskopas staiga kosmose rado signalą, neabejotinai įrodantį, kad mes ne vieni. Čia kyla, beje, svarbus klausimas: koks signalas mus įtikintų, kad jį pasiuntė protingos būtybės? Tikslinga pažvelgti į šį klausimą iš kitos pusės. Kokio pobūdžio protingą signalą turėtume pasiųsti mes, kad praneštume nežemiškiems klausytojams apie savo egzistavimą? Ritmiškai pulsuojantis signalas netinka. Radijo astronome Džoselina Bei Burnel (Jocelyn Bell Burnell), kuri 1967 m. atrado pulsarą, buvo taip nustebinta nepaprastai tikslaus pulsavimo 1,33 per sekundę dažniu, kad juokais jį pavadino LGM (*Little Green Men* - žalieji žmogeliukai). Vėliau kitoje dangaus vietoje ji rado antrąjį pulsarą su kitokio dažnio signalu ir žaliųjų žmogeliukų hipotezė buvo užmiršta. Metronomiškus ritmus gali skleisti įvairūs proto neturintys objektai - svyruojanti šaka ir lašantis vanduo, vėlavimo laiko tarpai savireguliuojančiuose grįžtamojo ryšio kontūruose ir besisukantys dangaus kūnai. Iki šiol mūsų galaktikoje atrasta daugiau kaip tūkstantis pulsarų ir manoma, kad kiekvienas jų yra greitai besisukanti neutroninė žvaigždė, skleidžianti radijo bangas panašiai kaip blyksintis švyturys. Stulbina tokia žvaigždė, kuri apie ašį apsisuka beveik per sekundę (įsivaizduokite, kad mūsų para truktų ne 24 valandas, o 1,33 sekundes), bet iš tiesų stulbina viskas, ką žinome apie neutronines žvaigždes. Svarbiausia tai, kad pulsaro reiškinys yra paaiškinamas paprastos fizikos dėsniais, o ne kaip nežemiško proto kūrinys.

Taigi paprastas ritmiškas signalas negalėtų laukiančiai visatai pranešti apie mūsų egzistavimą. Šiam tikslui dažnai siūloma naudoti paprastus skaičius, kadangi sunku įsivaizduoti kokį nors fizikos procesą, kuris galėtų generuoti jų seką. Įsivaizduokite, kad SETI, nustačiusi siunčiamus pirminius skaičius ar kitokius signalus, gauna neabejotinų įrodymų, kad egzistuoja nežemiškas protas. Paskui, galimas dalykas, vyktų didžiulio masto žinių ir patirties perdavimas, panašiai kaip aprašyta fantastiniuose romanuose (Fred Hoyle, *A for Andromeda* arba

Carl Sagan, *Contact*). Kaip mes atsakytume? Suprantama, reakcija būtų kažkas panašaus į to proto garbinimą, manant, kad bet kuri civilizacija, gebanti pasiųsti signalą per tokį begalinį atstumą, tikriausiai yra pranašesnė už mūsų. Tarkime, signalo išsiuntimo metu ta civilizacija nebuvo aukštesnio išsivystymo lygio nei mūsų dabar. Prisiminkime mus skiriančią milžinišką atstumą. Ir suprasime, kad per tą laiką, kol pranešimas mus pasiekė, ji jau bus mus aplenkusi tūkstantmečiais (jei per tą laiką neišnyko, o tai tikrai įmanoma).

Nežinia, ar mes kada nors apie juos sužinosime, ar nesužinosime, vis dėlto yra tam tikra tikimybė, kad esama nežemiškų civilizacijų, kurios yra tokios antžmogiškos, net panašios į dievus, kad pranoksta visas teologų fantazijas. Jų techniniai pasiekimai mums atrodytų taip antgamtiški, kaip dabartinis mūsų pasaulis viduramžių valstiečiui, jei kas jį staiga perkeltų į XXI amžių. Įsivaizduokite, ką jis manytų pamatęs delninį kompiuterį ar mobilųjį telefoną, sužinojęs apie vandenilinę bombą ar reaktyvinį lainerį. Apie tai Artūro C. Klarko (Arthur C. Clarke) trečiasis dėsnis sako taip: „Kai technologija pasiekia tam tikrą pažangos lygį, ji atrodo kaip magija.“ Šiuolaikinių technologijų stebuklai senovės žmonėms atrodytų nė kiek ne mažiau įspūdingi nei vandenį perskyręs Mozė ar vandens paviršiumi einantis Jėzus. SETI įrenginiais atrastos nežemiškos būtybės mums atrodytų kaip dievai, panašiai kaip misionieriai, kai kur sutikti kaip dievai (kurie ta nepelnyta pagarba ciniškai pasinaudojo), arba mes, jeigu nukeliautume į akmens amžių su savo šiuolaikiniais ginklais, teleskopais, degtukais ir lentelėmis, kurios sekundės tikslumu numato Saulės užtemimą.

Kokia gi prasme tos SETI atrastos itin aukšto išsivystymo lygio nežemiškos būtybės *nebūtų* dievai? Kokia prasme jos būtų antžmogiškos, bet ne antgamtiškos? Atsakymas susijęs su pagrindine šios knygos tema. Esminis dalykas, kuriuo skiriasi dievai nuo į dievus panašių nežemiškų būtybių yra ne jų savybės, bet kilmė. Būtybės, pakankamai sudėtingos, kad būtų protingos, yra evoliucijos produktai. Kad ir kaip panašios į dievus tokios būtybės mums atrodytų, pradžioje jos buvo ne tokios. Mokslinės fantastikos knygų autoriai, pavyzdžiui, Denielas E Galovėjus (Daniel F. Galouye) knygoje *Counterfeit World*, netgi

vaizduoja, kad mūsų pasaulis - tai kompiuterinis modelis, kurį sukūrė nepalyginamai aukštesnio lygio civilizacija (negalėčiau sugalvoti, kaip tai paneigti). Tačiau kūrėjai turėjo iš kažkur atsirasti. Tikimybės dėsniai sako, kad jie negalėjo staiga savaime atsirasti ir neturėti paprastesnių protėvių. Galbūt jie atsirado vykstant kitokio tipo (mums nežinomo) natūralios atrankos evoliucijai: Deno Deneto terminus pasitelkiant, veikė tam tikras laipsniškai keliantis „kranas“ (*crane*), bet tikrai ne „iš dangaus nuleistas kablys“ (*skyhook*).⁴⁵ Dangiškieji kabliai - tai visų be išimties dievų magiški užkalbėjimai. Iš tikrųjų jie nieko nepaaiškina *bona fide*; ir galiausiai dėl jų pačių prireikia dar sudėtingesnių papildomų aiškinimų. Keliamieji kranai - tai aiškinimo mechanizmai, kurie iš tikrųjų paaiškina. Pats svarbiausias visų laikų kranas yra natūralioji atranka. Jis kėlė nuo pirminių primityvių organizmų iki svaiginančių sudėtingumo, grožio ir mus stebinančio tikslingumo aukštumų. Šiai temai skirtas 4 skyrius „Kodėl beveik tikrai Dievo nėra“. Bet pirmiausia, prieš aiškindamas pagrindinę priežastį, paskatinusią mane tvirtai netikėti Dievo buvimu, privalau pateikti savo kontrargumentus į praityje sugalvotus argumentus tikėjimo labui.

DIEVO BUVIMĄ TEIGIANTYS ARGUMENTAI

Teologijos profesoriui mūsų įstaigoje ne vieta.

THOMAS JEFFERSON

Teologai ir jų padėjėjai, įskaitant besiremiančius keistai suvoktu „sveiku protu“, per amžius sistemino Dievo buvimą patvirtinančius argumentus.

TOMO AKVINIEČIO „ĮRODYMAI“

Penki „įrodymai“, kuriuos XIII a. pasiūlė Tomas Akvinietis, nieko neįrodo ir nesunku (nors truputį abejoju taip sakydamas, nes jis juk toks išgymus) įrodyti, kad jie tušti. Pirmieji trys yra vienas ir tas pats argumentas, tik kitaip suformuluotas, todėl juos reikia nagrinėti kartu. Visi jie sukelia begalinę regresinių klausimų seką - atsakymas į klausimą iškelia dar vieną klausimą ir taip *ad infinitum*.

1. *Nejudinamas judintojas*. Viskas, kas juda, yra judinamas kito. Kadangi tai negali tęstis iki begalybės, turi būti pirmasis judintojas - Dievas. kažkas turi padaryti pirmąjį judesį ir tą kažką vadiname Dievu.
2. *Veikiančioji priežastis*. Nėra nieko, kas būtų savęs veikiančioji priežastis. Kiekviena pasekmė turi priežastį, tad ir vėl susiduriame

su begaline veikiančiųjų priešasčių seka. Taigi būtina seką užbaigianti, pirminė veikiančioji priešastis, kurią vadiname Dievu.

3. *Kosmologinis argumentas*. Turėjo būti laikai, kai nebuvo jokio materialaus objekto. Kadangi materialūs objektai egzistuoja, būtinai turi būti ir nematerialus esinys, kuris juos padarė egzistuojančiais. Tą esinį vadiname Dievu.

Visi trys argumentai grindžiami regresinės sekos idėja ir teiginiu, kad būtinai turi būti Dievas, nes kitaip seka būtų begalinė. Daroma absoliučiai neįrodoma prielaida, kad pats Dievas negali būti regresinės sekos dalimi. Tarkime, leidžiame sau tokį abejotiną malonumą ir tiesiog sugalvojame galutinį elementą, kuris užbaigia begalinę regresinę seką. Kadangi jį reikia kažkaip vadinti - sugalvojame vardą. Bet juk dėl to, kad sumanėme galutinį elementą ir jo vardą, vis tiek neatsiranda absoliučiai jokio pagrindo tam galutiniam elementui priskirti visokias paprastai Dievui suteikiamas savybes, kaip antai: visagalybė, visažinystė, malonė, kūrimo galia - ką ir kalbėti apie tokius su žmogumi siejamus atributus kaip maldų išklausymas, nuodėmių atleidimas ir slapčiausių minčių skaitymas. Beje, logikai jau pastebėjo, kad visagalybė ir visažinystė yra nesuderinamos savybės. Jeigu Dievas yra visažinis, jis iš anksto žino, kaip pakeis istorijos vyksmą, pasinaudodamas savo visagalybe. Tačiau tai reiškia, kad jis negali apsigalvoti dėl savo įsikišimo į istorijos vyksmą, taigi jis nėra visagalys. Karen Owens (Karen Owens) šį sąmojingą paradoksą išdėstė ne mažiau taikliai ketureiliu:

Ar gali Dievas, kurs viską žino
Ir ateitį įžvelgia iki galo,
Parodyti visagalybę
Ir savo būsimus veiksmus pakeisti?

Grįžtant prie begalinės regresinės sekos ir beviltiškos pastangos pasitelkti Dievą, kad ji būtų nutraukta, galima būtų išradingai pasiūlyti,

tarkim, „didžiojo sprogimo išskirtinumą" ar kokį nors kitą dar nežinomą fizikos konceptą. Vadinti tai Dievu geriausiu atveju yra beprasmiška, o blogiausiu - pavojingai apgaulinga. Viename iš savo absurdiškų receptų *Nonsense Recipe for Crumboblious Cutlets* Edvardas Lyras (Edward Lear) mums siūlo: „Paimkite keletą gabalų jautienos, supjaustykite juos kiek įmanoma smulkiau, toliau pjaustykite dar smulkiau, ir taip aštuonis ar devynis kartus." Kai kurios sekos turi natūralią galutinę ribą. Mokslininkai jau buvo susimąstę, kas atsitiks, jeigu, tarkim, sukaposime aukso gabaliuką į įmanomai mažiausius gabalėlius. Juk patį mažiausią gabalėlį dar galime perkirsti per pusę ir gauti dar mažesnę dulkelę aukso? Šiuo atveju regresinė seka baigiasi atomu. Mažiausia aukso dalelė sudaryta iš 79 protonų ir truputį daugiau neutronų, apie kuriuos skrieja debesėlis iš 79 elektronų. Jeigu aukso atomą „kaposite" toliau, gausite jau nebe auksą. Atomai yra natūralus galutinis elementas, užbaigiantis „skanutėlių kotletų" tipo regresinę seką. Tačiau Tomo Akviniečio teiginys, kad Dievas yra natūralus galutinis elementas, užbaigiantis begalines regresines sekas, nėra toks vienareikšmis - švelniai tariant. Kodėl - pamatysime toliau. Dabar grįžkime prie Tomo Akviniečio įrodymų.

4. *Argumentas, grindžiamas palyginimu.* Mes matome, kad pasaulyje esiniai skiriasi. Skirtingo laipsnio gali būti viskas, taip pat ir gėris ar tobulumas. Apie laipsnį sprendžiame lyginami su tobulybe. Žmonės gali būti ir geri, ir blogi, taigi žmogui nebūdingas absoliutus gerumas. Todėl turi būti tobuliausias esinys kaip tobulumo matas. Tą tobulybę vadiname Dievu.

Ir tai vadinama argumentu? Taip samprotaudami galėtume sakyti, kad, tarkime, žmonės skirtingai kvepia, bet jų skleidžiamus kvapus palyginti įmanoma tik lyginant su pačiu tobuliausiu kvapu. Todėl turi egzistuoti neprilygstamas, pats tobuliausias smirdūnas, kurį mes vadiname Dievu. Siūlau į šią formulę įrašyti kokį nors kitą geidžiamą objektą ir gauti analogiškai beprasmišką išvadą.

5. *Teleologinis įrodymas, arba kitaip – argumentas, grindžiamas prielaida apie protingą kūrėją.* Pasaulyje egzistuojantys esiniai, ypač gyvos būtybės, atrodo tarsi būtų tikslingai sukurti. Niekas iš to, ką mes žinome, neatrodo tikslingai sukurtas, jeigu nėra tikslingai sukurtas. Taigi turi būti kūrėjas ir mes jį vadiname Dievu.* Tomas Akvinietis pateikė strėlės, lekiančios į taikinį, analogiją, bet šiais laikais jo tikslams geriau tiktų šilumos aktyvuojama priešlėktuvinė raketa.

Iš Akvinietio argumentų šiais laikais plačiai naudojamas tik protingo kūrėjo argumentas. Daugeliui jis vis dar atrodo nepaneigiamas ir triuškinantis. Perskaičius Viljamo Palėjo (William Paley) *Natūrai Theology*, jaunajam Darvinui, tuomet Kembridžo studentui, šis įrodymas padarė didelį įspūdį. Palėjo nelaimei, subrendęs Darvinas demaskavo jo nepagrįstumą. Tikriausiai niekada įprasti tikėjimo aiškinimai nebuvo taip sutriuškinti logiškai suformuluotais argumentais, kaip tai padarė Čarlzas Darvinas sugriaudamas protingo kūrėjo argumentą. Ir tai buvo taip netikėta. Po Darvino neįmanoma sakyti, kad „niekas iš to, ką mes žinome, neatrodo tikslingai sukurtas, jeigu nėra tikslingai sukurtas“. Evoliucija, vykstanti natūraliosios atrankos būdu, sukurdamą stulbinančio sudėtingumo ir grožio kūrinius, daro tariamo protingo kūrėjo įspūdį. Vienas iš tariamo dieviškojo plano pavyzdžių yra nervų sistemos, kurios - pačios nesudėtingiausios - nulemia tikslingą elgesį, kuris net mažiausio vabaliuko atveju atrodo labiau panašus į sudėtingą šilumos aktyvuojamą priešlėktuvinę raketą nei į strėlę, lekiančią į taikinį. Apie šį argumentą dar kalbėsime 4 skyriuje.

ONTOLOGINIS ARGUMENTAS IR KITI *APRIORINIAI* ARGUMENTAI

Dievo buvimo argumentus galima suskirstyti į dvi pagrindines kategorijas: *a priori* ir *a posteriori*. Penki Tomo Akvinietio argumentai,

* Tai man primena nuostabų silogizmą, kurį mano mokyklos draugas įterpė į Euklido teoremos įrodymą, kai mes kartu studijavome geometriją: „Trikampis ABC atrodo lygiašonis, taigi...“

yra *a posteriori* argumentai, formuluojami remiantis pasaulio stebėjimu. Garsiausias iš *a priori* argumentų, tiesiog išprotajamų sėdint krėslė, yra *ontologinis argumentas*, kurį 1078 m. pasiūlė šv. Anzelmas Kenterberietis, o paskui įvairiais pavidalais jį kartojo daugybė filosofų. Šv. Anzelmo argumentas pasižymi viena keistenybe - pradžioje jis buvo maldos pavidalu skirtas ne žmonėms, bet pačiam Dievui (nors, atrodytų, kad bet kurios esybės, gebančios klausyti maldų, nereikėtų įtikinėti, jog ji egzistuoja).

Žmogaus protas gali suvokti, sakė šv. Anzelmas, esybę, kuri yra tokia tobula, kokią tik įmanoma suvokti. Net ir ateistas gali įsivaizduoti tokią absoliučiai tobulą esybę, nors ir nepripažintų jos egzistavimo realiaame pasaulyje. Bet, toliau samprotauja Anzelmas, esybė, kuri neegzistuoja realiaame pasaulyje, jau vien dėl šio fakto nėra absoliučiai tobula. Taigi turime prieštarigus teiginius. O toliau išvadą - Dievas yra!

Leiskite man šį vaikišką argumentą išversti į atitinkamą darželinukų kalbą:

- Lažinkimės, įrodysiu, kad Dievas yra.
- Lažinuosi, kad neįrodysi.
- Na gerai, įsivaizduok patį patį patį *tobuliausią* daiktą, koks tikrai gali būti.
- Gerai, o dabar kas?
- Ar tas tobulas tobulas *tobulas* daiktas yra tikras? Ar jis tikrai yra?
- Ne, aš jį sugalvoju.
- Bet jeigu jis būtų tikras, būtų dar tobulesnis, nes tikrai tikrai tobulas daiktas būtų daug tobulesnis negu kažkoks kvailas pramanas. Taigi aš įrodžiau, kad Dievas egzistuoja. Cha-cha-cha chi-chi-chi - visi ateistai kvailiai.

Aš tyčia į šio mažo visažinio lūpas įdėjau žodį „kvailiai“. Pats šv. Anzelmas citavo 14 psalmės pradžios eilutę: „Kvailys sau širdyje sako: „Dievo nėra!“ ir toliau nesivaržydamas vadino savo hipotetinį ateistą „kvailiu“ (lotyniškai *insipiens*):

Taigi net ir tas kvailys yra įsitikinęs, kad kažkas egzistuoja prote, mažiausiai tai, ko didesnio neįmanoma sugalvoti. Kai jis girdi apie tai, jis tai supranta. Ir tai, kas suprasta, yra prote. Ir neabejotina, kad tai, ko didesnio neįmanoma sugalvoti, negali egzistuoti vien tik prote. Tarkim, tai egzistuoja vien tik prote; tada tai gali būti suvokta kaip egzistuojantis tikrovėje; o tai yra daugiau.

Pati mintis, kad grandiozinės išvados gali būti daromos, remiantis tokia sukta logika, įžeidžia mano estetikos jausmą ir man pačiam tenka tvardyti, kad nepavartočiau tokių epitetų kaip „kvailys“. Bertranas Raselas (ne kvailys) pasakė įdomią mintį: „Daug lengviau jaustis įsitikinusiu, kad [ontologinis argumentas] turi būti klaidingas, negu surasti, kur yra klaida.“ Jaunystės metais pats Raselas kurį laiką tikėjo, kad jis teisingas:

Tiksliai prisimenu tą momentą: vieną 1894 metų dieną eidamas Trinitė Lein gatve akimirksniu pamačiau, kad ontologinis argumentas yra teisingas. Ėjau į parduotuvę nusipirkti skardinę tabako, o grįždamas atgal staiga mečiau ją į orą ir pagavęs sušukau: „Jergutėliau, ontologinis argumentas yra pagrįstas.“

Stebiuosi, kodėl jis nepasakė ko nors panašaus: „Jergutėliau, ontologinis argumentas atrodo patikimas. Bet ar nekelia abejonių tai, kad didžioji tiesa apie Visatą suformuluota remiantis tik žodžių žaisme? Geriau aš kibsiu į darbą ir patikrinsiu, ar šis argumentas nėra toks pat paradoksas kaip ir Zenono paradoksas.“ Graikams teko pavargti su Zenono „įrodymu“, kad Achilas niekada nepagaus vėžlio.* Bet jiems užteko sveiko proto nedaryti išvados, kad Achilas tikrai nepagaus vėžlio. Įrodymą jie pavadino paradoksu ir laukė, kad paskesnės

* Zenono paradoksas labai gerai žinomas, todėl detales pateikiu išnašoje. Achilas gali bėgti dešimt kartų greičiau nei vėžlys, todėl jis gyvūnui suteikia, tarkim, 100 jardų pranašumą. Achilas bėga 100 jardų, vėžlys dabar yra 10 jardų priekyje. Achilas bėga 10 jardų, vėžlys dabar yra 1 jardą priekyje. Toliau Achilas bėga vieną metrą, o vėžlys vis dar yra priekyje per vieną dešimtąjį jardo... ir taip toliau *ad infinitum*, taigi Achilas niekada nepaveja vėžlio.

matematikų kartos tai išaiškintų. Žinoma, pats Raselas ne blogiau nei kiti buvo išprusęs, kad suprastų, kodėl nereikia šokinėti iš džiaugsmo, jog Achilui nepavyks pavyti vėžlio. Kodėl gi, vertindamas šv. Anzelmą, jis nebuvo toks atidus? Spėju, kad buvo perdėtai sąžiningas ateistas, visada itin pasirengęs nusivilti, jeigu paaiškėtų, kad logika to reikalauja.* O gal atsakymas glūdi Raselo tekste, parašytame 1946 metais, taigi praėjus daugeliui metų nuo tos dienos, kai jis „perkando“ ontologinį argumentą:

Iš tikrųjų esminis klausimas toks: ar tai, kad apie kažką mes galime pagalvoti, reiškia, jog tas kažkas egzistuoja ne tik mūsų prote, bet ir išorėje, vien tik dėl to, kad mes apie tą kažką galime pagalvoti? Kiekvienam filosofui *norėtųsi* atsakyti taip, nes filosofo tikslas yra pažinti pasaulį veikiau apie jį mąstant, o ne stebint. Jeigu „taip“ yra teisingas atsakymas, tai reiškia, kad tarp grynios minties ir išorinio pasaulio egzistuoja tiltas. Jeigu neteisingas - jo nėra.

Man, priešingai, iš karto sukeltų dideles abejones bet kokie argumentai, nulemiantys tokias svarbias išvadas, bet nesiremiantys nė kruopele informacijos apie realų pasaulį. Veikiausiai dėl to, kad esu mokslininkas, o ne filosofas. Tačiau daugelį amžių filosofai ontologinį argumentą traktavo labai rimtai, tiek pasisakydami už, tiek - prieš. Ateistas filosofas Džonas L. Makis (John L. Mackie) savo knygoje *The Miracle of Theism* ypač puikiai apibūdina diskusiją. Sakydamas, kad filosofą

* Galimas daiktas, šiandien mes matome analogišką istoriją - žiniasklaidoje pernelyg išgarsintą senyvo amžiaus sulaukusio filosofo Antonio Flu (Antony Flew) persivertimą. Jis paskelbė, kad perėjo į kažkokios deivės tikėjimą (sukeldamas visame internete audringą reakciją). Kas kita Raselas - tai didis filosofas. Raselui buvo suteikta Nobelio premija. O Antonis Flu už savo atsivertimą gal bus apdovanotas Templetono premija. Pirmą žingsnį šia negarbinga kryptimi jis jau padarė, 2006 m. priimdamas „Filipo E. Džonsono premiją už laisvę ir tiesą“. Pirmasis Filipo E. Džonsono premijos laureatas buvo Filipas E. Džonsonas (Phillip E. Johnson), teisininkas, kuriam priskiriamas „kovingos protoing sumanymo gynimo“ strategijos sukūrimas. Antruoju premijos laureatu, matyt, taps ponas Flu. Premiją skiria BIOLA - Los Andželo Biblijos institutas. Įdomu, ar ponas Flu suvokia, kad juo naudojamas? Zr. Victor Stenger, „Flews flawed science“, *Free Inquiry* 25: 2, 2005, 17-18; www.secularhumanism.org/index.php?section=library&page=stenger_25_2.

beveik galima apibrėžti kaip žmogų, kuris įprastos nuomonės nelaiko atsakymu, norėjau pagirti.

Kalbant apie esminę ontologinio argumento kritiką, visų pirma minimi filosofai Deividas Hjumus (David Hume) (1711-1776) ir Imanuelis Kantas (Immanuel Kant) (1724-1804). Kantas šv. Anzelmo gudravimą pavadino sukta prielaida, kad „egzistavimas“ yra „tobulesnis“ negu neegzistavimas. Amerikiečių filosofas Normanas Malkolmas (Norman Malcolm) apie tai sakė: „Visiškai keista teigti, kad būtis yra tobulybė. Teiginys, kad, jeigu mano būsimas namas bus apšiltintas, jis bus geresnis už neapšiltintą, yra protingas ir teisingas. Tačiau kokia prasmė yra teigti, kad egzistuojantis namas bus geresnis už neegzistuojantį?“⁴⁶ Sv. Anzelmo argumentą Australijos filosofas Daglasas Gaskingas (Douglas Gasking) pakomentavo ironiška parodija, kurios jis pats neužrašė, bet jos tekstą pateikė Kvinslendo universiteto profesorius Viljamas Grėjus (William Grey):

1. Pasaulio sukūrimas - pats nuostabiausias pasiekimas, kokį tik galima įsivaizduoti.
2. Pasiekimo didingumo laipsnis priklauso: a) nuo kūrimosios medžiagos savybių ir b) nuo kūrėjo gebėjimo.
3. Kuo didesnis kūrėjo negebėjimas (ar negalėjimas), tuo įspūdingesnis pasiekimas.
4. Didžiausias kūrėjo negalėjimas būtų jo neegzistavimas.
5. Vadinasi, darydami prielaidą, kad Visata yra egzistuojančio kūrėjo kūrinys, mes galime prote sukurti dar tobulesnę esybę - būtintą, kuri viską kūrė, bet tuo pat metu neegzistavo.
6. Tai reiškia, kad egzistuojantis Dievas nebūtų esybė, didesnė nei ta, kurios negalima įsivaizduoti, nes tobulesnis ir nuostabesnis būtų Dievas, kuris neegzistuoja.

Ergo:

7. Dievo nėra.

Gaskingas čia, suprantama, neįrodė, kad Dievas neegzistuoja. Bet lygiai taip pat šv. Anzelmas neįrodė, kad Dievas yra. Vienintelis skirtumas, kad Gaskingas tyčia ironizavo. Jis suvokė, kad Dievo buvimas ar nebuvimas yra pernelyg sudėtingas klausimas, kad būtų sprendžiamas „dialektinio žongliravimo“ būdu. Aš nemanau, kad didžiausia argumento problema yra suktas manipuliavimas buvimu kaip tobulumo rodikliu. Dabar nebeprisimenu visų detalių, bet kartą, pasitelkęs ontologinį argumentą, erzinau teologų ir filosofų grupę, įrodinėdamas, kad kiaulės gali skraidyti. Kad atremtų tokią teiginį, jiems teko pasinaudoti modaline logika.

Ontologinis argumentas, kaip ir visi *a priori* argumentai, įrodinėjantys Dievo buvimą, man primena senį iš Oldoso Hakslio (Aldous Huxley) romano *Point Counter Point*, atradusį matematinį įrodymą, kad Dievas yra:

Zinai formulę: m padalinę iš nulio, gauname begalybę, jeigu m – bet kuris teigiamas skaičius? Tai štai, kodėl šios lygties nesupaprastinus, padauginant abi puses iš nulio. Tada gauname: m lygu nuliui, padaugintam iš begalybės. Vadinasi, bet kuris teigiamas skaičius yra nulio ir begalybės sandauga. Ar tai neįrodo, kad visatą sukūrė begalinė jėga iš nieko. Argi ne?

Deja, garsus pasakojimas apie didžiojo Apšvietos enciklopedisto Didro (Diderot) ir šveicarų matematiko Eulerio (Euler) diskusiją kelia abejonių. Legenda pasakoja, kad per šią Jekaterinos Didžiosios surengtą diskusiją pamaldusis Euleris metė iššūkį ateistui Didro: „Pone, $(a + b^n)/n = x$, taigi Dievas yra. Atsakykite!“ Pasakojimo esmė yra tai, kad Didro nebuvo matematikas ir sutrikęs turėjo pasitraukti. Tačiau, kaip nurodė B. H. Braunas (B. H. Brown) žurnale *American Mathematical Monthly* (1942), Didro iš tikrųjų buvo geras matematikas ir neįtikėtina,

kad būtų sutrikęs dėl triuko, kurį galima būtų pavadinti „Argumentu, siekiant apakinti mokslu“ (šiuo atveju - matematika). Deividas Milzas (David Mills) knygoje *Atheist Universe* pateikia ištrauką iš pokalbio per vieną religinę radijo laidą. Jį kalbinęs vedėjas, mėgindamas pašnekovą supainioti moksliniais duomenimis, priminė masės ir energijos tvermės dėsnį: „Kadangi mes visi esame sudaryti iš materijos ir energijos, ar šis mokslinis principas nepatvirtina tikėjimo į amžiną gyvenimą?“ Į šią nevykusią manipuliaciją Milzas atsakė kur kas kantriau ir mandagiau nei aš būčiau galėjęs, nes tai, ką laidos vedėjas sakė, iš tikrųjų yra ne kas kita, o teiginys, kad: „Kai mes mirsime, nė vienas mūsų kūno atomas (ir energija) nedings. Vadinasi, esame nemirtingi.“

Nors turiu ilgametę patirtį, niekada neteko girdėti tokio naivaus bandymo savo svajonę laikyti tikrove. Tačiau ir kitokių nuostabių „įrodymų“ radau tinklalapyje <http://www.godlessgeeks.com/LINKS/GodProof.htm>, kur pateiktas humoristinis sąrašas „Daugiau kaip trys šimtai Dievo buvimo įrodymų“ tikrai pralinksmina. Štai smagus pus-tuzinis, pradedant 36 įrodymu.

36. *Argumentas pagrįstas nevisišku sunaikinimu:* Lėktuvui nukritus žuvo 143 keleiviai ir įgula. Bet vienas vaikas išgyveno, patyręs tik trečiojo laipsnio nudegimą. Taigi Dievas yra.
37. *Argumentas, pagrįstas kitų pasaulių galimybe:* Jeigu viskas būtų kitaip, tada pasaulis būtų kitoks. O tai būtų blogai. Taigi Dievas yra.
38. *Argumentas, pagrįstas valia:* Aš tikiu į Dievą! Aš tikiu į Dievą! Tikiu, tikiu, tikiu, Aš tikiu į Dievą! Taigi Dievas yra.
39. *Argumentas, pagrįstas netikėjimu:* Didžiuma pasaulio gyventojų neišpažįsta krikščionybės. Kaip tik tai ir suplanavo Šėtonas. Taigi Dievas yra.
40. *Argumentas, pagrįstas patirtimi po mirties:* Individas X mirė būdamas ateistas. Dabar jis suprato savo klaidą. Taigi Dievas yra.

41. *Argumentas, pagrįstas emociniu šantažu*: Dievas tave myli. Kaip tu gali būti toks beširdis ir netikėti į jį? Taigi Dievas yra.

ARGUMENTAS, GRINDŽIAMAS GROŽIU

Kitas minėto Oldoso Hakslio romano veikėjas įrodė Dievo buvimą, klausydamas iš gramofono sklindančio Bethoveno styginių kvarteto Nr. 15 a-moll (*Heiliger Dankgesang*). Kad ir kaip tai atrodytų neįtikėtina, bet šis argumentas labai dažnai pateikiamas. Jau nebesuskaičiuoju, kiek kartų man agresyviai mesdavo: „Kaip tada paaiškinsite Šekspyro kūrybą?“ (arba Šuberto, Mikelandželo ir l.l. - pagal pašnekovo skonį). Šis argumentas taip gerai žinomas, kad nebereikia daugiau pavyzdžių. Bet retai kas jį pasistengia išanalizuoti, kokia yra jo loginė prasmė, o juk atidžiau pažvelgus, pasidaro aišku, koks jis nepagrįstas. Žinoma, vėlyvieji Bethoveno kvartetai - nuostabūs. Taip pat Šekspyro sonetai. Jie yra nuostabūs nepriklausomai nuo to, ar Dievas yra ar jo nėra. Jie neįrodo Dievo egzistavimo - jie įrodo Bethoveno ir Šekspyro egzistavimą. Pasakojama, kad vienas didis dirigentas pasakė: „Kam jums Dievas, jei galite klausytis Mocarto?“

Kartą mane pakvietė į vieną Didžiosios Britanijos radijo laidą *Desert Island Discs*. Svečias turėjo išsirinkti aštuonis muzikinius įrašus, kuriuos pasiimtų į negyvenamą salą. Tarp tų, kuriuos išsirinkau, buvo *Mache dich mein Herze rein* iš Bacho „Pasijos pagal Matą“. Laidos vedėjas negalėjo suprasti, kodėl pasirinkau religinę muziką, nors nesu religingas. Pagal tokią logiką galėtume klausti, kaip gali susižavėjęs skaityti „Vėtrų kalną“ (*Wuthering Heights*), jeigu žinai, kad tokie Keitė ir Hitklifas išvis niekada neegzistavo?

Dar norėčiau atkreipti dėmesį į vieną dalyką, kurį reikia prisiminti kiekvieną kartą, kai, tarkime, Siksto koplyčios ar Rafaelio „Apreiškimu“ grožis aiškinamas religija. Net ir didiesiems menininkams reikia užsidirbti duonai, ir jie imasi visokių užsakymų, kad ir kas siūlytų. Neabejoju, kad ir Rafaelis, ir Mikelandželas buvo krikščionys - tais laikais pasirinkimo nebuvo; bet tai yra veikiau antraeilė aplinkybė.

Turėdama nesuskaičiuojamų turtų, Bažnyčia tapo pagrindine menų globeja. Jeigu istorija būtų susiklosčiusi kitaip ir Mikelandželas būtų gavęs užsakyką dekoruoti milžiniško Mokslo muziejaus lubas, ar nebūtų sukūręs ką nors mažiau nuostabaus nei Siksto koplyčios freskos? Gaila, kad mes niekada neišgirsime Bethoveno „Mezozoinės Simfonijos“ nei Mocarto „Besiplečiančios Visatos“. Nors pasaulis neišgirdo Haidno (Haydn) „Evoliucijos oratorijos“, bet tai mums netrukdo mėgautis jo oratorija „Pasaulio sukūrimas“. Pažvelkime į argumentus iš kitos pusės: kas būtų buvę, kaip susigūždama paklausė mano žmona, jeigu Šekspyriui būtų tekę rašyti tik pagal Bažnyčios užsakymus? Tikrai nebūtų buvę „Hamleto“, „Karaliaus Lyro“ ir „Makbeto“. Ką tada būtų gavę? *Such stuff as dreams are made on?** Nė nesvajokite.

Jeigu ir yra logiškas argumentas, siejantis didžiojo meno kūrinis ir Dievo buvimą, tai nėra vienas iš jo šalininkų nepajėgė jo tiksliai suformuluoti. Jie tik sako, kad tai savaime suprantama. Bet tikrai taip nėra. Gal šis argumentas yra tik argumento, grindžiamo protingo kūrėjo prielaida, versija: Šuberto (Schubert) muzikinis genijus yra netikėtinas stebuklas, dar didesnis nei stuburinių akis. O gal, kalbant be užuolankų, tai tam tikras pavydas genijui? Kaip gali kitas žmogus kurti tokią nuostabią muziką (poeziją, meną), o aš negaliu? Tik Dievo ranka tai galėjo padaryti.

ARGUMENTAS, GRINDŽIAMAS ASMENINE „PATIRTIMI“

Vienas mano giliai tikintis kurso draugas, pranokstantis daugelį protu ir brandumu, kartą keliavo po Škotijos salas. Vidurnaktį jį ir jo draugę, miegančius palapinėje, pažadino klaikus velnio balsas - tikrai paties Šėtono - taip šurpiai klykauti galėjo tik jis. Sukrėstas mano draugas niekada nepamiršo šios baisios patirties, kuri tapo vienu iš stimulų, paskatinusių tapti dvasininku. Man, jaunam studentui, jo pasakojimas padarė išpūdį. Apie tą įvykį papasakoju grupei zoologų, leidžiančių

* William Shakespeare, *Audra*, IV veiksma, 1 scena (vert. past.).

laiką Oksfordo viešbučio „Rožė ir Karūna“ restorane. Du iš jų, patyrę ornitologai, iš karto ėmė leipti iš juoko, smagiai šaukdami: „Juodasparnė audronaša!“ Vienas jų papasakojo, kad, dėl velniško klyksmo ir kikenimo, įvairiose pasaulio vietose ir skirtingomis kalbomis šie paukščiai turi tą pačią pravarde - „velnio paukštis“.

Daug žmonių tiki į Dievą, tikėdami, kad savo akimis matė arba jį, arba angelą, arba Mergelę Mariją mėlynais drabužiais. Kiti savo galvoje girdėjo jo balsą. Argumentas, grindžiamas asmenine „patirtimi“, yra vienas iš labiausiai įtikinamų tiems, kas tiki turįs tokią patirtį. Tačiau jis yra mažiausiai įtikinamas kiekvienam, kas pakankamai išmano psichologiją.

Sakote, kad patys matėte Dievą? Ką gi, kai kurie žmonės mato rožinius dramblius, bet tai tikriausiai jums išpūdzio nedaro. Jorkšyro skerdikas Piteris Satklifas (Peter Sutcliffe) labai aiškiai girdėjo Jėzaus balsą, įsakančią žudyti moteris, ir atsidūrė už grotų iki gyvos galvos. Džordžas V. Bušas (George W. Bush) pareiškė, kad Dievas jam liepė užimti Iraką (gaila, kad Dievas pamiršo jam apreikšti, kad ten nėra masinio naikinimo ginklo). Psichiatinėse ligoninėse sutiksi ne vieną Napoleoną, Čarlį Čaplina, ne vieną, kuris tiki, kad prieš jį sąmokslą rezga visas pasaulis, ir ne vieną, kuris mano galįs siųsti mintis į kitų žmonių galvas. Niekas su jais nesiginčija, bet nepradedą tikėti tuo, kuo jie tiki. Gal todėl, kad jų palyginti nedaug. Religinės patirtys skiriasi tik tuo, kad apie jas pasakoja daug daugiau žmonių. Semas Harisas (Sam Harris) nebuvo pernelyg ciniškas, kai knygoje *The End of Faith* rašė:

Žmones, kurių tikėjimų neįmanoma racionaliai paaiškinti, vadiname įvairiai. Jeigu jų tikėjimai yra labai paplitę, juos vadiname „religingais“, o jeigu ne - paprastai pavadiname „bepročiais“, „psichopatais“ arba „klieidinčiais“ <...> Tai jau tikrai - dauguma visada teisi, o išprotėjama pavieniui. Vis dėlto tai istorijos atsitiktinumas, kas visuomenėje normalu, o kas - ne. Jeigu jūs tikite, kad Visatos Kūrėjas gali žinoti mūsų mintis, mūsų visuomenėje tai normalu; tačiau jeigu tikite, kad Kūrėjas siunčia jums žinią Morzės abėcėle, kurią į miegamojo

lango stiklą barbena lietus, tai neabejotinas psichikos sutrikimo simptomas. Taigi, nors religingi žmonės apskritai nėra bepročiai, jų pamatiniai tikėjimai tikrai siejasi su beprotybe.

Apie haliucinacijas dar pakalbėsime 10 skyriuje.

Žmogaus smegenyse veikia aukščiausios klasės modeliavimo programos. Tai, ką mūsų akys siunčia į smegenis, nėra tiksliai aplinkos fotografija ar objektyvus vykstančių įvykių filmas. Smegenys kuria nuolat atnaujinamą modelį, kuris, nors atnaujinamas pagal koduotus impulsus, perduodamus per regos nervą, vis dėlto yra sukurtas produktas. Apie tai akivaizdžiai liudija optinės iliuzijos.⁴⁷ Iliuzijos, kurios priklauso vienam iš pagrindinių iliuzijų tipų (pavyzdžiui, Neckerio kubo iliuzija), atsiranda dėl to, kad informacija, smegenų gaunama iš jutimo organų, atitinka du tikrovės modelius. Neturėdamos duomenų, kad galėtų pasirinkti vieną iš jų, smegenys pereina nuo vieno vidinio modelio prie kito, o mes juos matome pakaitomis. Mums bežiūrint vaizdas pasikeičia ir, galima sakyti, virsta kitu.

Smegenyse veikianči modeliavimo programa ypač gerai pritaikyta konstruoti veidus ir balsus. Ant palangės turiu plastikinę Einšteino kaukę. Nieko nuostabaus, kad žiūrint iš priekio ji atrodo išgaubta. Bet, pažiūrėjus iš kitos - įgaubtos - pusės, vaizdas tikrai keistas: taip pat matome išgaubtą veidą. Einant aplink kaukę atrodo, kad ji gręžiasi į mūsų pusę, netgi akivaizdžiau nei, kaip žinoma, Monos Lizos veidas krypta į žiūrovo pusę. Aiškiai atrodo, kad įgaubta kaukė *tikrai* juda. Kas pirmą kartą tai pastebi, apstulbsta iš nuostabos. Bet galima pamatyti dar keistesnę vaizdą: pastačius kaukę ant lėtai besisukančio staliuko ir žiūrint į išgaubtą pusę judėjimo kryptis matoma teisingai, tačiau žiūrint į įgaubtą pusę atrodo, kad kaukė pradeda sukintis į *priešingą* pusę. Galiausiai matote, kad vienai pusei keičiant kitą, pasirodanti pusė tarsi „praryja“ nususukančią pusę. Tai tikrai stulbinanti iliuzija, kurią verta pamatyti. Netgi visai iš arti žiūrint į įgaubtą kaukės pusę, sunku pamatyti, kad ji „tikrai“ įgaubta. Kai galų gale tai pavyksta pamatyti, staiga atsiranda kitas vaizdas, o pasakui vėl tas pats.

Kodėl taip atsitinka? Tai nėra kaip nors susiję su pačios kaukės konstrukcija. Tas pats efektas stebimas bet kokios išgaubtos kaukės atveju. Paslaptis glūdi stebėtojo smegenyse. Mūsų vidinė modeliavimo sistema gauna duomenis apie veido buvimą: pastebėtos dvi akys, nosis ir burna maždaug ten, kur įprasta šiuos objektus matyti. Gavusios tokius neišsamius duomenis, smegenys juos papildo. Veido modeliavimo programa pradeda veikti ir sukuria išgaubtą veido modelį, nors tikrovėje prieš mūsų akis tik išgaubta kaukė. Sukimosi kita kryptimi iliuzija pasireiškia, nes (tai sudėtingiau, bet, geriau pagalvojus, viskas pasidaro aišku) smegenys, gaudamos informaciją apie besisukančią išgaubtą kaukę, ją suvokia kaip išgaubtą veidą. Tai vienintelis logiškas paaiškinimas.⁴⁸ Panaši iliuzija kartais stebima oro uoste žiūrint į besisukančią radaro anteną. Kurį laiką, kol smegenys nepereina prie teisingo radaro antenos modelio, neteisingas modelis yra matomas kaip besisukantis priešinga kryptimi, bet kažkaip ne visai teisingai.

Apie tai pasakoju, kad parodyčiau, kaip nuostabiai smegenys geba kurti modelius. Jos kuo puikiau sumodeliuoja įstabiai tikroviškas „vizijas“ ir „apsireiškimus“. Tokia sudėtinga modelių kūrimo programa be jokio vargo parodo tariamą angelą ar Mergelę Mariją. Panašūs procesai vyksta ir klausos pojūčių atveju. Garsas į smegenis klausos nervu perduodamas ne taip tiksliai kaip aukščiausios klasės „Bang and Olufsen“ garso aparatai. Smegenys konstruoja ne tik vaizdą, bet ir garso modelius pagal nuolat klausos nervu perduodamą informaciją. Štai kodėl trimito garsą suvokiame kaip vientisą balsą, o ne kaip „vario“ balsą sukuriančių grynų priegarsių sumą. Tą pačią natą grojantis klarnetas sukuria „medžio“ balsą, obojus primena nendrinę dėdelę - visa tai nulemia skirtingas priegarsių derinys. Tiksliai nustatius garsų sintezatorių taip, kad priegarsiai išjungtų vienas po kito, smegenys trumpą laiką suvokia juos kaip grynus garsus, bet netrukus „išsijungia“ modeliavimo programa ir nuo to momento girdime vientisą trimito, obojaus ar kito instrumento balsą. Tokiam pat mechanizmui veikiant, smegenys atpažįsta kalbos balsius ir priebalsius; veikiant panašiam, tik sudėtingesniams - sudėtingesniams garsams: fonemas ir žodžius.

Kartą vaikystėje išgirdau vaiduoklį: vyro balsas kažką murmėjo - gal eiles, gal maldą. Aš beveik girdėjau atskirus žodžius, kurie skambėjo rūsčiai ir iškilmingai. Truputį išsigandau, juk buvau girdėjęs istorijų apie senuose namuose įrengtus katalikų kunigų slaptus kambarėlius. Bet išslinkau iš lovos ir tyliai sėlinau garso link. Artėjant garsas stiprėjo. Ir staiga mano galvoje „spragtelėjo“. Buvau pakankami arti, kad suprasčiau, iš kur tas garsas. Per rakto skylutę švilpiantis vėjas skleidė garsus, kurie davė impulsą mano smegenų modeliavimo programai sukurti rūsčiai skambančios vyro kalbos modelį. Jeigu būčiau buvęs koks nors itin jautrus vaikas, būčiau „išgirdęs“ ne tik nesuprantamą kalbą, bet ir atskirus žodžius, net ir sakinius. Tik įsivaizduokit, ką vėjui užaujant būtų girdėjęs įspūdžių lengvai paveikiamas berniukas, augęs religinėje aplinkoje.

Kitą kartą, būdamas maždaug to paties amžiaus, pajūrio kaime paprasto namo lange pamačiau apskritą milžino fizionomiją, kuri, siaubingai įniršusi, spoksojo į mane. Drebėdamasėjau artyn ir galop įžiūrėjau, kas ten buvo iš tikrųjų: į veidą panašius kontūrus sudarė atsitiktinės užuolaidos klostės. Patį veidą ir jo piktą grimasą sukūrė mano baikščios vaikiškos smegenys. 2001 m. rugsėjo 11 dieną virš bokštų dvynių kylančiuose dūmuose tikintiems piliečiams pasimatė Šetono veidas. Netrukus internete pasirodė ir greitai plito šią iliuziją esą patvirtinanti nuotrauka.

Žmogaus smegenys puikiai moka kurti visokius modelius. Miegant kuriamus modelius vadiname sapnais, o būdraujant - vaizduote. Jeigu vaizdiniai nepaprastai ryškūs - tai haliucinacija. 10 skyriuje pamatysime, kad „įsivaizduotus draugus“ turintys vaikai kartais juos mato taip aiškiai ir detalai, tarsi jie būtų tikri. Jeigu esame naivūs lengvatikiai, neatpažįstame, kada matome haliucinaciją ar ryškią viziją, ir tikiname regėję ar girdėję vaiduoklį, angelą, Dievą arba Mergelę Mariją - ją dažniausiai tikina mačiosios jaunos katalikės. Tokiais regėjimais ir vizijomis tikrai negalima įrodyti vaiduoklių, angelų, dievų ar mergelių egzistavimo.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad sunkiau paneigti tokias masines vizijas kaip 1917 m. Portugalijos Fatimos miestelyje susirinkusių 70 tūkstančių piligrimų regėjimas, kad Saulė „nusileido iš dangaus ir nukrito

ant žmonių".⁴⁹ Nelengva paaiškinti, kaip 70 tūkstančių žmonių galėjo pamatyti tą pačią haliucinaciją. Bet dar sunkiau sutikti, kad toks įvykis Fatimoje tikrai buvo, tačiau kitur niekas jo nepastebėjo - maža to, ir nepajuto, jog katastrofiškai suiro Saulės sistema ir dėl to atsirado pagreičio jėgos, kurios visus Žemės gyventojus neišvengiamai turėjo išsklaidyti po kosmosą. Čia verta prisiminti Deivido Hjumio pasiūlytą būdą, kaip atpažinti stebuklus: „Kad ir koks liudijimas būtų, jo nepakanka įrodyti, kad įvyko stebuklas, išskyrus tokį liudijimą, kurio neteisingumas būtų dar didesnis stebuklas nei faktas, kuriuo jį siekiama patvirtinti.“

Atrodo neįtikėtina, kad 70 tūkstančių žmonių galėtų vienu metu patirti masinę iliuziją ar imtų masiškai meluoti. Sunku patikėti, kad 70 tūkstančių žmonių teiginiai apie Saulės šokį yra klaidingi įrašai. Sunku daryti prielaidą, kad jie visi vienu metu pamatė miražą (jiems sakyta žiūrėti į Saulę, o tai negalėjo neatsiliepti jų regai). Tačiau bet kuris iš neįtikėtinų paaiškinimų yra kur kas labiau tikėtinas nei alternatyva: Žemė staiga iškrypo iš savo orbitos, Saulės sistema suiro, bet niekas už Fatimos ribų to nepastebėjo. Šiaip ar taip, Portugalija nėra taip toli nuo pasaulio.*

Daugiau neverta kalbėti apie asmenines dievų ar kitų religinių reiškinių „patirtis“. Galbūt turite tokią savo patirtį ir tvirtai tikite jos realumu, tačiau nesitikėkite, kad kiti žmonės, ypač bent kiek išmanantys apie smegenis ir stebėtinus jų gebėjimus, patikės jūsų žodžiais.

ARGUMENTAS, GRINDŽIAMAS ŠVENTUOJU RAŠTU

Šventajame Rašte kai kurie žmonės vis dar randa įrodymų, įtikinančių juos tikėti į Dievą. Dažnai pasitelkiamas argumentas, kurį išgarsino Klaivas Steiplas Luisas (Clive Staples Lewis) (kas galėtų geriau žinoti): kadangi Jėzus pareiškė esąs Dievo sūnus, jis sakė tiesą arba buvo beprotis, arba melagis - „Beprotis, apgavikas arba dievas“ (*Mad,*

* Mano žmonos tėvai pasakojo kartą Paryžiuje viešėje viešbutyje, kuris vadinosi *Hôtel de l'Univers et du Portugal* (Pasaulio ir Portugalijos viešbutis).

Bad or God). Kitaip jo trilema apibendrinama pasitelkiant aliteraciją: *Lunatic, Liar or Lord*. Beveik nėra istorinių įrodymų, kad Jėzus teigė apie kokį nors savo dieviškumą. Netgi jei ir būtų tvirtų įrodymų, pasiūlyta trilema liktų aiškiai nepakankama. Verta paminėti ir ketvirtą galimybę: Jėzus nuoširdžiai klydo - juk daugelis žmonių klysta. Kad ir kaip būtų, patikimų istorinių įrodymų, kad jis save laikė dievu, neturime.

Patiklūs žmonės patį rašytinio šaltinio buvimo faktą traktuoja kaip įrodymą, nes neįpratę kelti tokių klausimų kaip „Kas ir kada tai parašė?“, „Iš kur jie žinojo užrašytą informaciją?“, „Ar šiais laikais skaitydami teisingai suprantame tai, ką anų laikų žmonės turėjo omenyje?“, „Ar jie buvo objektyvūs stebėtojai, ar tam tikrų pažiūrų skatinami pasakojimą pagražino?“ Jau XIX a. mokslininkai teologai įtikinamai įrodė, kad evangelijos nėra patikimas realių istorinių įvykių šaltinis. Jos visos buvo parašytos praėjus daug laiko po Jėzaus mirties ir Pauliaus laišku, kuriuose nepaminėtas nė vienas iš tų faktų, įprastai priskiriamų Jėzaus gyvenimui. Kai daugybė perrašinėtojų kartų evangelijas kopijavo ir perrašinėjo, tekstas kito dėl visokių klaidų, „sugedusio telefono“ efekto ir pačių raštininkų religinių interesų atspindžių (žr. 5 skyrių).

Kaip religiniai interesai atsispindi pasakojime, vaizdžiai parodo jaudinanti legenda apie Jėzaus gimimą Betliejuje, po kurio Erodas surengęs kūdikių žudynes. Tuo metu, kai praėjus daugeliui metų nuo Jėzaus mirties, buvo rašomos evangelijos, jo gimimo vietos niekas nežinojo. Bet Senojo Testamento pranašystė (Michėjo knyga, 5: 2) žydus įtikino, kad ilgai lauktas Mesijas gims Betliejuje. Jono evangelija, užsimindama apie šią pranašystę, sako, kad sekėjai nustebė, jog jis gimė *ne* Betliejuje: „Kiti tvirtino: „Jis Mesijas!“ Dar kiti prieštaravo: „Nejaugi Mesijas būtų iš Galilėjos? Argi Raštas nesako, jog Mesijas ateis iš Dovydo palikuonių, iš Betliejaus miestelio, kur yra buvęs Dovydas?“*

Matas ir Lukas rado kitą išeitį, nusprendę, kad Jėzus vis dėlto *turėjo* gimi Betliejuje. Tačiau aplinkybės jie aiškino gana skirtingai. Matas pasakoja, kad Juozapas ir Marija visą laiką gyvenę Betliejuje ir iškeliaę į

* Evangelija pagal Joną, 7, 41-42. Vertė Česlovas Kavaliauskas (*vert. past.*).

Nazaretą daug vėliau, tik po to, kai sugrįžo iš Egipto, kur buvo pabėge, gelbėdamiesi nuo karaliaus Erodo ir kūdikių žudynių. Lukas, priešingai, tvirtina, kad iki Jėzaus gimimo Marija ir Juozapas gyvenę Nazarete. Kaip tada padaryti, kad lemiamu momentu jie būtų Betliejuje, kaip turi būti pagal pranašystę? Lukas aiškina, kad tuo metu, kai Kvirinas buvo vietininkas Sirijoje, Cezaris Augustas įsakė apmokestinimo tikslais surašyti gyventojus, tad kiekvienas turėjo grįžti „į savo miestą“. Juozapas „buvo kilęs iš Dovydo namų ir giminės“, todėl privalėjo eiti į „Dovydo miestą, vadinamą Betliejumi“. Atrodo, pavyko gerai paaiškinti. Tik bėda, kad istorijos požiūriu tai visiškai nesąmonė, kaip pabrėžia Endriu Normanas Vilsonas (Andrew Norman Wilson) knygoje *Jesus* ir Robinas Leinas Foksas (Robin Lane Fox) veikale *The Unauthorized Version* bei kiti autoriai. Dovydas, jei toks buvo, gyveno maždaug tūkstančiu metų anksčiau nei Marija ir Juozapas. Kodėl romėnai turėtų reikalauti, kad Juozapas grįžtų į miestą, kuriame tolimas protėvis gyveno prieš tūkstantmetį? Tai būtų analogiška, jeigu man reikėtų surašymo blanke nurodyti Ašbį de la Zušą kaip gimtąjį miestą tik dėl to, kad vienas mano protėvių buvo senjoras de Dakeinas, ten šikūręs po to, kai kartu su Viljamu Užkariautoju užkariavo Angliją.

Dar daugiau, Lukas beatodairiškai painioja datas, kurias nepriklausomai vieni nuo kitų patikrino įvairūs istorikai. Iš tikrųjų Romos vietininko Kvirino valdymo laikais būta gyventojų surašymo, bet tai nebuvo Cezario Augusto įsakymu visoje imperijoje atliekamas surašymas, o vietinis, įvykęs daug vėliau - 6 m. po Kr. ir gerokai po Erodo mirties. Leinas Foksas daro išvadą, kad „Luko pasakojimas neatitinka istorinių faktų ir viduje yra prieštaringas“, bet reiškia simpatiją Luko pastangoms priderinti istoriją prie Michėjo pranašystės.

Puikaus žurnalo *Free Inquiry* 2004 m. gruodžio numeryje redaktorius Tomas Flinas (Tom Flynn) publikavo seriją straipsnių, atskleidžiančių pamėgtos kalėdinės istorijos prieštaravimus ir spragas. Pats Flinas atrado Mato ir Luko, kurie vieninteliai iš evangelistų aprašo Jėzaus gimimą, pasakojimuose keletą prieštaravimų.⁵⁰ Robertas Gilulis (Robert Gilgooly) parodė, kad pagrindiniai Jėzaus legendos elementai - žvaigždė rytuose, nekaltas pradėjimas, žynių kelionė nusilenkti

kūdikui karaliui, stebuklai, mirties bausmė, prisikėlimas ir žengimas dangun - visi iki vieno yra pasiskolinti iš kitų Viduržemio jūros regiono ir Artimųjų Rytų religijų. Flinas daro prielaidą, kad Matas, atsižvelgdamas į skaitytojus žydus, norėjo parodyti pranašystės išsipildymą (Dovydo giminė, gimimas Betliejuje), o Lukas, siekdamas adaptuoti krikščionybę nežydams, pasakojimą papuošė populiariais pagonių religijų simboliais (nekaltas pradėjimas, karaliai, garbinantys kūdikį ir t. t.). Abiejų pasakojimų prieštaravimai yra akivaizdūs, tačiau tikintiesiems pavyksta jų nepastebėti.

Išprususiems krikščionims nereikia Airo Geršvino (Ira Gershwin) aiškinimo, kad „*The things that you're li'ble/To read in the Bible/It aint necessarily so*“*. Bet pasaulyje daug neišprususių krikščionių, kurie tiki, kad viskas taip ir buvo, kurie neabejoja, kad Biblija teisingai ir tiksliai aprašo istorinius įvykius ir kaip istorinis įrodymas pagrindžia jų tikėjimą. Nejaugi tie žmonės niekada patys neskaitė tos knygos, kurią laiko neabejotina tiesa? Nejaugi nepastebi akis badančių prieštaravimų? Ar pažodinio traktavimo mėgėjams neturėtų kelti nerimo tai, kad Matas, aiškindamas apie Juozapo kilmę iš Dovydo, nurodo dvidešimt aštuonias tarpines kartas, o Lukas - keturiasdešimt vieną? Dar daugiau, abiejuose sąrašuose beveik visi vardai skirtingi! Šiaip ar taip, jeigu Jėzų pagimdė skaisti mergelė, tai Juozapo giminė neturi jokios reikšmės ir negali patvirtinti, kad per Jėzų išsipildė Senojo Testamento pranašystė apie ateisiantį Mesiją, kilusį iš Dovydo giminės.

Amerikiečių Biblijos tyrinėtojas Bartas Ermanas (Bart Ehrman) knygoje, kurios paantraštė *The Story Behind Who Changed the New Testament and Why* (Kas ir kodėl pakeitė Naująjį Testamentą), atskleidžia, kad Naujojo Testamento tekstai yra labai abejotini ir migloti.**

* Dainą *It Aint Necessarily So* (Nebūtinai taip ir buvo) Džordžo Geršvino (George Gershwin) operoje „Porgis ir Besė“ dainuoja prekeivis narkotikais, išsakydamas abejones kai kuriais Biblijos teiginiais (vert. past.).

** Čia nurodau paantraštę, nes tik dėl jos nekyla abejonių. Turiu Londono leidyklos „Continuum“ išleistą knygą pavadinimu *Whose Word Is It?* Nėra nieko, kas rodytų, kad ji kuo nors skiriasi nuo leidyklos „Harper“ San Franciske pasirodžiusio leidimo, kurio pagrindinis pavadinimas *Misquoting Jesus*. Nors amerikietiško leidimo neturėjų rankose, atrodo, kad tai ta pati knyga. Kodėl leidėjai taip elgiasi?

Knygos pratarmėje profesorius Ermanas jaudinančiai pasakoja apie savo praregėjimo kelią nuo Biblija tikinčio fundamentalisto iki mąstančio skeptiko, į kurį leistas jį pastūmėjo daugybė Šventajame Rašte atrastų netikslumų. Įdomu tai, kad jam kylant Amerikos universitetų hierarchijos pakopomis nuo kuklaus *Moody Bible Institute*, solidesnio *Wheaton College* (nors Vyto no koledžas tik truputį aukštesnio lygio, bet vis dėlto išugdė Bilį Grehemą (Billy Graham)) iki pasaulinio prestižo viršūnėje esančio Prinstono universiteto, jį kas žingsnis perspėdavo, kad jam bus sunku išsaugoti savo fundamentalistinę krikščionišką tikėjimą pavoingo progresyvizmo aplinkoje. Tai pasitvirtino, o mes, skaitytojai, galime džiaugtis rezultatais. Taip pat vertingi šie nusistovėjusias pažiūras sklaidantys ir kritiškai Bibliją analizuojantys veikalai: Robin Lane Fox, *The Unauthorized Version* (anksčiau minėtas) ir Jacques Berlinerblau, *The Secular Bible: Why Nonbelievers Must Take Religion Seriously*.

Į Šventojo Rašto kanoną įtrauktos knygos buvo daugiau ar mažiau apgalvotai pasirinktos iš ne mažiau kaip tuzino kitų evangelijų, kaip antai: Tomo, Petro, Nikodemo, Pilypo, Bartolomėjaus ir Marijos Magdalenos.⁵¹ Kaip tik apie šias evangelijas užsimena Tomas Džeferonas laiške savo sūnėnui:

Kalbėdamas apie Naująjį Testamentą pamiršau pasakyti, kad turėtum perskaityti visus pasakojimus apie Kristų: ir tų, kuriuos Visuotinis susirinkimas nusprendė vadinti pseudoevangelistais, ir tų, kuriuos vadina evangelistais. Juk šie evangelistai taip pat pareiškia, kad juos, kaip ir kitus, aplankė Dievo įkvėpimas, bet tu turi juos įvertinti savo protu, o ne pasikliauti bažnytininkų vertinimu.

Matyt, bažnytininkai nepripažintų evangelijų atsisakė dėl to, kad palyginti su kanoninėmis, jų istorijos yra dar labiau neįtikėtinos. Pavyzdžiui, Tomo evangelijoje daug pasakojimų, kaip vaikystėje, naudodamasis savo magiškomis galiomis, Jėzus išdykavo darydamas s tebūk-

lus: žaidimo draugus pavertė ėriukais, purvą - žvirbliais, padėjo tėvui staliaus darbe, pailgindamas lentą.* Kas šiais laikais patikėtų tokiomis stebuklinėmis pasakomis, kokias dėsto Tomo evangelija? Ne ką patikimesni ir keturių kanoninių Evangelijų pasakojimai. Iš esmės tai legendos, pagrįstos faktais ne daugiau nei karaliaus Artūro ir Apskritojo stalo riterių istorijos.

Didžiuma keturiose Evangelijose pateiktos informacijos paimta iš to paties šaltinio: arba Marko evangelijos, arba kito, dingusio teksto, kurį perpasakoja Markas. Niekas nežino, kas buvo tie keturi evangelistai, tačiau beveik nėra abejonų, kad su Jėzumi asmeniškai nebuvo susitikę. Didžiosios dalies jų tekstų niekaip nepavadinsi sąžiningu mėginimu aprašyti istorinius įvykius, nes daugiausia tai tiesiog Senojo Testamento perfrazavimai. Evangelijų kūrėjai buvo nuoširdžiai įsitikinę, kad Jėzaus gyvenimas turi atitikti Senojo Testamento pranašystes. Netgi gana rimtai iškeliami prielaida, kad Jėzus nėra istorinis asmuo, kuriai vis dėlto nedaug kas pritaria. Vienas iš tokios hipotezės šalininkų yra Londono universiteto profesorius Džordžas Albertas Velsas (George Albert Wells), kuris ją mėgino įrodyti savo knygoje, ypač *Did Jesus Exist?*

Nors Jėzus tikriausiai egzistavo, autoritetingi Bibliją tiriantys mokslininkai Naujojo Testamento (juo labiau Senojo Testamento) apskritai nepripažįsta patikimu istorinių faktų šaltiniu. Aš taip pat nesiremsiu Biblija kaip kažkokios dievybės įrodymu. Tomas Džefersonas laiške savo pirmtakui Džonui Adamsui įžvalgiai parašė: „Ateis laikai, kai pasakojimas apie paslaptį mergelės iščiose pradėtą Jėzų, kurio

* Endriu Normanas Vilsonas biografinėje knygoje apie Jėzų abejoja, ar Juozapas buvo stalius. Graikų kalbos žodis *tehton* tikrai reiškia stalius, bet taip buvo išverstas aramėjų kalbos žodis *naggar*, kurio reikšmės: meistras arba mokytas žmogus.

Tai tik vienas klaidingų Biblijos vertimų pavyzdys. Garsiausias klaidingas vertimas Izaijo knygoje: hebrajiškas žodis, reiškiantis jauną moterį (*almah*), į graikų kalbą buvo išverstas kaip nekaltą mergelę (*parthenos*). Visai suprantamas apsirikimas (palyginus žodžius „mergelė“ ir „mergina“, galima įsivaizduoti, kaip tai atsitiko), tačiau vertimo klaida buvo taip išpūsta, kad atsirado absurdiška istorija apie nekaltą Jėzaus pradėjimą! Kita visų laikų didžiausia vertimo klaida taip pat susijusi su nekaltomis mergelėmis. Ibnas Varakas ironiškai pakomentavo, kad garsusis atpildas - 72 skaisčios mergelės, laukiančios rojuje kiekvieno už tikėjimą žuvusio musulmono - atsirado klaidingai išvertus frazę „krištolinio tyrumo baltos razinos“. Jeigu ši informacija būtų daug kam žinoma, gal daugybė aukų, žuvusių per savizudžių teroristų išpuolius, būtų likusios gyvos? (Ibn Warraq, „Virgins? What virgins?“, *Free Inquiry* 26: 1, 2006, 45-6.)

tėvas - aukščiausioji būtybė, bus priskirtas tai pačiai kategorijai, kaip ir mitas apie Minervą, gimusią Jupiterio galvoje."

Deno Brauno (Dan Brown) romanas *Da Vinčio kodas* ir pagal jį sukurtas filmas bažnytiniuose sluoksniuose sukėlė aštrią kontroversiją. Krikščionys buvo raginami boikotuoti filmą ir rengti piketus prie jį rodančių kino teatrų. Knyga iš tikrųjų nuo pradžios iki galo yra pramanas: literatūrinės fantazijos vaisius. Šiuo atžvilgiu ji niekuo nesiskiria nuo evangelijų. Vienintelis skirtumas tarp *Da Vinčio kodo* ir evangelijų yra tai, kad jos yra senovės literatūros kūriniai, o romanas - šiuolaikinė proza.

ARGUMENTAS, PAREMTAS GERBIAMŲ RELIGINŲ MOKSLININKŲ AUTORITETU

Didžioji dalis aukšto intelekto žmonių netiki krikščionių religija, bet viešai to nesako, nes bijo prarasti pajamų šaltinį.

BERTRAND RUSSELL

„Niutonas buvo tikintis. Ar manai esąs protingesnis už Niutoną, Galilėjų, Keplerį ir t. t., ir pan.? Jeigu jie neneigė Dievo, kaip gali dėtis už juos pranašesniu?" Nors tokio silpno argumento tai nekeičia, bet kai kurie apologetai į savo sąrašą įtraukia ir Darviną, apie kurį sklando gandai, kaip kažkieno paleistas blogas kvapas, esą jis, gulėdamas mirties patale, atsivertė į tikėjimą.* Tą gandą tyčia paskleidė kažkokia ponija Houp, sukurdama jaudinančią pasakaite apie į pagalves atsiremusį, vakaro spindulių apšviestą Darviną, vartantį Naująjį Testamentą ir prisipažįstantį, kad visa evoliucijos teorija yra klaidinga. Šiame skyriuje kalbėsiu apie mokslininkus, nes - dėl nesunkiai nuspėjamų prie-

* Net ir man pranašaujamas atsivertimas prieš pat mirtį. Tokie gandai pasklinda taip reguliariai, kad net nuobodu (žr., pavyzdžiui, R. Styro (R. Steer) teiginys 2003 m.). Kas kartą, pridengiant iliuzinio šviežumo migla, mėginama tai pateikti kaip šmaikščią ir naują žinią. Ko gero, saugodamas savo pomirtinę reputaciją, turėčiau imtis atsargumo priemonių ir netoliese turėti mikrofoną. Lala Vord juokauja: „Kam atidėlioti iki mirties patalo? Jeigu jau parsiduoti, tai geriau padaryti anksčiau, kad gautum Templetono premiją, o paskui galėtum pasiteisinti senatviniu marazmu.“

žasčių - mėgstantys pasitelkti garsius vardus kaip tikėjimo argumentą dažniausiai pamini mokslininkus.

Niutonas tikrai sakėsi tikęs į Dievą. Taip darė beveik kiekvienas iki devynioliktojo amžiaus, kai, palyginti su ankstesniais amžiais, susilpnėjo socialinis ir teisinis spaudimas rodyti religingumą, radosi vis daugiau mokslinių argumentų už tai, kad jo būtų atsisakyta. Be abejo, būta ir vienokių ar kitokių išimčių. Net iki Darvino ne kiekvienas buvo tikintysis, kaip parodė Džeimsas Hotas (James Haught) knygoje *2000 Years of Disbelief: Famous People with the Courage to Doubt*. Ir po Darvino kai kurie įžymūs mokslininkai tiki į Dievą. Neabejotina, kad Maiklas Faradėjus (Michael Faraday) liko nuoširdžiai tikintis krikščionis ir po to, kai susipažino su Darvino darbais. Jis priklausė Sandemano sekėjams, kurie tikėjo (čia tinka tik būtasis laikas, nes sektos nebeliko), kad Bibliją reikia suprasti pažodžiui, atlikdavo naujai priimtų narių kojų plovimo ritualą ir, mesdami burtus, sužinodavo Dievo valią. 1860-aisiais, tais metais, kai buvo išleista knyga *Rūsių kilmė*, Faradėjus tapo sektos seniūnu ir 1867 m. mirė, būdamas Sandemano sekėju. Eksperimentatoriaus Faradėjaus kolega fizikas teoretikas Džeimsas Klerkas Maksvelas (James Clerk Maxwell) taip pat buvo pamaldus krikščionis. Tą patį galima pasakyti apie dar vieną XIX a. britų fizikos milžiną - Viljamą Tomsoną, dar vadinamą lordu Kelvinu (William Thomson, Lord Kelvin), kuris mėgino įrodyti, kad evoliucija negalėjo įvykti, nes Žemės amžius tam per trumpas. Didysis termodinamikos kūrėjas klaidingai apskaičiavo laikotarpių trukmę, nes manė, kad Saulė yra ugnies kamuolys, kuris turi sudegti per dešimtis, o ne tūkstančius milijonų metų. Suprantama, Kelvinas juk nieko negalėjo žinoti apie branduolinę energiją. Taip jau atsitiko, kad 1903 m. Britanijos mokslo asociacijos susirinkime kaip tik antrajam Darvino sūnui serui Džordžui Darvinui (George Darwin) teko pranešti apie Kiuri (Curie) atrastą radį ir atmesti lordo Kelvino skaičiavimus dar jam esant gyvam, taip savotiškai atkeršijant už savo tėvą, kuriam titulas nebuvo suteiktas.

Nors XX a. darosi sunkiau rasti žymių mokslininkų, kurie atvirai skelbtų savo religingumą, vis dėlto tokių pasitaiko ne taip jau retai.

Spėju, kad dauguma šiuolaikinių tikinčiųjų mokslininkų yra religingi ta prasme kaip ir Einšteinas yra religingas, bet tokiu atveju, kaip aiškinau 1 skyriuje, terminas yra vartojamas neteisingai. Tačiau esama puikių mokslininkų, kurie nuoširdžiai tiki į Dievą tradicine šio žodžio prasme. Iš šiuolaikinių britų mokslininkų nuolat minimi tie patys trys vardai, pažįstami tarsi Dikenso advokatų firmos dorybingi partneriai: Pyko kas (Peacocks), Stanardas (Stannard) ir Polkinhornas (Polkinghorne). Visa trijulė yra susijusi su Templetono fondu: arba gavo premiją, arba yra stebėtojų tarybos nariai. Po draugiškų viešų ir privačių diskusijų su jais visais stebiuosi ne tiek jų tikėjimu į kosminį įstatymų kūrėją, kiek tikėjimu krikščionybės elementais: prisikėlimu, nuodėmių atleidimu ir panašiai.

Jungtinėse Valstijose taip pat esama tikinčių mokslininkų, pavyzdžiui, oficialaus projekto „Žmogaus genomas“ administracinio skyriaus vadovas Frensis S. Kolinsas (Francis S. Collins).^{*} Kaip ir Didžiojoje Britanijoje, jie išsiskiria kaip savotiškų pažiūrų žmonės ir sukelia akademinės bendruomenės kolegų geraširdišką nuostabą. 1996 m. kalbėjau su savo draugu, genialiu „Žmogaus genomo projekto“ pradininku Džimu Votsonu (Jim Watson) Kembridžo senojo Klero koledžo, kur jis mokėsi, sode. Tuo metu BBC televizijai rengiau dokumentinį filmą apie Gregorą Mendelį (Gregor Mendel), genialų pačios genetikos pradininką. Mendelis, žinoma, buvo tikintis, augustinų ordino vienuolis, bet jis gyveno XIX amžiuje, kai įšventinimas į vienuolius jaunajam Mendeliui buvo realiausia galimybė siekti mokslo. Toks pasirinkimas buvo tolygus šių dienų tyrimų stipendijai. Paklausiau Votsono, ar daug jis pažįsta dabartinių religingų mokslininkų. Jis atsakė: „Beveik nieko nepažįstu. Retkarčiais ką nors sutinku, bet jaučiuosi truputį neįaukiai [juokiasi], nes, žinai, negaliu tikėti kuo nors, kas nepažįsta apreikštas tiesas.“

Frensis Krikas (Francis Crick), drauge su Votsonu įvykdęs perversmą molekulinės genetikos srityje, atsisakė Čerčilio koledžo tarybos nario posto po to, kai koledžas nusprendė statyti koplyčią (to pageidavo

^{*} Nereikia painioti su neoficialiu žmogaus genomo projektu, kuriam vadovauja puikus (ir nereligingas) mokslo „piratas“ Kregas Venteris (Craig Venter).

aukotojas). Klero koledžo sode kalbėdamas su Votsonu pasakiau, kad, skirtingai nei jis ir Krikas, kai kurie žmonės nemato prieštaravimo tarp mokslo ir religijos, teigdami, kad mokslas aiškina, kaip viskas yra, o religija atsako į klausimą, dėl ko viskas yra. Votsonas paprieštaravo: „Na, aš nemanau, kad esame *dėl* kažko. Mes esame tik evoliucijos produktas. Kas nors gali pasakyti: „Koks tas jūsų gyvenimas nykus, jei manote, kad jis neturi jokio tikslo“. Bet aš tikiuosi gerai papietauti.“ Ir mes iš tikrųjų puikiai papietavome.

Religijos apologetų pastangos rasti tikrai didžius šiuolaikinius mokslininkus, kurie tiki į Dievą, atspindi jų neviltį ir atrodo beviltiškai, kaip tuščios statinės dugno gramdymas. Radau tik vieną tinklapi, kur pateikiamas krikščionių Nobelio premijos laureatų sąrašas: tik šešios pavardės iš kelių šimtų mokslininkų, gavusių šią premiją. Dar daugiau: paaiškėjo, kad iš nurodytų šešių, keturi tikrai nėra Nobelio premijos laureatai; apie vieną jų tikrai žinau, kad yra netikintis ir eina į bažnyčią tik dėl socialinių priežasčių. Bendžamino Beit-Halamio (Benjamin Beit-Hallahmi) atliktas sistemingas tyrimas parodė, kad „santykinė mokslų bei literatūros Nobelio premijos laureatų, kurie yra nereliginiai, dalis yra daug kartų didesnė palyginti su šalių, kur jie gyvena, netikinčiųjų dalimi“.⁵²

Edvardas Dž. Larsonas (Edward J. Larson) ir Laris Vitthemas (Larry Witham) 1998 m. solidžiam žurnale *Nature* paskelbė studiją, kuri atskleidė, kad iš amerikiečių mokslininkų, kolegų pakankamai vertinamų, kad būtų išrinkti į Nacionalinę mokslų akademiją (tai analogiška Didžiosios Britanijos Karališkosios mokslo draugijos nario statusui), tik apie 7 proc. tiki į asmeninį Dievą.⁵³ Šioje grupėje ateistai sudaro absoliučią daugumą, tačiau Amerikos visuomenėje santykis yra atvirkštinis: daugiau nei 90 proc. gyventojų tiki į vienokią ar kitokią antgamtinę esybę. Įžymių mokslininkų, neišrinktų į Nacionalinę mokslų akademiją, grupėje tikinčiųjų ir netikinčiųjų santykis yra tarpinis. Šioje, kaip ir žymiausiųjų grupėje, tikintieji sudaro mažumą, bet jų daugiau - apie 40 proc. To galima buvo tikėtis: amerikiečių mokslininkai yra mažiau religingi nei apskritai Amerikos gyventojai, o patys įžymiausi mokslininkai yra mažiausiai religingi iš visų. Šis

tyrimas parodė stulbinamai skirtingą religingumo ir ateizmo santykį: dauguma gyventojų religingi, o intelektualinio elito dauguma yra ateistai.⁵⁴

Gana juokinga, kad vienas svarbiausių kreacionistų tinklalapių „Answers in Genesis“ cituoja Larsono ir Vithemo studiją, be abejo, ne tam, kad patvirtintų, jog su religija kažkas ne taip, bet kad panaudotų ją kaip įrankį vidinėje kovoje su tikinčiais, manančiais, jog evoliucija yra suderinama su religija. Tinklalapis „Answers in Genesis“ skiltyje, pavadintoje *National Academy of Science is Godless to the Core* (Nacionalinė mokslų akademija yra bedievių gūžta),⁵⁵ pateikė (su akivaizdžiu malonumu) baigiamąją pastraipą iš Larsono ir Vithemo laiško *Nature* redaktoriui:

Tuo metu, kai dirbome apibendrinami tyrimo duomenis, NMA [Nacionalinė mokslų akademija] išleido brošiūrą, kuri skatina viešosiose mokyklose dėstyti evoliuciją – šiuo klausimu nesibaigia nesutarimai tarp Jungtinių Valstijų mokslinės bendruomenės ir dalies konservatyvių krikščionių. Brošiūra tikina skaitytojus, kad „Mokslas nesprendžia Dievo buvimo ar nebuvimo klausimo.“ NMA prezidentas Briusas Albertsas (Bruce Alberts) pasakė: „Daug įžymiausių akademijos narių yra labai religingi žmonės; tai žmonės, tikintys evoliucija; tarp jų daug biologų.“ Mūsų tyrimo rezultatai rodo, kad yra kitaip.

Panašu, kad Albertsas pasitelkė NOMA principą dėl priežasčių, kurios aptartos skyriuje „Nevilio Čemberleno evoliucijos mokykla“ (žr. 2 skyrių). Tačiau „Answers in Genesis“ redaktoriai siekia visiškai kitokių tikslų.

JAV Nacionalinės mokslų akademijos atitikmuo Didžiojoje Britanijoje (ir kitose Sandraugos šalyse, kaip antai: Kanada, Australija, Naujoji Zelandija, Indija, Pakistanas, anglakalbės Afrikos šalys ir t. t.) yra Karališkoji mokslo draugija. Tuo pat metu, kai ši knyga buvo ruošiamą spaudai, mano kolegos R. Elizabetė Kornvel (R. Elisabeth

Cornwell) ir Maiklas Stiratas (Michael Stirrat) rašė panašią, bet išsamesnę studiją apie Karališkosios mokslo draugijos narių religines pažiūras. Autorių išvados bus publikuotos vėliau, bet jie maloniai leido čia pacituoti preliminarinius duomenis. Nuomonei įvertinti jie taikė standartinę psichometrinių klausimyną pagal 7 balų Likerto skalę. Apklausti 1074 Karališkosios draugijos nariai, turintys elektroninio pašto adresą (didžioji dalis); atsakė apie 23 proc. (geras rezultatas, atliekant tokio pobūdžio tyrimą). Jiems pasiūlyti įvairūs teiginiai, pavyzdžiui: „Aš tikiu į asmeninį Dievą, kuris rūpinasi kiekvieno žmogaus gyvenimu, girdi ir išklauso maldas, pastebi nuodėmes ir už jas baudžia.“ Respondentas, nurodydamas, kiek jis sutinka su teiginiu, gali rinktis iš septynių atsakymo variantų: nuo 1 (visiškai nesutinku) iki 7 (visiškai sutinku). Kadangi akademikų apklausai Larsonas ir Vithemas taikė trijų, o ne septynių balų skalę, jų ir britų tyrimų rezultatus tiesiogiai lyginti sunkoka, bet abu tyrimai išryškino tą pačią tendenciją. Didžioji Karališkosios mokslo draugijos narių dalis, kaip ir didžioji JAV akademikų dalis, yra ateistai. Tik 3,3 proc. draugijos narių visiškai sutiko su teiginiu, kad egzistuoja asmeninis Dievas (t. y., pasirinko 7 atsakymų skalės variantą), o 78,8 proc. visiškai nesutiko (t. y., pasirinko 1 atsakymo variantą). Jeigu „tikinčiaisiais“ vadinsime tuos, kurie pasirinko 6 ar 7 atsakymo variantus, o „netikinčiaisiais“ - 1 ar 2 variantus, pirmųjų grupę sudaro 213 netikinčiųjų, o antrąją - 12 tikinčiųjų. Panašiai kaip anksčiau nustatė Larsonas ir Vithemas, kaip rašė Bendžaminas Beit-Halamis ir Maiklas Argailis (Michael Argyle), taip ir Kornvel ir Stirato tyrimas atskleidė nedidelę, bet statistškai reikšmingą tendenciją, kad gamtos mokslų srityje dirbančių mokslininkų ateistų dalis yra netgi didesnė negu fizikos mokslų srityje. Daugiau duomenų ir labai įdomių išvadų rasite jų straipsnyje, kai jis bus paskelbtas.⁵⁶

Dabar palikime iškiliausius Nacionalinės akademijos ir Karališkosios draugijos protus ir paklauskime: ar yra duomenų, kad apskritai visuomenėje ateistais dažniausiai tampa išsilavinę ir protingi žmonės? Religingumo ir išsilavinimo lygio, religingumo ir intelekto koeficiento statistinio sąryšio tyrimo rezultatai paskelbti keliuose studijose. Maiklas Sermeris (Michael Shermer) knygoje *How We Believe*:

The Search for God in an Age of Science aprašo didelę atsitiktiniu būdu atrinktų amerikiečių apklausą, kurią jis atliko kartu su kolega Frenku Salovėjumi (Frank Sulloway). Be daugelio kitų įdomių rezultatų, jie atskleidė neigiamą religingumo ir išsilavinimo koreliaciją (kuo labiau išsilavinęs žmogus, tuo mažesnė tikimybė, kad jis religingas). Taip pat nustatyta neigiama religingumo ir domėjimosi mokslu bei religingumo ir politinio liberalizmo (ypač ryški) koreliacija. Nė kiek nestebina nei šie rezultatai, nei teigiama tėvų ir vaikų religingumo koreliacija. Didžiosios Britanijos vaikų pažiūras tiriantys sociologai išsiaiškino, kad tik vienas iš dvylikos vaikų pakeičia tėvų įdiegtą religinių tikėjimą.

Suprantama, įvairūs tyrėjai nustato visokius rodiklius skirtingais būdais, todėl tyrimų rezultatus palyginti kartais būna labai sunku. Metaanalizė - tai sisteminis tyrimų apibendrinimo metodas, kai vertinant nepriklausomus tos pačios rūšies paskelbtus tyrimus, jų metu gauti rezultatai apibendrinami, palyginant visus vienokias išvadas pateikusius straipsnius su visais kitokias išvadas padariusiais straipsniais. Žinau tik vieną religijos ir intelekto koeficiento temai skirtą metaanalizę: tai Polo Belo (Paul Bell) tyrimas, 2002 m. paskelbtas žurnale *Mensa Magazine* („Mensa“ yra draugija, vienijanti aukštą intelekto koeficientą turinčius asmenis; taigi, logiška, kad jų žurnalas publikuoja jiems artimai temai skirtus straipsnius).⁵⁷ Belas padarė šią išvadą: „Nuo 1927 m. atlikti 43 tyrimai, skirti nustatyti religinio tikėjimo ir intelekto ir (arba) išsilavinimo lygio sąryšiu; iš jų tik keturiuose nenustatyta neigiama koreliacija. Taigi, kuo aukštesnis asmens intelekto ar išsilavinimo lygis, tuo mažesnė tikimybė, kad jis bus religingas ar išpažins kokį nors „tikėjimą“.“

Pats metaanalizės pobūdis lemia, kad jos rezultatai yra mažiau konkretūs negu tie, kuriuos pateikė analizuoti tyrimai. Būtų gerai, jeigu būtų atlikta daugiau panašių tyrimų, nuodugniau būtų ištirti tokių elitinių institucijų kaip nacionalinės akademijos nariai, svarbiausių premijų ir medalių, kaip antai Nobelio premija, Krafurdo premija (*Crafoord Prize*), Fyldso medalis (*Fields Medal*), Kioto premija (*Kyoto Prize*), Tarptautinė Kosmoso premija (*International Cosmos Prize*) ir

kt., laureatai. Tikiuosi, kad rengiant būsimus šios knygos leidimus bus galima remtis tokių tyrimų rezultatais. Bet ir atsižvelgiant į turimus rezultatus galima daryti tvirtą išvadą, kad religijos apologetams būtų patiems naudingiau nuolat be atodairos neieškoti religingumo pavyzdžių tarp šviesiausių pasaulio žmonių, ypač mokslininkų.

PASKALIO LAŽYBOS

Didysis prancūzų matematikas Blezas Paskalis (Blaise Pascal) manė, kad, nors ir daug būtų šansų, jog Dievo nėra, kur kas daugiau būtų pralaimėta pasirinkus „neteisingą atsakymą“. Geriau tikėti į Dievą, nes gali laimėti amžiną palaimą, jeigu jis yra, o jeigu jo nėra - tikėjimas tau niekuo nepakenks. Kita vertus, jeigu netiki į Dievą, bet pasirodo, kad klydai, tavęs laukia amžinas prakeikimas, o jeigu buvai teišis ir jo nėra, tada nei laimi, nei pralaimi. Vadinasi aišku, kad čia nėra ko ir galvoti. Tikėk į Dievą.

Tačiau toks samprotavimas yra gana keistas. Juk negaliu pasirinkti tikėjimo kaip kokios politikos. Juk negaliu valios sprendimu nutarti, kad tikiu. Galiu nutarti eiti į bažnyčią, perskaityti Nikėjos tikėjimo išpažinimą, netgi prisiekti krūva Biblijų, kad tikiu kiekvienu ten parašytu žodžiu. Bet dėl to nepradėsiu tikėti, jeigu aš netikiu. Paskalio lažybos gali būti argumentas tik už tai, kad naudinga *apsimesti* tikinčiu į Dievą. Gal jums pasiseks - Dievas, į kurį apsimate tikis, nebus toks visažinis arba nesugebės išvelgti apgaulės. Absurdišką idėją, kad galima tikėti pagal pasirinkimą, kandžiai išjuokė Daglasas Adamsas (Douglas Adams) knygoje *Dirk Gentlys Holistic Detective Agency*. Skaitytojas susipažįsta su robotu, kurio vardas Elektrinis Vienuolis. Tai patogus prietaisas, kurį išsigyjate, kad „atliktų jūsų pareigą tikėti“. Patobulintą modelį reklama giria, kad jis „gali tikėti į tokius dalykus, kuriais netikėtų net Solt Leik Sičio gyventojai“.

Bet kodėl gi mes taip noriai patikime, kad vienintelis būdas įtikti Dievui yra *tikėti* į jį? Kuo tikėjimas toks ypatingas? Argi negali būti, kad Dievas atlygina ir už gerumą, kuklumą ar dosnumą? Arba už

nuoširdumą? Kodėl Dievas negalėtų būti kaip mokslininkas, kuris kaip didžiausią dorybę labiausiai vertina tiesos paiešką? Galų gale, argi Visatos kūrėjas neturėtų *būti* mokslininkas? Kartą Bertrano Raselo paklausė, ką jis darytų, jei numiręs atsidurtų akis į akį su Dievu, klausiančiu, kodėl jis netikėjo. „Per mažai įrodymų, Viešpatie, per mažai įrodymų!“ - nuskambėjo Raselo atsakymas (sakyčiau, nemirtingas). Negi Dievas neturėtų gerbti Raselo už jo didvyrišką skepticizmą (nekalbant apie jo didvyrišką pacifizmą per Pirmąjį pasaulinį karą, dėl kurio buvo pasodintas į kalėjimą) kur kas labiau nei Paskalio už jo bailų išskaičiavimą? Nors mes negalime žinoti, ką pasirinktų Dievas, bet to *žinojimo* mums ir nereikia, kad atmestume Paskalio lažybas. Nepamirškime, juk kalbame apie lažybas, kurių šansai, kaip pripažino pats Paskalis, labai nelygūs. Ar galite *lažintis*, kad Dievas nesąžiningą tikėjimą (ar net nuoširdų tikėjimą) vertina labiau nei sąžiningą skepticizmą?

Įsivaizduokite, kad po mirties susiduriate ne su koku nors kitu dievu, o su pačiu Baalu. Dar įsivaizduokite, kad pavydumu jis nė kiek nenusileidžia savo senam varžovui Jahvei. Gal tokiu atveju Paskaliui geriau visai netikėti negu tikėti ne į tą dievą? Pagalvokite, jau pati dievų ir deivių, dėl kurių galima būtų lažintis, gausybė sužlugdo visą Paskalio argumento logiką. Galimas daiktas, kad Paskalis apie lažybas samprotavo tik juokais. Taip pat juokais ir aš įrodžiau jų absurdiškumą. Tačiau teko sutikti žmonių, pavyzdžiui, pateikiančių man klausimų po paskaitos, kurie kuo rimčiausiai minėjo Paskalio lažybas kaip argumentą už tikėjimą į Dievą - štai kodėl nutariau trumpai jas aptarti.

Kodėl gi baigiant nepagalvojus apie kokias nors atvirkštines lažybas? Tarkime, yra tam tikra - nors ir menka - tikimybė, kad Dievas egzistuoja. Vis dėlto ir tokiu atveju nesunku suprasti, kad statydami už tai, kad jo nėra, galėsime gyventi kur kas geriau ir vertingiau nei pastatę už jo buvimą švaistytumėme brangų laiką jį garbindami, aukodami aukas, kovodami ir mirdami už jį ir t. t. Dabar nesigilinsiu į šią temą, bet skaitytojams ją verta prisiminti skaitant tolesnius skyrius apie tragiškas religingumo ir religinių ritualų pasekmes.

ARGUMENTAS, GRINDŽIAMAS BAJESO TEOREMA

Iš visų man žinomų Dievo buvimo argumentų pats keisčiausias yra neseniai Stiveno Anvino (Stephen Unwin) knygoje *The Probability of God* pateiktas argumentas, grindžiamas Bajeso teorema. Pradžioje abejoju, ar verta jį paminėti, nes jis dar silpnesnis nei kiti, neturi senovės teikiamo autoriteto auros. Tačiau 2003 m. pasirodžiusi Anvino knyga sudomino daugelį žurnalistų. Be to, ją nagrinėjant atsiranda proga susieti kai kurias aiškinimo gijas į vieną visumą. Tam tikra prasme pritariu autoriaus siekiui, nes, kaip rašiau 2 skyriuje, Dievo buvimo klausimą galima tyrinėti - bent iš principo, - kaip mokslinę hipotezę. Beje, ir pats Anvino donkichotiškas užmojis Dievo buvimo tikimybę išreikšti skaičiais žaviai pralinksmina.

Atrodo, kad paskutinio leidimo knygos paantraštę *A Simple Calculation that Proves the Ultimate Truth* (Paprastas skaičiavimas, patvirtinantis galutinę tiesą) pridėjo leidėjas, nes Anvino tekste tokio tvirto pareiškimo nėra. Knygą reiktų priskirti vadovėlių „Kaip...“ tipui; tai tokia *Bajeso teorema žaliems*, kur Dievo buvimo tyrinėjimas yra šmaikštus pavyzdys. Bajeso teoremą Anvinas ne mažiau sėkmingai galėjo aiškinti pasitelkęs hipotetinės žmogžudystės atvejį. Detektyvas rikiuoja įrodymus. Pirštų antspaudai ant revolverio demaskuoja ponį Povienę. Jos įtarimo lygį galima išreikšti tam tikra kiekybine tikimybės išraiška. Tačiau profesorius Slyva turėjo motyvą padaryti ją įtariamąja. Mažiname ponios Povienės įtarimo lygį atitinkamu dydžiu. Teismo ekspertizės rezultatai rodo 70 proc. tikimybę, kad iš revolverio šauta taikliai, iš didelio atstumo - vadinasi, nusikaltėlis gali būti gerai treniruotas kariškis. Suteikiame kiekybinę išraišką mūsų padidėjusiam įtarimui generolo Garstyčios atžvilgiu. Pastorius Žaliukas turėjo patį didžiausią motyvą nužudyti.* Padidinam jo kaltės tikimybės skaitmeninę išraišką. Bet ilgas šviesus plaukas ant aukos švarko, be abejonės,

* Pastorius Žaliukas yra *Cluedo* žaidimo veikėjas; žaidimas, kur yra toks veikėjas, platinamas Didžiojoje Britanijoje, Australijoje, Naujojoje Zelandijoje, Indijoje ir kitose anglakalbėse šalyse, tačiau Šiaurės Amerikoje pastoriaus nebėra - vietoje jo atsirado ponas Žaliukas. Įdomu, kodėl?

yra panelės Raudonytės... ir t. t., ir pan. Detektyvo galvoje susipy nė daugiau ar mažiau subjektyvios kaltumo tikimybės, kreipdamos jo įtarimus į įvairias puses. Bajeso teorema galėtų jam padėti padaryti teisingas išvadas. Tai matematinis įrankis, padedantis susieti apytikres tikimybės ir gauti galutinį sprendimą, turintį apytikrę kiekybinę tikimybės išraišką. Tačiau, žinoma, šios galutinės tikimybės tikslumas priklauso nuo pradinių skaičių tikslumo. Paprastai pradiniai skaičiai būna subjektyvaus vertinimo rezultatai, taigi turi visus subjektyvumo nulemtus trūkumus. Akivaizdu, kad čia taikytinas GIGO (*Garbage In, Garbage Out* - šiukšlės įeina, šiukšlės išeina) principas. Nors „taikytinas“ yra per švelnus žodis, kalbant apie Anvino pasitelktą pavyzdį - Dievo buvimą.

Anvinas – konsultantas rizikos valdymo klausimais – aukštai iškėlęs Bajeso teoremos deglą, įrodinėja jos pranašumą kitų statistinių metodų atžvilgiu. Bajeso teoremos taikymą jis demonstruoja pasitelkdamas ne žmogžudystę, bet pačią didžiausią problemą - Dievo buvimo tikimybę. Pradinė padėtis - visiškas netikrumas, kurį jis nusprendžia išreikšti taip: 50 proc. tikimybė, kad Dievas yra, ir 50 proc. tikimybė, kad Dievo nėra. Toliau pateikia šešis faktus, turinčius įtakos tikimybės duomenims, nustato jų svertines reikšmes, įrašo šešis skaičius į matematinį Bajeso teoremos aparatą ir žiūri, kas iš to išeis. Problema (dar kartą pabrėžiu) yra ta, kad šešios pradinės svertinės reikšmės nėra patikimai nustatyti dydžiai, o tik Stiveno Anvino asmeniniai vertinimai, išreikšti, kad juos galėtų naudoti, skaičiais. Štai tie šeši faktai:

1. Mes turime gėrio jausmą.
2. Žmonės daro blogus dalykus (Hitleris, Stalinas, Sadamas Huseinas).
3. Gamta daro blogus dalykus (žemės drebėjimai, cunamiai, uraganai).
4. Gali įvykti maži stebuklai (pamečiau savo raktus ir paskui juos radau).

5. Gali įvykti dideli stebuklai (Jėzus galėjo prisikelti iš mirusiųjų).

6. Žmonės išgyvena religines patirtis.

Kad ir ko tai būtų verta (mano nuomone, nieko), prasideda Bajeso lenktynės, kur Dievas išsiveržia į priekį, paskui smarkiai atsilieka, tada iš visų jėgų pritempia iki 50 proc. žymos, nuo kurios jis pradėjo, galiausiai baigia, Anvino skaičiavimu, 67 proc. buvimo tikimybe. Bet Anvinas nusprendžia, kad pagal Bajeso teoremą gauta 67 proc. tikimybė yra per maža, ir daro labai keistą manevrą: įveda avarinį rezervą - „tikėjimą“. Dabar Dievo tikimybė padidėja iki 95 proc. Visas skaičiavimas atrodo tiesiog juokingai, bet būtent taip knygoje pateikta. Norėtusi suprasti, kaip jis tai pagrindžia, bet apie tai nieko nepasakyta. Anksčiau man teko išgirsti panašių nesąmonių, paklausus religingų mokslininkų, šiaip tikrai protingų žmonių, kaip jie pagrindžia savo tikėjimą, atsižvelgiant į tai, kad patys pripažįsta, jog jokių įrodymų nėra. Atsakymas: „Sutinku, kad įrodymų nėra. Kaip tik dėl šios priežasties tai vadinama tikėjimu“ (ištariamai su nepalaužiamu įsitikinimu, be menkiausių abejonių).

Keista, bet Anvinas į savo šešių faktų sąrašą neįtraukė nei protingo kūrėjo, nei penkių Tomo Akviniečio „įrodymų“, nei kurio nors iš įvairių ontologinių įrodymų. Jis tiesiog nuo jų atsiriboja: jie neturi jokios įtakos skaičiais išreikštos Dievo buvimo tikimybės skaičiavimui. Šiuos argumentus jis apsvarsto ir, kaip geras statistikas, atmeta kaip netinkamus. Dėl to galėčiau jį pasveikinti, nors protingo kūrėjo argumentą mes atmetame dėl skirtingų priežasčių. Bet tie argumentai, kuriems jis atveria Bajeso atrankos duris, yra, mano nuomone, taip pat silpni. Ką jau kalbėti apie subjektyvias tikimybės svertines reikšmes: mano subjektyvios reikšmės būtų visai kitokios - argi apskritai šiuo atveju subjektyvūs vertinimai turi *kokią nors prasmę*? Jis mano, kad svarus Dievo buvimo įrodymas yra tai, jog žmonės sugeba atskirti gėrį nuo blogio, bet aš nematau jokių priežasčių, dėl kurių šis gebėjimas galėtų vienaip ar kitaip pakeisti pasirinktą pradinę Dievo buvimo tikimybės reikšmę. Šios knygos 6 ir 7 skyriai turėtų išaiškinti,

kad mūsų gebėjimas suvokti, kas yra gerai, o kas blogai, niekaip nėra susijęs su antgamtinės esybės buvimu. Panašiai kaip ir gebėjimas mėgautis Bethoveno koncerto atlikimu, gėrio ir blogio suvokimas (kuriuo ne visada vadovaujamės) niekaip nepriklauso nuo to, ar Dievas yra, ar jo nėra.

Kita vertus, Anvino nuomone, svarus argumentas prieš Dievo buvimo tikymbę yra pats faktas, kad egzistuoja tokie blogi reiškiniai kaip žemės drebėjimai ir cunamiai. Ir šiuo atveju mano ir Anvino nuomones priešingos. Anvinas čia samprotauja kaip dažnas sutrikęs teologas. Teodicėjos (mėginimas paaiškinti, kodėl esant Dievo visagalybei egzistuoja blogis) pastangos šimtmečiais neleido teologams naktimis užmigti. Įtakingas žurnalas *Oxford Companion to Philosophy* blogio problemą vadina „pačia stipriausia priešara tradiciniam teizmui“. Bet tai tik argumentas už tai, kad nėra gero Dievo. Gerumas nėra būtina Dievo hipotezės sąlyga - tai tik pageidautinas priedas.

Reikia pripažinti, kad teologinės pakraipos žmonės dažnai pasižymi nuolatinu negebėjimu atskirti, kur yra tiesa, o kur tai, ką jiems norėtusi laikyti tiesa. Juk bent kiek gudresnis tikintysis į kokį nors antgamtinį protą be jokio vargo įveikia blogio problemą. Galima sugalvoti pikto dievo - tokio, kuris žvelgia iš kiekvieno Senojo Testamento puslapio - koncepciją. Jei kam nors tokia idėja nepatinka, galima sugalvoti kitokio tipo dievą, pavadinti jį Šetonu ir suversti jam kaltę už kosminę kovą su geru dievu, kad pasaulyje įsigalėtų blogis. Dar galima sugalvoti, kad dievas turi užsiimti svarbesniais reikalais nei žmonių bėdos - tai rafinuotesnis sprendimas. Arba sugalvoti, kad dievas nėra abejingas, bet nelaimės yra kaina, kurią žmonijai tenka mokėti už laisvą valią šioje tvarkingoje, dėsniais pagrįstoje visatoje. Nestinga teologų, kurie griebiasi visų minėtų racionalizacijos* variantų.

Jeigu man tektų pakartoti Anvino pratimą su Bajeso teorema, atsižvelgdamas į minėtas priežastis niekaip nekeisčiau pradinės hipotezės (Anvino 50 proc. tikimybės) nei dėl blogio problemos, nei apskritai dėl

* Racionalizacija - vienas pagrindinių psichinės gynybos mechanizmų, kai aplinkybes, priežastis ar poelgius, keliančius nerimą ar stresą, žmogus aiškina iškreipdamas tikrovę, padėję ar savo veiksmų esmę (*vert. past.*).

moralinių klausimų. Bet daugiau apie tai nekalbėsiu, nes nenoriu ginčytis dėl asmeninių nuomonių, kad ir kieno jos būtų - Anvino ar mano.

Netikimybės argumentas yra kur kas stipresnis, nes jis nepriklauso nuo subjektyvaus vertinimo. Jis mums padeda smarkiai nutolti nuo 50 proc. agnosticizmo: priartina prie grynojo teizmo - daugelio teistų nuomone; atveda į visišką ateizmą - mano nuomone. Jį pasitelkiau jau keletą kartų. Vienaip ar kitaip, jis visada baigiasi pažįstamu klausimu: „Kas sukūrė Dievą?“, kuris kyla daugeliui mąstančių žmonių. Pasitelkus Dievo kūrėjo idėją, neįmanoma paaiškinti sudėtingos Visatos struktūros, nes bet koks Dievas, gebantis ką nors sukurti, pats turi būti pakankamai sudėtingas, o tada kyla analogiškas klausimas apie jo atsiradimą. Susiduriame su tipišku begaliniu regresu, kuris negali duoti atsakymo. Pasitelkdamas šį argumentą, kitame skyriuje mėginsiu parodyti, kad, nors Dievo nebuvimo techniškai neįmanoma įrodyti, jo buvimo tikimybė yra labai, nepaprastai maža.

KODĖL BEVEIK TIKRAI DIEVO NĖRA

Visokių religinių sektų kunigai <...> mokslo pažangos bijo kaip raganos ryto šviesos, piktai šnairuodami į lemtinę demaskuotoją, grasinančią suardyti apgaulingų fokusų tinklą, kuriuo jie naudojasi.

THOMAS JEFFERSON

URAGANO SUKURTAS LĖKTUVAS „BOEING 747“

Argumentas, grindžiamas netikimybe, yra stiprus. Nuo seno naudotas kaip protingo kūrėjo argumentas, šiuo metu tai populiariausias argumentas, teigiant Dievo buvimą. Kad ir kaip keista, bet daugeliui teistų jis atrodo neabejotinas ir neginčytinas. Tai tikrai labai įtikinamas ir, ko gero, nenuginčijamas argumentas, bet - dėmesio - jis įrodo teiginį, priešingą tam, kurį nori įrodyti teistai. Tinkamai naudojam argumentą, grindžiamą netikimybe, galima beveik įrodyti, kad Dievo nėra. Statistinių įrodymų, kad Dievo beveik tikrai nėra, pavadinau taip: uragano sukurtas lėktuvas „Boeing 747“.

Pavadinimo idėja kilo prisiminus žaismingą Fredo Hoilo (Fred Hoyle) metaforą apie lėktuvą „Boeing 747“ ir sąvartyną. Nežinau, ar pats Hoilas tai parašė, bet taip teigia jo artimas kolega Čandra Vikramasingas (Chandra Wickramasinghe) ir nėra pagrindo juo abejoti.⁵⁸ Taigi, kaip pasakojama, Hoilas teigė, kad gyvybės atsiradimo Žemėje

tikimybē yra ne didesnē nei šansai, kad per sąvartyną praužēs uraganas sukurtų lēktuvā „Boeing 747”. Kiti šią metaforā ēmē vartoti kalbēdami apie sudētingū organizmū evoliucijā - sritī, kur tokia analogija visai netinka. Žinoma, vienodai netikėtina, kad atsitiktinai sudēlojant atskiras dalis atsiras gyvas arklys, vabalas ar strutis ir kad po uragano rasis sumontuotas „Boeing 747”. Toks iš esmēs yra kreacionistū mėgstamiausias argumentas. Bet tokį argumentā gali pateikti tik tas, kas visiškai nesupranta natūraliosios atrankos mechanizmo, kam atrodo, kad natūralioji atranka - tai atsitiktinumų teorija. Iš tikrųjų natūralioji atranka veikia visai kitaip (teisingai suprantant sąvokā „atsitiktinumas”).

Kreacionistū naudojamas argumentas, paremtas netikimybe, visada įgauna tą pačią bendrąją formā, net ir tada, kai dėl politinių sumetimū kreacionizmas pridengiamas „protingo sumanymo” (*Intelligent Design*) kauke.* Imamas gamtos reiškinys - dažnai gyvas organizmas, atskiras sudētingas jo organas arba dar kas nors: nuo molekulēs iki visos Visatos - ir visai pagrįstai pareiškama, kad jo atsiradimas yra statistiškai netikėtinas. Kartais vartojami informacijos teorijos terminai: reikalaujama, kad darvinizmas paaiškintų, iš kokio šaltinio gyvuose organizmuose atsirado visa juose sukaupta informacija, sąvokā „informacijos turinys” šiame kontekste suprantant kaip netikimybės matą arba „netikėtumo vertę”. Kitais atvejais, pasitelkus nuvalkiotą ekonomistū posakį: nemokamas sūris būna tik pelėkautuose, darvinizmas kaltinamas, kad jis norīs kažką gauti veltui. Toliau šiame skyriuje atskleisiu, kodėl Darvino evoliucijos teorija vienintelė pateikia atsakymā į kitais būdais neįmenamā mįslę - iš kur atsirado informacija. Kaip toliau išsiaiškinsime, ne kas kitas, o Dievo hipotezē bando gauti kažką veltui. Kaip tik Dievas bando suvalgyti nemokamā sūrį ir tuo pačiu metu būti tuo sūriu. Jeigu bandote statistiškai netikėtinos esybės buvimā paaiškinti tuo, kad egzistuoja kūrējas, pats kūrējas turi būti ne mažiau netikėtinas. Dievas - tai tas pat, kas uragano sukurtas lēktuvas „Boeing 747”.

* Protingo sumanymo teoriją kažkas nelabai mandagiai pavadino „pigiu smokingu persirengusiu kreacionizmu”.

Argumentas, grindžiamas netikimybe, teigia, kad sudėtingi objektai negali atsirasti atsitiktinai. Bet daugelis žmonių *supranta* „atsirasti atsitiktinai“ kaip frazės „atsirasti be išankstinio sumanymo“ sinonimą. Todėl nenuostabu, kad atsitiktinio atsiradimo netikimybę jie suvokia kaip sumanymo įrodymą. Darvino natūraliosios atrankos teorija parodo, kad kalbant apie gyvų organizmų atsiradimo netikimybę toks samprotavimas yra visiškai klaidingas. Nors negyvajam pasauliui - pavyzdžiui, kosmologijoje - darvinizmo tiesiogiai taikyti negalima, jis pagilina sąmoningumą žvelgiant ir į tas sritis, kurios yra toli nuo biologijos.

Gilus darvinizmo supratimas moko mus atsargiai vertinti paviršutinišką teiginį, kad vienintelė alternatyva atsitiktinumui yra protingas sumanymas; jis padeda mums suprasti, kaip vyko lėta, laipsniška kaita sudėtingumo link. Dar iki Darvino būta filosofų (pavyzdžiui, Hjuomas), kurie suprato, kad gyvybės atsiradimo netikimybe nereikia, jog ji būtina turėjo būti sumanyta, bet nepajėgė įsivaizduoti, kokia galėtų būti alternatyva. Po Darvino visi turėtume jausti kuo didžiausią nepasitikėjimą pačia „protingo sumanymo“ idėja. Ilgą laiką žmonės buvo pasidavę sumanymo idėjos iliuzijai, bet Darvino teorija turėtų padėti ją vertinti sąmoningiau. Būtų gerai, jei visi galėtų ją pasinaudoti.

NATŪRALIOSIOS ATRANKOS TEORIJA KAIP SĄMONINGUMO ŽADINTOJA

Viename mokslinės fantastikos romane astronautai ilgisi gimtinės: „Tik pagalvok, Žemėje dabar pavasaris!“ Gal iš karto ir nepastebėjote, kas šioje frazėje ne taip. Nenuostabu - Šiaurės pusrutulio viršenybė giliai įstrigusi į daugelio jo gyventojų (netgi tų, kurie jame negyvena) sąmonę. Tai vyksta kaip tik taip - nesąmoningai. Štai kodėl būtina kelti sąmoningumą. Ne dėl smagios pramogos, o dėl daug svarbesnės priežasties Australijoje ir Naujojoje Zelandijoje verta išigyti žemėlapių, kur Pietų polius yra viršuje. Įsivaizduokite, kaip tokie žemėlapiai padėtų susivokti, jeigu kabėtų Šiaurės pusrutulio mokyklų klasėse. Diena

po dienos jie primintų moksleiviams, kad „šiaurės“ žymėjimas viršuje yra tik pasirinkimas ir nereiškia jokio pranašumo dėl „aukštesnės“ padėties. Toks žemėlapis suintriguotų ir paskatintų mąstyti. Grįžę namo vaikai papasakotų tėvams - nepamirškime, kad viena didžiausių dovanų, kurias mokytojas gali duoti mokiniams, yra vaikams suteikta galimybė nustebinti tėvus.

Sąmoningo mąstymo žadinimo svarbą man padėjo suvokti feminisčių patirtis. Be abejo, *herstory* ir *history* priešprieša yra juokinga nesąmonė, jau vien dėl to, kad „his“ žodyje „history“ neturi jokio etimologinio ryšio su vyriškos giminės įvardžiu „his“. Tai taip pat kvaila, kaip vieno Vašingtono tarnautojo atleidimas 1999 m. dėl to, kad neapdairiai pavartojo žodį „niggardly“, tariamai turintį rasinio įžeidimo konotaciją*. Netgi tokie kvailumo pavyzdžiai kaip „niggardly“ ar „herstory“ gali mus kai ko išmokyti, padėti kai ką suvokti. Pasijuokę iš filologinių kuriozų pradėdame suprasti, kad *herstory* parodo istoriją kitu kampu. Sąmoningumo kėlimo avangardas pagarsėjo reikalavimu sulyginti daiktavardžių ir įvardžių giminės vartojimą. Taigi turėtume rašyti: jis ar ji turi įsitikinti, kad jo ar jos stiliaus jausmas pakankamai geras, kad galėtų tai rašyti. Bet žiūrėkime ne į kalbos dalių giminės kategorijų ypatumus, o į tai, kad pusė žmonijos kai kuriais atvejais yra pašalinama iš diskurso. Anglų kalba ypač dažnai moterį tarsi ignoruoja[†]: *man*, *mankind*, *Rights of Man*, *all men are created equal*, *one man one vote*. Kai buvau jaunas, man į galvą neateidavo, kad moterį galėtų įžeisti tokia frazė kaip *the future of man**** Per pastaruosius dešimtmečius mūsų sąmoningumas pasikeitė. Jeigu kas nors ir toliau rašo „man“, o ne „human“, vis dėlto suvokia skirtumą, nesvarbu, ar žodį vartoja dėl

* Angl. *niggardly* - šykštus; menkas. Skamba panašiai kaip įžeidus žodis *nigger* [vert. past.).

** Klasikinė graikų ir lotynų kalbos šiuo atžvilgiu lankstesnės. Lotynų kalbos žodis *homo* (graikų – *anthropo-*) reiškia „žmogiškas“, o *vir* (*andro-*) – „vyras, vyriškas“ ir *femina* (*gynė-*) – „moteris, moteriškas“. Taigi, antropologija yra mokslas apie žmogų, o andrologija ir ginekologija yra dvi su lytimi susijusios medicinos sritys.

*** Angl. *man*: vyras, žmogus. Tad frazės su šiuo žodžiu galima suprasti dvejopai: *man* – žmogus arba vyras; *mankind* – žmonija arba vyriškumas; *Rights of Man* – žmogaus teisės arba vyro teisės; *all men are created equal* – visi žmonės gimsta lygūs arba visi vyrai gimsta lygūs; *one man one vote* – vienas žmogus, vienas balsas arba vienas vyras, vienas balsas; *the future of man* – žmogaus ateitis arba vyro ateitis (vert. past.).

tradicijos, ar tyčia norėdamas įgelti feministėms. Vykstant diskusijoms keitėsi *Zeitgeist* ir kilo sąmoningumas. Poveikio neišvengia net ir tie, kurie tyčia pasirenka neigimą ir toliau atkakliai gina senas idėjas.

Iš feminizmo norėčiau perimti sąmoningumo kėlimo metodą, kuris šiuo atveju padėtų geriau suprasti, kas yra natūralioji atranka. Natūraliosios atrankos teorija ne tik paaiškina gyvybės reiškinį; ji taip pat padeda mums giliau suvokti mokslo galią išaiškinti, kaip be jokio sumanyto plano iš pradinių primityvių darinių atsiranda organizuotos sudėtingos sistemos. Gerai supratę natūraliosios atrankos esmę, galime drąsiau leistis į kitas sritis. Įgytos žinios padės lengviau įžvelgti tose srityse egzistuojančias klaidingas idėjas, kokių kadaise daug būta ir biologijoje. Kas iki Darvino galėjo atspėti, kad tokie objektai kaip laumžirgio sparnas ar erelio akis, kurie atrodė akivaizdžiai kūrėjo *sukurti*, iš tikrųjų yra galutinis produktas, atsiradęs vykstant ilgai ne atsitiktinių, bet visiškai natūralių reiškinų sekai?

Apie tai, kaip darvinizmas gali pažadinti naują mąstymą, liudija jaudinantis ir linksmas Duglaso Adamso pasakojimas apie tai, kaip jis tapo radikaliu ateistu - jis pats pabrėždavo, kad būtent „radikaliu“, kad kas nors jo nepalaikytų agnostiku. Tikiuosi, man bus atleista, kad toliau pateikdamas citatą tarsi reklamuoju save. Pasiteisindamas norėčiau pasakyti, kad Duglaso „atsivertimas“ perskaičius mano ankstesnes knygas - kurias parašiau visai nesiekdamas tokio tikslo - paskatino mane jam skirti šią knygą, kuri siekia kaip tik šio tikslo! Jau po jo mirties išleistoje knygoje *The Salmon of Doubt* perspausdintas interviu, kur žurnalistas jo klausia, kaip jis tapo ateistu. Atsakydamas pradžioje papasakojo, kaip tapo agnostiku, paskui tęsė:

Ir aš vis galvojau, galvojau, galvojau. Bet man neužteko faktų, tad iš tikrųjų išvadų nepadariau. Dievo idėja man atrodė labai abejotina, bet tam, kad sukurčiau gerą darbo modelį, paaiškinantį, tarkim, gyvybę, Visatą ir visa, kas joje yra, man stigo žinių. Bet aš nepasidaviau ir vis skaičiau, ir vis galvojau. Buvau įžengęs į trečią dešimtį, kai pradėjau skaityti apie evoliucijos biologiją, ypač Ričardo Dokinso *The Selfish Gene*, paskui *The*

Blind Watchmaker. Staiga (atrodo, antrą kartą skaitant *The Selfish Gene*) viskas stojo į savo vietą. Ten pateikta koncepcija stebėtinai paprastai, bet labai logiškai paaiškina, kaip atsirado be galo įvairios ir sudėtingos gyvybės formos. Ji man sukėlė tokią pagarbą, kad pagarpa, su kuria tikintieji kalba apie religinę patirtį, atrodo, atvirai kalbant, gana kvaila. Pažinimo sukeltą pagarbą visada vertinu kur kas labiau nei neišmanymo nulemtą pagarbą.⁵⁹

Jo minėta stebėtino paprastumo koncepcija su manimi, be abejo, nėra susijusi. Tai Darvino teorija apie evoliuciją natūraliosios atrankos būdu - puikiausia mokslinė priemonė sąmoningumui kelti. Daglasai, man trūksta tavęs. Tu buvai mano protingiausias, linksmiausias, atviričiausias, šmaikščiausias, aukščiausio ūgio ir turbūt vienintelis „atvertasis“. Tikiuosi, kad ši knyga tave taip pat prajuokintų - nors tikrai ne tiek, kiek tavo knygos prajuokindavo mane.

Moksliaiškai mąstantis filosofas Denas Denetas kartą pasakė, kad evoliucija atmeta patį seniausią žmonių įsitikinimą, kad „tik didelis, sudėtingas ir protingas daiktas gali padaryti mažą daiktą. Aš tai vadinu iš viršaus vykdomo (*trickle-down*) kūrimo teorija. Ietis niekada nesukurs ietininko. Pasaga niekada nesukurs kalvio. Puodas niekada nesukurs puodžiaus.“⁶⁰ Išskirtinis Darvino įnašas į pažinimą yra tai, kad jis atskleidė mechanizmą, kuris veikia taip, kaip žmonių intuityviu įsitikinimu yra neįmanoma veikti; kaip tik čia slypi didžiulė evoliucijos teorijos galia kelti sąmoningumą.

Kad ir kaip keista, bet netgi mokslininkams, dirbantiems kitose nei biologija srityse, labai reikalingas toks sąmoningumo kėlimas. Fredas

Hoilas buvo puikus fizikas ir kosmologas, bet jo klaidingi teiginiai biologijos klausimais - kaip antai: lėktuvo „Boeing 747“ analogija, kaitinimas, kad paleontologai suklastojo *Archeopterikso* fosilijas - liudija, kad jam stigo gilesnio natūraliosios atrankos mechanizmo pažinimo. Manau, kad natūraliosios atrankos teoriją bendrais bruožais jis suprato. Bet to per mažą: matyt, būtina išsigilinti, pasinerti, paplaukioti. Tik po to žmogus gali gerai suvokti jos reikšmę.

Kiti mokslai taip pat įvairiais būdais kelia mūsų sąmoningumą. Fredo Hoilo specialybė - astronomija - tiesiogine ir perkeltine prasme mums parodo mūsų vietą, nuslopina mūsų puikybę iki tokio lygio, kuris dera mažytei mūsų gyvenimo scenai - dulkelei tarp kosminio sprogdimo liekanų. Geologija mums primena, kaip trumpai egzistuojame ir kaip individai, ir kaip rūšis. Ji pakeitė Džono Raskino (John Ruskin) pasaulėjautą, priversdama 1851 m. skausmingai sudejuoti: „O, kaip būtų puiku, jeigu tie geologai man netrukdytų, bet tie siaubingi plaktukai netyla! Girdžiu juos kalant ties kiekviena Biblijos eilute." Taip pat iš esmės evoliucija pakeičia mūsų laiko pojūtį - nenuostabu, juk jos veikimo laikas matuojamas geologinių periodų skale. Tačiau Darvino evoliucijos teorija, ypač natūraliosios atrankos koncepcija, daro ką daugiau. Ji galutinai išsklaido „protingo sumanymo" iliuziją biologijos srityje ir išmoko skeptiškai vertinti bet kokias „sumanymo" hipotezes fizikoje ir kosmologijoje. Manau, kad būtent tai turėjo mintyje Leonardas Saskindas (Leonard Susskind), rašydamas: „Nesu istorikas, bet vis dėlto noriu pareikšti savo nuomonę: šiuolaikinė kosmologija prasidėjo nuo Darvino ir Voleso (Wallace). Skirtingai nei jų pirmtakai, jie pateikė tokį mūsų egzistavimo aiškinimą, kuris visiškai atmetė antgamtinius veiksnius <...> Darvinas ir Volesas sukūrė standartą ne tik biologijos mokslams, bet ir kosmologijai."⁶¹ Norėčiau paminėti dar porą mokslininkų fizikų, kuriems tikrai nereikia aiškinimų apie darvinizmo vertę: Viktoras Stengeris (Victor Stenger), kurio knygą *Has Science Found God? (Ar mokslas surado Dievą? Atsakymas: nesurado)* tikrai verta perskaityti,* ir Piteris Atkinsas (Peter Atkins), kurio *Creation Revisited* ypač mėgstu kaip mokslinės poetinės prozos kūrinių.

Mane nuolat stebina kai kurie teistai, kurie, dar tikrai nepasiekę mano siūlyto gilesnio suvokimo, ėmė džiaugtis natūraliaja atranka kaip „priemone, kurią Dievas naudoja kurdamas pagal savo sumanymą". Evoliucija natūraliosios atrankos būdu labai lengvas ir patogus būdas pasiekti, kad pasaulis būtų pilnas gyvybės. Dievui tiesiog nieko nereikia daryti! Piteris Atkinsas minėtoje knygoje *Creation Revisited*

* Žr. taip pat jo 2007 m. išleistą knygą *God, the Failed Hypothesis: How Science Shows that God Does Not Exist*.

tęsia šią mintį, pateikdamas tingaus Dievo, kuris mėgina kuo mažesnėmis pastangomis sukurti gyvybės pripildytą Visatą, hipotezę ir per samprotavimo grandinę prieina prie logiškos bedieviškos išvados. Neveiklumu Atkinso tingus Dievas pralenkia net XVIII a. Apšvietos deistų įsivaizduotą Dievą: *deus otiosus* - pažodžiui, poilsiaujantis, nedirbantis, neužsiėmęs, nereikalingas, nenaudingas. Žingsnis po žingsnio Atkinas sėkmingai mažina darbus, kuriuos Dievui reikia padaryti, kol galiausiai jam nebereikia nieko daryti: apskritai jis galėtų nesivaržinti ir nustoti egzistuoti. Taip ir girdžiu nepamirštamą Vudžio Aleno (Woody Allen) įžvalgią dejonę: „Jeigu paaiškės, kad Dievas yra, nematau, jog jis bus blogas. Blogiausia, ką apie jį galima pasakyti, yra tai, kad jis prastai dirba.“

NESUPAPRASTINAMA SUDĖTINGA SISTEMA

Darvino ir Voleso išspręstos problemos masto neįmanoma pervertinti. Galima būtų paminėti, pavyzdžiui, anatomiją, ląstelės struktūrą, biochemiją ir elgseną. Tačiau pačius ryškiausius pavyzdžius, kurie esą patvirtina „protingo sumanymo“ veikimą, dėl suprantamų priežasčių parenka autoriai kreacionistai; todėl nusprendžiau, šiek tiek ironiškai, savo pavyzdžius paimti būtent iš kreacionistų teksto. Knygą *Life – How Did It Get Here?*, kurios autorius nenurodytas, organizacija „Watchtower Bible and Tract Society“ išleido šešiolika kalbų ir 11 milijonų tiražu. Atrodo, kad ją mėgstama skaityti, nes geradariai iš įvairių šalių šešis egzempliorius iš tų 11 milijonų man atsiuntė kaip neprašytą dovaną.

Atsitiktinai atvertęs šio anoniminio ir dosniai platinamo leidinio puslapį, matau stiklapintę (*Euplectella aspergillum*), o šalia cituojamas pats seras Deividas Atenboras (David Attenborough): „Žiūrint į sudėtingą šios stiklapinties skeletą, sudarytą iš silicio spikulių, apima nenusakoma nuostaba. Kaip mikroskopinės ląstelės, kurios egzistuoja beveik nepriklausomai viena nuo kitos, sugeba taip bendradarbiauti, kad išskiria milijonus stiklinių adatėlių ir sukuria tokį fantastiškos formos

ir grožio tinklę? To mes nežinome." Tačiau „Watchtower" autoriai nedelsdami įterpia savo repliką: „Bet vieną dalyką mes žinome: atsitiktinumas to negalėjo sukurti." Tiesa, atsitiktinumas to negalėjo sukurti. Dėl to niekas nesiginčija. Kaip tik šią paslaptį - kad tokių reiškinų kaip *Euplectella* skeleto atsiradimas yra statistiškai netikėtinas - turi išaiškinti kiekviena gyvybės teorija. Kuo mažesnė statistinė tikimybė, tuo mažiau šansų, kad struktūra atsirado atsitiktinai - štai ką reiškia netikimybė. Tačiau klaidingai teigiama, kad netikimybės - gyvybės atsiradimo - paslaptis aiškinama tik tokia alternatyva: arba „protingas sumanymas", arba atsitiktinumas. Tikroji alternatyva: arba „protin-gas sumanymas", arba natūralioji atranka. Kadangi gyvi organizmai pernelyg sudėtingi ir atsitiktinis atsiradimas yra visiškai netikėtinas, gyvybės raidos atsitiktinumu paaiškinti neįmanoma ir nė vienas sveiko proto biologas taip niekada neaiškino. „Protingo sumanymo" veikimu taip pat negalima, kaip pamatysime toliau, išaiškinti netikimybės paslapties; bet dabar norėčiau toliau panagrinėti klausimą, į kurį turi atsakyti kiekviena gyvybės teorija: kas yra atsitiktinumo alternatyva?

Kituose „Watchtower" išleistos knygos puslapiuose matome nuostabų augalą - triskiautę kartuoelę (*Aristolochia trilobata*), kurios visos dalys atrodo dailiai suprojektuotos taip, kad vabzdžius pagautų, apvoliotų juos žiedadulkėmis ir pasiųstų į kitą pypkės pavidalo žiedą. Įmantrus žiedo puošnumas paakina „Watchtower" knygos autorius paklausti: „Ar galėjo visa tai atsirasti atsitiktinai? Ar čia matome protingo sumanymo rezultatą?" Pakartosime dar kartą: žinoma, tai negalėjo atsitikti atsitiktinai. Ir negali būti tokios alternatyvos: arba „protin-gas sumanymas", arba atsitiktinumas. Atsitiktinumo alternatyva gali būti tik natūralioji atranka - labiausiai įtikinamas, nuoseklus ir darnus aiškinimas iš visų kada nors pasiūlytų. „Protingo sumanymo" idėjai tinka tie patys kontrargumentai kaip ir aklo atsitiktinumo versijai. Ji taip pat negali išaiškinti didelės statistinės netikimybės paslapties. Kuo labiau kas nors netikėtina, tuo labiau netikėtinas darosi ir „protingas sumanymas". Įdėmiau pažvelgus paaiškėja, kad protingo sumanymo koncepcija klausimą tik dar labiau supainioja. Kaip minėjau, netrukus iškyla dar sunkesnis klausimas dėl paties kūrėjo (jo ar jos) kilmės.

Bet kokia esybė, gebanti sukurti tokį netikėtiną kūrinį kaip triskiautė kartuolė (ar visata), būtų dar labiau netikėtina negu triskiautė kartuolė. Dievas ne išvaduoja iš uždaro klausimų rato, o tik dar labiau supainioja.

Verčiame toliau „Watchtower“ kūrinio puslapius ir randame poetišką didžiojo mamutmedžio (*Sequoiadendron giganteum*) aprašymą. Šį medį ypatingai mėgstu, nes vienas auga mano sode - dar kūdikis, jam tik apie šimtas metų, bet jau dabar yra aukščiausias medis apylinkėse. „Atsirėmęs į mamutmedį, žvelgdamas į dangun šaunantį gigantišką kamieną, žmogus, toks menkas šalia milžino, gali tik nebylus iš nuostabos stebėtis jo didybe. Ar gali kas nors patikėti, kad tas įstabus milžinas ir mažytė sėkla, kurioje slypi jo užuomazga, yra ne kūrėjo sukurti?“ Dar kartą pakartosiu - ne, tikrai negalima patikėti, jeigu manote, kad vienintelė kūrėjo alternatyva yra atsitiktinumas. Bet leidinio autoriai ir vėl nepamini tikrosios alternatyvos - natūraliosios atrankos: gal todėl, kad jos tiesiog nesupranta, gal todėl, kad nenori suprasti.

Visi augalai - ir smulkūs progailiai, ir stambūs nektareniai - gyvybinei veiklai reikalingą energiją gauna fotosintezės būdu. Ir vėl „Watchtower“ autoriai samprotauja: „Fotosintezės proceso metu vyksta apie septyniasdešimt atskirų cheminių reakcijų, - sakė vienas biologas. - Tai tikrai stebuklinga.“ Žalieji augalai vadinami gamtos „fabrikais“ - gražūs, idealiai tylūs, neteršiantys aplinkos, gaminantys deguonį, valantys vandenį ir maitinantys visą pasaulį. Ar galėjo jie atsirasti atsitiktinai? Ar galima tuo patikėti?“ Ne, tikrai tuo negalima patikėti; tačiau atsakymas nerandamas vien tik pateikiant daugybę panašių pavyzdžių. Kreacionistų „logika“ visada vienoda. Imamas vienas ar kitas gamtos reiškiny, kuris yra pernelyg netikėtinas, pernelyg sudėtingas, pernelyg gražus, pernelyg nuostabus, kad būtų galėjęs atsirasti atsitiktinai. Jeigu ne atsitiktinumas, tai tik „protingas sumanymas“ - nieko kita autoriai negali įsivaizduoti. Taigi visa tai padarė kūrėjas. Šiai ydingai logikai mokslas visada pateikia tą patį atsakymą. Atmetus atsitiktinio atsiradimo idėją, protingo sumanymo koncepcija nėra vienintelė alternatyva. Geresnė alternatyva - natūraliosios atrankos teorija. Dar daugiau, protingo sumanymo koncepcija netgi nėra

tikra alternatyva, nes ja remiantis aiškinimas baigiasi dar sunkesniu klausimu: kas sukūrė kūrėją? Nei atsitiktinio atsiradimo versija, nei protingo sumanymo koncepcija neišsprendžia statistinės netikimybės problemos, nes pirmoji pati yra ta sprendžiama problema, o antroji galiausiai ja tampa. Tik natūraliosios atrankos teorija duoda atsakymą. Iš visų kada nors siūlytų aiškinimo versijų ji vienintelė tinkamai išaiškina. Tai ne tik tinkamas, bet ir stulbinamai darnus, įtikinantis išaiškinimas.

Kodėl natūraliosios atrankos teorija sėkmingai sprendžia netikimybės problemą, kurios neįveikė nei atsitiktinumo versija, nei „protingo sumanymo“ koncepcija? Natūralioji atranka yra kumuliacinis procesas: atskirus proceso etapus atitinka maži netikimybės problemos elementai. Kiekvienas elementas yra gana netikėtinas, bet nėra visiškai neįmanomas. Kai daugybė tokių gana netikėtinų įvykių sudaro seką, galutinis kumuliacijos produktas yra iš tikrųjų labai labai labai netikėtinas, pernelyg netikėtinas, kad atsirastų atsitiktinai. Būtent šiais galutiniais produktais kreacionistai iki nuobodumo atkakliai grindžia savo argumentus. Kreacionistai daro esminę klaidą, nes traktuoja statistškai netikėtino objekto atsiradimą kaip vienintelį, iš karto pasireiškiantį įvykį. Jie visiškai nesupranta, kokia galia pasireiškia lėta pokyčių *kumuliacija*.

Savo knygoje *Climbing Mount Improbable* (Kopimas į Netikėtiną kalną) problemą mėginau paaiškinti metaforiškai. Tarkime, vienas kalno šlaitas yra stati uola, užkopti neįmanoma, bet kitoje pusėje yra nuolaidus šlaitas iki pat viršūnės. Ant viršūnės yra toks sudėtingas darinys kaip akis ar bakterijų prokariotinis žiuželis, kuris veikia kaip vartytuvas. Manyti, kad tokie sudėtingi dariniai staiga savaime atsirado, būtų taip pat absurdiška, kaip tikėtis vienu šuoliu nuo papėdės liuoktelėti ant aukštos viršūnės. Tačiau evoliucija apeina kalną iš kitos pusės ir palengva kopia į viršų - kaip paprasta! Laipsniško kopimo nuožulniu šlaitu pranašumas, palyginti su mėginimu iškart užšokti ant viršūnės, toks akivaizdus, kad net keistoka, kodėl iki Darvino niekas to nepastebėjo. Tuo metu, kai Darvinas įminė šią mįslę, jau buvo praėję beveik du šimtmečiai nuo Niutono *annus mirabilis*, nors pastarojo spręstos problemos tikriausiai buvo kur kas sudėtingesnės.

Kita visiškos netikimybės metafora - banko seifo užrakto kodas. Teoriškai galvojant atrodytu, kad banko vagiui gali pasisekti atsitiktinai surinkti teisingą skaičių derinį. Praktika kitokia: seifo užrakto kodavimo mechanizmas yra sukonstruotas taip, kad tai būtų praktiškai arba visiškai neįmanoma - panašiai kaip neįmanomas Fredo Hoilo lėktuvo „Boeing 747“ atsiradimas iš sąvartyno. Tačiau įsivaizduokite prastos konstrukcijos užrakto kodavimo mechanizmą, kuris spėliojimo metu po truputį pateikia užuominų, panašiai kaip „šalta - karšta“ vaikiškame žaidime. Po kiekvieno teisingai nustatyto skaičiaus seifo durys atsiveria vis labiau ir pro jas iškrenta vis daugiau pinigų. Vagišiuui neprireiks daug laiko susigriebti visus pinigus.

Kreacionistai, mėginantys savo naudai panaudoti netikimybės argumentą, visada daro prielaidą, kad biologinė adaptacija vyksta pagal principą „viskas arba nieko“. Kitas klaidingos prielaidos „viskas arba nieko“ variantas - „nesupaprastinama sudėtinga sistema“ (*irreducible complexity*). Akis arba mato, arba ne. Sparnas arba tinka skristi, arba ne. Kreacionistų nuomone, naudingų tarpinių galimybių negali būti. Tačiau iš tikrųjų yra kitaip. Tikrovėje esama gausybės tarpinių formų ir galimybių - teorija kaip tik tai ir numato. Gyvybės užrakto kodas veikia pagal principą „šilčiau, šalčiau, šilčiau“. Realus gyvenimas, kopdamas į Netikėtiną kalną, ieško lengvesnio kelio ir nuožulnesnio šlaito, o kreacionistai taip įsispoksojo į stačią uolą, kad nepastebi kito kelio.

Darvinas paskyrė visą knygos *Rūšių kilmė* skyrių „sunkumams, su kuriais susiduria natūraliosios atrankos teorija“. Suprantama, kad trumpame skyriuje Darvinas negalėjo numatyti ir aptarti visų vadinamųjų sunkumų, iškilusių iki šių dienų. Prie didžiausių sunkumų jis priskyrė „nepaprasto tobulumo ir sudėtingumo organus“, kuriuos kai kas klaidingai apibūdina kaip „nesupaprastinamai sudėtingus“. Darvinas išskyrė akį kaip ypatingai painią problemą: „Atvirai kalbant, visiškai absurdiška daryti prielaidą, kad natūraliosios atrankos būdu galėjo susiformuoti akis su visais nepakartojamais įtaisais, kurie skirti pagal atstumą nustatyti maksimalų ryškumą, praleisti skirtingą šviesos kiekį ir koreguoti sferinę ir chromatinę aberaciją.“ Šio sakinio sužavėti

kreacionistai nepaliauja kartoti. Neverta ir sakyti, kad jie niekada necituoja to, kas parašyta toliau. Iš tikrųjų tai nėra atviras Darvino pripažinimas, demaskuojantis jo teoriją, o retorinė figūra. Jis nori pritraukti oponentus arčiau, kad paskui juos stipriau paveiktų aiškinimo jėga. Jėga - tai, be abejo, išsamiai Darvino išdėstyta istorija apie tai, kaip palaipsniui, etapais vyko akies evoliucija. Nors Darvinas nevartojo tokių pasakymų kaip „nesupaprastinamas sudėtingumas" ar „lėtas kopimas į Netikėtino kalno viršūnę", bet abiejų esmę neabejotinai suprato.

„Kokia nauda iš pusės akies?" ir „kokia nauda iš pusės sparno?" - taip klausti mėgsta „nesupaprastinamų sudėtingų sistemų" argumento šalininkai. Jie teigia, kad biologinis objektas yra nesupaprastinama sistema, jeigu pašalinus vieną ar kelias dalis, visos kitos nustoja veikti. Nurodo akivaizdžius pavyzdžius: akys ir sparnai. Bet pakanka tik truputį pamąstyti ir tuoj pastebėsime, kad teiginys nepagrįstas. Jeigu sergančiam katarakta žmogui yra pašalintas lęšiukas, aiškaus vaizdo be akinių jis nemato, bet vis dėlto regėjimo pakanka, kad neatsimuštų į medį ar nenukristų nuo skardžio. Pusė sparno tikrai blogiau nei visas sparnas, bet geriau negu visai be sparno. Pusė sparno gali išgelbėti gyvybę krintant nuo tam tikro aukščio medžio. Turint 51 procentą sparno, galima saugiai nukristi ir nuo truputį aukštesnio medžio. Tam tikra procentinė dalis sparno suteikia daugiau galimybių išsigelbėti negu truputį mažesnis sparniukas. Mintyse atliekant bandymą su daliniais sparnais ir kritimu iš įvairaus aukščio medžių, galima teoriškai suvokti, kad turi būti nuoseklus pranašumo gradientas nuo 1 procento iki 100 procentų. Realiuose miškuose apstu visokių sklandančių ir krintančių padarų, kurie praktiškai mums parodo kiekvieną kelio pakopą šiuo konkrečiu Netikėtino kalno šlaitu.

Pagal analogiją su įvairaus aukščio medžiais galime įsivaizduoti atvejus, kai pusę akies turintis gyvūnas išsigelbsti, o tas, kuriam liko 49 procentai akies, žūva. Nuoseklūs gradientai atsiranda dėl skirtingų apšvietimo sąlygų, nevienodų atstumų, iš kurio sugebėsi pastebėti grobį - arba grobuonį. Kaip sparnų ir skridimo paviršių atveju, taip ir kalbant apie akis, galimus tarpinius variantus ne tik lengva įsivaizduoti - gyvūnijos pasaulyje jų gausybė. Plokščiosios kirmėlės akis pagal visus parametrus yra kur kas mažiau nei pusė žmogaus akies. Galva-

kojo *Nautilus* (ir galbūt jo išnykusių giminaičių amonitų, klestėjusių paleozojaus ir mezozojaus erų jūrose) akis pagal savybes yra tarpinė tarp plokščiosios kirmėlės ir žmogaus akių. Skirtingai nei plokščiosios kirmėlės akis, kuri skiria šviesą ir šešėlį, bet nemato vaizdo, galvakojo *Nautilus* akis, kurios sandara panaši į *camera obscura*, mato vaizdą, bet - palyginti su mūsų matomu vaizdu - miglotą ir neryškų. Nors regos kokybės tobulėjimo neįmanoma išreikšti tiksliais skaičiais, bet nė vienas sveiko proto stebėtojas neneigs, kad šių ir kitų bestuburių akys yra geriau negu jokių akių. Jų akys yra ant ištisinio ir nuožulnaus šlaito, tam tikroje kelio vietoje į Netikėtino kalno viršūnę, o mūsų akys priartėjo prie viršūnės - ne pačios aukščiausios, bet gana aukštos. Akies ir sparno evoliuciją aptariau atskiruose knygos *Climbing Mount Improbable* skyriuose, parodydamas, kaip lengvai galėjo vykti jų evoliucija, palengva (nors, turbūt, ne taip jau ir palengva) kaupiantis nedideliams pokyčiams, todėl čia tuo ir baigiu šią temą.

Įsitikinome, kad akys ir sparnai tikrai nėra nesupaprastinamai sudėtingi, bet įdomiausia ne šie konkretūs pavyzdžiai, o bendro pobūdžio išvada. Tai, kad tiek daug žmonių taip smarkiai klydo, vertindami šiuos akivaizdžius atvejus, turi įspėti visus nedaryti skubotų išvadų dėl kitų atvejų, kurie ne tokie akivaizdūs, pavyzdžiui, ląstelės organelės ir biocheminiai mechanizmai, nors šiuo metu kaip tik taip daro kreacionistai, kurie dengiasi politiškai naudingą eufemizmu: „protingo sumanymo teoretikai“.

Taigi nepamirškime pamokos, kad reikia atsargumo: neverta pasukbomis skelbti, kad kažkas yra nesupaprastinama sudėtinga sistema; gali būti, kad jūs į kai ką svarbaus neatsižvelgėte arba nepakankamai įsigilinote. Kita vertus, mums, mokslininkams, taip pat nedera apsigauti dogmatiško pasitikėjimo skraiste. Galbūt gamtoje kažkur realiai egzistuoja kažkas, *tikrai* esantis nesupaprastinama sudėtinga sistema, dėl kurios sklindus gradientas, vedantis į Netikėtino kalno viršūnę, tampa neįmanomas. Kreacionistai teisingai sako, kad Darvino teorija būtų sugriauta, jeigu pavyktų įrodyti, jog egzistuoja tikrai nesupaprastinama sudėtinga sistema. Pats Darvinas apie tai kalbėjo: „Jeigu būtų įmanoma įrodyti, kad egzistuoja sudėtingas organas, kuris negalėjo susiformuoti vykstant daugybei nuoseklių mažų pokyčių, mano teorija

būtų visiškai paneigta. Tačiau tokio atvejo aš neradau." Tokio atvejo nerado ne tik Darvinas, bet ir niekas nuo jo laikų, nors ieškojo labai atkakliai, sakyčiau, netgi desperatiškai. Kandidatų į kreacionistų šventojo Gralio titulą siūlyta daug. Nė vienas neišlaikė patikrinimo.

Tarkime, tikrai nesupaprastinama sudėtinga sistema būtų surasta ir sugriautų Darvino teoriją. Ar tokiu atveju ji nepakirstų ir „protingo sumanymo“ koncepcijos? Galima sakyti, kad ji *jau* pakirto „protingo sumanymo“ koncepciją, nes, kaip sakiau ir vėl pakartosiu, kad ir kaip mažai mes žinome apie Dievą, vienas dalykas yra neabejotinas: jis turėtų būti labai labai labai - ir, matyt, nesupaprastinamai - sudėtingas!

„BALTŪJŲ DĖMIŲ“ GARBINIMAS

Nesupaprastinamų sudėtingų sistemų pavyzdžių ieškojimas yra iš esmės nemokslinis tiesos ieškojimo būdas: tai dar vienas argumentacijos, pagrįstos savo neišmanymu, atvejis. Šiuo atveju remiamasi tokia pat klaidinga logika, kaip „baltųjų dėmių Dievo“ (*God of the Gaps*) strategija, kurią sukritikavo teologas Dytrichas Bonhoferis (Dietrich Bonhoeffer). Kreacionistai įnirtingai ieško šiuolaikinio žinojimo ir pasaulio supratimo „baltųjų dėmių“. Suradus kokią nors spragą, *būtinai teigiama*, kad ją paaiškinti galima tik Dievo buvimu. Tokiems mąstantiems teologams kaip Bonhoferis nerimą kelia tai, kad vykstant mokslo pažangai tų „baltųjų dėmių“ lieka vis mažiau ir galima spėti, kad vieną dieną Dievui nebeliks ką veikti ir kur pasislėpti. Tačiau mokslininkams rūpi kas kita. Nežinojimo pripažinimas yra neatsiejamas nuo mokslinės veiklos. Dar daugiau - nežinojimas yra džiaugsmingas iššūkis tyrinėti ir sužinoti. Kaip rašė mano draugas Metas Ridlis (Matt Ridley): „Daugumai mokslininkų nuobodu užsiiminėti tuo, kas jau atrasta. Akstiną jiems suteikia tai, kas nežinoma.“ Mistikai dievina paslaptis ir trokšta, kad jos išliktų. Paslaptis mėgsta ir mokslininkai, bet dėl kitų priežasčių: jos duoda darbo. Apibendrintai kalbant, viena didžiausių religijos blogybių yra tai, kad ji žmones moko, jog tenkinimasis nežinojimu yra dorybė. Prie šios temos dar grįšiu 8 skyriuje.

Tikrajam mokslui būtina pripažinti nežinojimą ir laikinas klaidas. Todėl negatyvi pagrindinė strategija, kuria kreacionizmo propagandistai siekia rasti mokslinio žinojimo „baltąsias dėmes“ ir būtinai jas priskirti „protingo sumanymo“ sričiai, yra, švelniai tariant, nevykusi. Pateiksiu hipotetinį, bet įprastą strategiją atspindintį, pavyzdį. Kreacionistas sako: „Smulkiadėmės žebenkštinės varlės* alkūnės sąnarys yra nesupaprastinama sudėtinga sistema. Bet kuris atskiras jos elementas yra bevertis, jeigu nėra visumos. Lažinuosi, kad jums nepavyks paaiškinti, kaip smulkiadėmės žebenkštinės varlės alkūnės sąnarys galėjo atsirasti vykstant lėtiems laipsniškiems pokyčiams.“ Jeigu mokslininkas negali akimirksniu išsamiai atsakyti, kreacionistas tuoj pat daro *neišvengiamą* išvadą: „Aha, čia neišvengiamai laimi alternatyvi - „protingo sumanymo“ - teorija.“ Betgi žiūrėkite, kokia iškreipta logika: jeigu teorija A negali ko nors paaiškinti, tai teorija B turi būti teisinga. Ar verta sakyti, kad ši logika priešingo teiginio nepripažįsta. Turime iš karto sutikti su neišvengiamai teisinga teorija net nepatikrinę, ar ji iš tikrųjų gali paaiškinti tai, ko negalėjo paaiškinti ginčijama teorija. „Protingo sumanymo“ teorija sau suteikė tokią magišką kortą, kuri atleidžia nuo griežtų reikalavimų - jie taikomi tik evoliucijai.

Dar kartą noriu pabrėžti, kad kreacionistų manipuliacijos trukdo tam, kas mokslininkui yra natūralu ir net būtina - džiaugtis (laikinu) netikrumu. Dėl politinių priežasčių ne vienas šiuolaikinis mokslininkas suabejotų prieš sakydamas: „Ką gi, įdomus klausimas. Kaip iš tikrųjų išsivystė žebenkštinės varlės alkūnės sąnarys? Nesu žebenkštinių varlių specialistas. Turėčiau nueiti į universiteto biblioteką ir patikrinti. Gal koks diplomantas parengtų darbą šia tema?“ Vos tik mokslininkas ištartų tokius žodžius, net nelaukiant, kol studentas pradėtų darbą, būtų padaryta neišvengiama išvada, kuri taptų kategoriška antrašte kreacionistų brošiūroje: „Žebenkštinę varlę neabejotinai sukūrė Dievas.“

Akivaizdu, metodologinis mokslo poreikis ieškoti nežinojimo sričių, kad galėtų imtis tyrimų, kaip diena nuo nakties skiriasi nuo kreacionistų siekio rasti nežinojimo sritis ir iškart paskelbti jas savo teorijos

* Pramanytas padaras. Autorius, matyt, pašiepia manipuliacinę kreacionistų strategiją (vert. pas t).

teisingumo įrodymais. Protingo sumanymo teorijai nereikia turėti savo įrodymų. Ji kaip piktžolė veši mokslinio žinojimo nenušviestuose plotuose. Tai nesuderinama su mokslo poreikiu tuos plotus identifikuoti, apibūdinti ir iširti. Šiuo klausimu mokslui pritaria tokie intelektualūs teologai kaip Bonhoferis; jie kartu kovoja su bendru priešu: naivia, populistine teologija ir kreacionistų „baltųjų dėmių“ teologija.

Kreacionistų pomėgis manipuliuoti paleontologijos „baltosiomis dėmėmis“ simbolizuoja visą jų „baltųjų dėmių“ teologiją. Kartą skyrių apie vadinamąjį kambro sproginą pradėjau sakiniu: „Toks išpūdis, kad fosilijos čia atsirado be jokios evoliucijos.“ Tai buvo tik retorinė priemonė, siekiant sudominti skaitytoją toliau pateikiamu paaiškinimu. Dabar liūdnos patirties pamokytas stebiuosi, kaip galėjau nenumatyti, kad mano aiškinimo stiliumi bus manipuliuojama, o pirmasis sakinyš piktadžiugiškai cituojamas neatsižvelgiant į kontekstą. Kreacionistus džiugina paleontologijos „baltosios dėmės“. Na, jie džiaugiasi visomis „baltosiomis dėmėmis.“

Daugybę evoliucinių pokyčių sklandžiai patvirtina daugiau ar mažiau nenutrūkstama tarpinių fosilijų seka. Esama ir nepatvirtintų, nes nerasta jokių liekanų - tai ir yra garsiosios „baltosios dėmės“. Maiklas Sermeris (Michael Shermer) taikliai pažymėjo, kad atradus naują fosiliją, kuri kaip trūkstama grandis patenka į „baltosios dėmės“ vidurį, kreacionistai paskelbia, kad dabar „baltųjų dėmių“ yra dvigubai daugiau! Bet dar kartą atkreipkite dėmesį, kaip apsukriai jie įrodinėja. Jeigu nerasta fosilijų, patvirtinančių tam tikrą evoliucinį pokytį, daroma neabejotina išvada, kad evoliucinio pokyčio nebūta - taigi čia galėjo pasidarbuoti tik Dievas.

Reikalavimas, kad kiekvienas evoliucijos ar kito mokslo žingsnelis būtų patvirtinamas daiktiniais įrodymais, yra visiškai nelogiškas. Tai tas pat, kaip reikalauti, kad prieš nuteisiant ką nors už žmogžudystę, būtų pateiktas vaizdo įrašas, parodantis kiekvieną nusikaltėlio žingsnį iki pat nusikaltimo - ir kad netrūktų nė vieno kadro. Fosilijomis tampa nepaprastai mažytė negyvų organizmų dalis, taigi mums pasisekė, kad radome tiek daug tarpinių suakmenėjusių liekanų. Kitais atvejais fosilijų galime neturėti, bet evoliuciją ne mažiau įtikinamai

gali įrodyti kiti šaltiniai, kaip antai molekulinė genetika ir geografinis paplitimas. Kita vertus, evoliucijos teorija aiškiai nurodė, kad atradus nors *vieną fosiliją netinkamame geologiniame sluoksnyje*, galima būtų suabejoti visa teorija. Kai karštas Poperio* šalininkas atkakliai Dž. B. S. Holdeino (J. B. S. Haldane) klausė, koku atveju evoliucijos teorija galėtų būti paneigta, jis suniurnėjo garsiąją frazę: „Triušio fosilijos ankstesniame nei kambro sluoksnyje.“ Tokių anachronistinių liekanų iki šiol nerasta, nors kreacionistai skelbė pasakas (visiškai paneigtas), kad ankstyvojo karbono kloduose rastos žmonių kaukolės ir gretimai palikti dinosauro ir žmogaus pėdsakai.

Kreacionisto galvoje yra tik vienas „baltųjų dėmių“ paaiškinimas - tai Dievo veiklos įrodymas. Tą patį jis daro ir kiekvienu atveju, kai į Netikėtino kalno viršūnę dar neatrasti patogūs šlaitai ir matoma tik stati uola. Kiekviena mokslo sritis, kur trūksta duomenų ar supratimo, neišvengiamai priskiriama Dievui. Žaibiškai skelbiami pareiškimai apie vieną ar kitą objektą, kad tai „nesupaprastinama sudėtinga sistema“, liudija apie ribotą vaizduotę. Akis, bakterijų žiuželis, biocheminis procesas ar kitas biologinis objektas *paskelbiamas* nesupaprastinama sudėtinga sistema. Ir taškas. Nė menkiausios pastangos *įrodyti* tą nesupaprastinamą sudėtingumą. Nepaisydami anksčiau gautų skaudžių pamokų dėl akies, sparno ir daugybės kitų dalykų, tie žmonės apie kiekvieną naują kandidatą į abejotiną statusą savo dekretu paskelbia, kad tai akivaizdi, savaime aiški nesupaprastinama sudėtinga sistema. Ką gi, pagalvokime. Norint nesupaprastinamą sudėtingą sistemą pateikti kaip protingo sumanymo įrodymą, juk negalima tiesiog nurodyti - tegul ji būna. Juo labiau negalima paskelbti - tebūnie kūrėjas. Kas leidžia sau taip elgtis, galėtų ir taip pareikšti: žebenkštinė varlė (vabalas bombonešis ir t. t.) įrodo, jog yra protingas sumanymas, ir taškas. Be jokių įrodymų ir argumentų. Bet tai neturi nieko bendra su mokslu.

Minėtų samprotavimų įrodinėjimo logika yra maždaug tokia: „Aš, [įrašykite savo vardą], asmeniškai niekaip negaliu įsivaizduoti, kaip

* Karlas Raimundas Poperis (Carl Raimund Popper) iškėlė mokslinių teorijų paneigiamumo (*falsifiability*) koncepciją. Joje sakoma, kad nesvarbu, kiek turima patvirtinančių įrodymų - vieno atvejo užtenka visai teorijai paneigti (*vert. past.*).

[įrašykite biologinio reiškimo pavadinimą] galėjo atsirasti laipsniško kitimo būdu. Vadinasi, tai yra nesupaprastinama sudėtinga sistema. Tai reiškia, ji buvo kūrėjo sukurta." Kai pateikiama tokia argumentacija, pasidaro akivaizdu, kad ją sugriautų mokslininkų surasta tarpinė grandis ir netgi galimos tarpinės grandies hipotezė. Jeigu mokslas ir nepateiktų jokio aiškinimo, vis tiek teiginys, kad „protingo sumanymo" teorija paaiškina geriau, prieštarauja elementarios logikos taisyklėms. „Protingo sumanymo" teorija pagrįsta tingaus ir defetistinio proto samprotavimais. Tai tipiškas „baltųjų dėmių Dievo" teologijos samprotavimas, kurį anksčiau praminiau argumentu, pagrįstu asmeniniu neišmanymu.

Įsivaizduokime, kad kas nors parodo mums tikrai puikų magijos triuką. Garsusis fokusininkų duetas Penas (Penn) ir Teleris (Teller) rodydavo tokį triuką: abu iš pistoleto vienu metu šauna vienas į kitą ir abu lūpomis pagauna kulka. Prieš užtaisant pistoletus, ant kulką daromos identifikavimo žymos, visą procedūrą iš arti stebi publikos savanoriai, kurie išmano ginklus, pašalinamos visos galimybės kaip nors apgauti. Baigiasi tuo, kad Telerio pažymėta kulka atsiduria Peno, o kulka su Peno žymomis - Telerio lūpose. Aš [Ričardas Dokinsas], kad ir kaip stengiuosi, niekaip negaliu suprasti, kur čia gudrybė. Iš mano ikimokslinio periodo smegenų gilumos išlenda argumentas, pagrįstas neišmanymu, ir vos nepriverčia manęs pasakyti: „Tai turbūt stebuklas. Nėra mokslinio paaiškinimo. Tai tikrai antgamtinis reiškinys." Bet čia prabyla mokslinio išsilavinimo balselis, sakantis visai ką kita. Penas ir Teleris yra visame pasaulyje garsūs iliuzionistai. Jų triuką galima paaiškinti. Bėda tik ta, kad esu pernelyg naivus ar nepastabus, gal man stinga vaizduotės, kad suprasčiau. Tokia yra normali reakcija į iliuzionisto triuką. Tokia turėtų būti ir normali reakcija į biologinį reiškinį, kuris atrodo nesupaprastinamai sudėtingas. Žmonės, kurie skubotai daro išvadas apie antgamtinį reiškinio pobūdį, remdamiesi tik savo nuostaba, nėra protingesni už lengvatikius kvailius, kuriems fokusininkas, lenkiantis šaukštus, atrodo turintis „paranormalių" galių.

Skotų chemikas A. Dž. Kernsas-Smitas (A. G. Cairns-Smith) knygoje *Seven Clues to the Origin of Life* pateikia arkos analogiją. Sudėta

iš grubiai tašytų akmenų, nesutvirtinta cementu, be jokios atramos stovinti arka gali būti stabili konstrukcija, bet ji yra nesupaprastinama sudėtinga sistema: pašalinus nors vieną akmenį, ji sugriūva. Tada kaip ją pastatė? Vienas iš būdų: suversti didelę krūvą akmenų ir kruopščiai vieną po kito pašalinti visus nereikalingus. Apskritai esama daug konstrukcijų, kurios yra „nesupaprastinamos“ ta prasme, kad pašalinus kurią nors vieną dalį, jos suyra. Jas statant naudojami pastoliai, kurie paskui išardomi, tad vėliau stebėtojas jų nemato. Nors baigus statybą pastoliai pašalinami, bet konstrukcija lieka saugiai stovėti. Panašūs procesai vyksta ir evoliucijos metu: jus dominantis organas ar sistema protėvių organizme taip pat galėjo turėti „biologinius pastolius“, kurie paskui išnyko.

„Nesupaprastinama sudėtinga sistema“ nėra nauja idėja, bet terminą 1996 m. sugalvojo kreacionistas Maiklas Behas (Michael Behe).⁶² Jis žymus (jei taip galima pavadinti) tuo, kad kreacionizmą išplėtė į naujas biologijos sritis: biochemiją ir ląstelės biologiją. Jis, matyt, tikėjosi, kad čia „baltųjų dėmių“ medžioklė bus sėkmingesnė nei akių ir sparnų pasaulyje. Geriausias (nors vis tiek nevykęs) iš Beho surastų pavyzdžių buvo bakterijos žiuželinis varytuvas.

Bakterijos žiuželinis varytuvas yra tikras gamtos stebuklas. Tai vientelis žinomas - išskyrus žmonių sukurtas technologijas - atvejis, kai judėjimo varytuvas yra laisvai besisukanti ašis. Jeigu didelis gyvūnas turėtų ratus, tai, manau, būtų tikrai nesupaprastinama sudėtinga sistema. Tikriausiai kaip tik todėl gamtoje tokių nėra. Kaip kraujagyslės ir nervai galėtų eiti per guolį? Žiuželis atlieka labai greitą sukamąjį judesį ir stumia bakteriją per vandenį. Būtent „stumia“, o ne „plaukia“, nes bakterija yra tokio dydžio organizmas, kuris tokio skysčio kaip vanduo nejaučia taip, kaip mes. Jam vanduo atrodo panašus į sirupą, drebučius

* Grožinė literatūra pateikia išimtį. Vaikų rašytojo Filipo Pulmano (Philip Pullman) trilogijoje *His Dark Materials* aprašyta tokia gyvūnų rūšis - mulefos. Jie gyvena simbiozėje su medžiais, kurių sėklos yra idealiai apskritos su skylute per vidurį. Sėklas mulefos naudoja kaip ratus. Tie ratai nėra organizmo dalis, juose nėra kraujagyslių ir nervų, galinčių apsisukti apie „ašį“ (stipraus rago ar kaulo dalį), ant kurio jie užmaunami. Pulmanas įžvalgiai savo viziją papildė vienu elementu: sistema veikia, nes planeta nuklota natūraliais bazalto plokščiu takais, naudojamais kaip „keliai“. Nelygia vietoje tokiais ratais nepavazinėsi.

ar net smėlį. Bakterija per vandenį veikiau kasasi ar stumiasi, bet ne plaukia. Skirtingai nuo žiuželių pirmuonių (didesnių už bakterijas) žiuželių, bakterijos žiuželis ne tik atlieka banguojančius judesius (kaip botagas) ir iriasi (kaip irklas). Jis turi tikrą, besisukančią ašį, kuri laisvai sukasi guolio viduje. Jį varo nuostabus molekulinis variklis. Nors viskas vyksta molekuliniam lygmenyje, bet variklis veikia panašiai kaip raumuo, tik šiuo atveju atliekamas ne ritmiškas susitraukimas, o laisvas sukimasis." Kažkas jį vaizdžiai apibūdino kaip miniatiūrinį užbortinį varikliuką (nors paminėtina, kad pagal inžinerijos standartus jo našumas labai mažas - tai retokai pasitaiko biologiniuose mechanizmuose).

Ir štai be jokių įrodymų, paaiškinimų ir argumentų, Behas paprasčiausiai *paskelbia*, kad bakterijos žiuželinis varytuvas yra nesupaprastinamai sudėtingas. Kadangi jis savo teiginio nepagrindžia jokiais įrodymais, galima įtarti, kad jam stinga mokslinės vaizduotės. Toliau jis tvirtina, kad šią problemą specialioji biologijos literatūra apeina.

Šio teiginio melagingumą Pensilvanijoje 2005 m. išsamiai ir triuškinančiai (Beho atžvilgiu) įrodė teisėjas Džonas E. Džonsas (John E. Jones) teismo procese, kur Behas liudijo kaip ekspertas, atstovaujantis kreacionistų grupei, siekiančiai įtraukti „protingo sumanymo“ teoriją į vietinės vidurinės mokyklos gamtos mokslų programą. „Stulbinamai kvailas reikalavimas“, - įvertino teisėjas Džonsas (ir frazė, ir teisėjas tikrai nusipelnė šlovės). Toliau pamatysime, kad to proceso metu Behas susikompromitavo ne tik dėl bakterijos žiuželio.

Įrodinėjant, kad kažkas yra nesupaprastinama sudėtinga sistema, svarbiausia pagrįsti, kad nė viena iš jos sudedamųjų dalių atskirai negali būti naudinga. Kitaip tariant, jos gali būti naudingos tik sudarydamos visumą (kaip analogiją Behas mėgdavo pateikti pelėkautų pavyzdį). Molekulinės biologijos specialistai nesunkiai suranda įvai-

* Nuostabu, kad gamtoje yra ir trečia raumenų panaudojimo forma. Kai kurių vabzdžių (musių, bičių ir vabalų) skridimui skirti raumenys atlieka slankiojamąjį judesį, panašiai kaip stūmokliniai varikliai. Kiti vabzdžiai (pavyzdžiui, skėriai) siunčia nervų signalą į raumenis kiekvieną kartą, norėdami mostelėti sparnais (kaip paukščiai); bitės siunčia įsakymą įjungti (ar išjungti) slankiojimo variklį. Bakterijos turi mechanizmą, kuris nėra nei paprastas su sitraukimo variklis (kaip paukščio skridimo raumuo), nei stūmoklinis mechanizmas (kaip bitės skridimo raumuo), bet tikras rotacinis variklis kaip elektros ar Vankelio varikliai.

rių efektyviai ne sistemoje veikiančių - ir žiuželinio varytuvo, ir kitų objektų, kuriuos Behas priskyre nesupaprastinamų sudėtingų sistemų tipui - elementų. Apie tai labai tiksliai pasakė Brauno universiteto profesorius Kenetas Mileris (Kenneth Miller), kuris, neabejoju, yra vienas grėsmingiausių „protingo sumanymo“ teorijos priešininkų dar ir dėl to, kad yra pamaldus krikščionis. Gavęs laišką iš Beho apkvailintų tikinčiųjų, dažnai jiems rekomenduoju Milerio knygą *Finding Darwin's God*.

Kalbėdamas apie bakterijos rotorinį varytuvą, Mileris atkreipia dėmesį į mechanizmą, kuris vadinamas III tipo sekrecijos sistema (TTSS – *Type Three Secretory System*).⁶³ Rotaciniam judėjimui III tipo sekrecijos sistema nenaudojama. Tai viena iš kelių sistemų, kurias kai kurios parazitinės bakterijos naudoja pumpuoti nuodingas medžiagas per jų ląstelių sienes į šeimininko organizmą. Žmonių pasaulio mastais tai būtų skysčio pumpavimas ar pylimas per skylę, bet bakterijų pasaulyje tas procesas atrodo kitaip. Kiekviena išskiriamo skysčio molekulė yra didelis tam tikros trimatės struktūros pavidalo baltymas. Jos matmenys atitinka III tipo sekrecijos sistemos matmenis. Iš tikrųjų tai ne tiek skystis, kiek kietos medžiagos skulptūros. Jos „neišteka“ kaip skystis per paprastą skylutę. Kiekviena molekulė atskirai prastumiama pro tiksliai priderintą mechanizmą, tarsi koks žaisliukas ar butelis iš pardavimo automato. Bakterijos „automatas“ yra sudarytas iš nedidelio skaičiaus baltymų molekulių, kiekviena jų yra panašaus dydžio ir lormos kaip prastumiamos molekulės. Įdomu tai, kad daugelio skirtingų rūšių bakterijų „automatai“ būna panašūs. Matyt, jų gaminimą valdantys genai buvo iš kitų bakterijų „nukopijuoti ir įterpti“: kaip tik tai bakterijos puikiai moka daryti - tai atskira įdomi tema, bet mes tęskime šią.

III tipo sekrecijos sistemą sudarančios baltymų molekulės yra labai panašios į žiuželinio varytuvo sudedamąsias dalis. Evoliucijos specialistui aišku, kad, atsirandant žiuželiniam varytuvui, III tipo sekrecijos sistemos komponentai gavo naują, bet šiek tiek panašią funkciją. Kadangi III tipo sekrecijos sistema per save stumia molekules, nenuostabu, kad ji naudoja mechanizmą, panašų į žiuželinį varytuvą, tik

paprastesnį, kuris nuolat traukia molekules aplink ašį. Neabejotina, kad pagrindinės žiuželinio varytuvo dalys atsirado ir veikė anksčiau nei išsivystė žiuželinis varytuvas. Panaudodamas anksčiau atsiradusius mechanizmus kitoms funkcijoms atlikti, biologinis objektas, kuris kai kam atrodo nesupaprastinamai sudėtingas, akivaizdžiai gali kopti į Netikėtiną kalną.

Žinoma, dar liko daug darbo; neabejoju, kad daug dar bus nuveikta. Tačiau nedaug būtų pasiekta, jeigu mokslininkai tenkintųsi tokiais ribotais aiškinimais, kokius siūlo „protingo sumanymo“ teorija. Įsivaizduokite, kad toks „protingo sumanymo“ teoretikas sakytų mokslininkams: „Jeigu nesuprantate, kaip tai veikia, nesukite galvos: meskite viską ir sakykite, kad Dievas tai padarė. Nesuprantate, kaip nervais perduodamas impulsas? Puiku! Nežinote, kaip smegenyse kaupiama atmintis? Nuostabu! Kyla sunkumų dėl sudėtingų fotosintezės procesų? Dar geriau! Brangūs mokslininkai, *nesiaiškinkite* tų paslapčių. Duokite jas mums, o mes žinosime, ką daryti. Savo tyrinėjimais nesikėsinkite į mieląjį neišmanymą. Mums tų garsiųjų „baltųjų dėmių“ reikia, kad ten Dievas galėtų rasti prieglobstį.“ Šv. Augustinas gana atvirai apie tai kalbėjo: „Dar pavojingesnė yra kita gundymo forma. Tai smalsumo liga. Ji mus pastūmėja mėginti atskleisti gamtos paslaptis, suprasti paslaptis, kurių mums neskirta suprasti, kurios mums nereikalingos, kurių žmogui nedera norėti žinoti.“ (cituojama pagal Freeman, 2002).

Kitas Beho mėgstamas nesupaprastinamos sudėtingos sistemos pavyzdys - imuninė sistema. Suteikime žodį teisėjui Džonsui:

Per kryžminę apklausą profesorius Behas buvo klausinėjamas apie jo 1996 metais paskelbtą teiginį, kad mokslas niekada negalės rasti įrodymų, jog imuninė sistema atsirado evoliucijos būdu. Jam buvo pateiktos penkiasdešimt aštuonios publikacijos, visa tai kartu su specialistų recenzijomis, devynios knygos ir keletas imunologijos vadovėlių skyrių apie imuninės sistemos evoliuciją; tačiau jis tik tvirtino, kad evoliucijos įrodymų nepakanka ir kad jie „nepakankamai geri“.

Kai per kryžminę apklausą ieškovų advokatų grupės vadovas Erikas Rotšildas (Eric Rothschild) klausinėjo Behą, jis buvo priverstas prisipažinti, kad neskaitė daugumos iš specialistų recenzuotų penkiasdešimt aštuonių publikacijų. Gal ir nenuostabu, juk imunologija yra sudėtingas mokslas. Tačiau paniekinantis Beho pareiškimas, kad tokie tyrimai yra „beverčiai“, yra neatleistinas. Suprantama, kad jie beverčiai, jeigu nori juos panaudoti propagandai, nutaikyti į lengvatikius politikus ir kitus neišmanančius žmones, o ne ieškoti tiesos apie realųjį pasaulį. Išklausęs Beho atsakymus, Rotšildas apibendrindamas pasakė tai, ką jautė teismo salėje esantys padorūs žmonės:

Laimė, esama mokslininkų, kurie ieško atsakymų į klausimus, kaip atsirado imuninė sistema <...> Tai mūsų apsauga nuo sekinančių ir mirtinų ligų. Šias knygas ir straipsnius parašę mokslininkai daug metų dirbo nepastebimi, negaudami didelių honorarų už knygas ar kalbas viešuose renginiuose. Jų pastangos padėjo mums įveikti ir gydyti sunkius susirgimus. O štai profesorius Behas ir visas „protingo sumanymo“ judėjimas niekaip neprisidėjo prie mokslo ar medicinos pažangos, tik įtikinėja būsimas mokslininkų kartas nieko nedaryti.⁶⁴

Recenzijoje apie Beho knygą amerikiečių genetikas Džeris Koinas (Jerry Coyne) parašė: „Jeigu mokslo istorija ką nors mums sako, tai pirmiausia tai, kad toli nenueisime, jeigu savo neišmanymą vadinsime „Dievu.“ Komentuodamas *Guardian* publikuotą mano ir Koino straipsnį apie „protingo sumanymo“ teoriją, vienas iškalbingas tinklaraštininkas parašė:

Kodėl manoma, kad Dievas yra visa ko paaiškinimas? Tai ne paaiškinimas, o visiškas nesugebėjimas paaiškinti, traukymas pečiais, vaikiškas „nežinau“, prisidengęs dvasingumu ir ritualais. Kai kas nors aiškina, esą tai Dievas padarė, vadinasi, kalbantysis apie tai neturi supratimo ir viską priskiria nepasiekiamam ir nesuvokiamam dangiškajam burtininkui. Paklausk

jo, iš kur tas burtininkas atsirado, ir išgirsi miglotas pseudo-filosofines šnekas apie tai, kad jis egzistavo visada arba kad jis yra už gamtos ribų. Bet tai juk nieko nepaaiškina.⁶⁵

Darvinizmas mūsų sąmonę žadina ir kitais pavyzdžiais. Evoliucijos suformuoti organai dažniausiai esti tobuli ir efektyvūs, bet neretai turi visokių trūkumų - to ir galima tikėtis, jeigu jie atsirado evoliucijos būdu, bet to nesitikėtum, jeigu viską pagal sumanymą sukūrė kūrėjas. Kitose savo knygose esu aptaręs kai kuriuos pavyzdžius. Štai vienas jų: grįžtamasis gerklų nervas. Jo ilgi ir nereikalingi vingiai tikslo link atskleidžia evoliucijos istoriją. Daugelį žmones kankinančių negalavimų - nuo nugaros skausmo iki išvaržos, nuo gimdos nusileidimo iki dažnos slogos - nulemia tai, kad mes dabar vaikštome stati, nors per šimtus milijonų metų organizmas formavosi, kad būtų vaikštoma keturiomis. Mūsų sąmonę pažadina ir tai, kad natūralioji atranka yra tokia žiauri ir netaupi. Plėšrūnai atrodo gražiai „suprojektuoti“, kad gaudytų gyvūnus - aukas, o jų aukos gražiai „suprojektuotos“ taip, kad bėgtų nuo plėšrūno. Kieno puseje yra Dievas?⁶⁶

ANTROPINIS PRINCIPAS: PLANETINĖ VERSIJA

„Baltųjų dėmių“ teologai, nedaug telaimėję su akimis ir sparnais, žiuželinio varytuvu ir imunine sistema, paskutines viltis dažnai sieja su gyvybės kilme. Tai, kad nebiologiniai cheminiai procesai sudarė evoliucijos užuomazgas, jiems atrodo pati didžiausia „baltoji dėmė“ apskritai per visą evoliuciją. Tam tikra prasme ši „baltoji dėmė“ yra didelė. Tačiau prasmė yra tam tikro pobūdžio, kuri nenudžiugins religijos apologetų - užteko to, kad gyvybė atsirado vieną kartą. Galime daryti prielaidą, kad įvykis buvo labai netikėtinas, netgi, kaip pamatysime, daug labiau nei kas nors įsivaizduoja. Tačiau paskesni evoliucijos žingsniai daugiau ar mažiau panašiu būdu nepriklausomai kartojasi milijonų milijonuose rūšių, nuolatos ir pakartotinai per geologinį lai-

ką. Vadinas, aiškindami sudėtingų gyvybės formų evoliuciją, negalime remtis tais pačiais statistikos principais, kuriuos galime taikyti gyvybės atsiradimo įvykiui. Tolesni evoliuciją sudarantys įvykiai negali būti tiek pat netikėtini, kaip vienintelis gyvybės atsiradimo faktas (galimos tik retos išskirtinės išimty).

Tokia skirtis gali pasirodyti keista, todėl paaiškinsiu išsamiau, pasitelkdamas vadinamąjį antropinį principą. Sąvoką „antropinis principas“ 1974 m. pasiūlė britų matematikas Brandonas Karteris (Brandon Carter), kurią vėliau išplėtė Džonas Barou (John Barrow) ir Frenkas Tipleris (Frank Tipler) šiai temai skirtoje knygoje.⁶⁷ Antropinis argumentas paprastai taikomas kosmologijoje, bet apie tai toliau. Dabar norėčiau pakalbėti apie mažesnę, planetos masto idėją. Mes gyvename Žemėje. Vadinas, Žemė turi būti tokia planeta, kurioje galime atsirasti ir išlikti, kad ir kokia nepaprasta, netgi išskirtinė ji turėtų būti. Pavyzdžiui, tokio tipo gyvybė kaip mūsų negali išlikti be skysto vandens. Egzobiologai, kurie naršo po kosmosą, ieškodami nežemiškos gyvybės, iš tiesų ieško, ar kur nors yra skysto vandens. Aplink tokią tipišką žvaigždę kaip mūsų Saulė yra vadinamoji gyvybės sfera, kur yra tinkamos sąlygos, ne per karšta ir ne per šalta atsirasti ir vystytis gyvybei. Joje gali būti planetų su skystu vandeniu. Tai gana siauras orbitų diapazonas tarp dviejų padėčių: per toli nuo žvaigždės - ten vanduo sušąla - ir per arti žvaigždės - ten vanduo verda.

Be to, gyvybei tinkama planetos orbita turėtų būti beveik apskrita. Jeigu planeta skrieja tokia labai ištempta elipsine orbita kaip neseniai atrasta dešimta planeta, neoficialiai vadinama *Ksena* (*Xena*), gyvybės sferoje ji būna trumpai ir retai - kas kelis (Žemės laiko) dešimtmečius ar šimtmečius. Tačiau *Ksena* į gyvybės sferą visai nepatenka, net būdama arčiausiai Saulės, prie kurios priartėja kas 560 Žemės metų. Halio kometos temperatūra svyruoja nuo maždaug 47°C perihelyje iki minus 270°C afelyje. Žemės, kaip ir visų planetų, orbita faktiškai yra elipsinė (arčiausiai Saulės - sausį, toliausiai - liepą*), bet apskritimas yra atskiras elipsės atvejis, o Žemės orbita yra labai artima apskritimui, todėl ji niekada nepalieka gyvybės sferos. Žemės padėtis Saulės sistemoje yra

* Jeigu jus tai stebina, galbūt užsikrėtėte Šiaurės pusrutulio šovinizmu, kuris minėtas 134 psl.

ir kitais atžvilgiais palanki gyvybės evoliucijai. Labai tinkamoje vietoje yra gigantiskas gravitacinis siurblys - Jupiteris, sugaudantis asteroidus, kurie kitaip gręstų mums tragišku susidūrimu. Vienintelis ir palyginti didelis Žemės palydovas - Mėnulis - stabilizuoja Žemės sukimosi ašį⁶⁸ ir kitaip palankiai veikia gyvybės vystymąsi. Mūsų Saulė yra neįprasta ir tuo, kad nėra binarinė, nes dėl antros saulės jos orbita būtų labai sudėtinga. Galbūt ir binarinės saulės gali turėti planetas, bet jų orbitos, tikriausiai, būtų pernelyg nepastovios, kad jose galėtų atsirasti gyvybė.

Dvi pagrindinės koncepcijos aiškina, kodėl mūsų planeta yra ypatingai palanki gyvybei. „Protingo sumanymo“ teorija sako, kad Dievas sukūrė pasaulį, patalpino jį į gyvybės sferą ir iki smulkmenų suderino visas mums palankias sąlygas. Antropinis principas aiškina visai kitaip ir turi bendrą bruožą su Darvino teorija. Didžioji dalis visatos planetų nepatenka į atitinkamų žvaigždžių gyvybės sferas ir yra netinkamos gyvybei. Tačiau kad ir kokioje mažytėje mažumoje planetų būtų gyvybei reikiamos sąlygos, mes tikrai esame vienoje iš jų, nes šiuo metu apie tai galvojame.

Beje, religijos apologetams antropinis principas kažkodėl patinka. Kad ir kaip tai absurdiška, bet dėl neaiškių priežasčių jie mano, kad šis stiprina jų poziciją. Iš tikrųjų yra priešingai. Antropinis principas, kaip ir natūraliosios atrankos teorija, yra „protingo sumanymo“ koncepcijos *alternatyva*. Apsieidama be kūrėjo versijos, ši teorija racionaliai aiškina, kodėl čia, kur mes gyvename, yra tokios palankios sąlygos gyvybei. Manau, kad religinė sąmonė susipainioja dėl to, kad antropinis principas yra minimas tik kalbant apie problemą, kurią jis sprendžia - kodėl mes gyvename gyvybei palankiomis sąlygomis. Religinis protas nesugeba suvokti, kad problemai spręsti yra pasiūlyti du sprendimai. Pirmasis - Dievas. Antrasis - antropinis principas. Šie sprendimai yra *alternatyvos*.

Kaip žinome, skystas vanduo yra būtina, nors ir ne vienintelė, gyvybės sąlyga. Vis dėlto gyvybė galėjo atsirasti tik vandenyje, o pats gyvybės atsiradimas turėjo būti nepaprastai netikėtinas įvykis. Kai tik atsirado gyvybė, prasidėjo evoliucijos procesas. Bet kaip gyvybė galėjo

atsirasti? Gyvybės užuomazga buvo cheminis įvykis arba virtinė tokių įvykių, kuriems vykstant pirmą kartą susidarė sąlygos vykti natūraliajai atrankai. Svarbiausia, kad atsirado informaciją perduodantis komponentas: gal tai buvo DNR arba (labiau tikėtina) molekulės, kurios kopijuoja panašiai, bet ne taip tiksliai, kaip DNR, o gal - RNR tipo molekulė. Esant svarbiausiam būtinam komponentui - kokiai nors genetinei molekulei - galėjo prasidėti tikroji Darvino natūralioji atranka. Jai vykstant toliau, palaipsniui radosi vis sudėtingesnės gyvybės formos. Vis dėlto daugeliui atrodo neįtikėtina, kad spontaniškai ir atsitiktinai atsirado pirmosios molekulės, perduodančios paveldimą informaciją. Matyt, iš tikrųjų tai labai ir labai netikėtina, todėl šiuo klausimu kalbėsiu išsamiau, nes šiame skyriuje jis svarbiausias.

Gyvybės kilmė yra itin populiarai, nors ir hipotetinė, mokslo sritis. Norint ją užsiimti, reikia gilių chemijos žinių, bet tai nėra mano profesija. Šią sritį stebiu iš šalies su dideliu smalsumu ir nenustebčiau, jei po keleto metų chemikai praneštų apie sėkmingą naujos gyvybės gimimą - šį kartą laboratorijoje. Bet kol kas to dar neįvyko ir, kaip anksčiau, galima sakyti, kad gyvybės atsiradimo tikimybė yra ir visada buvo nepaprastai maža - nors vieną kartą ji jau atsirado!

Kaip ir kalbant apie orbitas gyvybės sferoje, galima sakyti, kad, nors gyvybės atsiradimas labai netikėtinas, mes žinome, jog Žemėje ji atsirado, nes mes čia gyvename. Panašiai kaip sąlygų palankumą, taip ir gyvybės atsiradimą aiškina dvi hipotezės: „protingo sumanymo“ ir mokslinė, arba dar kitaip vadinama „antropinė“. Protingo sumanymo hipotezė teigia, kad yra Dievas, kuris apgalvotai padarė stebuklą, į prebiotinį mišinį įkvėpė dieviškąją ugnį ir pradėjo sėkmingą DNR ar analogiškos molekulės gamybą.

Alternatyvi antropinė hipotezė, kaip ir svarstant gyvybės sferas, grindžiama statistika. Mokslininkai pasitelkia labai didelių skaičių magiją. Apskaičiuota, kad mūsų galaktikoje yra nuo 1 milijardo iki 30 milijardų planetų, Visatoje yra apie 100 milijardų galaktikų. Iš paprasto atsargumo atmetus keletą nulių, lieka sumažintas skaičius: milijardas milijardų planetų Visatoje. Įsivaizduokime, kad gyvybės kilmė - savaiminis DNR analogiškos molekulės atsiradimas - yra ypatingai netikėtinas įvykis.

Tarkime, kad jis taip netikėtinas, kad gali įvykti tik vienoje iš milijardo planetų. Jeigu koks nors chemikas planuotų atlikti tyrimą, kurio sėkmės šansas yra vienas iš šimto, ir paprašytų jį finansuoti, iš jo tik pasijuoktų. O mes kalbame apie įvykį, kurio šansas yra vienas iš milijardo. Vis dėlto... netgi esant tokiai absurdiškai mažai tikimybei gyvybė gali atsirasti milijarde planetų - viena jų, be abejo, Žemė.⁶⁹

Išvada tokia stulbinanti, kad dar kartą pakartosiu. Jeigu savaiminio gyvybės atsiradimo planetoje šansų būtų vienas iš milijardo, vis tiek toks netikėtinas įvykis galėtų įvykti milijarde planetų. Mėginimas surasti tarp to milijardo planetas, kuriose yra gyvybė, primena posakį apie adatą šieno kupetoje. Bet mums nereikia kapstyti ieškant adatos, nes (grįžtame prie antropinio principo) paieška įmanoma tik tokiu atveju, jeigu ieškoti gebančios būtybės jau gyvena ant vienos iš tų ypatingai retų „adatų“.

Bet kuris tikimybės teiginys yra susijęs su tam tikru nežinojimo lygiu. Jeigu mes nieko nežinome apie planetą, galime įvertinti gyvybės atsiradimo šansą, tarkime, kaip vieną iš milijardo. Bet vos tik vertinimą papildysime naujais duomenimis, skaičius pasikeis. Konkreti planeta gali turėti ypatingų savybių (pavyzdžiui, savotišką cheminių elementų derinį uolose), dėl kurių padidėja gyvybės atsiradimo šansai. Kitaip tariant, kai kurios planetos labiau panašios į Žemę nei kitos. Žinoma, pati Žemė yra labiausiai panaši į Žemę! Tokia išvada turėtų paskatinti chemikus pabandyti laboratorijoje atkurti tą įvykį, nes teikia vilčių, kad bandymas bus sėkmingas. Mano anksčiau pateikti skaičiavimai parodė, kad cheminis modelis, kurio šansas yra vienas iš milijardo, *vis tiek* prognozuoja, kad Visatoje gyvybė galima milijarde planetų. Antropinis principas yra žavus tuo, kad, nepaisant intuityvių išvadų, suteikia mums patenkinamą ir įtikinamą gyvybės Žemėje atsiradimo paaiškinimą, nors cheminis modelis prognozuoja gyvybės atsiradimą *tik vienoje* iš milijardų milijardo planetų. Nė kiek neabejoju, kad iš tikrųjų gyvybės atsiradimas yra mažiau netikėtinas. Manau, kad tikrai verta negailėti pinigų laboratoriniams eksperimentams, mėginant atkurti šį įvykį ir tęsti nežemiško proto paieškos programą, nes man atrodo, kad protinga gyvybė Visatoje yra gana tikėtina.

Net pagal pesimistiškiausią gyvybės atsiradimo tikimybės vertinimą šis statistinis argumentas visiškai atmeta prielaidą, kad „baltąją dėmę“ galima paaiškinti tik protingu sumanymu. Protui, įpratusiam vertinti kasdienes tikimybes ir rizikas (tipiškas atvejis: finansuojanti organizacija vertina chemikų tyrimų projekto sėkmės tikimybę), gyvybės atsiradimas gali atrodyti labiausiai nepaaiškinama evoliucijos „baltoji dėmė“. Tačiau, pasitelkęs statistiką, mokslas lengvai įveikia net tokią sudėtingą problemą ir kartu, anksčiau aptartu sukurto lėktuvo „Boeing 747“ argumentu, paneigia dieviško kūrėjo koncepciją.

Dabar grįžkime prie skyriaus pradžioje minėto įdomaus klausimo. Įsivaizduokite, kad kažkas mėgina aiškinti biologinės adaptacijos fenomeną tuo pačiu būdu, kurį taikėme aiškindami gyvybės atsiradimą, tai yra, atsižvelgdami į didžiulį galimų planetų skaičių. Iš stebėjimų žinoma, kad kiekviena rūšis ir kiekvienas rūšies organas gerai atlieka savo funkcijas. Paukščių, bičių ir šikšnosparnių sparnai gerai pritaikyti skraidymui. Akys puikiai pritaikytos matyti. Lapai gerai vykdo fotosintezę. Gyvename planetoje, kur aplink gyvena gal dešimt milijonų rūšių. Kiekviena rūšis atrodo tarsi būtų specialiai tokia sukurta. Kiekviena rūšis puikiai prisitaikiusi gyventi tam tikromis sąlygomis. Ar visus šiuos atvejus, kurie atrodo specialiai „sukurti“, galime aiškinti taikydami „didžiulio planetų skaičiaus“ argumentą? Ne, negalime; kartoju - tikrai *ne*. Galite ir nemėginti. Šis teiginys labai svarbus, nes yra tiesiogiai susijęs su viena iš didžiausių klaidų, daromų interpretuojant darvinizmą.

Nesvarbu, kiek daug egzistuočių planetų, stulbinančios gyvybės formų įvairovės Žemėje negalima paaiškinti laimingu atsitiktinumumu, kuriuo aiškinome gyvybės atsiradimo šansus. Gyvybės formų evoliucija yra iš esmės kitoks procesas nei gyvybės atsiradimas, kadangi, kartoju, gyvybės atsiradimas buvo (ar galėjo būti) unikalus įvykis, kuriam užteko įvykti tik vieną kartą. Kas kita - rūšių adaptacija prie aplinkos sąlygų - tai milijonų milijonai nuolat vykstančių įvykių.

Akivaizdu, kad visame Žemės paviršiuje, visuose žemynuose ir salose visą laiką vyksta nenutrūkstamas biologinių rūšių optimizavimo *procesas*. Galima neabejoti, kad po dešimties milijonų metų atsiradusios naujos rūšys bus taip pat gerai prisitaikiusios prie pasikeitusios

aplinkos, kaip dabartinės rūšys prie esamų sąlygų. Adaptacija nėra palankių statistinių aplinkybių nulemtas įvykis, apie kurį galime tik retrospektyviai spėti, o prognozuojamas, daugybinis, nuolatinis procesas. Darvino dėka mes žinome, kokia yra jo varomoji jėga: tai - natūralioji atranka.

Antropinis principas negali paaiškinti, kaip gyvuose organizmuose atsirado kaleidoskopas įvairiausių savybių. Tam, kad paaiškintume Žemės gyvybės įvairovę ir išsklaidytume „protingo sumanymo“ iliuziją, mums reikalingas galingas Darvino teorijos aiškinamasis mechanizmas. Tačiau šis „kranas“ negali pasiekti gyvybės atsiradimo srities, nes ten natūraliajai atrankai dar nėra ką veikti. Toje srityje nežinios miglą išsklaido antropinis principas. Atsižvelgus į begalę planetų, kuriose galėjo atsirasti gyvybė, atsirado galimybė paaiškinti šio unikalaus įvykio genezę. Iš karto po sėkmingo pirminio įvykio - kurio galimybę labai įtikinamai paaiškina antropinis principas - pradeda veikti natūralioji atranka, kurios vyksmo jokiū būdu nelemia laimingas atsitiktinumas.

Vis dėlto gyvybės kilmė nėra vienintelė didelė evoliucijos „baltoji dėmė“, kuri, pasitelkiant antropinį principą, aiškinama laimingu aplinkybių sutapimu. Pavyzdžiui, mano kolega Markas Ridlis (Mark Ridley) knygoje *Mendel's Demon* (amerikiečių leidykla kažkodėl ją nevykusiai pervadino *The Cooperative Gene*) daro prielaidą, kad eukariotinės ląstelės (mūsų ląstelės, sudarytos iš branduolio ir kitų sudėtingų darinių, pavyzdžiui, mitochondrijų, kurių nėra bakterijų ląstelėje) atsiradimas buvo dar labiau išskirtinis, sudėtingas ir statistiškai netikėtinas įvykis nei gyvybės atsiradimas. Kita didelė „baltoji dėmė“ - sąmonės atsiradimas, kuris yra taip pat labai netikėtinas įvykis. Tokį išskirtinį įvykį kaip šis, galima aiškinti remiantis antropiniu principu. Visatoje yra milijardai planetų, kur gyvybė galėjo išsivystyti iki bakterijų lygio, bet tik mažytė dalelė tų gyvybės formų galėjo pakisti į kažką, kas buvo panašu į eukariotinę ląstelę. Iš pastarųjų dar mažesnė dalelytė galėjo peržengti Rubikoną į sąmonę. Jeigu abu šie įvykiai yra vienkartiniai, tai nevyksta ir platus, visuotinis procesas, būdingas įprastai, kasdienei biologinei adaptacijai. Antropinis principas teigia: kadangi mes gyvename, esame sudaryti iš eukariotinių ląstelių ir turime sąmonę, vadi-

nasi mūsų planeta yra viena tų nepaprastai retų planetų, kurioje buvo visi trys įvykiai.

Natūralioji atranka veikia todėl, kad tai kumuliatyvus, vienos krypties tobulinimo kelias. Kad procesas prasidėtų, reikia tam tikrų laimingų aplinkybių. Kad toks šansas galimas, paaiškina „milijardui planetų“ taikomas antropinis principas. Galbūt, pasitelkus antropinį principą, tam tikru momentu atsiradusiu šansu taip pat aiškintinos ir kai kurios paskesnės evoliucijos vyksmo „baltosios dėmės“. Kad ir kaip aiškintume, neabejotina, kad gyvybės atsiradimo neįmanoma paaiškinti *protingu sumanymu*, nes ši hipotezė nenumato kumuliatyvaus proceso, o tik sukelia daugybę sudėtingų klausimų, kurie mus nustumia atgal prie begalinės lėktuvo „Boeing 747“ tipo regresinių klausimų sekos.

Gyvename planetoje, kurioje mūsų gyvybės formai yra palankios sąlygos. Ieškodami atsakymo į klausimą „kodėl“, jau nagrinėjome dvi priežastis. Pirmoji priežastis - natūralioji atranka. Vykstant evoliucijai, gyvybė prisitaikė klestėti planetoje esančiomis sąlygomis. Antroji priežastis - antropinė. Visatoje yra milijardai planetų. Nors tokių planetų, kur galima gyvybė ir evoliucija, yra nepaprastai mažai, bet mūsų planeta turi būti viena iš jų. Dabar, palikę biologijos sritį, grįžkime prie antropinio principo taikymo kosmologijoje.

ANTROPINIS PRINCIPAS: KOSMOLOGINĖ VERSIJA

Mes gyvename ne tik patogioje planetoje, bet ir patogioje Visatoje. Jau pats mūsų egzistavimo faktas patvirtina, kad fizikos dėsniai turėjo būti pakankamai palankūs, kad atsirastų gyvybė. Žiūrėdami į nakties dangų neatsitiktinai matome žvaigždes, nes jos yra būtina sąlyga, kad būtų dauguma cheminių elementų - be chemijos nebūtų gyvybės. Fizikai apskaičiavo, kad, esant tik truputį kitokiems fizikos dėsniams ir konstantoms, Visatos raida būtų tokia, kad gyvybė būtų neįmanoma. Fizikai pateikė skirtingus aiškinimus, bet išvada visais atvejais beveik

vienoda*. Martinas Ryzas (Martin Rees) knygoje *Just Six Numbers* išvardija šešias pagrindines konstantas, kurios, mokslininkų nuomone, galioja visoje Visatoje. Kiekvienas iš tų šešių dydžių yra labai tiksliai „nustatytas“ ta prasme, kad jeigu būtų truputėlį kitoks, Visata būtų visiškai kitokia nei dabartinė - joje turbūt nebūtų sąlygų gyvybei.**

Vienas iš Ryzo pateiktų šešių dydžių yra vadinamoji stiprioji sąveika tarp atomo branduolio dalelių: tai branduolinė jėga, kurią reikia įveikti, norint suskaidyti atomą. Ji žymima raide E ir matuojama kaip vandenilio branduolio masės dalis, tampanti energija, kai vandenilis virsta heliu. Mūsų Visatoje šios konstantos reikšmė yra lygi 0,007. Manoma, kad cheminiai elementai (būtina gyvybės sąlyga) gali atsirasti tik tada, kai konstantos reikšmė yra labai artima šiam skaičiui. Kaip žinome, cheminės reakcijos vyksta jungiantis ir išsiskiriant truputį daugiau kaip devyniasdešimčiai gamtoje randamų periodinės lentelės cheminių elementų. Vandenilis yra paprasčiausias ir labiausiai paplitęs elementas. Visi kiti Visatos elementai atsirado iš vandenilio, vykstant branduolinės sintezės reakcijai. Branduolinė sintezė yra sudėtingas procesas, kuris vyksta esant nepaprastai aukštai temperatūrai žvaigždžių (ir vandenilinių bombų) viduje. Tokiose palyginti nedidelėse žvaigždėse kaip mūsų Saulė susidaro tik lengvieji elementai, pavyzdžiui, helis - antrasis po vandenilio periodinės lentelės elementas. Sunkesnių elementų sintezei reikalinga temperatūra susidaro didesnėse ir karštesnėse žvaigždėse. Jose vyksta grandininė termobranduolinė sintezė, kurią išsamiai aprašė Fredas Hoilas ir du jo kolegos (keista, bet už tai kiti gavo Nobelio premiją, o Hoilas - ne). Tokios didelės žvaigždės gali sprogti kaip supernovos, išsklaidydamos savo medžia-

* Fizikas Viktoras Stengeris (Victor Stenger) (pavyzdžiui, knygoje *God, the Failed Hypothesis*) yra kitokios nuomonės ir nesutinka, kad fizikos dėsniai ir konstantos yra ypatingai palankus gyvybei. Vis dėlto aš pritariu daugumos vieningai nuomonei, kad „Visata draugiška“, nes noriu parodyti, kad, šiaip ar taip, teistai negali ja pasinaudoti.

** Sakau „turbūt“ iš dalies dėl to, kad mes nežinome, kokios galėtų būti kitos gyvybės formos, ir iš dalies dėl to, kad nagrinėdami sąlygas, kai kinta tik viena konstanta, galbūt mes klystame. Gal yra galimi kiti minėtų šešių konstantų reikšmių *deriniai*, kurie būtų tinkami gyvybei egzistuoti kitais būdais? Vis dėlto paprastumo dėlei toliau samprotausime taip, tarsi mums tikrai būtų didelė problema paaiškinti, kodėl pagrindinės fizikos konstantos atrodo „tiksliai suderintos“.

gas, įskaitant ir periodinės lentelės elementus, dulkių debesų pavidalu. Palaiptiesiems tirštėjant dulkių debesims susiformuoja naujos žvaigždės ir planetos; taip atsirado ir mūsų Saulė. Štai kodėl Žemėje yra ne tik visur esančio vandenilio, bet ir sunkesnių elementų, be kurių nebūtų cheminių reakcijų, taigi ir pačios gyvybės.

Svarbu tai, kad stipriosios sąveikos reikšmė nulemia, kokie periodinės lentelės elementai susidaro vykstant branduolinei sintezei. Jeigu stiprioji sąveika būtų per maža (tarkime, 0,006, o ne 0,007), Visatoje būtų tik vandenilis ir jokių įdomių cheminių reakcijų negalėtų vykti. Jeigu ji būtų per didelė (tarkime, 0,008), visas vandenilis būtų sunaudotas sunkesnių elementų sintezei. Be vandenilio negalėtų atsirasti mums žinoma gyvybė. Visai nebūtų vandens. Gyvybės sferos reikšmė - 0,007 - yra kaip tik tokia, kad susidarytų įvairūs elementai, vyktų įvairiausias cheminės reakcijos, kurios yra gyvybės pagrindas.

Kitų Ryzų pateiktų konstantų čia nenagrinėsiu. Jos visos pasižymi panašiu ypatumu. Kiekvienos jų reali reikšmė patenka į gyvybės sferos reikšmių diapazoną; tai yra, jeigu būtų kitos reikšmės, gyvybė būtų neįmanoma. Kaip tai galėtume paaiškinti? Ir šį kartą turime du visai skirtingus aiškinimus: teistinį ir antropinį. Teistai teigia, kad kurdamas Visatą Dievas tiksliai suderino visas Visatos konstantas taip, kad kiekviena jų veiktų gyvybės sferos diapazone ir galėtų atsirasti bei vystytis gyvybė. Galima pagalvoti, kad Dievas turėjo šešis reguliatorius, kuriais kiekvieną konstantą tiksliai suderino su gyvybės sferos reikšme. Kaip įprasta, teistų aiškinimas visiškai nepatenkinamas, nes nieko nesako apie paties Dievo kilmę. Dievas, apskaičiuojantis šešių gyvybės sferos konstantų reikšmes, yra toks pat netikėtinas, kaip ir tiksliai suderintos šešių konstantų reikšmės, tai yra, labai netikėtinas. Būtent tai yra visos mūsų diskusijos prielaida. Tai reiškia, kad teistų aiškinimas problemos nėra neišsprendė. Nematau kitos išeities ir turiu tokį aiškinimą atmesti, tuo pat metu stebėdamasis, kiek daug žmonių, nepastebėdami prieštaravimų, atrodo visiškai patenkinti „regulatorius sukinejančio Dievo“ argumentu.

Galbūt tokį stebėtiną aklumą lemia psichologinės priežastys, juk, skirtingai nei biologai, dauguma žmonių nepakankamai išmano natūraliosios atrankos teoriją ir nesuvokia kaip, žvelgiant per

natūraliosios atrankos prizmę, keičiasi netikimybės vertinimas. Dž. Andersonas Tomsonas (J. Anderson Thomson) iš evoliucinės psichologijos perspektyvos nurodė man dar vieną priežastį: mes visi esame linkę personifikuoti negyvus objektus ir suteikti jiems galią veikti. Pasak Tomsono, mes veikiau linkę palaikyti šešėlių plėšiku nei plėšiką - šešėliu. Apsirikus dėl šešėlio, prarandamas laikas. Apsirikus dėl plėšiko, galima prarasti gyvybę. Laiške man jis parašė, kad tolimoje mūsų protėvių praeityje individui didžiausią grėsmę kėlė kiti individai. „Iš tų laikų paveldėjome polinkį automatiškai laukti, o dažnai ir bijoti, žmogaus ketinimo. Mums labai sunku pastebėti ką nors kitą, o ne su žmogumi susijusią priežastį.“ Nejučiomis mes šią reakciją išplėtėme, priskirdami įvykius Dievo valiai. Apie „aukštesnių jėgų“ patrauklumą pakalbėsime 5 skyriuje.

Biologai, gerai suvokiantys, kad natūraliosios atrankos teorija puikiai gali paaiškinti, kaip atsiranda netikėtini objektai, tikrai nepripažins teorijų, kurios apskritai vengia netikimybės klausimo. Teistų atsakas į netikimybės paslaptį yra tik neregėto masto išsisukinėjimas. Jie klausimą ne tik iškreipia, bet ir groteskiškai išpučia. Dabar panagrinėkime, ką siūlo alternatyvi koncepcija. Antropinis principas bendrąja prasme aiškina, kad mes galėtume svarstyti šį klausimą tik tokioje Visatoje, kurioje buvo sąlygos mums atsirasti. Taigi pats mūsų egzistavimas rodo, kad pagrindinės fizikos konstantų reikšmės turėjo būti gyvybės zonos diapazone. Tačiau taikydami antropinį principą, fizikai pateikia skirtingas mūsų atsiradimo paslapties aiškinimo versijas.

Pedantiški fizikai sako, kad iš tiesų šešių regulatoriaus rankenėlių niekada nebuvo galima laisvai sukroti. Kai mes pagaliau turėsime ilgai lauktą „Viską“ paaiškinančią teoriją, pamatysime, kad šeši pagrindiniai dydžiai priklauso vienas nuo kito arba nuo ko nors dar mums nežinomo; tarp jų gali būti ir tokia priklausomybė, kokios šiandien negalime įsivaizduoti. Gali paaiškėti, kad šešios konstantos yra tarpusavyje susijusios panašiai kaip apskritimo ilgis ir skersmuo - taigi negali būti laisvai keičiamos. Tai reikštų, kad galima tik viena Visatos sandara. Tokiu atveju nebereikia Dievo, kuris sukintėtų šešis reguliatorius, nes nebūtų ką nustatinėti.

Kitų fizikų (pavyzdžiui, to paties Martino Ryzo) ši versija netenkinama - kaip tik jiems esu linkęs pritarti. Tikrai gali būti, kad galima tik vienos sandaros Visata. Bet kodėl ta vienintelė sandara taip stebėtinai tinka galimai evoliucijai? Kodėl ši Visata yra tokia, kad susidaro išpūdis, jog, fiziko teoretiko Frymano Daisono (Freeman Dyson) žodžiais tariant, „ji žinojo apie mūsų būsimą atsiradimą“? Filosofas Džonas Leslis (John Leslie) pateikia analogiją su žmogumi, nuteistu mirti sušaudant. Gali būti, kad visi dešimt sušaudymo būrio vyrų nepataikys į nuteistąjį. Jeigu vėliau laimingas išgyvenęs kalinys galėtų apie tai pamąstyti, tikriausiai smagiai pasakytų: „Na, jie, matyt, visi prašovė, nes kitaip aš čia apie tai negalvočiau.“ Bet jis taip pat galėtų, kas tokiu atveju dovanotina, stebėtis, kodėl gi jie visi prašovė, ir spėlioti, gal jie buvę girti ar papirkti.

Į šią versiją galima atsakyti hipoteze, kuriai pritaria ir Martinas Ryzas, kad esama daugybės visatų, kurios egzistuoja tarytum muilo burbulų kamuolys - „multivisata“ (arba „megavisata“, kaip siūlo Leonardas Saskindas (Leonard Susskind)).* Kiekvienos visatos - mūsų - mūsiškės taip pat - dėsniai ir konstantos tuo pačiu yra ir vietiniai įstatymai. Visoje multivisatoje esama daugybės skirtingų vietinių įstatymų sistemų. Antropinis principas siūlo aiškinimą, kad mes turime būti vienoje iš tokių visatų (jų turbūt yra nedaug), kuriose vietiniai įstatymai yra palankūs evoliucijai - na, ir šio klausimo svarstymui.

Intriguojanti multivisatos teorijos versija kyla iš samprotavimų apie galutinį mūsų Visatos likimą. Priklausomai nuo to, kokias reikšmes turi tam tikros konstantos (tokios kaip Martino Ryzo šešios konstantos), mūsų Visata gali arba be galo plėstis, arba pasiekti stabilią būseną, arba po plėtimosi pradėti trauktis; traukimasis baigtusi vadinamuoju „didžioju kolapsu“ (*big crunch*). Kai kurie didžiojo kolapso modeliai sako, kad po kolapso Visata vėl pradeda plėstis - ir taip be galo; kiekvienas ciklas trunka, tarkim, 20 milijardų metų. Standartinis mūsų Visatos modelis sako, kad pats laikas kartu su erdve prasidėjo didžiojo

* 2006 m. Saskindas karštai pasisakė už antropinę megavisatos versiją. Jis sakė, kad daugeliui fizikų ši idėja nepatinka. Nesuprantu, kodėl. Man ji atrodo nuostabi - gal dėl to, kad mano sąmoningumą pagilino Darvino teorija.

sprogimo momentu prieš maždaug 13 milijardų metų. Pasikartojančio didžiojo kolapso modelis šį teiginį papildo: mūsų laikas ir erdvė tikrai prasidėjo nuo didžiojo sprogo, bet tai buvo tik paskutinis iš ilgos virtinės didžiųjų sprogo; kiekvieną jų pradėjo didysis kolapsas, kuriuo baigėsi ankstesnė visata. Niekas nesupranta, kas dedasi vykstant tokiam ypatingam reiškiniiui kaip didysis sprogo, tad galima daryti prielaidą, kad kiekvieną kartą atsiranda nauji dėsniai ir konstantos. Jeigu ciklo fazės „didysis sprogo - susitraukimas - kolapsas“ visą laiką kartojasi tarytum grotų kosminis akordeonas, tai turime ne paralelinės, o serijinės multivisatos variantą. Bet ir šiuo atveju kai ką gali paaiškinti antropinis principas. Iš visų serijinių visatų tik mažytė mažuma gali turėti „reguliatorių skales“, nustatytas taip, kad susidarytų gyvybei palankios sąlygos. Suprantama, kad mūsų Visata yra viena iš tos mažumos, nes mes juk joje gyvename. Šiuo metu serijinės multivisatos versija laikoma mažiau tikėtina, nes naujaisi duomenys mažina didžiojo kolapso modelio tikimybę. Atrodo, kad mūsų Visatai skirta visą laiką plėstis.

Kitas fizikas teoretikas Li Smolinas (Lee Smolin) sukūrė viliojančiai darvinišką multivisatos teorijos versiją, sujungiančią ir serijinės, ir paralelinės multivisatų elementus. Smolino idėja, išdėstyta knygoje *The Life of the Cosmos*, primena teoriją, kuri teigia, kad motininės visatos pagimdo dukterines, bet ne per didįjį kolapsą, o veikiau lokaliai - juodosiose skylėse. Smolinas dar prideda tam tikros formos paveldimumą: dukterinėje visatoje galiojančios pagrindinės konstantos yra šiek tiek „mutavusios“ motininės visatos konstantos. Kadangi paveldimumas yra esminis Darvino natūraliosios atrankos teorijos elementas, Smolino teorija toliau krypsta pagal atitinkamą logiką. Tos visatos, kurios turi savybes, padedančias „išlikti“ ir „daugintis“, multivisatoje pradeda vyrauti. Kad taip įvyktų, reikia įvairių sąlygų, pakankamai ilgo „dauginimuisi“ reikalingo laiko. Kadangi dauginimasis vyksta juodojoje skylėje, sėkmingai besidauginančios visatos turi gebėti virsti juodąja skylė. Šis gebėjimas yra, jeigu yra ir įvairios kitos savybės. Pavyzdžiui, tam, kad susidarytų juodoji skylė, materija turi pasižymėti savybe, kuri ją verčia kauptis į debesis, vėliau - į žvaigždes. Žvaigždės būtinos, kaip

jau matėme, tam, kad atsirastų cheminiai elementai, o po to - gyvybė. Taigi, daro prielaidą Smolinas, multivisatos visatose vyko darviniška natūralioji atranka, kuri tiesiogiai skatina juodųjų skylių vaisingumo evoliuciją ir netiesiogiai sudaro palankias sąlygas atsirasti gyvybei. Ne visus fizikus Smolino idėja sužavėjo, nors pasakojama, kad Nobelio premijos laureatas Murėjus Gelas-Manas (Murray Gell-Mann) pasakęs: „Smolinas? Ar tai tas jaunuolis, kuris skelbia keistas idėjas? Gal jis ne taip jau ir klysta.“⁷⁰ Šelmiškas biologas nusistebėtų, ar tik kai kuriems kitiems fizikams nevertėtų pažadinti sąmoningumą, giliau susipažįstant su Darvino teorija.

Kartais kyla pagunda (ir daug kas susigundo) manyti, kad hipotezės apie daugybės visatų darinius yra tuščias užsiėmimas ir to nereikėtų sau leisti. Jeigu sau leisime malonumą įsivaizduoti multivisatas, tai, teigia kai kurie, kartą pradėjus reiktų eiti iki galo ir sutikti, kad Dievas yra. Argi abi koncepcijos nėra vienodai perdėtos ir vienodai nevykusios? Taip manantiems žmonėms stinga įžvalgumo, kurį suteikia natūraliosios atrankos teorija. Esminis skirtumas tarp tikrai fantastiškos Dievo hipotezės ir tariamai fantastiškos multivisatos hipotezės yra statistiškai netikėtino įvykio klausimas. Kad ir kokia fantastiška būtų multivisata, ji yra paprasta. Tačiau protinga, sprendimus priimanti, apskaičiuojanti esybė būtų visiškai netikėtina, taip pat kaip ir visa, ką jos buvimu mėginama paaiškinti. Multivisata atrodo fantastiška pačiu visatų *skaičiumi*. Bet jei kiekviena iš tų visatų yra paprasta, nes ją valdo pagrindiniai dėsniai, mes nieko ypatingai netikėtino nepasiūlėme. Visai kitaip yra tuo atveju, kai hipotezė grindžiama kokios nors protingos esybės buvimu.

Žinoma, kad kai kurie fizikai yra religingi (jau minėjau du britus: Raselą Stanardą ir dvasininką Džoną Polkinhorną). Kaip buvo galima tikėtis, jie ėmė skelbti, kad visiškai netikėtina, jog fizikinių konstantų reikšmės savaime sudarė platesnes ar siauresnes gyvybės sferas, teigdami, kad jas būtina turėjo nustatyti kosminis protas. Atsakydamas į tokius teiginius jau pabrėžiau, kad tokie teiginiai kelia daugiau klausimų nei duoda atsakymų. Ką į tai atsako teistai? Kaip jie atremia argumentą, kad bet koks Dievas, gebantis sukurti visatą, tiksliai ir

tikslingai suderintą taip, kad įvyktų mūsų evoliucija, turėtų būti išskirtinai sudėtinga ir netikėtina esybė, kurios buvimą paaiškinti dar sunkiau nei pradinę problemą?

Kaip paprastai, teologas Ričardas Svinbernas mano žinąs atsakymą ir knygoje *Is There a God?* viską išaiškina. Pradžioje jis parodo, kad turi galvą ant pečių ir įtikinančiai dėsto, kad visada reikia pasirinkti paprastą hipotezę, kuri atitinka faktus. Mokslas aiškina sudėtingus objektus paprastesnių objektų sąveika, galiausiai - elementariųjų dalelių sąveika. Man atrodo (tikiuosi, ir jums) gražiai paprasta ši idėja, teigianti, kad visi kūnai yra sudaryti iš elementariųjų dalelių, kurios, nors jų ir labai daug, kiekviena priklauso tam tikram *tipui*, kurių skaičius yra ribotas. Jeigu suabejojame, tai tikriausiai dėl to, kad idėja atrodo per daug paprasta. Tačiau Svinberniui priešingai - ji visai nėra paprasta.

Kadangi bet kurio tipo dalelių, tarkime, elektronų, skaičius labai didelis, Svinbernas mano, kad tikrai ne dėl atsitiktinumo visų elektronų savybės vienodos. Su vieno elektrono savybėmis jis dar galėtų susitaikyti. Bet milijardų milijardai elektronų ir *visų vienodos savybės* - tuo jis negali patikėti. Jam būtų paprasčiau, natūraliau, aiškiau, jeigu kiekvieno elektrono savybės būtų kitokios. Dar daugiau, nė vieno elektrono savybės neturi tvirti ilgiau kaip akimirka - jos turi nenuspėjamai ir greitai keistis. Svinberno nuomone, būtent taip paprastai ir normaliai pasaulyje viskas vyksta. Jeigu kas nors vyksta vienodžiau (ir jums, ir man atrodytų, kad vyksta paprasčiau), tam reikia specialaus aiškinimo. „Tik todėl, kad elektronai, vario gabaliukai ir visi kiti materialūs objektai dvidešimtajame amžiuje turi tas pačias savybes kaip devynioliktajame, pasaulis yra toks, koks yra dabar.“

Pasitelkiamas Dievas. Dievas ateina į pagalbą, tikslingai ir nuolat palaikydamas milijardų elektronų ir vario gabalėlių savybes ir neutralizuodamas joms būdingą polinkį į chaotiškus ir nekontroliuojamus pokyčius. Štai kodėl visi elektronai panašūs vieni į kitus; štai kodėl visi vario gabalėliai yra panašūs vieni į kitus; štai kodėl elektronų savybės nesikeičia kas mikrosekundę ir šimtmečiais lieka tokios pačios. Visa tai tik dėl to, kad Dievas nuolat prižiūri kiekvieną dalelę, suvaldydamas smarkius mėginimus pasikeisti ir suvienodindamas ją su kitomis, kad visos būtų vienodos.

Bet kaip Svinbernas gali teigti, kad ši hipotezė apie Dievą, kuris prižiūri nesuskaičiuojamą aibę elektronų, yra *paprasta*? Juk tai tiesiog paprastumo priešingybė. Svinbernas daro dar vieną, stulbinantį triuką, kuris įžeidžia ir papiktina protą. Be jokių įrodymų jis teigia, kad Dievas yra viena *vienintelė* esybė. Vienu mostu supaprastina visą aiškinimą ir nebereikia sukti galvos dėl visų gigalijonų nepriklausomų elektronų, kurie kažkodėl visi yra vienodi!

Teizmas teigia, kad kiekvienas egzistuojantis objektas atsirado ir egzistuoja tik vienos esybės - Dievo - valia. Taip pat teigia, kad kiekviena medžiagos savybė yra todėl, kad Dievas ją davė arba leido jai atsirasti. Paprastas aiškinimas tas, kuris nurodo kuo mažiau priežasčių. Taigi paprasčiausias aiškinimas tas, kuris nurodo tik vieną priežastį. Teizmas yra paprastesnis negu politeizmas. Tad teizmas daro tik vieną prielaidą - egzistuoja esybė, turinti beribę galią (Dievas gali padaryti viską, kas logiškai įmanoma), beribį žinojimą (Dievas žino viską, ką logiškai įmanoma žinoti) ir beribę laisvę.

Norisi padėkoti Svinbernei, kad jis kilniai nusileido ir Dievui nepriškyrė galios padaryti tai, kas *logiškai* neįmanoma. Priėmus tokią prielaidą, atsiveria neribotos galimybės viską aiškinti beribe Dievo galia. Mokslui iškilo sunkumų aiškinant įvykį X? Viskas aišku. Nevarkite daugiau tyrinėdami X. Beribe Dievo galia be vargo paaiškinamas X (ir visa kita), o pats paaiškinimas visada yra absoliučiai *paprastas*, nes, nepamirškite, yra tik vienas Dievas. Ar gali būti kas nors paprasčiau?

Iš tikrųjų tai nėra paprasta. Dievas, gebantis prižiūrėti ir kontroliuoti visas Visatos daleles, *negali būti* paprastas. Dėl paties jo buvimo prireiktų sudėtingiausio aiškinimo. Dar blogiau (paprastumo atžvilgiu), kiti gigantiškos Dievo sąmonės kampeliai vienu metu yra užsiėmę kiekvieno žmogaus darbais, jausmais ir maldomis - o kur dar visokios nežemiškos būtybės, kurių galėtų būti šioje galaktikoje ir kitose 100 milijardų galaktikų. Anot Svinberno, Dievas turi nuolat apsispręsti *nedaryti* stebuklo ir mums susirgus negelbėti nuo vėžio. To negalima

daryti, nes „Jeigu Dievas išpildytų visas maldas išgydyti giminaitį nuo vėžio, tada vėžys nustotų būti žmonijos problema, kurią reikia spręsti.“ Ir ką gi mes *tada* veiktume, turėdami daug laisvo laiko?

Ne visi teologai nueina taip toli kaip Svinbernas. Vis dėlto ir kitų šiuolaikinių teologų tekstuose nestinga pareiškimų, kad Dievo hipotezė yra *paprasta*. Keitas Vordas (Keith Ward), tuo metu Oksfordo universiteto Teologijos katedros karališkasis profesorius, 1996 m. išleistoje knygoje *God, Chance and Necessity* apie tai rašė:

Be abejo, teistas neabejoja, kad Dievas yra labai paprastas, taupus ir vaisingas Visatos kilmės paaiškinimas. Jis taupus todėl, kad visų Visatoje egzistuojančių objektų buvimą ir savybes aiškina tik viena būtybe, vienintele pirmine priežastimi, kuri suteikia prasmę visų, įskaitant jį patį, egzistavimui. Jis yra paprastas, nes viena pagrindine idėja - pačios tobuliausios būtybės idėja – galima suprantamai paaiškinti visas Dievo savybes ir Visatos egzistavimą.

Kaip ir Svinbernas, Vordas klaidingai supranta, ką reiškia ką nors aiškinti, ir veikiausiai nesupranta, ką tai reiškia, kai apie ką nors sakoma, kad tai paprasta. Nežinau, ar Vordas tikrai galvoja, kad Dievas yra paprastas; gal cituota pastraipa yra parašyta tik tam tikros diskusijos reikmėms. Seras Džonas Polkinhornas (John Polkinghorne) knygoje *Science and Christian Belief* cituoja anksčiau pasakytus Vordo žodžius, kritiškai komentuojančius Tomo Akviniečio mintį: „Didžiausia klaida manyti, kad Dievas yra logiškai paprastas - paprastas ne tik ta prasme, kad jo esmė nedaloma, bet ir gilesne prasme, kad tai, kas yra tiesa vienos Dievo dalies atžvilgiu, yra tiesa visumos atžvilgiu. Tačiau visai logiška manyti, kad nors Dievas nedalomas, jo vidinė sandara yra sudėtinga.“ Čia Vordas teisingai sako. Antai 1912 m. biologas Džiulianas Haksliis (Julian Huxley) apibrėžė sudėtingumą kaip „dalių heterogeniškumą“, kurį jis suprato kaip tam tikrą funkcinių vientisumą.⁷¹

Iš kitų Vordo tekstų paaiškėja, kad teologiniam protui sunku suvokti, kaip atsiranda sudėtingos gyvybės formos. Jis cituoja kitą moks-

lininką teologą, biochemiką Artūrą Pikoką (Arthur Peacocke) (trečia-
sis iš mano minėtų britų religingų mokslininkų), kuris iškelia pos-
tulatą, kad gyvoji materija pasižymi „polinkiu didinti sudėtingumą“.
Vordas jį apibūdina taip: „tam tikra evoliuciniam pokyčiui būdinga
savybė, palanki sudėtingumui“. Toliau jis daro prielaidą, kad toks po-
linkis „gali pasireikšti kaip mutagenozės rezultatų pokytis, kad įvyktų
sudėtingesnės mutacijos“. Šis teiginys Vordui atrodo abejotinas, bet
taip ir turėtų atrodyti. Evoliucijos tendencija didinti sudėtingumą at-
siranda - tose evoliucinėse linijose, kur ji apskritai pasireiškia - ne dėl
būdingo polinkio didinti sudėtingumą ir ne dėl nukrypusios mutage-
nezės. Ji atsiranda dėl natūraliosios atrankos: šis procesas, kiek mums
žinoma, yra vienintelis mechanizmas, galintis iš paprastų sistemų su-
kurti sudėtingas. Natūraliosios atrankos teorija yra genialiai paprasta.
Paprasti yra ir jos pamatiniai postulatai. Tačiau tai, ką ji aiškina, yra
nenusakomai sudėtinga: daug sudėtingiau nei visa, ką mes galime įsi-
vaizduoti, išskyrus Dievą, esą galintį visa tai sukurti.

KEMBRIDŽO KONFERENCIJA

Neseniai Kembridže vykusioje konferencijoje mokslo ir religijos klau-
simais iškėliau argumentą, kurį čia vadinu „uragano sukurto lėktuvo
„Boeing 747“ argumentu. Susidūriau, švelniai tariant, su nuoširdžiu
negebėjimu pasiekti sutarimą Dievo paprastumo klausimu. Patirtis
pamokanti, tad norėčiau ją pasidalinti.

Pirmiausia turiu išpažinti (regis, tai tinkamas žodis), kad konfe-
renciją finansavo Templetono fondas. Publiką sudarė saujelė kruopš-
čiai atrinktų žurnalistų iš Didžiosios Britanijos ir JAV. Tarp 18 pa-
kviestų pranešėjų man buvo skirtas formalus ateisto vaidmuo. Vienas
žurnalistų - Džonas Horganas (John Horgan) - pasakė, kad kiekvie-
nam jų buvo apmokėtos visos išlaidos ir sumokėta apvali 15 000 JAV
dolerių sumelė už apsilankymą konferencijoje. Mane tai nustebino.

Dalyvavau daugybėje akademinų konferencijų, bet nebuvo nė vienos,
kur už buvimą salėje tarp publikos, o ne už paskaitą, būtų mokamas

honoraras. Jei apie tai būčiau sužinojęs anksčiau, būčiau iš karto įtaręs, kad čia kažkas ne taip. Ar Templetono fondas mėgino papirkti apie mokslą rašančius žurnalistus, kad jie pamirštų profesinę sąžinę? Džonas Horganas nerimavo dėl to paties ir vėliau parašė straipsnį apie šį įvykį.⁷² Jis, be kitko, paminėjo, kad plačiai skelbiamas pranešimas, jog aš dalyvausiu kaip pranešėjas, paskatino (dėl to man tikrai apmaudu) jį ir kitus įveikti abejones ir dalyvauti renginyje:

Britų biologas Ričardas Dokinsas, kurio dalyvavimas konferencijoje įtikino mane ir kolegas, kad tai rimtas renginys, buvo vienintelis pranešėjas, kuris pareiškė, kad religiniai įsitikinimai yra nesuderinami su mokslu, iracionalūs ir žalingi. Kiti pranešėjai – trys agnostikai, vienas judėjas, vienas deistas ir dvylika krikščionių (musulmonų filosofas paskutinę minutę atsisakė dalyvauti) - vienareikšmiškai pasisakė už religiją ir krikščionybę.

Apskritai Horgano straipsnis yra žaviai prieštaringas. Nepaisant minėtų nuogaštavimų, dalyvavimas konferencijoje jam davė ir naudingos patirties, kurią jis vertino (kaip ir aš, kaip paaiškės toliau). Horganas rašė:

Pokalbiai su tikinčiaisiais padėjo man suprasti, kodėl kai kurie protingi, gerai išsilavinę žmonės pasirenka religiją. Vienas pranešėjas kalbėjo apie glosolalijos patirtį, kitas pasakojo palaikantis artimą ryšį su Jėzumi. Mano pažiūros nepasikeitė, bet kai kam buvo ir kitaip. Bent vienas dalyvis pareiškė, kad jo tikėjimas susvyravo, susipažinus su Dokinsio religijos analize. Jeigu Templetono fondas gali padėti žengti bent mažytį žingsnelį arčiau mano įsivaizduojamo idealaus pasaulio be religijos, tai juk ne taip ir blogai?

Vėliau Horgano literatūrinis agentas Džonas Brokmanas (John Brockman) šį straipsnį paskelbė savo tinklalapyje „Edge“ (jis dažnai vadinamas internetiniu mokslininkų klubu), kur susilaukė įvairių kome-

tarų. Vieną jų parašė fizikas teoretikas Frymanas Daisonas (Freeman Dyson). Aš atsakiau Daisonui cituodamas jo kalbą, kai jis buvo apdovanotas Templetono premija. Tai, kad Daisonas sutiko priimti šią premiją, pasaulio visuomenei buvo svarbus ženklas, nors nežinia, ar jis to norėjo, ar ne. Šį poelgį galima suprasti tik taip: vienas išymiausių pasaulio fizikų pasisako už religiją.

Džiaugiuosi, kad esu vienas iš daugybės krikščionių, kuriems mažai rūpi Trejybės doktrina ar kiek Evangelijose yra istorinės tiesos.

Bet juk taip *sakytą* kiekvienas mokslininkas ateistas, jeigu norėtų, kad jį laikytų krikščionimi? Toliau pateikiu tos pačios Daisono kalbos citatas, ironiškai jas papildydamas įsivaizduojamais klausimais (išskirti kursyvu) Templetono fondo atstovui:

Aha, norite, kad pasakyčiau porą kokių nors gilių minčių? Gal taip...

„Aš nedarau aiškios skirties tarp proto ir Dievo. Dievas yra tai, kuo tampa protas, kai pereina mūsų suvokimo ribas.“

Tai kaip, ar jau užtenka? Galiu jau grįžti prie savo fizikos darbų? O, dar negana? Na gerai, tada gal taip:

„Net ir kruvinoje dvidešimto amžiaus istorijoje matau kai kurių įrodymų, kad religija daro pažangą. Adolfas Hitleris ir Josifas Stalinas, du individai, kurie įkūnijo mūsų šimtmečio blogį, abu buvo atviri ateistai.“*

Dabar galiu eiti?

Daisonas lengvai išsklaidytų įspūdį, kurį daro šios citatos iš jo kalbos primant Templetono premiją, jeigu aiškiai pasakytų, kokie įrodymai jį verčia tikėti į Dievą kitaip nei pagal Einšteino sampratą, kuriai, kaip aiškinau 1 skyriuje, mes visi galime daugiau ar mažiau pritarti. Jeigu

* Kad tai netiesa, pamatysime 7 skyriuje.

aš teisingai supratau Horgano straipsnį, jis užsimena, kad Templetono fondo pinigai korumpuoja mokslą. Neabejoju, kad Frymano Daisono papirkti neįmanoma. Tačiau jo premijos priėmimo kalba vis tiek yra nevykusi, nes tampa pavyzdžiu kitiems. Templetono premija nepalyginamai didesnė nei Kembridže žurnalistams duoti masalai; neatsitiktinai jos suma viršija Nobelio premiją. Mano draugas Denas Denetas kartą faustiškai pajuokavo: „Ričardai, kai tau ateis juoda diena...”

Šiaip ar taip, dvi dienas dalyvavau Kembridžo konferencijoje, perskaičiau pranešimą ir dalyvavau kelių kitų pranešimų diskusijose. Norėjau, kad teologai atsakytų į argumentą, kad bet koks Dievas, gebantis sukurti Visatą ar ką kitą, turi būti sudėtingas ir statistškai netikėtinas. Stipriausias kontrargumentas, kurį oponentai pajėgė išsakyti, buvo kaltinimas, kad aš agresyviai primetu mokslinę epistemologiją jos nepageidaujančiai teologijai.* Teologai visada kalbėjo apie Dievo paprastumą. Kaip aš, mokslininkas, galiu nurodinėti teologams, kad jų Dievas turi būti sudėtingas? Moksliniai argumentai, kuriuos taikau savo srityje, visai netinka, nes teologai visada teigė, kad Dievas yra už mokslo ribų.

Man nesusidarė įspūdis, kad tokios išsisukinėjančios gynybos ėmęsi teologai būtų sąmoningai melavę. Vis dėlto tai privertė prisiminti Piterio Medavaro (Peter Medawar) recenziją apie tėvo Tejaro de Sarde-no (Teilhard de Chardin) knygą *The Phenomenon of Man*, kurią, regis, pagrįstai galima pavadinti visų laikų pačia negatyviausia knygos recenzija: „kaltinimų nesąžiningumu autoriui pavyks išvengti tik dėl to, kad prieš apgaudinėdamas kitus jis dėjo labai daug pastangų apgauti save”.⁷³ Teologai, su kuriais susitikau Kembridže, *slėpėsi* nuo racionalių argumentų apsaugančioje gnoseologijos slėptuvėje, nes savo *dekretu* jie *paskelbė*, kad racionalūs argumentai jiems netaikomi. Kas aš toks, kad teigčiau, jog tik racionalūs argumentai yra priimtini? Juk be mokslinio esama ir kitų pažinimo būdų, o vienu iš jų pažįstamas Dievas.

Pasirodo, pats svarbiausias iš kitų pažinimo būdų, yra asmeninė, subjektyvi Dievo patirtis. Keletas Kembridžo diskusijos dalyvių įtiki-

* Šis kaltinimas primena NOMA principą, apie kurio perdėtas pretenzijas kalbėjau 2 skyriuje.

nėjo, kad galvoje aiškiai girdi jiems bylojantį Dievo balsą, taip aiškiai, kaip kalbant su kitu žmogumi. Priminsiu, kad 3 skyriuje jau kalbėjau apie iliuzijas ir haliucinacijas („Argumentas, grindžiamas „asmenine patirtimi“), bet Kembridžo konferencijoje man į galvą atėjo dar du kontrargumentai. Pirma, jeigu Dievas tikrai bendrauja su žmonėmis, tai toks faktas tikrai patenka į mokslo sritį. Dievas iš savo anapusinės buveinės įsiveržia į mūsų pasaulį, kur jo pranešimus priima žmogaus smegenys - ir sakote, kad toks fenomenas neturi dominti mokslo? Antra, Dievas, gebantis vienu metu siųsti suprantamus signalus milijonams žmonių ir vienu metu gauti iš jų atsakymus, kad ir koks jis būtų, negali būti paprastas. Kokia plati dažnių juosta! Nors Dievas neturi iš neuronų sudarytų smegenų ar iš silicio pagaminto procesoriaus, bet, turėdamas minėtas galias, jis turi turėti kažką, kas yra daug įmantresnės konstrukcijos ir sukurtas dar tikslingiau nei didžiausios smegenys ar gigantiškiausias kompiuteris iš visų mums žinomų.

Mano draugai teologai vėl ir vėl kartojo teiginį, kad turi būti priežastis, kodėl egzistuoja visa tai, kas egzistuoja, nors viso to galėtų ir nebūti. Turi būti visa ko pirminė priežastis - kodėl gi jos nevadinti Dievu? Gerai, sakiau aš, bet pirminė priežastis turi būti paprasta, todėl, jei norime ją kaip nors pavadinti, žodis „Dievas“ netinka (arba turėtume pirmiausia šią sąvoką apvalyti nuo sampratos, kuri išitvirtinusi daugumos tikinčiųjų sąmonėje). Ieškoma pirminė priežastis turi būti paprastas pagrindas kažkokiam savaime veikiančiam „kranui“, kuris galiausiai iškeltų mūsų pasaulį iki dabartinės sudėtingos egzistencijos. Iš esmės tai vienodos vertės dalykai: teiginys apie pirminį iniciatorių, kuris pakankamai sudėtingas, kad užsiimtų „protingu sumanymu“ (ką jau kalbėti apie vienalaikį milijonų žmonių minčių skaitymą), ir noras padalyti sau idealias kortas lošiant bridžą. Pažvelkite į aplinkinį gyvąjį pasaulį, į Amazonės drėgnąjį mišką, kur tankiai susipynusios lianos ir bromelijos, orinės ir kimbamosios šaknys; kur daugybė skruzdėlių ir jaguarų, tapyrų ir pekarių, medvarlių ir papū-

Visa tai kartu yra idealių kortų dalijimo ekvivalentas (pagalvokite, galite milijardais būdų dėlioti atskiras dalis, bet to rezultato negausite) - nors dabar nereikia sukti galvos, nes žinome, kaip tai atsirado:

laipsniškai darbuosimi natūraliosios atrankos „kranas“. Ne tik mokslininkai atsisako akiai priimti tokią netikėtiną spontaniško atsiradimo versiją - prieštarauja ir sveikas protas. Teigti, kad pirminė priežastis, didysis nežinomasis, dėl kurio poveikio atsirado būtis vietoje nebūties, yra būtybė, gebanti sukurti Visatą ir vienu metu kalbėtis su milijonais žmonių, reiškia atsisakyti atsakomybės ieškoti paaiškinimo. Tai pasibaisėtinas atsisakymas mąstyti, nuolaidžiaujant savo silpnybėms.

Tikrai nesūlau kokio nors siauro mokslinio požiūrio. Vis dėlto sąžiningai mėginant paaiškinti tokius siaubingai netikėtinius objektus kaip drėgnieji atogrąžų miškai, koraliniai rifai ar Visata, reikia bent jau pasiūlyti racionalią („kraną“), o ne irracionalią („dangiškojo kablo“) versiją. Ne tik natūralioji atranka gali būti toks „kranas“. Nors, pripažinkime, dar niekas geresnio nesugalvojo. Bet galbūt galima atrasti geresnį. Galbūt „infliacija“, kuri, fizikų teigimu, vyko atsirandant Visatai per pirmąją juktosekundę, kai mes ją geriau suprasime, bus kosmologinis „kranas“, analogiškas Darvino biologiniam „kranui“. Gal kosmologų ieškomas „kranas“ bus Darvino idėjos versija: Smolino modelis ar kažkas panašaus? O gal tai bus Martino Ryzo ir kitų postuluojuama multivisata plius antropinis principas? Gali būti netgi antžmogiškas kūrėjas, tačiau tokiu atveju *ne* toks kūrėjas, kuris staiga ėmė ir atsirado arba buvo visada. Jeigu mūsų Visatą kažkas pagal savo sumanymą sukūrė (nors aš tuo netikiu) ir jeigu *a fortiori* kūrėjas skaito mūsų mintis ir duoda išmintingus patarimus, atleidžia ir atperka, tai ir pats kūrėjas turi būti kažkokio kumuliacinio „kraną“ galutinis produktas, gal kokia darvinizmo versija kitoje visatoje.

Galiausiai mano kritikai Kembridžo konferencijoje griebėsi paskutinės gynybos priemonės - puolimo. Visas mano pažiūras jie pasmerkė kaip „esančias iš devynioliktojo amžiaus“. Tai toks prastas argumentas, kad vos nepamiršau jo paminėti. Deja, jis kartojamas gana dažnai. Juk aišku, kad paskelbiant argumentą pasenusiu neįrodoma, kuo jis blogas. Be to, kai kurios XIX a. idėjos buvo puikios - kad ir pavojinga paties Darvino idėja. Šiaip ar taip, keista buvo girdėti klijuojant etiketes poną (garsų Kembridžo geologą, meistriškai įvaldžiusį faustišką kazuistiką, kad gautų Templetono premiją), kuris aiškino, kad krikščioniški įsitikinimai

yra pagrįsti tuo, ką jis vadino Naujojo Testamento istoriškumu. Bet kaip tik XIX a. teologai, ypač Vokietijoje, remdamiesi įrodomaisiais istorijos tyrimo metodais, rimtai suabejojo minėtu istoriškumu. Beje, Kembrižo konferencijoje dalyvavę teologai nedelsdami jam tai priminė.

Be to, pašaipios replikos apie „devynioliktąjį amžių.“ ne naujos. Jos giminingos pašaipoms „kaimo ateisto“ tema. Jos artimos ir tokio tipo šnekoms: „Priešingai nei tu manai, cha-cha-cha, mes nebetikime į senį su ilga balta barzda, cha-cha-cha.“ Šie trys šaipymosi variantai turi paslėptą prasmę, panašiai kaip Jungtinėse Valstijose, kai ten gyvenau septintojo dešimtmečio pabaigoje, fraze „tvarka ir teisėtumas“ politikai dangstė rasizmą juodaodžių atžvilgiu.* Ką iš tikrųjų reiškia frazė „samprotaujate kaip devynioliktajame amžiuje“, pateikiama kaip argumentas diskusijoje apie religiją? Jis sako: „Jūs toks netašytas ir nesupratingas, kaip galite būti toks nejautrus ir nemandagus ir užduoti man tokius tiesius bei nedviprasmiškus klausimus - „Ar tikite stebuklais?“ arba „Ar tikite, kad Jėzų pagimdė skaisti mergelė?“ Gal nežinote, kad padorioje visuomenėje tokie klausimai neužduodami? Tokio tipo klausimai iš mados išėjo jau devynioliktajame amžiuje.“ Na, tik pagalvokite - kodėl šiais laikais nemandagu tikintiesiems užduoti tiesius ir dalykinius klausimus. Aišku, atsakinėti labai nemalonu. Ypač nepatogu, kai atsakymas - „taip“.

Išsiaiškinome, kad yra sąsaja su devynioliktuojų amžiumi. XIX a. išsilavinę žmonės paskutinį kartą galėjo nerausdami prisipažinti, kad tiki tokiais stebuklais kaip nekaltas pradėjimas. Šiais laikais daugelis išsilavinusių krikščionių yra per daug atsidavę savo tikėjimui, kad neigtų nekaltą pradėjimą ir prisikėlimą, tačiau jaučiasi nepatogiai, nes jų racionalus protas sako, kad tai nesąmonė. Todėl jiems nemalonūs tokie klausimai, o kai kažkas, kaip aš, atkakliai jų klausinėja, jie puola kaltinti „devynioliktojo amžiaus idėjomis“. Argi nejuokinga?

Konferencija man suteikė energijos ir entuziazmo bei sustiprino įsitikinimą, kad netikimybė - uragano sukurtas lėktuvas „Boeing 747“ -

* Didžiojoje Britanijoje panašiai paslėpta prasmė vartojamas posakis „vidiniai miestai“ (*inner cities*); tai paakino Oberoną Vo (Auberon Waugh) sarkastiškai užsiminti apie „abiejų lyčių vidinius miestus“.

labai svarus argumentas prieš Dievo egzistavimą, į kurį teologai, nepaisant daugybės prašymų ir progų, iki šiol nesugebėjo įtikinamai man atsakyti. Denas Denetas teisingai sako, kad tai „neatremiamas atmetimas, ne mažiau stiprus šiandien nei prieš du šimtus metų, kai Hjumio „Dialogueose“ Filonas tą patį būdą pasitelkęs triuškinio Kleantą. „Dangiškasis kablys“ geriausiu atveju atideda problemos sprendimą, bet Hjumus nieko nežinojo apie jokią „kraną“, todėl turėjo pasiduoti.“⁷⁴ Vėliau tokį „kraną“ pasiūlė Darvinas. Hjumą jis labai nudžiugintų.

Šiame skyriuje pateiktas svarbiausias mano knygos argumentas, tad, gal kiek pakartodamas, pateiksiu apibendrintas idėjas, išskirtas į šešis punktus.

1. Šimtmečiais vienas didžiausių iššūkių, su kuriais susidūrė žmogaus protas, buvo mėginimas paaiškinti, kaip Visatoje atsirado sudėtingi, netikėtini objektai, atrodantys tarsi būtų apgalvotai sukurti.
2. Kyla natūrali pagunda pareikšti, kad tai, kas atrodo tarsi sukurta, yra iš tikrųjų sukurta. Jeigu imsime žmogaus pagamintus daiktus (pavyzdžiui, laikrodį), juos iš tikrųjų sukūrė „protingas kūrėjas“ - inžinierius. Kyla pagunda tą pačią logiką taikyti akiai ar sparnui, vorui ar žmogui.
3. Ši pagunda veda į aklavietę, nes kūrėjo hipotezė iškelia sunkesnę klausimą: kas sukūrė kūrėją? Pradėjome nuo pirminės problemos - statistinės netikimybės aiškinimo. Akivaizdu, kad pasiūlius ką nors, kas yra dar labiau netikėtina, nieko neišaiškinsime. Mums reikalingas „kranas“, o ne „dangiškasis kablys“, nes tik „kranas“ gali veikti laipsniškai ir tikėtina, lemdamas kitimą nuo paprastumo iki sudėtingumo, kuris kitaip būtų netikėtinas.

4. Pats geriausias ir galingiausias iki šiol atrastas „kranas" yra Darvino evoliucijos natūraliosios atrankos teorija. Darvinas ir jo sekėjai parodė, kaip gyvi organizmai, kurie yra statistiškai netikėtini ir atrodo lyg būtų „protingo kūrėjo" sukurti, iš tikrųjų išsivystė lėtos, laipsniškos evoliucijos būdu iš paprastų organizmų. Dabar tvirtai galime sakyti, kad gyvų organizmų „sumanymo" iliuzija yra tik iliuzija.
5. Analogiško fizikos „krano" dar nerasta. Tam tikra multivisatų teorija iš principo galėtų būti aiškinami fizikos reiškiniai, panašiai kaip Darvino evoliucijos teorija išaiškino biologinius reiškinius. Iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad toks aiškinimas būtų mažiau įtikinantis negu darvinizmas biologijoje, nes jis labiau priklauso nuo laimingo atsitiktinumo. Bet antropinis principas mums leidžia postuliuoti šansus, kurie yra daug didesni nei ribotai žmogaus intuicijai atrodo priimtina.
6. Neturėtume prarasti vilties, kad bus atrastas geresnis fizikos reiškinų „kranas", kuris bus panašiai galingas kaip darvinizmas biologijoje. Bet ir dabar, kol dar nėra tikrai mus tenkinančio fizikos „krano", turimi palyginti silpni „kranai", sustiprinti antropiniu principu, yra akivaizdžiai geriau negu defetistinė protingo sumanymo hipotezė.

Jeigu šio skyriaus argumentacija priimama, neįmanoma neatmesti religijos faktinės prielaidos - Dievo hipotezės. Dievas beveik tikrai neegzistuoja. Tai kol kas svarbiausia knygos išvada. Toliau kyla įvairių kitų klausimų. Štai pripažinome, kad Dievo nėra - bet juk liko daug kitų argumentų už religiją? Argi ji neguodžia? Ar nemotyvuoja daryti gera? Jeigu nebūtų religijos, ar mes žinotume, kas yra gėris? Ir apskritai, ar čia reikia tokio priešiško? Jeigu ji klaidinga, kodėl kiekviena pasaulio kultūra turi religiją? Teisinga ar ne, bet religija yra visur - tai iš kur ji atsirado? Pradėsime nuo paskutiniojo klausimo.

RELIGIJOS ŠAKNYS

Adaptacinę religijos pobūdį evoliucijos psichologui rodo (akivaizdžiai, kaip raudonas beždžionės užpakalis) visur paplitę keisčiausi religiniai ritualai, kuriems reikia skirti daug laiko ir jėgų, kurie sukelia skausmą, per kuriuos daug prarandama.

MAREK KOHN

DARVINO IMPERATYVAS

Kiekvienas turi savo mėgstamą teoriją apie tai, iš kur atsirado religija ir kodėl visos žmonijos kultūros ją turi. Religija paguodžia ir nuramina. Ji sutelkia žmones į bendruomenes. Ji patenkina mūsų troškimą žinoti gyvenimo prasmę. Apie visa tai kalbėsiu vėliau, bet norėčiau pradėti nuodugniau nagrinėdamas kitą klausimą, kurio reikšmę šiai temai pamatysime vėliau: klausimą dėl natūraliosios atrankos vaidmens.

Žinodami, kad esame evoliucijos produktai, turėtume paklausti, kokio pobūdžio natūraliosios atrankos spaudimas (ar spaudimų suma) sudarė pirmines sąlygas atsirasti religijai. Šį klausimą būtina išsiaiškinti dar ir todėl, kad šiuo atveju yra akivaizdžiai pažeidžiamas ekonomiško principas, kuris kitais atvejais paprastai galioja. Religinėms apeigoms eikvojama daugybė išteklių, o natūralioji atranka paprastai atsijuoja nereikalingas sąnaudas. Gamta yra pedantiškas buhalteris, skaičiuojantis pensus, stebintis laiką, baudžiantis už menkiausias perteklių.

Nuolatos ir negailestingai, rašė Darvinas, „kiekvieną dieną ir kiekvieną valandą visame pasaulyje natūralioji atranka tikrina kiekvieną, net mažiausią, variantą, atmesdama tai, kas blogai, palikdama ir kaupdama tai, kas gerai, dirbdama tyliai ir nepastebimai visur ir visada, kai tik atsiranda galimybė, kad kiekvienas gyvas organizmas būtų tobulesnis“. Jeigu laukinis gyvūnas nuolatos atlieka nereikalingus veiksmus, natūralioji atranka teikia pirmenybę jo konkurentams, kurie laiką ir energiją skiria išlikimui ir dauginimuisi. Gamta negali skatinti *jeux d'esprit*. Triumfuoja žiaurus utilitarizmas, nors iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad taip būna ne visada.

Antai povo uodega atrodo *jeu d'esprit par excellence*. Ji tikrai nė kiek nepadeda jos turėtoji išgyventi. Tačiau pati prašmatniausia uodega padeda išsiskirti iš konkurentų ir sėkmingiau paskleisti savo genus. Uodega atlieka reklamos vaidmenį, tad yra pateisinama gamtos ekonomikos požiūriu, nes pritraukia pateles. Tą patį galima pasakyti apie laiką ir jėgas, kurias palapinuko patinėlis sunaudoja statydamas savo palapinę: tai tokia išorinė uodega, sudaryta iš žolių, šakelių, spalvotų uogų, gėlių ir, jeigu pasiseka surasti, papuošta karoliukais, žaisliukais ir butelių kamšteliais. Arba imkime pavyzdį, kur nėra reklamos. „Skruzdėliavimas“ - keistas paukščių elgesys, kai, tarkime, kėkštai „maudosi“ skruzdėlyne arba kitu būdu prisirenka skruzdžių tarp plunksnų. Iki šiol nežinoma, ar paukščiams yra kokia nauda iš skruzdėlių - gal tai savotiška higienos priemonė, parazitų valymas nuo plunksnų; yra įvairių kitų hipotezių, bet visoms stinga įrodymų. Vis dėlto tai, kad ne viskas žinoma apie mechanizmą, darvinistams netrukdo - ir neturi trukdyti - neabejojant daryti prielaidą, kad „skruzdėliavimas“ „kažkam“ reikalingas. Šiuo atveju sveikas protas sutinka, bet Darvino teorijos logika turi ypatingą pagrindą teigti, kad jeigu paukščiai to nedarytų, jų genetinės sėkmės statistiniai šansai sumažėtų, nors mes dar nežinome, kaip žala galėtų būti padaryta. Tokia išvada yra pagrįsta dviem aplinkybėmis: natūralioji atranka baudžia už laiką ir energijos švaistymą, bet paukščiai nuolat eikvoja laiką ir energiją „skruzdėliavimui“. Šio „adaptyvumo“ principo glausta fraze turbūt niekas geriau - nors gana kategoriškai - nesuformulavo kaip žymus Harvardo

universiteto genetikas Ričardas Levontinas (Richard Lewontin): „Dėl vieno dalyko, manau, sutaria visi evoliucionistai - iš esmės neįmanoma prisitaikyti geriau nei organizmas prisitaiko prie savo aplinkos.“⁷⁵ Jeigu „skruzdėliavimas“ nebūtų naudingas išlikimui ir reprodukcijai, natūralioji atranka seniai būtų atidavusi pirmenybę individams, kurie to nedaro. Darvinistui būtų logiška tą patį pasakyti apie religiją - štai kodėl pradėjau diskusiją šia tema.

Evoliucionisto požiūriu, religiniai ritualai „krinta į akis kaip povas saulės apšviestoje pievoje“ (Deno Deneto frazė). Žmonių religinis elgesys yra „skruzdėliavimo“ ar palapinės statymo analogas, tik ryškesnis. Jam skiriama daug laiko, daug energijos, dažnai naudojamas puošnus dekoravimas, dar įmantresnis nei rojaus paukščio plunksnos. Dėl religijos gali kilti pavojus tiek tikinčiųjų, tiek kitų žmonių gyvybei. Tūkstančiai žmonių buvo nukankinti už lojalumą religijai, persekioti fanatikų už tik truputį skirtingą tikėjimą. Išteklių religija sunaudoja daug, kartais nepaprastai daug. Statant viduramžių katedrą prirėkdavo šimtmečius trunkančio žmogaus darbo, o juk niekada ji nebuvo naudojama kaip būstas ar kokiam nors aiškiai naudojamam tikslui. Ar tai nebuvo pavo uodega architektūroje? Jeigu taip, kam skirta reklama? Viduramžiais ir Renesanso laikais dauguma talentingų žmonių kūrė daugiausia sakralinę muziką ir meną. Tikintieji mirdavo už savo dievus ir žudydavo jų vardan, iki kraujo plakdavo savo nugaras, prisiekdavo visą gyvenimą laikytis celibato ar duodavo tylėjimo įžadus - visa tai dėl religijos. Kam to reikia? Kuo religija naudinga?

„Nauda“ pagal darvinizmo sampratą paprastai reiškia, kad padidėja individo genų šansai išlikti. Bet šis apibrėžimas ne visai tikslus: neatšizvelgiama į tai, kad „nauda“ gali pasireikšti ne tik atskiro organizmo genams. „Nauda“ gali būti nukreipta į tris kitus alternatyvius tikslus. Vieną tikslą išryškina grupinės atrankos teorija, bet apie tai kalbėsime toliau. Antrą tikslą apibrėžia teorija, kurią aprašiau savo knygoje *The Extended Phenotype*: organizmas gali atlikti tam tikrus veiksmus ne todėl, kad tai jam naudinga, bet dėl to, jog juo manipuliuoja kito organizmo (pavyzdžiui, parazito) genai. Denas Denetas primena, kad visose žmonių visuomenėse yra paplitusi ne tik religija, bet ir sloga, bet

niekam neateis į galvą teigti, kad sloga sirgti mums naudinga. Galima būtų pateikti daugybę pavyzdžių, kad parazitai gyvūnų elgesį keičia taip, jog jis būtų naudingas perduodant parazitą sekančiam šeiminiui. Šį aspektą aš įtraukiau į „pagrindinę išplėsto fenotipo teoremą“: „Gyvūno elgesys yra toks, kad būtų kuo didesni šansai plisti šį elgesį lemiantiems genams, nepriklausomai nuo to, ar šie genai yra taip besielgiančio gyvūno kūne.“

Trečias tikslas: „pagrindinėje teoremoje“ sąvoką „genai“ galima pakeisti bendresne sąvoka „replikatoriai“. Tai, kad religija yra visur paplitusi, tikriausiai reiškia, jog ji buvo kažkam naudinga, bet nebūtinai mums ar mūsų genams. Religija gali būti naudinga tik pačioms religinėms idėjoms tiek, kiek jos elgiasi gana panašiai kaip genai - kaip replikatoriai. Apie tai daugiau pakalbėsime skyrelyje „Atsargiai, nesumindyk mano memų“. Dabar grįžkime prie tradicinių darvinizmo interpretacijų, pagal kurias „nauda“ reiškia didesnius individo šansus išlikti ir daugintis.

Veikiausiai medžiotojų ir rinkėjų tautelės, pavyzdžiui, Australijos aborigenų gentys, gyvena panašiai kaip mūsų tolimi protėviai. Naujosios Zelandijos / Australijos mokslo filosofas Kimas Stirelnis (Kim Sterelny) atkreipia dėmesį į keistą jų gyvenimo prieštaravimą. Viena vertus, aborigenai puikiai išgyvena sąlygomis, kurios reikalauja nepaprastų praktinių gebėjimų. Bet, tęsia Stirelnis, nors mūsų rūšis protinga, kartais būname *iškrypėliškai* protingi. Tie patys žmonės, kurie taip puikiai pažįsta aplinkinį pasaulį ir moka jame išgyventi, tuo pat metu savo galvą prikemša tikėjimais, kurie taip akivaizdžiai absurdiški, kad pavadinti juos „nenaudingais“ būtų pernelyg švelnu. Stirelnis gerai pažįsta Papua Naujosios Gvinėjos aborigenus. Jie prisitaikę gyventi nepaprastai sunkiomis sąlygomis, kur sunku surasti maisto, nes „stebėtinai subtiliai supranta biologinę aplinką. Bet šie nuovokūs žmonės yra apsėsti tamsių ir destruktivių prietarų apie moterų menstruacijas ir burtininkystę. Daugelis vietinių bendruomenių siaubingai bijo burtų ir magijos, kenčia nuo šios baimės paskatinto smurto.“ Stirelnis ragina skaitytoją pagalvoti, „kodėl mes galime būti tuo pat metu ir tokie protingi, ir tokie kvaili“.⁷⁶

Nors pasaulyje esama įvairiausių kultūrų, nėra žinoma nė vienos, neturinčios vienokios ar kitokios religijos, kuri atima daug laiko ir išteklių, savo ritualais sukelia priešišumą, neigia faktus ir gimdo tuščias fantazijas. Kai kurie išsilavinę žmonės nutolsta nuo religijos, bet juk visi buvo auklėti vienos ar kitos religinės kultūros tradicijomis, tad aki-vaizdu, kad religijos atsisakyti gali tik tada, kai sąmoningai apsisprendžia. Ne veltui Šiaurės Airijoje išgirsi tokį juokelį: „Taip, bet koks jūs ateistas: protestantų ar katalikų?“ - jame daug karčios tiesos. Panašiai kaip heteroseksualinę, taip ir religinę elgseną galima vadinti universalia žmonių elgsena. Nors elgsenos vyrauja, atsiranda išimčių, bet visoms išimtims tenka dėl išskirtinumo pakovoti. Universalias rūšies savybes reikia aiškinti remiantis Darvino teorija.

Matyt, nesunku pastebėti, kad seksualinė elgsena yra naudinga evoliucijos teorijos prasme. Ji susijusi su vaikų atsiradimu, net ir tada, kai atrodo, kad tai neigia naudojamos kontraceptinės priemonės ar homoseksualūs santykiai. Bet kaip paaiškinti religinę elgseną? Kodėl žmonės pasninkauja, klaupiasi, puola kniūbsti, kankina save, beprotiškai linksi į sienos pusę, vyksta į Kryžiaus karus ir atlieka kitus varginančius veiksmus, kurie atima gyvenimą, o kartais ir gyvybę?

TIESIOGINIAI RELIGIJOS PRANAŠUMAI

Kai kurie duomenys rodo, kad religinis tikėjimas žmones apsaugo nuo susirgimų, kuriuos sukelia stresas. Duomenys nelabai patikimi, bet per daug nestebintų, jeigu būtų teisingi, nes kai kuriais atvejais gali veikti tas pats mechanizmas kaip tikinčiųjų „stebuklingų išgyjimų“ atvejais. Būtų gerai, jeigu nereikėtų pridurti, kad naudingas poveikis niekaip neįrodo religinių postulatų teisingumo. Kaip sakė Džordžas Bernardas So (George Bernard Shaw): „Tai, kad tikintysis yra laimingesnis už skeptiką, reiškia ne daugiau nei tai, kad girtas žmogus yra laimingesnis už blaivų.“

Gydytojas, be kitos medicininės pagalbos, gali ligonį nuraminti ir padrašinti. Šio fakto nereikėtų pamiršti. Mano gydytojas nepraktikuoja

gydymo tikėjimu - rankų uždėjimu. Bet daug kartų mano menki negalavimai akimirksniu „išgaruodavo“ girdint padrašinantį balsą ir matant išmintingą veidą, įrėmintą stetoskopu. Placebo efektas yra gerai iširtas ir netgi nelabai paslaptingas. Įrodyta, kad butaforinės tabletės, kuriose nėra jokių veikliųjų medžiagų, žymiai pagerina ligonių sveikatą. Kaip tik dėl to tiriant vaistus dvigubai aklo tyrimo būdu kontrolinėje grupėje privalu naudoti placebą. Būtent todėl atrodo, kad veikia homeopatiniai vaistai, nors jie praskiesti taip, kad turi tiek pat veikliosios medžiagos, kiek jos yra placebe - nulį molekulių. Beje, teisininkams įsiveržus į gydytojų teritoriją, atsirado apgailėtinas šalutinis produktas: dabar gydytojai bijo savo praktikoje naudoti placebą. Biurokratiniai reikalavimai juos verčia identifikuoti placebą dokumentuose, kurie yra prieinami ligoniui; tokiu atveju beprasmiškąjį skirti. Homeopatams pavyksta pasiekti santykinės sėkmės, nes jiems leidžiama skirti placebą - tik kitu pavadinimu. Be to, jie turi daugiau laiko pokalbiui ir tiesiog maloniam elgesiui su ligoniu. Ilgametės homeopatijos istorijos pradžioje jos reputacija augo dėl to, kad homeopatiniai vaistai niekaip neveikė - didžiulis skirtumas, palyginti su to meto gydymo būdais (pavyzdžiui, kraujo nuleidimu), kurie buvo tikrai pavojingi.

Ar religija yra placebo, kuris, mažindamas stresą, prailgina gyvenimą? Gal ir taip, nors šią teoriją griežtai kritikuoja skeptikai, nurodydami daug aplinkybių, kai religija stresą ne sumažina, o padidina. Pavyzdžiui, sunku patikėti, kad Romos katalikų, pasižyminčių normaliu emociniu jautrumu ir mažesniu nei normalus intelektu, sveikatą gerina liguistas kaltės jausmas, kurį jie jaučia beveik nuolat. Gal šiuo atžvilgiu išskirti katalikus ne visai teisinga? Amerikiečių aktorė Keiti Ledman (Cathy Ladman) pažymėjo: „Visos religijos vienodos: kiekviena religija iš esmės tikina, kad tu kaltas, tik liepia švęsti skirtingas šventes.“ Kad ir kaip ten būtų, man atrodo, kad visame pasaulyje paplitusio religijos fenomeno vien tik placebo efekto teorija nepaaiškina. Nemanau, kad turime religiją tik dėl to, kad mūsų protėviams ji padėjo mažinti stresą. Ši teorija neatitinka problemos masto, nors gal paaiškina antrinį religijos vaidmenį, kuris yra susijęs su stresu. Paaiškinti tokio didelio masto reiškinį kaip religija reikalinga ir didelė teorija.

Kitose teorijose visiškai nėra evoliucinio aspekto. Čia kalbu apie tokius teiginius kaip „religija tenkina norą suprasti, kokia yra Visata ir koks mūsų vaidmuo joje“ arba „religija guodžia“. Šie teiginiai psichologijos požiūriu yra iš dalies teisingi (tai pamatysime 10 skyriuje), bet nė vienas neatsižvelgia į evoliuciją. Apie paguodos teoriją taikliai pasakė Stivenas Pinkeris (Steven Pinker) knygoje *How the Mind Works*: „ji tik iškelia klausimą, kodėl protas turėjo evoliucionuoti taip, kad rastų paguodą tikėjimuose, kurie akivaizdžiai klaidingi. Šalancio žmogaus neguodžia įsivaizdavimas, kad jam šilta; su liūtu susidūrusio keliautojo nenuramins įsitikinimas, kad tai triušis.“ Paguodos teoriją reikėtų bent jau pagrįsti evoliucijos teorija, bet tai padaryti daug sunkiau nei atrodo. Psichologiniai aiškinimai, kad žmonėms vienas ar kitas tikėjimas yra malonus ar nemalonus, yra daliniai, bet ne esminiai aiškinimai.

Evoliucionistai aiškiai išskiria dalinius ir esminius aiškinimus. Dalinis aiškinimas: vidaus degimo variklyje esantis kuras užsidega nuo kibirkščiųuojančios žvakės. Esminis aiškinimas atskleidžia tikslą, dėl kurio buvo numatytas kuro degimas cilindre: išstumti iš cilindro stūmoklį ir taip sukti alkūninį veleną. Tam tikros smegenų dalies hiperaktyvumas galėtų būti dalinė religijos priežastis. Nenagrinesiu neurologinės hipotezės apie „dievo centrą“ smegenyse, nes čia manęs nedomina daliniai klausimai. Ne todėl, kad jie nereikšmingi. Susidomėjusiems skaitytojams patariu skaityti išsamią diskusiją Maiklo Sermerio (Michael Shermer) knygoje *How We Believe: The Search for God in an Age of Science*, kur taip pat pateikta Maiklo Persingerio ir kitų mokslininkų prielaida, kad religinius regėjimus sukelia smilkininės skilties epilepsija.

Šiame skyriuje ieškome *esminių* evoliucinių religijos aiškinimų. Net jeigu neurobiologai smegenyse rado „dievo centrą“, mes, evoliucionistai, vis tiek sieksime sužinoti, kodėl natūraliosios atrankos spaudimas jį atrinko. Kodėl tie iš mūsų protėvių, kurie turėjo genetinį polinkį stiprinti „dievo centrą“, išgyveno, kad susilauktų daugiau palikuonių negu jų konkurentai? Esminis evoliucinis klausimas nėra nei geresnis, nei gilesnis, nei moksliškesnis už dalinį neurologinį klausimą. Tai tik klausimas, kurį čia aptariame.

Darvinistų netenkina ir politiniai aiškinimai - pavyzdžiui, „religija yra valdančiosios klasės įrankis siekiant pavergti mases“. Tiesa,

kad Amerikoje juodaodžiai vergai buvo guodžiami kito gyvenimo pažadais, kurie slopino jų pasipiktinimą ir tuo buvo naudingi vergvaldžiams. Klausimas, ar religijas tyčia sugalvojo ciniški dvasininkai ir valdovai, yra įdomus, bet juo turi užsiimti istorikai, nes iš esmės jis nėra susijęs su evoliucija. Darvinistas nori sužinoti, kodėl žmonės taip lengvai *pasiduoda* religijos apžavams ir tampa dvasininkų, politikų ir karalių aukomis.

Štai cinikas manipuliotojas panaudoja seksualinį potraukį kaip politinės valdžios įrankį, o mes turime ieškoti paaiškinimo evoliucijos požiūriu, kodėl jam tai pavyksta. Seksualinio potraukio atveju atsakymas paprastas: smegenys yra taip sutvarkytos, kad seksas teiktų malonumą, nes normaliai po sekso atsiranda vaikai. Kitas atvejis: siekdamas savo tikslų politinis manipuliotojas naudoja kankinimus. Ir šiuo atveju darvinistas turi paaiškinti, kodėl kankinimai yra veiksmingi, kodėl mes sutinkame padaryti beveik bet ką, kad tik išvengtume skausmo? Atsakymas atrodo toks aiškus, kad net banalus, bet darvinistui vis dėlto reikia jį suformuluoti: natūralioji atranka sukūrė gebėjimą suvokti skausmo pojūčius kaip gyvybei gresiantį kūno žalojimą ir užprogramavo mus, kad jo vengtume. Tie retai pasitaikantys individai, kurie nejaučia skausmo arba nekreipia į jį dėmesio, paprastai miršta jauni nuo žaizdų, kurių kiti stengiasi išvengti. Gal religiją sumanė cinikai, gal ji atsirado spontaniškai? Vienaip ar kitaip, reikia esminio evoliucinio aiškinimo - kodėl žmonės traukia dievai?

GRUPINĖ ATRANKA

Paaišėja, kitais atvejais - akivaizdu, kad kai kurie tariamai esminiai aiškinimai yra „grupinės atrankos“ teorijos. Grupinė atranka yra kontraversiška idėja, kad natūralioji atranka vyksta rūšių ar individų grupių lygmeniu. Kembridžo universiteto archeologas Kolinas Renfriū (Colin Renfrew) iškėlė prielaidą, kad krikščionybė išliko dėl tam tikros grupinės atrankos, nes ji skatino lojalumą grupei ir grupės narių tarpusavio meilę, taip padidindama religinių bendruomenių išlikimo

šansus, palyginti su kitomis, mažiau religingomis grupėmis. Amerikoje išsamesnę hipotezę nepriklausomai nuo kitų sukūrė grupinės atrankos teorijos šalininkas Deividas S. Vilsonas (David S. Wilson) ir pateikė ją knygoje *Darwins Cathedral*.

Norėdamas parodyti, kaip galėtų atrodyti religijai taikoma grupinės atrankos teorija, siūlau hipotetinį pavyzdį. Gentis, garbinanti labai agresyvią „karo dievą“, laimi karus su kaimyninėmis gentimis, kurių dievai skatino taiką ir harmoniją, arba tokiomis, kurios neturėjo jokių dievų. Kariai, kurie tvirtai tiki, kad mirę kankinio mirtimi pateks tiesiai į dangų, kovoja narsiai ir noriai paaukvoja savo gyvybes. Tokia religiją turinčios gentys turi daugiau šansų laimėti tarpgentinius karus, pasisavinti nugalėtos genties galvijus, pagrobtį jų moteris ir paversti savo sugulovėmis. Tokios sėkmingos gentys gausėja, atsiskiria dukterinės gentys, iš kurių kyla naujos gentys - visos garbina tą patį genties dievą. Šiaip ar taip, bet dukterinių grupių, kaip bičių spiečių, atskyrimo idėja yra gana įtikinanti. Būtent apie tokį indėnų janomamų kaimų atsiskyrimą Pietų Amerikos džiunglėse rašo antropologas Napoleonas Sanjonas (Napoleon Chagnon) savo pagarsėjusioje studijoje apie „nuožmią gentį“ (*Fierce People*).⁷⁷

Tačiau Sanjonas nėra grupinės atrankos teorijos šalininkas. Aš taip pat. Prieš ją pateikiama svarių argumentų. Bet žinau, kad polemizuodamas šiuo klausimu galiu užsimiršti, tad turiu pasistengti pernelyg toli nenukrypti nuo pagrindinės knygos temos. Kai kurie biologai tikrąją grupinę atranką (kaip mano hipotetiniame pavyzdyje apie karo dievą) painioja su kažkuo kitu - tai, ką jie vadina grupine atranka, iš tikrųjų yra arba gimininė atranka (*kin selection*), arba tarpusavio altruizmas (žr. 6 skyrių).

Mokslininkai, skeptiškai vertinantys grupinės atrankos teoriją, sutinčia, kad iš principo ji gali vykti. Tačiau nežinoma, ar ji yra reikšminga evoliucijos jėga. Daugeliu konkrečių atvejų - tarkime, kai mėginama grupine atranka paaiškinti atskirų individų pasiaukojimą - atranka, vykstanti žemesniu lygiu, matyt, yra sėkmingesnė. Įsivaizduokite, kad mūsų hipotetinės genties armijoje, kurią sudaro kariai, už gentį pasiryžę mirti ir gauti dangišką atlygį, yra vienas egoistas. Jeigu jis nusprendžia

laikytis nuošalyje ir gelbėja savo kailį, genties šansai laimėti pasikeis labai nežymiai. Gentainių pasiaukojimas jam bus naudingesnis nei vidutiniškai kiekvienam gentainiui, nes visi jie jau bus mirę. Palyginti su jais, pastarasis turės daugiau šansų daugintis: jam atsisakius didvyriškai mirti, padidėja tikimybė, kad jo genai bus perduoti kitai kartai. Tai reiškia, kad tolesnėse kartose tendencija pasirinkti didvyrišką mirtį mažės.

Be abejo, tai supaprastintas pavyzdys, bet jis gerai atskleidžia grupinės atrankos idėjos trūkumus. Individualaus pasiaukojimo grupinės atrankos teorijos pasižymi vidiniu prieštaravimu. Individų mirtys ir dauginimasis vyksta greičiau ir dažniau nei grupių išnykimas ir pasidalijimas. Panaudojant matematinius modelius galima nustatyti, kokioms specialioms sąlygoms esant vyktų veiksminga grupinė atranka. Paprastai gamtoje tokių specialių sąlygų nebūna, tačiau gal religija žmonių gentyse padėjo sukurti specialias sąlygas, kurios kitaip būtų neįmanomos? Tai įdomi teorinė prielaida, apie ją daugiau nekalbėsiu, bet priminsiu, kad pats Darvinas, paprastai tvirtas individualių organizmų atrankos šalininkas, diskutuodamas apie žmonių gentis, labai priartėjo prie grupinės atrankos idėjos:

Jeigu dvi pirmykščių žmonių gentys, gyvenančios toje pat teritorijoje, pradėjo konkuruoti, tai (kai kitos sąlygos vienodos) nugalėdavo ir laimėdavo gentis, kurioje buvo daugiau narsių, užjaučiančių ir ištikimų narių, kurie visada buvo pasirengę išpėti vienas kitą apie pavojų, padėti vienas kitam, ginti vienas kitą <...> Savanaudiški ir nedraugiški žmonės negali susitelkti, o be susitelkimo nieko negalima pasiekti. Gentis, kurios nariai pasižymi gerai išreikštomis minėtomis savybėmis, padidės ir įveiks kitas gentis, bet, sprendžiant iš visos istorijos, per ilgesnį laiką ją nugalės kokia nors gentis, turinti dar geresnių savybių.⁷⁸

Skaitantiems šią knygą specialistams biologams norėčiau pridurti, kad tiksliau sakant, Darvinas nekalba apie grupinę atranką - tokią, kai nuo sėkmingų motininių grupių atsiskiria dukterinės grupės, o jų skaičių galima apskaičiuoti grupių metapopuliacijoje. Jis veikia kalba

apie individų skaičiaus padidėjimą gentyje, kai joje vyrauja altruizmas ir bendradarbiavimas. Darvino pateiktas modelis labiau primena tai, kaip pilkoji voverė plinta Didžiojoje Britanijoje, išstumdama paprastąją voverę: čia vyksta ekologinė sukcesija, o ne tikroji grupinė atranka.

RELIGIJA - KAŽKO KITO ŠALUTINIS PRODUKTAS

Dabar nuo grupinės atrankos pereikime prie mano požiūrio į religijos įtaką išlikimui vykstant natūraliosios atrankos procesui. Esu vienas iš vis didėjančio būrio biologų, kurie mano, kad religija yra kažkokio kito reiškinio *šalutinis produktas*. Kalbant bendresne prasme, esu įsitikinęs, kad svarstydami, kokia yra evoliucinė vienos ar kitos savybės vertė, turime nuolat prisiminti „šalutinius produktus“. Galimas daiktas, kad klausdami apie vienos ar kitos savybės svarbą išlikimui, mes neteisingai formuluojame pirminį klausimą. Reikia jį suformuluoti kitaip, kad jis būtų naudingesnis. Gal mus dominanti savybė (šiuo atveju - religija) pati savaime neturi tiesioginės reikšmės išlikimui, bet yra kažko, kas svarbu išlikimui, šalutinis produktas? Šalutinio produkto idėją norėčiau paaiškinti, pasitelkdamas analogiją iš mano specializacijos srities - gyvūnų elgsenos.

Dažnai matome į žvakės liepsną skrendančius naktinius drugius ir mums atrodo, kad jie tai daro neatsitiktinai. Jie iš visų pusių lekia į liepsną, kad susidegintų. Galėtume tai pavadinti „susideginimo elgsena“ ir samprotauti apie tai, dėl kokių keistų priežasčių natūralioji atranka suformavo tokią elgseną. Prieš pradėdami ieškoti protingo atsakymo, klausimą siūlau performuluoti. Tai ne savižudybė. Tariamoji savižudybė atsiranda kaip kažko kito papildomas šalutinis efektas ar produktas. Ko... šalutinis produktas? Štai vienas galimas aiškinimas, kuris padės atskleisti idėjos esmę.

Naktimis šviečianti dirbtinė šviesa atsirado palyginti neseniai. Iki to laiko vieninteliai šviesos šaltiniai buvo mėnulis ir žvaigždės. Kadangi dangaus šviesuliai yra optinėje begalybėje, jų spinduliai yra lygia

gretūs. Tokiais spinduliais galima pasinaudoti kaip kompasu. Žinoma, kad vabzdžiai naudojami tokiais dangaus kūnais kaip Saulė ir Mėnulis, kad skristų tiesia linija. Paskui jie tą patį kompasą naudoja skrisdami į kitą pusę, kad grįžtų namo po medžioklės. Vabzdžio nervų sistema yra pritaikyta susikurti laikinas maždaug tokias elgesio taisykles: „Skristi taip, kad šviesos spinduliai kristų į akis 30 laipsnių kampų.“ Kadangi vabzdžių akys facetinės (iš akies centro lyg ežio spygliai kyla tiesaus vamzdelio pavidalo aklės omatidijos) ir kiekviena omatidija mato dalį daikto, gali būti, kad praktikoje instrukcija dar paprastesnė - skristi taip, kad šviesa kristų į tam tikrą omatidiją.

Tačiau šviesos kompasas tiksliai veikia tik tada, kai dangaus kūnas yra optinėje begalybėje. Jeigu taip nėra, spinduliai yra ne lygiagretūs, bet išsiskleidžia kaip rato stipiniai. Jeigu nervų sistema duoda instrukciją skristi 30 laipsnių kampų (ar kitu smailu kampų), bet orientyras bus ne Mėnulis optinėje begalybėje, o deganti žvakė, jos šviesa vabzdį nukreips spiraline trajektorija į liepsną. Paėmę bet koki smailų kampą (tarkime, 30 laipsnių), galite patys nubraižyti schemą ir gausite gražią logaritmę spiralę, kuri baigiasi taške, kur yra žvakė.

Nors šiame pavyzdyje skrydis, orientuojantis į šviesą, baigiasi tragiškai, tokia elgsena drugiams apskritai yra naudinga, nes dažniausiai jų matomas šviesos šaltinis būna Mėnulis, o ne deganti žvakė. Mes nematome šimtų drugių, tyliai ir sėkmingai skraidančių pagal Mėnulio ar ryškių žvaigždžių šviesą - net tolimo miesto šviesas. Pastebime tik drugius, kurie lekia į mūsų žvakę, ir užduodame klaidingą klausimą: kodėl tie drugiai žudosi? Užuoat taip klausus, reikėtų klausimą formuluoti taip: kodėl jų nervų sistema kaip kompasą naudoja tam tikrą šviesos spindulių kryptį - tai taktika, kurią mes pastebime tik tada, kai ji sutrinka. Performulavus klausimą, paslapties nebelyka. Klydome tą elgseną vadindami savižudybe. Stebėjome naudingos navigacinės sistemos šalutinį efektą, šiuo atveju - žalingą.

Dabar pamėginkime šalutinio produkto pamoką pritaikyti kitam atvejui - religinei žmonių elgsenai. Pasaulyje daugybė - kai kuriose vietose 100 procentų - žmonių tiki tuo, kas akivaizdžiai prieštarauja įrodytiems moksliniams faktams ir skiriasi nuo to, kuo tiki kitų

religijų sekėjai. Tie žmonės ne tik tiki, ne tik yra aistringai įsitikinę tikėjimo tikrumu, bet ir skiria daugybę laiko bei išteklių visokiems su religija susijusiems veiksams atlikti. Už tikėjimą miršta patys, dėl tikėjimo žudo kitus. Tokia elgsena stulbina ne mažiau negu drugių „susideginimo elgsena“. Nustebę klausiamo - kodėl? Aš manau, kad mes tikriausiai neteisingai klausiamo. Religinė elgsena gali būti kokios nors gilesnės, pamatinės psichologinės savybės, kuri kitomis aplinkybėmis yra, arba kažkada buvo, naudinga, nevykęs šalutinis produktas. Ta savybė, kurią mūsų protėviuose stiprino natūralioji atranka, nėra religija *per se*; ji duoda kažkokią kitą naudą, ir tik esant tam tikroms aplinkybėms pasireiškia kaip religinė elgsena. Suprasime religinę elgseną, kai ją vadinsime kitaip.

Jeigu religija yra kažko kito šalutinis produktas, kas yra tas kažkas kitas? Kas šiuo atveju būtų drugių navigacijos pagal dangaus kūnų šviesą analogas? Kokia ta naudinga savybė, kuri kartais pasireiškia iškreipta forma, kaip antai religinis tikėjimas? Kaip iliustraciją pasiūlysiu vieną prielaidą, bet noriu pabrėžti, kad tai tik vienas pavyzdys iš to *tipo* savybių, kurias turiu omenyje; kitas analogiškas hipotezes aptarsiu toliau. Man pirmiausia rūpi bendras principas - teisingo klausimo suformulavimas arba, jeigu reikia, performulavimas. Tik po to galima nagrinėti, ar hipotezė teisinga.

Mano hipotezė yra susijusi su vaikais. Mūsų išlikimas, labiau nei kitų rūšių, priklauso nuo sukauptos ankstesnių kartų patirties ir jos perdavimo vaikams, kad būtų užtikrintas jų saugumas ir gerovė. Teoriškai kalbant, vaikai iš savo patirties gali išmokti neiti arti uolos krašto, nevalgyti nežinomų raudonų uogų, neplaukioti ten, kur plaukioja krokodilai. Tačiau akivaizdu, kad didesnę išlikimo šansą turės tas vaikas, kurio smegenyse yra instrukcija: neklausinėjam tikėti tuo, ką sako suaugusieji. Paklusti tėvams, paklusti genties vyresniesiems, ypač kai jie kalba griežtu, grasinančiu tonu. Neabejojant tikėti vyresniaisiais. Tokia strategija vaikui paprastai būna naudinga. Bet, panašiai kaip su drugiais, gali būti nukrypimų.

Niekada nepamiršiu vaikystėje girdėto siaubingo pamokslo, kurį mokyklos koplyčioje sakė dvasininkas. Tai dabar man jis atrodo siau-

bingas, o tuo metu mano vaikiškas protas priėmė žinią, kokią ir ketino perduoti dvasininkas. Jis mums pasakojo istoriją apie kareivių būrį, muštruojamą šalia geležinkelio linijos. Kažkuriuo momentu būriui vadovaujancio seržanto dėmesį kažkas atitraukė ir jis pamiršo duoti komandą sustoti. Kareiviai buvo taip gerai išmuštruoti, kad be jokio klausimo pakluso komandoms, tad žengė toliau tiesiai ant bėgių ir pakliuvo po atvažiuojančiu traukiniu. Dabar aš netikiu tuo pasakojimu ir tikiuosi, kad dvasininkas juo taip pat netikėjo. Bet kai man buvo devyneri, aš tikėjau, nes tai sakė viršesnis už mane autoritetas. Tikėjo dvasininkas ar netikėjo, bet jis norėjo, kad vaikai žavėtusi ir kaip modelį priimtų vergišką ir absoliutų paklusnumą net ir idiotiškam įsakymui, jeigu jį davė valdžią turintis asmuo. Atvirai kalbant, atrodo, kad mes *tikrai* žavėjomės. Dabar sunku patikėti, bet tada vaikiškai rimtai mąščiau, ar turėčiau drąsos atlikti savo pareigą ir rikiuotės žingsniu eiti atvažiuojancio traukinio link iki galo. Galite tikėti arba ne, bet prisimenu tokius savo jausmus. Matyt, pamokslas man padarė didelį įspūdį, nes prisiminiau ir papasakoju jums.

Tiesą sakant, nemanau, kad dvasininkas tada norėjo mums perduoti religinę žinią. Tai panašiau į karinę, o ne religinę agitaciją Tenisono (Tennyson) eilėraščio *Charge of the Light Brigade* dvasia, kurį tada galėjo ir pacituoti:

Lengvieji raiteliai, pirmyn!
 Juk nieks nesudrebės?
 Kareiviai puolė nežinion,
 Tik vienas sumurmėjo:
 Ne jiems ko nors klausinėti,
 Ne jiems žinot, kodėl,
 Jiems skirta tik eiti ir mirti:
 Mirties tarpeklio gelmėn
 Šešios šimtinės šuoliavo pirmyn.

(Vienas pirmųjų žmogaus balso įrašų išsaugojo šį eilėraščių skaitančio lordo Tenisono balsą, kuris pro traškesį dusliai aidi tarytum iš ilgo,

tamsaus tunelio, ateinančio iš tolimos praeities.) Kariuomenės vadovybės požiūriu, būtų beprotiška leisti kiekvienam kareiviui svarstyti, klausyti įsakymo ar ne. Valstybės, kurios leistų kariams veikti savo iniciatyva, o ne reikalautų paklusti įsakymams, tikriausiai karus pralaimėtų. Absoliutus kareivių paklusnumas, nors kartais dėl to vyksta asmeninės tragedijos, yra valstybei naudingas modelis. Kareiviai muštruojami, kad veiktų, kiek įmanoma, kaip automatai. Arba kaip kompiuteriai.

Kompiuteriai paklūsta vartotojo komandoms. Jie vergiškai vykdo programos kalba parašytas instrukcijas. Taip gaunami tekstiniai dokumentai ir lentelinės skaičiuoklės. Tačiau tokio aklo komandų vykdymo neišvengiamas šalutinis produktas yra tai, kad jie taip pat paklusniai vykdo ir blogas komandas. Jie nesugeba atskirti, ar komandos rezultatas bus geras ar blogas. Jie tiesiog paklūsta - kaip išmuštruoti kareiviai. Mums naudinga, kad kompiuteriai visiškai paklusnūs, tačiau dėl to paties paklusnumo yra lengvai pažeidžiami: jiems gresia kompiuteriniai virusai ir kirminai. Jeigu kenksminga programa sako: „Nukopijuok mane ir išsiųsk visais adresais, kuriuos rasi standžiajame diske“, visa tai bus įvykdyta, o netrukus tai komandai paklus visi kiti užkrėsti kompiuteriai - ir tai plis geometrine progresija. Labai sunku, gal neįmanoma, sukurti tokį kompiuterį, kuris būtų visiškai paklusnus ir tuo pat metu atsparus virusams.

Jeigu man pavyko tinkamai išdėstyti įžangines mintis, jūs tikriausiai jau supratote, į kurią pusę krypsta argumentas apie vaikų smegenis ir religiją. Natūralioji atranka vaiko smegenyse sukuria polinkį tikėti viskuo, kad ir ką jų tėvai ir genties vyresnieji jiems sakytų. Toks pasitikintis paklusnumas - kaip ir drugio orientavimasis pagal Mėnulį - padeda išgyventi. Bet kita pasitikinčio paklusnumo pusė - vergiška lengvatikybė. Neišvengiamas šalutinis produktas yra tai, kad protas pasidaro neatsparus mąstymo virusams. Dėl evoliucinių išlikimo priežasčių vaiko smegenyse yra įtvirtinta programa paklusti tėvams ir kitiems vyresniesiems, kuriais pasitikėti liepia tėvai. Dėl to automatiškai atsiranda pasėkmė: negebėjimas atskirti gero patarimo nuo blogo. Vaikas nepajėgia suprasti, kad „nesimaudyk Limpopo upėje - ten daug krokodilų“ yra

geras patarimas, o „kai bus pilnatis, turi paaukoti ožką dievams, kitaip bus sausra" yra geriausiu atveju laiko ir ožkų praradimas. Abu įspėjimai jam skamba vienodai svariai. Abu juos pasako autoritetingas šaltinis ir išsako rimtu tonu, keliančiu pagarbą ir pasitikėjimą bei reikalaujančiu paklusnumo. Tas pat vyksta ir kai kalbama apie pasaulį, kosmosą, moralę ir žmogaus prigimtį. Kai tas vaikas užaugs ir turės savo vaikų, jis veikiausiai taip pat ne mažiau rimtu tonu sakys vaikams tai, kas jam buvo sakyta - ir tai, kas išmintinga, ir tai, kas kvaila.

Atsižvelgdami į šį modelį turėtume tikėtis, kad skirtinguose pasaulio regionuose šalia naudingų liaudies išminties trupinėlių (pavyzdžiui, kad naudinga dirvą tręšti mėšlu) iš kartos į kartą bus atkakliai perduodami įvairūs išsigalvoti, faktais nepagrįsti įsitikinimai. Turėtume taip pat tikėtis, kad prietarai ir kiti faktais nepagrįsti prasimanymai keisis - keičiantis kartoms arba vykstant atsitiktinei variantų sklaidai, arba pasireiškiant procesams, panašiems į natūraliąją atranką. Galiausiai įvairiose žmonių grupėse atsiranda vietiniai tikėjimo variantai, ženkliai besiskiriantys nuo bendro pirminio šaltinio. Jeigu teritorijos geografiškai atskirtos, per tam tikrą ilgesnį laiką iš pradinės kalbos išsivysto naujos (apie tai dar pakalbėsime). Atrodo, kad tas pat pasakytina apie nepagrįstus, prasimanytus tikėjimus ir draudimus, perduodamus iš kartos į kartą - tikėjimų perdavimą palengvina tai, kad vaiko smegenys lengvai pasiduoda programavimui.

Religiniai lyderiai gerai žino apie vaiko mąstymo imlumą ir anksti pradėtos indoktrinacijos reikšmę. Jėzuitai giriasi: „Duokite man auklėti vaiką pirmuosius septynerius metus ir iš jo padarysiu žmogų." Nors banalus, bet tikslus ir gana grėsmingas pareiškimas. Labiau šiuolaikinio ir liūdnei pagarsėjusio judėjimo „Focus on the Family" (Dėmesio centre - šeima)* įkūrėjas Džeimsas Dobsonas (James Dobson) išsako tokią pat požiūrį: „Tie, kurie kontroliuoja tai, ko jauni žmonės yra mokomi ir ką jie patiria - ką mato, girdi, galvoja ir kuo tiki - nulems būsimą šalies vystymąsi."⁷⁹

* Kartą Kolorado valstijoje mane prajuokino ant automobilio užklijuotas lipdukas su užrašu „Varyk savo suknistą šeimą į tą dėmesio centrą", bet dabar nebeatrodo taip juokinga. Gal kartais gerai būtų apsaugoti vaikus nuo indoktrinacijos, kurią atlieka jų pačių tėvai (žr. 9 skyrių).

Prisiminate, sakiau, kad mano hipotezė apie naudingą vaiko proto patiklumą yra tik pavyzdys, kokio *tipo* savybės gali būti analogiškos drugio navigacijai pagal Mėnulį ir žvaigždes. Etologas Robertas Haindas (Robert Hinde) knygoje *Why Gods Persist*, antropologai Paskalis Bojeris (Pascal Boyer) knygoje *Religion Explained* ir Skotas Atranas (Scott Atran) knygoje *In Gods We Trust* nepriklausomai vieni nuo kitų iškėlė tą pačią idėją apie religiją kaip normalių psichologinių savybių šalutinį produktą - sakyčiau, daug produktų, nes svarbu, ypač antropologams, pabrėžti pasaulio religijų įvairovę ir tai, kas joms bendra. Antropologų duomenys atrodo keisti tik todėl, kad mums jie nauji. Visi religiniai tikėjimai atrodo keisti tiems, kurie jų terpėje nebuvo auklėjami. Bojeris tyrinėjo Kamerūno fangų gentį, kurios nariai tiki...

<...> kad raganos turi į gyvūną panašų vidaus organą, kuris naktimis išskrenda ir naikina kitų žmonių derlių arba geria jų kraują. Taip pat pasakojama, kad tos raganos kartais susirenka į didžiules puotas, kur ryja savo aukas ir planuoja kitus antpuolius. Daug kas jums pasakys, kad draugo draugas naktį tikrai matė raganą, skrendančią virš kaimo - ji sėdėjo ant banano lapo ir svaidė magiškas strėles į nieko nenujaučiančias aukas.

Toliau Bojeris pasakoja apie įvykį iš savo gyvenimo:

Kartą pietaujant Kembridžo koledže papasakoju apie šią ir kitas keistenybes, kai vienas svečių, garbus Kembridžo teologas pasisuko į mane ir pasakė: „Štai kodėl antropologija tokia patraukli ir tokia sunki profesija. Jums tenka aiškinti, kaip žmonės gali tikėti tokiomis nesąmonėmis.“ Tiesiog netekau žado. Kol atsitokėjau, kad galėčiau tinkamai replikuoti - apie puodą ir katilą - pokalbis jau buvo pakrypęs kita linkme.

Jeigu Kembridžo teologas yra tipiškas krikščionis, tai tikriausiai tiki šiais krikščionių tikėjimo teiginiais:

- Protėvių laikais skaisti mergelė pagimdė sūnų, kuris neturėjo biologinio tėvo.
- Tas vyras, kuris neturėjo biologinio tėvo, aplankė mirusį draugą vardu Lozorius, nuo kurio jau sklido lavono kvapas, ir Lozorius iš karto atgijo.
- Tas pats vyras, kuris neturėjo biologinio tėvo, mirė ir tris dienas buvo palaidotas, bet po trijų dienų atgijo.
- Po keturiasdešimties dienų vyras, kuris neturėjo biologinio tėvo, užlipo ant kalno viršūnės ir jo kūnas pakilo į dangų.
- Kai jūsų galvoje sukasi kažkokios mintys, jas girdi ir į jas reaguoja vyras, kuris neturėjo biologinio tėvo, ir jo „tėvas“ (kuris tuo pat metu yra jis pats). Jis vienu metu gali girdėti visų pasaulyje gyvenančių žmonių mintis.
- Jeigu jūs padarysite ką nors bloga arba ką nors gera, tas pats vyras, kuris neturėjo biologinio tėvo, pamatys viską, netgi jei daugiau niekas to nemato. Už savo darbus galite būti nubaustas arba apdovanotas; gal tai atsitiks po mirties.
- Sūnaus, kuris neturėjo biologinio tėvo, skaisti mergelė motina niekada nenumirė, bet visu kūnu „įžengė“ į dangų.
- Dvasininko (kuris turi turėti sėklides) pašventinta duona ir vynas „tampa“ vyro, kuris neturėjo biologinio tėvo, kūnu ir krauju.

Kokias išvadas padarytų objektyvus antropologas, surengęs ekspediciją į Kembridžą ištirti vietinių gyventojų tikėjimų?

PSICHOLOGINIS POLINKIS Į RELIGIJĄ

Psichologinių šalutinių produktų idėja natūraliai kyla iš svarbios ir sparčiai besivystančios mokslo srities - evoliucinės psichologijos.⁸⁰ Evoliucijos psichologų nuomone, taip pat kaip akis yra evoliucijos būdu atsiradęs organas, skirtas matyti, kaip sparnas yra evoliucijos būdu atsiradęs organas, skirtas skraidyti, taip ir smegenys yra organų (ar „modulių“) derinys, skirtas atlikti specialias duomenų apdorojimo funkcijas. Jose yra modulis, užsiimantis su giminystėje susijusia informacija, modulis, skirtas tarpusavio santykiams, modulis, skirtas empatijai ir t. t. Religija gali būti tokių modulių (pavyzdžiui, teorijų kūrimo apie kitų žmonių protą, koalicijų sudarymo, palankumo saviškiams ir svetimųjų diskriminacijos moduliais) šalutinis produktas. Kiekviena iš tokių žmogaus smegenų funkcijų gali būti analogiška drugių naktinės navigacijos funkcijai; jos taip pat gali sutrikti, kaip rodo mano pateiktas pavyzdys apie vaikiško proto patiklumą. Psichologas Polas Blumas (Paul Bloom), palaikantis idėją, kad religija yra naudingų psichinių savybių šalutinis produktas, atkreipia dėmesį, kad vaikai turi natūralų polinkį į *dualistinę* proto teoriją. Jo nuomone, religija yra tokio įgimto dualizmo šalutinis produktas. Anot Blumo, mes, žmonės, ypač vaikai, esame iš prigimties dualistai.

Dualistas mano, kad materija ir sąmonė yra iš esmės skirtingi dalykai. Monisto požiūris priešingas: jis mano, kad protas yra materijos (smegenų medžiagos ar galbūt kompiuterio) raiška; be materijos protas neįmanomas. Dualistas tiki, kad protas yra kažkokia bekūnė dvasia, kuri *gyvena* kūne ir todėl gali palikti kūną ir egzistuoti kur nors kitur. Dualistai mielai aiškina psichines ligas kaip „velnio apsidėmą“; tai reiškia, kad piktosios dvasios įsikūrė kūne laikinai ir jas reikia „išvaryti“. Įvairiausiomis progomis dualistai personifikuoja negyvus fizinius daiktus, mato dvasias ir demonus net kriokliuose ir debesyse.

Dualistui 1882 m. išleistas E Anstėjaus (F. Anstey) romanas *Vice Versa* atrodo visai suprantamas, tačiau visai nesuprantamas tokiam monistui iki kaulų smegenų kaip aš. Ponas Baltitjūdas ir jo sūnus paslaptingai susikeičia kūnais. Dideliam sūnaus džiaugsmui, dabar tėvas turi

eiti į mokyklą sūnaus kūne, o sūnus, dabar esantis tėvo kūne, imasi vadovauti tėvo firmai ir nemokšiškais sprendimais jos vos nesužlugdo. Panašų siužetą naudoja Pelhemas G. Vudhauzas (Pelham G. Wodehouse) apsakyme *Laughing Gas*, kur grafas Haveršotas ir mergaitė kino aktorė sėdi gretimuose dantisto krėsluose, abu vienu metu užmigdomi anestetikais ir prabunda vienas kito kūne. Tik dualistui toks siužetas atrodo visai natūralus: juk turi būti kažkas, kas yra lordas Haveršotas, bet nėra jo kūnas, kitaip jis negalėtų prabusti mergaitės kino aktorės kūne?

Kaip ir dauguma mokslininkų, aš nesu dualistas, bet tai man ne trukdo su malonumu skaityti *Vice Versa* ir *Laughing Gas*. Polas Blumas paaikšintų taip: nors aš išmokau būti intelektualiu monistu, tačiau esu žmogaus rūšies gyvūnas, taigi turiu evoliucijos būdu atsiradusią savybę - instinktyviai suvokti dalykus dualistiškai. Monizmas - intelektualinis pasirinkimas, bet kad ir koks jis būtų tvirtas, mano, kaip ir visų žmonių, sąmonėje glūdi giliai įaugusi idėja, kad kažkur už mano akių ribų esu aš, galintis, bent jau fantastikos kūriniuose, persikelti į kito žmogaus galvą. Blumo teiginius patvirtina eksperimentų duomenys, kurie rodo, kad vaikai, ypač visai maži, yra kur kas labiau linkę į dualizmą nei suaugusieji. Tuo remiantis darytina išvada, kad polinkis į dualizmą yra smegenyse iš prigimties ir, anot Blumo, nulemia natūralų imlumą religinėms idėjoms.

Blumas taip pat daro prielaidą, kad žmonės iš prigimties yra linkę būti kreacionistais. Tikrai, sunku intuityviai suprasti natūraliosios atrankos teoriją. Vaikai ypač linkę viskam priskirti tikslą, teigia psichologė Debora Keleman (Deborah Keleman) straipsnyje „Ar vaikai yra „intuityvūs teistai“?\" (*Are children "intuitive theists"?*).⁸¹ Debesys yra tam, „kad lytų“. Smailios uolos yra tam, kad „gyvūnai galėtų pasikasyti, kai niežti“. Kai tikslas priskiriamas viskam, tai vadinama teleologija. Vaikai iš prigimties yra teleologai - daugelis tokie ir lieka visą gyvenimą.

Tam tikromis aplinkybėmis įgimtas dualizmas nukreipia mus į religiją, panašiai kaip mano minėtų drugių savybė orientuotis pagal šviesą padaro juos linkusius į netyčinę „savižudybę“. Dėl gimto dualizmo esame pasirengę tikėti, kad turime „sielą“, kuri gyvena kūne, o ne tuo, kad ji yra integrali kūno dalis. Tokią bekūnę dvasią nesunku įsivaizduoti po

kūno mirties keliaujančią kažkur kitur. Mums taip pat lengva įsivaizduoti dievybę kaip nematerialią dvasią, nesusijusią su materija ir egzistuojančią nuo jos atskirai. Vaikiška teleologija dar labiau mus pastūmėja į religiją. Jeigu viskas turi tikslą, kas tą tikslą nustato? Be abejo, Dievas.

Akivaizdi yra drugių šviesos kompasas *nauda*, tačiau kam reikalingos šios dvi savybės? Kodėl natūralioji atranka teikė pirmenybę dualizmui ir teleologijai mūsų protėvių ir jų vaikų smegenyse? Kalbėdami apie „igimto dualizmo“ hipotezę kol kas tik konstatavome, kad žmonės iš prigimties yra dualistai ir teleologai. Dar reikia išsiaiškinti, kokį evoliucinį pranašumą suteikia šios psichikos savybės. Šiame pasaulyje išlikimo šansai priklauso ir nuo to, kaip nuspėjamas aplinkinių objektų elgesys, todėl tikėtina, kad natūralioji atranka suformavo mūsų smegenų gebėjimą atlikti spėjimo funkciją greitai ir efektyviai. Ar su šiuo gebėjimu dualizmas ir teleologija yra kaip nors susiję? Kad geriau suprastume šią hipotezę, pasitelkime filosofo Deno Deneto pasiūlytą sąvoką „intencinio elgesio abstraktus prognozavimo lygis“ (*intentional stance*).

Denetas pasiūlė tris elgesio abstraktus prognozavimo lygius (*stances*), kuriuos mes pasitelkiame, mėgindami suprasti ir numatyti, kaip elgsis įvairūs objektai, kaip antai: gyvūnai, mašinos ir visa kita.⁸² Elgesio abstraktus prognozavimo lygiai yra šie: fizinis, projektinis ir intencinis. Abstraktus fizinio elgesio prognozavimas (*physical stance*) iš principo yra sėkmingas, nes visiems fiziniams objektams galioja fizikos dėsniai. Tačiau konkretaus objekto elgesio prognozavimas, parentas jo fizinių savybių analize, gali vykti labai lėtai. Kol mes skaičiuosime visų sudėtingo objekto judančių dalių tarpusavio sąveikas, bus jau per vėlu ir prognozės neprireiks. Tuo atveju, kai objektas yra suprojektuotas ir pagamintas, kaip antai: skalbimo mašina, arbaletas ir pan., mums patogiau taikyti projektinio elgesio prognozavimą (*design stance*). Apšeidami be fizinių charakteristikų analizės, galime numatyti objekto elgesį pagal jo konstrukcines ypatybes. Kaip sako Denas Denetas,

Beveik kiekvienas, žvilgtelėjęs į žadintuvą, gali pasakyti, kad jis skambės - užtenka tik truputį apžiūrėti jį iš išorės. Nesvarbu ir nereikia žinoti, ar jis prisukamas spyruokle, maitinamas

baterija, ar viduje krumpliaračiai pagaminti iš vario, ar ten yra akmenys, ar silicio mikroschemos - mes tiesiog darome prielaidą, kad jis sukonstruotas taip, kad skambėtų ciferblate nustatytą valandą.

Nors gyvų organizmų niekas neprojektavo ir negamino, bet dėl natūraliosios atrankos veikimo taip pat galimas projektinio elgesio prognozavimas. Mes lengviau suprasime, kaip dirba širdis, jei padarysime prielaidą, kad ji „sukurta“ tam, kad pumpuotų kraują. Karlas fon Frišas (Kari von Frisch) pradėjo tyrinėti bičių spalvinę regėjimą (nors tada manyta, kad bitės neskiria spalvų), nes padarė prielaidą, kad ryškios gėlių spalvos „sukurtos“ tam, kad pritrauktų bites. Kabutės čia rašomos tam, kad koks nors suktas kreacionistas nepasinaudotų proga didį austrų zoologą paskelbti saviškiu. Manau, neverta ir aiškinti, kad taikydamas savo darbe projektinio elgesio prognozavimo sampratą, jis būtų lengvai ją susiejęs su evoliucija.

Kitas prognozavimo užduoties supaprastinimo būdas - abstraktus intencinio elgesio prognozavimas (*intentional stance*) - yra dar efektyvesnis. Daroma prielaida, kad objektas ne tik yra sukurtas dėl tam tikro tikslo, bet ir turi tam tikrą aktyvų pradą, kuris nukreipia jo veiksmus į tam tikrą tikslą. Pamačius tigrą geriau neatidėlioti galimo jo elgesio prognozės. Nesvarbu, kokios jo molekulių fizikinės savybės, nesvarbu, kokia jo letenų, nagų ir dantų sandara. Ta katė ruošiasi jus suėsti ir kuo mikliausiai panaudos savo letenas, nagus ir dantis, kad įvykdytų savo ketinimą. Pamirškite fiziką ir fiziologiją ir kuo greičiau imkitės intencinio elgesio prognozavimo. Beje, panašiai kaip projektinio elgesio prognozavimas gali būti taikomas ir sukurtų, ir nesukurtų objektų atžvilgiu, taip ir intencinio elgesio prognozavimą galima taikyti ir objektams, kurie turi sąmoningus ketinimus, ir tiems, kurie jų neturi.

Man atrodo visai tikėtina, kad intencinio elgesio abstraktus prognozavimas turi evoliucinę išlikimo vertę kaip smegenų mechanizmas, kuris pagreitina sprendimų priėmimą kilus pavojui ar esant sudėtingoms socialinėms aplinkybėms. Kol kas neaišku, ar dualizmas yra būtina susijęs su intencinio elgesio abstrakčiu prognozavimu. Dabar

nesigilinsiu į šį klausimą, bet daryčiau prielaidą, kad prognozuojant intencinį elgesį veikiausiai remiamasi savotiška kitų protų teorija, kurią gana pagrįstai galima apibūdinti kaip dualistinę - ypač esant sudėtingoms socialinėms situacijoms ir juo labiau, kai pasireiškia *aukšto lygio* intencionalumas.

Denetas kalba apie *trečio lygio* (vyras manė, kad moteris žino, jog jis jos geidžia), *ketvirto lygio* (moteris suprato, kad vyras manė, kad moteris žino, jog jis jos geidžia) ir net *penkto lygio intencionalumą* (šamanas atspėjo, kad moteris suprato, kad vyras manė, kad moteris žino, jog jis jos geidžia). Dar aukštesnio lygio intencionalumas pasitaiko gal tik grožinėje literatūroje, pavyzdžiui, šioje ištraukoje iš Maiklo Freino (Michael Frayn) humoristinio apsakymo *The Tin Men*: „Stebėdamas Nunopulosą Rikas žinojo, kad jis beveik neabejojo, jog Ana giliai niekina Fidingčaildą už tai, kad jis nesugebėjo suprasti jos jausmų Fidingčaildai, ir kad ji žinojo, kad Nina žinojo, jog ji žinojo Nunopulosos spėlionės <...>“ Bet tai, kad tokios besaikės spėlionės apie tai, kas dedasi kitų žmonių galvose, mums sukelia juoką, tikriausiai mums sako kai ką svarbaus apie tai, kaip natūraliosios atrankos būdu buvo atrinktos mūsų proto savybės darbui realiame pasaulyje.

Kai intencionalumas yra žemesnių lygių, tiek intencinio, tiek projektinio elgesių abstraktus prognozavimas sutaupo laiko, kuris gali nulemti išlikimą. Todėl natūralioji atranka teikė pirmenybę smegenims, kurios mokėjo prognozuoti intencinį elgesį, kad darbas būtų pagreitintas. Mes esame biologiškai užprogramuoti objektams, kurių elgsys mums svarbus, priskirti ketinimus. Tas pats Polas Blumas cituoja tyrimo duomenis, rodančius, kad vaikai ypač linkę prognozuoti intencinį elgesį. Kai mažyliai mato, kad paskui vieną objektą juda kitas (pavyzdžiui, kompiuterio ekrane), jie mano, kad vienas objektas vežasi kitą ir labai nustemba, kai tariamas persekiotojas staiga nustoja vyti ir pasuka į šoną.

Tiek intencinio, tiek projektinio elgesio abstraktus prognozavimas yra naudingi smegenų mechanizmai, pagreitina prognozavimą, kaip elgsis objektai, nuo kurių priklauso išlikimas (pavyzdžiui, plėšrūnai ir seksualiniai partneriai). Bet kaip ir kiti smegenų mechanizmai, taip ir

prognozavimas gali sutrikti. Vaikai ir primityvios gentys intencijas priskiria vėjui, bangoms, srovėms, krintančioms uoloms. Visi mes esame tą patį sakę apie mašinas, ypač kai jos nuvilia. Daugelis su šypsena prišimena komedijos epizodą, kai Beizilo Sugedėlio automobilis sugedo jam bevykdant gyvybišką misiją, kad išgelbėtų Gurmano Pietus nuo nelaimės. Jis sąžiningai šį išpėjo, suskaičiavo iki trijų, šoko iš automobilio, griebė medžio šaką ir lupo užsispyrėlį beveik iki mirties. Ne vienas iš mūsų bent akimirką buvo bedaręs tą patį, jei ne automobiliui, tai kompiuteriui. Šiai proto funkcijai pavadinti Džastinas Baretas (Justin Barrett) sugalvojo akronimą HADD (*hyperactive agent detection device* - hiperaktyvus veikėjų paieškos prietaisas). Mes hiperaktyviai ieškome tikslingo veikimo ar valios ten, kur jų nėra, išvelgiame priešikumą ar malonę, kai gamta yra tik neutrali. Kartais pagaunu save įniršusį ant kokio nors metalo gabalo, kad ir ant nušokusios dviračio grandinės. Neseniai laikraštyje pasirodė graudi žinutė apie žmogų, kuris, vaikščiodamas po Kembridžo Ficviljamo muziejų, užlipo ant savo atsiriūšio batų raištelio, nukrito nuo laiptų ir sudaužė tris neįkainojamas Cinio dinastijos vazas: „Jis nugriuvo tiesiai ant vazų, kurios subyrėjo į milijoną šukių. Jis ten vis dar sėdėjo, kai pribėgo apstulbę darbuotojai. Visi tik žiūrėjo ir tylėjo lyg šoko ištikti. Tik lankytojas, rodydamas į batų raištelį, vis kartojo: „Tai jis, tai jis kaltas.“⁸³

Esama ir kitų aiškinimo, kad religija yra šalutinis produktas, versijų (Hinde, Shermer, Boyer, Atran, Bloom, Dennett, Keleman ir kiti). Vieną itin įdomią galimybę nurodė Denetas: religija gali būti smege nimis būdingo iracionalaus mechanizmo šalutinis produktas: tas mechanizmas - tai mūsų gebėjimas įsimylėti, kuris, matyt, yra naudingas genų sklaidai.

Antropologė Helena Fišer (Helen Fisher) knygoje *Why We Love* puikiai aprašė romantiškos meilės beprotybes ir parodė, kad jos apraiškos yra be galo perteklinės, palyginti su tuo, ko tikrai reikia. Pagalvokite patys. Tarkime, vyro požiūriu visai neįtikėtina, kad viena jo pažįstama moteris būtų šimtą kartų labiau verta meilės nei artimiausia konkurentė, tačiau įsimylėjęs vyras tvirtina kaip tik tai. Kalbant racionaliai, būtų geriau ne fanatiškas monogaminis atsidavimas, kuris

mums būdingas, o kažkokia „poliamorija“. (Poliamorija - požiūris, kad vienu metu galima mylėti keletą priešingos lyties asmenų, panašiai kaip galima mėgti daugiau nei vieną vyno rūšį, kompozitorių, knygą ar sporto šaką). Mes mielai pritariame, kad galima mylėti kelis vaikus, tėvus, brolius ir seseris, mokytojus, draugus ir naminius gyvūnus. Žiūrint tokiu kampu, argi ne keistai atrodo, kad mes tikimės visiško santuokinės meilės išskirtinumo? Ir vis dėlto kaip tik *to* mes tikimės ir iš visų jėgų *to* siekiame. Turi būti kažkokia priežastis.

Helenos Fišer ir kitų mokslininkų tyrimai parodė, kad įsimylėjusio žmogaus smegenys būna unikalios būklės: be kitų dalykų, tuo metu smegenyse randamos centrinę nervų sistemą veikiančios cheminės medžiagos (iš esmės natūralūs narkotikai), kurios yra labai specifškos ir būdingos tik tai būklei. Evoliucijos psichologai sutinka su jos nuomone, kad iracionalus *coup de foudre* tikriausiai yra mechanizmas, užtikrinantis lojalumą vienam partneriui pakankamai ilgą laiką, kad jie drauge užaugintų vaikus. Evoliucijos teorijos požiūriu, dėl daugybės priežasčių labai svarbu pasirinkti gerą partnerį. Bet po to, kai jau pasirinkta - net jeigu ir netinkamai - ir pradėtas vaikas, daug svarbiau būti kartu, laimėje ir nelaimėje, tol, kol vaikas taps savarankiškas.

Gal iracionalus religinis jausmas atsirado kaip šalutinis produktas, pasireiškiantis veikiant iracionaliems mechanizms, kuriuos natūralioji atranka įtvirtino mūsų smegenyse, kad galėtume įsimylėti? Be abejo, religinis tikėjimas truputį panašus į įsimylėjimą (be to, abi šios būklės daugeliu požymių primena apsvaigimą nuo narkotinių medžiagų). Psichiatras neurologas Džonas Smitas (John Smythies) atkreipia dėmesį, kad nors šios dviejų manijų aktyvuotos smegenų sritys gana žymiai skiriasi, vis dėlto esama ir tam tikrų panašumų:

Viena iš daugybės religinio tikėjimo apraiškų yra intensyvi meilė antgamatinei esybei, tai yra, Dievui, ir su ta esybe susijusių

* Žr. mano esė apie pavojingą narkotiką *Gerin Oil*: R. Dawkins, „Gerin Oil“, *Free Inquiry* 24: 1,2003, 9-11.

Gerin Oil arba *Geriniol* - žodžio „religion“ anagrama. Kritikuodamas religiją, R. Dokinas taip pavadintą paties pramanytą narkotiką vartoja kaip retorinę figurą (*vert. past.*).

objektų garbinimas. Žmogaus gyvenimą didžia dalimi nulemia mūsų savanaudiški genai ir sustiprinimo mechanizmas. Religija teikia įvairių teigiamo sustiprinimo elementų: apima šiltas ir guodžiantis jausmas, kad esi mylimas ir apsaugotas pavojingame pasaulyje, pradingsta mirties baimė, meldamasis sunkiu momentu tikiesi pagalbos ir t. t. Romantiška meilė kitam realiam asmeniui (paprastai priešingos lyties) taip pat pasižymi intensyvaus jausmo sutelkimu į vieną asmenį ir teigiamu sustiprinimu. Šiuos jausmus gali pažadinti su mylimu asmeniu susiję objektai: laiškai, nuotraukos ir net jo plaukų sruoga (Viktorijos laikų Anglijoje). Įsimylėjimo būklė taip pat pasireiškia fiziologiniais reiškiniais, pavyzdžiui, giliais atodūsiais.⁸⁴

Jau 1993 m. rašiau apie įsimylėjimo ir religijos panašumą, pažymėdamas, kad religijos paveiktam žmogui pasireiškiantys simptomai „gali būti stebėtinai panašūs į tuos, kurie paprastai yra susiję su seksualine meile. Tuo metu smegenyse reiškiasi labai galingas mechanizmas, tad nenuostabu, kad išsivystė tam tikri virusai, kad jais pasinaudotų" („virusais" metaforiškai vadinu visas religijas: mano straipsnis pavadintas „Proto virusai"). Neverta dar kartą cituoti pernelyg pagarsėjusių šv. Teresės Avilietės orgazmiškų vizijų. Rimčiau ir ne taip atvirai jusliškai filosofas Entonis Kėnis (Anthony Kenny) pateikia jaudinančią liudijimą, koks didžiulis malonumas laukia tų, kurie sugebėjo patikėti eucharistiniu perkeitimu. Papasakojęs apie išventinimą į Romos katalikų kunigus, po kurio jam leidžiama laikyti mišias, Kėnis gyvai prisimena

dvasinį pakilimą pirmaisiais mėnesiais, kai gavau malonę skaityti mišias. Iš prigimties rytais lėtas ir mieguistas, tada labai anksti šokdavau iš lovos, kupinas žvalumo ir apimtas jaudulio, kai tik pagalvodavau apie man suteiktą laimę atlikti išskirtinį veiksmą <...>

Labiausiai mane žavėjo prisilietimas prie Kristaus kūno, kunigo artumas Jėzui. Po pašventinimo žodžių aš žiūrėdavau į ostiją

švelniai kaip įsimylėjęs į savo mylimąją <...> Tos pirmosios kunigystės dienos lieka mano atmintyje kaip išsipildymo ir virpesio kupinos laimės metas; tai buvo kažkas nepaprastai brangaus, bet per daug trapu, kad truktų ilgai, kaip romantiška meilė, kuriai lemta mirti nevykusios santuokos kasdienybėje.

Drugių orientavimosi pagal šviesą mechanizmo reakcijos ekvivalentas šiuo atveju, matyt, yra iracionali, bet naudinga savybė įsimylėti vieną ir tik vieną priešingos lyties asmenį. Mechanizmui suklydus gaunamas šalutinis produktas - skridimo į žvakės liepsną ekvivalentas - aistringa meilė Jahvei (arba Mergelei Marijai, arba Ostijai, arba Alachui) ir aistros motyvuoti iracionalūs veiksmai.

Biologas Luisas Volpertas (Lewis Wolpert) knygoje *Six Impossible Things Before Breakfast* daro prielaidą, kuri iš esmės yra apibendrinta konstruktyvus iracionalumo idėja. Svarbiausia jo mintis yra tai, kad stiprus iracionalus įsitikinimas apsaugo protą nuo nepastovumo: „jeigu tikėjimai, kurie padeda išlikti, nebūtų stiprūs, tai būtų buvę nenaujinga ankstyvaisiais žmogaus evoliucijos etapais. Būtų labai žalinga, jeigu, pavyzdžiui, medžiodamas arba gamindamas įrankius žmogus vis persigalvotų.“ Volperto argumentas rodo, kad bent jau kai kuriomis aplinkybėmis geriau laikytis iracionalių įsitikinimų nei abejoti, net jeigu dėl naujos informacijos ar logiškų išvadų būtų pagrindas juos keisti. Matyt, kad tiek „įsimylėjimo“ argumentas, kaip atskiras atvejis, tiek Volperto „iracionalus atkaklumas“, kaip dar viena naudinga psichikos savybė, gali paaiškinti svarbius iracionalaus religinio elgesio aspektus: tai dar vienas šalutinis produktas.

Knygoje *Social Evolution* Robertas Traiversas (Robert Trivers) išplėtojo savo 1976 m. pasiūlytą evoliucinę saviapgaulės teoriją. Saviapgaulė yra

tiesos slėpimas nuo savo sąmonės, kad būtų geriau paslėpta nuo kitų. Mūsų rūšies atstovai žino, kad bėgiojančios akys, prakaituoti delnai ir prikimęs balsas gali rodyti, kad žmogus patiria stresą. Jeigu apgavikui pavyksta nuo savo sąmonės nu-

slėpti apgavystę, nuo stebėtojo jis nuslepia tuos požymius. Tada jis ar ji gali meluoti, neparodydami melą išduodančio nervingumo.

Panašiai samprotauja antropologas Lajonelis Taigeris (Lionel Tiger) knygoje *Optimism: The Biology of Hope*. Mūsų aptarto tam tikro konstruktyvaus iracionalumo idėją randame Traiverso skyrelyje apie „apsauginį suvokimo blokavimą“:

Žmonių sąmonėje pasireiškia tendencija matyti tai, ką norisi matyti. Žmonės tiesiogine žodžio prasme nepastebi dalykų, turinčių neigiamų konotacijų, tačiau labai noriai mato teigiamus. Pavyzdžiui, žodžius, kurie sukelia nerimą dėl asmeninės žmogaus praeities arba dėl specialių eksperimento sąlygų, tiriamasis asmuo pastebi vėliau arba jam reikia ryškesnio apšvietimo.

Nereikia ir aiškinti, kaip ši tendencija siejasi su religiniu mąstymu, pagrįstu norais, o ne realybe.

Įtikinamiausia man atrodo bendroji teorija apie religiją kaip atsitiktinį šalutinį produktą - iškreiptą kažko naudingo apraišką. Versijų esama įvairių, sudėtingų ir ginčytinų. Dėl aiškumo ir toliau naudosis savo „patiklaus vaiko“ teoriją kaip „šalutinio produkto“ teorijų pavyzdį. Ši teorija - kad dėl tam tikrų priežasčių vaiko smegenys yra neatsparios proto „virusams“ - kai kuriems skaitytojams pasirodys nepakankamai pagrįsta. Gal protas ir neatsparus, bet kodėl jis turi būti užkrėsta tuo virusu, o ne kitu? Ar kai kurie virusai ypač gerai prisitaikę užkrėsti neatsparius protus? Kodėl „infekcija“ pasireiškia kaip religija, o ne kaip... na, kas? Čia atsakysiu iš dalies: nesvarbu, kokio pobūdžio nesąmonė užkrės vaiko protą. Apsikrėtęs jis vėlesnę kartą užkrės tą pačią nesąmonę, kad ir kokia ji būtų.

Antropologinių tyrimų, pavyzdžiui, Freizerio veikale *Golden Bough*, aprašyti iracionalūs tikėjimai stulbina įvairove. Kartą įsitvirtinę kurioje nors kultūroje jie plinta, kinta ir pagimdo naujus variantus,

panašiu būdu kaip vykstant biologinei evoliucijai. Vis dėlto Freizeris išskiria keletą bendrųjų principų, pavyzdžiui, „homeopatinę magiją“, kai užkalbėjimai ir užkeikimai atliekami simboliškai naudojant kai kurias realaus pasaulio objekto savybes, kurias norima paveikti. Viena iš tokių praktikų, sukeliančių tragiškas pasekmes - tikėjimas, kad raganosio rago milteliai gerina lytinę potenciją. Ši beprasmiška legenda atsirado dėl to, kad ragas truputį primena vyro penį. Faktas, kad „homeopatinė magija“ yra taip plačiai paplitusi, verčia daryti prielaidą, kad nesąmonė, užkrečianti neatsparius protus, nėra visiškai atsitiktinė, prasimanyta nesąmonė.

Norėtusi pratęsti analogiją su biologiniais procesais ir paklausti, ar čia veikia mechanizmas, panašus į natūraliąją atranką? Ar kai kurios idėjos labiau plinta dėl jų esminio patrauklumo, vertingumo ar suderinamumo su esamomis psichologinėmis savybėmis? Ar tuo galima paaiškinti šiuo metu esamų religijų pobūdį ir ypatumus (kokius mes matome), panašiai kaip natūraliosios atrankos teorija paaiškina gyvųjų organizmų savybes? Pridursiu, kad „vertingumas“ čia reiškia tik gebėjimą išlikti ir plisti. Tai nėra teigiamas reiškinio vertinimas. Ne tai, kuo būtų galima žmogiškai didžiutis.

Vis dėlto natūralioji atranka nėra vienintelis evoliucijos būdas. Biologai nustatė, kad populiacijoje gali plisti ne tik geri genai, bet ir tokie, kuriems tiesiog pasisekė. Šis procesas vadinamas genų dreifu. Ilgą laiką buvo nesutariama dėl jo svarbos, palyginti su natūraliąja atranka. Šiuo metu dėl jo svarbos neabejojama, pritarus vadinamajai neutralios molekulinės genetikos teorijai. Jeigu dėl mutacijos atsirado naujas geno variantas, kurio funkcijos nesiskiria nuo senojo, tai jų skirtumas yra neutralus, dėl to natūralioji atranka negali teikti pirmenybės vienam ar kitam. Tačiau vykstant procesui, kurį statistikai vadina generacijų imties paklaida, per ilgesnį laiką naujas mutantinis genas gali išstumti pirminį geną iš genofondo. Galiausiai įvyksta realus evoliucinis pokytis molekulinio lygmeniu (nors gali būti, kad viso organizmo lygmeniu pokytis niekaip nepasireiškia). Toks pokytis yra neutralus, nes nekeičia organizmo išlikimo šansų.

Rasti genų dreifo kultūrinį ekvivalentą būtų viliojanti perspektyva, kurios negalime pamiršti, kai svarstome religijos evoliuciją. Kalbų

evoliucija vyksta kvazibiologiniu būdu, o jos kryptis, kuri atrodo nepastovi, primena genų dreifą. Lėtų, šimtmečiais trunkančių kultūrinių procesų, analogiškų genetiniams, galutinis rezultatas - iš bendros prokalbės kilusios naujos kalbos, kurios gali būti tokios skirtingos, kad jomis kalbantieji vieni kitų nesupranta. Galbūt tam tikra natūralioji atranka taip atlieka kažkokį vaidmenį kalbos evoliucijoje, bet įrodymų šiam teiginiui patvirtinti yra mažai. Toliau paaiškinsiu, kaip šią idėją mėginta taikyti aiškinant reikšmingus kalbų pokyčius, pavyzdžiui, didįjį balsių tarimo pasikeitimą (*Great Vowel Shift*)*, nuo XV a. iki XVIII a. vykusį anglų kalboje. Tačiau tokia funkcinė hipotezė nėra būtina, aiškinant daugumą mūsų stebimų faktų. Tikėtina, kad paprastai kalbos raida vyksta tokiu būdu, kurį galima pavadinti atsitiktinio genų dreifo ekvivalentu kultūros srityje. Įvairiuose Europos kampeliuose dėl lotynų kalbos pokyčių atsirado ispanų, portugalų, italų, prancūzų, romanų kalbos ir įvairūs šių kalbų dialektai. Bet mažiausia ką apie tai galima pasakyti yra tai, kad šiuose evoliuciniuose pokyčiuose neatsispindi vietiniai pranašumai ar „išlikimui naudingų“ požymių atranka.

Manychiau, kad religijos, panašiai kaip kalbos, evoliucija vyksta gana atsitiktinai, kad jos pradinė padėtis gana atsitiktinė; visa tai nulemia mus stebinančią - kartais pavojingą - įvairovę. Gali būti, kad pasireiškusi tam tikra natūralioji atranka kartu su esminiu žmogaus psichologinių savybių bendrumu nulėmė tai, kad įvairios religijos turi bendrų bruožų. Pavyzdžiui, daugelis religijų skelbia objektyviai neįmanomas, bet subjektyviai pageidaujamas doktrinas apie mūsų dvasinės asmenybės gyvenimą po kūno mirties. Nemirtingumo idėja išlieka ir plinta dėl to, kad ji patraukli: žmonės nori būti nemirtingi. Norais pagrįstas mąstymas yra svarbus, nes visiems žmonėms būdinga norima laikyti esamu („Tos minties tėvas, Henrikai, troškimas buvo", - sakė savo sūnui karalius Šekspyro dramos „Henrikas IV" II dalyje).

Turbūt neabejotina, kad daugelis religijos atributų padeda religijai išlikti ir tuo pat metu išsaugo pačius atributus žmonių kultūros sukuryje. Bet čia kyla klausimas, ar tą prisitaikymą nulėmė „protingas

* Iki pasikeitimo septyni ilgieji balsiai buvo tariami panašiai kaip lotynų kalbos balsiai. Po pasikeitimo iki šiol išliko senoji rašyba (*vert. past.*).

** Šią citatą paėmiau iš *1066 and All That*.

sumanymas", ar natūralioji atranka. Tikriausiai ir viena, ir kita. „Protingo sumanymo" vaidmuo yra tas, kad religiniai lyderiai sugeba išradingai artikuliuoti šią idėją, kuri tokiu būdu padeda religijai išlikti. Martinas Liuteris (Martin Luther) gerai suvokė, kad pats didžiausias religijos priešas yra protas ir dažnai įspėdavo apie jo pavojingumą: „Protas yra pats baisiausias religijos priešas; mums jis niekada nepadedą dvasiniuose dalykuose, bet dažniausiai kovoja su dievišku Žodžiu, su panieka žvelgdamas į viską, kas sklinda iš Dievo."⁸⁵ Dar kartą įspėja: „Norintis tapti tikru krikščioniu turi išplėsti akis protui." Ir dar kartą: „Visi krikščionys turi sunaikinti savo protą." Liuteris, kad padėtų religijai išlikti, galėjo protingai sumanyti neprotingus religijos aspektus. Tačiau tai dar nereiškia, kad jis ar kas nors kitas iš tikrųjų tai padarė. Šie aspektai galėjo atsirasti dėl tam tikros (negenetinės) natūraliosios atrankos, kurios Liuteris nesukūrė, bet atidžiai prižiūrėjo, kad būtų veiksminga.

Nors tipiška genetinė atranka vienaip ar kitaip prisidėjo formuojant psichologines savybes, kurios nulemia šalutinio produkto - religijos - atsiradimą, mažai tikėtina, kad genetinė atranka dalyvavo formuojantis konkretiems religijos elementams. Jeigu aiškindami šiuos elementus mėgintume taikyti tam tikrą atrankos teoriją, turėtume analizuoti ne genų, bet jų kultūrinių ekvivalentų kitimo procesus. Gal religijos yra sudarytos iš memų?

ATSARGIAI, NESUMINDYK MANO MEMŲ

*Religinio tikėjimo tiesa – tai tik nuomonė,
kuriai pavyko išlikti.*

OSCAR WILDE

Šio skyriaus pradžioje buvo pažymėta, kad bet kuri universali rūšies savybė - pavyzdžiui, religija - turėjo suteikti tam tikro pranašumo arba išnykti, nes Darvino atskleista natūralioji atranka išteklių be reikalo nešvaisto. Dar kartą priminsiu, kad pranašumas nebūtinai padeda pačiam

jį turinčiam individui išgyventi ar sėkmingai daugintis. Kaip jau matėme, slogos viruso genų pranašumu paaiškinama tai, kad ši bjauri liga taip plačiai yra paplitusi tarp mūsų rūšies individų. Tačiau nebūtinai genai būna naudos gavėjai. Jais gali būti bet kokie *replikatoriai*. Genai yra tik labiausiai žinomi replikatorių pavyzdžiai. Iš kitų replikatorių paminėtini kompiuterio virusai ir memai - kultūrinio paveldo elementai, kuriems skirtas šis skyrius. Norėdami suprasti, kas yra memai, pirmiausia turime geriau suprasti, kaip veikia natūralioji atranka.

Bendriausia prasme natūralioji atranka vyksta pasirenkant iš kelių replikatorių. Replikatorius yra užkoduotos informacijos blokas, galintis tiksliai save kopijuoti, bet šio kopijavimo metu kartais atsiranda netikslių kopijų - „mutacijų“. Toliau viskas vyksta pagal Darvino modelį. Gausėja replikatorių, gebančių sėkmingai kopijuotis, o tuo pat metu mažėja tų, kurių kopijavimasis yra ne toks sėkmingas. Taip trumpai galima apibūdinti natūraliosios atrankos esmę. Geriausiai žinomas replikatorius yra genas - DNR grandinė, iš kartos į kartą kopijuojama daugybę kartų, beveik visada nepaprastai tiksliai. Svarbiausias memų teorijos klausimas - ar egzistuoja kultūrinės imitacijos elementai, kurie, panašiai kaip genai, elgiasi kaip tikri replikatoriai. Nesakau, kad memai būtinai yra labai panašūs į genus, bet kuo jie panašesni, tuo tikslesnė būtų memų teorija. Šiame skyriuje pamėginsime *išsiaiškinti*, ar memų teorija taikytina religijai.

Kadangi retkarčiais įvyksta genų kopijavimo klaidos (mutacijos), genofonde atsiranda skirtingos to paties geno versijos - aleliai, kurie, galima sakyti, tarpusavyje konkuruoja. Dėl ko jie konkuruoja? Dėl ypatingos, tik tam genui (alelių rinkiniui) skirtos vietos chromosomoje - lokuso. Kaip jos konkuruoja? Molekulės tiesiogiai viena su kita nekovoja: konkurencija pasireiškia per tarpininkus. Tarpininkai yra jų „fenotipiniai požymiai“, tarkime, kojos ilgis, kailio spalva - geno pasireiškimas organizmo anatomijoje, fiziologijoje, biochemijoje, elgsenoje. Paprastai geno likimas priklauso nuo tų organizmų, kuriuose jis sėkmingai egzistuoja, nuosekliai perduodamas iš vieno į kitą. Jis tam tikru mastu prisideda prie organizmo sėkmės ir atitinkamai padidina savo šansus išlikti genofonde. Vykstant genų perdavimui iš kartos į

kartą, jų dažnio genofonde didėjimas arba mažėjimas priklauso nuo tarpininkų - fenotipinių požymių.

Ar panašūs procesai vyksta su memais? Didžiausias memų skirtumas yra tai, kad jie neturi ko nors panašaus į chromosomas, lokusus, alelius ar lytinę rekombinaciją. „Memofondas“ yra mažiau struktūruotas ir organizuotas nei genofondas. Vis dėlto nebūtų klaida vartoti sąvoką „memofondas“, kuriame atskirų memų „dažnis“ gali keistis dėl konkurencijos ir sąveikos su kitais memais.

Kai kurie žmonės pasisakė prieš memų koncepciją dėl įvairių priežasčių, bet dažniausiai dėl to, kad memai nėra visiškai analogiški genams. Dabar jau gerai žinomos fizinės genų savybės (tai DNR grandinė), o memų savybės nežinomos. Įvairūs memetikai klaidina vienas kitą, priskirdami memus tai vienai, tai kitai fizinei terpei. Ar memai egzistuoja tik mūsų smegenyse? Gal memui galima laikyti kiekvieną, tarkim, ketureilį popierinę ar elektroninę kopiją? Be to, genų replikacija vyksta labai tiksliai; o juk memų replikacija, jeigu apskritai vyksta, yra labai netiksliai?

Minėtos memų problemos yra perdėtos. Svarbiausia prieštara yra teiginys, kad memai kopijuojami nepakankamai tiksliai, kad galėtų veikti kaip replikatoriai biologinės evoliucijos procese. Manoma, kad kiekviename kartoje „mutacijų greitis“ yra labai didelis, memas neatpažįstamai pasikeis anksčiau nei natūralioji atranka galės pakeisti jo dažnį memofonde. Tačiau tai tariama problema. Įsivaizduokite patyrusį dailidę arba priešistorinių laikų titnaginių peilių dirbėją, amato paslapčių mokantį naujokus. Jeigu mokinys tiksliai atkartos kiekvieną meistro rankų judesį, galite tikėtis, kad memas neatpažįstamai pasikeis per kelias „generacijas“ nuo jo perdavimo iš meistro mokiniui. Tačiau mokinys tiksliai neatkartoja kiekvieno meistro rankų judesio. Tai būtų kvaila. Iš tikrųjų jis, supratęs ko meistras nori pasiekti, imituoja jo pastangas. Tarkim, norėdamas įkalti vinį iki pat galvutės, jis plaktuku kala tiek kartų, kiek reikia, kad įkaltų, o ne tiek kartų, kiek kalė meistras. Tokios taisyklės nepasikeitusios gali būti perduodamos per daugybę imitacijos „generacijų“; čia nesvarbu, kad atskirais atvejais skirtingų asmenų atliekami kai kurie darbo elementai būna skirtingi.

Mezginio akys, virvių ar žvejybos tinklų mazgai, origamio lenkimo linijos, naudingos dailidės ar puodžiaus amato gudrybės - kiekviena veiklą galima suskaidyti į atskirus elementus, kurie tikrai gali būti be pakitimų perduodami per daugybę imitacijos generacijų. Atskiri individai detales gali atlikti šiek tiek skirtingai, bet apskritai veiksmas perduodamas nepakeistas - to pakanka, kad galėtume naudoti genų ir memų analogiją.

Sjuzanos Blekmor (Susan Blackmore) knygos *The Meme Machine* pratarmėje pateikiau pavyzdį - kinų džonkos modelio lankstymą origamio būdu. Tai gana sudėtinga procedūra, reikia atlikti 32 (ar panašiai) lankstymo veiksmus. Gautas rezultatas (kinų džonka) yra gražus žaisliukas; tą patį galima pasakyti apie mažiausiai tris tarpinius „embrioninio vystymosi“ etapus: „katamaranas“, „dėžutė su dviem dangteliais“ ir „paveiklo rėmai“. Visas procesas man tikrai primena gemalo membranų sulenkimus ir išlenkimus, kai vyksta jo formavimasis nuo blastulės iki gastrulės, paskui iki neuruliacijos. Lankstyti kinų džonką mane vaikystėje išmokė tėvas, kuris būdamas maždaug to paties amžiaus lankstymo meno išmoko *internatinėje mokykloje*. Tuo metu mokyklos ūkvedė pradėjo mokyti lankstyti kinų džonkas, mada apėmė visą mokyklą kaip tymų epidemija, paskui, taip pat greitai, kaip epidemija, užgeso. Po dvidešimt šešerių metų, kai ūkvedė jau buvo seniai mirusi, lankiau tą pačią mokyklą. As vėl pradėjau naują lankstymo maniją, kuri paplito tarytum tymų epidemija ir vėl nuslopo. Tai, kad toks išmokstamas įgūdis gali plisti kaip epidemija, rodo, kad memų plitimas pasižymi dideliu dažniu. Galime neabejoti, kad džonkos, kurias lankstė mano tėvo kartos berniukai praeito amžiaus trečiąjį dešimtmetį, iš esmės nesiskyrė nuo tų, kurias išlankstė mano bendraamžiai šeštąjį dešimtmetį.

Šį fenomeną galime išsamiau patyrinti atlikdami eksperimentą, primenantį vaikišką „sugedusio telefono“ žaidimą (anglai jį vadina *Chinese Whispers* - kinų šnabždesiai). Du šimtus žmonių, kurie niekada nelankstė kinų džonkos, suskirstome į dvidešimt grupių, po dešimt žmonių kiekvienoje. Pakviečiame visų dvidešimties grupių vadovus prie stalo ir, rodydami, kaip reikia daryti, išmokome išlankstyti kinų

džonką. Siunčiame juos atgal į grupę, kad kiekvienas jų pasirinktų vieną žmogų ir tik jį išmokytų, kaip lankstyti kinų džonką, parodydamas, kaip tai reikia daryti. Paskui visų grupių antros „generacijos“ asmenys moko trečiuosius asmenis; toliau etapais tęsiama, kol išmokomi dešimtieji grupių nariai. Surenkame išlankstytas džonkas, pažymime grupės ir „generacijos“ numeriais, kad galėtume paskui analizuoti.

Šio eksperimento dar neatlikau (nors norėčiau), bet, manau, gana tvirtai galiu prognozuoti, kokie būtų rezultatai. Veikiausiai visiems dešimčiai narių kiekvienoje iš dvidešimties grupių nepavyktų perduoti lankstymo įgūdžių taip, kad jie nepakistų, bet daugeliui tai pavyktų. Kai kuriose grupėse būtų padaryta klaidų: galbūt vienas išsiblaškėlis pamirštų svarbų lankstymo veiksmą ir po jo kiti nariai jau negalėtų teisingai lankstyti. Tarkime, 4 grupė išlanksto tik iki „katamarano“ stadijos. Galbūt 13 grupės aštuntasis narys padaro „mutantą“, kažką tarp „dėžutės su dviem dangteliais“ ir „paveiklo rėmų“, o devintasis ir dešimtasis nariai nukopijuoja šią mutaciją.

Grupių, kuriose sėkmingai iki dešimtojo nario buvo perduotas įgūdis, rezultatai būtų kitokie. Išrikiavę džonkas pagal „generacijas“ nepamatysime kokybės blogėjimo didėjant generacijos numeriui. Jeigu būtų atliktas kitas įgūdžių perdavimo eksperimentas, bet ne origamio meno, o džonkos *piešinio* kopijavimo, neabejotinai kopijų tikslumas nuosekliai mažėtų nuo pirmosios iki dešimtosios generacijos.

Piešimo eksperimente visų dešimties generacijų piešiniai bus gana panašūs į pirmosios generacijos piešinį. Bet kiekvienoje grupėje kiekvienos generacijos piešinio tikslumas bus vis mažesnis, nors ir skirtingai. Tačiau origamio eksperimente bus pakartotos visos klaidos: tai - „skaitmeninės“ mutacijos. Grupė arba nepadarys klaidų ir dešimtosios generacijos džonka bus vidutiniškai ne blogesnė ir ne geresnė nei penktosios ar pirmosios generacijų lankstiniai, arba kažkurioje generacijoje įvyks „mutacija“ ir paskesnių generacijų pastangos bus visiškai nesėkmingos, dažniausiai tiksliai pakartojančios mutaciją.

Koks pagrindinis skirtumas tarp tų dviejų įgūdžių? Origamio lankstymo įgūdį sudaro nuosekliai atliekami atskiri veiksmai, iš kurių kiekvieną atskirai atlikti lengva. Dauguma veiksmų yra tokio tipo: „užlen

kite kraštus centro link". Kuris nors grupės narys gali tą veiksmą atlikti netiksliai, bet kitam grupės nariui bus aišku, ką jis *mėgino* padaryti. Origamio žingsniai yra „savireguliuojantys". Dėl šios ypatybės jie yra „skaitmeniniai". Šis procesas yra analogiškas tam, kai dailidės ketinimas įkalti vinį yra suprantamas mokiniui nepriklausomai nuo to, kiek kartų buvo suduota plaktuku. Arba teisingai atlieki konkretų origamio lankstymo veiksmą, arba ne. Piešimo įgūdis yra kitoks - analoginis. Kiekvienas gali stengtis, bet kai kurie piešinių kopijuoja tiksliau nei kiti, o tobulai nekopijuoja niekas. Kopijos tikslumas taip pat priklauso nuo laiko ir pastangų, o tai nuolat kintantys dydžiai. Be to, kai kurie grupės nariai gauto modelio tiksliai nekopijuos, o pagrąžins ir „pagerins".

Žodžiai - bent jau tada, kai yra suprasti - yra savireguliuojantys panašiai kaip origamio veiksmai. Žaidžiant „sugedusį telefoną", pirmajam vaikui papasakojama trumpa istorija arba pasakoma frazė. Tai, ką girdėjo, jis turi pasakyti kitam vaikui ir taip toliau. Jeigu sakinyje yra daugiau kaip septyni žodžiai, jis buvo pasakytas kalba, kuri yra visiems vaikams gimtoji, daug šansų, kad jis bus perduotas per visas dešimt generacijų neiškraipytas. Jeigu sakinyje pasakytas nežinoma užsienio kalba, kai vaikams tenka kopijuoti fonetinius garsus, o ne žodžius, sakinio prasmė būtinai pradings. Iškraipymų per generacijų seką schema yra tokia pat, kaip ir kopijuojant piešinių. Jeigu frazė yra prasminė, pasakyta gimtąja kalba, joje nėra tokių nežinomų žodžių kaip „fenotipas", „alelis", po visų pakartojimų ji išliks. Šiuo atveju vaikui nereikia pamėgdžioti fonetinių garsų, jis atpažįsta kiekvieną žodį kaip jam žinomo žodyno elementą, pasirenka tą žodį ir pasako jį kitam vaikui, nors tikriausiai skirtingai išvardamas. Rašytinė kalba taip pat yra savireguliuojanti, nesvarbu, kad ant popieriaus bus truputį skirtingai parašyta, bet naudojant tą pačią, tarkime, dvidešimt šešių raidžių abėcėlę.

Atsižvelgiant į tai, kad dėl šio tipo savireguliacijos procesų memai kartais pasižymi labai dideliu dažniu, galima gana tvirtai atmesti vieną dažniausių prieštarų, pateikiamų prieš genų ir memų analogiją. Šiaip ar taip, dar tik pradėdant rutulioti memų teoriją, nesiekiamo sukurti visuotinės kultūros teorijos, kuri būtų analogiška Votsono ir Kriko genetikos teorijai. Iškeldamas memų koncepciją pirmiausia siekiau

pateikti argumentų prieš nuomonę, kad genai yra vienintelis ir unikalus evoliucijos objektas - kitaip knygos *The Selfish Gene* skaitytojai būtų galėję susidaryti būtent tokią nuomonę. Piteris Ričersonas (Peter Richerson) ir Robertas Boidas (Robert Boyd) šią idėją pabrėžia savo vertingos ir įžvalgios knygos pavadinime *Not by Genes Alone*, nors jie dėl tam tikrų priežasčių nevartoja paties žodžio „memai“, pasirinkdami sąvoką „kultūriniai variantai“. Stiveno Šenano (Stephen Shennan) veikalą *Genes, Memes and Human History* iš dalies inspiravo anksčiau išleista puiki Boido ir Ričersono knyga *Culture and the Evolutionary Process*. Iš kitų memams skirtų knygų paminėsiu šias: Roberto Angero (Robert Aunger) *The Electric Meme*, Keitės Distin (Kate Distin) *The Selfish Meme* ir Ričardo Brodžio (Richard Brodie) *Virus of the Mind: The New Science of the Meme*.

Labiausiai memų teoriją išplėtojo Sjuzana Blekmor (Susan Blackmore) knygoje *The Meme Machine*. Ji pateikia pasaulio viziją, kur aibė smegenų (ar kitų informacijos saugyklų ir perdavimo kanalų, kaip antai: kompiuteriai ir radijo bangų juostos) ir memų, kurie konkuruoja dėl vietos jose. Panašiai kaip genai genofonde, išlieka ir vyrauja tie memai, kurie yra sėkmingai ir gausiai kopijuojami. Jiems gali geriau sektis dėl to, kad yra patrauklūs - štai kad ir asmeninio nemirtingumo memas, kuris vilioja daugelį žmonių. Kitiems plisti padeda tai, kad memofonde jau gausu kitų memų. Tokiu atveju susidaro memų kompleksai, arba kitaip - „mempleksai“. Kaip ir kitais memų atvejais, lengviau suvoksime, pasitelkę analogiją su genais.

Kad būtų suprantamiau, genus čia apibūdinau kaip izoliuotus, veikiančius nepriklausomai vienas nuo kito vienetus. Iš tikrųjų jie nėra nepriklausomi vienas nuo kito, ir tai pasireiškia dviem būdais. Pirma, genai išsidėstę linijine seka tam tikroje chromosomos vietoje - lokuse; čia per visas generacijas šalia jų būna tie patys kaimyniniai genai. Mes, mokslininkai, šią sąsają vadiname genų *sukibimu*, bet apie jį daugiau nekalbėsiu, nes memai neturi nei chromosomų, nei alelių, nevyksta jų lytinė rekombinacija. Antra aplinkybė, rodanti, kad genai nėra vienas nuo kito nepriklausomi, labai skiriasi nuo genų sukibimo. Kitaip nei pirmuoju atveju, memų pasaulyje rasime gerą jos analogiją. Čia mes

kalbame apie embriologiją - mokslą, kuris yra visiškai kitoks nei genetika, nors dažnokai žmonės to nesupranta. Organizmai nėra kaip mozaika sudaryti iš fenotipo gabaliukų, iš kurių kiekvienas susijęs su skirtingu genu. Individo anatomija ar elgsena nėra susieta su genais pagal principą „vienas-vienas“. Iš tikro genai „bendradarbiauja“ su šimtais kitų genų, programuodami vystymosi *procesus*, kurių galutinis rezultatas yra gyvas organizmas. Jie tarytum patiekalo recepto žodžiai, kurie bendradarbiauja, drauge aprašydami procesą, kuris baigiasi paruoštu patiekalu. Tai nereiškia, kad kiekvienas žodis atitinka atskirą patiekalo gabaliuką.

Taigi kurdami organizmą bendradarbiaujantys genai sudaro grupes - tai yra vienas iš svarbių embriologijos principų. Gali pasirodyti, kad natūralioji atranka teikia pirmenybę genų grupėms vykstant grupinei atrankai iš alternatyvių grupių. Bet taip tik atrodo. Iš tikrųjų kiti genofondo genai sudaro didžiąją dalį *aplinkos*, kurioje konkretus alelinis genas atrinkamas iš jo alelių. Kadangi kiekvienas atrinktas genas sėkmingai veikia tik kartu su kitais - kurie buvo atrinkti tokiu pat būdu - *susidaro* bendradarbiaujančių genų grupės. Toks procesas labiau primena laisvąją rinką nei planinę ekonomiką. Gatvėje yra batsiuovys ir kepėjas, bet gali atsirasti laisva niša laikrodininkui. Laisvą vietą užpildo nematoma natūraliosios atrankos ranka. Jeigu būtų centrinis planavimas, būtų įsakyta paskirti trejetą: batsiuvį + kepėją + laikrodininką. Pamatysime, kad bendradarbiaujančios grupės, kurią surenka nematoma ranka, idėja labai padės suprasti religinių memų esmę ir veikimą.

Skirtinguose genofonduose susidaro skirtingos genų grupės. Plėsiųjų gyvūnų genofonde yra genai, kurie programuoja grobiui surasti ir pagauti skirtus jutimo organus ir nagus, mėsai ir kaulams smulkinti pritaikytas iltis, mėsai skaidyti skirtus enzimus, ir daugybė kitų genų - visi jie yra tiksliai suderinti, kad veiktų kartu. Žolėdžių gyvūnų genofonde natūralioji atranka suteikė pirmenybę visai kitokioms suderinamų bendradarbiaujančių genų grupėms. Gerai žinoma, kad geno sėkmė priklauso nuo to, kaip jo valdomas fenotipas yra suderinamas su išorinės aplinkos, kurioje gyvena rūšis (dykuma, miškas ir t. t.),

sąlygomis. Čia norėčiau pabrėžti, kad atranka genui teikia pirmenybę taip pat už jo suderinamumą su kitais tam tikro genofondo genais. Todėl plėšrūno genai neišlieka žolėdžio gyvūno genofonde ir *vice versa*. Žiūrint iš ilgalaikės geno perspektyvos, rūšies genofondas - genų rinkinys, kurį sudarančių genų kombinacijos nuolat kinta dėl lytinio dauginimosi - yra genetinė „aplinka“, kurioje genai atrenkami pagal gebėjimą bendradarbiauti. Nors memofondai nėra taip griežtai sutvarkyti ir struktūruoti kaip genofondai, vis dėlto galima sakyti, kad jie yra svarbi „aplinkos“ dalis kiekvienam į memplekso sudėtį įeinančiam memui.

Mempleką sudaro memai, kurie nebūtinai būna prisitaikę išgyventi pavieniui, bet labai sėkmingai išgyvena ir veikia drauge su kitais memplekso memais. Ankstesniame skyriuje abejoju, ar natūralioji atranka nulemia atskirus kalbos evoliucijos elementus. Dariau prielaidą, kad kalbos evoliucija vyksta dėl atsitiktinio dreifo. Gali būti, kad kai kurie balsiai ar priebalsiai geriau nei kiti kalbos garsai yra perduodami kalnuotose vietovėse ir dėl to tampa būdingi, tarkime, Šveicarijos, Tibeto ir Andų regionų dialektams. Kiti garsai geriau tinka šnabždėtis tankiame miške ir dėl to jie vyrauja pigmėjų ir Amazonės baseino genčių kalbose. Tačiau tokiomis priežastimis neįmanoma paaiškinti mano anksčiau pateikto pavyzdžio apie kalbos evoliuciją natūraliosios atrankos būdu - didžiojo balsių tarimo pasikeitimo, kurį, galbūt, nulėmė su funkcija susijusios priežastys, teorija. Iš esmės pasikeitimas sietinas su memų susigrupavimu į tarpusavyje suderinamus mempleksus. Pradžioje pasikeitė vienos balsės tarimas; pirminė priežastis nežinoma, bet gal buvo mėgdžiojamos populiarus ar įtakingo žmogaus kalbėjimo ypatybės (manoma, kad būtent taip atsirado ispanų kalbai būdingas šveplavimas). Šiuo atveju nesvarbu, kaip prasidėjo didysis balsių tarimo pasikeitimas: minėta teorija sako, kad pasikeitus vieno balsio tarimui, būtinai turėjo iš eilės pasikeisti ir kitų balsių tarimas, kad būtų išvengta neaiškaus tarimo. Vykstant antrajam proceso etapui, memai buvo atrenkami atsižvelgiant į jau esančius memofonde memus ir dėl to atsirado naujas mempleksas, sudarytas iš suderinamų memų.

Pagaliau mes pasirenę užsiimti memetine religijos teorija. Kai kurios religinės idėjos, panašiai kaip kai kurie genai, gali išlikti dėl joms

būdingų gerų savybių. Tokie memai išlieka bet kuriame memofonde nepriklausomai nuo aplinkinių memų. (Dar kartą norėčiau paaiškinti labai svarbų dalyką: šiame kontekste „gera savybė“ reiškia tik „gebėjimą išgyventi memofonde“.) Kitos religinės idėjos išlieka, nes jos yra suderinamos su kitais memais, kurių memofonde jau yra daug - tai yra, jos išlieka kaip memplekso dalis. Toliau pateikiamas trumpas sąrašas, kuriame išvardinti religiniai memai, išliekantys memofonde dėl savo „itin gerų savybių“ arba suderinamumo su esamu mempleksu:

- Gyvensi po savo mirties.
- Jeigu mirsi kankinio mirtimi, pateksi į ypatingai nuostabią rojaus vietą, kur galėsi mėgautis septyniasdešimt dviem skaisčiomis mergelėmis (tik pagalvokite apie vargšes mergeles).
- Eretikai, šventvagiai ir atsimetėliai turi būti užmušti (arba nubauti kitaip, pavyzdžiui, išvarant iš šeimos).
- Tikėjimas į Dievą yra didžiausia dorybė. Pastebėjęs, kad tavo tikėjimas svyruoja, stenkis iš visų jėgų jį sustiprinti ir maldauk Dievo, kad padėtų įveikti netikėjimą. (Aptardamas Paskalio lažybas minėjau keistą žmonių įsitikinimą, kad tikėjimas yra vienintelis dalykas, kurio Dievas iš mūsų nori. Tada tai traktavau kaip keistenybę. Bet dabar galime paaiškinti, kaip ji atsiranda.)
- Tikėjimas (įsitikinimas kažkuo be jokių įrodymų) yra dorybė. Kuo labiau tavo tikėjimas prieštarauja faktams, tuo dorybingesnis esi. Ypatingai atlyginama tiems tikėjimo virtuozams, kurie sugeba tikėti į tai, kas yra visiškai nesąmonė, neįrodyta ir neįrodoma faktais, prieštarauja sveikam protui.
- Religinis įsitikinimas privalo gerbti kiekvienas, net ir tie, kurie visai netiki, gerbti privalo automatiškai ir be jokių klausinėjimų, labiau nei gerbia kitus įsitikinimus (apie tai kalbėjome 1 skyriuje).

- Yra tokių keistų dalykų (kaip antai: Trejybė, eucharistinis perkeitimas, įsikūnijimas), kurių mums *neriekia* suprasti. Net nemėgink tų dalykų suprasti, nes mėginimas gali juos sunaikinti. Išmok pasiekti pilnatvę, vadindamas tai *slėpiniu*. Prisiminkite Martino Liuterio žodžius (žr. 212 psl.), kuriais jis įnirtingai smerkė protą, ir pagalvokite, kaip jie galėjo paskatinti memų išlikimą.
- Graži muzika, menas ir šventieji tekstai yra save dauginančios religinių idėjų raiškos.*

Kai kurios šio sąrašo idėjos tikriausiai turi puikias išlikimui reikalingas savybes ir gali klestėti bet kuriame memplekse. Panašiai kaip genai, kai kurie memai išlieka tik būdami tinkamoje kitų memų grupėje, todėl atsiranda alternatyvūs mempleksai. Galimas dviejų alternatyvių mempleksų pavyzdys - dvi religijos. Gal islamas yra analogiškas plėšriųjų gyvūnų, o budizmas - žolėdžių gyvūnų genų grupei. Griežtai kalbant, vienos religijos idėjos nėra „geresnės“ už kitos religijos idėjas, kaip ir plėšrūno genai nėra geresni už žolėdžio genus. Tokie religiniai memai nebūtinai turi turėti nepaprastą gebėjimą išlikti. Jų savybės yra geros ta prasme, kad jie klesti, kai yra drauge su kitais tos pačios religijos memais, tačiau kitos religijos memų aplinka jiems yra nepalanki. Šis modelis rodo, kad, tarkime, katalikybę ir islamą nebūtinai sukūrė atskiri žmonės - šios religijos galėjo vystytis atskirai kaip alternatyvios memų, kurie klesti tik būdami kartu su to paties memplekso memais, grupės.

Organizuotas religijas organizuoja žmonės: kunigai ir vyskupai, rabinai, imamai ir ajatolos. Bet norėčiau pabrėžti, primindamas anksčiau pastabą dėl Martino Liuterio, kad tai nereikia, jog religijas sumanė ir sukūrė žmonės. Net ir tuo atveju, kai įtakingi asmenys religiją

* Skirtingas meno mokyklas ir žanrus galima analizuoti kaip alternatyvius mempleksus, nes menininkai kopijuoja ankstesnių menininkų idėjas ir siužetus, o nauji siužetai išlieka tik tuo atveju, jeigu susiderina su kitais. Visą akademinio meno istorijos dalyką, sudėtingų ikono grafijos ir simbolikos klausimų tyrinėjimą galima vadinti nuodugniu mempleksų tyrimu. Tam tikri elementai išliko ar buvo atsijoti dėl to, kad memofonde buvo tam tikri, dažnai religiniai, memai.

naudojo ir ja manipuliavo siekdami sau naudos, yra didelė tikimybė, kad didžiuma kiekvienos religijos elementų susiformavo vykstant ne sąmoningai evoliucijai. Tačiau ne genetinei natūraliajai atrankai, nes ji pernelyg lėta ir negali paaiškinti, kaip vyksta sparti religijų evoliucija ir skaidyma. Religijų atveju genetinės natūraliosios atrankos vaidmuo yra tik tas, kad ji suformuoja tam tikrus polinkius ir tendencijas - techninę įrangą su įdiegta tam tikra programine įranga, kurios kartu sudaro memetinės atrankos terpę. Šioje terpėje vykstanti vienokia ar kitokia memetinė natūralioji atranka, mano nuomone, gana įtikinamai paaiškina, kaip vystėsi atskiros religijos. Pačioje religijos evoliucijos pradžioje, kol ji dar nėra formaliai organizuota, paprasti memai išlieka, nes žmogui, dėl jo psichologinių savybių, jie atrodo labai patrauklūs. Kaip tik šiam etapui taikytina ir memetinė religijos teorija, ir teorija apie religijos kaip psichologinio šalutinio produkto atsiradimą. Vėlesniais etapais, kai religija tampa organizuota, sudėtinga ir turinti specifines ypatybes, kuriomis skiriasi nuo kitų religijų, gana gerai tinka mempleksų - suderinamų memų grupių - teorija. Be abejo, tuo pat metu papildomą vaidmenį atliko sąmoninga kunigų ir kitų asmenų manipuliacinė veikla. Matyt, religijos, panašiai kaip meno mokyklos ir kryptys, bent iš dalies yra kryptingos žmonių veiklos rezultatas.

Beveik vien tik pagal žmonių sumanymą buvo sukurta scientologija, bet, mano nuomone, tai išskirtinis atvejis. Kita kandidatė į dirbtinai sukurtų religijų kategoriją yra mormonizmas. Versliu melagingumu pasižymėjęs kūrėjas Džozefas Smitas (Joseph Smith) nepatingėjęs parašyti naują šventą raštą - Mormonų Knygą, kurioje, imituodamas XVII a. anglų kalbą, sukūrė pramanytą Amerikos istoriją. XIX a. sukurtas mormonizmas vėliau evoliucionavo ir palengva tapo viena iš Amerikos gerbiamų tradicinių religijų. Negana to, mormonų bažnyčia skelbiasi, esą šiuo metu ji pritraukia daugiausiai sekėjų; kalbama ir apie mormono kandidatavimą į prezidento postą.

Evoliucija būdinga daugeliui religijų. Kad ir kokią religijos evoliucijos teoriją taikytume, ji turi paaiškinti, kodėl, esant palankioms sąlygoms, religinės evoliucijos procesas vyksta taip stebėtinais sparčiais, Toliau panagrinėsime konkretų atvejį.

KROVINIŲ KULTAI

Filme „Brajeno gyvenimas“ (*Monty Python's Life of Brian*) komikų trupė „Monty Python“ taikliai pavaizdavo, kaip nepaprastai greitai gali atsirasti naujas religinis kultas. Išdygęs tiesiog per vieną naktį, jis gali jaugti į kultūrinį gyvenimą, tapdamas vis įtakingesnių, netgi bauginančiai įtakingu. Vadinamieji „krovinių kultai“ (*cargo cults*), atsiradę Ramiojo vandenyno regione, Naujosios Gvinėjos ir kitose Melanezijos salose, yra vieni žinomiausių iš tokių tipų kultų. Kai kurių šių kultų istoriją, nuo atsiradimo iki išnykimo, prisimena dar gyvi liudininkai. Skirtingai nei Jėzaus kultas, apie kurio ištakas nėra patikimų duomenų, visą šio kulto istorijos vyksmą galėjome stebėti savo akimis (nors ir šiuo atveju, kaip pamatysime, kai kurios detalės jau nežinomos). Peršasi įdomi mintis, kad krikščionybės kultas beveik neabejotinai užsimezgė labai panašiai ir pradžioje plito ne mažiau sparčiai.

Ypač daug informacijos apie krovinių kultus suteikė Deivido Atenboro (David Attenborough) knyga *Quest in Paradise*, kurią man autorius maloniai padovanojo. Visi kultai - nuo pirmųjų, atsiradusių XIX amžiuje, iki labiausiai pagarsėjusio jau po Antrojo pasaulinio karo - reiškėsi pagal tokią pat schemą. Kiekvienu atveju salos gyventojams pritenkiantį išpūdį darė įvairūs daiktai, kuriuos atsigabeno baltieji imigrantai: administratoriai, kareiviai ir misionieriai. Matyt, šiuo atveju veikė Artūro Klarko trečiasis dėsnis, kurį citavau 2 skyriuje: „Kiekvienas pažangios technologijos produktas atrodo tikras stebuklas.“

Salos gyventojai pastebėjo, kad baltieji žmonės, kurie naudojami tais stebuklais, patys jų niekada negamina. Sugedusius kažkur išsiunčia, o naujus kaip „krovinius“ atgabena laivai arba, vėliau, lėktuvai. Niekada niekas nematė, kad baltasis žmogus pats ką nors remontuotų ar darytų; apskritai jie nieko nedaro, ką galima būtų pavadinti naudingu darbu (sėdėjimas už stalo ir kažkokių popierių kilnojimas aiškiai buvo kažkokia religinė apeiga). Jokios abejonės - „kroviniai“ yra antgamtiški. Negana to, baltasis žmogus daro dar kažką, kas tikrai yra ritualinės apeigos:

Jie stato aukštus bokštus, prie jų pririša vielas, paskui sėdi ir klauso mažų dėžučių, kurios mirksi švieselėmis, skleisdamos keistus garsus ir duslius balsus; įkalbinėja vietinius gyventojus apsirengti vienodais drabužiais ir žingsniuoti pirmyn atgal - kvailesnio užsiėmimo ir nesugalvosi. Pagaliau aborigenai išsi-aiškino paslaptį. Tie nesuprantami veiksmai yra ritualai, kuriais baltasis žmogus prašo dievų atsiųsti krovinį. Jeigu vietinis žmogus nori krovinio, jis taip pat turi daryti tą patį.

Įdomu, kad panašūs krovinių kultai nepriklausomai atsirado salose, kurios yra gana toli viena nuo kitos ir yra skirtingo kultūros lygio. Deividas Atenboras rašo, kad

Antropologai pastebėjo, kad du kultai atsirado Naujojoje Kaledonijoje, keturi - Solomonų salose, keturi - Fidžio saloje, septyni - Naujųjų Hebridų salose ir per penkiasdešimt - Naujojoje Gvinėjoje. Dauguma jų radosi visai nepriklausomai vienas nuo kito ir neturi jokių tarpusavio sąsajų. Dauguma šių religijų teigia, kad apokalipsės dieną atvyks mesijas ir atgabus krovinį.

Tai, kad nepriklausomai vienas nuo kito atsirado tiek daug atskirai praktikuojamų, bet labai panašių kultų, atskleidžia kai kurias bendras žmogaus psichikos savybes.

Vienas gana pagarsėjęs kultas Tanos (Naujųjų Hebridų salynas) - nuo 1980 m. Vanuatu - saloje egzistuoja iki šiol. Svarbiausia kulto figūra - mesijas vardu Džonas Frumas. Oficialiuose dokumentuose Džonas Frumas pirmą kartą paminėtas 1940 metais, bet nors mitas dar naujas, niekas tikrai nežino, ar toks žmogus iš tikrųjų egzistavo. Viena legenda jį vaizduoja kaip mažaūgį žmogų balsvais plaukais, vilkintį paltą blizgančiomis sagomis, kalbantį plonu balsu. Jis pranašavo keistus dalykus ir visai stengėsi nuteikti žmones prieš misionierius. Galiausiai jis grįžo pas protėvius, pažadėjęs pergalingą antrąjį atėjimą ir gausybę krovinių. Jo apokaliptinės vizijos žadėjo, kad „įvyks baisus

kataklizmas, kalnai nugrius ir užpils slėnius;* seniems žmonėms sugriš jaunystė ir pradings ligos; baltieji žmonės bus išvaryti iš salos ir niekada negriš; ir atkeliaus krovinių tiek daug, kad kiekvienas galės pasiimti, kiek norės".

Vyriausybės nelaimėi, Džonas Frumas taip pat pranašavo, kad antrą kartą atėjęs jis atneš naujas monetas, ant kurių bus pavaizduotas kokoso riešutas. Taigi žmonės turi atsikratyti visų pinigų baltojo žmogaus valiuta. 1941 m. prasidėjo masiškas pinigų leidimas. Žmonės nuėjo dirbti, salos ekonomika labai nukentėjo. Kolonijos administracija areštavo kurstytojus, bet jokiomis priemonėmis kulto sunaikinti nepajėgė. Krikščionių bažnyčios ir misionierių mokyklos ištuštėjo.

Netrukus paplito nauja doktrina, teigianti, kad Džonas Frumas yra Amerikos karalius. Kaip tyčia, tuo metu į Naujųjų Hebridų salas atvyko amerikiečių kariuomenė ir - stebuklą stebuklas - tarp kareivių buvo juodaodžių žmonių, kurie nebuvo skurdžiai kaip salos gyventojai, bet

turėjo gausybę krovinių, tiek pat, kiek ir baltieji kareiviai. Tanos salą užplūdo susijaudinimo banga. Neišvengiamai artėja apokalipsės diena. Atrodė, kad visi ruošiasi Džono Frumo atvykimui. Vienas iš genties vadų pasakė, kad Džonas Frumas iš Amerikos atskris lėktuvu, ir šimtai žmonių puolė kirsti krūmų, ruošti aikštelę salos viduryje, kad lėktuvas galėtų nusileisti.

Aerodrome iš bambuko pastatė bokštą, kuriame įsitaisė „dispečeriai“, užsidėję medines ausines. Ant „kilimo ir leidimosi tako“ pastatė lėktuvų maketus, kurie turėjo privilioti Džono Frumo lėktuvą.

XX a. šeštajame dešimtmetyje tada dar jaunas Deividas Atenboras kartu su operatoriumi Džefriu Muliganu (Geoffrey Mulligan) atplaukė į Tanos salą, ketindami tyrinėti Džono Frumo kultą. Apie šią religi-

* Palyginkite Izaijo pažadą (Izaijo knyga, 40: 4): „Kiekvienas slėnis tegu būna užpiltas, kiekvienas kalnas bei kalva tebūna nukasta.“ Šis panašumas, veikiausiai, nėra pamatinių žmogaus psichikos savybių ar Jungo „kolektyvinės sąmonės“ atspindys. Šiose salose dešimtmečiais buvo pilna misionierių.

Ją jie surinko daug duomenų ir galiausiai buvo pristatyti vyriausiajam kunigui, vardu Nambasas. Savo mesiją jis draugiškai vadino Džonu ir sakėsi reguliariai su juo kalbantis per „radiją“. Tas „radijas“ („radijas priklauso Džonui“) - tai kažkokia senutė, apsvyniojusi viela per juosmenį. Apimta transo, ji kalbėdavo nesąmones, bet Nambasas jose girdėjo Džono Frumo žodžius. Kunigas gyrėsi, kad iš anksto žinojęs apie Atenboro atvykimą, nes apie tai per „radiją“ jį perspėjęs Džonas Frumas. Atenboras paprašė pademonstruoti „radijo“ ryšį, bet tai padaryti (suprantama) buvo atsisakyta. Pakeitęs temą, Atenboras paklausė, ar Nambasas matė Džoną Frumą:

Nambasas energingai sulinksėjo:

- Esu matyti jį krūva kartas.
- Kaip jis atrodo?

Nambasas pirštu parodė į mane:

- Panašus į tu. Jis baltas veidas. Aukštas žmogus. Gyvena per Pietų Amerika.

Čia apie Džoną Frumą sakoma kitaip, o anksčiau minėta legenda pasakojo, kad jis mažaūgis. Taip evoliucionuoja legendos.

Kulto sekėjai tiki, kad Džonas Frumas sugrįš vasario 15 dieną, bet nežinia, kuriais metais. Kiekvienais metais vasario 15-ąją jo sekėjai susirenka atlikti religinių apeigų, skirtų jo sutikimui. Kol kas Džonas negrįžo, bet jie nenusimena. Deividas Atenboras pasakė vienam kulto išpažinėjui, vardu Semas:

- Bet, Semai, praėjo devyniolika metų nuo to laiko, kai Džonas sakė, kad kroviniai atvyks. Jis žadėjo, žadėjo, bet kroviniai neatvyko. Devyniolika metų – ar ne per ilgai laukiate?

Semas pakėlė akis nuo žemės ir pažvelgė į mane:

- Jeigu jūs galite laukti ateinančio Jėzaus Kristaus du tūkstančius metų, nors jis ir neateina, tai aš galiu laukti Džono ilgiau negu devyniolika metų.

Roberto Bakmano (Robert Buckman) knygoje *Can We Be Good without God?* cituojamas tas pats Džono Frumo sekėjo atsakymas, tik šį kartą kanadiečiui žurnalistui, keturiasdešimt metų po Deivido Atenboro pokalbio.

1974 m. šiame regione lankėsi karalienė Elžbieta ir princas Filipas. Ir štai - netrukus atsiranda kitas „frumiškas“ kultas, kaip dievybę garbinantis prinčą (dar kartą atkreipkite dėmesį, kaip greitai keičiasi religinės evoliucijos elementai). Princas - gražus vyras, kuris apsirengęs balta karinio jūrų laivyno karininko uniforma, su plunksnomis papuoštu šalmu ant galvos, veikiausiai atrodo imponantiškai, tad nenuostabu, kad ne karalienė, o jis tapo garbinimo objektu. Beje, dėl kultūros ypatybių salos gyventojams būtų sunku dievybę pripažinti moterį.

Nenorėčiau daryti apibendrinančių išvadų, remdamasis vien tik Pietų Okeanijos gyventojų krovinių kultais. Vis dėlto jie yra įdomūs tuo, kad vaizdžiai atskleidžia, kaip šiais laikais beveik iš nieko atsiranda religijos. Ypač svarbu tai, kad šie kultai atskleidžia keturias bendras religijos atsiradimo ypatybes, kurias čia trumpai apibūdinsiu. Pirma, stulbinantis kulto plitimo greitis. Antra, labai greitai kulto atsiradimo aplinkybės tampa miglotos. Džonas Frumas gyveno, jeigu apskritai toks buvo, visai neseniai. Tačiau praėjus vos porai dešimčių metų sunku nustatyti, ar toks asmuo egzistavo. Trečia, panašūs kultai atsirado skirtingose salose, nepriklausomai vienas nuo kito. Nuodugnus jų panašumų tyrimas gali atskleisti kai ką nauja apie žmogaus psichologiją ir polinkį į religinį tikėjimą. Ketvirta, krovinių kultai panašūs ne tik vienas į kitą, bet ir į senąsias religijas. Krikščionybė ir kitos senosios religijos, vėliau paplitę po visą pasaulį, tikriausiai užsimezgė kaip vietiniai kultai, panašiai kaip Džono Frumo kultas. Kai kurie mokslininkai, pavyzdžiui, Oksfordo universiteto žydų kultūros profesorius Gežą Vermesas (Gežą Vermes) daro prielaidą, kad Jėzus buvo vienas iš daugelio to meto Palestinos charizmatinių asmenybių - pamokslininkų, apie kuriuos pasakotos panašios legendos. Dauguma tų kultų išnyko. Išgyveno tik vienas - šiais laikais mums jis gerai žinomas. Per kelis šimtmečius tolesnė evoliucija (galite sakyti - memetinė atranka, jeigu jums patinka ši interpretacija) pavertė jį sudėtinga sistema - veikia iš-

sišakojusiu kelių sistemų rinkiniu, kuris vyrauja didesnėje šiuolaikinio pasaulio dalyje. Papildomos informacijos tiriant spartų kultūrą radimąsi ir paskesnę memetinę evoliuciją suteikia reakcija į tokių charizmatinių asmenybių kaip Hailė Selasija (Haile Selassie), Elvis Preslis (Elvis Presley) ir princesė Diana mirtį.

Tai viskas, ką norėjau pasakyti apie pačios religijos ištakas, bet prie šios temos trumpam grįšiu 10 skyriuje, kur panagrinėsiu vaikams būdingą „įsivaizduojamo draugo“ fenomeną skyrelyje apie psichologinius poreikius, kuriuos religija tenkina.

Įprasta manyti, kad žmonių moralės šaknys glūdi religijoje, tad kitame skyriuje norėčiau kritiškai įvertinti šį požiūrį. Pateiksiu argumentus, kad pačios moralės kilmę galima sieti su evoliucija ir natūraliąja atranka. Štai mes klausėme: „Kokia religijos kaip evoliucinio išlikimo veiksnio svarba?“ Panašiai galime paklausti ir dėl moralės svarbos. Moralė tikriausiai atsirado anksčiau negu religija. Nagrinėdami religijos kilmę, mes reformulavome klausimą. Kitaip formuluosime ir moralės atsiradimo klausimą. Tai atves prie idėjos, kad moralė yra kito reiškimo *šalutinis produktas*.

MORALĖS IŠTAKOS: KODĖL MES ESAME GERI?

Keista mūsų padėtis Žemėje. Čia mes kiekvienas apsilankome trumpam, nežinodami kodėl, nors kai kam pavyksta išvelgti dievišką tikslą. Tačiau kasdieniame gyvenime mes tikrai žinome vieną dalyką: žmogus čia yra dėl kitų žmonių – labiausiai dėl tų, nuo kurių šypsenos ir gerovės priklauso mūsų pačių laimė.

ALBERT EINSTEIN

Daugelis religingų žmonių stebisi ir negali įsivaizduoti, kaip be religijos žmogus gali būti geras ar net norėti būti geras. Tai aptarsime šiame skyriuje. Kartais tokios abejonės tikinčiuosius nuveda iki nevaldomos neapykantos tiems, kurie nesilaiko jų tikėjimo. Tai svarbu, nes moraliniai sumetimai dažnai nulemia tikinčiųjų požiūrį į kitus dalykus, kurie neturi nieko bendra su morale. Antai opozicija prieš evoliucijos dėstymą didžia dalimi neturi jokių sąsajų su pačia evoliucija ar kokiu nors mokslo aspektu - ją skatina tikinčiuosius apėmęs moralinis pasipiktinimas. Prieštarų diapazonas platus: nuo naivaus samprotavimo „jeigu mokysite vaikus, kad yra kilę iš beždžionių, jie pradės elgtis kaip beždžionės“ iki daug rafinuotesnių argumentų, sudarančių „protingo sumanymo“ teorijos „pleišto“ strategiją (*wedge strategy*), kurią negailestingai apnuogino Barbara Forest (Barbara Forrest) ir Polas Grosas (Paul Gross) knygoje *Creationisms Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design*.

Mano knygų skaitytojai atsiunčia daugybę laiškų:* dauguma jų išreiškia entuziastingą pritarimą, dalis pateikia naudingų kritinių pastabų, tačiau būna ir piktų, netgi grasinančių. Apgailestauju, bet turiu pasakyti, kad beveik visi patys pagiežingiausi išpuoliai būna motyvuoti religijos. Tokį nekrikščionišką puolimą tenka patirti daugeliui tų, kurie laikomi krikščionybės priešais. Štai internete paskelbtas laiškas, adresuotas Brajenui Flemingui (Brian Flemming), nuoširdaus ir jaudinančio, ateizmui palankaus filmo *The God Who Wasn't There*⁸⁶ autoriui ir režisieriui. 2005 m. gruodžio 21 d. datuotame laiške, kurio antraštė „Sudek, o mes pasijuoksime“, rašoma:

Na ir įžūlus tu tipas. Kaip norėčiau griebt peilį ir tokiems kaip tu kvailiams įvaryt į pilvą, klykčiau iš džiaugsmo pamatęs, kaip žarnos lenda. Kurstai šventą karą, tai vieną dieną aš ir kiti, panašūs į mane, su džiaugsmu padarysim, ką jau minėjau.

Tai parašęs laiško autorius, matyt, pavėluotai susivokė, kad tokie žodžiai ne itin krikščioniški, nes tęsia ne taip agresyviai:

Tačiau DIEVAS mus moko priešams ne keršyti, bet melstis už tokius, kaip jūs visi.

Bet krikščioniško atlaidumo užtenka neilgam:

Mane guodžia tik tai, kad susilauksit DIEVO bausmės, kuri bus 1000 kartų baisesnė už bet kurią, kokią aš galėčiau sugalvoti. Smagu bent žinoti, kad amžinai KENTĖSIT už šias nuodėmes, apie kurias net supratimo neturit. DIEVO rūstybė bus negailestinga. Tavo labai tikiuosi, tiesa tau bus apreikšta anksčiau nei peilis persmeigs kūną. Linksmų KALĖDŲ!!!

P. S. Žmogeliai, net neįsivaizduojat, kas jūsų laukia <...> Ačiū DIEVUI, kad aš ne toks, kaip jūs.

* Į visus, deja, nepajėgiu tinkamai atsakyti ir dėl to norėčiau atsiprašyti.

Negaliu atsistebėti, kaip tokia neapykanta gali atsirasti tik dėl kitokios nuomonės teologijos klausimais. Štai dar vienas pavyzdys (paliekant autoriaus rašybą) iš žurnalo *Freethought Today* redaktoriaus pašto dėžutės, kurį paskelbė organizacija „Freedom from Religion Foundation“ (FFRF), taikomis priemonėmis protestuojanti prieš konstitucinės nuostatos, atskiriančios bažnyčią ir valstybę, pažeidimą:

Labas, niekingi šlamštai. Mūsų krikščionių va kiek daugiau negu jūsų lūzeriai. NĖRA atskyrimo tarp bažnyčios ir valstybės ir jūs nemokšos prakišit. <...>

Šėtono išperos <...> Kad pastiptumėt ir pragare sudegtumėt <...> tikiuosi pasigausit kokią skausmingą ligą tipo tiesiosios žarnos vėžys ir mirsite lėtai skausmingai, ir nueisit pas savo dievą ŠĖTONĄ <...> Ei suskiai jūsų laisvė nuo religijos dvokia šūdu. <...> Visi jūs ten pydarai ir lezbiankos nesišakokit ir galvokit ką darot, bo kai nelauksite dievas jums taip užtaisys <...> Jeigu nepatinka šita šalis ir tai ant ko ir dėl ko ji pastatyta, neškit muilą tiesiai į pragarą. <...> P. S. Dėjau ant tavęs, tu komunistų kekše. <...> Neškit savo juodas šiknas iš JAV. <...> Nebus jums atleidimo. Sukūrimas daugiau negu reikia įrodo VIEŠPATIES JĖZAUS KRISTAUS visagalybę.

Kodėl ne Alacho visagalybę? Arba dievo Brahmos? Ar Jahvės?

Nesiruošiam sėdėt ir tylėt. Jei ateityje prasidės smurtas, prisiminkit, kad patys prisišaukėt. Mano šautuvas užtaisytas.

Mane be galo stebina, kodėl kai kas galvoja, kad Dievui reikia tokio siautulingo gynimo? Juk atrodytų, kad jis pats yra visiškai pajėgus save apginti. Beje, redaktorius, ant kurio galvos pilami tokie pikti keiksmiai ir grasinimai, yra maloni ir žavi jauna moteris.

Gal dėl to, kad aš gyvenu ne Amerikoje, dauguma man skirtų piktyčių laiškų vis dėlto yra kitokio lygio, nors juose ir nerasi malonės, kuria

pagarsėjo krikščionybės pradininkas. Toliau pateiktas 2005 m. gegužę gautas laiškas, kurį parašė britų gydytojas, nors tikrai kupinas priešiško, man atrodo veikiau irzlus nei piktas ir atskleidžiantis, kaip visa moralės problematika sukelia priešiško ateizmui srautą. Pirmose pastraipose susidorojęs su evoliucija (ir sarkastiškai paklauses, ar „vis dar vyksta „negro“ evoliucija“), asmeniškai įžeidęs Darviną, klaidingai pacitavęs Haksli, esą jis pasisakęs prieš evoliuciją, paraginęs mane perskaityti knygą (aš ją seniai perskaičiau), kur teigiama, kad pasaulis egzistuoja tik aštuonis tūkstančius metų (ar autorius *tikrai* yra gydytojas?), laišką baigia taip:

Jūsų paties knygos, jūsų reputacija Oksforde, viskas, ką mylite gyvenime ir visa tai, ką jums pavyko pasiekti, yra visiška tuštynė <...> niekur nepabėgsite nuo Kamio klausimo iššūkio: kodėl mes visi nenusižudome? Iš tikrųjų studentams ir daugeliui kitų žmonių jūsų požiūris į gyvenimą daro būtent tokį poveikį <...> kad mes atsiradome iš nieko, dėl aklo atsitiktinumo, ir grįšime į nieką. Tegul religija ir būtų klaidinga, vis tiek daug geriau, nepalyginamai geriau tikėti kilniu mitu, kaip tikėjo Platonas, jeigu tai suteikia dvasios ramybę, kol mes esame gyvi. Tačiau *jūsų* pasaulėžiūra veda į nerimą, narkomaniją, smurtą, nihilizmą, hedonizmą, pragarą žemėje ir trečiąjį pasaulinį karą <...> Abejoju, kad *jūs* esate laimingas asmeniniame gyvenime. Išsiskyręs? Našlys? Gėjus? Tokie kaip jūs niekada nebūna laimingi, kitaip jūs taip atkakliai nesistengtumėte įrodyti, kad pasaulyje *nėra* nei laimės, nei kokios nors prasmės.

Tipiškas yra ne tik šio laiško tonas, bet ir jame atsispindintis požiūris. Laiško autorius tiki, kad darvinizmas yra iš esmės nihilistiškas, teigiantis, kad mūsų atsiradimą ir vystymąsi lėmė aklas atsitiktinumas (tenka priminti šimtus kartų, kad natūralioji atranka yra visiškai atsitiktinio proceso *priešingybė*) ir kad mirdami išnykstame. Jis mano, kad iš tokio negatyvumo tiesiogiai kyla visos blogybės. Gal vis dėlto jis *nemano*, kad *tikrai* tik dėl Darvino teorijos pripažinimo tampama

našliu, bet akivaizdu, jog šioje laiško vietoje kulminaciją pasiekė įnirtinga pagieža, kurią aptinku ne viename krikščionių rašytame laiške. Parašiau atskirą knygą (*Unweaving the Rainbow*) apie mokslu pagrįstą pasaulėjautą, apie mokslo poetiškumą, išsamiai ir nuosekliai išaiškinau, kad kaltinimas nihilistiniu negatyvumu yra visai nepagrįstas, todėl čia apie tai daugiau nekalbėsiu. Šiame skyriuje kalbėsime apie blogį ir jo priešingybę - gėrį, apie moralę, apie tai, kaip ji atsirado, kodėl ji mums reikalinga, atsakysime į klausimą, ar be religijos mes galime būti moralūs.

AR MORALĖ ATsirado VYKSTANT EVOLIUCIJAI?

Ne vienoje knygoje, kaip antai Roberto Haindo (Robert Hinde) *Why Good is Good*, Maiklo Sermerio (Michael Shermer) *The Science of Good and Evil*, Roberto Bakmano (Robert Buckman) *Can We Be Good Without God?*, Marko Hauzerio (Marc Hauser) *Moral Minds*, svarstoma idėja, kad gėrio ir blogio jausmas atsirado, vykstant mūsų, kaip rūšies, evoliucijai. Šiame skyriuje pateikiu savo mintis šiuo klausimu.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad Darvino idėja apie evoliuciją natūraliosios atrankos būdu visai netinka aiškinant, kaip atsirado tokios mums būdingos geros savybės kaip dorumas, mandagumas, empatija ir gailėstis. Natūraliosios atrankos veikimu lengvai galima paaiškinti, kaip atsirado alkis, baimė ir lytinis potraukis, nes šie jausmai tiesiogiai susiję su mūsų išlikimu ir genų išsaugojimu. Bet kaip paaiškinti gilią užuojautą, kurią pajuntame matydami verkiantį našlaitį, vienatvės kankinamą našlę ar iš skausmo inkščiantį gyvūną? Kas mus pastūmėja anonimiškai siųsti pinigų ar drabužių cunamio aukoms kitoje pasaulio pusėje, su kuriomis niekada nesusitiksime ir kurios tikriausiai negalės mums kaip nors atsilyginti? Kaip mumyse atsiranda tas gerasis samarietis? Ar gerumas yra suderinamas su „savanaudiško geno“ teorija? Taip. Bet, deja, ši teorija dažnai (nors, gerai pagalvojus, nuspėjamai)

būna klaidingai suprantama.* Pavadinime reikia akcentuoti reikiamą žodį. Teisingas akcentas - savanaudiškas *genas*, nes taip daroma skirtis nuo savanaudiško organizmo ar, sakykim, savanaudiškų rūšių. Pamėginsiu paaiškinti.

Darvino teorijos logika sako, kad gyvenimo hierarchijos vienetas, kuris išlieka ir praeina pro natūraliosios atrankos filtrą, turi pasižymėti egoizmu. Pasulyje išlieka tie vienetai, kuriems pavyksta įveikti konkurentus, esančius tame pačiame hierarchijos lygyje. Būtent tai reiškia „savanaudiškas“ šiame kontekste. Čia esminis klausimas yra toks: kokiam lygyje vyksta atranka? Savanaudiško geno - teisingai akcentuojant paskutinį žodį - idėjos esmė yra tai, kad ne savanaudiškas organizmas, ne savanaudiška grupė, ne savanaudiškos rūšys, ne savanaudiška ekosistema, bet savanaudiškas *genas* yra natūraliosios atrankos vienetas (t. y. egoizmo vienetas). Būtent *genas*, kaip sukaupta informacija, arba išlieka daugelyje generacijų, arba neišlieka. Skirtingai nei *genas* (ir, norėdami pasakyti, *memas*), organizmas, grupė ir rūšys negali būti minėtu vienetu, nes jie negali gaminti tikslų savo kopijų ir nekonkuruoja analogiškų save kopijuojančių vienetų grupėje. Kadangi visa tai daro genai, daroma - iš esmės logiška - išvada, kad ypatinga evoliucine prasme galima geną vadinti „egoistišku“.

Pats akivaizdžiausias būdas, kuriuo genai užtikrina savo „egoistišką“ išlikimą konkuruodami su kitais genais, yra individualaus organizmo programavimas būti savanaudiškam. Būna daugybė tokių aplinkybių, kurioms esant sugebėjęs išgyventi individualus organizmas padeda išlikti tame organizme esantiems genams. Tačiau esant skirtingoms aplinkybėms, reikalingos skirtingos strategijos. Būna - ne itin retai - aplinkybių, kurioms esant genai užsitikrina išlikimą,

* Mane pribloškė žinia, kurią perskaičiau laikraštyje *Guardian* („Animal Instincts“, 2006 m. gegužės 27 d.), kad liūdnai pagarsėjusios „Enron“ korporacijos prezidentas Džefas Skilingas (Jeff Skilling), labai mėgęs mano knygą *The Selfish Gene* ir ten aprašytą evoliucinę konkurenciją taikęs savo veikloje. Tačiau toliau *Guardian* žurnalistas Ričardas Konifas (Richard Conniff) puikiai išaiškino, kad tokia Skilingo interpretacija yra visiškai klaidinga: <http://money.guardian.co.uk/workweekly/story/O,,1783900,00.html>. Siekdamas užbėgti už akių tokiems nesusipratimams ateityje, parašiau dar vieną pratarinę trečiajam knygos *The Selfish Gene* leidimui (jubilejinis leidimas po 30 metų nuo pirmojo leidimo), kurį neseniai išleido leidykla „Oxford University Press“.

programuodami altruistišką organizmo elgesį. Šios aplinkybės, dabar jau gana gerai iširtos, skirstomos į dvi pagrindines kategorijas. Genas, kuris programuoja individualų organizmą nesavanaudiškai padėti giminaičiams, padidina savo kopijų dauginimo šansus. Tokio geno dažnis genofonde gali padidėti iki tokio lygio, kad altruizmas giminių atžvilgiu tampa elgesio norma. Meilė savo vaikams yra akivaizdus, bet ne vienintelis pavyzdys. Vykstant evoliucijai bitės, vapsvos, skruzdėlės, termitai ir, mažesniu mastu, kai kurie stuburiniai, kaip antai: plikieji smėlrausiai (*Heterocephalus glaber*), surikatos ir *Melanerpes formicivorus* rūšies geniai, išmoko sudaryti bendruomenes, kur vyresni broliai ir seserys rūpinasi jaunesniaisiais (ir vieni, ir kiti turi tokius pat jaunesniųjų priežiūros genus). Kaip savo tyrimais atskleidė jau miręs mano kolega Viljamas D. Hamiltonas (William D. Hamilton), gyvūnai turi polinkį prižiūrėti, ginti, dalintis ištekiais, išpėti apie pavojų ir atlikti kitus altruistiškus veiksmus artimų giminaičių atžvilgiu, nes yra didelė statistinė tikimybė, kad jie turi vienodus genus.

Kitas pagrindinis altruizmo tipas, kurį gerai pagrindžia evoliucinė teorija, yra abipusis altruizmas (pagal principą „aš tau - tu man“). Abipusio altruizmo teorija, kurią taikyti evoliucinėje biologijoje pirmasis pasiūlė Robertas Traiversas (Robert Trivers) ir kuri dažnai išreiškiama žaidimų teorijos matematine kalba, bendrais genais nėra grindžiama. Abipusis altruizmas ne blogiau, kartais net geriau, pasireiškia tarp labai skirtingų rūšių individų. Jis dažnai vadinamas simbioze. Tuo pačiu principu yra pagrįsti žmonių prekybinių ir natūrinių mainų santykiai. Medžiotojui reikalinga ietis, kalvis nori mėsos. Poreikių asimetrija skatina sudaryti sandorį. Bitėms reikia nektaro, o žiedams - apdulkinimo. Žiedai negali skraidyti, tad užmoka bitėms nektarine valiuta už paskolintus sparnus. Paukščiai, priklausantys medaus rodytojų šeimai, suranda bičių lizdus, bet negali į juos įlįsti. Bitėdžiai barsukai sugeba įsilaužti į bičių lizdus, bet neturi sparnų, kad juos surastų. Medaus rodytojai bitėdžiams barsukams (kartais ir žmonėms) parodo kelią iki medaus, skrajodami tam tikru „viliojančiu“ būdu, kuriuo neskraido kitais atvejais. Bendradarbiauti naudinga abiem šalims. Puodas su aukso paslėptas po dideliu akmeniu, kurio lobį atradęs žmogus nepajėgia

nustumti. Jis pasikviečia pagalbininkus, nors dėl to jam teks pasidalinti auksu - kitaip jis neturės nieko. Gyvojoje gamtoje esama daugybės panašių naudingų tarpusavio santykių: buivolai ir buivoliniai varnėnai, raudoni vamzdiški žiedai ir kolibriai, gruperiai ir mažosios lūpažuvės, karvės ir žarnyno mikroorganizmai. Tarpusavio altruizmas atsiranda, kai yra asimetriniai poreikiai ir galimybės juos patenkinti. Šio tipo altruizmas labiau pasireiškia, kai rūšys skirtingos, nes jų poreikių ir galimybių asimetrija didesnė.

Žmonės, naudodami pinigus ir skolos vertybinius popierius, gali atidėti transakcijas. Šalys gali prekiauti ne apsikeisdamos vienu metu prekėmis, bet atidedamos skolos mokėjimą ateičiai ar net parduodamos skolą trečiosioms šalims. Kiek žinau, gyvūnų pasaulyje, išskyrus žmogų, nėra ekvivalentiškų pinigams mechanizmų. Bet tam tikra prasme tą patį vaidmenį atlieka gebėjimas įsiminti atskirus individus. Šikšnosparniai, priklausantys vampyrų gentims, įsimena, kurie iš gentainių yra patikimi skolininkai (atrydami išsiurbtą kraują) ir kurie apgaudinėja. Kai yra poreikių ir galimybių asimetrija, natūralioji atranka teikia pirmenybę genams, dėl kurių poveikio individai, kai gali, dalinasi, o kai negali - prašo, kad kiti dalintųsi. Kartu ji stiprina polinkį prisiminti įsipareigojimus, reikšti nepasitenkinimą, kai jie nevykdomi, tikrinti, ar teisingai vykdomas sandoris, bausti apgavikus, kurie naudojasi paslaugomis, bet negražina skolos atėjus jų eilei.

Kadangi sukčių visada būna, be jų baudimo elemento neapsieina nė vienas stabilus sprendimas, kurį pasirenka abipusio altruizmo problemą sprendžiantys žaidėjai. Matematinė teorija siūlo dideles tokio tipo „žaidimų“ stabilių sprendimų klases. Sprendimas „visada daryk bloga“ yra stabilus tuo, kad, jeigu visi daro tą patį, tai vienas altruistiškas individas būtinai pralaimi. Bet yra ir kita stabili strategija. („Stabili“ čia reiškia tai, kad po to, kai šios strategijos besilaikančių individų skaičius viršija kritinę ribą, jokia kita strategija negali būti geresnė.) Ši strategija pagrįsta principu: „Pradžioje daryk gera, bet kitais abejok. Paskui atsilygink geru už gerą, bet keršyk už blogus darbus.“ Žaidimų teorija tokią strategiją (strategijų grupę) vadina įvairiai: „akis už akį“, baudėjas, „duoti ir gauti“ (*Reciprocator*). Kai kuriais atvejais evoliucija ją įtvirtina

taip: kai populiacijoje vyrauja pagal principą „duoti ir gauti“ veikiantys individai, sėkmingesni už juos nebūna nei besąlygiškai geri, nei absoliučiai egoistiški atskiri individai. Tam tikromis sąlygomis gali būti sėkmingesni daug sudėtingesni „akis už akį“ strategijos variantai.

Minėjau du pamatinius evoliucijos suformuotus altruizmo tipus: gimininį ir abipusį, bet esama antrinių variantų, kurie atsirado šių dviejų tipų pagrindu. Žmonių visuomenėje, kuriai būdingos apkalbos ir gandai, reputacija yra ypač svarbi. Vienas asmuo garsėja gerumu ir dosnumu. Apie kitą kalbama, kad jis nepatikimas, sukčiauja ir nesilaiko duoto žodžio. Dar kito reputacija dvejoja: kilnus patikimiems partneriams ir negailestingas tiems, kurie jį apgavo. Pirminė abipusio altruizmo teorija grindžiama prielaida, kad bet kurios rūšies gyvūnų elgesį lemia nesąmoninga reakcija į vienokį ar kitokį kitų rūšies individų elgesį. Žmonių visuomenėse prie reputacijų formavimo labai prisideda kalbos galia, paprastai gandų pavidalu. Jums nebūtina asmeniškai įsitikinti, kad X yra šykštus ir išsisukinėja, kai alaus bare ateina jo eilė vaišinti kompaniją. Jums iš anksto bus žinoma iš „patikimų šaltinių“, kad X yra baisus „nagas“, o Y - norint truputį ironiškai komplikuoti pavyzdį - klaidus liežuvautojas. Reputacijos svarbą patvirtina ir biologai, pripažindami, kad dėl išlikimo evoliucine prasme svarbu ne tik elgtis pagal abipusio altruizmo principus, bet ir turėti taip besielgiančio žmogaus *reputaciją*. Reputacijos klausimą puikiai atskleidė Metas Ridlis (Matt Ridley) knygoje *The Origins of Virtue*. Čia jis taip pat aiškiai išdėstė visą evoliucinio požiūrio į moralę problematiką.^{*}

Dar vieną labai įdomią idėją iškėlė norvegų ekonomistas Tornsteinas Veblenas (Thorstein Veblen) ir (kitu aspektu) izraeliečių zoologas Amocas Zahavis (Amotz Zahavi). Altruistinis davimas gali būti dominavimo ar pranašumo reklama. Tokį elgesį antropologai vadina „pot-

* Reputacija svarbi ne tik žmonėms. Neseniai atlikto tyrimo rezultatai parodė jos reikšmę klasikinio abipusio altruizmo - mažų žuvelių sanitarų ir didelių žuvų „klientų“ simbiozės atveju. Atliekant išradingai sumanytą eksperimentą, buvo nustatyta, kad potencialūs „klientai“ dažniau pasirinkdavo mažąją mėlynąją lūpažuvę (*Labroides dimidiatus*), nes pastebėjo, kad šios rūšies žuvelės kruopščiau valo. Kur kas rečiau pasirinkdavo kitą *Labroides* rūšies žuvelę, kurios valydavo prastai. Žr. R. Bshary and A. S. Grutter, „Image scoring and cooperation in a cleaner fish mutualism“, *Nature* 441, 2006 m. birželio 22 d., 975-978.

lačio* efektu". Pagal Šiaurės Amerikos šiaurės vakarų regionuose gyvenančių indėnų genčių papročius vadai paeiliui duoda vienas kitam dovanų, lenktyniaudami tol, kol tik turi, ką duoti. Būta itin sunkių atvejų, kai virtinė atsakomųjų vaišių ir dovanų tęsdavosi tol, kol viena šalis likdavo visai be nieko, nors laimėtojas likdavo taip pat ne daug ką turtingesnis. Vebleno pasiūlytą „parodomojo vartojimo“ koncepciją patvirtina daugybė šiuolaikinio gyvenimo faktų. Zahavio įnašas, biologų daug metų nepripažintas, kol puikiais matematiniais modeliais jo nepatvirtino teoretikas Alanas Grafenas (Alan Grafen), buvo tai, kad jis pateikė evoliucinį potlačio efekto aiškinimą. Zahavis tyrinėjo Arabijos pusiasalyje paplitusią strazdų rūšį *Turdoides squamiceps*. Tai maži rudi paukščiai, kurie gyvena socialinėmis grupėmis ir dauginasi bendrai. Kaip ir daugelis mažų paukščių, šie strazdai tam tikru balsu išpėja apie pavojų. Jie taip pat vieni kitiems duoda maisto. Vertinant pagal standartinę evoliucinę metodą, šie altruistiniai veiksmai atrodo visų pirma kaip paukščių gimininio ir abipusio altruizmo raiška. Kai strazdas maitina kitą suaugusį strazdą, ar jis tikisi, kad vėliau pats bus pamaitintas? Ar dovanos gavėjas yra artimas genetinis giminaitis? Tačiau Zahavio išvada yra visiškai netikėta. Pasirodo, kad, maitindami silpnesnius, dominuojantys individai parodo savo viršesnę padėtį. Pavartojant antropomorfinę kalbą, į kurią Zahavis su malonumu išverčia paukščių elgseną, dominuojantis paukštis sako maždaug taip: „Žiūrėk, aš esu pranašesnis už tave. Aš surandu tiek maisto, kad ir tau galiu duoti." Arba: „Žiūrėkite, aš esu pranašesnis už jus visus, aš net galiu nebijodamas vanagų tupėti ant aukščiausios šakos ir jus saugoti, kol visas jūsų pulkas lesinėja ant žemės." Zahavio ir jo kolegų stebėjimai rodo, kad strazdai smarkiai konkuruoja dėl pavojingo sargybinio vaidmens. Kai silpnesnis strazdas pamėgina pasiūlyti maisto dominuojančiam individui, už tokį dosnumą būna negailestingai nubaudžiamas. Interpretuodamas tokią elgseną, Zahavis daro šią labai svarbią

* Žodis „podatch“ kilęs iš indėnų *nootka* kalbos žodžio „p'achitl" - duoti dovanas per svarbius įvykius (gimimas, vestuvės, laidotuvės, paveldėjimo teisių ir privilegijų perdavimas), atliekant potlačio (*potlatch*) ceremoniją, į kurią kviečiami ne tik visi giminės, bet ir priešai bei konkurentai (*vert. past.*).

išvadą: pareiškimą apie viršenybę būtina patvirtinti realia auka. Tik iš tikrųjų pranašesnis individas yra pajėgus savo pretenzijas į aukštesnę statusą patvirtinti brangia dovana. Individai perka sėkmę (pavyzdžiui, viliodami kitos lyties partnerį), savo pranašumą reklamuodami branžomis priemonėmis, įskaitant demonstratyvų dosnumą ir rizikingus veiksmus visos grupės labui.

Išnagrinėjome keturias evoliucines priežastis, kodėl individų elgsena vienas kito atžvilgiu būna altruistinė, dosni ar „moralinė“. Pirmoji - specifinis genetinės giminytės atvejis. Antroji - abipusis altruizmas: atsilyginimas už gautas paslaugas ir paslaugų teikimas, „tikintis“ pasikesnio atlyginimo. Pastarosios pagrindu atsiranda trečioji: jeigu individas įtvirtina savo reputaciją, kad yra dosnus ir geras, tai jam suteikia evoliucinį pranašumą. Ketvirtoji - jeigu Zahavis teismus, papildomą pranašumą suteikia demonstratyvus dosnumas kaip autentiška reklama, siekiant sėkmės.

Priešistoriniais laikais žmonės daugiausia gyveno sąlygomis, kurios labai skatino visų keturių altruizmo tipų evoliuciją. Mes gyvenome kaimuose, o dar anksčiau - panašiai kaip pavianai, atskiromis klajokančiomis grupėmis, gana izoliuotomis nuo kitų grupių ir kaimų. Dauguma gentainių buvo giminaičiai, daug artimesni vieni kitiems nei kitų grupių nariai - tai idealios sąlygos gimininiam altruizmui atsirasti. Be to, nepriklausomai nuo giminytės lygio, per visą gyvenimą jūs vėl ir vėl sutinkate tuos pačius individus - tai idealios sąlygos abipusiam altruizmui atsirasti. Tos pačios sąlygos labai skatina susikurti altruisto reputaciją; taip pat tos sąlygos palankios tam, kad atsirastų demonstratyvus dosnumo reklamavimas. Visais šiais mechanizmais arba kuriuo nors iš jų atskirai natūralioji atranka teikė pirmenybę pirmųjų žmonių genetiniam polinkiui į altruizmą. Nesunku suprasti, kodėl tolimi mūsų protėviai savo grupės nariams darė gera, o ne bloga, kartais net tapdami ksenofobiškais kitų grupių atžvilgiu. Bet štai dabar dauguma mūsų gyvena dideliuose miestuose, kur šalia nėra visos giminės ir kur kiekvieną dieną sutinkame individus, kurių daugiau niekada nepamatysime - kodėl vis dėlto esame tokie geri vienas kitam, kartais netgi „svetimai grupei“ priklausantiems žmonėms?

Labai svarbu teisingai suprasti, kokia yra natūraliosios atrankos veikimo sritis ir kokios galimybės. Atrankos būdu negali atsirasti protingas suvokimas, kas yra gerai mūsų genams. Iki XX a. toks suvokimas buvo neįmanomas, tačiau net ir dabar tik mokslininkų specialistų mažuma tai suvokia. Natūralioji atranka įtvirtina elgsenos taisykles ir šablonus, kurie praktiškai prisideda prie genų, atsakingų už tokią elgseną, plitimo. Šablonų pobūdis iš esmės yra toks, kad kartais daromos klaidos. Paukščių smegenyse įtvirtinta taisyklė „prižiūrėk mažus, cypsinčius padarus savo lizde ir kišk maistą į jų raudonas gerkles“ paprastai padeda išsaugoti šią taisyklę perduodančius genus, nes dažniausiai tie išsižioję cypsintys padarėliai yra suaugusio paukščio jaunikliai. Ši taisyklė sutrinka, kai į lizdą kažkaip patenka kito paukščio jauniklis - tuo sumaniai naudojasi gegutės. Gal ir mūsų „gerojo samariečio“ veiksmai yra klaidos, panašiai kaip klysta didžiosios krakšlės motiniški instinktai, kurie ją verčia be perstojo plušėti, šeriant gegužiuką? Dar panašesnė analogija būtų žmonių noras įsivaikinti svetimą vaiką. Skubu pridurti, kad žodis „klaida“ čia vartojamas vien tik kaip mokslinis evoliucijos teorijos terminas. Jis neturi jokių neigiamų konotacijų.

Mano siūlomas „klaidos“ ar „šalutinio produkto“ mechanizmas veikia taip. Senų senovėje, kai mes gyvenome mažomis, stabiliomis grupėmis, panašiai kaip šių laikų pavieniai, natūralioji atranka mūsų smegenyse, lygia greta su seksualiniu potraukiu, alkio jausmu, ksenofobiniais ir kitais jausmais, įtvirtino polinkį į altruizmą. Išsprususi pora, perskaičiusi Darvino teoriją, žino, kad lytinio potraukio pagrindas yra poreikis daugintis. Jie žino, kad moteris negali pastoti, nes vartoja kontraceptines priemones. Bet šis žinojimas nė kiek nesumažina jų lytinio potraukio. Lytinis potraukis lieka lytiniu potraukiu - jo įtakos jėga individo psichologinėms savybėms nepriklauso nuo pirminių veiksnių, dėl kurių poveikio jis atsirado vykstant evoliucijai. Šis stiprus potraukis egzistuoja nepriklausomai nuo jį sukėlusių priežasčių.

Manau, kad tą patį galima pasakyti apie polinkį daryti gera - polinkį į altruizmą, dosnumą, empatiją, gailestį. Gilioje senovėje mūsų protėviai galėjo altruistiškai elgtis tik su artimais giminaičiais ir gentainiais, kurie potencialiai galėjo atsilyginti tuo pačiu. Šiais laikais tokio

apribojimo nebėra, bet elgsenos šablonas išliko. Kodėl? Čia veikia toks pat mechanizmas kaip ir lytinio potraukio atveju. Mes negalime nejausti gailėsčio, matydami nelaimingą verkiantį žmogų, kaip negalime negeisti priešingos lyties asmens (kuris gali būti nevaisingas ar dėl kitų priežasčių negalėti daugintis). Abiem atvejais tai evoliucijos klaidos - kokios palaimingos, nuostabios klaidos.

Jokiu būdu nereikėtų galvoti, kad evoliucinis aiškinimas kiek nors sumenkina ar nuvertina kilnius užuojautos ir dosnumo jausmus. Ne-nuvertina ir lytinio potraukio. Per kalbinės kultūros prizmę perėjęs lytinis potraukis atsiskleidžia kaip didieji poezijos ir dramaturgijos kūriniai, pavyzdžiui, Džono Dono (John Donne) meilės lyrika ar *Romeo ir Džiuljeta*. Žinoma, tą patį galima pasakyti apie užuojautą - klaidinga kryptimi nukreiptą gimininį ar abipusį altruizmą. Jeigu atlaidumą skolininkui vertinsime atsietai nuo konteksto, jis atrodytų prieštaraujantis evoliucijai taip pat, kaip ir svetimo vaiko įvaikinimas:

Malonė prievartos nepripažįsta,
 Ji - kaip lietus nukritęs iš dangaus
 Sausros metu. Ji dviguba palaima.*

Daugelio mūsų ambicijų ir kovų varomoji jėga yra seksualinis geismas, kuris dažnu atveju yra evoliucinė „klaida“. Nėra pagrindo abejoti, kad teisinga būtų panašiai aiškinti ir troškimą būti dosniam ir užjaučiančiam - tai mūsų protėvių gana izoliuoto kaimiško gyvenimo sąlygomis susiformavusios elgsenos „klaidinga“ pasekmė. Šiuos polinkius natūralioji atranka mūsų protėvių smegenyse įtvirtino kaip elgsenos šablonus. Tie seniai atsiradę šablonai ir šiandien daro poveikį mūsų elgesiui, nors dabartinės gyvenimo aplinkybės neatitinka jų pirminių funkcijų.

Nors mūsų elgsenai tokie šablonai ir dabar turi įtakos, bet ne kaip lemtis pagal kalvinistų sampratą. Jie veikia netiesiogiai, perėję literatūros ir papročių, įstatymų ir tradicijų - ir, be abejo, religijos - filtrą. Panašiai kaip primityvaus proto seksualinis geismas pereina per civilizaci-

* Viljamas Šekspyras, „Venecijos pirklys“ (IV v., 1 sc.): *Raštai*, III tomas, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1962, vertė Aleksys Churginas (*vert. past.*).

jos filtrą ir transformuotas reiškiasi *Romeo ir Džuljetos* meilės scenose, taip ir primityvios keršto taisyklės virsta nesibaigiančia Kapulečių ir Montekių kova. Tačiau primityvaus proto altruizmo ir empatijos taisyklės suveikia „klaidingai“, suteikdamos mums galimybę pasidžiaugti kilniu susitaikymu Šekspyro pjesės finalinėje scenoje.

MORALĖS KILMĖ. ATVEJO TYRIMAS

Jeigu mūsų moralės jausmas, kaip ir seksualinis geismas, iš tikrųjų atsirado vykstant evoliucijai tolimoje praeityje, dar prieš religijos atsiradimą, galima tikėtis, kad žmogaus proto tyrimai atskleis tam tikras visuotines moralines vertybes, kurių neskaidys geografiniai, kultūriniai ir svarbiausia, religiniai barjerai. Harvardo universiteto biologas Markas Hauzeris (Mare Hauser) knygoje *Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong* išplėtė perspektyvią mąstymo eksperimentų kryptį, kurią pasiūlė moralės filosofai. Hauzerio tyrimas, be kita ko, supažindina su moralės filosofų mąstymo būdu. Jie iškelia hipotetinę moralės problemą ir sprendžia apie mūsų gėrio ir blogio jausmą pagal tai, kokie sunkumai mums kyla sprendžiant iškeltą problemą. Tačiau Hauzeris eina toliau negu filosofai. Jis faktiškai atlieka statistines apklausas ir psichologinius eksperimentus, pateikdamas klausimynus internete, pavyzdžiui, siekdamas ištirti realių žmonių moralinius jausmus. Mūsų svarstomos temos atžvilgiu įdomu, kad, susidūrę su moraline dilema, dauguma žmonių pasirenka vis tą patį sprendimą, o jų pritarimas patiems sprendimams yra stipresnis nei jų gebėjimas paaiškinti sprendimo pasirinkimo priežastis. Būtent tokių rezultatų ir reikia tikėtis, jeigu mūsų moralės jausmas yra įtvirtintas smegenyse taip, kaip ir seksualinis instinktas ar aukščio baimė, ar, kaip mėgsta sakyti Hauzeris, gebėjimas išmokti kalbėti (nors įvairių kultūrų kalbos kažkuo skiriasi, bet bazinė gramatikos struktūra yra universali). Pamatysime, kad žmonių atsakymai į moralės testus ir negebėjimas suformuluoti pasirinkimo priežasčių, matyt, nepriklauso nuo jų religinių įsitikinimų. Pagrindinė knygos idėja, paties Hauzerio

žodžiais, yra tokia: „Moraliniai vertinimai yra pagrįsti universalia moralės gramatika - per milijonus metų atsiradusiu proto gebėjimu naudojant bazinius principus kurti įvairiausias moralines sistemas. Kaip ir kalbos atveju, moralės gramatiką sudarantys principai veikia giliau nei pasiekia mūsų sąmonės radaras.“

Kaip tipiškas moralės dilemas Hauzeris siūlė įvairias nevaldomo sunkvežimio ar atsikabinusio, bėgiais lekiančio vagono, kuris gali užmušti žmones, temos variacijas. Paprasčiausias situacijos variantas toks: vienas žmogus, vardu Denisas, stovi prie iešmo ir gali nukreipti vagoną į šalutinį kelią, taip išgelbėdamas penkių žmonių, įstrigusių pagrindiniame kelyje, gyvybes. Deja, šalutiniame kelyje yra įstrigęs vienas žmogus. Kadangi vienas žmogus šalutiniame kelyje sugretinamas su penkiais žmonėmis pagrindiniame kelyje, dauguma žmonių sutinka, kad moralės požiūriu Denisas gali ir net turi pasukti iešmą, išgelbėdamas penketą žmonių, užmušdamas vieną. Mes nesvarstome tokių hipotetinių atvejų, kad vienas žmogus šalutiniame kelyje yra Bethovenas arba artimas draugas.

Toliau pateikiamos vis sudėtingesnės situacijos ir dar keblesni moraliniai galvosūkių. Kaip pasielgti, jeigu vagoną galima sustabdyti, ant jo nuo tilto numetus ką nors sunkaus? Atsakyti lengva: aišku, turime numesti sunkų daiktą. Ką daryti, jeigu ant tilto yra tik storulis, besigrožintis saulėlydžiu? Beveik visi sutinka, kad būtų amoralu nustumti storulį nuo tilto, nors, formaliai žiūrint, tai analogiška dilema, kur Denisas, pasukdamas iešmą, užmuša vieną, kad išgelbėtų penketą. Vis dėlto daugumai mūsų intuicija aiškiai sako, kad abu atvejai iš esmės skiriasi, nors ne kiekvienas skirtumą sugebėtų paaiškinti.

Į storulio nustumimo nuo tilto dilemą panaši kita Hauzerio taikyta dilema. Ligoninėje tuoj mirs penketas ligonių, kiekvienu atveju liga pažeidė kitą organą. Kiekvieną ligonį galima būtų išgelbėti, jeigu būtų gautas jam reikalingas organas, bet tokių organų nėra. Staiga chirurgas priėmimo kambaryje pamato sveiką vyrą, kurio visi penki organai sveiki ir tinka persodinti. Šiuo atveju beveik niekas negalvoja, kad būtų teisinga nužudyti vieną, kad būtų išgelbėti penki.

Kaip ir storulio ant tilto atveju, dauguma žmonių intuityviai jaučia, kad negalima nekalto pašalinio žmogaus aukoti kitų labai be jo ankstinio sutikimo. Imanuelis Kantas suformulavo garsųjį imperatyvą, kad protingos būtybės jokia būdu negalima naudoti kaip priemonės, kurios nuomonė nereikalinga, net ir siekiant tikslo, kuris būtų naudingas kitiems. Štai čia ir yra esminis skirtumas tarp storulio ant tilto atvejo (ar vyro ligoninės laukiamajame kambaryje) ir žmogaus šalutiniame kelyje Deniso dilemos atveju. Storulis ant tilto būtų panaudotas būtent kaip priemonė sustabdyti riedantį vagoną. Tai neabejotinai pažeidžia Kanto imperatyvą. Žmogus šalutiniame kelyje - nėra priemonė išgelbėti penketo žmonių, esančių pagrindiniame kelyje, gyvybėms. Bet kodėl, taip suformulavus skirtumą, dilema mums atrodo priimtina? Kanto požiūriu, tai buvo moralinis absoliutas. Hauzerio požiūriu, tai įtvirtino mūsų evoliucija.

Hipotetinės situacijos su nevaldomu vagonu darosi dar painesnės, o moralinės dilemos atitinkamai skausmingesnės. Hauzeris sugretina dvi dilemas, su kuriomis susidūrė du asmenys, vardu Nedas ir Oskaras. Nedas stovi šalia geležinkelio linijos. Skirtingai nei Denisas, kuris galėjo nukreipti vagoną į šalutinį kelią, Nedo iešmas nukreipia į šoninę pralanką, kuri susijungia su pagrindiniu keliu kaip tik prieš tą vietą, kur yra penketas žmonių. Neužtenka vien tik pasukti iešmus: vagonas vis tiek užvažiuos ant penketo žmonių, kai iš pralankos pasuks į pagrindinį kelią. Tačiau atsitiktinai ant pralankos bėgių atsidūrė stambus storulis, kuris yra pakankamai sunkus, kad sustabdytų vagoną. Ar Nedas turėtų pasukti iešmą ir nukreipti vagoną? Daugumos žmonių intucija sako, kad ne. Bet kuo skiriasi Nedo ir Deniso dilemos? Tikriausiai žmonės intuityviai taiko Kanto imperatyvą. Denisas nukreipia vagoną, kad neužvažiuotų ant penketo žmonių, o nelaimingoji auka būtų tik „šalutiniai nuostoliai“ (*collateral damage*), kaip žaviai pasakė Ramsfeldas (Rumsfeld). Storulis nebūtų paaukotas, kad būtų išgelbėti kiti, kaip Deniso atveju. Nedas *panaudotų* jį kaip priemonę vagonui sustabdyti ir dauguma žmonių (veikiausiai, nesusimąstydami) drauge su Kantu (giliai apmąčiusiu) mato, kad šie atvejai iš esmės skiriasi.

Situacija dar kartą keičiasi - Oskaras susiduria su nauja dilema. Ji panaši į Nedo dilemą, bet dabar yra vienas svarbus skirtumas: ant šoninės pralankos guli didelė geležinė dėžė, pakankamai sunki, kad sustabdytų vagoną. Atrodytų, kad Oskaras gali neabejodamas pasukti iešmą ir nukreipti vagoną. Deja, tuo metu pro pat geležinę dėžę eina praeivis. Jis tikrai žus, kaip ir Nedo storulis, jeigu Oskaras pasuks iešmą. Skirtumas tik tas, kad Oskaro praeivis nėra naudojamas vagonui sustabdyti - jis tik šalutinis nuostolis, kaip Deniso dilemos atveju. Kaip Hauzeris ir dauguma tyrimo dalyvių, aš taip pat jaučiu, kad Oskarui yra leistina pasukti iešmą, tačiau Nedui - ne. Bet pagrįsti intuityvų jausmą nelengva. Hauzerio idėjos esmė ta, kad tokie intuityvūs moraliniai sprendimai dažnai nebūna gerai apmąstomi, bet mes vis tiek jaučiamės pakankamai įsitikinę savo sprendimo varianto teisingumu - tai lemia evoliucijos paveldas.

Darydami įdomų posūkį į antropologiją, Hauzeris ir jo kolegos pritaikė minėtus moralinio pasirinkimo testus kūnams. Tai maža gentis, gyvenanti Centrinėje Amerikoje, turinti nedaug kontaktų su Vakarų civilizacija ir neturinti jokios formalios religijos. Tyrėjai hipotetinį „vagono ant bėgių“ eksperimentą pakeitė vietiniais ekvivalentais. Pavyzdžiui, prie kanojos plaukiančiais krokodilais. Paaiškėjo, kad, atsižvelgiant į skirtingų aplinkybių nulemtus nežymius skirtumus, kunų moraliniai pasirinkimai niekuo nesiskiria nuo mūsų.

Hauzeris taip pat tyrinėjo, ar tikinčiųjų ir ateistų moralinė intuicija kuo nors skiriasi - tai mums ypač įdomu. Prielaida aiški: jeigu mūsų moralės šaltinis yra religija, tai vienu ir kitų moralinė intuicija turi aiškiai skirtis. Pasirodo, kad nesiskiria. Hauzeris, dirbdamas kartu su moralės filosofu Piteriu Singeriu (Peter Singer),⁸⁷ panaudojo tris hipotetines dilemas ir palygino ateistų ir tikinčiųjų sprendimus. Kiekvienu atveju tiriamiesiems siūlyta pasirinkti, ar hipotetiniai veiksmai moraliniu požiūriu yra „būtinai“, „leistini“ ar „draudžiami“. Siūlytos šios trys dilemos:

1. Deniso dilema. Devyniasdešimt procentų žmonių atsakė, kad leistina nukreipti vagoną, užmušant vieną, kad būtų išgelbėti penki žmonės.

2. Matote tvenkinyje skęstantį vaiką, o aplink nesimato, kas galėtų padėti. Galite vaiką išgelbėti, bet tai darant jūsų kelnės būtų visiškai sugadintos. Devyniasdešimt septyni procentai sutiko, kad reikia gelbėti vaiką (stebėtina, kad trys procentai vis dėlto norėjo gelbėti savo kelnės).
3. Anksčiau aprašyta persodinamų organų dilema. Devyniasdešimt septyni procentai tiriamųjų sutiko: moralė draudžia nužudyti laukiamajame esantį sveiką žmogų, kad jo organai išgelbėtų penketą žmonių.

Pagrindinė Hauzerio ir Singerio tyrimų rezultatų išvada - tarp tikinčiųjų ir ateistų pasirinktų atsakymų nėra statistiškai reikšmingo skirtumo. Ji patvirtina mano ir daugelio kitų požiūrį, kad mums nereikia Dievo, kad būtume geri - arba blogi.

AR VERTA BŪTI GERAM, JEIGU DIEVO NĖRA?

Taip suformuluotas klausimas skamba tiesiog niekingai. Kai tikintieji taip manęs paklausia (ir gana dažnai), iš karto norisi mesti jiems iššūkį:

„Ar tuo jūs tikrai norite man pasakyti, kad stengiatės būti geri tik siekdami Dievo pagyrimo ir atlyginimo arba išvengti jo nepasitenkinimo ir bausmės? Tai juk ne moralumas, o apsimitinėjimas, pataikavimas, žiūrėjimas per petį į didelę stebėjimo kamerą danguje ar mažą „blakę“ savo galvoje, sekančią kiekvieną jūsų žingsnį, netgi kiekvieną slaptą mintį.“ Kaip sakė Einšteinas: „Jeigu žmonės yra geri tik todėl, kad bijo bausmės ir tikisi atlygio, tai mes tikrai apgailėtini padarai.“ Maiklas Šermeris (Michael Shermer) knygoje *The Science of Good and Evil* tokį argumentą pavadino „nutraukiančiu diskusiją“. Jeigu sakote, kad žinodamas, jog Dievo nėra, nesivaržysite imtis „vagystės, prievartavimo ir žmogžudystės“, tai jūsų amoralumas yra neabejotinas „ir visiems patarčiau laikytis nuo jūsų kuo atokiau“. Kita vertus, jeigu teigiate, kad būtumėte geras žmogus net ir Dievo neprižiūrimas, visiškai paneigiate

savo teiginį, kad moralus žmogaus elgesys be Dievo neįmanomas. Spėju, kad gana daug tikinčiųjų mano, kad religija motyvuoja juos būti gerais, ypač jeigu jie priklauso vienai iš religijų, kurios sistemingai eksploatuoja asmeninės kaltės temą.

Man atrodo, kad itin prastai save vertina tie žmonės, kurie teigia, kad Dievui staiga dingus iš šio pasaulio mes visi taptume egoistiškais, beširdžiais hedonistais, be krislelio gerumo, dosnumo, kilnumo, neturinčiais jokios geros savybės. Paplitusi nuomonė, kad taip manė ir Dostojevskis, gal dėl Ivano Karamazovo lūpomis pasakytų minčių:

[Ivanas] besiginčydamas iškilmingai pareiškė, kad visame pasaulyje visai nėra nieko, kas priverstų žmones mylėti savo artimą, nėra tokio gamtos dėsnio, kuris priverstų žmogų mylėti žmoniją, o jeigu pasaulyje yra ir iki šiol buvo meilė, tai ne dėl gamtos dėsnio, bet tik todėl, kad žmonės tikėjo savo nemirtingumu. Jis pridūrė, kad būtent tai ir yra gamtos dėsnis: atimkite iš žmonijos tikėjimą nemirtingumu ir ji praras ne tik meilę, bet ir visas gyvybines jėgas, kad galėtų tęsti taikingą gyvenimą. Negana to: tada nebus nieko, kas būtų draudžiama, kaip amoralus dalykas, viskas bus leidžiama, net antropofagija. Ir dar daugiau: baigė tvirtindamas, kad kiekvienam asmeniui, pavyzdžiui, jums ar man, kuris netiki nei į Dievą, nei į savo nemirtingumą, moralinis gamtos dėsnis nedelsiant virstų visiška priešingybe ankstesniam, religiniam, ir egoizmas net iki niekšybės žmogui būtų ne tik leistinas, bet ir pripažintas būtina, pačia protingiausia ir vos ne kilniausia išeitimi.⁸⁸

Gal esu naivus, bet tikrai negaliu žmogaus prigimties vertinti taip cinškai, kaip Ivanas Karamazovas. Ar tikrai tam, kad netaptume egoistais ir niekšais, mums būtinas prižiūrėtojas - Dievas ar kas nors kitas? Nuoširdžiai noriu tikėti, kad man - ir jums, mielas skaitytojau - tokios priežiūros nereikia. Kita vertus, tam, kad truputį atsvertume pasitikėjimą savimi, siūlau Stiveno Pinkerio (Steven Pinker) nelinksmą pasakojimą apie Monrealio policijos streiką iš knygos *The Blank Slate*:

Romantišką *šeštąjį dešimtmetį* buvau paauglys taikingu gyvenimu garsėjančioje Kanadoje ir šventai tikėjau Bakunino anarchizmu. Man atrodė juokingi tėvų argumentai, kad prasidėtų baisi suirutė, jeigu staiga Vyriausybė nebeprižiūrėtų tvarkos. Mūsų priešingos nuomonės buvo pradėtos praktiškai tikrinti 1969 m. spalio 17 d. 8 vai. ryto, kai Monrealio policija pradėjo streiką. 11 val. 20 min. buvo apiplėštas pirmas bankas. Apie pietus dauguma miesto centre esančių parduotuvių užsidarė dėl plėšimų. Dar po kelių valandų taksi vairuotojai sudegino limuzinų garažą, kuris su jais konkuravo dėl oro uosto keleivių, snaiperis nuo stogo nušovė apylinkės policininką, chuliganai įsibrovė į kelis viešbučius ir restoranus, gydytoją nužudė į jo priemiesčio namą įsilaužęs vagis. Iki pavakarės jau buvo apiplėšti šeši bankai, išplėšta šimtai parduotuvių, dvylikoje vietų liepsnojo gaisrai, suniokota daugybė vitrinų, kurių stiklas užpildytų keturiasdešimt sunkvežimių, sunaikinta turto už tris milijonus dolerių. Tada miesto valdžia iškvietė armiją ir netrukus raitoji policija vėl įvedė tvarką. Pritrenkiantis empirinis bandymas mano politinius įsitikinimus sumalė į dulkes...

Gal tikėdamas, kad be Dievo priežiūros ir kontrolės žmonės vis tiek bus geri, ir aš esu nepataisomas optimistas. Kita vertus, spėju, kad dauguma Monrealio gyventojų buvo tikintieji. Kodėl Dievo baimė jų nesulaikė, kai žemiškieji policininkai laikinai paliko sceną? Ar Monrealio streikas buvo gana įtikinamas spontaniškai įvykęs eksperimentas, patikrinęs hipotezę, kad tikėjimas į Dievą daro mus gerais? Bet gal teisingas cinikas Henris L. Menkenas, kartą kandžiai pasakęs: „Kai žmonės sako, kad mums reikalinga religija, iš tikrųjų turi mintyje, kad reikalinga policija.“

Be abejo, ne visi Monrealio gyventojai blogai elgėsi, kai nebeliko policijos. Būtų įdomu sužinoti, ar tarp įstatymo pažeidėjų tikinčiųjų statistiškai buvo mažiau, palyginti su netikinčiais. Kadangi patikrintų duomenų nėra, surizikuosiu palaikyti priešingą teiginį. Dažnai ciniškai pasakoma, kad apkasuose ateistų nelieka. Manychiau, kad labai

mažai ateistų yra kalėjimuose (turima šiek tiek tai patvirtinančių duomenų, nors daryti galutines išvadas dar per anksti). Aš netvirtinu, kad ateizmas būtinai padaro žmones moralius, bet humanizmas - etinių pažiūrų sistema, kuri dažnai pasirenkama kartu su ateizmu - tikrai padeda tokiais tapti. Be to, ateizmas dažnai būna susijęs su vienu ar kitu trečiuoju veiksniu, kuris mažina nusikalstamo elgesio tikimybę, kaip antai: aukštasis išsilavinimas, aukštesnis intelektas ir polinkis į refleksiją. Šiuo metu turimi tyrimų rezultatai tikrai nepatvirtina paplitusio požiūrio, kad tarp religingumo ir moralumo esti teigiama koreliacija. Nors pagal koreliacinius įrodymus galutinės išvados nedaromos, bet duomenys, kuriuos pateikė Semas Harisas (Sam Harris) knygoje *Letter to a Christian Nation*, vis dėlto yra įspūdingi.

Nors Jungtinėse Valstijose vienos ar kitos partijos palaikymas nėra tikslus religingumo rodiklis, ne paslaptis, kad „raudonosios [respublikonų] valstijos“ yra tokios spalvos dėl vyraujančios konservatyvių krikščionių įtakos. Jeigu tarp krikščionių konservatizmo ir sveikos visuomenės būtų teigiama koreliacija, turėtume tai pamatyti „raudonosiose“ Amerikos valstijose. Bet to nematome. Iš dvidešimt penkių miestų, kuriuose yra mažiausias nusikalstamumas, 62 procentai yra „mėlynosiose“ [demokratų] valstijose ir 38 procentai - „raudonosiose“ [respublikonų] valstijose. Iš dvidešimt penkių pačių pavojingiausių miestų 76 procentai yra „raudonosiose“ valstijose ir 24 procentai - „mėlynosiose“. Negana to, trys iš penkių pačių pavojingiausių JAV miestų yra pamaldžioje Teksaso valstijoje. Dvylika valstijų, kuriose įvykdoma daugiausiai apipilėsimų, yra „raudonosios“. Dvidešimt keturios iš dvidešimt devynių valstijų, kuriose įvykdoma daugiausiai vagysčių, yra „raudonosios“. Septyniolika iš dvidešimt dviejų valstijų, kuriose daugiausiai įvykdoma žmogžudysčių, yra „raudonosios“.*

* Atkreipkite dėmesį, kad Jungtinėse Valstijose partijų spalvų simbolika yra priešinga nei Didžiojoje Britanijoje, kurioje konservatorių spalva yra mėlyna, o raudona spalva, kaip ir visame pasaulyje, tradiciškai asocijuojasi su kairiosiomis politinėmis partijomis.

Šiuos koreliaciją rodančius duomenis iš esmės patvirtina sisteminiai tyrimai. Gregoris S. Polas (Gregory S. Paul) žurnale *Journal of Religion and Society* (2005) paskelbtame straipsnyje palygino septyniolikos ekonomiškai išsivysčiusių šalių duomenis ir padarė pritrėnkiančią išvadą, kad „turtingose demokratinėse šalyse, kuriose procentinė dalis tikinčiųjų į kūrėją yra didesnė, nustatyta didesnė procentinė dalis žmogžudysčių, jaunų žmonių žūčių, smurtinių mirčių, sergamumo lytiniu būdu plintančiomis ligomis, nepilnamečių nėštumų ir abortų“. Denas Denetas knygoje *Breaking the Spell* kandžiai apibūdino tai, kas vyksta po tokių tyrimų:

Ką ir kalbėti, tokie rezultatai suduoda skaudų smūgį tiems, kurie tvirtina apie didesnę tikinčiųjų moralumą. Siekdamos juos paneigti, religinės organizacijos inicijavo virtinę tolesnių tyrimų <...> Dėl vieno dalyko galime neabejoti - *jeigu* yra reikšminga teigiama koreliacija tarp moralaus elgesio ir religinių įsitikinimų, praktikų ir konfesijų, ji bus greitai nustatyta, nes tiek daug religinių organizacijų trokšta moksliskai patvirtinti savo tradicinius teiginius. (Jie labai vertina mokslo galią išsiaiškinti tiesą, jeigu jis patvirtina tai, kuo jie ir taip tiki.) Kai eina mėnuo po mėnesio, o tokių rezultatų vis nėra, kyla įtarimas, kad tokios koreliacijos nėra.

Dauguma mąstančių žmonių sutinka, kad moralus elgesys tada, kai nėra jokios priežiūros, yra kažkaip labiau moralus negu apsimestinis moralumas, kuris pradingsta, vos tik policija pradeda streikuoti ar išjunginama stebėjimo kamera - nesvarbu, ar tai reali stebėjimo kamera policijos poskyryje, ar įsivaizduota dangiškoji. Bet gal klausimo „Ar verta būti geram, jeigu Dievo nėra?“ neverta taip ciniškai interpretuoti?* Religingas mąstytojas galėtų pateikti moralesnę interpretaciją. Toks religijos gynėjas galėtų pasakyti maždaug taip: „Jeigu netikite į Dievą, tai netikite, kad yra absoliutūs moralės standartai. Galite turėti pačius

* Henris L. Menkenas (H. L. Mencken) jam būdingu cinišku stiliumi apibrėžė sąžinę kaip vidinį balsą, kuris mus įspėja, kad kažkas mus stebi.

geriausius pasaulyje ketinimus būti geras žmogus, bet kaip jūs nuspręsite, kas yra gerai, o kas blogai? Tik religija gali suteikti jums gėrio ir blogio standartus. Be religijos jums teks rinktis apgraibomis. Tai bus moralė be jokių orientyrų: moralė, priklausanti nuo atsitiktinių nuotaikų. Jeigu žmogus pats galėtų rinktis, kas yra moralu, tai Hitleris galėtų teigti esąs labai moralus pagal savo paties nustatytus eugenikos standartus, kiekvienas ateistas galėtų gyventi pagal sau asmeniškai susigalvotus principus. Visai kas kita krikščionis, judėjas ar musulmonas: jie žino, kad yra absoliutus blogio apibrėžimas, kuris galioja visais laikais ir visur, pagal kurį Hitleris buvo absoliutus blogis."

Net jei tai būtų tiesa ir Dievas būtinas, kad mes būtume dori, dėl to jo buvimas nepasidarytų labiau tikėtinas, o tik labiau pageidautinas (daugelis žmonių nesupranta, kuo skiriasi šie du žodžiai). Bet dabar mes kalbame ne apie tai. Mūsų įsivaizduojamas religijos gynėjas nenori pripažinti, kad moralaus tikinčiųjų elgesio motyvas yra noras išiteikti Dievui. Jis veikia sako, kad nesvarbu, iš kur randasi *motyvas* būti geram, tačiau be Dievo nustatyto standarto neįmanoma *nuspręsti*, kas yra gerai. Tada kiekvienas žmogus galėtų pats sugalvoti, kas yra gerai, ir atitinkamai elgtis. Moraliniai principai, pagrįsti religija (o ne, tarkim, „auksine taisykle“, kuri dažnai siejama su religijomis, bet gali būti kilusi iš kito šaltinio), vadintini absoliučiais. Kas yra gerai, tas visada yra gerai, o kas - blogai, tas visada – blogai. Nereikia kiekvieną kartą spręsti pagal tai, ar, pavyzdžiui, kažkas kenčia. Mūsų religijos gynėjas įsitikinęs, kad tik religija gali suteikti pagrindą spręsti, kas yra gerai.

Kai kurie filosofai, ypač Kantas, mėgino absoliučią moralę išvesti iš nereliginį šaltinių. Nors tikintysis" - tais laikais netikėti praktiškai buvo neįmanoma, - Kantas pabandė pagrįsti moralę ne Dievu, bet pareiga dėl pačios pareigos. Jos garsusis kategoriškas imperatyvas ragina mus: „Elkis tik pagal tokią maksimą, dėl kurios neabejoti, kad ji turėtų tapti visuotiniu įstatymu." Toks imperatyvas būtų labai patogus,

* Tai tipiška Kanto pažiūrų interpretacija. Tačiau žymus filosofas Entonis Klifordas Greilingas (Anthony Clifford Grayling) iškėlė gana pagrįstą prielaidą (*New Humanist*, 2006, liepa-rugpjūtis), kad nors Kantas viešai laikėsi tam laikotarpiui būdingų religinių tradicijų, iš tikrųjų buvo ateistas.

pavyzdžiui, meluojant. Įsivaizduokite pasaulį, kur žmonės meluoja iš principo, kur visi melavimą pripažįsta kaip gerą ir moralų elgesį. Tokiame pasaulyje melas neturėtų jokios prasmės. Melo apibrėžimas galimas tik tada, kai yra galima tiesa. Jeigu moralinis principas yra kažkas, ką norėtume matyti kaip bendrą visiems žmonėms, melas negali būti moraliniu principu, kadangi pats principas taptų beprasmiškas. Jeigu melas taptų gyvenimo taisykle, tai neužtikrintų stabilumo. Bendresne prasme, savanaudiškumas ar parazitinis naudojimas kitų gera valia gali būti man naudingas ir teikti pasitenkinimo kaip vienam savanaudžiam individui. Bet aš negaliu norėti, kad visi kaip moralinį principą pasirinktų parazitizmą, bent jau dėl to, kad tada neturėsiu kuo paraziškai naudotis.

Kanto imperatyvą, matyt, galima taikyti tiesos sakymo ir kai kuriais kitais atvejais. Tačiau neaišku, kaip jį galima būtų išplėsti ir taikyti moralei apskritai. Norisi, neatsižvelgiant į Kantą, sutikti su hipotetiniu religijos apologetu, kad absoliučias moralės taisykles paprastai siūlo religija. Ar visada amoralu nutraukti neišgydomo ligonio kančias jo paties prašymu? Ar visada amoralu mylėtis su tos pačios lyties asmeniu? Ar visada amoralu sunaikinti embrioną? Kai kurie žmonės tiki, kad taip - jie remiasi absoliutu. Jie nepakenčia jokių argumentų ar debatų. Kiekvienas, kuris nesutinka, nusipelno būti nušautas - žinoma, metaforiškai, o ne tiesiogine prasme; išskyrus keletą gydytojų, darančių abortus Amerikos klinikose (žr. kitą skyrių). Laimė, moralė ne visada turi būti absoliuti.

Filosofai, kurie nagrinėja moralės klausimus, apie gerį ir blogį mąsto kaip profesionalai. Kaip glaustai pasakė Robertas Haindas (Robert Hinde), jie teigia, kad „moraliniai principai gali ir nebūti proto sukurti, bet turi būti įmanoma protu juos pagrįsti“.⁸⁹ Moralės filosofai skirstosi į kelias mokyklas, bet pagal moderniąją terminologiją pagrindinė skirtis yra tarp „deontologų“ (pavyzdžiui, Kantas) ir „konsekvencialistų“ (įskaitant „utilitaristus“, pavyzdžiui, Džeremis Bentamas (Jeremy Bentham), 1748-1832). Deontologija vadinamas tikėjimas, kad moralumas yra taisyklių laikymasis. Pažodžiui - tai mokslas apie pareigą (gr. *deontos* – pareiga). Deontologija nėra visiškai tapati moraliniam

absoluitizmui, bet šios knygos tikslais nebūtina gilintis į šių sąvokų skirtumus. Absoluitistai tiki, kad yra absoliučios gėrio ir blogio sąvokos, imperatyvai, kurių teisingumas neturi nieko bendra su jų taikymo pasekmėmis. Konsekvencialistai yra pragmatiškesni ir teigia, kad vieno ar kito veiksmo moralumą reikia vertinti pagal jo pasekmes. Viena iš konsekvencializmo versijų yra utilitarizmas - filosofijos pakraipa, kurios svarbiausi pradininkai buvo Džeremis Bentamas, jo draugas Džeimsas Milis (James Mill) (1773-1836) ir Dž. Milio sūnus Džonas Stiuartas Milis (John Stuart Mill) (1806-1873). Utilitarizmas dažnai apibendrinamas viena, deja netikslia, formuluote: „didžiausias laimės kiekis didžiausiam skaičiui žmonių yra moralės ir teisės pagrindas“.

Ne visi absoliutūs principai kyla iš religijos. Vis dėlto absoliutų moralumą nelengva pagrįsti nereliginiais argumentais. Į galvą ateina tik vienintelis galimas absoliutas, kuris nėra susijęs su religija: patriotizmas, ypač karo metu. Apie tai garsus ispanų kino režisierius Luisas Bunjuelis (Luis Bunuel) pasakė: „Dievas ir Tėvynė yra nenugalima komanda, jų rekordų priespaudos ir kraujo praliejimo srityje niekas nesumuš.“ Agituodami stoti į kariuomenę, karininkai ypač apeliuoja į būsimų aukų patriotinės pareigos jausmą. Pirmojo pasaulinio karo metais moterys įteikdavo baltas plunksnas tiems vyrams, kurie nevilkėjo uniformos.

O, kaip bijome tavęs netekti, bet žinome, kad turi eiti,
Nes Karaliui ir tėvynei tavo pagalbos reikia.

Žmonės niekino vengiančius armijos dėl įsitikinimų, net jeigu jie buvo prieš šalis piliečiai, nes patriotizmas buvo laikomas absoliučia dorybe. Sunku sugalvoti labiau absoliutų teiginį nei profesionalaus kareivio devizas: „Už mano tėvynę, teisi ji ar ne“, nes juo išipareigojama žudyti bet ką, ką ateityje politikai sugalvos paskelbti priešais. Politikų sprendimui pradėti karą gali turėti įtakos konsekvencializmo argumentai, bet karą paskelbus, sustiprėja absoliutinis patriotizmas, kuris galia ir spaudimu prilygsta tik religijai. Jeigu kareivis sau leidžia vertinti moralę per pasekmių prizmę ir nepersistengti besiaukojant, gali būti karo tribunolo nubaustas ir net sušaudytas.

Ī moralēs filosofijas sritī pasukome dēl religijas šalininku teiginiu, kad be Dievo moralē būtu sālyginē ir savavališka. Palikē nuošalyje Kantā ir kitus giliai mąstančius filosofus, įvertinē karštā patriotizma, mes aišķiai matome, kad pagrindinis absoliučios moralēs šaltinis paprastai yra kokia nors šventa knyga, kuri pripažįstama absoliučiu autoritetu, nors jokiais istorijos duomenimis logiškai to pagrįsti neįmanoma. Keisčiausia, kad šventųjų raštų autoriteto šalininkai mažai domisi tų raštų istorine kilme (paprastai labai neaišķia). Kitame skyriuje pamatysime, kad žmonēs, kurie garsiai tvirtina gyvenantys pagal šventųjų raštų nustatytas moralines taisykles, praktikoje dažnai jų nesilaiko. Ir labai gerai, kad nesilaiko - gerai pagalvoję, manau, jie patys su tuo sutiktų.

„ŠVENTOJI" KNYGA IR MORALĖS EVOLIUCIJA

*Politikos aukos skaičiuojamos tūkstančiais, religijos –
šimtais tūkstančių.*

SEAN O'CASEY

Moralės ar gyvenenos taisyklės tikintiesiems Šventasis Raštas nurodo dviem būdais. Pirma, tiesioginiais nurodymais. Pavyzdžiui, Dešimt Dievo įsakymų - dėl kurių taip aršiai kaunamasi Amerikos provincijos kultūrų karo frontuose. Antra, pavyzdžiais: Dievas ar kitas Biblijos veikėjas tampa elgesio modeliu (pavartojant šiuolaikinį mokslinį žargoną). Religiniai (prieveiksmis pavartotas ne tik kaip metafora, bet ir užsimenant apie jo kilmę) taikant abu būdus, sukuriama etikos sistema, kuri kiekvienam civilizuotam žmogui - tikinčiam ar netikinčiam - turėtų atrodyti, švelniai tariant, gana bjauri.

Tiesa, negalima sakyti, kad Biblija daugiausiai ar ištiesai dėsto blogus dalykus. Svarbiausia tai, kad jos turinys yra apskritai padrikas - juk tai chaotiškai į vieną antologiją sudėlioti įvairiausi tekstai, kuriuos per devynis šimtmečius kūrė, redagavo, vertė, iškreipė ir „tobulino" autoriai, redaktoriai ir perrašinėtojai, apie kuriuos mes nieko nežinome ir kurie dažniausiai vienas apie kitą nieko nežinojo.⁹⁰ Kaip tik tuo galima paaiškinti, kodėl Biblijoje apstu visokių keistenybių. Tai būtų tik įdomus keisto tekstų rinkinio ypatumas, jeigu ne tai, kad religijos apologetai jį mums primeta kaip neklystantį mūsų moralės ir gyvenenos taisyklių šaltinį. Tie, kurie mėgina savo moralę grįsti Biblija, suprasdami ją pažodžiui, arba jos neskaitė, arba nesuprato, kaip teisingai pažymėjo vyskupas Džonas Selbis Spongas (John Shelby Spong) knygoje *The*

Sins of Scripture. Beje, vyskupas Spongas yra iš tų liberalių vyskupų, kurių pažangaus proto apmąstytos religinės pažiūros yra beveik nesu-prantamos daugumai žmonių, save vadinančių krikščionimis. Vysku-po Spongo analogas Didžiojoje Britanijoje yra neseniai į pensiją išėjęs Edinburgo vyskupas Ričardas Holovėjus (Richard Holloway), kuris pats save pavadino „sveikstančiu krikščionimi“. Jam dar einant savo pareigas Edinburge, teko su juo viešai diskutuoti: tai buvo vienas iš labiausiai įkvepiančių ir įdomiausių disputų mano gyvenime.⁹¹

SENASIS TESTAMENTAS

Pradėkime nuo Pradžios knygoje papasakotos populiariosios istorijos apie Nojų, kuri buvo perimta iš babiloniečių mito apie Utnapištimą* ir dar senesniais laikais sukurtų keleto kitų to regiono kultūrų mitų. Tikrai jaudina legenda apie kiekvienos gyvūnų rūšies porą, lipančią į Nojaus laivą, bet moralinis šios istorijos aspektas kelia pasibaisėjimą. Nusivylęs žmonėmis, Dievas beveik visus juos nuskandino (išskyrus vieną šeimą), nepagailėjęs nei vaikų, nei gyvulių (ar jie galėjo kuo nors nusikalsti?).

Žinoma, čia teologai pasipiktinę protestuos, kad šiais laikais niekas Pradžios knygos pasakojimų nesupranta pažodžiui. Puiku, kaip tik tai aš ir noriu pabrėžti! Mes patys išsirenkame, kuriais Šventojo Rašto fragmentais tikėti, o į kuriuos galime nekreipti dėmesio, pavadindami juos simboliais arba alegorijomis. Išsirenkame ir pasirenkame pagal asmeninius įsitikinimus, panašiai kaip ateistas pats nusprendžia, neturėdamas kažkokio „absoliutaus“ pagrindo, kokio moralinio principo laikytis. Jeigu dėl to apie ateistus sakoma, kad jie neturį moralinių gairių, tai juk ir tikintieji yra tokie patys.

Šiaip ar taip, išmintingesnių teologų geri ketinimai negelbsti: pasibaisėtina daugybė žmonių vis dar supranta Šventąjį Raštą - ir mitą apie Nojų - pažodžiui. „Gallup“ visuomenės nuomonės tyrimai rodo, kad tokie žmonės sudaro apie 50 procentų JAV gyventojų. Be abejo, kad iš

* Ant Gilgamešo epo 11 lentelės užrašyta istorija apie susitikimą su šumerų Šurupako miesto (dabartinio Irako pietinėje dalyje) karaliumi Utnapištimu. Gilgamešui Utnapištimas šešias dienas ir naktis pasakoja, kaip dievui paliepus pastatė laivą ir nuo tvano išgelbėjo save, žmoną bei visas gyvūnų rūšis. Atlikusiam gelbėjimo užduotį Utnapištimui dievas suteikė nemirtingumą (*vert. past.*).

tokių pažodinių interpretatorių yra ir tie Azijos šalių religiniai lyderiai, kurie teigė, kad 2004 m. cunamį sukėlė ne tektoninių plokščių judėjimas, o žmonių nuodėmės:⁹² nuo alkoholinių gėrimų vartojimo ir šokių baruose iki tokio menko pažeidimo, kaip šabo šventimo taisyklė. Vargu, ar verta priekaištauti tiems žmonėms dėl tokio požiūrio - juk jiems nuo mažens į galvą buvo kalama tik biblinė pasaulio samprata ir nieko daugiau jie nežino. Toks auklėjimas jiems iškiepijo požiūrį, kad gaivalinės nelaimės įvyksta ne dėl kažkokių žmonių likimui abejingų tektoninių plokščių, o dėl žmonių elgesio, kaip bausmė už jų nuodėmes. Tik pagalvokite, koks besaikis egocentrizmas manyti, kad tokie Žemę sukrečiantys įvykiai, kuriems prireikia galingos Dievo rankos (arba tektoninio judėjimo energijos), yra visada susiję su žmonių veiksmais. Kodėl dieviška esybė, užsiėmusi kūrimu ir amžinybe, turėtų knaisiotis po nešvarius žmonių darbelius? Mes, žmonės, taip savimi puikuojamės, kad net savo apgailėtinas „nuodėmėles“ išpučiame iki kosminės reikšmės dydžio!

Ruošdamas televizijai interviu su Jungtinėse Valstijose pagarsėjusiu abortų priešininkų lyderiu pastoriumi Maiklu Brėjumi (Michael Bray) paklausiau, kodėl jie taip aršiai puola žmones už jų privačius lytinius - tarkime, homoseksualinius - polinkius, kurie niekaip netrukdo kitų žmonių gyvenimui. Kišimąsi jis teisingai, kad kiti žmonės turi teisę gintis. Nekalti žmonės gali tapti šalutinėmis aukomis, kai Dievas nusprendęs nubausti miestą, kuriame gyvena nusidėjėliai, atsiųsdamas kokią nors nelaimę. 2005 m. nuostabus Naujojo Orleano miestas katastrofiškai nukentėjo nuo uragano „Katrina“ sukkelto potvynio. Pasakojama, kad pastorius Petas Robertsonas (Pat Robertson), vienas iš garsiausių amerikiečių televizinių pamokslininkų ir buvęs kandidatas į šalies prezidento postą, paaiškino priežastį - kalta Naujajame Orleane gyvenusi aktorė lesbietė.* Atrodytų, kad visagalis Dievas galėtų panaudoti taik-

*Tokia žinia buvo paskelbta tinklalapyje <http://datelinehollywood.com/archives/2005/09/05/robertson-blames-hurricane-on-choice-of-ellen-deneres-to-ostemmys/>, bet sunku patikrinti, ar teisinga. Kad ir kaip ten būtų, daug kas ja neabejoja, nes panašiai kalbėdavo ir pats Robertsonas, ne vienas bažnytininkas taip kalbėjo apie kitas gaivalines nelaimes. Pavyzdžiui, žr. www.emediawire.com/releases/2005/9/emw281940.htm. Tinklalapis (www.snopes.com/katrina/satire/robertson.asp) tvirtina, kad minėtas Robertsono kaltinimas yra klastotė, tačiau pateikia kitus Robertsono žodžius, pasakytus apie Orlando mieste (Florida) surengtas gejų eitynes: „Turiu įspėti Orlando gyventojus, kad miestas yra smarkių uraganų kelyje. Jūsų vietoje taip nemosuočiau tomis vėliavomis prieš Dievo veidą.“

lesnes nusidėjėlių baudimo priemonės: skirtų kad ir specialius širdies priepuolius, o ne ištiso miesto naikinimą už tai, kad jame apsigyveno aktorė lesbietė.

2005 m. lapkritį Doverio (Pensilvanija) piliečiai atšaukė iš vietinės mokyklos tarybos visą būrį fundamentalistų, kurie, mėgindami įvesti „protingo sumanymo“ teorijos dėstymą, miestą keistai išgarsino - tiksliau sakant, padarė pajuokos objektu. Išgirdęs apie demokratišku balsavimu pašalintus fundamentalistus, Petas Robertsonas griežtai įspėjo Doverį:

Norėčiau pasakyti geriesiems Doverio piliečiams, kad jie nesikreiptų į Dievą, kai miestą užklups kokia nors nelaimė. Jūs ką tik jį išvarėte iš savo miesto, tad nesistebėkite, jeigu jis atsiskys jums padėti, kai užgrius nelaimė, nors nesakau, kad taip būtinai atsitiks. Bet jeigu jį užgrius, prisiminkite, kad ką tik nubalsavote už tai, kad Dievas būtų iš miesto išvarytas. Ir tada nemaldaukite Dievo malonės, nes jo šalia gali ir nebūti.⁹³

Galima būtų numoti ranka į Petą Robertsoną kaip į nekenksmingą juokdarį, jeigu tie, kurie šių laikų JAV turi valdžią ir didelę įtaką, nebūtų taip labai į jį panašūs.

Kai buvo nuspręsta sunaikinti Sodomą ir Gomorą, tik Abraomo sūnėnui Lotui ir jo šeimai buvo skirta išsigelbėti, nes jis buvo nepaprastai dorybingas. Du vyrų pavidalo angelai buvo pasiųsti Lotą perspėti, kad jis išvyktų iš miesto, kurį netrukus užpils sieros lavina. Lotas angelus svetingai priėmė savo namuose, prie kurių greitai susirinko visi Sodomos vyrai ir pareikalavo, kad Lotas jiems atiduotų angelus sodomiečių orgijai (kaipgi kitaip?): „Kur tie vyrai, atėjusieji pas tave šį vakarą? Atvesk juos mums, kad galėtume juos pažinti“ (Pradžios knyga, 19: 5).^{*} Taip, oficialioje Biblijos versijoje paprastai vartojamas eufemizmas „pažinti“, kuris šiame kontekste atrodo labai juokingai. Atmesdamas minios reikalavimą, Lotas elgiasi taip galantiškai, kad

^{*} Ši ir kitos citatos iš Biblijos pateikiamos iš Lietuvos Biblijos draugijos ekumeninio leidimo (1999). Senąjį Testamentą vertė Antanas Rubšys; Naująjį Testamentą - Česlovas Kavaliauskas (vert. past.).

pradedi suprasti, kodėl Dievas būtent Lotą išskyrė kaip vienintelį gerą Sodomos žmogų. Loto kilnumo aura išsisklaido, kai prabyla apie siūlomas atsisakymo sąlygas: „Maldauju, mano broliai, nesielkite nedorai! Žiūrėkite, aš turiu dvi dukteris, kurios dar nėra pažinusios vyro. Leiskite man jas jums atvesti, darykite su jomis, kas jums patinka, tik nedarykite nieko aniems vyrams, nes jie įžengė mano stogo pavėsin" (Pradžios knyga, 19: 7-8).

Kad ir kaip būtų aiškinama ši keista istorija, ji mums iškalbingai pasako, ar ši labai religinga kultūra gerbė moteris. Taip jau atsitiko, kad Lotui neprireikė aukoti dukterų mergystės, nes angelai atsikratė užpuolikų, paversdami juos neregiais. Paskui jie liepė Lotui, pasiėmus šeimą ir galvijus, nedelsiant išeiti iš miesto, kuris tuoj bus sunaikintas. Išsigelbėjo visa jo šeima, išskyrus nelaimingą žmoną, kurią Viešpats pavertė druskos stulpu už tai, kad nusikalto (atrodytų, visai menkai) - atsigręžė pažiūrėti į degantį miestą.

Dvi Loto dukterys dar kartą pasirodo Biblijos pasakojime. Po to, kai motina pavirto druskos stulpu, jos gyveno kartu su tėvu kalnų oloje. Praradusios viltį turėti savo vyrus, vieną dieną jos nutarė nugirdyti tėvą ir su juo sueiti. Apsvaigęs Lotas nepastebėjo, kad jo pirmagimė duktė atgulė pas jį į lovą ir paskui atsikėlė, bet apvaisinti ją sugebėjo. Kitą naktį dukterys nutarė, kad dabar jaunesniosios eilė. Ir vėl Lotas buvo per daug girtas, kad ką nors suprastų, o ji tapo nėščia iš savo tėvo (Pradžios knyga, 19: 31-6). Jeigu ši nenormali šeima Sodomoje buvo pati moraliausia, nejučiomis pradedi truputį pateisinti Dievą ir jo sieringą teismą.

Loto ir sodomiečių istoriją niūriai atkartoja Teisėjų knygos 19 skyriaus pasakojimas apie neįvardintą levitą (dvasininką), kuris kartu su sugulove keliavo į Gibėją. Apsistojo svetingo seno vyro namuose. Jiems vakarieniaujant miesto vyrai atėjo ir beldė į duris reikalaudami, kad senis jiems atiduotų svečią - „kad galėtume jį pažinti". Beveik tokiais pat žodžiais, kaip Lotas, senasis vyras atsakė: „Ne, mano broliai, nesielkite taip nedorai! Tas vyras mano svečias, tad nedarykite jam šlykštaus smurto. Žiūrėkite, štai mano duktė ir jo sugulovė. Leiskite jas man jums atvesti. Turėkite malonumo su jomis, darykite joms, kas

tik jums patinka, bet nedarykite šlykštaus smurto šiam vyrui" (Teisėjų knyga, 19: 23-4). Čia dar kartą aiškiai ir be užuolankų apnuoginti moterų niekinimo papročiai. Ypač man kelia šurpą frazė: „darykite joms, kas tik jums patinka“. Turėkite malonumo niekindami ir prievartaudami mano dukterį ir dvasininko sugulovę, bet parodykite dėramą pagarbą mano svečiui, juk jis vis dėlto vyras. Čia pasakojimų panašumas baigiasi, nes levito sugulovei viskas baigėsi kur kas blogiau nei Loto dukterims.

Levitas ją atidavė būriui vyrų, o tie visą naktį užsiėmė grupiniu prievartavimu: „O jie prievartavo ją, elgdamiesi su ja ištvirkėliškai visą naktį iki pat ryto. Auštant ją paleido. Rytui prašvitus, moteris sugrįžo. Pargriuvusi prie durų to žmogaus namų, kur buvo jos vyras, ji gulėjo ten, kol išaušo diena" (Teisėjų knyga, 19: 25-6). Rytą levitas pamatė ją gulinčią prie namo slenkščio ir - šiandieniniu mūsų supratimu, žiauriai ir šurkščiai - tarė: „Kelkis, metas keliauti!“ Bet ji nejudėjo. Buvo mirusi. Tada jis „susirado peilį ir, paėmęs sugulovę, supjaustė ją, sąnarys po sąnario, į dvylika dalių ir išsiuntinėjo jas po visą Izraelio žemę“. Taip, parašyta būtent taip. Atsiverskite Teisėjų knygą (19: 29). Ką gi, dar kartą būkime nuolaidūs ir priskirkime tai Biblijai būdingoms keistenybėms. Iš tikro tai nebuvo vien tik beprotiškai žiaurus poelgis, kaip galėtų pasirodyti. Buvo ir motyvas - išprovokuoti kerštą. To sėkmingai buvo pasiekta - įvykis sukėlė keršto karą prieš Benjamino giminę. Teisėjų knygos 20 skyrius detaliai pasakoja, kaip buvo išžudyti daugiau kaip 60 tūkst. Benjamino giminės vyrų. Šis pasakojimas yra toks panašus į Loto istoriją, kad kyla įtarimas, ar tik koks nors manuskripto fragmentas netyčia nebuvo supainiotas kokiam seniai pamirštame skriptoriume: dar vienas įrodymas, kokia abejotina šventųjų raštų kilmė.

Loto dėdė Abraomas yra visų trijų „didžiųjų“ monoteistinių religijų pradininkas. Dėl patriarcho statuso jis turėtų būti elgesio modeliu, tik truputį mažiau svarbiu nei Dievas. Bet ar šiuolaikinis moralistas tikrai raštų jame savybių, kurias vertėtų perimti? Palyginti ankstyvu savo ilgo gyvenimo laikotarpiu Abraomas su savo žmona Sara, bėgdamas nuo bado, iškeliaavo į Egiptą. Ten jis suprato, kad tokia graži moteris patrauks

egiptiečių dėmesį ir dėl to jo, jos vyro, gyvybei kils pavojus. Tad nusprendė pristatyti Sarą kaip savo seserį. Kaip tokia ji pateko į faraono haremą, o per ją Abraomas tapo faraono favoritu ir praturtėjo. Tačiau toks patogus reikalų tvarkymas užrūstino Dievą - ir pasiuntė jis faraonui ir jo namiškiams (kodėl ne Abraomui?) baisias nelaimes. Suprantama, kad pasipiktinęs faraonas klausė Abraomo, kodėl tas nepasakęs, kad Sara jo žmona. Paskui ją gražino Abraomui ir abu išvarė iš Egipto (Pradžios knyga, 12: 18-19). Kad ir kaip keista, bet porelė dar kartą pamėgino tą patį triuką pakartoti, šį kartą su Geraro karaliumi Abimelechu. Sakydamas, kad ji jo sesuo, o ne žmona, skatino ją vesti (Pradžios knyga, 20: 2-5). Abimelechas taip pat pasipiktino ir kalbėjo beveik tokiais pat žodžiais kaip faraonas - tiesiog sunku jų abiejų neužjausti. Ar toks pasikartojimas nėra dar vienas teksto nepatikimumo įrodymas?

Tokie nemalonūs Abraomo istorijos epizodai yra vieni niekai, palyginti su baisiu pasakojimu apie sūnaus Izaoko aukojimą (musulmonų šventieji tekstai tą patį pasakoja apie kitą sūnų - Izmailą). Dievas įsakė Abraomui kaip auką sudeginti savo ilgai lauktą sūnų. Abraomas pastatė altorių, ant jo paruošė laužą, ant kurio paguldė Izaoką. Laikė rankoje peilį, paruoštą dūriui, kai staiga apsireiškė angelas ir pranešė apie paskutinę akimirką pakeistą planą: Dievas vis dėlto tik pajaukavo, „gundė“ ir tikrino Abraomo tikėjimo tvirtumą. Šiuolaikinis moralistas galėtų tik stebėtis, ar vaikas po tokios psichologinės traumos gali apskritai atsigausti. Moderniosios moralės požiūriu, ši siaubinga istorija yra vaiko žeminimas ir terorizavimas esant dviem asimetriškiems valdžios santykiams ir pirmas istorijoje užrašytas pasiteisinimas, kuris po daugybės metų buvo pakartotas Niurnbergo procese - „Aš tik vykdžiau įsakymus.“ Tačiau kaip tik ši legenda yra vienas iš pamatinių trijų monoteistinių religijų mitų.

Šiuolaikiniai teologai ir vėl protestuodami tvirtins, kad pasakojimo apie tai, kaip Abraomas aukojo savo sūnų, nereikia suprasti pažodžiui, kaip tikro fakto. Ir vėl jiems galima atsakyti dvejopai. Pirma, daugybė žmonių ir šiandien tiki, kad visas jų šventasis raštas yra tikra tiesa ir daugelis iš jų turi gana didelę politinę valdžią, ypač Jungtinės Amerikos Valstijose ir musulmoniškosiose šalyse. Antra, jeigu ši istorija

nėra tikra tiesa, kaip turėtume ją suprasti? Kaip alegoriją? Jeigu taip, tai kokia reikšmė čia paslėpta? Tikrai nieko vertingo. Kaip moralinę pamoką? Bet ko galima išmokti iš tokio siaubingo pasakojimo? Primenu, kad dabar noriu tik nustatyti, ar mūsų moralės samprata kyla iš Šventojo Rašto. Jeigu taip ir yra, tai mes išpešame iš Rašto gerus gabaliukus ir atmetame nepatrauklius. Tačiau tokiu atveju mes turime turėti nepriklausomą kriterijų, kad nuspręstume, kurie gabaliukai yra moralūs: kad ir iš kur tas kriterijus būtų atsiradęs, jo šaltiniu pats Šventasis Raštas būti negali. Be to, tą kriterijų, matyt, turi visi žmonės: ir tikintieji, ir netikintieji.

Religijos apologetai net šioje bjaurioje legendoje mėgina rasti Dievo gerumo įrodymų. Argi jis neparodė savo malonės, paskutinę akimirką išgelbėdamas Izaoko gyvybę? Jeigu kuris nors iš skaitytojų leidosi įtikinamas (nors tai būtų keista) tokiu ypač pasibjaurėtinu argumentu, primenu kitą žmogaus aukojimo istoriją, kuri baigėsi daug blogiau. Teisėjų knygos 11 skyriuje pasakojama, kad Iftachas davė įžadą Dievui: „Jei įduosi man į rankas Amoną, sakė jis, kas išeis pro mano namų duris manęs pasitikti, man grįžtant su pergale prieš Amoną, tas priklausys Viešpačiui. Aš atnašausiu tai kaip deginamąją auką.“ Iftachas nugalėjo amonitus („Visiškai juos sutriuškino“, rašoma įprasta Teisėjų knygos dvasia) ir sugrįžo į namus su pergale. Nenuostabu, kad jo duktė, vienintelis jo vaikas, išėjo pasveikinti (šokdama ir mušdama būgnelį) - taigi pirmoji gyva būtybė, išėjusi jo pasitikti. Iftachas persiplėšė drabužius, bet nieko negalėjo padaryti. Matyt, Dievas labai laukė žadėtos deginamosios aukos ir, atsižvelgiant į aplinkybes, duktė labai supratingai sutiko būti paaukota. Ji tik paprašė išleisti ją dviem mėnesiams į kalnus apraudoti savo mergystės. Po dviejų mėnesių ji paklusniai sugrįžo ir Iftachas ją pakepė ant laužo. Šiuo atveju Dievas nematė reikalo įsikišti.

Kažin, ar šiuolaikinės moralės požiūriu gali būti elgesio modeliu Dievo pašėlusio įniršio, panašaus į seksualinį pavydą, priepuoliai kas kartą, kai jis pastebi, kad jo išrinktoji tauta rodo dėmesį kuriam nors dievui konkurentui. Seksualinės neištikimybės pagunda gerai suprantama net ir tiems, kurie niekada jai nepasidavė; ji įpinta į daugybę

literatūros kūrinių siužetų: nuo Šekspyro dramos iki bulvarinio farso. Bet mums, šiuolaikiniams žmonėms, turbūt sunkiau suprasti potraukį flirtuoti su svetimais dievais. Gal esu naivus, jei manau, kad įsakymo „neturėk kitų dievų tik mane vieną“ yra gana lengva laikytis: vieni juokai palyginti su „negeisk savo artimo žmonos“. Nei jo asilo. (Nei jo jaučio). Tačiau per visą Senąjį Testamentą monotoniškai, kaip prastame seriale, kartojasi tas pat: vos tik Dievas akimirksniai nusigręžia, Izraelio vaikai tuoj puola tai prie Baalo altoriaus, tai prie kokio nors tvirkinančio stabo.* Arba, kaip kartą nutiko, prie aukso veršio...

Mozė, dar labiau nei Abraomas, yra elgesio modelis trijų mono-teistinių religijų sekėjams. Nors Abraomas buvo pirmasis patriarchas, bet tik Mozė nusipelnė būti vadinamas judaizmo ir iš jo kilusių religijų doktrinos pradininku. Aukso veršio epizode Mozė kopia į Sinajaus kalną, kalbasi su Dievu ir gauna jo prirašytas akmens plokštes. Jo žmonės (kuriems grėsė mirtis, jei prisitartins prie kalno) laiko negaišo:

Matydami, kad Mozė uždelsė nusileisti nuo kalno, žmonės susirinko prie Aarono ir sakė jam: „Eikš, padirbk mums dievą, kuris mus vestų. Juk mes nežinome, kas nutiko Mozei, tam vyrui, kuris išvedė mus iš Egipto žemės“ (Išėjimo knyga, 32: 1).

Aaronas iš visų surinko auksą, sumetė jį į ugnį ir padarė aukso veršį, paskui naujajai dievybei pastatė aukurą, ant kurio visi pradėjo aukoti atnašas.

Geriau jie nebūtų išdarinėję tokių darbelių už Dievo nugaros. Nors ir buvo užsiėmęs kitais reikalais ant kalno, bet vis dėlto būdamas visažinis, jis nedelsdamas pasiuntė sau į pagalbą Mozė. Šis bėgte leidosi nuo kalno nešinas akmeninėmis plokštėmis su Dievo užrašytais Dešimt įsakymų. Nusileidęs pamatė aukso veršį ir taip supyko, kad numetė plokštes ir sudaužė jas (paskiau Dievas jam davė kitą rinkinį plokščių, tad viskas čia gerai.) Mozė griebė aukso veršį, sudegino jį, sumalė į

* Šią labai komišką idėją man pasiūlė Džonatanas Mileris (Jonathan Miller), kuris jos kažkodėl nepanaudojo savo skeče *Beyond the Fringe*. Jam taip pat esu dėkingas už rekomenduotą knygą, kuri tą idėją inspiravo: Moshe Halbertal ir Margalit Avishai, *Idolatry*, 1992.

miltus, kuriuos sumaišė su vandeniu ir privertė žmones mišinį praryti. Tada visiems levitams liepė pasiimti kalaviją ir užmušti kiek įmanoma daugiau žmonių. Jie nužudė apie tris tūkstančius, kurių, tikriausiai, turėjo užtekti pavydžiam Dievo pykčiui numalšinti. Bet ne, Dievas dar nebaigė. Paskutinė skyriaus eilutė sako, kad likusiems gyviems jis pasiuntė nelaimę „už tai, kad privertė Aaroną padirbti jiems veršį“.

Skaičių knyga pasakoja, kaip Dievas pasiuntė Mozę keršyti midjaniečiams. Jo armija gerai pasidarbavo: išžudė visus vyrus, sudegino visus midjaniečių miestus, bet paliko gyvas moteris ir vaikus. Pamatęs tokį gailėstingumą, Mozė įniršo ir liepė nužudyti visus berniukus, visas moteris, kurios pažino vyrą. „O jaunas mergaites, nepažinusias vyro, palikite sau gyvas“ (Skaičių knyga, 31: 18). Ne, šiuolaikiniai moralistai vargu ar pripažins Mozę puikiu elgesio modeliu.

Kad ir kaip mėgina šių laikų religiniai autoriai midjaniečių žudynėms prilipinti kokią nors simbolinę ar alegorinę prasmę, tačiau jiems sunkiai sekasi simbolizmą nukreipti pageidaujama kryptimi. Sprendžiant pagal Biblijos pasakojimą, nelaimingieji midjaniečiai tapo genocido aukomis savo šalyje. Jų vardas minimas nuo Viktorijos laikų iki šiol populiarioje krikščionių giesmėje (ir po penkiasdešimt metų dar prisimenu du skirtingus melodijos variantus - abu niūrios minorinės tonacijos):

*Christian, dost thou see them
On the holy ground?
How the troops of Midian
Prowl and prowl around?
Christian, up and smite them,
Counting gain but loss;
Smite them by the merit
Of the holy cross**

* Gavėnių giesmė. Žodžiai Džono M. Nilo (John M. Neal), kuris teigė išvertęs iš graikų kalbos šv. Andriaus (660-732) giesmę (*Hymns of the Eastern Church*, 1862). Muzika: John B. Dykes, 1868 (*vert. past.*).

Koks liūdnas vargšų apšmeižtų, išnaikintų midjaniečių likimas - tapti tik visuotinio blogio simboliu Viktorijos laikų giesmėje.

Atrodo, kad atsimetėlius ypač sėkmingai viliojo dievas konkurentas Baalas. Skaičių knygos 25 skyriuje pasakojama, kad Moabo moterys įkalbėdavo izraeliečių vyrus aukoti jų dievui Baalui. Dievas į tai reagavo su jam būdingu įniršiu. Jis Mozei įsakė: „Paimk visus tautos vadus ir pamauk juos ant baslio viešai Viešpaties akivaizdoje, kad Viešpaties pykčio įniršis būtų nugręžtas nuo Izraelio" (Skaičių knyga, 25: 4). Ar nekeista, kad tokia drastiško žiaurumo bausme baudžiama už lengvabūdišką pataikavimą konkuruojantiems dievams. Šiuolaikinės moralės ir teisingumo požiūriu, tai visai menka nuodėmė, palyginus su, tarkime, savo dukters atidavimu grupei prievartautojų. Tai dar vienas pavyzdys, kaip skiriasi Šventojo Rašto ir šiuolaikinė (norėtūsi pasakyti - civilizuota) moralė. Skirtumą nesunku suprasti remiantis memų teorija: dievybei reikalingos tam tikros savybės, kad ji išliktų memofonde.

Maniakiškas ir tragikomiškas Dievo pavydas dėl kitų dievų ištisai kartojasi per visą Senojo Testamento tekstą. Pavydas motyvuoja pirmąjį iš Dešimties įsakymų (užrašytų ant akmens plokščių, kurias Moze sudaužė: Išėjimo knyga, 20; Pakartoto įstatymo knyga, 5); šis įsakymas dar kategoriškesnis antrajame įsakymų (gerokai pakeistų kitais atžvilgiais) variante, kurį Dievas liepė užrašyti ant naujų plokščių (Išėjimo knyga, 34). Pažadėjęs iš jų žemių išvaryti vargšus amoriečius, kanaaniečius, hetitus, perizitus, hivitus ir jebusitus, Dievas prabyla apie tai, kas jam iš tikrųjų svarbu: konkurentai *dievai!*

<...> Nugriaukite jų aukurus, sudaužykite jų paminklinius akmenis, iškirskite jų šventuosius stulpus. Negarbinsite kito dievo, nes Viešpats, vardu Pavydulingasis, yra pavydulingas Dievas. Nesudaryk sandoros su krašto gyventojais, kad, jiems ištvirkaujant su savo dievais ir aukojant savo atnašas, vienas jų nepasikviestų tavęs ir tu nevalgytum jų aukų. O jei imsi žmonas savo sūnums iš jų dukterų, ištvirkaudamos su savo dievais jų dukterys privers ir tavo sūnus ištvirkauti su jų dievais. Nėdirbsi sau jokių liedinamų dievų. (Išėjimo knyga, 34: 13-17).

Na, žinoma, sakote, kad laikai pasikeitė, dabar nėra vienas religinis lyderis (išskyrus tokius kaip talibai ir amerikiečiai, priklausantys evangelikalizmo pakraipos konfesijoms) negalvoja taip kaip Mozė. Bet būtent apie tai aš ir kalbu. Mėginu visų pirma parodyti, kad Biblija nėra šiuolaikinės moralės, kad ir iš kur ji būtų kilusi, šaltinis. Religijos apologetai negali pagrįsti teiginio, kad religija jiems suteikia kažkokį išskirtinį - ateistams neprieinamą - rodiklį, pagal kurį jie nusprendžia, kas yra gerai ir kas - blogai. Tai jiems nepavyksta net ir griebiantis pamėgto triuko - paskelbiant, kad tam tikrus Biblijos fragmentus reikia suprasti ne pažodžiui, o kaip „alegoriją“. Pagal kokius kriterijus *sprendžiate*, kuris fragmentas yra alegorija, o kuris nėra?

Mozės laikais pradėtas etninis valymas išsiliejo kraujo jūra Jozuės knygoje, kurioje apstu kruvinių masinių žudynių, aprašytų su ksenofobišku pasimėgavimu. Kaip aistringai tai skamba žavioje senoje dainoje: „*Joshua fit the battle of Jericho, and the walls came a-tumbling down <... > There's none like good old Joshuay, at the battle of Jericho*“.* Tada gerasis senasis Jozuė „skyrė kalaviju sunaikinti visa, kas buvo mieste, vyrus ir moteris, jaunos ir senus, jaučius ir avis bei asilus“ (Jozuės knyga, 6: 21).

Ir vėl teologai ims protestuoti - juk tokio įvykio nebuvo! Matyt, nebuvo - šiaip ar taip, Biblija pasakoja, kad sienos nuvirto vien tik nuo puolančiųjų riksmo ir pučiamų ragų garso, nors to tikrai negalėjo būti. Bet ne tai svarbiausia. Tikrai svarbu tai, kad Biblija - nesvarbu, teisingai ar neteisingai atspindinti realius įvykius - mums yra pateikiama kaip moralės šaltinis. Bet juk tai, kaip Senojo Testamento Jozuė sunaikino Jericho miestą, kaip izraeliečių gentys užgrobė Pažadėtąją žemę, moraliniu požiūriu niekuo nesiskiria nuo Hitlerio invazijos į Lenkiją ar Sadamo Huseino vykdytų kurdų ir vadinamųjų pelkių arabų žudynių. Bibliją galima vertinti kaip įspūdingą ir poetišką literatūros kūrinį, bet tai tikrai nėra knyga, kurią galėtum duoti savo vaikams, kad pasisemtų gerų moralinių pavyzdžių. Beje, istorija apie tai, kaip Jozuė puolė Jerichą, buvo panaudota įdomiame vaikų moralės tyrime, apie kurį papasakosiu toliau šiame skyriuje.

* Jozuė puolė Jericho miestą ir sienas nugriovė <...> / Nieks neprilygs gerajam Jozuė ir mūsų prie Jericho). Iš spiričiuelio „*Joshua fit the battle of Jericho*“ (*vert. past*).

Tik nemanykite, kad biblinių pasakojimų veikėjas Dievas kiek nors ar kaip nors dvejojo, liepdamas užkariauti Pažadėtąją žemę žudynėmis ir genocidu. Priešingai. Jo nurodymai žiaurūs ir tikslūs, pavyzdžiui, Pakartoto įstatymo knygos 20 skyriuje. Jis aiškiai išskiria miestus, kurie yra labai arti, ir tuos, kurie yra labai toli. Prisiartinus prie pastarųjų, reikia pasiūlyti taikos sąlygas. Jeigu jie taikiai nepasiūdo, tada visus jame esančius vyrus reikia išžudyti, o moteris galima pasiimti kaip karo grobį. Kas kita gentys, kurios jau gyvena pažadėtoje *Lebensraum* - joms neskirta sulaukti tokio, palyginti humaniško, elgesio: „Tačiau šių tautų miestuose, kuriuos Viešpats, tavo Dievas, duoda tau kaip paveldą, nepaliksi gyvo nė vieno, kas kvėpuoja. Sunaikinsi juos - hetitus ir amoriečius, kanaaniečius ir perizitus, hivitus ir jebusitus, kaip Viešpats, tavo Dievas, yra tau įsakęs.“

Ar tie žmonės, kurie Bibliją mano esant amžinų moralinių taisyklių šaltiniu, apskritai turi bent menkiausią supratimą, kas joje iš tikrųjų parašyta? Kunigų knygos 20 skyriuje pasakyta, kad mirties bausme bus nubaustas tas, kas keiktų savo tėvą ir motiną, svetimautų, sugultų su savo tėvo žmona arba savo marčia; jeigu vyras sugultų su vyru tarsi su moterimi, vestų moterį ir jos dukterį, turėtų lytinius santykius su gyvuliu (to negana - nelaimingas gyvulys taip pat turi būti užmuštas). Jeigu dirbsite šabo dieną taip pat būsite nubaustas mirtimi: ši taisyklė kartojama ir kartojama per visą Senąjį Testamentą. Skaičių knygos 15 skyriuje pasakojama, kad izraeliečiai dykumoje užtikto žmogų, renkantį malkas šabo dieną. Užtikusieji jį atvedė pas Mozę, kuris paklausė Dievo, ką su juo daryti. Kaip paaiškėjo, tą dieną Dievas nebuvo nusiteikęs terliotis su švelniomis bausmėmis. „Tada Viešpats tarė Mozei: „Tas žmogus turi būti nubaustas mirtimi. Visa bendrija turi užmušti jį akmenimis už stovyklos“. Visa bendrija išvedė jį už stovyklos ir užmušė akmenimis, kaip Viešpats buvo Mozei įsakęs“ (Skaičių knyga, 15: 35-36). Ar tas niekam nepakenkęs malkų rinkėjas turėjo žmoną ir vaikus, kuriems teliko jį apraudoti? Ar šaukė iš baimės, kai pasipylė pirmieji akmenys, ar suklykė iš skausmo, kai smūgis pataikė į galvą? Labiausiai pritrunkia ne tai, kad tokie įvykiai buvo. Gal jų ir nebuvo. Bet mane iš tikrųjų be galo stulbina tai, kad šiuolaikiniai žmonės gali

elgesio modeliu pasirinkti tokį pasibaisėtiną pavyzdį kaip Jahvė - dar daugiau, ši piktą monstrą (nesvarbu, ar jis realus, ar pramanytas) mėgina primesti mums visiems.

Ypač apgailėtina, kad fanatiški Dešimties įsakymų garbintojai Jungtinėse Valstijose turi gana didelę politinę valdžią - o juk šios didžios respublikos konstituciją kūrė Apšvietos žmonės, nuosekliai taikydami sekuliarumo principą. Jeigu imtume rimtai vykdyti Dešimt įsakymų, dviem didžiausiomis nuodėmėmis turėtume laikyti svetimų dievų garbinimą ir jų atvaizdų kūrimą. Tada negalėtume smerkti talibų, susprogdinusių Afganistano Bamijano slėnio uolose iškaltas 55 m aukščio Budos statulas už beribių vandalizmą, o turėtume juos girti už tikrą pamaldumą. Mes tai vertiname kaip vandališką kultūros paminklų naikinimą, o juos skatina nuoširdus religinis uolumas. Tai vaizdingai atsispindi labai keistoje istorijoje, kuri buvo papasakota 2005 m. rugpjūčio 6 d. laikraščio *Independent* (Londonas) redakcijos skiltyje. Pirmajame puslapyje laikraštis išspausdino tekstą antrašte „Mekos naikinimas“:

Istorinę Meką, kur gimė islamas, bežiūrint naikina religiniai fanatikai. Jau nebeliko didžiumos paveldo, liudijusio apie turtingą ir daugiasluksnę šventojo miesto istoriją <...> Dabar buldozeriai kėsina į pranašo Mahometo gimimo vietą; tam tyliai pritaria Saudo Arabijos religiniai vadovai, kurie fanatiškai interpretuodami islamą, skatina naikinti savo paveldą. <...> Naikinimo motyvas - fanatiška vahabistų baimė, kad dėl istorinių ir religinių paminklų gali atsirasti stabmeldystė arba politeizmas, kai garbinami keli vienodo rango dievai. Pagal Saudo Arabijos įstatymus – ir dabar už stabmeldystę gali būti baudžiama galvos nukirsdinimu.*

* Johano Hario (Johann Hari) straipsnis „We all fund this torrent of Saudi bigotry“ (Mes visi finansuojame Saudo Arabijos fanatizmo srautą) apie vahabistų, slapta remiamų iš Saudo Arabijos, įtakos stiprėjimą Didžiojoje Britanijoje. Pirmą kartą publikuotas 2007 m. vasario 8 d. laikraštyje *Independent*, paskui skelbtas įvairiuose tinklalapiuose, taip pat <http://richarddawkins.net>.

Nemanau, kad pasaulyje esama ateistų, kurie norėtų griauti Meką - arba kad ir Šartro, Jorko ar Paryžiaus Dievo Motinos katedras, Švedagono pagodą, Kioto šventyklas ar tas pačias Bamijano Budos statulas. Kaip sakė Nobelio premijos laureatas, amerikiečių fizikas Stivenas Vainbergas (Steven Weinberg): „Religija žeidžia žmogaus orumą. Su ja ar be jos, bet geri žmonės daro gerus darbus, o blogi - blogus. Bet tik religija priverčia gerą žmogų daryti blogus darbus.“ Blezas Paskalis (anksčiau kalbėjome apie jo lažybas) pasakė kažką panašaus: „Žmonės blogus darbus ypač lengvai ir noriai daro iš religinių įsitikinimų.“

Nors ir manau, kad mūsų moralė *neturi* būti grindžiama Biblija, bet ne tai siekiau įrodyti šiame skyriuje. Pirmiausia siekiau parodyti, kad faktiškai mūsų (taip pat ir daugumos tikinčiųjų) moralė *nėra* pagrįsta Biblija. Jeigu savo moralines taisykles grįstume Šventuoju Raštu, turėtume griežtai švęsti šabo dieną ir manytume, kad nesilaikančius šio įstatymo reikia bausti mirtimi. Turėtume užmėtyti akmenimis kiekvieną nuotaką, neįrodžiusią, kad ji skaisiti, jeigu vyras būtų pasiskundęs, jog yra ja nepatenkintas. Turėtume žudyti nepaklusnius vaikus. Turėtume... Bet gal aš neteisis? Gerieji krikščionys, skaitydami šį skyrių, nuolat prieštarau: juk visi žino, kad Senasis Testamentas yra gana niūri knyga. Tačiau Jėzaus Naujasis Testamentas išsklaido visą blogį ir atskleidžia visą gėrį. Argi ne taip?

AR NAUJASIS TESTAMENTAS YRA GERESNIS?

Nėra ko ginčytis - moralės požiūriu Jėzus yra daug patrauklesnis, palyginti su Senojo Testamento žiauriuoju monsturu. Neabejotinai Jėzus, jeigu jis egzistavo (jeigu ne - jam priskiriamų pasakymų autorius), buvo visų laikų didžiausias etikos novatorius. Jo Kalno pamokslas keliais šimtmečiais aplenkia anuos laikus. Jo „atsuk kitą skruostą“ prieš du tūkstančius metų pranašavo Gandį ir Martiną Liuterį Kingą. Kaip tik todėl parašiau straipsnį „Ateistai - už Jėzų“ (paskui buvo smagu gauti dovanų marškinėlius su tokiu užrašu).⁹⁴

Ir vis dėlto Jėzaus moralinis pranašumas tik patvirtina mano pagrindinį argumentą. Jėzui buvo nepriimtina šventųjų raštų diktuojama etika, kurios jis buvo mokomas. Jis ryžtingai atmetė grėsmingą reikalavimą švęsti šabo dieną, sakydamas, kad „šeštadienis skirtas žmogui, o ne žmogus šeštadieniui“. Išmintingas posakis tapo patarle. Kadangi pagrindinis šio skyriaus argumentas teigia, kad mūsų moralė nėra ir negali būti kilusi iš Šventojo Rašto, pateikiu šį Jėzaus pasakymą, nes jis patvirtina šią tezė.

Tačiau Jėzaus siūlomos šeimos vertybės tikrai nėra tokios, kurias norėtusi perimti. Pavyzdžiui, su savo motina Jėzus kalbėdavo gana atžariai, net šurkščiai, ragino savo mokinius mesti šeimas ir eiti su juo: „Jei kas ateina pas mane ir nelaiko neapykantoje savo tėvo, motinos, žmonos, vaikų, brolių, seserų ir net savo gyvybės, - negali būti mano mokinys“ (Lk 14: 26). Amerikiečių aktorė Džiulija Svyni (Julia Sweneey) šį pasakymą su nuostaba pakomentavo savo monodramoje *Letting Go of God*,⁹⁵ „Juk sektos daro tą patį? Priverčia atsakyti šeimos, kad apsuktų jums galvą?“⁹⁶

Jeigu nekalbėsime apie gana įtartinas šeimos vertybes, kiti Jėzaus skelbiami etiniai principai tikrai verti pagarbos, ypač palyginti su Senojo Testamento moraliniu košmaru, tačiau Naujajame Testamente esama idėjų, kurioms nė vienas padorus žmogus neturėtų pritarti. Tokia yra visų pirma pagrindinė krikščionybės doktrina - „prigimtinės nuodėmės atpirkimas“. Šis Naujojo Testamento teologijos pamatinis mokymas moralės aspektu yra beveik toks pat bjaurus kaip ir Abraomo ketinimas pakepinti Izaoką; kad panašumas neatsitiktinis, įtikinamai atskleidė Gežą Vermesas (Gežą Vermes) knygoje *The Changing Faces of Jesus*. Prigimtinės nuodėmės idėja yra tiesiogiai susijusi su Senojo Testamento mitu apie Adomą ir Ievą. Jų nuodėmė - suvalgytas vaisius nuo uždrausto medžio - atrodytų tokia menka, kad užtektų tik pabarimo. Tačiau simbolinė vaisiaus galia (atskleisti, kas yra gėris ir blogis, o praktiškai - priversti biblinę porą suvokti, kad jie nuogi) tokia didelė, kad jų nugvelbtas obuolys virto visų nuodėmių tėvu ir motina. Už tą obuolį Adomas ir Ieva bei visi jų palikuonys visam laikui buvo išvaryti iš Rojaus, neteko teisės į nemirtingumą ir buvo pasmerkti atitinkamai (jis) dirbti sunkų darbą ir (ji) skausmingai gimdyti.

Ką gi, tai tipiškas kerštingumas - nieko kito iš Senojo Testamento ir negali tikėtis. Bet Naujasis Testamentas prideda naują neteisybę, kuri persmelkta tokiu sadomazochizmu, kad prilįgsta net Senojo Testamento žiaurumams. Pagalvokite, argi nekeista, kad šventu religijos simboliu, nešiojamu ant kaklo, tapo kankinimo ir bausmės priemonė. Lenis Brusas (Lenny Bruce) sarkastiškai pakomentavo: „Jeigu Jėzui būtų įvykdyta mirties bausmė prieš dvidešimt metų, katalikiškų mokyklų mokiniai vietoje kryželio ant kaklo nešiotų elektros kėdutes.“ Už to simbolio slypinti teologija ir bausmės teorija yra dar blogesnės. Teigiama, kad Adomo ir Ievos nuodėmė paveldima vyriškąja linija - anot šv. Augustino, perduodama kartu su sėkla. Ką galima pasakyti apie tokią etinę filosofiją, kuri dar prieš gimimą pasmerkia kiekvieną vaiką paveldėti tolimo protėvio nuodėmę? Beje, būtent šv. Augustinas, pagrįstai laikydamas save svarbiausiu nuodėmių specialistu, sugalvojo terminą „prigimtinė nuodėmė“. Iki to laiko ji buvo vadinama „protėvių nuodėmė“. Mano nuomone, šv. Augustino samprotavimai ir teiginiai ryškiai atspindi nesveiką ankstyvųjų krikščionių teologų domėjimąsi nuodėmės idėja. Regis, galėjo jie savo tekstuose ir pamoksluose apdainuoti žvaigždėtą dangų, kalnus ir žalius miškus, jūrų bangas ir paukščių balsais skambančius rytmečius. Apie tai užsimenama tik prabėgomis - krikščionišką protą labiausiai domina vienas dalykas: nuodėmė, nuodėmė, nuodėmė, nuodėmė, nuodėmė... Ir toks nykus rūpestis turi vyrauti visą jūsų gyvenimą. Apie tai Semas Harisas (Sam Harris) knygoje *Letter to a Christian Nation* kandžiai ir taikliai parašė: „Matyt, labiausiai jums rūpi, kad pasaulio Kūrėją gali įžeisti tai, ką žmonės daro, kai nusirengia. Toks jūsų apsimestinis dorovės sergėjimas kasdien didina žmonių kančias.“

Dabar apie sadomazochizmą. Dievas įsikūnijo į žmogų Jėzų tam, kad jis būtų persekiojamas ir kankinamas, ir taip *atpirktų* paveldimą Adomo nuodėmę. Nuo to laiko, kai Paulius išdėstė šią pasibaisėtiną doktriną, Jėzus garbinamas kaip mūsų visų nuodėmių *atpirkėjas*. Ne tik tos nuodėmės, kurią kažkada padarė Adomas, bet ir *būsimų*, kurias ateityje žmonės galbūt sugalvos padaryti!

Pažvelgę į šį reikalą iš kitos pusės, daug kas - kaip ir Robertas Greivasas (Robert Graves) epiniame romane *Kingjesus* - pastebėjo, kad vargšas Judas Iskarijotas visai nepelnytai per visą istoriją smerkiamas, nors jo „išdavystė" buvo būtina kosminio plano dalis. Tas pat pasakytina apie tariamus Jėzaus žudikus. Jeigu Jėzus norėjo būti išduotas ir nužudytas, kad galėtų atpirkti mūsų nuodėmes, neteisingai elgiasi save laikantys atpirktaisiais, visą laiką kaltindami Judą ir žydus? Jau minėjau ilgą apokrifinių evangelijų sąrašą. Neseniai buvo išverstas manuskriptas, kuris laikomas dingusia evangelija pagal Judą. Jis patraukė visuomenės dėmesį.⁹⁷ Nors vis dar ginčijamasi dėl manuskripto atradimo aplinkybių, manoma, kad jis buvo rastas Egipte praeito amžiaus septintąjį ar aštuntąjį dešimtmetį. Tekstas parašytas koptų kalba ant 62 papiruso lapų. Radioaktyviosios anglies izotopo metodu nustatytas amžius - apie 300 m. po Kr. Galimas daiktas, jis remiasi ankstesniu graikų manuskriptu. Kad ir kas būtų autorius, evangelija pateikia Judo Iskarijoto požiūrį ir nurodo, kad Judas išdavė Jėzų tik todėl, kad tas jo prašęs atlikti tokį vaidmenį. Tai buvusi plano dalis: Jėzus turėjo būti nukryžiuotas, kad taip galėtų atpirkti žmonijos nuodėmes. Pati doktrina yra pakankamai bjauri, bet dėl amžiais trunkančio Judo niekinimo ji atrodo dar bjauresnė.*

Pagrindinę krikščionybės dogmą - atpirkimą - jau apibūdinau kaip žiaurią, sadomazochistišką ir pasibaisėtina. Be to, pažvelgus į faktus objektyviai šviežiu, įpročio ir begalinių kartojimų neužtemdytu žvilgsniu, neįmanoma jos nepripažinti visiškai beprotiška. Jeigu Dievas norėjo atleisti nuodėmes, tai kodėl tiesiog jų neatleido be viso to savęs kankinimo ir savęs numarino jas atperkant - ir, be kita ko, pasmerkiant daugybę būsimų žydų kartų pogromams ir persekiojimams už „Kristaus nužudymą": ar ši nuodėmė taip pat paveldima per sėklą?

Paulius, kaip įtikinamai įrodė judaizmo tyrinėtojas Gezā Vermesas (Gezā Vermes), buvo persiėmęs senuoju žydų teologijos principu, kad

* Po to, kai išėjo pirmasis *The God Delusion* leidimas, 2007 m. Londono leidykla „Viking" išleido Elaine Pagels ir Karen L. King knyga *Reading Judas*. Joje pateiktas Evangelijos pagal Judą vertimas (Karen King) ir labai įdomus to didžiausio išdaviko požiūris, kuris, beje, trečiuoju asmeniu pasirodo ir pačiame komentuojamame tekste.

be kraujo praliejimo nėra atpirkimo.⁹⁸ Būtent taip jis rašė savo Laiške žydams (9: 22). Šiuolaikinės etikos šviesoje sunku rasti bent menkiausią argumentą už tokio tipo baudžiamąją teoriją, o ką jau kalbėti apie atpirkimo ožio koncepciją (paaukoti nekaltą, kad jis užmokėtų už kitų kaltes). Be to, kyla įdomus klausimas (negali nepaklausti): kam Dievas norėjo padaryti išpūdį? Gal tik sau - juk buvo teisėjas, teismas ir auka viename asmenyje. Negana to, Adomas - tariamai padaręs pirmą pradžią nuodėmę - niekada neegzistavo: nemalonus faktas, kurio nežinojimą Pauliui galima atleisti, bet kaip galėjo to nežinoti visažinis Dievas (ir Jėzus, jeigu tikėsime, kad jis buvo Dievas)? Tai iš pamatų sugriauna visą šią pavojingą ir atgrasią teoriją. O taip, žinoma, mes pamiršome, kad Adomo ir Ievos istorija visada buvo tik simbolinė. *Simbolinė?* Vadinasi, siekdamas pats sau padaryti išpūdį, Jėzus pats save kankino ir įvykdė bausmę kaip atpirkimą už *simbolinę* nuodėmę, kurią padarė *neegzistavęs* asmuo? Argi tai ne visiška beprotybė, be to, žiauri ir bjauri?

Baigdamas Biblijos aptarimą norėčiau atkreipti jūsų dėmesį į vieną itin nemalonų jos etinio mokymo aspektą. Krikščionys retai suvokia, kad nuo pat pradžios tiek Senojo, tiek Naujojo Testamentų moralinė nuostata rūpintis kitais turėjo būti taikoma tik griežtai apibrėžtai saviškių grupei. „Mylėk artimą savo“ reiškė visai ką kitą nei šiais laikais mes galvojame. Šis pasakymas turėjo vieną prasmę - „mylėk kitą žydą“. Šią prasmės problemą stulbinančiai įtikinamai įrodė amerikiečių gydytojas ir evoliucijos antropologas Džonas Hartungas (John Hartung). Jis parašė puikią studiją apie grupės vidinės moralės sistemos evoliuciją ir biblinę istoriją, nepamiršdamas pabrėžti kitą tokios moralės pusę - priešišumą svetimiems.

MYLĖK ARTIMĄ SAVO

Džonui Hartungui būdingas juodas humoras atsiskleidžia jau pačioje knygos pradžioje,⁹⁹ kai jis pasakoja apie pietinių valstijų baptistų sumanymą suskaičiuoti, kiek Alabamos gyventojų pateko į pragarą. Kaip rašė *New York Times* ir *Newsday*, skaičiuojant pagal slaptą svertinę

formulę gautas nusidėjėlių skaičius sudarė 1,86 milijono, kur metodistai turėjo daugiau šansų būti išgelbėti nei katalikai, o „praktiškai visi, kurie nepriklausė bažnyčios bendruomenei, pateko į žuvusių sielų grupę“. Tokių žmonių absurdiškai nenormali puikybė pastaruoju metu plačiai reiškiasi įvairiuose „paėmimo į dangų“ (*rapture*) tinklalapiuose, kur autoriai nė kiek neabejoja, kad „laikų pabaigai atėjus“ jie bus „paimti“ tiesiai į dangų. Štai tipiškas tinklalapio „Rapture Ready“ (Pasiruošęs paėmimui į dangų) - vieno ryškiausių šventiviško iškrypimo pavyzdžių - autoriaus tekstas: „Jeigu kartą aš pradingsiu, nes būsiu paimtas į dangų, sielvarto šventiesiems reikės pasirūpinti šio tinklalapio išlaikymu ir finansavimu.“*

Hartungo siūloma Biblijos interpretacija atskleidžia, kad krikščionys turi mažai pagrindo tokiam išpuikšiam pasitenkinimui savimi. Jėzus, sekdamas vienintele jam žinoma Senojo Testamento tradicija, išgelbėjamą žadėjo tik žydams. Hartungas aiškiai parodo, kad įsakymas „Nežudyk“ neturėjo tos prasmės, kokią mes jam suteikiame. Ji viena-reikšmiškai draudė žudyti tik žydus. Visi kiti įsakymai, kuriuose minimas „tavo artimas“ kalba tik apie gentainius žydus. Didžiai gerbiamas XII a. rabinas ir gydytojas Mošė Maimonidas (Moses ben Maimon) išsamiai paaiškina, ką reiškia įsakymas „Nežudyk“: „Užmušdamas Izraelio sūnų, jis pažeidžia draudžiantį įsakymą, nes Šventasis Raštas sako: nežudyk. Jeigu kas nors nužudo tyčia ir matant liudininkams, jį reikia bausti mirtimi kardu. Neverta net kalbėti, kad užmušęs pagonį - mirtimi nebaudžiamas.“ Neverta net kalbėti!

Hartungas pateikia analogišką Sanhedrino (aukščiausioji žydų teis-
mo institucija, kuriai vadovavo vyriausiasis dvasininkas) požiūrį. Šis teismas išteisino žmogų, kuris, tariamai ketindamas užmušti gyvūną ar pagonį, netyčia nužudė izraelietį. Šis moralinis galvosūkis iškelia įdomią problemą. Tarkim, jis meta akmenį į grupę žmonių, kur yra devyni pagonys ir vienas izraelietis ir, savo nelaimei, užmuša izraelietį. Sunku nuspręsti, ar jis kaltas? Bet atsakymas jau paruoštas: „Apie jo nekaltumą galima spręsti iš to, kad grupės daugumą sudarė pagonys.“

* Tikriausiai nesuprantate, ką šiame sakinyje reiškia „sielvarto šventieji“ (*tribulation saints*). Nesukite dėl to galvos: tikrai yra svarbesnių dalykų, kuriuos verta žinoti.

Iš Biblijos citatų apie tai, kaip Mozė, Jozuė ir Karalių knygos veikėjai užkariavo Pažadėtąją žemę, kurias nurodė Hartungas, daugelį aš taip pat pateikiu šiame skyriuje. Bet pateikiu kitu tikslu - norėdamas parodyti, kad šiais laikais netgi tikintieji nemąsto taip, kaip Biblijos veikėjai. Mano nuomone, tai rodo, kad mūsų moralinės savybės kyla iš kito šaltinio, kuris yra prieinamas kiekvienam žmogui, nesvarbu, religingas jis ar ne. Tačiau Hartungas pasakoja apie Izraelio psichologo Georgo Tamarino (George Tamarin) atliktą tyrimą, kurio rezultatai kelia pasibaisėjimą. Tamarinas daugiau nei tūkstančiui Izraelio moksleivių, kurių amžius nuo aštuonerių iki keturiolikos metų, pateikė Jozuės knygos fragmentą, kur aprašytas Jericho mūšis:

Jozuė žmonėms įsakė: „Sušukite! VIEŠPATS atidavė jums miestą! Miestas ir visa, kas jame, bus paskirta VIEŠPAČIUI sunaikinant. <...> Bet visas sidabras ir auksas, daiktai iš vario ir geležies yra šventi VIEŠPAČIUI. Jie bus padėti į VIEŠPATIES įzdą." <...> Tada jie skyrė kalaviju sunaikinti visa, kas buvo mieste, vyrus ir moteris, jaunos ir senus, jaučius ir avis bei asilus. <...> Miestą ir visa, kas jame buvo, jie sudegino. Tik sidabrą ir auksą bei daiktus iš vario ir geležies jie padėjo į VIEŠPATIES Namų įzdą (Jozuės knyga, 6: 16-25).

Tamarinas paprašė vaikų atsakyti į paprastą klausimą: „Kaip manote, ar teisingai pasielgė Jozuė ir Izraelio sūnus?" Vaikai galėjo pasirinkti iš trijų atsakymo variantų: A (visiškai teisingai), B (iš dalies teisingai) ir C (visai neteisingai). Atsakymai pasiskirstė taip: 66 proc. visiškai pritarė, 26 proc. visai nepritarė, daug mažesnis skaičius moksleivių (8 proc.) iš dalies pateisino jų elgesį. Štai trys tipiškai visiškai pritariančių (A) grupės atsakymai:

Manau, kad Jozuė ir Izraelio sūnūs elgėsi teisingai, nes Dievas jiems pažadėjo šią žemę ir leido ją užkariauti. Jeigu jie būtų pasielgę kitaip ir nieko nenužudę, būtų kilęs pavojus, kad Izraelio sūnūs asimiliuosis su gojais.

Mano nuomone, Jozuė pasielgė teisingai, nes Dievas jam įsakė išnaikinti tuos žmones, kad Izraelio gentys negalėtų susimaišyti su jais ir išmokti blogų dalykų.

Jozuė gerai padarė, nes tose žemėse gyveno kitos religijos žmonės, o juos išnaikindamas, Jozuė taip pat sunaikino tą religiją.

Visuose atsakymuose Jozuės surengtas genocidas pateisinamas religiniais sumetimais. Net ir kai kurie C grupės, kuri visai nepritaria sunaikinimui, moksleiviai pasirinko atsakymą, vedini paslėptų religinių motyvų. Pavyzdžiui, viena mergaitė nepritarė tam, kad Jozuė užkariavo Jerichą, nes tam, kad galėtų užimti, pirmiausia turėjo į jį įžengti:

Aš manau, kad tai blogai, nes arabai yra nešvarūs, o į nešvarią žemę įžengęs žmogus pasidaro nešvarus, ir ant jo krinta praeikimas.

Kiti du visai nepritarė užkariavimui, nes Jozuė viską sunaikino, net ir gyvulius bei turtą, užuot visa tai palikęs Izraelio sūnams:

Aš manau, kad Jozuė pasielgė negerai, nes gyvulius galėjo pasiimti sau.

Aš manau, kad pasielgė neteisingai, nes galėjo Jericho namų negriauti; jeigu jis jų nebūtų sugriovęs, jie būtų atitekę izraeliečiams.

Dažnai kaip išminties šaltinis cituojamas Maimonidas ir šį kartą nepalieka jokių abejonių dėl savo požiūrio: „Mums aiškiai įsakyta sunaikinti septynias gentis, nes pasakė: „*Sunaikinsi juos*“* Atsisakydamas nužudyti tuos, ką gali nužudyti, jis pažeistų draudžiamąjį įsakymą, nes pasakė: „*Nepaliksi gyvo nė vieno, kas kvėpuoja.*“**

* Pakartoto įstatymo knyga, 20: 17 (vert. past.).

** Pakartoto įstatymo knyga, 20: 16 (vert. past.).

Skirtingai nei Maimonidas, Tamarino tyrime dalyvavę vaikai buvo dar maži ir naivūs. Matyt, kraugeriškas požiūris, kurį jie išreiškė, atspindi jų tėvų ar aplinkinės kultūros pažiūras. Manau, kad palestiniečių vaikai, augantys toje pačioje karo draskomoje šalyje, pateiktų panašius atsakymus, tik skirtus kitai šaliai. Tokie požiūriai man kelia neviltį. Štai jis - siaubingas savo galia religijos poveikis visų pirma pagal jos tradicijas auklėjamiems vaikams, supriešinant žmones ir skatinant ilgametes, iš kartos į kartą perduodamas kraujo keršto tradicijas. Neįmanoma pamiršti, kad du iš Tamarino tyrimo tipiškus atsakymus pateikusių A grupės vaikų rašė apie asimiliacijos blogį, o trečias pabrėžė, kad labai svarbu išžudyti žmones dėl to, jog neliktų jų religijos.

Labai įdomių rezultatų Tamarinas gavo to paties tyrimo kontroli-nėje grupėje. Kitai, 168 moksleivių grupei buvo duotas tas pats tekstas iš Jozuės knygos, bet vietoje Jozuės vardo įrašius „generolas Linas“, o Izraelio - „Kinijos karalystė prieš 3000 metų“. Šio eksperimento rezultatai yra priešingi pagrindinės grupės rezultatams. Tik 7 proc. pritarė generolo Lino elgesiui, o 75 proc. - nepritarė. Kitaip tariant, pašalinus iš tyrimo lojalumą judaizmui, daugumos vaikų moraliniai vertinimai sutapo su daugumos šiuolaikinių žmonių moralės normomis. Jozuės veiksmai yra barbariškas genocidas. Tačiau žvelgiant per religijos prizmę, viskas apsiverčia aukštyn kojomis. Šis skirtumas vaikų galvose pradedamas formuoti jau ankstyvoje vaikystėje. Būtent religija nulėmė - smerkė vaikai genocidą ar jį teisino.

Paskutinė Hartingo studijos dalis skirta Naujajam Testamentui. Glaustai apibendrinant, jo išvados tokios: Jėzus laikėsi tos pačios uždaros grupės moralės (kartu su ja reiškėsi priešiškus svetimiems), kuria persmelktas visas Senasis Testamentas. Mintis apie žydų Dievo garbinimo platinimą tarp nežydų pirmiausia atėjo į galvą Pauliui. Hartungas tai apibūdina aštriau nei aš būčiau galėjęs: „Jėzus karste apsiverstų, jeigu sužinotų, kad Paulius jo planą perdavė kiaulėms.“

Daug smagių dalykų Hartungas surado Apreiškimo Jonui knygoje, kuri neabejotinai yra pati keisčiausia Biblijos knyga. Manoma, kad ją parašė šv. Jonas (*Ken's Guide to the Bible* autorius taikliai pašmaikštavo: laiškus Jonas rašė parūkęs žolytės, o Apreiškimą - po geros

LSD dozės).¹⁰⁰ Hartungas atkreipia dėmesį į dvi Apreiškimo eilutes, kur nurodomas „pažymėtųjų" (kai kurios sektos, pavyzdžiui, Jehovos liudytojai, verčia kaip „atpirktųjų") skaičius - šimtas keturiasdešimt keturi tūkstančiai. Kaip pabrėžia Hartungas, Jonas aiškiai sako, kad tai turi būti tik žydai: po 12 tūkstančių iš kiekvienos 12 genčių. Kenas Smitas* patikslina, kad tai bus šimtas keturiasdešimt keturi tūkstančiai išrinktųjų, „kurie nesusitėpė su moterimis"^{**} - tai užuomina, jog tarp išrinktųjų moterų būti *negali*. Ką gi, kažko panašaus ir reikėjo tikėtis.

Hartungo studijoje apstu įvairių ne mažiau įdomių ir ironiškų pastebėjimų. Norėdamas dar kartą paskatinti ją perskaityti, pateiksiu dar vieną citatą:

Biblija – tai planas, kaip suformuoti uždarus grupės moralę. Kartu pateikiami detalūs nurodymai, kokių reikia imtis veiksmų, įskaitant žudynes, svetimųjų pavergimą ir pasaulio valdymą. Tačiau Biblijos blogis nėra susijęs su nurodytais tikslais ir netgi ne su akivaizdžia žmogžudysčių, žiaurumo ir prievartavimo glorifikacija. Tą patį sako daugelis senovės tekstų, kaip antai „Iliada", islandų sagos, senovės Sirijos mitai, senovės majų užrašai ir kt. Tačiau „Iliados" niekas nebando įsiūlyti kaip moralės kanono. Štai čia ir yra svarbiausia problema. Biblija perduodama ir perkama kaip vadovas, pagal kurį žmonės turi gyventi. Ir iki šiol, be abejo, yra visų laikų pasaulinis bestseleris.

Kad nepagalvotumėte, jog tradicinio judaizmo snobizmas yra išskirtinis reiškinys, o kitos religijos tuo nenusideda, siūlau šias eilutes iš įsako Vatsio (Isaac Watts) (1674-1748) sukurtos giesmės, kurios atspindi begalinę puikybę:

*Lord, I ascribe it to Thy Grace,
And not to chance, as others do,*

* Ken Smith, *Ken's Guide to the Bible*, Blast Books, 1995 - pritenkiančių (keistų, žiaurių, absurdiškų ir pan.) Biblijos epizodų rinkinys su taikliais autoriaus komentarais (*vert. past.*).

** Apreiškimas Jonui, 14:4 (*vert. past.*).

*That I was born of Christian Race
And not a Heathen or a Jew.**

Mane stebina ne šiomis eilutėmis išsakomas krikščionių pranašumo jausmas, bet esminė logika. Kadangi daugybė kitų žmonių *gimė* kitų religijų sekėjų, o ne krikščionių šeimose, kaip tada Dievas nusprendžia, kuriems iš būsimų žmonių suteikti šią malonę? Kodėl jis malonę suteikė būtent įsakui Vatsui ir tiems, kurie turėjo giedoti jo giesmę? Be to, kokiems individams malonė gimti krikščionių šeimoje buvo teikiama prieš įsako Vatsio pradėjimą? Toliau - dar sudėtingiau, bet teologiniu režimu veikiančiam protui, veikiausiai, lengva viską supaprastinti. Įsako Vatsio giesmė primena tris kasdienes maldas, kurias kalba ortodoksinės ir konservatyviosios (bet ne reformistinės) srovės judėjai vyrai: „Dėkoju Tau, kad nesukūrei manęs nežydu. Dėkoju Tau, kad nesukūrei manęs moterimi. Dėkoju Tau, kad nesukūrei manęs vergu.“

Žinoma, religija labai supriešina žmones - su tuo susijęs vienas svarbiausių jai keliamų kaltinimų. Bet dažnai ir visai teisingai sakoma, kad karai ir konfliktai tarp religinių grupių ar sektų retai vyksta vien tik dėl teologinių nesutarimų. Kai Olsteryje protestantų kovotojas žudo kataliką, jis nemurma panosėje: „Še tau už eucharistinės duonos ir vyno perkeitimą, še už spoksojimą į Mariją, še tau, smilkalais dvokiantis niekšė!“ Veikiausiai jis keršija už kitą protestantą, kurį užmušė kitas katalikas, galbūt tęsdamas per kelias kartas vykdomą kraujo kerštą. Religija kaip *etiketė* prikljuojama prie tarpgrupinio priešiško keršto. Kitos etiketės (odos spalva, kalba, mylima futbolo komanda ir t. t.) nėra prastesnės, bet religija panaudojama ten, kur kitomis pasinaudoti neparanku.

Taip, be abejo, Šiaurės Airijos konfliktas yra politinis. Ten iš tikrųjų viena grupė patyrė ekonominę ir politinę priespaudą, kuri tęsėsi šimtmečiais. Ten tikrai susikaupė pagrįstų nuoskaudų ir neteisybių, bet jos su religija turi mažai ką bendra. Yra viena svarbi, dažniausiai pamirštama aplinkybė: jei nebūtų religijos, nebūtų etikečių, pagal

* Pažodinis vertimas: Viešpatie, tavo malonę aš matau, / Ne atsitiktinumą - kaip kiti, / Kad gimiau krikščionių rasėje / O ne pagonimi ar žydu (*vert. past.*).

kurias nusprendžiama, ką engti, kam keršyti. Didžiausia Šiaurės Amerikos problema yra tai, kad šios etiketės paveldimos iš kartos į kartą. Katalikai, kurių tėvai, seneliai ir proseneliai lankė katalikiškas mokyklas, į jas siunčia ir savo vaikus. Protestantai, kurių tėvai, seneliai ir proseneliai lankė protestantiškas mokyklas, į jas siunčia ir savo vaikus. Dvi žmonių grupės yra tokios pačios odos spalvos, kalba ta pačia kalba, mėgsta tas pačias pramogas, bet viena su kita elgiasi taip, tarsi priklausytų skirtingoms rūšims - tokia gili istorinė atskirtis. Jei nebūtų religijos ir pagal religiją atskirto švietimo, atskirties tiesiog negalėtų būti. Kosovas ir Palestina, Irakas ir Sudanas, Olsiteris ir Indijos subkontinentas - pažvelkite atidžiai į bet kurį konflikto regioną, kur konfliktuojančios grupės apimtos nesutaikomo priešiško neapykantos. Negaliu garantuoti, kad visais atvejais priešiškos grupės savus ir svetimus atskiria pagal religijos etiketę. Bet galiu lažintis, kad veikiausiai, taip.

Vykstant Indijos padalijimui, daugiau kaip milijonas žmonių buvo nužudyti per religines kovas tarp induistų ir musulmonų (penkiasdešimt milijonų turėjo palikti savo namus). Religija buvo vienintelė etiketė, rodanti, ką reikia žudyti. Niekas daugiau tų žmonių neskyrė - tik religija. Salmanas Rušdis (Salman Rushdie), sukrėstas naujos tarpreliginio smurto bangos Indijoje, parašė straipsnį pavadinimu „Religija kaip visada nuodija Indijos kraują" („Religion, as ever, is the poison in Indias blood").¹⁰¹ Štai baigiamoji pastraipa:

Ar nusipelnė kokios nors pagarbos šie ar kiti nusikaltimai, daromi pasaulyje vos ne kas diena pasibaisėtinos religijos vardan? Kaip mikliai religijos sukuria totemus, kurie sukelia tragiškas pasekmes, kaip noriai mes puolame dėl jų žudyti! Jeigu tai darome pakankamai dažnai, apsvaigę nuo afekto galime tai daryti vis lengviau ir dažniau.

Indijos problema yra pasaulinė problema. Tai, kas įvyko Indijoje, įvyko Dievo vardan.

Šios problemos pavadinimas - Dievas.

Neneigiu, kad stiprus žmonių polinkis būti draugiškais savai grupei ir priešiškais - svetimiems pasireikštų ir tada, jeigu religijos nebūtų. Štai kad ir mažytis šio reiškinio pavyzdėlis: dviejų konkuruojančių futbolo komandų aistruoliai. Net ir futbolo komandų rėmėjai kartais susiskaldo pagal religiją, pavyzdžiui, Glazgo „Rangers“ ir „Celtic“ šalininkai. Svarbiu skiriamuoju požymiu gali būti kalba (kaip Belgijoje), rasė ir gentis (ypač Afrikoje). Tačiau religija paaštrina konfliktus ir padidina žalą mažiausiai trimis būdais:

- Etikečių kabinimas vaikams. Nuo pat mažens, kai vaikas dar nepajėgus susiformuoti savo nuomonės apie religiją, yra vadinamas „vaikas katalikas“ arba „vaikas protestantas“ (apie šią prievartą prieš vaikus rūši dar kalbėsiu 9 skyriuje).
- Segreguotos mokyklos. Dažnai nuo jauniausio amžiaus vaikai auklėjami tik kartu su tai pačiai religinei grupei priklausančių tėvų vaikais ir būna visiškai atskirti nuo vaikų iš šeimų, išpažįstančių kitą religiją. Manau, neperdedant galima teigti, kad panaikinus mokyklų segregaciją Šiaurės Airijoje, jau per vienos kartos laikotarpį konfliktai užgestų.
- „Mišrių“ santuokų draudimas. Kai trukdoma konfliktuojančioms grupėms maišytis, toliau netrukdomai tęsiama nesantaikos ir kraujo keršto tradicija. Jeigu būtų galima santuoka tarp konfliktuojančių grupių narių, palengva sumažėtų abipusė neapykanta.

Šiaurės Airijos Glenarmo kaimas yra grafo Antrimo šeimos rezidencija. Kartą, dar visai neseniai (yra gyvų liudininkų) atsitiko kažkas neįmanoma: grafas vedė katalikę! Tuoj pat viso Glenarmo namų langinės buvo uždarytos gedulo ženklan. Religingi žydai taip pat bijo „mišrių“ vedybų. Anksčiau minėtame tyrime izraeliečių vaikai nurodė „asimiliacijos“ pavojų kaip aplinkybę, pateisinančią Jozuės surengtą Jericho miesto sunaikinimą. Jeigu susituokia skirtingo tikėjimo žmonės, abiejų pusių giminės su apgailestavimu kalba apie „mišrių“ santuoką, kar-

tais įsiplieskia nesibaigiantys ginčai, kokio tikėjimo turėtų būti vaikai. Prisimenu, dar buvau vaikas, nešantis varvančią anglikonų bažnyčios žvakę, kai baisiai nustebau išgirdęs apie taisyklę, kad skirtingo tikėjimo - katalikų ir anglikonų - tėvų vaikai turi būti auklėjami kaip katalikai. Galėjau suprasti, kad abiejų tikėjimų dvasininkai gali mėginti patraukti į savo pusę. Bet niekaip negalėjau suprasti (ir iki šiol negaliu) tokios asimetrijos. Įdomu, kodėl anglikonų dvasininkai nereikalavo pakeisti tos taisyklės savo naudai? Gal dėl to, kad jie ne tokie aršūs. Mano senasis kapelionas ir Džono Betšemeno eilėraštyje „Mūsų *Padre*“ pavaizduotas *padre* buvo pernelyg kilnūs.

Sociologai atliko nemažai statistinių tyrimų, siekdami nustatyti religinės homogamijos (santuoka tarp to paties tikėjimo išpažinėjų) ir heterogamijos (santuoka tarp skirtingo tikėjimo išpažinėjų) ypatybes. Teksaso universiteto (Ostinas) bendradarbis Norvalas D. Glenas (Norval D. Glenn) surinko tokius iki 1978 m. atliktus tyrimus ir atliko kompleksinę analizę.¹⁰² Jis padarė išvadą, kad išryškėja aiški krikščionių homogamijos (protestantai tuokiasi su protestantėmis, katalikai – su katalikėmis ir čia nepasireiškia vadinamasis „kaimynų santuokos“ efektas) tendencija. Labiausiai ji pasireiškė judėjų bendruomenėse. Iš 6021 apklaustų sutuoktinių, 140 nurodė esantys judėjai, iš jų 85,7 proc. buvo susituokę su judėjų tikėjimo asmeniu. Tai daug daugiau nei atsitiktinis homogeninių santuokų procentinės dalies pasiskirstymas. Žinoma, niekam tai ne naujiena. Religinus žydus visokiais būdais stengiamasi atgrasinti nuo „mišrios“ santuokos. Sis tabu atsispindi žydų anekdotuose apie motinas, išpėjančius savo sūnus saugotis blondinių šikšų (*shiksa**), kurios jų tyko, norėdamos pagauti į savo spąstus. Štai tipiški trijų Amerikos rabinų teiginiai:

- „Aš atsisakau tuokti skirtingų konfesijų žmones.“
- * „Aš sutuokiu, jei sutuoktiniai pažada savo vaikus auklėti kaip judėjus.“
- „Aš sutuokiu, jei pora sutinka lankyti ikivedybinio religinio mokymo programą.“

* Jidiš kalbos žodis *shiksa* arba *shikse* – jauna, graži moteris nežydė; seniau vartotas niekinama reikšme (*vert. past*).

Nedaug yra rabinų, kurie sutinka atlikti santuokos apeigas kartu su krikščionių kunigu (o paklausa didelė).

Net jeigu pati savaime religija nedarytų jokios žalos, vis dėlto ji atlieka pasaulinio blogio vaidmenį jau vien dėl to, kad ji tikslingai ir išmoningai skatina žmonių susiskaidymą, pasinaudodama natūraliu žmonių polinkiu teikti pirmenybę saviems ir atstumti svetimus.

MORALĖS EVOLIUCIJA

Šio skyriaus pradžioje pamatėme, kad ne šventieji raštai yra mūsų (net ir tikinčiųjų) moralės šaltinis, nors ir kaip norėtusi kai kam naiviai tikėti, kad yra kitaip. Tačiau kaip gi mes nusprendžiame, kas yra gerai ir kas blogai? Nesvarbu, kaip mes atsakome į šį klausimą, akivaizdu, kad dėl to, ką laikyti geru ir ką blogiu, mes visuotinai - kad ir kaip keista - sutariame. Dar svarbiau tai, kad šis sutarimas nėra nulemtas kokių nors akivaizdžių sąsajų su religija. Šios bendros nuomonės laikosi ir dauguma tikinčiųjų, nesvarbu, ar jie *mano*, kad jų moralinės nuostatos kyla iš Šventojo Rašto, ar nemano. Dauguma žmonių - išskyrus tokias garsias išimtis kaip Afganistano talibai ir į juos panašūs amerikiečių krikščionys radikalai - faktiškai laikosi tam tikro gana plataus asortimento liberalių etinių principų, nors atvirai jų gal ir nepripažįsta. Dauguma mūsų bent jau stengiasi kitiems be reikalo nesukelti skausmo; pripažįstame žodžio laisvę ir ją giname net ir tada, kai nesutinkame su tuo, kas sakoma; mokame mokesčius; neapgaukinėjame, nežudome, neturime incesto santykių, nedarome kitiems to, ko nenorėtume, kad mums būtų daroma. Kai kuriuos iš šių gerų principų nurodo ir šventosios knygos, bet čia jie paskęsta daugybėje to, ko nėra vienas padorus žmogus nenorės daryti. Ir kas blogiausia - šventosios knygos nepateikia jokių taisyklių, kaip atskirti gerus principus nuo blogųjų.

Mūsų sutartinę bendrą etiką galima būtų išreikšti „Naujųjų dešimties įsakymų“ pavidalu. Tai bandė padaryti ir pavieniai žmonės, ir įvairios institucijos. Nuostabu tai, kad visų tų mėginimų rezultatai yra stebėtinai panašūs ir juose atsispindi laikmečio, kuriuo gyvena suda-

rytojas, ypatybės. Štai vienas šių dienų „Naujųjų dešimties įsakymų“ variantas, kurį radau viename ateistų tinklalapyje:¹⁰³

- Nedaryk kitiems to, ko nenorėtum, kad jie tau darytų.
- Kad ir ką darytum, stenkis nepakenkti.
- Meile, sąžiningumu, ištikimybe ir pagarba turi būti pagrįstas tavo elgesys su kitais žmonėmis, visomis gyvomis būtybėmis ir apskritai visu pasauliu.
- Visada pastebėk blogį ir reikalauk teisingumo, bet taip pat visada būk pasirengęs atleisti blogą elgesį tiems, kurie savo noru prisipažino ir nuoširdžiai apgailestauja.
- Gyvenk, į gyvenimą žiūrėdamas džiugiai ir su nuostaba.
- Visada stenkis sužinoti ką nors nauja.
- Savo idėjas visada patikrink faktais ir būk pasirengęs atsisakyti net ir mieliausių įsitikinimų, jeigu faktai juos paneigia.
- Niekada savęs necenzūruok ir nedrausk sau turėti kitokią nuomonę; visada gerbk kitų teisę su tavimi nesutikti.
- Formuok savo nepriklausomą nuomonę, remdamasis savo apmąstymais ir patirtimi; niekuo akiai netikėk.
- Abejok viskuo.

Šį trumpą taisyklių sąrašėlį sudarė ne koks nors išminčius ar pranašas, ar etikos specialistas. Tai tik vieno internauto labai pagirtinas mėginimas apibendrinti šiuolaikinės padoraus gyvenimo taisykles, suteikiant joms pavidalą, panašų į biblinius Dešimt įsakymų. Tai buvo pirmasis

sąrašas, kurią man parodė naršyklė, parašius užklausą „Naujieji dešimt įsakymų“. Nusprendžiau, kad kitų skaityti ir nebūtina. Juk panašų taisyklių rinkinuką galėtų sudaryti kiekvienas paprastas, normalus žmogus. Suprantama, ne visi nurodytų tas pačias taisykles. Filosofas Džonas Rolzas (John Rawls) veikiausiai pateiktų ką nors tokio: „Taisykles visada kurk tokias, lyg nežinotum, kurioje eilės prie lesyklos vietoje atsidursi: pradžioje ar pabaigoje.“ Tokį Rolzo principą praktiškai galėtų iliustruoti inuitų laimikio dalijimo paprotys: tas, kuris pjausto, savo dalį pasiima paskutinis.

Sudarydamas savo Dešimties įsakymų versiją, kai ką pasiimčiau iš anksčiau pateikto sąrašo, bet kitus įsakymus pakeisčiau savais, pavyzdžiui:

- Mėgaukis savo seksualiniu gyvenimu (tiek, kiek tai nedaro žalos kitiems) ir leisk kitiems daryti tą patį, kad ir kokie jų polinkiai būtų, nes tai ne tavo reikalas.
- Nieko nediskriminuok ir neišnaudok dėl lyties, rasės ar (kiek įmanoma) rūšies.
- Neprimesk vaikams savo idėjų. Mokyk juos savarankiškai mąstyti, vertinti įrodymus ir nebijoti išreikšti kitokią nei tavo nuomonę.
- Žvelk į ateitį toliau nei tavo paties gyvenimas.

Bet tokie nežymūs prioritetų skirtumai yra antraeiliai dalykai. Svarbiausia tai, kad nuo bibliinių laikų mes beveik visi pažangos keliu nuėjome toli į priekį daugybe atžvilgių. XIX a. buvo panaikinta vergovė, kuri buvo paplitusi Biblijos laikais ir vėlesniais amžiais. Dabar visos civilizuotos šalys pripažįsta tai, kas iki XX a. trečiojo dešimtmečio buvo neigiama - kad moters balsas rinkimuose ar teisme yra lygus vyro balsui. Šiuolaikinės apsišvietusios visuomenės (šiai kategorijai tikrai nepriklauso, pavyzdžiui, Saudo Arabija) moterų netraktuoja kaip nuosavybės objekto, o biblijiniais laikais jos padėtis buvo tik tokia. Bet

kuri šiuolaikinė teisės sistema baustų Abraomą už smurtą prieš vaiką. Jeigu jis būtų įvykdęs savo planą ir paaukojęs sūnų Izaoką, būtų nu-teistas už tyčinę žmogžudystę. Tačiau pagal ano meto papročius, jo elgesys buvo tiesiog pagirtinas, nes jis vykdė Dievo įsakymą. Pasikeitė visų mūsų - ir tikinčiųjų, ir netikinčiųjų - požiūris į tai, kas yra gerai ir kas blogai. Koks yra šio pokyčio pobūdis ir kas jį sukelia?

Kiekvienoje visuomenėje atsiranda kažkoks paslaptingas sutarimas, kuris per dešimtmečius palengva kinta. Tikriausiai nebus per daug pretenzinga jį pavadinti iš vokiečių filosofijos pasiskolintu terminu *Zeitgeist* (laiko dvasia)*. Minėjau, kad šiais laikais pasaulio demokratinėse šalyse moterys turi balsavimo teisę, bet iš tikrųjų ši teisė buvo įtvirtinta stebėtinai neseniai. Štai keletas datų, kada moterims buvo suteikta balsavimo teisė:

Naujoji Zelandija	1893
Australija	1902
Suomija	1906
Norvegija	1913
JAV	1920
Didžioji Britanija	1928
Prancūzija	1945
Belgija	1946
Šveicarija	1971
Kuveitas	2006

Daugiau nei šimtmetį apimanti datų sklaida atspindi moralės evoliuciją. Keitėsi ir mūsų požiūris į rasę. Jeigu vertintume pagal šių dienų kriterijus, tai beveik kiekvieną XX a. pradžios Didžiosios Britanijos (ir

* Kalbėdamas apie moralinių nuostatų kitimą, šioje knygoje autorius pradėjo vartoti sąvoką *moral Zeitgeist*. Sąvoką *Zeitgeist* pirmasis pavartojo XVIII a. romantizmo atstovas filosofas Johanas Gotfrydas Herderis (Johann Gottfried von Herder), bet labiausiai jį žinoma iš Georgo Hegelio (Georg Hegel) istorijos filosofijos veikalų, kur jai teikiama tokia prasmė per visą tautos ar visos žmonijos istoriją pasireiškiantis vyraujantis kultūrinis klimatas.

Atsižvelgiant į kontekstą, sąvoka *moral Zeitgeist* verčiama dvejopai: „moralės evoliucija“ arba „vyraujančios moralinės nuostatos“ (*vert. past.*).

daugelio kitų šalių) gyventoją tektų pripažinti rasistu. Dauguma baltųjų manė, kad juodaodžiai žmonės (šiai kategorijai jie urmu priskirdavo visus, nors labai skirtingus, afrikiečius ir visai jiems negiminingas Indijos, Melanezijos, Australijos gyventojų grupes) yra prastesni už baltuosius beveik visais atžvilgiais, išskyrus vieną: būdavo malonin-gai pripažįstama - jie turi ritmo jausmą. XX a. trečiojo dešimtmečio paauglių numylėtu herojumi buvo žavingas ir galantiškas Buldogas Dramondas* - toks Džeimso Bondo ekvivalentas. Romane *The Black Gang* yra epizodas, kur Dramondas sako: „žydai, užsieniečiai ir kito-kie nešvarūs žmogeliai“. Kulminaciniame romano *The Female of the Species* epizode Dramondas apsuksiai persirengia, apsimesdamas esąs Pedras - to piktadario juodaodis tarnas. Kritišku momentu, kai ir skai-tytojas, ir piktadarys pagaliau sužino, kad „Pedras“ iš tikrųjų yra pats Dramondas, jis būtų galėjęs sušukti, pavyzdžiui, taip: „Manote, kad aš Pedras. Net neįtariate, kad esu užsimaskavęs jūsų mirtinas priešas Dramondas.“ Tačiau knygoje jo žodžiai kitokie: „Ne kiekviena barzda yra netikra, bet kiekvienas juočkis dvokia. Ši barzda nėra netikra, ba-landėli, o šis juočkis nedvokia. Taigi, manau, kad čia kažkas ne taip.“ Perskaičiau tai šeštajame dešimtmetyje, praėjus trisdešimčiai metų nuo parašymo. Tada dar buvo įmanoma, kad susidomėjęs siužetu berniukas nepastebėtų rasistinių pasakymų. Šiais laikais sunku tai įsivaizduoti.

Tomą Henri Hakslių (Thomas Henry Huxley) jo amžininkai laikė apsišvietusiu ir pažangiu liberalu. Tačiau pažangus jis buvo anais lai-kais, o ne dabartiniais. Žiūrėkite, ką jis rašė 1871 metais:

Nė vienas sveiko proto, faktus žinantis žmogus netiki, kad tipišk-as negras yra toks pat kaip baltasis žmogus. Dar labiau neįtikė-tina, kad jis būtų pranašesnis. Bet jeigu taip yra, vadinasi neverta tikėtis, kad pašalinus mūsų giminaičio, pasižyminčio išpūdin-gais žandikauliais, gyvenimo negalias ir davus jam lygius šansus, be jokių privilegijų ir be jokių apribojimų, jis gebėtų sėkmingai konkuruoti su didesnėmis smegenimis ir mažesniais žandikau-

* Hermano Sirilo Maknilo (Hermán Cyril McNeile), kuris pasirašydavo slapyvardžiu „Sap-per“, detektyvinių romanų serijos veikėjas (*vert. past.*).

liais apdovanotu varžovu. Konkuruoti juk reikėtų mintimis, o ne kąsniais. Aukščiausios civilizacijos viršūnės mūsų tamsiaodžiams pusbroliams yra tikrai nepasiekiamos.¹⁰⁴

Gerai istorikai, kaip žinoma, praeitų laikų veikėjų pasisakymų nevertina pagal savo laikmečio standartus. Abraomas Linkolnas, kaip ir Hakselis, buvo pažangus to meto mąstytojas, tačiau mūsų laikais jo požiūris rasės klausimais atrodo taip pat rasistinis. Štai ką jis pareiškė 1858 m. diskutuodamas su Stivenu A. Daglasu (Stephen A. Douglas):

Noriu pabrėžti, kad aš nei dabar, nei kada nors anksčiau nepasisakiau už juodosios ir baltosios rasių socialinę ir politinę lygybę; nei dabar nei kada nors anksčiau aš nepasisakiau už negrų įtraukimą į rinkėjų ar prisiekusiųjų sąrašus, nei už jų teisę užimti valstybinius postus ar tuoktis su baltaisiais; dar pridursiu, kad, juodoji ir baltoji rasės skiriasi fizinėmis savybėmis, dėl kurių, mano nuomone, abi rasės niekada negalės gyventi vienodomis socialinėmis ir politinėmis sąlygomis. Kadangi taip yra, abiem rasėms gyvenant šalia, neišvengiamai atsiranda aukštesnė ir žemesnė padėtis. Aš, kaip ir kiekvienas kitas, pasisakau už tai, kad baltoji rasė užimtų aukštesnę padėtį.¹⁰⁵

Jeigu Hakselis ir Linkolnas būtų gimę ir išsimokslinę mūsų laikais, tokios devynioliktojo amžiaus pažiūros jiems būtų nepriimtinos taip pat kaip ir mums. Pacitavau jų žodžius tik norėdamas parodyti, kaip laikui bėgant keičiasi vyraujančios moralinės nuostatos. Jeigu net Hakselis, vienas to meto didžiausių liberaliųjų mąstytojų, net Linkolnas, kuris suteikė vergams laisvę, galėjo taip kalbėti, tai ką galvojo *paprastas* jų amžininkas? Grįžkime dar į aštuonioliktąjį amžių ir prisiminkime gerai žinomą faktą: Vašingtonas, Džefersonas ir kiti Apšvietos epochos veikėjai turėjo vergų. Štai kaip kinta vyraujančios moralinės nuostatos, o mes pokyčius suvokiame kaip savaime suprantamus, bet reikia prisiminti, kad moralės evoliucija yra sudėtingas procesas, vykstantis pagal savo dėsnius.

Esama daug kitų pavyzdžių. Kai baltieji jūreiviai pirmą kartą išsilaipino į Mauricijaus salą ir pamatė patiklius drontus, jiems atėjo į galvą tik viena mintis: užmušti juos visus lazdomis. Jie net nenorėjo jų valgyti (pasakota, kad jų mėsa neskani). Matyt, tie žmonės taip linkminosi: užmušdavo daužydami per galvą bejėgius, ramius, neskraidančius paukščius. Šiais laikais sunku įsivaizduoti tokį elgesį: kaip tragedija suvokiamas kokio nors gyvūno išnykimas ir dėl natūralių priežasčių, ką ir kalbėti apie tokį atvejį, kai žmonės naikina tyčia.

Kaip tik tokia tragedija - pagal dabartinio kultūrinio klimato standartus - buvo Tasmanijos vilko *Thylacinus* išnykimas. Dabar jų gailimasi, o kas prisimena, kad net iki 1909 m. už kiekvieną šio vilko galvą buvo mokamos premijos. Viktorijos laikų romanuose apie Afriką „dramblis“, „liūtas“ ir „antilopė“ (paprastai įvardijama vienaskaita) yra tik medžioklės objektas (*game*). O ką daryti su medžioklės objektu? Tik nušauti. Ne maistui. Ne dėl to, kad reikia gintis. Dėl „sporto“. Bet net ir šioje srityje vyraujančios moralinės nuostatos keičiasi. Nors esama tokių turtingų, užpakalius nusėdėjusių „sportininkų“, kurie šaudo laukinius Afrikos gyvūnus saugiai pasislėpę visuregiuose, kad namo parsivežtų galvų iškamšas. Bet už tai jie turi mokėti svariais čekiais su daug nulių ir susilaukia dar svaresnės paniekos. Laukinės gamtos ir aplinkos apsauga tapo vertybe, turinčia tokį pat moralinės normos statusą kaip kadaise buvo reikalavimas švęsti šabo dieną bei draudimas garbinti drožinius ir paveikslus.

Sklinda legendos apie „pašėlusio septintojo dešimtmečio“ (*swinging sixties*) pradėtą liberaliosios elgsenos erą. Tačiau to paties dešimtmečio pradžioje kaltintojas, kalbėdamas teisme dėl romano *Lady Chatterleys Lover**, klausė prisiekusiųjų: „Ar norėtumėte, kad šią knygą perskaitytų jūsų jauni sūnūs, jaunos dukterys - nes mergaitės, kaip ir berniukai, gali skaityti [ar galite patikėti, kad jis taip ir pasakė]? Ar tokią knygą laikytumėte savo namuose? Ar norėtumėte, kad tokią knygą perskaitytų jūsų žmona ar tarnai?“ Prisiminus pastarąjį retorinį klausimą pasidaro akivaizdu, kaip vyraujančios moralinės nuostatos šiais laikais sparčiai keičiasi.

* David Herbert Lawrence, *Ledi Čaterli meilužis*, Vilnius, Tyto alba, 1995 (vert. past.).

Amerikiečių invazija į Iraką plačiai smerkiama dėl didelio civilinių aukų skaičiaus, nors aukų nepalyginamai mažiau nei per Antrąjį pasaulinį karą. Tokia reakcija atspindi nuolat kintantį standartą, kas yra morališkai priimtina. Donald Ramsfeldo (Donald Rumsfeld) pareiškimai šiandien atrodo žiaurūs ir ciniški, bet jeigu ką nors panašaus jis būtų pasakęs Antrojo pasaulinio karo metais, būtų pasmerktas kaip ištižęs liberalas. Per pokarinius dešimtmečius kažkas pasikeitė. Pokyčiai įvyko kiekviename iš mūsų, bet jie niekaip nėra susiję su religija. Negana to, jie vyko ne dėl religijos, bet nepaisant jos poveikio.

Apskritai pokyčiai vyksta tam tikra nuoseklia kryptimi - daugelis iš mūsų ją vertina kaip pažangą. Net Adolfas Hitleris, visuotinai pripažintas kaip neriboto blogio įsikūnijimas, nelabai išsiskirtų Kaligulos ar Čingischano laikais. Be abejo, Hitleris pražudė daug daugiau žmonių nei Čingischanas, bet jis naudojo XX a. technines priemones. Ar apie tą patį Hitlerį galima pasakyti tai, kas pasakojama apie Čingischaną, kad jis didžiausią *malonumą* patirdavo matydamas kaip „ašaras lieja jo aukų artimieji ir draugai“? Mes vertiname Hitlerio blogį pagal šios dienos standartus, o moralė, kaip ir technologijos, nuo Kaligulos laikų pasiekė aukštesnį lygį. Šiandieniniai mūsų standartai daug humaniškesni, todėl mums Hitleris atrodo įsikūnijęs blogis.

Daug kartų per savo gyvenimą girdėjau, kaip žmonės visai nesusimąstydami įžeidinėja kitus pravardėmis, kurios turi niekinamą reikšmę, atspindinčią tautinius stereotipus (varliaėdis, žydpalaikis, juočkis ir pan.). Nepasakysi, kad tokius žodžius nustota vartoti, bet kultūringoje aplinkoje jų vartojimas griežtai smerkiamas. Jeigu angliškame tekste pamatysime žodį „negro“, kuris pavartotas ne niekinama reikšme, suprasime, kuriam laikotarpiui priklauso šis prozos kūrinys. Pagal tautinius stereotipus kartais galima nustatyti, kada buvo parašytas tekstas. Savo laiku garbus Kembridžo teologas Alanas Koutsas Buketas (Alan Coates Bouquet) savo veikalo *Comparative Religion* skyrių apie islamą galėjo pradėti šiais žodžiais: „Semitas nėra natūralus monoteistas, kaip manyta devynioliktojo amžiaus viduryje. Jis yra animistas.“ Savaime lyg ir nėra bjaurus dalykas tai, kad liguistai akcentuojama rasė (o ne kultūra) ir simptomiškai vartojama vienaskaita (Semitas... Jis yra

animistas), taip visą žmonių bendriją redukuojant į vieną „tipą“. Bet tai yra moralės evoliucijos rodiklis. Šiandien nė vienas Kembridžo universiteto teologijos (ar kito dalyko) profesorius tokių žodžių nevartoja. Pagal subtilius besikeičiančių *mores* ženklus galime atpažinti *tempora*: Buketas savo veikalą parašė ne vėliau kaip iki XX a. vidurio. Ir tikrai - jis buvo parašytas 1941 metais.

Grįžkime dar keturis dešimtmečius į praeitį ir pamatysime dar ryškesnius standartų pokyčius. Savo ankstesnėje knygoje citavau fragmentus iš Herberto Džordžo Velso (Herbert George Wells) utopinės vizijos apie *Naująją respubliką* ir dabar norėčiau dar kartą juos priminti, nes jie stubinamai tiksliai iliustruoja mano mintį:

Ir kaip Naujoji Respublika tvarkysis su žemesnėmis rasėmis? Ką darys su juoduojų? <...> geltonuoju? <...> žydu? <...> su visu skruzdelynu iš juodų, rudų, murzinai baltų ir geltonų žmonių, kurie tapo nereikalingi suderintame ir efektyviame pasaulyje? Ką gi, gyvenimas yra gyvenimas, o ne labdaros įstaiga. M?n atrodo, kad jie turės išnykti <...> Ir Naujosios Respublikos žmonių etikos sistema, ta etika, kuri valdys pasaulinę valstybę, bus suformuota taip, kad skatintų dauginimąsi to, kas žmonijoje yra geriausia, efektyviausia ir gražiausia - gražių ir stiprių kūnų, aiškių ir galingų protų. <...> Iki šiol, formuodama pasaulį, gamta taikė tik vieną metodą, kuris neleido, kad silpnumas daugintų silpnumą <...> mirtį <...> Naujosios Respublikos piliečiai <...> turės idealą, vardan kurio bus verta žudyti.

Tai buvo parašyta 1902 metais. Tais laikais Velsas buvo laikomas pažangiu veikėju. Nors 1902 metais tokiems samprotavimams daug kas nepritarė, bet jie buvo visai priimtina pokalbių tema per kviestinius pietus. Tačiau šių dienų skaitytoją nuo jų tiesiog šiurpas nukrečia. Galiausiai mes suvokiame, kad Hitleris, kad ir koks siaubingas, vis dėlto nebuvo taip nutolęs nuo to meto vyraujančių moralinių nuostatų, kaip mums atrodo žiūrint per šių dienų etikos prizmę. Kaip greitai vyksta moralės evoliucija - ir kaip plačiai ir darniai tie pokyčiai vyksta išsilavinusių žmonių pasaulyje.

Kas sukelia tuos suderintus ir nuolatinius visuomeninės sąmonės pokyčius? Neprivalau į šį klausimą atsakyti. Mano tikslams šioje knygoje pakaktų tvirtai žinoti, kad ne religija. Bet norėdamas truputį nušviesti teorinį aspektą, pradėsiu nuo šių klausimų: reikia išsiaiškinti, pirma, kodėl vyraujančių moralinių nuostatų pokyčiai vienu laiku, sinchroniškai apima daugybę žmonių ir, antra, kodėl moralės evoliucija vyksta iš esmės viena kryptimi?

Pirmas klausimas: kaip daugybės žmonių sąmonėje vyksta toks sinchroniškas pokytis? Jis plinta iš vieno žmogaus į kitą kalbantis baruose ir prie pietų stalo, skaitant knygas ir knygų recenzijas, vartant laikraščius, žiūrint televiziją, o dabar ir naršant internete. Ženklaai apie moralinio klimato pokyčius pasirodo redakcijos skiltyse, radijo pokalbiuose, politinėse kalbose, humoristų tauškaluose, muilo operų scenarijuose, parlamentų priimamuose įstatymuose ir juos interpretuojančių teisėjų sprendimuose. Galima būtų visą tą procesą analizuoti pagal tam tikrų memų dažnį memofonde, bet čia šios temos nerutuliosiu.

Kai kurie iš mūsų atsilieka nuo vyraujančių moralinių nuostatų kitimo bangos, kai kurie sugeba ją truputį aplenkti. Bet dauguma mūsų drauge įžengėme į XXI amžių ir esame labai nutolę nuo žmonių, gyvenusių viduramžiais, Abraomo amžininkų ir net nuo netolimų protėvių, kurie gyveno XX a. trečiąjį dešimtmetį. Visa banga nesulaikomai juda pirmyn, o tie, kurie praeito šimtmečio pradžioje buvo jos priekyje (T. H. Hakselis buvo vienas iš labiausiai išsiveržusių į priekį), liko gerokai pralenkti net šio amžiaus atsilikėlių. Žinoma, pažangos upė nėra tolygus srautas, jos vaga vingiuota ir permaininga. Kartais kuriam laikui ji net pasuka atgal, kaip atsitiko pačioje XXI a. pradžioje Jungtinėse Valstijose, kai valdžią perėmė nauja administracija. Bet žiūrint į ilgesnę laiko skalę, matyti aiški pažangos kryptis ir galima neabejoti, kad ji nesustos.

Kokios jėgos nulemia pastovią pokyčių kryptį? Reikia pripažinti, kad varomąją jėgą būna atskiros asmenybės, kurios, pralenkusios savo laiką, naujomis idėjomis mus ragina ir įtikina eiti su jais. Rasinės lygybės idealai Amerikoje paplito dėl tokio masto politinių lyderių kaip Martinas Liuteris Kingas (Martin Luther King), kultūros, sporto ir

kitų sričių viešųjų asmenų ir tokių elgesio modelių kaip Polas Robsonas (Paul Robeson), Sidnis Puatjė (Sidney Poitier), Džesis Ovensas (Jesse Owens) ir Džekis Robinsonas (Jackie Robinson). Vergų išlaisvinimo ir moterų emancipacijos sėkmę didžia dalimi lėmė charizmatiniai lyderiai. Kai kurie iš tokių lyderių buvo tikintieji, kiti - ne. Kai kurie tikintieji darė gerus darbus, nes buvo tikintieji. Kitais atvejais religingumas neturėjo reikšmės. Nors Martinas Liuteris Kingas buvo krikščionis, taikaus pilietinio nepaklusnumo filosofiją jis tiesiogiai perėmė iš Gandžio, kuris nebuvo krikščionis.

Tuo pat metu kyla švietimo lygis, vis daugiau žmonių aiškiau supranta, kad kiekvieną žmogų su kitų rasių ir kitos lyties žmonėmis sieja tas pats žmogiškumas - šios idėjos yra priešingos tam, ką skelbė Biblija; jas mums pateikė biologijos mokslas, ypač evoliucijos teorija. Vienas iš motyvų, skatinusių blogai elgtis su juodaodžiais ir moterimis, žydais ir čigonais (ypač nacistinėje Vokietijoje), buvo įsitikinimas, kad tai prastesnės rūšies žmonės. Filosofas Piteris Singeris (Peter Singer) knygoje *Animal Liberation* iškalbingai įtikinėja, kad mes turėtume atsisakyti žmogaus kaip išskirtinės rūšies idėjos ir humaniškai elgtis su visomis rūšimis, kurios turi smegenų gebėjimą tai suprasti. Gal tai ženklas, kuria kryptimi keisis vyraujančios moralinės nuostatos ateinančiais šimtmečiais. Tada būtų logiškai tęsiamos permainos, kurias pradėjo vergovės panaikinimas ir moterų emancipacija.

Nesiimsiu išsamiau aiškinti, kodėl vyraujančios moralinės nuostatos kinta vienu laiku, greitai ir suderintai, nes tam reikėtų gilesnių psichologijos ir sociologijos žinių. Tačiau šios knygos tikslams turiu pakankamai empirinių duomenų pagrindai išvadai, kad moralinės nuostatos *iš tikrųjų* kinta ir kad permainos vyksta ne dėl religijos ir, juolab, ne dėl Šventojo Rašto poveikio. Veikiausiai permainas sukelia ne viena jėga (kaip kokia gravitacijos jėga), bet sudėtinga įvairių veiksnių sąveika (panašiai kaip vadinamasis Mūro dėsnis, teigiantis, kad procesorių greitis didėja eksponentiškai). Kad ir kokios būtų priežastys, pats faktas, kad vyksta pažangūs moralės pokyčiai, daugiau nei įtikinamai parodo, kad nėra jokio pagrindo teigti, jog be Dievo mes nesugebėtume būti geri ar nuspręsti, kas yra gerai.

JUK STALINAS IR HITLERIS BUVO ATEISTAI?

Nors vyraujančios moralinės nuostatos kinta, o pokyčiai apskritai yra pažangūs, bet, kaip minėjau, permainų srautas nebūna tolygus - kartais jis staigiai pasuka atgal. Didžiuliai ir siaubingi atgaliniai virsmai vyko valdant XX a. diktatoriams. Kalbant apie tai svarbu atskirti tokių žmonių kaip Hitleris ir Stalinas blogus ketinimus nuo milžiniškos valdžios, kurią jie turėjo tiems ketinimams įgyvendinti. Anksčiau jau pabrėžiau, kad Hitlerio idėjos ir ketinimai patys savaime nebuvo kraugeriškesni nei Kaligulos ar kai kurių osmanų sultonų, kurių šiurpų žiaurumą aprašė Noelis Barberis (Noel Barber) knygoje *Lords of the Golden Horn*. Hitleris naudojo dvidešimtojo amžiaus ginklus, naudojami dvidešimtojo amžiaus komunikacijos priemonėmis. Žinoma, dėl to, kad Hitleris ir Stalinas buvo ypatingai blogi žmonės, jokių abejonių nekyla.

„Hitleris ir Stalinas buvo ateistai. Ir ką apie tai galite pasakyti?“ Tokių klausimų gaunu beveik po kiekvienos viešos paskaitos ir kiekvienos radijo laidos religijos tema. Paprastai klausama kandžiai ir su panieka, nes klausėjas turi omenyje du dalykus: 1) Stalinas ir Hitleris buvo ateistai ir 2) jie įvykdė siaubingus nusikaltimus *dėl to*, kad buvo ateistai. Pirmoji prielaida yra teisinga Stalino atžvilgiu, bet klaidinga Hitlerio atžvilgiu. Taigi pirmoji prielaida netenka reikšmės, nes antroji yra neteisinga. Pastaroji yra nelogiška, nes išvedama iš pirmosios. Tarkim, mes pripažįstame, kad abu - Hitleris ir Stalinas buvo ateistai, bet jie buvo panašūs ir tuo, kad buvo su ūsais, kaip ir Sadamas Huseinas. Ką tai įrodo? Svarbiausias klausimas yra ne tai, ar tas blogas (arba geras) individas yra tikintysis, ar ateistas. Neketiname skaičiuoti blogųjų abiejose pusėse ir lyginti sąrašus. Tai, kad ant nacistų diržų buvo užrašyta „*Gott mit uns*“ nieko neįrodo, bent jau be gilesnės analizės. Svarbu ne tai, ar Hitleris ir Stalinas buvo ateistai, bet ar ateizmas sistemingai *skatina* žmones daryti blogus darbus. Nėra nė menkiausio įrodymo, kad ateizmas darytų tokią poveikį.

Atrodo, kad Stalinas tikrai buvo ateistas. Jis mokėsi stačiatikių seminarijoje, bet dvasininku netapo, apie ką svajoto jo motina ir visą gyvenimą liko juo nusivylusi. Jos apmaudas, Alano Buloko (Alan Bullock) teigimu, Staliną labai juokino.¹⁰⁶ Gal dėl savo patirties seminarijoje, suaugęs Stalinas visada labai kandžiai kalbėdavo apie Rusijos ortodoksų bažnyčią ir apie krikščionybę bei religiją apskritai. Tačiau nėra jokių įrodymų, kad būtent ateizmas nulėmė jo žiaurumą. Teigti, kad jį lėmė religinis auklėjimas jaunystėje, taip pat nėra pagrindo; gal tik galima spėti, kad iš ten jis perėmė absoliutaus tikėjimo ir stiprios valdžios idėjas bei principą, kad tikslas pateisina priemones.

Legenda, kad Hitleris buvo ateistas, platinoma taip atkakliai, kad dabar daugybė žmonių įsivaizduoja, jog tai istorinis faktas, o religijos apologetai ją dažnai ir karingai naudoja kaip argumentą. Tačiau šis klausimas yra kur kas sudėtingesnis. Hitleris gimė katalikų šeimoje, būdamas vaikas lankė katalikų mokyklą ir ėjo į bažnyčią. Savaimė šio aplinkybė visai nesvarbi: vėliau jis galėjo religijos atsisakyti, kaip tai padarė Stalinas, kuris, pašalintas iš Tbilisio dvasinės seminarijos, nustojo praktikuoti rusų stačiatikybę. Bet Hitleris niekada viešai nenutraukė ryšių su katalikybe; esama liudijimų, kad iki gyvenimo pabaigos jis buvo religingas. Gal jis nebuvo katalikas, bet, matyt, tikėjo kažkokia dieviška apvaizda. Pavyzdžiui, savo knygoje *Mein Kampf* jis pasakoja, kad išgirdęs apie Pirmojo pasaulinio karo paskelbimą: „Aš atsiklaupiau ir iš visos širdies dėkojau Dangui už suteiktą malonę gyventi tokiu metu.“¹⁰⁷ Tai buvo 1914 metais, kai jis buvo tik dvidešimt penkerių. Gal vėliau pasikeitė?

1920 metais, kai Hitleris buvo trisdešimt vienerių, jo artimas bendrininkas Rudolfas Hesas (Rudolf Hess), vėliau tapęs fiurerio pavaduotoju, laiške Bavarijos Ministrui pirmininkui rašė: „Aš asmeniškai labai gerai ir artimai pažįstu poną Hitlerį. Tai nepaprastai kilnus žmogus, kupinas beribio gerumo, religinių jausmų, yra geras katalikas.“¹⁰⁸ Be abejo, kas nors gali prieštarauti, sakydamas, kad jei Hesas taip smarkiai apsiriko dėl „kilnumo“ ir „beribio gerumo“, tai jo teiginys „geras katalikas“ yra tokios pat vertės! Kažin ar kalbant apie Hitlerį galima vartoti epitetą „geras“. Beje, tai man primena vieną itin komiškaai įžūlų argumentą, kuriuo mėginta įrodyti, kad Hitleris turėjo būti ateistas.

Parafrazuojant įvairius šaltinius, būtų maždaug taip: Hitleris buvo blogas žmogus; krikščionybė moko gerumo; taigi Hitleris negalėjo būti krikščionis! Tai gal Geringo (Goering) pasakymą apie Hitlerį, kad „tik katalikas gali suvienyti Vokietiją“, reikia suprasti, jog jis turėjo omenyje tik katalikišką auklėjimą, o ne tikintį kataliką?

1933 m. sakydamas kalbą Berlyne, Hitleris pasakė: „Mes buvome įsitikinę, kad šis tikėjimas žmonėms yra būtinas ir reikalingas. Todėl mes pradėjome kovą su ateistiniu judėjimu, ir ne tik teorinėmis diskusijomis: mes jį išrovėme su šaknimis.“¹⁰⁹ Gal tai reiškia, kad Hitleris, kaip ir daugelis kitų žmonių, „tikėjo tikėjimu“. Bet ir 1941 m. jis pasakė savo adjutantui generolui Gerhartui Engeliui (Gerhard Engei): „Aš visada liksiu kataliku.“

Net jeigu Hitleris nebuvo nuoširdžiai tikintis katalikas, būtų keista, jeigu jam nebūtų padariusi poveikio sena krikščionių tradicija kaltinti žydus už Kristaus nužudymą. 1923 m. Miunchene Hitleris kalbėjo taip: „Pirmiausia turime išgelbėti [Vokietiją] nuo žydų, kurie griaua mūsų šalį <...> Mes norime apsaugoti Vokietiją nuo kančių, kurias patyrė Tas, kuris mirė ant Kryžiaus.“¹¹⁰ Biografinės knygos *Adolf Hitler: The Definitive Biography* autorius Džonas Tolandas (John Toland) taip aprašo Hitlerio religinius motyvus, priimant „galutinį sprendimą“:

Nors ir neapkęsdamas Romos katalikų bažnyčios hierarchijos, jis liko jos ištikimas narys, gerai įsisavinęs mokymą, kad žydai yra dievo žudikai. Todėl juos galima sunaikinti be jokių sąžinės priekaištų, nes jis tik veikia kaip kersijanti dievo ranka - reikia tik visa tai atlikti nuasmenintai, be žiaurumo.

Neapykanta žydams - tai ne tik krikščionių tradicija. Martinus Liuteris buvo aršus antisemitas. Vormso susirinkime jis pasakė, kad „iš Vokietijos reikia išvyti visus žydus“. Be to, jis net parašė visą knygą „Apie žydus ir jų melą“ (*On the Jews and their Lies*), kuri galėjo turėti įtakos Hitleriui. Liuteris žydus vadino „gyvačių išperomis“. Tuos pačius žodžius Hitleris pavartojo 1922 metais pasakyoje kalboje, kurioje keletą kartų pakartojo, kad yra krikščionis:

Mano krikščioniški jausmai man nurodo, kad mano Viešpats ir Išgelbėtojas yra kovotojas. Jie rodo žmogų, kuris kadaise, vienišas ir apsuptas tik būrelio sekėjų, išvelgė tikrąją žydų esmę ir šaukė žmones į kovą prieš juos ir kuris - Dievo tiesa! - buvo didis ne kaip kankinys, bet kaip kovotojas. Kaip krikščionis ir kaip žmogus su beribe meile aš skaitau fragmentą, kuris sako mums, kaip Viešpats pagaliau pakilo visa didybe ir paėmęs rimbą išvarė iš Šventyklos gyvačių ir žalčių išperas. Kokia didinga buvo Jo kova prieš žydų nuodus. Šiandien, po dviejų tūkstančių metų, giliai sujaudintas dar geriau nei kada nors anksčiau suprantu, kad būtent dėl to Jis praliejo savo kraują ant Kryžiaus. Kaip krikščionis negaliu leistis apgaulinėjamas. Kaip krikščionis privalau kovoti už tiesą ir teisingumą <...> Ir jeigu dar reikia ko nors, kas įrodytų, kad mūsų veiksmai teisingi, pažvelkite, kaip aplinkui didėja kančios. Nes kaip krikščionis aš turiu atlikti pareigą savo tautai.¹¹¹

Nežinia, ar pasakymą „gyvačių išperos“ Hitleris paėmė iš Liuterio ar tiesiog iš Evangelijos pagal Matą (3: 7), kaip ir pats Liuteris. Prie žydų persekiojimo kaip Dievo valios temos Hitleris vėl grįžo rašydamas *Mein Kampf*. „Todėl šiandieną aš tikiu, kad veikiu pagal Visagalio Kūrėjo valią: *gindamasis nuo žydų, aš kovoju už Viešpaties reikalą*“ Parašyta 1925-aisiais. Tą patį jis pakartojo 1938 m. Reichstage. Vėliau panašiai kalbėjo dar ne kartą.

Panašias citatas reikia sugretinti su knygoje *Hitlers Table Talk* pateiktais jo sekretoriaus užrašytais pasisakymais, kuriuose jis tulžingai išsakydavo antikrikščioniškas mintis. Šios ištraukos paimtos iš 1941 m. užrašyto teksto:

Skaudžiausią smūgį žmonija patyrė, kai atsirado krikščionybė. Bolševizmas yra neteisėtas krikščionybės vaikas. Ir vieną, ir kitą sugalvojo žydai. Krikščionybė pasauliui įsiūlė tyčinį melą apie religiją...

Senovės pasaulis buvo tyras, šviesus ir ramus, nes jame nebuvo dviejų didžiausių blogybių: sifilio ir krikščionybės.

Visa tai žinodami, mes neturime priežasčių norėti, kad italai ir ispanai atprastų nuo krikščionybės narkotiko. Būkime vienintelė tauta, turinti imunitetą nuo šios ligos.

Knygoje *Hitlers Table Talk* yra daug panašių pasisakymų, kur jis dažnai krikščionybę prilygina bolševizmui, kartais brėžia analogiją tarp Karlo Markso ir šv. Pauliaus, visada primindamas, kad jie žydai (keisčiausia, kad Hitleris visada tvirtino, jog pats Jėzus nebuvo žydas). Žinoma, galima manyti, kad 1941 m. Hitleris buvo nutolęs nuo krikščionybės ar ja nusivylęs. Gal prieštaravimai tik liudija, kad jis buvo oportunistinis melagis, kurio žodžiais nė vienu atveju negalima tikėti?

Negalima atmesti ir to, kad Hitlerio pareiškimai ir jo bendrininkų liudijimai nieko neįrodo, nes galbūt iš tikrųjų jis nebuvo religingas ir tik ciniškai išnaudojo publikos religingumą. Gal jis būtų pritaręs Napoleonui, kuris pasakė: „Religija yra puiki priemonė prastuomenei nuraminti.“ Arba Senekai Jaunesniajam: „Prastuomenė mano, kad religija yra tiesa, išminčiai - kad melas, o valdovai - kad ji naudinga.“ Niekas nesiginčija, kad Hitleris galėjo būti toks veidmainis. Jeigu iš tiesų dėl šio motyvo Hitleris apsimetė religingu, reikia nepamiršti, kad ne jis vienas atsakingas už įvykdytus siaubingus nusikaltimus. Žudė kareiviai ir jų karininkai - dauguma jų tikriausiai buvo krikščionys. Krikščionybės paplitimas Vokietijoje kaip tik pagrindžia mūsų aptariamą hipotezę, kad Hitleris galėjo veidmainiauti, kalbėdamas apie religiją! Gal Hitleris jautė, kad jam reikia apsimesti krikščionybės šalininku, nes kitaip jo režimo neremtų Bažnyčia. Ši parama pasireiškė įvairiai, įskaitant ir tai, kad popiežius Pijus XII atkakliai atsisakinėjo viešai pasmerkti nacizmą - ši tema šiuolaikinei Bažnyčiai sudaro daug keblumų. Arba Hitlerio pasisakymai apie ištikimybę krikščionybei buvo nuoširdūs, arba jis apsimetinėjo krikščionimi, siekdamas - sėkmingai - bendradarbiavimo tarp Vokietijos krikščionių ir Katalikų bažnyčios. Vienaip ar kitaip, kažin, ar Hitlerio režimo piktadarystės galėjo kilti iš ateizmo.

Net ir koneveikdamas krikščionybę, Hitleris niekada nepamiršdavo Apvaizdos leksikos: jis tikėjo, kad mistinė esybė išrinko jį atlikti dievišką misiją – vadovauti Vokietijai. Ją kartais pavadindavo Apvaizda, kartais – Dievu. Kai po anšliuso 1938 metais jis pergalingai grįžo į Vieną, egzaltuotoje kalboje Dievą paminėjo kaip atliekantį providencinį vaidmenį jo likime: „Tikiu, kad tai buvo Dievo valia pasiųsti berniuką iš čia į Reichą, kad jis išaugtų iki tautos lyderio ir galėtų tėvynę gražinti į Reichą.“¹¹²

Laimingai išvengęs 1939 m. lapkritį įvykdyto pasikėsimo nužudyti, Hitleris aiškino, kad įsikišo Apvaizda, privertusi jį pakeisti darbotvarkę: „Dabar esu visiškai patenkintas. Tai, kad aš išėjau iš „Bürgerbraukeller“ anksčiau nei paprastai, rodo, kad Apvaizda nori, jog aš pasiekčiau savo tikslą.“¹¹³ Po šio nepavykusio pasikėsimo Miuncheno arkivyskupas kardinolas Michaelis Faulhaberis (Michael Faulhaber) įsakė savo katedroje laikyti padėkos mišias. Sugiedota *Te Deum* ir melstasi „visos vyskupijos vardu dėkojant Dieviškajai Apvaizdai už stebuklingą Fiurerio išgelbėjimą.“ Kai kurie Hitlerio šalininkai, kuriuos rėmė Gebelsas, planavo nacizmo pagrindu sukurti atskirą religiją. Toliau pateikiamas suvienytųjų profesinių sąjungų vadovo sveikinimas labai primena maldą, jo kadencijos atkartoja krikščionių maldą „Tėve mūsų“ ir „Tikėjimo išpažinimą“:

Adolfai Hitleri! Esi vienintelis mūsų lyderis! Mes norime šią valandą vėl pakartoti priesaiką: šioje žemėje mes tikime tik Adolfu Hitleriu. Mes tikime, kad nacionalsocializmas yra vienintelis tikėjimas, kuris išgelbės mūsų tautą. Mes tikime, kad danguje yra Viešpats Dievas, kuris mus sukūrė, kuris mus veda, mus nukreipia ir laimina mus akivaizdžiai. Ir tikime, kad Viešpats Dievas atsiuntė mums Adolfą Hitlerį, kad Vokietija taptų kertiniu amžinybės akmeniu.¹¹⁴

Džonatanas Gloveris (Jonathan Glover) savo puikioje ir sukrečiančioje knygoje *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century* rašo:

Stalinui daugelis jautė tiesiog religinius jausmus. Štai vieno lietuvių rašytojo žodžiai: „Priėjau prie Stalino portreto, nuėmiau nuo sienos, pastačiau ant stalo ir, rankomis parėmęs galvą, žiūrėjau ir mąščiau. Ką turiu daryti? Vado veidas buvo giedras kaip visada, drauge kupinas didingumo. Jo akys žvelgė kiaurai žmogų. Tas žvilgsnis kirtu mano nedidelį kambarį ir aprėpė visą pasaulį <...> Tuo momentu kiekviena kūno ląstelių, kiekvienu nervu ir kiekvienu kraujo lašu jaučiau, kad visoje Visatoje nėra nieko brangesnio už šį numylėtą veidą."

Gloverio knygoje Stalino įvykdytų siaubingų nusikaltimų ir žiaurių aprašymai perpinti tokiais kvazireliginio šlovinimo tekstais.

Stalinas buvo ateistas, Hitleris - tikriausiai ne; bet jeigu jis ir būtų buvęs, diskusijos apie Staliną ir Hitlerį išvada labai paprasta. Esama ateistų, kurie daro blogus darbus, bet jie to nedaro ateizmo vardan. Stalinas ir Hitleris padarė siaubingus nusikaltimus: vienas - remdamasis dogmatiška marksizmo doktrina, kitas - iškrėpeliška ir nemoksliška eugenikos teorija, papildyta vagneriškais kliesdais. Tačiau religiniai karai vyksta dėl religijos, vardan Dievo: žmonijos istorijoje jų būta pasibaisėtina daug. Neprisimenu nė vieno karo, kilusio dėl ateizmo. Argi ateizmui reikalingas karas? Karai kyla iš godumo, siekiant ekonominės naudos, politinių ambicijų, etninių ir rasinių prietarų, norint atkeršyti už skriaudas, iš patriotiško tikėjimo ypatinga tautos paskirtimi. Bet dažniausiai karai kyla dėl to, kad žmonės nepalaužiamai tiki išskirtiniu savo religijos teisingumu, kurį patvirtina jų šventoji knyga, kategoriškai pasmerkianti mirčiai visus eretikus ir kitų religijų sekėjus, konkrečiai pažadanti, kad visi Dievo kariai pateks tiesiai į kankinių dangų. Semas Harisas (Sam Harris) knygoje *The End of Faith* sako, kaip jam būdinga, taikliai ir tiesiai:

Religinis tikėjimas yra pavojingas, nes leidžia šiaip normaliems žmonėms skinti beprotybės vaisius ir laikyti juos *šventais*. Kadangi kiekviena nauja karta mokoma, kad religinių teiginių nereikia logiškai įrodyti taip, kaip visų kitų, mūsų civilizacija

nuolat kenčia nuo begalės nesąmonių. Net ir šiais laikais žmonės žudo vieni kitus dėl senovės literatūros kūrinių. Sunku patikėti, kad toks tragiškas absurdas yra įmanomas.

Dabar pažvelkime į kitą pusę: ar kam nors ateitų į galvą kariauti dėl to, kad *netiki* į jokią dievą?

KUO RELIGIJA BLOGA? KODĖL JĄ PUOLATE?

Religija įtikino žmones, kad ten, danguje, gyvena nematomas žmogus, kuris nuolat, kiekvieną dieną, kiekvieną minutę stebi kiekvieną tavo veiksmą. Nematomas žmogus turi specialų sąrašą, kur įrašyta dešimt veiksmų, kurių tau nevalia daryti. Jeigu tu padarysi kurį nors iš tų veiksmų, tau jis yra parengęs specialią vietą, kur daug ugnies ir dūmų, deginimo, kankinimo ir skausmo -jis ten tave nusiųs gyvą ir tu kentėsi, ir degsi, ir kępsi, ir klyksi, ir verksi per amžių amžius iki laikų pabaigos... Bet jis tave myli!

GEORGE CARLIN

Konfrontacijos ir ginčų esu linkęs vengti. Nemanau, kad priešpriešos sąlygos yra tinkamos tiesos paieškai, todėl dažniausiai atsisakau dalyvauti formaliuose disputuose. Bet kartą mane pakvietė į Edinburgą dalyvauti dispute su tuometiniu Jorko arkivyskupu. Pasijutau pagerbtas ir sutikau. Praėjus šiek tiek laiko po disputo, knygoje *Doing Away with God?* religingas fizikas Raselas Stanardas (Russell Stannard) pateikė laišką, kurį jis parašė laikraščiu *Observer*:

Sere, jūsų mokslo apžvalgininkas publikavo straipsnį (ir dar Velykų sekmadienį!) pašaipia antrašte „Prakišęs jo Didenybei Mokslui, Dievas užėmė tik antrą vietą" apie tai, kaip vykstant disputui apie mokslą ir religiją, Ričardas Dokinsas „sudavė skaudžius intelektualinius smūgius" Jorko arkivyskupui. Ten mums pasakojama apie „patenkintas ateistų šypsenėles" ir rezultatą „liūtai – 10; krikščionys - 0".

Toliau Stanardas priekaištauja laikraščiu *Observer* už tai, kad jis nieko neparašė apie kitą diskusiją, surengtą Karališkojoje mokslo draugijoje, kuriame dalyvavo jis, aš, Birmingemo vyskupas ir žymus kosmologas seras Hermanas Bondis (Hermann Bondi). Ši diskusija *nebuvo* organizuota kaip priešininkų kova, todėl buvo daug konstruktyvesnė. Galiu tik pritarti jo nuomonei, kad konfrontaciniai disputai nėra tikslingi. Dėl priežasčių, kurias paaiškinau knygoje *A Devil's Chaplain*, disputuose su kreacionistais niekada nedalyvauju.*

Nors aš nemėgstu gladiatoriško kovų, bet kažkodėl apie mane kalbama kaip apie agresyvų oponentą disputuose religijos klausimais. Kolegos, kurie sutinka, kad Dievo nėra, sutinka, kad ir be religijos žmogus gali būti moralus, sutinka, kad galima moksliskai paaiškinti religijos ir moralės kilmę, vis dėlto su nuoširdžia nuostaba ima klausinėti. Kodėl tu toks priešiškas? Ar tikrai religija tokia bloga? Ar iš tiesų ji daro tiek žalos, kad reikia aktyviai su ja kovoti? Gal geriau taikiai sugyventi, juk per daug nekreipi dėmesio į visokius astrologinius jaučius ir skorpionus, energetines piramides ir geometrines „juostiles“ (*ley lines*)? Juk tai tokia pat nekenksminga nesąmonė?

Ką gi, tokiais atvejais atsakau, kad priešiškus religijai, kurį aš ar kiti ateistai kartais išreiškia, apsiriboja žodžiais. Aš nesiruošiu ko nors sprogdyti, kirsti galvų, užmušti akmenimis, deginti ant laužo, nukryžiuoti, nukreipti lėktuvus į jų dangoraižius tik todėl, kad teologijos klausimais mūsų nuomonės skirtingos. Bet tokio atsakymo pašnekovui dažniausiai neužtenka. Tada išgirstu ką nors panašaus į tokį klausimą: „Ar dėl to priešiškus nepasidarai toks ateistas fundamentalistas, toks pat nepakantus kaip „biblinės juostos“ fanatikai?“ Kadangi kaltinimai fundamentalizmu kartojasi gana dažnai, toliau norėčiau juos galutinai atmesti.

* Man neužtenka įžūlumo atsisakymą motyvuoti taip, kaip daro vienas iš mano kolegų, žymiausių mokslininkų, kai kreacionistai mėgina surengti viešą disputą su juo (neminėsiu pavardės, bet jo žodžius reikėtų skaityti su australietišku akcentu): „Žinoma, toks renginys jūsų CV papuoštų, bet mano - tikrai ne.“

** *Bible Belt*- pietinės JAV valstijos, kuriose vyrauja konservatyvūs evangelikalai (*vert. past*).

FUNDAMENTALIZMAS IR MOKSLINIS PANEIGIMAS

Fundamentalistai žino, kad jie teisūs, nes perskaitė tiesą šventojoje knygoje ir iš anksto žino, kad nėra nieko, kas priverstų juos suabejoti savo tikėjimu. Šventosios knygos tiesa yra aksioma, o ne koks nors samprotavimų proceso galutinis rezultatas. Knyga yra teisinga, o jeigu faktai jai prieštarauja, reikia atmesti faktus, bet ne knygą. Ką galiu pasakyti aš, kaip mokslininkas? Tikiu (pavyzdžiui, evoliucija) ne todėl, kad perskaičiau šventąją knygą, o todėl, kad išnagrinėju įrodymus. O tai visai kas kita. Knygomis apie evoliuciją tikima ne todėl, kad jos šventos. Jomis tikima, nes jose pateikta daugybė vienas kitą patvirtinančių įrodymų. Iš esmės, kiekvienas kiek pasistengęs skaitytojas gali patikrinti šiuos įrodymus. Jeigu mokslinėje knygoje būna klaida, kas nors ją pastebi, duomenys patikslinami ir kituose leidimuose klaidos nebelieka. Su šventosiomis knygomis nieko panašaus nevyksta.

Filosofai (ypač nedaug išmanantys filosofai mėgėjai, juolab užsikrėtusieji „kultūriniu reliatyvizmu“), nerasdami kaip atsikirsti, ima kartoti lyg papūgos: pats mokslininko tikėjimas *įrodymais* yra gryniausias fundamentalizmas. Šią problemą esu išsamiai aptaręs kitoje knygoje, tad dabar tik apibendrinsiu ten pateiktus argumentus. Kad ir ką mėgėjiškas filosofinis protas šnekėtų, visą gyvenimą mes tikime įrodymais. Tarkime, esu apkaltintas žmogžudyste, o prokuroras rūsčiai manęs klausia, ar tiesa, kad nusikaltimo naktį aš buvau Čikagoje. Atsakydamas negaliu išsisukinėti filosofiniu vinguriavimu, atseit: „Žiūrint kaip žodį „tiesa“ suprasime.“ Nepadės ir antropologinio reliatyvizmo triukas: „Tai tik jūsų vakarietiško mokslo prasme aš „buvau“ Čikagoje. Mes, bongolai*, turime visai kitokį „kur nors buvimo“ konceptą, pagal kurį tikrai „kur nors esi“ tik tuo atveju, jeigu esi aliejumi pateptas vadas, turintis teisę uostyti ožio séklidės miltelių.“¹¹⁵

⁴ Autorius, pasiepdamas tiek savo oponentus, tiek reliatyvistus, vartoja žodį „Bongolese“, kurį paleido į pasaulį „U2“ grupės dainininkas Bono: muzika yra, teksto dar nėra, spontaniškai reaguodamas į melodiją Bono taria žodžius ir garsus kaip šauna į galvą - štai ir *Bongolese* kalba. Disputuose irgi taip būna (*vert. past.*).

Galima sakyti, kad mokslininkai būna fundamentalistai vienu atveju: kai abstrakčiai apibrėžiama sąvoka „tiesa“. Bet platesne prasme, visi tokie esame. Teigdamas, kad evoliucijos teorija yra teisinga, esu toks pats fundamentalistas kaip ir sakydamas, kad Naujoji Zelandija yra Pietų pusrutulyje. Mes tikime evoliucija, nes duomenys ją patvirtina. Nedelsdami ją atmestume, jei atsirastų naujų duomenų, kurie ją paneigia. Tačiau tikrieji fundamentalistai niekada to nepadarytų.

Labai lengva fundamentalistų pavadinti tą, kuris su užsidegimu dėsto savo argumentus. Gal gindamas evoliuciją nuo fundamentalaus kreacionisto aš kalbu labai karštai, bet taip darau ne todėl, kad pats esu fundamentalistas. Taip kalbu todėl, kad evoliuciją patvirtina daugybė nepaneigiamų duomenų, o man labai apmaudu, kad oponentas nepajėgia jų suprasti - arba, dažniausiai, atsisako net į juos pažvelgti, nes jie prieštarauja šventajai knygai. Dar karščiau kalbu pagalvojęs, kiek daug *praranda* fundamentalistai ir tie, kam jie daro įtaką. Evoliucijos dėsniai, kaip ir kitos mokslo tiesos, yra stulbinamai įdomios ir gražios. Kaip tragiška būtų, jei nugyventum gyvenimą viso to nesuvokęs! Dėl viso to, be abejo, mane apima įkarštis. Argi gali būti kitaip? Bet mano tikėjimas evoliucija - tai ne fundamentalizmas ir ne religinis tikėjimas, nes aš žinau, kas galėtų pakeisti mano nuomonę ir aš mielai tai padarysiu, jeigu atsirastų paneigiančių duomenų.

Kartais taip atsitinka. Anksčiau pasakojau apie vieną gerbiamą mokslinį darbuotoją, kuris dirbo Oksfordo universiteto Zoologijos fakultete, kai ten studijavau. Daugelį metų jis tvirtai tikėjo ir mokė studentus, kad Goldžio komplekso (organoidas ląstelės viduje, matomas per mikroskopą) išvis nėra: tai tik laboratorinis artefaktas, iliuzija. Fakultete buvo tokia tradicija: kiekvieną pirmadienį visi susirenka klausyti pakviesto dėstytojo paskaitos. Vieną pirmadienį paskaitą skaitė amerikietis, ląstelės biologas, kuris pateikė visiškai įtikinamus įrodymus, kad vis dėlto Goldžio kompleksas egzistuoja. Pasibaigus paskaitai, senasis dėstytojas priėjo prie amerikiečio, paspaudė jam ranką ir - karštai - pasakė: „Brangus kolega, noriu jums padėkoti. Aš klydau visus penkiolika metų.“ Visi jam plojome, net delnai kaito. Nė vienas fundamentalistas niekada to nepasakytų. Tiesą sakant, ir ne visi mokslininkai. Bet visi

mokslininkai bent formaliai tokį elgesį pripažįsta kaip ideala, skirtingai nei, tarkime, politikai, kurie jį atmetę kaip neprincipingą. Prisiminus tą įvykį fakultete, jaudulys ir dabar suspaudžia man gerklę.

Kaip mokslininkas esu priešiškas visiems religijos fundamentalistams, nes jie aktyviai stengiasi pakenkti mokslui. Jie moko laikytis kartą įsikaltų idėjų ir net negeisti sužinoti naujų, įdomių faktų. Jie siekia pakirsti mokslą ir apriboti protą. Apie tai liudija amerikiečių geologo Kurto Vaiso istorija - pats liūdniausias pavyzdys iš visų man žinomų. Šiuo metu jis vadovauja Brajeno koledžo Kilmės tyrimų centrui (Deitonas, Tenesio valstija). Neatsitiktinai koledžas pavadintas Viljamo Dženingso Brajeno (William Jennings Bryan), kuris kaltino mokytoją Džoną Skoupsą (John Scopes) 1925 m. vykusioje „beždžionių byloje“, vardu. Vaisas būtų galėjęs tapti geologijos profesoriumi ir dirbti tikrame universitete, kurio devizas „Mąstyk kritiškai“, o ne oksimoronas, skelbiamas Brajeno tinklalapyje: „Mąstyk kritiškai ir pagal Bibliją“. Čikagos universitete jis baigė geologijos studijas, Harvardo universitete gavo du daktaro laipsnius, ir ne ko kito, o geologijos ir paleontologijos; jo mokslinis vadovas buvo ne kas kitas, o Stivenas Džėjus Guldas (Stephen Jay Gould). Jis buvo puikiai išsilavinęs, perspektyvus jaunas mokslininkas, galintis įgyvendinti savo svajonę - dėstyti ir dirbti tiriamąjį darbą gerame universitete.

Paskui prasidėjo žlugimas. Ne išorinės priežastys jį sukėlė, o tai, kas dėjosį sąmonėje: nuo vaikystės įteigta fundamentalistinė religinė samprata reikalavo, kad jis tikėtų, jog Žemės - objekto, kurią studijavo Čikagos ir Harvardo universitetuose - amžius yra ne daugiau kaip dešimt tūkstančių metų. Vaisas buvo pernelyg protingas, kad galėtų nekreipti dėmesio į jo religijos ir jo mokslo nesuderinamumą: jo sąmonę apėmė vis didesnė sumaištis. Vieną dieną, nebegalėdamas daugiau ištvirti vidinės įtampos, problemai spręsti jis griebėsi žirklių. Jis paėmė Bibliją ir puslapis po puslapio iškirpo visas eilutes, kurias reiktų išmesti, jeigu mokslas yra teisus. Pabaigus šį negailestingai sąžiningą ir varginantį darbą, Biblijoje lapų liko tiek mažai,

kad ir kaip stengiausi, net ir likusios Šventojo Rašto puslapių paraštės negelbėjo - rankose turėjau tik pusę Biblijos. Turėjau

apsispręsti ir rinktis tarp evoliucijos ir Šventojo Rašto. Arba Šventasis Raštas yra teisingas, o evoliucijos teorija klaidinga, arba evoliucijos teorija teisinga ir aš privalau Bibliją išmesti <...> Tą naktį nusprendžiau pripažinti Dievo žodį ir atmečiau viską, kas jam prieštarauja. Evoliuciją taip pat. Tuo pačiu su didžiuliu liūdesiu atsisveikinau su visomis savo svajonėmis ir viltimis, kurias siejau su mokslu.

Tai be galo liūdna. Štai du pasirinkimai: istorija apie Goldžio kompleksą mane jaudina ir žavi iki ašarų, o apgailėtina Kurto Vaiso istorija - sukelia apgailestavimą ir pasibjaurėjimą. Jis pats sugriovė savo karjerą, atsisakė to, kas jo gyvenimui teikė didžiausios laimės. Kaip beprasmiška! Ir kaip lengvai jis galėjo to išvengti. Jam tereikėjo mesti šalin Bibliją. Arba interpretuoti ją simboliškai ar alegoriškai, kaip daro teologai. Bet jis, kaip tikras fundamentalistas, atmetė mokslą, įrodymus ir protą, lygia greta atsisakydamas svajonių ir vilčių.

Iš visų fundamentalistų Kurtas Vaisas išsiskiria jiems nebūdinga savybe - jis yra absoliučiai, skausmingai, stulbinamai sąžiningas. Skirkite jam Templetono premiją - jis būtų pirmasis, kuris tikrai jos nusipelnė. Vaisas juk išdrįso viešai atskleisti tai, kas iki tol buvo slepiama - kas apskritai vyksta fundamentalistų sąmonėje, kai jie sužino apie jų tikėjimo tiesas paneigiančius mokslo įrodymus. Klausykite, ką jis sako:

Nors nėra mokslinių duomenų, patvirtinančių jaunos Žemės teoriją, aš esu kreacionistas, tikintis, kad Žemė jauna, nes taip sako Šventasis Raštas. Kaip prieš daugelį metų koledže sakiau savo dėstytojams, jeigu visi pasaulio įrodymai paneigs kreacionizmo idėjas, aš pirmasis tai pripažinsiu, bet vis tiek liksiu kreacionistas, nes svarbiausia tai, ką sako Dievo Žodis. Jo privalau laikytis.¹¹⁶

Atrodo, kad jis bandė pamėgdžioti Liuterį, kai tas kalė savo tezes prie Vitenbergo bažnyčios durų, bet vargšas Kurtas Vaisas man labiau panašus į Vinstoną Smitą iš *1984-ųjų*, kuris iš visų jėgų stengėsi tikėti,

kad jei Didysis Brolis sako, jog dukart du - penki, tai taip ir yra. Tačiau Vinstonas tai pripažino tik kankinamas. Vaiso sąmonė skyla ne dėl fizinės kančios, bet dėl religinio tikėjimo imperatyvo, kuris daugeliui žmonių atrodo toks pat nepakeliamas kaip kankinimas - tai dvasinė kančia. Todėl aš visada religiją vertinu neigiamai, nes jeigu ji gali aptemdyti protą net tokiam žmogui kaip Harvarde išsimokslinęs geologas Kurtas Vaisas, tai ką ir kalbėti apie ne tokius gabius ir daugiau išsilavinusius žmones.

Fundamentalistinė religija kaip apsėsta stengiasi tūkstančių tūkstančiams jaunų, naivių, patiklių ir smalsių protų įteigti, kad mokslo žinios nereikalingos. Nefundamentalistinė, „nuosaiki“ religija gal to ir nedaro. Bet ji sukuria palankias sąlygas fundamentalizmui nuo pat vaikystės mokydama vaikus, kad aklas tikėjimas yra dorybė.

TAMSIOJI ABSOLIUTIZMO PUSĖ

Ankstesniame skyriuje, aiškindamas, kaip kinta vyraujančios moralinės nuostatos, minėjau, kad tarp liberalių, apsišvietusių, padorių žmonių plačiai paplinta vienokios ar kitokios nuostatos, kurioms dauguma pritaria. Padariau optimistinę prielaidą, kad toms nuostatoms „mes“ visi apskritai - vieni daugiau, kiti mažiau - pritariame, turėdamas omenyje daugumą žmonių (nesvarbu, ar jie religingi, ar ne), kurie skaitys šią knygą. Bet, žinoma, ne visi pritaria (ir ne visi panorės skaityti šią knygą). Turime pripažinti, kad absoliutizmas neišnyko. Deja, ir dabar jo kategorijomis mąsto daugybė žmonių visame pasaulyje. Toks mąstymas ypač didelį pavojų kelia islamo pasaulyje ir Jungtinėse Valstijose, kur formuojasi teokratija (žr. Kevino Filipo (Kevin Phillips) knygą *American Theocracy*). Beveik visada tokį absoliutizmą gimdo absoliutus religinis tikėjimas, todėl yra pagrindo teigti, kad religija pasaulyje atlieka blogio jėgos vaidmenį.

Už šventvagystę Senasis Testamentas numato vieną baisiausių bausmių. Kai kuriose šalyse ji taikoma ir šiais laikais. Pakistano baudžiamojo kodekso 295-C straipsnis nustato, kad už šį „nusikaltimą“

baudžiama mirties bausme. 2001 m. rugpjūčio 18 d. gydytojas ir dėstytojas dr. Junisas Šeichas (Younis Shaikh) buvo nuteistas myriop už šventvagystę. Šį nusikaltimą jis padaręs, sakydamas studentams, kad pranašas Mahometas iki keturiasdešimties metų amžiaus nebuvo musulmonas, nes religiją sukūrė būdamas vyresnis. Vienuolika studentų dėstytoją įskundė valdžiai padarius „nusikaltimą“. Pakistane šventvagystės įstatymas dažniausiai taikomas krikščionims. Pavyzdžiui, 2000 m. Faizalabade mirties bausme buvo nuteistas Augustinas Ašikas „Kingri“ Masihas (Augustine Ashiq „Kingri“ Masih). Krikščionis Masihas negalėjo vesti mylimos merginos, nes ji musulmonė; tik pagalvokite - Pakistano (ir islamo) įstatymas draudžia musulmonei ištėkėti už nemusulmono. Todėl jis atsivertė į islamą, tačiau buvo apkaltintas, kad tai padarė savanaudiškais tikslais. Iš pranešimo, kurį skaičiau, neišku, ar jau vien tai buvo sunkus nusikaltimas, ar jis buvo apkaltintas kažką pasakęs apie paties pranašo moralę. Kad ir kaip ten būtų, neabejotina, kad už tokį elgesį nebūtų baudžiama mirtimi nė vienoje šalyje, kur įstatymų nejaukia religinis fanatizmas.

2006 m. Afganistane Abdulas Rahmanas buvo nuteistas myriop už atsivertimą į krikščionybę. Gal jis ką nors nužudė, ką nors sužalojo, ką nors pavogė ir padarė kokios nors žalos? Ne. Jis pakeitė savo požiūrį. Pakeitė savo vidinį, asmeninį požiūrį. Jis susidarė savo *nuomonę*, kuri nepatiko valdančiajai šalies partijai. Atkreipkite dėmesį, tai ne talibų Afganistanas, o „išlaisvintas“ Afganistanas, kuriame Hamidas Karzajus (Hamid Karzai) atėjo į valdžią remiamas koalicijos, kuriai vadovauja amerikiečiai. Ponas Rahmanas galiausiai išvengė egzekucijos, bet tik pripažinus jį psichiškai nesveiku ir po energingos tarptautinės kampanijos už jo išlaisvinimą. Jis paprašė politinio prieglobsčio Italijoje, kad apsisaugotų nuo fanatikų, nekantraujančių atlikti savo musulmonišką pareigą jį nužudyti. Dabartinio „išlaisvinto“ Afganistano *konstitucijos* straipsnis numato mirties bausmę už atsimetimą nuo religijos. Prisiminkite, atsimetimas nedaro žalos nei asmeniui, nei turtui. Tai minties nusikaltimas, pavartojant Džordžo Orvelo (George Orwell) terminą iš 1984-ųjų. Pagal islamo įstatymą už tai baudžiama mirties bausme. Ir nuosprendis įvykdomas. Antai 1992 m. rugsėjo 3 d. Saudo Arabijoje

oficialiai nuteistam Sadikui Abdulai Karimui Malalachui viešai buvo nukirsta galva už atsimetimą ir šventvagystę.¹¹⁷

Kartą dalyvavau televizijos laidoje drauge su seru Ikbalu Sakranium, kurį 1 skyriuje minėjau kaip vieną iš Didžiosios Britanijos „nuosai-kiųjų“ musulmonų lyderių. Pateikiau jam aštrų klausimą apie mirties bausmę už atsimetimą. Jis visai išsisukinėjo, bet taip ir nepasakė, ar tokiai bausmei jis pritaria, ar ne. Kiek įmanydamas bandė pakeisti temą, atseit, tai tik nereikšminga smulkmena. Ir tai tas pats žmogus, kurį karalienė išventino į riterius už nuopelnus skatinant „gerus tarp-religinius santykius“.

Nemanykite, kad krikščionybės pasaulyje panašių dalykų nebūna. Dar visai neseniai, 1922 metais, Didžiojoje Britanijoje Džonas Viljamas Gotas (John William Gott) buvo nuteistas devyniems mėnesiams sunkiųjų darbų už šventvagystę: jis pasakė, kad Jėzus panašus į klouną. Neįtikėtina, bet Didžiosios Britanijos įstatymų kodeksas nustato, kad šventvagystė yra nusikaltimas.¹¹⁸ 2005 m. krikščionių grupė pateikė teismui privatų ieškinį prieš BBC už tai, kad transliavo miuziklą *Jerry Springer: the Opera* ir, esą, padarė šventvagystės nusikaltimą.

Pastaraisiais metais Jungtinėse Valstijose regis neišvengiamai turėjo atsirasti frazė „Amerikos talibai“. „Google“ paieškos rezultatai rodo, kad ją vartoja daugiau kaip tuzinas tinklalapių. Juose pateikiami įvairių Amerikos religinių lyderių ir religingų politikų pasisakymai, kurie kelia siaubą - bukaprotišku fanatizmu, besaikiu žiaurumu ir baisiu piktumu jie labai panašūs į Afganistano talibus, ajatolą Chomeinį ir Saudo Arabijos vahabistų valdžią. Tinklalapyje „The American Taliban“ pateikta ypač daug klaikiai kvailių pasisakymų. Štai kažkokia Enė Kulter (Ann Coulter) visai rimtai ragina: „Mes turime užimti tas šalis, užmušti jų vadovus ir atversti juos į krikščionybę“ (kolegos amerikiečiai mane tikina, kad tai ne kokia nors *The Onion* parodija).¹¹⁹ Panašių perliukų daug. Kongresmenas Bobas Dornanas (Bob Dornan): „Vartokite žodį „gay“ tik kaip „Got AIDS Yet?“ (Jau gavai AIDS?) akronimą.“ Generolas Viljamas G. Boikinas (William G. Boykin): „Džordžą Bušą išrinko ne Jungtinių Valstijų rinkėjų dauguma, jį paskyrė Dievas.“ Vienas iš

+ Amerikos satyrinių naujienų agentūra (*vert. past*).

senesnių: „Mums nereikia saugoti aplinkos - Antrasis atėjimas jau čia pat" - tai pagarsėjusi Ronaldo Reigano (Ronald Reagan) vidaus reikalų sekretoriaus aplinkos apsaugos strategija. Tiek afganų, tiek amerikiečių talibai akivaizdžiai parodo, kas atsitinka, kai žmonės pažodžiui supranta savo šventuosius raštus ir rimtai juos taiko gyvenime. Šiais laikais jie mums akivaizdžiai parodo, kokiomis siaubingomis sąlygomis gyvena teokratinės Senojo Testamento visuomenės. Kimberlė Bleiker (Kimberly Blaker) knygoje *The Fundamentals of Extremism: The Christian Right in America* išsamiai kalba apie krikščioniškųjų talibų grėsmę (nors šios sąvokos nevartoja).

TIKĖJIMAS IR HOMOSEKSUALUMAS

Afganistane Talibano valdymo laikais oficiali bausmė už homoseksualumą buvo mirties bausmė, įvykdant ją itin išradingu būdu: nusikaltėlis palaidojamas gyvas, ant jo užverčiant sieną. Toks „nusikaltimas" yra ne kas kita, o privatus veiksmas, kuriame savo noru dalyvauja du suaugę žmonės ir kuris niekam kitam nepakenkia. Tačiau ir šiuo atveju įsikiša religinis absoliutizmas. Mano tėvynė taip pat negali didžiuotis. Privatus homoseksualumas Didžiojoje Britanijoje buvo kriminalinis nusikaltimas net iki - neįtikėtina - 1967 m. Britų matematikas Alanas Tiuringas (Alan Turing), kuris kartu su Džonu fon Neimanu (John von Neumann) nusipelnė kompiuterio tėvo titulo, 1954 m. buvo nušautas už homoseksualų elgesį privačiame gyvenime ir nusižudė. Be abejo, Tiuringui negrėsė, kad bus palaidotas po tanko nuversta siena. Jam buvo pasiūlyta pasirinkti: arba du metai kalėjime (galite įsivaizduoti, ko jis susilauktų iš kitų kalinių) arba hormonų injekcijų kursas, kuris prilygsta cheminei kastracijai ir sukelia krūtų augimą. Jo galutinis privatus pasirinkimas - kalio cianidu apnuodytas obuolys.¹²⁰

Iššifruojant vokiečių „Enigmos" kodus, Tiuringas nuveikė nepaprastai daug. Jo įnašas kovoje prieš nacius buvo gal net didesnis nei Čerčilio ar Eizenhauerio. Tiuringas ir jo kolegos, Blečlio Parke (*Bletchley Park*) vykdydami „Ultra" projektą, per gana ilgą karo laikotarpį sąjun-

gininkų generolus informuodavo apie vokiečių planus anksčiau nei tie spėdavo juos įgyvendinti. Po karo, kai Tiuringo vaidmuo jau nebebuvo griežtai išlaptintas, jam turėjo būti suteiktas riterio titulas, pagerbiant jį kaip šalies gelbėtoją. Vietoje to, šis ramus, mikčiojantis, ekscentriškas genijus buvo sutryptas už „nusikaltimą“, kurį padarė privačiai ir niekam nepakenkdamas. Neabejotina, kad šis atvejis - tai dar vienas tipiškas religinio moralisto darbas, kurį nenumaldomai domina, ką žmonės veikia (ir net galvoja) *privačiame* gyvenime.

„Amerikos talibų“ požiūris į homoseksualumą yra viena ryškiausių religinio absoliutizmo apraiškų. Paklauskite, ką sako Laisvės universiteto (*Liberty University*) steigėjas tėvas Džeris Falvelas (Jerry Falwell): „AIDS yra ne tik Dievo bausmė homoseksualams - tai Dievo bausmė visuomenei, kuri toleruoja homoseksualumą.“¹²¹ Pirmiausia man krinta į akis tų žmonių krikščioniškas geraširdiškumas. Kokio tipo rinkėjai gali metai iš metų balsuoti už tokį neišmanėlių fanatiką kaip respublikonų senatorius Džesas Helmsas (Jesse Helms), atstovaujantis Šiaurės Karolinos valstijai? Balsuoti už žmogų, kuris su panieka teškė: „*The New York Times* ir *Washington Post* yra tapę homoseksualų lizdu. Ten beveik kiekvienas arba žydras, arba lesbietė.“¹²² Atsakymas būtų toks: rinkėjai, kurie moralės dalykus vertina žiūrėdami per siaurą savo religinio tikėjimo plyšį ir bijo kiekvieno, kuris nepritaria jų fanatiškoms nuomonėms.

Anksčiau minėjau organizacijos „Christian Coalition“ (Krikščionių koalicija) steigėją Patą Robertsoną. 1988 m. jis pretendavo būti kandidatu į prezidento postą nuo respublikonų partijos ir savo kampanijai rengti pritraukė daugiau kaip tris milijonus savanorių bei maždaug tiek pat dolerių: toks paramos mastas iš tikrųjų kelia nerimą, ypač prisiminus tipiškus jo pasisakymus: „[Homoseksualai] nori eiti į bažnyčias ir trukdyti pamaldas, ir taškytis krauju, ir užkrėsti žmones AIDS, ir spaudyti į veidą dvasininkams.“ „[Šeimos planavimo organizacija] moko vaikus paleistuvystės, moko žmones svetimausti, visokių iškrypimų, homoseksualumo, lesbianizmo - visko, ką draudžia Biblija“. Robertsono požiūriui į moterį karštai pritartų Afganistano talibai: „Suprantu, kad damoms tai nemalonu girdėti, bet ištekėjusios turite pripažinti vyro, jūsų sutuoktinio, viršenybę. Kristus yra bažnyčios galva o vyras yra moters galva, taip jau yra, ir taškas.“

Organizacijos „Catholics for Christian Political Action“ (Katalikai už krikščionišką politiką) prezidentas Gëris Poteris (Gary Potter) pareiškë: „Kai krikščionių dauguma paims šalies valdymą į savo rankas, neliks satanistų bažnyčių, laisvo pornografijos platinimo, jokių kalbų apie homoseksualų teises. Kai valdys krikščionių dauguma, pliuralizmas bus laikomas amoraliu ir blogu dalyku, o valstybė niekam negalės suteikti teisės skleisti blogi.“ Kaip matyti iš šios citatos, „blogis“ čia nereiškia elgesio, kuris daro žalą kitiems žmonėms. Čia kalbama tik apie privačias mintis ir veiksmus, kurie yra ne pagal privatų „krikščionių daugumos“ skonį.

Vestboro miesto baptistų bažnyčios pastorius Fredas Felpas (Fred Phelps) yra dar vienas dvasininkas, kuris maniakiškai nemėgsta homoseksualų. Kai mirė Martino Liuterio Kingo žmona, pastorius Fredas organizavo piketą per jos laidotuves, rėkdamas: „Dievas neapkenčia homikų ir jiems pataikaujančių! Taigi, Dievas neapkenčia Korėtos Skot King (Coretta Scott King) ir dabar ją kankina ugnimi ir siera ten, kur jų kirminas nemiršta ir ugnis negęsta, o jos kančios smarvė kilis į dangų nuo šiol ir per amžius.“¹²³ Žinoma, lengva pasakyti, kad Fredas Felpas yra nenormalus, bet jis turi daug rėmėjų ir jų pinigų. Jo tinklalapyje nurodoma, kad nuo 1991 m. Felpas organizavo 22 tūkstančius demonstracijų prieš homoseksualus (vidutiniškai po keturias demonstracijas kasdien) Jungtinėse Valstijose, Kanadoje, Jordane ir Irake, su tokiais lozungais kaip „AČIŪ DIEVUI UŽ AIDS“. Tokie tinklalapiai pasižymi viena labai miela ypatybe: pateikia automatinį skaitiklį, kur rodoma, kiek dienų konkretus miręs homoseksualas jau dega pragare.

Požiūris į homoseksualumą atskleidžia moralę, kurią inspiruoja religinis tikėjimas. Ne mažiau informatyvus yra ir požiūris į abortus bei žmogaus gyvybės šventumą.

TIKĖJIMAS IR ŽMOGAUS GYVYBĖS ŠVENTUMAS

Žmogaus embrionai yra žmogaus gyvybės forma. Taigi, religinio absoliutizmo požiūriu, abortas - tiesiog blogis, niekuo nesiskiriantis nuo žmogžudystės. Puiku, tik tada nežinau, kaip vertinti tai, ką pats ži-

nau iš patirties: daugelis iš tų, kurie kuo energingiausiai kovoja prieš embrionų sunaikinimą, pasižymi padidėjusiu noru atimti suaugusiųjų gyvybę. (Tiesą sakant, Romos katalikai paprastai tokio noro nerodo, nors prieš abortą irgi labai garsiai protestuoja). Tačiau „atgimęs“ Džordžas V. Bušas (George W. Bush) yra tipiškas šiuolaikinių religinių vadovų pavyzdys. Jis, kaip ir pastarieji, įnirtingai gina žmogaus gyvybę, jeigu tai yra gemalas (arba neišgydomas ligonis), netgi trukdydami atlikti medicinos tyrimus, kurie galėtų išgelbėti daug gyvybių.¹²⁴ Pagarba gyvybei skatina reikalauti atsisakyti ir mirties bausmės. Po to, kai 1976 m. Aukščiausiasis Teismas atšaukė mirties bausmės draudimą, Teksaso valstijoje įvykdytų mirties bausmių skaičius sudaro daugiau kaip vieną trečdalį visų egzekucijų, įvykdytų visose penkiasdešimt valstijų. Teksase Bušas vadovavo tokiam dideliame egzekucijų skaičiui, kad pralenkė visus kitus gubernatorius valstijos istorijoje: vidutiniškai tai buvo viena mirtis kas devynias dienas. Gal jis tik atliko savo pareigą vykdydamas valstijos įstatymus?¹²⁵ O ką pasakysite apie garsųjį CNN žurnalisto Takerio Karlsono (Tucker Carlson) reportažą? Nors pats Karlsonas yra mirties bausmės šalininkas, jį šokiravo tai, kaip Bušas „smagiai“ pasakoja apie moterį kalinę, kuri jo maldavo atidėti egzekuciją: „Prašau, - Bušas pašaipiai pamėgdžioja jos verksmingą balsą ir iš nevilties iškreiptas lūpas, - nežudykite manęs.“¹²⁶ Gal ši moteris būtų sulaukusi daugiau užuojautos, jei būtų priminusi, kad kadaise ji buvo embrionas. Embrionų tema tikrai daro nepaprastai hipnotizuojantį poveikį daugeliui tikinčiųjų. Stai ką pasakė Motina Teresė iš Kalkutos, priimdama Nobelio premiją: „Abortas yra didžiausias taikos griovėjas.“ *Kaip?* Jeigu moteris šitaip nusišneka, ar galima apskritai kreipti dėmesį į jos nuomonę, juo labiau rimtai laikyti ją verta Nobelio premijos? Kiekvienas, pajutęs pagundą susižavėti šventeiviškai veidmainiška Molina Terese, turėtų perskaityti Kristoferio Hitčenso knygą *The Missionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice*.

Grįžtant prie „Amerikos talibų“ temos, verta paklausti, ką sako Rendalas Teris (Randall Terry), įkūręs organizaciją „Operation Rescue“ (Gelbėjimo operacija), skirtą gydytojams akušeriams bauginti: „Kada aš arba tokie žmonės kaip aš šioje šalyje ateisime į valdžią, geriausia hutų jiems iš čia bėgti, nes kitaip mes juos pagausime, nuteisime ir

įvykdysime egzekuciją. Aš nejuokauju. Atlikdamas savo misiją negailėsiu jėgų, kad jie būtų nuteisti ir mirties baismė įvykdyta." Čia Teris kalba apie gydytojus, kurie atlieka abortus. Jo krikščioniškus jausmus atskleidžia kiti pareiškimai:

Noriu, kad jus paskandintų netolerancijos banga. Noriu, kad neapykantos banga jus nuneštų. O taip, neapykanta yra geras dalykas <...> Mūsų tikslas - krikščioniška šalis. Biblija mus įpareigoja, Dievas mus ragina užkariauti šalį. Mums nereikalingas vienodas eterio laikas. Mums nereikia pliuralizmo.

Mūsų tikslas turi būti paprastas. Mūsų šalis turi būti krikščioniška, pagrįsta Dievo įstatymu, Dešimčia Dievo įsakymų. Ir jokių „bet“.¹²⁷

„Amerikos talibams“ labai būdingi siekiai sukurti tai, ko kitaip nei krikščioniška fašistine valstybe nepavadinsi. Tai beveik niekuo nesiskiria nuo islamiškos fašistinės valstybės, apie kurią svajoja daug žmonių kitose pasaulio vietose. Rendalas Teris neatėjo į valdžią - kol kas. Bet stebint, kas dedasi Amerikos politinėje scenoje laikotarpiu, kai rašoma ši knyga (2006 metai), džiaugsmas neapima.

Konsekvenencializmo ar utilitarizmo šalininkai aborto klausimą tikriausiai svarstytų visai kitaip, mėgindami įvertinti kančią. Ar embrionas kenčia? (Tikriausiai ne, jeigu abortas atliktas prieš susiformuojant nervų sistemai, bet ir vėliau, kai nervų sistema jau yra, embrionas tikrai kenčia mažiau nei, tarkime, karvės skerdykloje). Ar nėščia moteris ir jos šeima kenčia tuo atveju, kai atsisakoma daryti abortą? Labai gali būti, kad taip. Bet šiaip ar taip, gal reikėtų pirmenybę teikti motinos nervų sistemai, atsižvelgiant į tai, kad embrionas nervų sistemos dar neturi?

Neneigiu, kad konsekvenencializmo etikos šalininkai taip pat turi pagrindo pasisakyti prieš abortus. Jie gali iškelti „slidžios nuokalnės“ argumentus (nors šiuo atveju aš to nedaryčiau). Gal embrionas ir nejaučia skausmo, bet juk kultūra, leidžianti nutraukti žmogaus gyvybę, gali nueiti per toli - kuo tai baigsis? Vaikų žudymu? Natūralus Rubikonas, pagal kurį galima nustatyti taisykles, yra gimimo momentas ir, matyt,

panašią gairę per ankstesnę embriono vystymosi laikotarpį vargu ar kas gali surasti. „Slidžios nuokalnės" argumentai gali įtikinti mus gimimo momentui teikti didesnę reikšmę nei konservatyviai interpretuojamas utilitarizmas norėtų.

Argumentai prieš eutanaziją taip pat gali būti suformuluoti pagal „slidžios nuokalnės" principą. Įsivaizduokime, kad moralės filosofas sako: „Jeigu gydytojams bus leista nutraukti mirtinai sergančių ligonių kančias atimant jų gyvybę, nespėsi apsidairyti, o visi ims galabyti savo močiutes, kad gautų jų pinigų. Filosofai gal ir išaugo iš absoliutizmo, tačiau visuomenei reikia drausmės, kurią palaiko absoliučios taisyklės, pavyzdžiui, „Nežudyk", kitaip jos nesuvaldysi. Esant tam tikroms aplinkybėms dėl visokių netikusių priežasčių šiame toli gražu neidealiame pasaulyje absoliutizmas gali duoti geresnių *rezultatų* nei naivus konsekvencializmas! Mums, filosofams, gali būti sudėtinga drausti valgyti žmones, kurie jau mirę ir kurių niekas negedi - tarkime, gatvėje žuvusius valkatas. Bet absoliutus kanibalizmo draudimas yra per daug vertingas, kad būtų galima jo atsisakyti dėl „slidžios nuokalnės" argumentų."

„Slidžios nuokalnės" argumentus galima vertinti kaip konsekvencialistų priemonę sugrąžinti tam tikrą netiesioginio absoliutizmo formą. Tačiau tikintiesiems aborto priešininkams slidžios nuokalnės nerupi. Jų požiūriu - viskas daug paprasčiau. Embrionas yra „kūdikis", jo sunaikinimas yra žmogžudystė, ir viskas – diskusija baigta. Iš absoliučios laikysenos gaunamos toli siekiančios išvados. Pirmiausia turi būti nutraukti embriono kamieninių ląstelių tyrimai, nesvarbu, kad jie svarbūs medicinos mokslui: juk juos vykdančios embrioninės ląstelės žūva. Pastarojo argumento nelogiškumas akivaizdus prisiminus, kad visuomenė jau priima dirbtinį apvaisinimą, kurį atliekant gydytojas stimuliuoja moters organizmą, kad pagamintų daugiau kiaušinėlių, kurie paskui apvaisinami ne kūne. Gyvybingų embrionų gaunama iki tuzino, iš jų du ar trys implantuojami į gimdą. Tikimasi, kad išgyvens vienas ar du. Taigi, atliekant dirbtinį apvaisinimą, pirminiai embrionai žūva per du procedūros etapus, bet visuomenei apskritai dėl to problemų nekyla. Jau dvidešimt penkerius metus dirbtinis apvaisinimas atneša laimę bevaikėms poroms.

Tačiau religiniai absoliutistai pretenzijas reiškia ir dirbtiniam apvaisinimui. 2005 m. birželio 3 d. laikraštyje *Guardian* pasirodė keista žinutė antrašte „Christian couples answer call to save embryos left by IVF“ (Krikščionių poros atsiliepia į raginimą gelbėti atliekamus dirbtinio apvaisinimo embrionus). Pasakojama apie organizaciją, pasivadinusią „Snowflakes“ (Snaigės), kuri siekia „išgelbėti“ perteklinius embrionus, likusius dirbtinio apvaisinimo klinikose. „Mes tikrai pajutome, kad Viešpats šaukia mus pamėginti vienam iš tų embrionų - vaikų - suteikti galimybę gyventi“ - pasakė moteris iš Vašingtono valstijos, kurios ketvirtas vaikas gimė „iš netikėtos sąjungos, kurią krikščionys sudarė su mėgintuvėlių kūdikių pasauliu“. Susirūpinęs dėl tokios sąjungos, jos vyras kreipėsi į dvasininką, kuris paaiškino: „Jeigu nori išlaisvinti vergą, kartais reikia tartis su prekiautoju vergais.“ Įdomu, ką tie žmonės pasakytų, jeigu sužinotų, kad daugelis natūraliai apvaisintų embrionų po kurio laiko savaime pašalinami iš organizmo. Tikriausiai į tai reikia žiūrėti kaip į natūralią „kokybės kontrolę“.

Kai kurie religiniai protai niekaip nemato moralinio skirtumo tarp mikroskopinės ląstelių sankaupos sunaikinimo ir suaugusio gydytojo nužudymo. Jau minėjau Rendalą Terį ir jo organizaciją „Operation Rescue“. Savo šturpą keliančioje knygoje *Terror in the Mind of God* Markas Jurgensmajeris (Mark Juergensmeyer) paskelbė nuotrauką, kurioje pastorius Maiklas Brėjus (Michael Bray) ir jo draugas pastorius Polas Hilas (Paul Hill) laiko plakatą su užrašu: „Negi blogai trukdyti nekaltų kūdikių žudymui?“ Abu atrodo malonūs, žaviai besišypsantys prieš kamerą, santūriai, bet elegantiškai apsirengę - visai nepanašūs į fanatikus paklaikusiomis akimis. Tačiau jie ir jų draugai iš „Army of God“ (Dievo armija) pasivadinusios organizacijos užsiima abortus atliekančių klinikų padeginėjimais ir neslepia noro žudyti gydytojus. 1994 m. liepos 29 d. Polas Hilas paėmė šautuvą ir Pensakolos mieste prie Britono klinikos nušovė gydytoją Džoną Britoną (John Britton) bei jo asmens sargybinių Džeimsą Baretą (James Barrett). Po to jis pasidavė policijai, sakydamas, kad nužudė gydytoją, siekdamas užkirsti kelią „nekaltų kūdikių“ mirtims.

Kai rengdamas savo televizijos filmą apie religiją aš ėmiau interviu iš Maiklo Brėjaus, paaiškėjo, kad tokius drastiškus veiksmus jis labai energingai gina, pateisindamas juos morale.* Prieš klausdamas apie jo požiūrį į abortus, pateikiau keletą parengtinių klausimų, kurie atskleistų šios Biblija pagrįstos moralės esmę. Priminiau, kad pagal Bibliją svetimautojai turi būti užmušti akmenimis. Tikejaisi, kad jis pripažins, jog taikyti šį reikalavimą gyvenime būtų pernelyg absurdiška, bet jis mane nustebino. Jis su entuziazmu pareiškė, kad atlikus teisinius formalumus, svetimautojams reikia įvykdyti mirties bausmę. Tada priminiau, kad Brėjaus visokeriopa remiamas Polas Hilas ne tik nesilaikė teisinių procedūrų, bet ir ėmėsi teisingumo vykdytojo vaidmens, nužydydamas gydytoją. Kaip ir kalbėdamas su Jurgensmajeriu, taip ir dabar Brėjus teisingo bendraminčio dvasininko veiksmus, pabrėždamas, kad veikia vertintina pagal tai, kas nužudomas: ar, tarkime, gydytojas pensininkas, ar praktikuojantis gydytojas, kurį nužudant sutrukdoma „reguliariai žudyti vaikus“. Aš paprieštaravau: nors Polas Hilas yra nuoširdžiai įsitikinęs savo teisumu, tačiau visuomenę apimtų siaubinga anarchija, jeigu kiekvienas pagal savo asmeninį matymą imtųsi vykdyti teisingumą, atmesdamas šalyje galiojančius įstatymus. Ar ne geriau būtų demokratinėmis priemonėmis mėginti keisti įstatymus? Brėjus atsakė: „Na, čia problema tokia, kad kartais mes neturime tikrai autentiško įstatymo, kartais įstatymą žmonės sugalvoja patys, dėl savo motyvų, kaip kad buvo priimtas vadinamasis aborto teisės įstatymas, kurį žmonėms primetė teisėjai...“ Čia mes pasiginčijome apie Amerikos konstituciją ir kaip atsiranda įstatymai. Brėjaus požiūris į šiuos klausimus buvo visai panašus į tai, ką mano Didžiojoje Britanijoje gyvenantys karingi musulmonai, kurie atvirai skelbia paklūstantys tik islamo įstatymui, bet ne demokratiškai priimtiems juos priėmusios šalies įstatymams.

2003 m. Polui Hilui buvo įvykdyta mirties bausmė už gydytojo Britono ir jo asmens sargybinio nužudymą. Jis iki pat mirties kartojo, kad

* Už gyvūnų laisvę kovojančios grupės, kurios grasina susidoroti su mokslininkais, naudojančiais gyvūnus medicinos tyrimuose, taip pat motyvuoja savo veiksmus kilniais moraliniais tikslais.

padarytų tą patį dar kartą, kad tik išgelbėtų negimusiuosius. Ramiai laukdamas savo mirties, spaudos konferencijoje jis pasakė: „Tikiu, kad valstija, mane nužudydama, padarys iš manęs kankinį.“ Egzekucijos dieną šalia dešiniųjų aborto priešininkų atsirado kairiosios pakraipos grupuotės, protestuojančios prieš mirties bausmę, reikalaujamos, kad Floridos gubernatorius Džebas Bušas (Jeb Bush) „nutrauktų Polo Hilo kankinystę“. Jie pagrįstai teigė, kad įstatymu sankcionuotas Hilo nužudymas iš tikrųjų paskatins naujus išpuolius, o tai būtų priešingas efektas nei tikimasi pasiekti mirties bausme. Pakeliui į egzekucijos kamerą Hilas visą laiką šypsojosi, sakydamas: „Danguje tikiuosi didelio atlygio <...> Manęs laukia šlovė.“¹²⁸ Paragino kitus sekti jo pavyzdžiu ir imtis smurto priemonių. Baimindamasi galimų išpuolių keršijant už Polo Hilo „kankinystę“, egzekucijos dieną policija dirbo didesnės parengties režimu, o keletas su byla susijusių asmenų gavo grasinimo laiškus su kulkomis vokuose.

Visas šis baisus košmaras kyla iš paprasto suvokimo skirtumo. Vienoje pusėje žmonės, kurie dėl savo religinių įsitikinimų mano, kad abortas yra žmogžudystė ir yra pasirengę žudyti, gindami embrionus, kuriuos vadina „kūdikiiais“. Kitoje pusėje yra taip pat nuoširdūs aborto šalininkai, kurie gal turi religinius įsitikinimus, gal jų neturi, bet visi pripažįsta gerai apmąstytus konsekvencinės moralės principus. Jie taip pat laiko save idealistais, teikiančiais reikalingą medicininę pagalbą pacientams, kurie jos negaudami kreiptųsi į pavojingai nekompetentingus nelegalius veikėjus. Abi šalys mato viena kitą kaip žmogžudžius arba žmogžudystės šalininkus. Ir vienoje, ir kitoje pusėje esantys žmonės yra vienodai nuoširdūs - žvelgiant per jų požiūrių prizmę.

Kitos abortus atliekančios klinikos atstovė pavadino Polą Hilą pavojingu psichopatu. Bet tokie žmonės kaip Hilas nemano esą psichopatai. Jie laiko save gerai, dorais žmonėmis, kurie vykdo Dievo įsakymus. Nemanau, kad Polas Hilas buvo psichopatas. Jis tik buvo labai religingas. Be abejo, pavojingas, bet ne psichopatas. Pavojingai religingas. Vertinant pagal jo tikėjimo kriterijus, nušaudamas gydytoją Britoną, Hilas elgėsi teisingai ir moraliai. Ne Hilas įkūnija blogį - blogis slypi pačioje religijoje. Maiklas Brėjus, kai su juo buvau susitikęs, taip pat man neatrodė esąs psichopatas. Net šiek tiek patiko. Atrodė, kad

tai sąžiningas ir nuoširdus žmogus, ramiai ir apgalvotai dėstantis savo mintis, bet, deja, jo mąstymą temdė žalingos religinės nesąmonės.

Beveik visi aršūs aborto priešinininkai yra giliai tikintys žmonės. Nuoširdūs aborto šalininkai, nepriklausomai nuo to, religingi jie ar ne, veikiausiai, laikosi konsekvencinės moralės filosofijos, pateikdami sau Džeremio Bentamo suformuluotą klausimą: „Ar dėl to jie *kentėtu*?" Polas Hilas ir Maiklas Brėjus neįžiūrėjo moralinio skirtumo tarp embriono sunaikinimo ir gydytojo žmogžudystės; tik tiek, kad embrionas, jų įsivaizdavimu, yra visiškai nekaltas „kūdikis“. Konsekvencinės etikos šalininkai sugeba įvertinti įvairius skirtumus. Ankstyvos stadijos embrionas pagal savo gebėjimą jausti, sandarą ir išvaizdą yra panašus į buožgalvį. Gydytojas yra subrendęs, sąmoningas žmogus, turintis savo viltį, meilę, siekius, baimes, daugybę sukauptų žinių, gebantis patirti sudėtingus jausmus, po mirties palikęs skausmo prislėgtą žmoną ir našlaičius vaikus, gal ir senus tėvus, kurie jį labai mylėjo.

Polas Hilas sukėlė tikras, skaudžias, ilgalaikes kančias būtybėms, kurių nervų sistema turi savybę jausti kančią. Jo auka gydytojas nieko panašaus nepadarė. Ankstyvos stadijos embrionas, kuris neturi nervų sistemos, tikrai nieko nejaučia. Jeigu vėlesnių stadijų embrionai, turintys nervų sistemą, jaučia skausmą (apmaudu dėl bet kokio skausmo, kad ir kas jį jaustų), bet ne todėl, kad yra *žmonės*. Nėra jokio pagrindo manyti, kad bet kurios stadijos žmogaus embrionas jaučia skausmą labiau nei tos pačios stadijos karvės ar avies embrionas. Yra begalė priešasčių teigti, kad visi embrionai - ir žmogaus, ir kitų gyvūnų - kenčia kur kas mažiau nei suaugusios karvės ar avys skerdykloje, juo labiau kai net neapsvaigus gyvulių gerklės perpjauamos, atliekant ritualinį gyvulių skerdimą pagal religijos reikalavimus.

Skausmą sunku išmatuoti,¹²⁹ dėl kai kurių aspektų nesutariama, Bet tai nekeičia pagrindinės mano minties, kuri išryškina, kuo skiriasi sekuliarios konsekvencinės etikos šalininkų filosofija nuo tikinčiųjų absoliučios moralės filosofijos.* Pirmieji yra susirūpinę, kad embrionai

* Suprantama, yra ir kitokių požiūrių. Dauguma amerikiečių krikščionių aborto klausimu nėra kategoriški ir pasisako už pasirinkimą. Žr., pavyzdžiui, tinklalapį „Religious Coalition for Reproductive Choice“ www.rcrc.org/.

gali kentėti. Antriesiems rūpi, ar embrionai yra žmonės. Religiniai moralistai kelia tokius kaip šis klausimus: „Kada embrionas tampa būtybe - žmogumi?“ Sekuliarūs moralistai klausimą veikiausiai formuluoja kitaip: „Nesvarbu, ar tai *žmogus* (jeigu taip galima būtų vadinti mažą kamuolėlį ląstelių?); svarbu, nuo kurio amžiaus bet kurios rūšies embrionas gali jausti *skausmą*?“

DIDYSIS SOFIZMAS APIE BETHOVENĄ

Verbaliniame šachmatų žaidime aborto priešininkai daro dar vieną ėjimą. Pirmiausia jie sako, kad nesvarbu, ar šiuo metu žmogaus embrionas gali jausti skausmą ar ne. Svarbu neatimti *potencialių* galimybių. Abortas iš jo atima galimybę ateityje nugyventi visą žmogaus gyvenimą. Šis teiginys pateikiamas kaip retorinis argumentas, kurio neverta vadinti manipuliaciniu tik dėl to, kad jis yra absurdiškai kvailas. Turiu omenyje „didįjį sofizmą apie Bethoveną“. Yra žinomos kelios jo versijos. Toliau pateikiamą versiją Piteris ir Džeinė Medavaraf knygoje *The Life Science* priskiria Normanui Sent Džonui Stevasui (Norman St John Stevas) (dabar - lordas Sent Džonas), kuris yra Didžiosios Britanijos parlamento narys ir žinomas katalikybės šalininkas. Pastarasis savo ruožtu sofizmą perėmė iš Moriso Baringo (Maurice Baring) (1874-1945), kuris pagarsėjo kaip katalikas atsivertėlis ir artimai bendravo su tokiais ištikimais katalikybės apologetais kaip Gilbertas Kytas Cestertonas (Gilbert Keith Chesterton) ir Hilarė Belok (Hilaire Belloc). Argumentas pateikiamas kaip hipotetinis dviejų gydytojų dialogas:

„Norėčiau sužinoti jūsų nuomonę apie nėštumo nutraukimą. Tėvas serga sifiliu, motina - tuberkulioze. Iš keturių gimusių vaikų pirmasis gimė aklas, antrasis - mirė, trečiasis - kurčnėbylys, ketvirtasis serga tuberkulioze. Ką jūs darytumėte?“

„Aš nutraukčiau nėštumą.“

„Taip jūs nužudytumėte Bethoveną.“

* Seras Piteris Medavaras 1960 m. gavo Nobelio premiją už pasiekimus fiziologijos ir medicinos srityse.

Internetė pilna vadinamųjų gyvybės gynimo tinklalapių, kurie perpasakoja šią kvailą istoriją, papildomai pakeisdami pradinį faktus. Štai kita versija. „Jeigu jūs žinotumėte, kad nėščia moteris jau turi aštuonis vaikus, iš kurių trys kurti, du akli, vienas protiškai atsilikęs (nes ji serga sifiliu), ar patartumėte jai daryti abortą? Jeigu taip, tai jūs nužudytumėte Bethoveną.“¹³⁰ Toliau perpasakojant legendą, didysis kompozitorius jau ne penktasis, o devintasis vaikas, kurčiųjų skaičius padidėja iki trijų, o aklųjų iki dviejų, sifiliu serga ne tėvas, o motina. Ieškodamas šios istorijos versijų, radau, kad dauguma iš 43 tinklalapių pasakojimą priskiria ne Morisui Baringui, bet kažkokiam L. R. Agniui (L. R. Agnew), Kalifornijos universiteto (Los Andželas) medicinos fakulteto profesoriui, kuris šią dilemą pateikęs studentams, o paskui pasakęs: „Sveikinu, jūs ką tik nužudėte Bethoveną.“ Manau, kad galime sau leisti suabejoti L. R. Agniui egzistavimu - tik stebėtina, kaip plinta tokios miesto legendos. Beje, man nepavyko atsekti, ar Baringas pradėjo šią legendą, ar kas nors ją išgalvojo anksčiau.

Tai gryniausias pramanas. Visiškas melas. Tiesa tokia: Liudvigas van Bethovenas (Ludwig van Beethoven) nebuvo nei devintasis, nei penktasis vaikas šeimoje. Jis buvo vyriausias - visai tiksliai sakant, antrasis, nes pirmasis brolis mirė kūdikystėje, o tais laikais taip atsitikdavo dažnai. Kiek žinoma, jis nebuvo nei aklas, nei kurčias, nei nebylys, kaip nebuvo ir protiškai atsilikęs. Nėra jokių duomenų, kad kuris nors iš jo tėvų būtų sirgęs sifiliu, bet tiesa, kad motina mirė nuo tuberkuliozės. Nuo jos daug kas mirdavo tais laikais.

Taigi turime tipišką miesto legendą - pramanytą pasakojimą, kuris specialiai platina tuo suinteresuoti žmonės. Bet svarbiausia ne tai, kad tai melas. Net jeigu tai nebūtų melas, šiuo pasakojimu pagrįstas argumentas vis tiek būtų niekam tikęs. Piteris ir Džeinė Medavarai, apsieidami ir be svarstymų apie pasakojimo teisingumą, taikliai nurodė, kad argumentas yra klaidingas: „Šis nevykęs argumentas grindžiamas stulbinamai klaidingais samprotavimais, nes jei neteigsime, kad tėvo sifilis ir motinos tuberkuliozė padidina tikimybę, kad gims muzikos genijus, tai akivaizdu, jog pasaulis galėtų netekti Bethoveno ir dėl paprasto sueities atsisakymo.“¹³¹ Medavarų paniekinamai trumpo paaiškinimo paneigti

neįmanoma (prisiminkime vieno iš Roaldo Dalio (Roald Dahl) trumpų ir niūrių apsakymų siužetą: teisingai nusprendus nedaryti aborto, į pasaulį 1888 metais atėjo Adolfas Hitleris). Tačiau norint suprasti esmę, reikia bent kiek intelekto - nors gal užtektų išsivaduoti iš kai kurių religinio auklėjimo įteigtų stereotipų. Iš 43 „gyvybę ginančių“ tinklalapių, kuriuos man surado „Google“ šio skyriaus rašymo dieną, nė vienas nepastebėjo pasakojimo nelogiškumo. Visi jie (beje, visi religiniai) užkibo ant sofizmo kabliuko, prarydami su masalu. Vienas jų kaip šaltinį net nurodė Medavarą (pavardę parašęs „Medavvar“). Šie žmonės taip troško patikėti jų tikėjimą patvirtinančiu sofizmu, kad nepastebėjo, jog Medavarai šį argumentą pacitavo tik norėdami pašaipai sukritikuoti.

Kaip teisingai pažymėjo Medavarai, naudojant „potencialaus žmogaus“ argumentą, kyla logiška išvada, kad kiekvieną kartą, kai praleidžiam lytinės sueities galimybę, atimame vienai sielai progą ateiti į pasaulį. Jeigu tęstume idiotišką „gyvybės gynėjų“ logiką, tai kiekvieną vaisingo individo atsisakymą poruotis reiktų prilyginti potencialaus vaiko nužudymui! Net ir priešinimasi prievartautojui reiktų laikyti potencialaus kūdikio žudymu (beje, esama gana daug „gyvybės gynėjų“, kurie neleistų daryti aborto net ir išprievartautoms moterims). Visiškai akivaizdu, kad Bethoveno argumento logika yra labai nevykusi. Jo fantastišką idiotiškumą vaizdingai apibendrina puiki daina „Every sperm is sacred“ (Kiekvienas spermatozoidas yra šventas), kurią drauge su šimtu vaikų chorų dainuoja Maiklas Palinas (Michael Palin) filme „Monty Python's The Meaning of Life“ (jeigu dar nematėte, suteikite sau tą malonumą). Didysis sofizmas apie Bethoveną yra tipiškas pavyzdys, į kokią logikos pelkę įklimpstama, kai protą apsvaigina religinis absoliutizmas.

Atkreipkite dėmesį, kad „gyvybės gynėjai“ gina ne kiekvieną gyvybę. Specialias teises jie suteikia tik *Homo sapiens* rūšies ląstelėms, nors tai nesuderinama su tuo, kad evoliucija yra faktas. Deja, abortų priešininkų miniai tai nerūpi, nes ji nesuvokia, kad evoliucija yra faktas! Bet leiskite man pateikti trumpą argumentą tiems aborto priešininkams, kurie truputį išmano mokslą.

Evoliucija grindžiamas argumentas yra labai paprastas. Embriono ląstelių *žmogiškumas* negali joms suteikti moraliniu požiūriu absoliučiai išskirtinio statuso. Negali, nes artimesnis evoliucinis ryšys mus sieja su šimpanzėmis, o tolimesnis - su visomis planetos rūšimis. Kad būtų lengviau suprasti, įsivaizduokite, kad nuošaliame Afrikos kampelyje išliko tarpinė rūšis, tarkime, *Australopithecus africanus*. Ar tas būtybes galima „laikyti žmonėmis“, ar negalima? Tiek man, tiek kitiems konsekvencinės etikos šalininkams aišku, kad į tokį klausimą net neverta atsakyti, nes jis neturi reikšmės. Užtenka to, kad mums būtų labai įdomu ir smagu susipažinti su dar viena „Liusi“. Tačiau absoliutistams atsakymas būtinas, kad galėtų taikyti moralinį principą, pagal kurį žmonėms suteikiamas specialus ir išskirtinis statusas, *kadangi jie yra žmonės*. Lemiamu momentu jie tikriausiai sugalvotų rengti teismus, kaip kadaise apartheidinėje Pietų Afrikoje, kad būtų nuspręsta, ar konkretų individą galima „laikyti žmogumi“.

Gal dėl *australopiteko* ir nekiltų abejonių, tačiau tai, kad biologinė evoliucija vyksta laipsniškai, mums sako, kad turi būti kažkokios *tarpinės grandys*, kurios yra taip arti „skiriamosios linijos“, jog būtų neįmanoma joms taikyti žmogaus išskirtinumu pagrįsto absoliutaus moralinio principo. Kitaip tariant, evoliucijoje nėra natūralių skiriamųjų linijų. Skirties iliuzija atsirado dėl to, kad nemaža tarpinių rūšių išmirė. Kas nors galėtų teigti, kad, pavyzdžiui, skausmo pojūtis žmonėms yra būdingas labiau nei kitoms rūšims. Jeigu tai būtų tiesa, tada pagrįstai galėtume žmonėms suteikti specialų statusą,

Tačiau evoliucijos tęstinumas rodo, kad *absoliutaus* skirtumo nėra. Pats evoliucijos faktas triuškinamai įrodo, kad absoliutaus moralinio išskirtinumo negali būti. Tai labai trikdo kreacionistus. Matyt, kaip tik tai yra viena svarbiausių priežasčių, kodėl jie neigia evoliuciją - ją pripažinę, juk negalėtų taikyti absoliučių moralinių principų. Toks neigimas ne tik klaidingas, bet ir keistas - tiesą apie realų pasaulį mėginama atmesti samprotavimais apie tai, kas moralės požiūriu būtų pageidautina.

KAIP „NUOSAİKUS" TIKĖJIMAS PUOSELĖJA FANATIZMĄ

Kaip tamsiosios absoliutizmo pusės pavyzdį minėjau Amerikos krikščionis, kurie sprogdina abortų klinikas, ir Afganistano talibus, kurių žiauraus elgesio, ypač su moterimis, atvejų neįmanoma suskaičiuoti. Galėčiau dar priminti Irano ajatolas arba Saudo Arabiją valdančią Saudo dinastiją, kur moterims draudžiama vairuoti automobilį ir kur jos pakliūtų į bėdą, jeigu iš namų išeitų be vyriškos lyties palydovo (kilniai leidžiama, kad lydėtų mažas vyriškos lyties vaikas). Apie bjaurų elgesį su moterimis Saudo Arabijoje ir kitose šių laikų teokratijose skaitykite sukrečiančioje Jano Gudvino (Jan Goodwin) knygoje *Price of Honour*. Johanas Haris (Johann Hari), vienas sąmojingiausių *Independent* (Londonas) feljetonistų, parašė straipsnį iškaltingu pavadinimu: „Geriausias būdas įveikti džihadistus - musulmonių moterų maištas."¹³²

Grįždamas prie krikščionybės, pradėsiu nuo Amerikos krikščionių, tikinčių greitai „paėmimu į dangų“*. Jie daro itin didelę įtaką Jungtinių Valstijų politikai Artimuosiuose Rytuose, nes tiki, kad Dievas suteikė Izraeliui teisę valdyti visas Palestinos žemes.¹³³ Kai kurie „paėmimo“ šalininkai eina dar toliau ir svajoja apie branduolinį karą, nes, jų manymu, tai būtų Armagedonas, kuris pagreitintų Antrąjį atėjimą (pagal keistą ir, deja, labai populiarią Apreiškimo Jonui interpretaciją). Apie tai negalėčiau pasakyti geriau negu Semas Harisas knygoje *Letter to a Christian Nation*.

Neperdedant galima sakyti, kad, Niujorko miestui staiga virtus ugnies kamuoliu, nemaža Amerikos gyventojų dalis su džiaugsmu žiūrėtų į kylantį atominį grybą, nes jiems tai reikštų, kad tuoj atsitiks laukiamiausias įvykis: sugrįš Kristus. Turėtų būti aiškiau nei aišku, kad tokie tikėjimai nepadės

* Čia užsimenama apie dispensionalizmo - eschatologinių teorijų krypties - šalininkus (dauguma nekonfesinių bažnyčių, daugelis baptistų, sekmininkų ir charizmatų). Pagrindinės protestantų konfesijos dispensionalizmą atmeta ir pripažįsta kitus Biblijos aiškinimo būdus (*vert. past*).

mums kurti gero socialinio gyvenimo ekonomikos, aplinkos ir geopolitikos srityse. Išivaizduokite, kokios pasekmės būtų, jeigu nemenka JAV vyriausybės dalis nuoširdžiai tikėtų, kad artėja pasaulio pabaiga ir kad ji bus *nuostabi*. Tačiau beveik pusė Amerikos gyventojų, matyt, tuo tiki, remdamiesi tik religine dogma - tai nepaprastai pavojinga padėtis moralinėje ir intelektualinėje plotmėse.

Taigi esama žmonių, kurie dėl religinio tikėjimo neprisideda prie pažangaus sutarimo vykstant mano minėti „moralės evoliucijai“. Jie yra tai, ką aš vadinu tamsiąja religinio absoliutizmo puse, o kiti dažnai įvardija religiniu ekstremizmu. Šiame skyriuje norėčiau parodyti, kad net ir švelnios bei nuosaikios formos religija sudaro terpę, kuri yra palanki ekstremizmui gimti ir klestėti.

2005 m. liepą Londone teroristai savižudžiai įvykdė suderintą išpuolį: susprogdino tris bombas metro ir vieną autobuse. Nors Londono teroro aktai nenusinešė tiek daug aukų, kiek 2001 m. išpuolis prieš Pasaulio prekybos centrą, ir nebuvo taip netikėtas (tiesą sakant,

Londone tikėtasi ko nors panašaus nuo to momento, kai Bleras įtraukė besispyriojančią šalį į Bušo organizuotą invaziją Irake), bet britams sukėlė siaubą. Laikraščiuose pasipylė skaudūs apmąstymai apie priežastis, kurios pastūmėjo keturis jaunos vyrus susisprogdinti ir drauge nužudyti daug niekuo dėtų žmonių. Žudikai buvo Didžiosios Britanijos piliečiai, mėgę kriketą, gerų manierų - žodžiu, jaunuoliai, su kuriais bet kur malonu bendrauti.

Kodėl šie jauni kriketo mėgėjai taip pasielgė? Skirtingai nei tokie jų analogai kaip palestiniečių teroristai, japonų kamikadzės, tamilų tigras (Šri Kanka), šie mirtininkai negalėjo tikėtis, kad jų liūdinčios šeimos bus šlovinamos, palaikomos, joms bus mokamos „kankinių“ pensijos,

Priešingai, kai kuriems jų giminaičiams teko slėptis. Vienas iš vyrų paliko nėsčią žmoną ir našlaitį kūdikį. Šių keturių jaunų vyrų poelgis atnešė nelaimę ne tik jiems patiems bei jų aukoms, bet ir jų šeimoms bei visai musulmonų bendruomenei Didžiojoje Britanijoje, kuri dabar patiria atsakomąją reakciją. Tik religinis tikėjimas yra pakankamai galinga

jėga, kad normalius ir padorius žmones paskatintų imtis beprotiškų veiksmų. Dar kartą noriu pacituoti Semą Harisą, kuris negailestingai aiškiai tai parodė, pateikdamas „Al-Qaeda“ organizacijos lyderio Osa-
mos bin Ladenų pavyzdį (jis, beje, nebuvo susijęs su Londono sprogdinimais). Kodėl kažkam prireikė sunaikinti Pasaulio prekybos centrą ir jame esančius žmones? Jeigu pasitenkintume bin Ladeną pavadinę „pabaisa“, tai reikėtų, kad bėgame nuo atsakomybės rasti teisingą atsakymą į šį svarbų klausimą.

Atsakymas į šį klausimą yra akivaizdus - bent jau todėl, kad pats bin Ladenas jį nuolat nuobodžiai kartoja. Esmė ta, kad tokie žmonės kaip bin Ladenas *iš tikrųjų* tiki tuo, ką sako. Jie tiki kiekvienu Korano žodžiu. Kodėl devyniolika gerai išsilavinusių, iš pasiturinčių šeimų kilusių vyrų paaukėjo gyvenimą šiame pasaulyje už galimybę sunaikinti tūkstančius mūsų artimųjų? Todėl, kad jie tikėjo, jog taip padarę pateks tiesiai į dangų. Sunku rasti kitą atvejį, kai žmonių elgesys yra taip gerai išaiškintas. Kodėl mums taip nesinori patikėti šiuo aiškinimu? ¹³⁴

Autoritetinga žurnalistė Murielė Grej (Muriel Gray) 2005 m. liepos 24 d. laikraštyje *Herald* (Glazgas) išsakė panašias mintis apie Londono sprogdinimus:

Kaltinami visi ir viskas iš eilės - nuo neabejotinai piktybinio Džordžo Bušo ir Tonio Blero dueto iki musulmonų „bendruomenių“ pasyvumo. Bet argi neaišku, kad nuo pat pradžios reikėjo matyti tik vieną priežastį ir kad buvo tik viena priežastis. Visų nelaimių, suirucių, smurto, teroro ir tamsumo priežastis yra, be abejo, pati religija; o jeigu jums atrodo, kad tai per teklinis dalykas teigti tokį akivaizdų faktą, pažiūrėkite, kaip kruopščiai vyriausybė ir žiniasklaida stengiasi jį užmaskuoti.

Vakarų šalių politikai vengia vartoti žodžius iš raidės „R“ (religija) ir vietoje to kalba apie karą su „terorizmu“, tarsi terorizmas būtų savo va-

lią ir protą turinti dvasia ar jėga. Dar jie sako, kad teroristus motyvavo tikras „blogis“. Anaipatol, ne blogis buvo jų elgesio akstinu. Kad ir kokie klaidingi, mūsų akimis žiūrint, buvo jų motyvai, jie, kaip ir gydytojų ginekologų žudikai krikščionys, daro tai, ką suvokia esant teisinga, sąžiningai vykdydami tai, ką nurodo religija. Jie nėra psichopatai; tai tikintys idealistai, jų supratimu - racionalūs žmonės. Įsitikinimą savo veikslių teisingumu nulemia ne asmenybės iškrypimas, ne juos apsidėjęs Šėtonas, bet nuo vaikystės įdiegtas absoliutus ir aklas *tikėjimas*. Semas Haris cituoja palestinietį, kuriam nepasisekė susisprogdinti. Jis taip aiškino, kas jį paskatino žudyti žydus: „<...> noras tapti kankiniu. Aš niekam nenoriu keršyti. Aš tik noriu būti kankinys.“ 2001 m. lapkričio 19 d. žurnale *The New Yorker* buvo publikuotas Nasra Hasano (Nasra Hassan) interviu su kitu nenusisėkusių savizudžių - jaunu, mandagių dvidešimt septynerių palestiniečiu, kuris tekste nurodytas inicialu „S.“. Manau, dabar verta atidžiau pažvelgti į tai, kaip nuosaikūs religiniai lyderiai ir mokytojai poetiška iškalba vaizduoja viliojančią dangų:

- Kodėl kankinystė tokia patraukli? - paklausiau.

- Dvasios jėga mus išaukština, o materialių daiktų jėga traukia žemyn, — atsakė jis. - Kas yra linkęs būti kankiniu, tas tampa atsparus materialių daiktų traukai. Mūsų instruktorius klausė: „O jei operacija nepavyks?“ Mes jam atsakėme: „Ką gi, vis tiek mums reikės susitikti su Pranašu ir jo bendražygiais, *inshallah*.“

- Mes skriejame, plaukiame, apimti nuojautos, kad tuoj įžengsime į amžinybę. Mes neabejojome. Alacho akivaizdoje mes prisiekėme Koranu ir pažadėjome nesitraukti. Džihado priesaika vadinasi *bayt al-ridwan*, pagal dangaus sodo, kur patenka pranašai ir kankiniai, pavadinimą. Žinau, kad yra kitų džihado būdų. Bet šis yra saldus - pats saldžiausias. Kai vykdom kankinio žygdarbį, jeigu tai darai Alacho vardan, tau neskau da - tai lyg uodo igėlimas!

S. man parodė paskutinio instruktazo prieš operaciją vaizdo įrašą. Grūdėtoje juostoje pamaciau jį ir du kitus jaunus

vyrus pagal nustatytą ritualą atsakinėjančius į klausimus apie kankinystės šlovę. <...>

Paskui jauni vyrai ir jų instruktorius atsiklaupė ir uždėjo dešinę ranką ant Korano. Instruktorius paklausė: „Tu pasirengęs? Rytoj būsi Rojuje.“¹³⁵

Jeigu būčiau „S.“, neiškentęs paklausčiau instruktoriaus: „Na, kodėl tau *pačiam* nepamėginus to, apie ką taip gražiai suoki? Kodėl pats nei ni susisprogdinti, kad nulėktum tiesiu taikymu į Dangų?“ Bet - pakartosi dar kartą, nes tai labai svarbu - mums sunku suprasti tai, kad *tie žmonės iš tikrųjų tiki tuo, kuo sakosi tikintys*. Tai reiškia, kad turėtume kaltinti pačią religiją, o ne religinį *ekstremizmą*, kuris esą yra tikros, padorios religijos tam tikras iškrypimas. Prieš daugelį metų Volteras (Voltaire) taikliai pasakė: „Tas, kuris sugeba taip jus įtikinti, kad patikite nesąmonėmis, gali įtikinti daryti ir nusikaltimus.“ Taip pat sakė ir Bertranas Raselas: „Dauguma žmonių verčiau mirs nei mąstys. Iš tikrųjų taip ir daro.“

Kol mes pripažįstame principą, kad religinį tikėjimą reikia gerbti vien tik dėl to, kad tai religinis tikėjimas, negalima atsisakyti gerbti Osamos bin Ladeno ir teroristų savizudžių. Bet galima pasirinkti alternatyvą (ji tokia akivaizdi, kad, rodos, ir priminti nereikėtų) - atsisakyti savaiminės pagarbos religiniam tikėjimui principo. Kaip tik dėl to aš darau viską, kas įmanoma, kad perspėčiau žmones dėl pačios religijos, o ne tik dėl vadinamojo „ekstremistinio“ tikėjimo. „Nuosaikios“ religijos mokymas pats nėra ekstremistinis, bet atveria duris ekstremizmui.

Pažymėtina, kad šiuo atžvilgiu religija nėra unikali. Ar patriotiška tėvynės ar etninės grupės meilė gali tapti vienokio ar kitokio ekstremizmo šaltiniu? Taip, gali, kaip kamikadzės Japonijoje ir tamilų tigrui Šri Lankoje. Vis dėlto religinis tikėjimas smarkiau ir labiau nei kas nors kita slopina racionalų mąstymą. Manychiau, pirmiausia dėl to, kad labai vilioja apgaulingas ir gundantis pažadas, jog mirtis - tai ne pabai-ga, o kankinių dangus yra ypatingai žavus. Taip pat dėl to, kad įpratina neklausinėti ir neabejoti - tokia ta tikėjimo esmė.

Krikščionybė, kaip ir islamas, moko vaikus, kad besąlyginis tikėjimas yra dorybė. Jums nereikia įrodymų apie tai, kuo jūs tikite. Įdiegta tradicija reikalauja, kad, kam nors apie ką nors pareiškus, jog tai yra jo *tikėjimo* dalis, kiti visuomenės nariai, nesvarbu, ar išpažįsta tą patį ar kitą tikėjimą, ar visai netiki, privalo besąlygiškai tai „gerbti“. Ir gerbia. Paskui ateina diena, kai tas tikėjimas pasireiškia tokiomis siaubingomis žudynėmis ir naikinimu, kaip išpuolis prieš Pasaulio prekybos centrą arba bombų sprogdinimai Londone ir Madride. Po to pasigirsta didelis pasipiktinimo choras, o dvasininkai ir „bendruomenių lyderiai“ (beje, kas juos išrinko?) išsirikiuoja aiškinti, kad šis ekstremizmas yra iškreiptas „tikrasis“ tikėjimas. Bet kaip „tikras“ tikėjimas gali „iškrypti“, jeigu tikėjimas, kaip apskritai neturintis objektyvių kriterijų, negali turėti kokių nors patikrinamų standartų, kuriuos būtų galima iškreipti?

Prieš dešimt metų Ibnas Varakas nuostabioje knygoje *Why I Am Not a Muslim* pateikė analogišką argumentą puikiai išsilavinusio islamo žinovo požiūriu. Manau, kad šią Varako knygą tiktų pavadinti „Nuosaukaus islamo mitas“. Taip buvo pavadintas palyginti naujas straipsnis (*The Myth of Moderate Islam*), kurį žurnale *Spectator* (Londonas) (2005 m. liepos 30 d.) publikavo kitas mokslininkas - Patrikas Sukhdeo (Patrick Sookhdeo), Islamo ir krikščionybės studijų instituto direktorius: „Didžioji dalis šiuolaikinių musulmonų apsieina be prievartos, nes Koranas yra tarsi rinkinys visiems gyvenimo atvejams. Jeigu tu nori taikos, rasi eilutes apie taiką, jeigu nori karo - rasi agresyvias.“

Toliau Sukhdeo aiškina, kaip islamo teologai, norėdami išspręsti problemą dėl daugybės Korane esančių prieštaravimų, sugalvojo panaikinimo principą: galioja vėlesni tekstai, o senesni neturi reikšmės. Deja, taikingos Korano eilutės buvo parašytos anksčiausiai, kai Mahometas dar gyveno Mekoje. Karingosios eilutės atsirado vėlesniuojų laikotarpiu, po jo pabėgimo į Mediną. Todėl

mantra „islamą - tai taika“ paseno beveik 1400 metų. Tik apie trylika metų islamas buvo taika ir nieko daugiau kaip taika <...> Šiandieniniai radikalūs musulmonai – kaip ir viduramžių teisininkai, sukūrė klasikinį islamą - turėtų sąžinin-

gai pasakyti, kad „islamą – tai karas“. Musulmonų grupuotė „Al-Ghurabaa“ - viena radikaliausių Didžiojoje Britanijoje - dviejų sprogdinimų Londone išvakarėse pareiškė: „Kiekvienas musulmonas, neigiantis, kad teroras yra islamo dalis, yra kafyras.“ Kafyras yra kitatikis (t. y. nemusulmonas) - tai musulmoną labai įžeidžiantis žodis. <...>

Ar gali būti, kad savižudišką veiksmą atlikę jauni vyrai nepriklausė Britanijos musulmonų bendruomenės radikalų sparnui, nebuvo islamo ekstremistinės interpretacijos sekėjai, tačiau priklausė pagrindinei musulmonų bendruomenės daliai ir juos motyvavo nuosaiki islamo interpretacija?

Apibendrinamas pabrėžiu: pavojingiausia yra tai, kad vaikai mokomi, jog tikėjimas pats savaime yra vertybė (kalbu ne tik apie islamą, bet ir krikščionybę). Tikėjimas yra žalingas tuo, kad nereikalauja įrodymų ir nepakenčia argumentų. Vaikai, išmokyti, kad aklas tikėjimas yra dorybė, parengiami - kai yra tam tikros kitos aplinkybės, o jos dažnai būna - tapti būsimų džihadų ar kryžiaus žygių mirtiniais ginklais. Aklai tikintis žmogus, apsaugotas nuo baimės pažadais apie kankinių dangų, yra dar viena ginklo rūšis, įeinanti į ginklų istoriją šalia lanko, kovinio žirgo, tanko ir kasetinės bombos. Galėčiau lažintis, kad savižudžių teroristų nebūtų, jeigu vaikai būtų mokomi abejoti ir apmąstyti savo įsitikinimus, jeigu jiems nebūtų įteigta, kad aklas tikėjimas yra didžiausia dorybė. Savižudžiai teroristai daro tai, ką daro, kadangi tikrai tiki tuo, ko buvo išmokyti religinėse mokyklose: pareiga Dievui yra svarbiau už viską, o už kankinio mirtį bus atlyginta rojus sodais. Viso to moko anaip tol ne vien tik ekstremistai fanatikai - dažniausiai tai daro visiškai padorūs, mandagūs, nuosaikūs religijos mokytojai, kurie medrešose vaikus susodina eilėmis, įpratina juos, tarsi pakvaišusias papūgas, atmintinai kartoti kiekvieną šventosios knygos žodį, ritmiškai linksint nekaltomis galvelėmis. Tikėjimas gali būti nepaprastai pavojingas. Kai aklas tikėjimas su išskaičiavimu įkalamas į imlią naivaus vaiko galvą, padaromas labai blogas darbas. Taip religija daro žalą pačiai vaikystei, taip ji piktinaudžiauja vaiku. Apie tai plačiau kitame skyriuje.

VAIKYSTĖ, PRIEVARTA IR IŠSILAISVINIMAS NUO RELIGIJOS

*Kiekviename kaime yra deglas – mokytojas ir gesintuvas -
dvasininkas.*

VICTOR HUGO

Pirmiausia norėčiau papasakoti apie įvykį, nutikusį XIX a. Italijoje. Primindamas apie jį nenoriu pasakyti, kad šiandien galėtų atsitikti kas nors panašaus. Nors ano meto realijų nebeliko, tačiau tada pasireiškusi mąstysena, deja, neišnyko. Ši XIX a. žmogaus tragedija negailestingai nušviečia ir šių laikų tikinčiųjų elgesį su vaikais.

1858 m. Bolonijos inkvizicijos įsakymu, taigi, visai oficialiai, po piežiaus policija areštavo šešerių metų amžiaus žydų tėvų sūnų Edgardą Mortarą (Edgardo Mortara). Jėga atimtas iš raudančios motinos ir nevilties apimto tėvo, Edgardas buvo nugabentas į Romą, mokomas katechumenų mokykloje (skirtoje atversti žydus ir musulmonus į katalikybę) ir išauklėtas kaip katalikas. Tėvams jo nesugrąžino, matytis jie galėjo tik retkarčiais ir tik kunigams prižiūrint. Šią istoriją vėl priminė Deividas I. Kerčeris (David I. Kertzer) puikioje knygoje *The Kidnapping of Edgardo Mortara*.

Edgardo istorija to meto Italijoje nebuvo retenybė. Kunigai vaikus iš tėvų atimdavo dėl tos pačios priežasties. Kiekvienu atveju vaikas būdavo anksčiau slapčia kažkieno, dažniausiai tarnaitės katalikės, pakrikštytas, o paskui apie tai sužinodavo inkvizicija. Viena svarbiausių

Katalikų bažnyčios dogmų sako, kad kartą pakrikštytas vaikas, net jeigu tai padaryta neformaliai ir slaptai, visam laikui tampa krikščionimi. Toliau vadovautasi tvirta nuostata, kad tėvai žydai savo „vaiko krikščionio“ auklėti neturi teisės. Bažnyčia nedelsiant ėmėsi - labai nuoširdžiai - nežmoniškos ir žiaurios prievartos, nepaisydama tarptautiniu mastu kilusio pasipiktinimo. Beje, katalikų laikraštis *Civiltà Cattolica* paaiškino, kad visuomenės pasipiktinimą inspiravo pasaulinę galią turintys turtingi žydai - kažkur girdėta, ar ne?

Edgardo Mortaros istorija išsiskyrė tik tuo, kad vėliau spaudoje kilo triukšmingas atgarsis, bet jo tapimas krikščionimi buvo tipiškas. Kartą jį prižiūrėjo neraštinga keturiolikmetė tarnaitė Ana Morisi, kuri buvo katalikė. Staiga vaikui susirgus, ji išsigando, kad šis gali numirti. Nuo vaikystės išmokyta, kad nekrikštytas vaikas po mirties patenka į pragarą amžinoms kančioms, ji kreipėsi patarimo į kaimyną kataliką, o šis ją pamokė, kaip reikia krikštyti. Sugrįžusi ji iš indo pašlakstė vandens ant mažojo Edgardo galvos, sakydama: „Krikštiju tave: vardan Dievo Tėvo, ir Sūnaus, ir Šventosios Dvasios“. Ir viskas. Nuo šio momento Edgardas buvo krikščionis pagal įstatymą. Kai po kurio laiko inkvizicijos kunigai sužinojo apie įvykį, ėmėsi skubių ir ryžtingų veiksmų, net nesusimąstydami apie liūdnas pasekmes.

Keista, kad Katalikų bažnyčia leido (ir dabar leidžia) kiekvienam katalikui krikštyti bet kurį žmogų, neatsižvelgdama į tai, jog šis rituales turi nepaprastai reikšmingas pasekmes visai šeimai. Ne tik kunigas gali atlikti šias apeigas. Dėl krikšto nereikia gauti nei tėvų, nei kieno nors kito sutikimo. Nereikia pasirašyti jokių dokumentų. Nereikia oficialių liudytojų. Keli lašai vandens, keli žodžiai, bejėgis kūdikis ir prietaringa auklė katekizmu apdorotomis smegenimis - tai viskas, ko reikia. Galima sakyti, kad užtenka tik tokios auklės, nes vaikas dar per mažas, kad galėtų apie ką nors liudyti. Amerikietė kolegė, auklėta kaip katalikė, man parašė: „Žaisdamos mes krikštydavome lėles. Neprisimenu, ar krikštijome kitus vaikus protestantus, bet, neabejoju, kad taip būdavo ir būna dabar. Savo lėles mes padarydavome katalikėmis, vesdavomės į bažnyčią, duodavome joms Šventąją Komuniją ir t. t.

Nuo mažens mums plovė smegenis, mokė, kaip būti geromis katalikėmis motinomis."

Jeigu XIX a. mergaitės buvo panašios į man parašiusią kolegę, belieka tik stebėtis, kad tokie įvykiai, kaip Edgardo Mortaros istorija, nebuvo dar dažnesni. Bet tų laikų Italijoje jų ir taip būta apgalėtinau daug. Dėl to kyla logiškas klausimas: kodėl katalikiškose valstybėse gyvenantys žydai samdė tarnus katalikus, nors taip darydami labai rizikavo? Kodėl jie nepasistengė priimti tarnų žydų? Jų elgesys neturi nieko bendra su sveiku protu, nes jį nulėmė religija. Žydams reikėjo tarnų, kuriems religija nedraudžia dirbti šeštadieniais. Turint auklę žydę nekiltų pavojus, kad vaikas bus pakrikštytas ir pasmerktas būti dvasiniu našlaičiu. Bet šeštadieniais ji negalėtų užkurti židinio ir tvarkyti namų. Todėl Bolonijos žydų šeimos, kurios tai galėjo sau leisti, daugiausia samdydavo katalikus.

Šioje knygoje aš neaprašinėju kryžiaus karų, ispanų konkistadorų ar inkvizicijos baisiųjų. Žiaurių ir blogų žmonių būta visais laikais ir tarp kiekvienos religijos išpažinėjų. Priminiau istoriją apie Italijos inkviziciją ir jos požiūrį į vaikus, nes ji ypač gerai atskleidžia religinę mąstyseną ir blogį, kuris daromas *todėl, kad* mąstysena yra religinė. Pirmiausia stulbina religinio proto suvokimas, kad pašlakstytas vanduo ir keli sumurmėti žodžiai gali visiškai pakeisti vaiko gyvenimą, kad tokia apeiga yra svarbiau nei tėvų sutikimas, paties vaiko noras, vaiko laimė ir psichologinė gerovė, kad tai daroma neatsižvelgiant į sveiką protą ir žmogiškus jausmus. Būtent tai kategoriškai buvo pasakyta kardinolo Antonelio (Antonelli) laiške Lajoneliui Rotšildui (Lionei Rothschild) (pirmasis žydas, tapęs Didžiosios Britanijos parlamento nariu), parašiusiam protestą dėl Edgardo pagrobimo. Kardinolas atsakė, kad jis bejėgis ką nors pakeisti ir pridūrė: „Naudodamasis proga, norėčiau pabrėžti, kad šventa religinė pareiga yra galingesnė nei gamtos balsas, kad ir koks stiprus jis būtų." Na ką gi, gana aiškiai pasakė.

Antras stebinantis faktas: kunigai, kardinolai ir popiežius, atrodo, visiškai nesuprato, kaip baisiai jie elgiasi su vargšu Edgardu Mortara. Nors tuo sunku patikėti, bet jie nuoširdžiai tikėjo, kad, vaiką atimdami iš tėvų ir auklėdami kaip kataliką, daro jam gera. Jie jautė pareigą

jį *apsaugoti!* Teisindamas popiežiaus laikyseną dėl Mortaros likimo, amerikiečių katalikų laikraštis pareiškė, kad krikščioniška valdžia jokiū būdu „negalėjo leisti, kad vaiką krikščionį auklėtų žydai“ ir, primindamas religinės laisvės principą, paaiškino, kad „tai vaiko teisė į laisvę būti krikščionimi ir išvengti prievarta būti žydu. <...> Apsaugodamas vaiką nuo visokio aršaus ir fanatiško netikėjimo ir nepakan-tumo, Šventasis Tėvas padarė didingą moralinį darbą, kokio amžiais pasaulis nematė.“ Ar kada nors matėte įžūliau iškraipomą žodžių reikšmę - ką šiuo atveju reiškia „prievarta“, „aršus“, „fanatiškas“ ir „nepakantumas“? Vis dėlto visi požymiai rodo, kad katalikybės apologetai su popiežiumi priešakyje nuoširdžiai tikėjo, kad tai, ką jie darė, yra teisinga: visiškai teisinga ir moralės, ir vaiko gerovės atžvilgiu. Štai kaip religija (tradicinė, „nuosaiki“ konfesija) gali iškreipti suvokimą ir paprastą žmogišką padorumą. Laikraštis *II Cattolico* visai nuoširdžiai stebėjosi, kodėl tiek daug žmonių nesupranta, kokią neįkainojamą paslaugą Bažnyčia padarė Edgardui Mortarai, išgelbėdama jį iš žydų šeimos:

Kas nors truputį susimąstys apie reikalo esmę, palygins žydų padėtį - be tikros Bažnyčios, be Karaliaus, be šalies, išsibarstę po pasaulį ir visur be tėvynės, visada užsieniečiai, kad ir kur jie gyventų, ir dar blogiau, paženklinti bjauria dėme, kurią paliko Kristaus žudikai, <...> tas iš karto supras, kokį didžiulį žemišką pranašumą Popiežius suteikia Mortarų berniukui.

Trečia, stulbina, kaip arogantiškai tikintieji *žino*, be jokių įrodymų, kad nuo vaikystės jiems iškiepytas tikėjimas yra vienintelis teisingas, o visi kiti yra iškraipyti ar visai klaidingi mokymai. Aukščiau pateiktos citatos vaizdžiai atspindi krikščionių požiūrį. Būtų labai neteisinga vienodai kaltinti abi šio reikalo šalis, vis dėlto laikas paminėti ir tai, kad Mortarai galėjo nedelsiant susigrąžinti sūnų, jeigu būtų sutikę su kunigų įkalbinėjimais ir patys apsikrikštiję. Edgardas buvo pagrobtas dėl kelių vandens lašų ir dešimties beprasmių žodžių. Religinės indoktrinacijos atbukinti protai matė tik vieną išeitį, kad reikalas būtų

sutvarkytas: būtina apšlakstyti dar dvi galvas. Kai kuriems iš mūsų atrodo, kad tėvų atsisakymas krikštytis yra asiliškas užsispyrimas. Kiti mano, kad dėl principingos laikysenos juos verta kaip kankinius įrašyti į ilgą sąrašą kentėjusių už visokias religijas įvairiais laikais.

„Nenusimink, ponaiti Ridli, būk vyras: duos Dievas, šią dieną mes uždegšime Anglijoje tokią žvakę, kuri, tikiu, neužges per amžius.“ Be abejo, esama įsitikinimų, dėl kurių mirti garbinga. Bet kaip galėjo kankiniai Nikolas Ridlis (Nicholas Ridley), Hju Latimeris (Hugh Latimer) ir Tomas Kranmeris (Thomas Cranmer)* verčiau pasirinkti sudeginimą nei atsisakyti protestantų smailiagalizmo ir pripažinti katalikų bukagalizmą – koks skirtumas, nuo kurio galą pradėsi lupsti virtą kiaušinį? Tačiau religinis protas yra be galo užsispyręs - arba, kitu požiūriu, nepalaužiamas. Tad Mortarai negalėjo pasinaudoti beprasme krikšto apeiga. Bet gal krikšto metu būtų galėję sukryžiuoti pirštus arba tylutėliai pasakyti „ne“? Ne, negalėjo, nes buvo išauklėti pagal (nuosaikios) religijos tradicijas ir labai rimtai žiūrėjo į tą absurdišką spektaklį. Labiausiai man gaila vargšo mažojo Edgardo - nelaimingai pataikiusio gimti pasaulyje, kurį kontroliuoja religiniai protai, tapusio bejėge auka tarp dviejų fronto linijų ir našlaičiu dėl gerais ketinimais paskatintų veiksmų, kurie iš tikrųjų buvo siaubingai žiaurūs tam mažam vaikui.

Ketvirta, keista, kaip galima sakyti apie šešerių metų vaiką, kad jis yra krikščionis, judėjas ar kokio nors kito tikėjimo. Kitaip tariant, idėja, kad krikštijamas nieko nežinantis, nieko nesuvokiantis vaikas gali tapti išpažįstančiu kokią nors religiją ir nutraukti ryšius su kita, yra visiškai absurdiška - be abejo, ne mažesnis absurdas sakyti apie mažą vaiką kad jis priklauso kokiai nors religijai. Edgardui buvo reikalinga ne „jo“ religija (jis buvo per mažas, kad turėtų kokias nors apmąstytas religines pažiūras), bet tėvų ir šeimos meilė bei globa, kuriuos iš jo atėmė celibatiniai kunigai, kurių groteskišką žiaurumą galima truputėlį pateisinti tik tuo, kad religijos pavergtiems protams yra būdingas šiurkštus nejautrumas normaliems žmonių jausmams.

* Vadinamieji Oksfordo kankiniai. 1555 m. anglikonų bažnyčios vyskupai Latimeris ir Ridlis bei 1556 m. arkivyskupas Kranmeris buvo sudeginti už reformistines pažiūras. Pateikta citata yra paskutiniai Latimerio žodžiai prieš sudeginimą (*vert. past.*).

Smurtas prieš vaiką - tai ne tik fizinis pagrobimas. Argi tai ne prievartos forma, kai vaikui prikabinama etiketė apie jo tikėjimą, nors jis dar nesugeba mąstyti apie tokius sudėtingus dalykus? Tačiau tai vyksta nuolat ir mažai kas dėl to prieštarauja. Prieštarauti - pagrindinis šio skyriaus tikslas.

FIZINIS IR PSICHOLOGINIS SMURTAS

Kai šiais laikais rašoma, kad kunigai smurtauja prieš vaikus, paprastai turimas omenyje seksualinis išnaudojimas, todėl jaučiu pareigą pirmiausia patikslinti, kas yra seksualinis išnaudojimas ir paskui baigti su šia tema. Daug kas atkreipė dėmesį, kad mes gyvename laikais, kai vis kyla isterija dėl pedofilijos. Čia reiškiasi minios psichologija, primenanti 1692 m. Salemo raganų medžioklę. 2000 m. liepą laikraštis *News of the World*, kuris, nepaisant didelės konkurencijos, užsitarnavo paties bjauriausio Britanijos laikraščio „titulą“, organizavo „surask ir sugėdink“ kampaniją, beveik atvirai kurstydamas „budrius“ piliečius fiziškai susidoroti su pedofilais. Buvo užpultas gydytojo pediatro namas, nes tie aktyvūs žmogeliai nežinojo, kuo skiriasi pediatras nuo pedofilo.¹³⁶ Minios isterija dėl pedofilų įgavo epidemijos mastą ir tėvams sukėlė paniką. Rezultatas: šių dienų džastai viljamsai, heikai finai ir kiti vaikiškų knygų herojų analogai negali mėgautis didžiausiu vaikystės malonumu - laisvai bėgioti ir žaisti kaip ankstesniais laikais (faktiškai seksualinės prievartos rizika praeityje buvo ne mažesnė nei šiandien, nors daug kas įsivaizduoja kitaip).

Teisingumo dėlei reikia pripažinti, kad *News of the World* turėjo pretekstą pradėti savo aršią kampaniją: Sasekse aštuonmetė mergaitė buvo pagrobta, išprievartauta ir žiauriai nužudyta. Vis dėlto aiškiai neteisinga visiems pedofilams skirti kerštą, kurio nusipelnė tik maža jų dalis - pedofilai žudikai. Visose trijose mano lankytose internatinėse mokyklose tarp mokytojų buvo ir tokių, kurių meilė auklėtiniams peržengė padorumo ribas. Be jokių abejonių, tai labai smerktina. Vis dėlto jeigu dabar, po penkiasdešimties metų, juos, kaip ir vaikų žu-

dikus, pradėtų persekioti linčiuotojai ar teisininkai, jausčiau pareigą juos ginti, nors patyriau vieno jų priekabiavimą (trikdantį, bet šiaip nekenksmingą).

Smarkiausiai retrospektyvaus gėdinimo lavina užgriuvo Romos katalikų bažnyčią. Dėl įvairių priežasčių nemėgstu Katalikų bažnyčios. Visgi dar labiau man nepatinka neteisingumas. Kyla įtarimas, ar tik ši organizacija dėl kažkokių priežasčių nėra demonizuojama, ypač Airijoje ir Jungtinėse Valstijose. Manau, kad visuomenės priešišumą dar labiau paaštrina ir kunigų veidmainystė - atlikdami savo „profesinę pareigą“, jie visų pirma stengiasi pažadinti kaltės jausmą dėl „nuodėmės“. Žibalo į ugnį pila ir apviltas pasitikėjimas: nederamus veiksmus atlieka autoritetingi asmenys, kuriuos gerbti vaikas mokomas nuo mažens. Kadangi esama šių papildomų nusivylimo aspektų, turėtume būti atsargūs, kad nemestume skubotų kaltinimų. Būtina prisiminti, kad mūsų protui būdinga ypatinga savybė: jis geba gaminti klaidingus prisiminimus, ypač kai manipuliacinės priemonės naudoja nesąžiningi psichoterapeutai ir godūs advokatai. Psichologė Elizabetė Loftus (Elizabeth Loftus) pasielgė labai drąsiai (ir įsigijo galingų priešų, kurių interesams pakenkė), įrodydama, kaip lengvai žmonės susikuria prisiminimus, kurie yra visiškai klaidingi, bet patiems žmonėms atrodo, kad iki mažiausios smulkmenos tai tikri prisiminimai.¹³⁷ Šis žmogaus smegenų gebėjimas taip nesutampa su mūsų intuicija, kad daugeliu atvejų teisėjai ir prisiekusieji lengvai leisdavosi apgaunami iš pažiūros tikrais, bet iš tiesų klaidingais liudytojų parodymais.

Šiuo atžvilgiu ypač įdomu pažvelgti į Airiją. Čia sklendo legendos apie „Kristaus brolių“* brutalumą, net ir nekalbant apie seksualinį išnaudojimą, o tai vieta, kur ugdoma didelė šalies vyriškosios populiacijos dalis.¹³⁸ Gana dažnai sadistišku žiaurumu pagarsėja ir vienuolės, Airijoje turinčios daug mergaičių mokyklų. Piterio Mulano (Peter Mullan) filme *The Magdalene Sisters* pavaizduoti liūdnei pagarsėję

* *Congregation of Christian Brothers* - Katalikų bažnyčiai priklausanti pasaulinė organizacija, užsiimanti evangelizacija ir jaunimo švietimu. Pirmąją „Christian Brothers“ mokyklą 1802 m. įsteigė turtingas pirklys Edmundas Raisas (Edmund Rice) Airijoje (*vert. past.*).

Magdalenos prieglaudos namai (*Magdalene Asylums*)* kurie veikė net iki 1996 metų. Praėjus keturiasdešimčiai metų po įvykių, daug sunkiau reikalauti kompensacijos už mušimą negu už seksualinį priekabiavimą, todėl nestinga advokatų, energingai ieškančių klientų, kuriems be jų paakinimo ir į galvą nebūtų atėję kapstytiis tolimoje praeityje. Tikra aukso kasykla tie seniai pamiršti pasigraibymai zakristijoje - tokie seni, kad kai kurie įtariamai veikėjai jau mirę ir negali pateikti savo versijos. Katalikų bažnyčia visame pasaulyje kompensacijoms išleido per milijardą JAV dolerių.¹³⁹ Nejučiomis pradedi ją užjausti, tik paskui prisimeni, iš kur tie pinigai.

Kartą Dubline po paskaitos manęs paklausė, ką manau apie plačiai žiniasklaidoje aprašomus airių katalikų kunigų seksualinio priekabiavimo atvejus. Atsakaiu, kad seksualinis priekabiavimas yra, be abejo, bjaurus elgesys, bet jis ne toks žalingas kaip ilgalaikė psichologinė žala, kurią patiria vaikas, kuriam nuo vaikystės diegiamas katalikų tikėjimas. Tai buvo spontaniška, diskusijos įkarštyje ištarta pastaba, tad mane nustebino entuziastingi airių publikos plojimai (žinoma, plojo daugiausiai Dublino intelektualai, kurie tikrai nėra Airijos visuomenės reprezentatyvi grupė). Šį įvykį prisiminiau po kurio laiko gavęs laišką nuo keturiasdešimtmetės amerikietės, kuri buvo auklėta kaip katalikė. Ji pasakojo, kad kai jai buvo septyneri, atsitiko du nemalonūs dalykai. Ją seksualiai išnaudojo parapijos kunigas, pasisodinęs į savo automobilį. Beveik tuo pat metu jos mokyklos draugė žuvo ir pateko į pragarą, nes buvo protestantė. Ji tuo tikėjo, nes taip sakė jos tėvų religijos oficiali doktrina. Dabar, būdama suaugusi, ji palygina du su Katalikų bažnyčia susijusius smurto - fizinio ir psichologinio - atvejus, ir antrasis jai atrodo kur kas baisesnis. Ji rašė:

* Įvairių katalikų vienuolių Didžiojoje Britanijoje ir Airijoje įsteigtos gelbėjimo įstaigos; pradžioje daugiausiai skirtos prostitutėms reabilituoti, vėliau priimdavo įvairių socialinių problemų turinčias moteris (vienišas motinas, protškai atsilikusias). Dalis moterų prieglaudose apsigyvendavo savo noru, bet kitos buvo uždaromos prievarta, šeimos arba kunigų siuntimu (pavyzdžiui, jaunos „pasileidusios“ merginos). Airijoje šios įstaigos pramintos „magdaleniečių skalbyklomis“, nes moterys turėjo sunkiai dirbti - dažniausiai skalbykloje; apskritai buvo panašios į kalėjimą (griežta tvarka, fizinės bausmės). Veikė apie 150 metų (*vert. past.*).

Iš to, kad kunigas mane glostinėjo, atmintyje liko tik „fui“ (septynmetės supratimu), o prisiminimas apie draugę, kuri turėjo eiti į pragarą, kėlė šiurpią baimę. Nebuvo taip, kad dėl to kunigo būčiau neužmigusi, bet daugybę naktų gulėjau apimta siaubo, kad mylimi žmonės pateks į pragarą. Paskui man sapnuodavosi košmarai.

Žinoma, seksualinis glamonėjimas, kurį mergaitė patyrė kunigo automobilyje, yra gana neskaudus išgyvenimas, palyginti su, tarkime, skausmu ir pasibjaurėjimu, kurį patiria patarnaujantis berniukas, kai kunigas su juo atlieka homoseksualinį aktą. Be to, Katalikų bažnyčia šiandien apie pragarą kalbą ne taip, kaip anksčiau. Šis pavyzdys rodo, kad kai kuriais atvejais psichinis smurtas vaikui padaro didesnę žalą nei fizinis. Pasakojama, kad kartą Šveicarijoje važiuodamas automobiliu, Alfredas Hičkokas (Alfred Hitchcock), didis kino meistras žmonių gąsdinimo srityje, staiga sušuko savo bendrakeleiviams, rodydamas per langą: „Štai pats siaubingiausias vaizdas, kokį kada nors mačiau.“ Visi pamatė kunigą, kalbantį su mažu berniuku ir laikantį ranką ant jo peties. Iškišęs galvą Hičkokas suriko: „Ei, mažyli, bėk! Gelbėk savo gyvenimą!“

„Akmenys kaulus laužo, žodžiai pro šalį lekia.“ Posakis teisingas, jeigu tu *netiki* tuo, kas pasakyta. Bet visas auklėjimas, tėvų, mokytojų ir kunigų žodžiai, vaiką įtikina ir jis *tikrai tiki*, nuoširdžiai ir neabejodamas, kad nusidėjėliai dega pragare (ar kokia kita ne mažiau bjauria dogma, pavyzdžiui, kad žmona yra vyro nuosavybė). Gali atsitikti, kad žodžiai padaro didesnę ir ilgiau pasireiškiančią žalą nei veiksmai. Esu įsitikinęs, kad frazė „smurtas prieš vaiką“ visai tiksliai, neperdedant įvardija tai, ką mokytojai ir kunigai daro vaikams, kai įteigia jiems tikėjimą tokiais dalykais kaip bausmė amžinomis pragaro kančiomis už neatleistas mirtinas nuodėmes.

Minėtame televizijos dokumentiniame filme *Root of All Evil?* ėmiau interviu iš įvairių religinių lyderių. Vėliau mane kritikavo už tai, kad užuot pakvietęs gerbiamus pagrindinių nuosakių konfesijų atstovus

(pavyzdžiui, arkivyskopus), esą pasirinkau tik Amerikos ekstremistus.* Tai atrodytų visai teisinga kritika, jeigu ne šis faktas: XXI a. pradžios Amerikoje tai, kas iš šalies *atrodo* ekstremizmas, iš tikrųjų yra būtent pagrindinė srovė. Vienas mano pašnekovų, kuris labiausiai papiktino britų televizijos žiūrovus, buvo pastorius Tedas Hagardas (Ted Haggard) iš Kolorado Springso. Tačiau Bušo Amerikoje „pastorius Tedas“ visai ne ekstremistas - jis vadovauja trisdešimt milijonų narių vienijančiai Nacionalinei evangelikalų asociacijai (*National Association of Evangelicals*) ir, kaip jis pats teigia, kiekvieną pirmadienį telefonu kalba su prezidentu Bušu. Jeigu būčiau norėjęs pasikviesti tikrus, pagal šiandieninės Amerikos standartus, ekstremistus, būčiau turėjęs kreiptis į „rekonstrukcionistas“, kurių „valdžios teologija“ (*Dominion Theology*) atvirai reikalauja Amerikoje įtvirtinti krikščionių teokratiją. Sunerimęs kolega amerikietis man parašė:

Europiečiai turėtų žinoti, kad čia turime tokią keliaujančią religinių maniakų trupę, kuri reikalauja įvesti Senojo Testamento įstatymą – pavyzdžiui, mirties bausmę homoseksualams ir pan. - ir teisę užimti valstybinius postus, o balsavimo teisę suteikti tik krikščionims. Šiai retorikai karštai ploja vidurinėsios klasės minios. Jeigu valstybės sekuliarumo šalininkai nesusivienys, „valdžios teologija“ ir rekonstrukcionizmas netrukus įsigalės kaip pagrindinės realios teokratijos srovės.**

* Pokalbiui pakviečiau Kenterberio arkivyskupą, Vestminsterio kardinolą arkivyskupą ir Didžiosios Britanijos vyriausiąjį rabiną. Visi atsisakė, neabejoju, dėl svarbių priežasčių. Oksfordo vyskupas sutiko ir buvo puikus pašnekovas, ir visai ne ekstremistas. Trys minėti asmenys, tikriausiai, būtų buvę tokie pat.

** Pradžioje pagalvojau, kad tai dar viena žurnalo *The Onion* (www.talk2action.org/story/2006/5/29/195855/959) satyrinė parodija. Tai kompiuterinis žaidimas pavadinimu „Left Behind: Eternal Forces“. PZ Majersas savo puikiam tinklaraštyje „Pharyngula“ jį apibūdino taip: „Įsivaizduokite, kad esate sukarintos grupuotės eilinis kareivis; grupuotės tikslas - paversti Ameriką teokratinė valstybe ir įtvirtinti Kristaus valdžią žemėje visose gyvenimo srityse <...> Jums pavesta misija - religinė ir karinė - atversti arba užmušti katalikus, judėjus, musulmonus, budistus, homoseksualus ir tuos, kurie reikalauja atskirti bažnyčią nuo valstybės...“ Žr. http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/05/gta_meet_lbef.php; apžvalgą žr. <http://select.nytimes.com/gst/abstract.html?res=F1071FFD3C550C718CDDAA0894DE404482>.

Kitą interviu televizijos filmui ėmiau iš pastoriaus Kynano Robertso (Keenan Roberts), kuris, kaip ir pastorius Tedas, gyvena Kolorado valstijoje. Ypatinga pastoriaus Robertso beprotybės forma reiškiasi vadinamaisiais „pragaro namais“. „Pragaro namai“ - tai vieta, kur tėvai ar krikščionių mokyklų mokytojai atveda vaikus, kad jiems įvarytų siaubą tai, kas laukia po mirties. Aktoriai vaidina baisingas scenas, iliustruojančias atskiras „nuodėmes“ (abortą, homoseksualumą ir pan.). Kiekvieną sceną stebi raudonai nuo galvos iki kojų apsirengęs, patenkintai išsišiepęs šėtonas. Tai tik preliudija, po kurios prasideda programos kulminacija: pats Pragaras, dvokiantis tikra degančia siera, kuriame sklinda veriantys amžinai pasmerktųjų riksmi.

Paziūrėjęs repeticiją (vaidino gana šėtoniškas šėtonas, tokio pat perdėto stiliaus kaip Viktorijos laikų melodramos plėšikas), aš ėmiau interviu iš pastoriaus Robertso, dalyvaujant visai aktorių grupei. Jis pasakė, kad dvylika metų yra optimalus vaikų amžius apsilankyti „Pragaro namuose“. Gerokai nustebeęs paklausiau, ar nebijo, kad po tokių vaizdų dvylikamečiui vaikui gali sapnuotis košmarai. Jis atsakė, matyt, visai nuoširdžiai:

Daug svarbiau, kad jie suprastų, jog Pragaras yra vieta, kur jie absoliučiai nenori patekti. Geriau tegul jie tai išsąmonina dvylikos nei lieka to nesužinoję ir gyvena nuodėmingai, niekada neatrasdami kelio į Viešpatį Jėzų Kristų. Jeigu dėl šios patirties jiems sapnuosis košmarai, manau, kad yra aukštesnis gėris, kuris galiausiai jų gyvenime bus pasiektas ir išpildytas, o tai daug svarbiau nei blogi sapnai.

Ką gi, jeigu tikrai ir nuoširdžiai tikite tuo, kuo pastorius Robertsas sakosi tikįs, tai tikriausiai manysite, kad bauginti vaikus yra teisinga.

Negalima į pastorių Robertsą nekreipti dėmesio ir numoti ranka, atseit ekstremistinis bukagalvis. Šiandieninėje Amerikoje jis, kaip ir Tedas Hagaras, priklauso vienai iš pagrindinių religinių srovių. Bet manau, kad net jie susirauktų išgirdę kitų savo brolių tikinčiųjų pareiškimus, jog įsiklausius į ugnikalnio garsus, galima išgirsti pasmerktųjų klyksmus,¹⁴⁰

jog vandenyno dugne esančiose karštose versmėse gyvenančios milžiniškos kirmėlės riftijos yra Evangelijos pagal Morkų žodžių patvirtinimas (9: 43-44): „Jei tavoji ranka gundo tave nusidėti - nusikirsk ją! Verčiau tau sužalotam įeiti į gyvenimą nei su abiem rankom patekti į pragarą, į negėstančią ugnį. Jei tavoji koja veda tave į nuodėmę - nusikirsk ją, nes geriau tau luošam įžengti į gyvenimą nei su abiem kojom būti įmestam į pragarą.“ Kad ir kaip pragarą liepsnų entuziastai jį įsivaizduotų, visiems jiems yra būdinga triumfuojanti piktdžiuga ir besaikis pasitenkinimas, kad yra tarp išgelbėtųjų. Puikiai tai išreiškė pirmasis tarp teologų šv. Tomas Akviniėtis savo *Summa Theologica*: „Kad šventieji galėtų labiau džiaugtis suteikta Dievo malone, jiems leidžiama matyti pasmerktųjų kančias pragare.“ Koks mielas žmogus.*

Tikrą pragarą ugnies baimę jaučia ir žmonės, kurie kitais atvejais būna visiškai racionalūs. Po to, kai buvo parodytas mano dokumentinis filmas apie religiją, gavau daugybę laiškų. Tarp jų buvo šis, kurį parašė neabejotinai išmintinga ir nuoširdi moteris:

Nuo penkerių metų lankiau katalikų mokyklą, kur vienuolės indoktrinavo mane, panaudodamos rykštes, diržą ir lazda. Kai buvau paauglė, perskaičiau Darviną ir tai, kas buvo sakoma apie evoliuciją, mano logiškai mąstančiai proto daliai atrodė pagrįsta ir įtikinama. Tačiau toliau gyvenau kankinama vidi-
nio konflikto. Giliai manyje tūnojo pragarą baimė, kuri gana dažnai mane visą sukaustydavo. Lankiausi net pas psichoterapeutą, man pavyko įveikti kai kurias ankstesnes problemas, bet tos įsismelkusios baimės nepajėgiau atsikratyti.

Rašau jums būtent dėl to. Norėčiau prašyti jūsų, kad atsiųstumėte man tos psichoterapeutės, iš kurios ėmėte interviu, pavardę ir adresą. Tos, kurios specializacija yra šio tipo baimės.

* Palyginkite - koks žavus krikščioniškas Enės Kulter gailėstingumas: „Tegul nė vienas iš mano bendratikių nediršta pasakyti, kad jam nesmagu įsivaizduoti Dokinsą, degantį pragare“ (Coulter, 2006: 268).

Jos laiškas mane labai sujaudino. Akimirką - prisipažįstu, nelabai kilniai - apgailestavau, kad nėra pragaro, kur tos vienuolės nusipelnė pabuvoti. Atsakaiu, kad ji turėtų labiau pasikliauti savo protu, kurį tikrai turi, skirtingai nei daugelis ne tokių laimingų žmonių. Pridūriau, kad kunigai ir vienuoliai vaizduoja pragarą kaip nepaprastai siaubingą dėl to, kad tuo perdėjimu užmaskuotų tai, kad pats jo buvimas yra neįtikėtinai. Jeigu pragaras būtų tikėtinai, užtektų kokio nors vidutiniško bausimo, kad kiekvienas norėtų jo išvengti. Kadangi visiškai neįtikėtina, kad jis egzistuoja, tenka jį reklamuoti kaip labai ir labai siaubingą, kad atsvertų neįtikimumą ir turėtų bent kokią „atbaidymo galią“. Be abejo, padėjau susisiekti su jos minėta psichoterapeute Džile Miton (Jill Mytton), nuostabia ir labai nuoširdžia moterimi (mano pokalbis su ja pateiktas filme). Džilę auklėjo sekta, pasivadynusi „Exclusive Brethren“, kuri yra daug bjauresnė nei dauguma kitų: ji tokia bjauri, kad veikia net specialus tinklalapis (www.peebs.net), padedantis tiems, kuriems pavyko iš jos įtakos ištrūkti.

Džilė Miton nuo mažens buvo mokoma bijoti pragaro, suaugusi nutraukė ryšius su krikščionybe, o dabar pataria ir padeda kitiems žmonėms, kurie vaikystėje patyrė panašias psichologines traumas: „Kiek prisimenu savo vaikystę - matau, kad visada vyravo baimė. Bijojau aplinkinių žmonių nepritarimo dėl to, ką tuo metu dariau, bijojau amžino pasmerkimo. Vaiko vaizduotei pragaro ugnis, dantų griežimas yra labai realūs. Vaikui tai visai ne metafora.“ Imdamas interviu filmui, paprašiau Džilę papasakoti, ką jai sakė apie pragarą, kai buvo maža. Jos atsakymas buvo toks pat jaudinantis kaip ir veido išraiška, kai ji susimąstė prieš atsakydama: „Tikrai keista. Netgi šiandien, po tiek laiko tai mane dar veikia... jaučiu... vien tik... išgirdusi klausimą apie tai. Pragas yra siaubinga vieta. Vieta, kur Dievas tave visiškai atmeta. Tai paskutinis teismas. Ten yra tikra ugnis, tikra kančia - ir tai tęsiasi amžinai. Iš ten neįmanoma ištrūkti.“

Toliau ji papasakojo apie jos sukurtą paramos grupę, padedančią žmonėms, mėginantiems išsilaisvinti nuo vaikystės traumų, tokių, kokias patyrė ir ji pati. Kalbėjo, kad daugeliui tai padaryti sunku: „Išsilaisvinimo procesas nepaprastai sunkus. Oi, kaipgi palikti visą socialinių

ryšių tinklą, visą tave formavusią aplinką, atsisakyti per daugelį metų tau įprastos įsitikinimų sistemos. Labai dažnai turi nutolti nuo šeimos ir draugų <...> Jiems tarsi nebeegzistuoja." Džilės pasakojimą sugretinau su savo patirtimi. Gavau nemažai laiškų iš amerikiečių, kurie rašė, kad, perskaitę mano knygas, jie atsisakė religijos. Tačiau mane šokiravo tai, kad daugelis jų nedrįso apie tai pasakyti savo šeimai arba pasakė ir susilaukė baisaus šeimos priešiško. Toliau laiške papasakotas tipiškas atvejis. Laišką parašė jaunas amerikietis, medicinos studentas:

Pajutau, kad turiu parašyti jums elektroninį laišką, nes pritariu jūsų požiūriui į religiją. Požiūriui, kuris - neabejoju, kad jūs žinote - Amerikoje yra nepopuliarus. Nors augau krikščionių šeimoje, niekada nebuvo tikrai religingas, bet tik neseniai ryžausi kai kam apie tai papasakoti. Tas kai kas - mano draugė - pasibaisėjo. Suprantu, kad prisipažindamas esąs ateistas galėjau ją šokiruoti, tačiau nuo to momento aš jai tapau visai svetimu žmogumi. Ji negali manimi pasitikėti, kaip ji sako, dėl to, kad mano moralė nėra iš Dievo. Nežinau, ar visa tai mes įveiksime; be to, nelabai noriu apie savo pažiūras kalbėti su kitais man artimais žmonėmis, nes bijau tokios pat pasibjaurėjimo reakcijos <...> Nesitikiu jūsų atsakymo. Rašau jums tik todėl, kad tikiuos jūsų supratimo ir užuojautos dėl mano sunkios padėties. Įsivaizduokite, kad dėl religijos prarandate žmogų, kurį mylite ir kuris jus mylėjo. Atmetus tai, kad aš dabar bedievis, mes puikiai tinkame vienas kitam. Tai man primena jūsų mintį, kad žmonės elgiasi beprotiškai dėl savo tikėjimo. Ačiū už jūsų dėmesį.

Aš atsakiau tam nelaimingam jaunuoliui, leisdamas sau atkreipti dėmesį į tai, kad ne tik mergina kažką sužinojo apie jį, bet ir jis turėjo ką sužinoti apie ją. Ar tikrai ji jam tinkama? Abejoju.

Jau minėjau amerikiečių aktorę Džiuliją Svyni ir jos atkaklų, kupiną humoro mėginimą atrasti religijoje ką nors, kas apsaugotų vaikystės Dievą nuo vis didesnių suaugusios moters abejonių. Galiausiai jos

ieškojimas baigėsi sėkmingai ir dabar ji tapo elgesio modeliu jauniems ateistams visame pasaulyje. Regis, labiausiai jaudinantis jos monospektaklio *Letting Go of God* momentas yra atomazgos scena. Ji jau išbandė visas priemones, ir tada...

<...> Eidama iš kiemo gilumoje esančios studijos į namą išgirdau, kad mano galvoje tylutėlis plonytis balselis kažką šnabžda. Nežinau, kada jis ten atsirado, bet staiga pagarsėjo keliais decibelais. Jis šnabždėjo: „Nėra jokio Dievo.“

Pamėginau nekreipti dėmesio. Bet garsas dar truputį sustiprėjo. „Dievo nėra. Dievo nėra. O, Dieve mano, Dievo nėra.“

Visa sudrebėjau. Jaučiausi, lyg krisčiau nuo laivo denio į audringą jūrą.

Tada pagalvojau: „Palauk, bet aš taip negaliu. Neįsivaizduoju, ar *galėčiau* netikėti į Dievą. Man reikia Dievo. Tai yra, tiek laiko jis buvo <...>“

„Aš juk nežinau, kaip netikėti į Dievą. Nežinau, kaip tai daroma. Kaip atsikelti, kaip praleisti visą dieną?“ Jaučiausi sutrikusi...

Pagalvojau: „Na gerai, nusiramink. Pagalvok sau, kad yra tokie „netikiu į Dievą“ akiniai, trumpam užsidėk, tik sekundei. Tik užsidėk tuos akinius ir greitai apsidairyk aplinkui.“ Ir aš juos užsidėjau ir apsidairiau.

Nesmagu prisipažinti, bet pradžioje man svaigo galva. Tik nusistebėjau: „O kaip ta Žemė laikosi danguje? Sakai, kad mes tiesiog skriejame erdve? Tai taip nesaugu!“ - norėjau bėgti ir rankomis pagriebti Žemę, krintančią iš kosmoso žemyn.

Tada prisiminiau: „Ak taip, yra gravitacijos jėga ir sukimo momentas, todėl mes, matyt, dar ilgai suksimės apie Saulę.“

Kai Los Andželo teatre pamačiau spektaklį *Letting Go of God*, ši scena man padarė didelį įspūdį. Ypač kai Džiulija toliau pasakojo apie tėvų reakciją, kai apie jos išgijimą parašė laikraščiai:

Pirmą mano motinos skambutį tiksliausiai būtų galima pavadinti klyksmu: „Ateiste? ATEISTE?!?!“

Mano tėtis paskambino ir pasakė: „Tu išdavei savo šeimą, mokyklą, miestą.“ Skambėjo taip, tarsi valstybines paslaptis būčiau pardavus rusų šnipams. Abu pasakė, kad su manim daugiau nekalbės. Tėvas pridūrė: „Net nenoriu, kad ateitum į mano laidotuves.“ Padėjau ragelį ir pagalvojau: „Įdomu, kaip tu man sutrukdysi.“

Džiulija Svyni sugeba vienu metu priversti ir juoktis, ir verkti:

Manau, kad mano tėvai buvo gerokai nusivylę, kai pasakiau, kad netikiu į Dievą, bet *ateistė* - tai visai kas kita.

Deno Barkerio (Dan Barker) knyga *Losing Faith in Faith: From Preacher to Atheisty* ra pasakojimas, kaip fundamentalių pažiūrų pamaldus dvasininkas ir uolus keliaujantis pamokslininkas palengva tapo tvirtu ir įsitikinusiu ateistu, koks yra dabar. Įdomu tai, kad Barkeris, jau tapęs ateistu, dar kurį laiką skelbė krikščionybę, nes tai buvo vienintelė veikla, kurią jis išmanė; be to, jautėsi suvaržytas socialinių išsipareigojimų tinklo. Dabar jis pažįsta daug kitų amerikiečių dvasininkų, atsidūrusių tokioje pat padėtyje, kurie, perskaitę knygą, galėjo bent jam apie tai papasakoti. Apie savo ateistines pažiūras jie nedrįsta pasakyti net savo artimiesiems - tokia baisi jų tikėtina reakcija. Paties Barkerio istorijos pabaiga yra laimingesnė. Pradžioje tėvai buvo labai sukrėsti ir nelaimingi. Visgi jie išklaušė jo ramiai dėstomų argumentų ir galiausiai patys tapo ateistais.

Du profesoriai, dirbantys tame pačiame Amerikos universitete, nepriklausomai vienas nuo kito man parašė apie savo tėvus. Vienas papasakojo, kad jo motiną kankina nuolatinis rūpestis, kad nepražūtų nemirtinga jos sūnaus siela. Kitam tėvas kartą pasakęs, kad geriau jis nebūtų gimęs, taip yra įsitikinęs, jog sūnui teks amžinai kankintis pragare. Abu puikiai išsilavinę universiteto profesoriai, kuriems pasitikėjimo savimi suteikia gilios profesinės žinios ir asmenybės brandu-

mas, toli pralenkė savo tėvus ne tik požiūriu į religiją, bet ir apskritai intelektualiais gebėjimais. Tik įsivaizduokite, koks išmėginimas laukia žmonių, kurie nėra taip gerai intelektualiai pasirengę, menčiau išprusę, ne tokie iškalbingi kaip šie profesoriai ar Džiulija Svyni, kai jiems apie savo pažiūras tenka kalbėti su riboto mąstymo šeimos nariais. Tikriausiai tai patyrė daugelis Džilės Miton pacientų.

Televizijos filmui duoto interviu pradžioje Džilė apibūdino religinę auklėjimą kaip psichologinės prievartos formą. Vėliau, grįždamas prie šios temos, paklausiau: „Pavartojote žodžius „religinė prievarta“. Ar galima palyginti prievartą, kai vaikui įteigiamas tikėjimas pragaru, <...> su trauma, kurią vaikas patiria seksualinio išnaudojimo atveju?“ Ji atsakė: „Tai labai sunkus klausimas. <...> Manau, kad iš tikrųjų esama daug panašumų, nes piktnaudžiaujama vaiko pasitikėjimu, iš jo atimama teisė jaustis laisvam ir atviram, galinčiam normaliai palaikyti ryšius su pasauliu <...> Abiem atvejais - tai vaiko pažeminimas ir asmenybės slopinimas.“

VAIKŲ TEISĖS

1997 m. Oksfordo renginyje (*Oxford Amnesty Lectures*), kurio metu skaitomos paskaitos apie žmogaus teises, mano kolega psichologas Nikolas Hamfris (Nicholas Humphrey) savo paskaitą pradėjo patarle apie žodžius, kurie nesužeidžia kaip akmenys.¹⁴¹ Patarlės ne visada būna teisingos, konstatavo Hamfris, aptardamas haitiečių vudu kulto sekėjus: ne vienas jų mirė dėl psichosomatinių priežasčių, sukeltų siaubo, kad juos prieš kelias dienas paveikė blogais „kerais“. Toliau jis paklausė, ar organizacija „Amnesty international“, kuriai skirtos šio paskaitų ciklo metu surinktos lėšos, neturėtų surengti kampanijos prieš viešas kalbas ir publikacijas, kurios daro žalą ar kaip nors pakenkia. Ir taip pat tvirtai atsakė, kad tokia cenzūra nepriimtina: „Žodžio laisvė yra itin svarbi ir jos nereikia riboti.“ Paskui Hamfris, tarsi prieštaraudamas savo liberalioms pažiūroms, pasiūlė vieną svarbią išimtį - cenzūra reikalinga tam tikrais su vaikais susijusiais atvejais:

<...> tai moralinis ir religinis ugdymas, ypač auklėjimas namuose, kur tėvai turi teisę - netgi privalo – išaiškinti vaikams, kas yra tiesa ir kas yra melas, kas yra gerai ir kas blogai. Aš įsitikinęs, kad vaikai turi žmogišką teisę turėti protą, kurio blo-gomis idėjomis nesužalojo kiti žmonės – kad ir kas jie būtų. Tėvai taip pat neturi Dievo suteiktos teisės įkalti vaikams į galvą visokių nesąmonių: neturi teisės apriboti galimybių įgyti žinių, neturi primesti prietarų ir dogmų, reikalauti, kad jie aklaai pasirinktų siaurą jų pačių tikėjimo takelį.

Trumpai tariant, vaikai turi teisę turėti laisvą protą, nepri-grūstą visokių nesąmonių, o šios teisės užtikrinimu turėtume rūpintis mes visi - visuomenė. Todėl neturėtume leisti tėvams mokyti vaikus, pavyzdžiui, tikėti kiekvienu Biblijos žodžiu arba kad planetos valdo jų gyvenimą, taip pat, kaip neleidžiame jiems daužyti savo vaikams dantų ar laikyti jų uždarytų rūsyje.

Be abejo, toks kategoriškas pareiškimas neišvengė klausimų ir ne-apsiėjo be aiškinimų. Argi žmonių nuomonė, ką laikyti nesąmone, nesikeičia? Ar tai, kad ortodoksinio mokslo vežimas ne kartą buvo apviręs, nemoko atsargumo? Astrologiją ir tikėjimą pažodine Bibli-jos tiesa mokslininkai laiko nesąmone, bet esama kitų žmonių, kurie mano priešingai - ar jie neturi teisės savo įsitikinimus perduoti savo vaikams? Argi reikalavimas suteikti vaikams tik mokslu pagrįstą išsila-vinimą nėra pernelyg arogantiškas?

Esu dėkingas savo tėvams už jų nuostatą, kad vaikus reikia mo-kyti ne tiek *ką* galvoti, bet, veikiau, *kaip* galvoti. Jeigu suaugę žmo-nės, turėdami neribojamas galimybes susipažinti su visais moksliniais duomenimis, nusprendžia, kad kiekvienas Biblijos žodis yra tiesa arba kad planetų judėjimas valdo mūsų gyvenimą - tai jų asmeninis rei-kalas. Čia svarbiausia tai, kad *jie* galėtų pasirinkti, kokių požiūrių laikytis, kad to prievarta jiems neprimestų tėvai. Kad tai svarbu, dar labiau paaiškėja prisiminus, jog tie vaikai bus vėlesnės kartos tėvai, kurie, būdami indoktrinuoti, perduos toliau tai, kas jiems vaikystėje buvo įteigta.

Hamfrio nuomone, kol vaikas mažas, pažeidžiamas ir jam reikalinga apsauga, tikrai morali globėjo pozicija pasireikštų mėginimu atspėti, ką vaikas pats *pasirinktų*, jeigu amžius jam tai leistų. Jis jaudinamai pasakoja apie mažą inkų mergaitę, kurios 500 metų palaikai 1995 m. buvo rasti įšalę į ledą Peru kalnuose. Ją radęs antropologas rašė, kad ji buvo nužudyta atliekant ritualinį aukojimą. Kaip pasakojo Hamfris, per Amerikos televiziją buvo parodytas dokumentinis filmas apie šią „Snieguolę“. Žiūrovams buvo siūloma

pasigėrėti inkų šventikų dvasine jėga ir įsivaizduoti mergaitės jausmus paskutinėje kelionėje, pajusti jos pasididžiavimą ir susijaudinimą, kad jai teko garbė būti išrinkta šventąja auka. Ta televizijos laida iš esmės skelbė, kad žmonių aukojimo praktika - savaip didingas kultūros reiškinys. Štai jums dar vienas perlas multikultūrinėje karūnoje.

Hamfris pasipiktinęs, aš taip pat.

Kaip jie drįsta siūlyti tokį dalyką? Kaip jie drįsta kviesti mus - sėdinčius svetainėje, žiūrinčius televiziją - pakiliai žavėtis ritualinės žmogžudystės vaizdu: bejėgi vaiką žudo grupė kvailių, pasipūtusių, prietaringų, neišprususių senių? Kaip jie drįsta raginti mus rasti kažką gera, žiūrint į amoralų smurtą prieš bejėgę auką?

Čia padoriam liberaliam skaitytojui gali kilti abejonių. Žinoma, mūsų požiūriu, amoralu ir kvaila, bet juk inkai tai suprato kitaip? Tikriausiai inkams žmonių aukojimas atrodė moralus veiksmas ir anaip tol ne kvailas - juk jį pateisino visi jų šventi tikėjimai? Mergaitė, neabejotinai, buvo išmokyta tikėti savo genties religija ir paklusniai atlikti ritualus. Kas mes tokie, kad tokiais žodžiais kaip „žmogžudystė“ vertintume inkų šventikų veiksmus pagal šių laikų standartus, pamiršdami, kad jie turėjo savus? Gal ta mergaitė iki ekstazės džiaugėsi sava lemtimi, gal tikėjo, kad netrukus ji atsidurs amžiname danguje šildytis Dievo Saulės spinduliuose. Bet gal - kur kas labiau tikėtina - klykė iš siaubo.

Šiuo pavyzdžiu Hamfris - savo ruožtu ir aš - nori parodyti, kad nesvarbu, kaip mergaitė tapo auka savo noru ar prievarta. Turime rimtą pagrindą daryti prielaidą, kad ji nebūtų norėjusi, jei būtų žinojusi visus faktus, kuriuos žinome mes. Pavyzdžiui, įsivaizduokite: ji žino, kad Saulė yra vandenilio kamuolys, kuriame temperatūra viršija milijoną Kelvino laipsnių, kad vykstant termobranduolinėms reakcijoms susidaro helis, kad Saulė (taip pat Žemė ir visos Saulės sistemos planetos) susiformavo iš dujų debesies... Visa tai žinodama ji tikriausiai Saulės negarbintų kaip dievo ir kitaip žiūrėtų į savęs aukojimą tam dievui numaldyti.

Negalima inkų šventikų kaltinti, kad buvo neišmanėliai; vadinti juos kvailais ir pasipūtusiais irgi neteisinga. Tačiau jie yra kalti dėl to, kad savo tikėjimą primetė vaikui, kuris yra per mažas, kad nuspręstų, reikia ar nereikia Saulę garbinti. Hamfris pabrėžė dar vieną mintį: nusikalstamai elgiasi minėto dokumentinio filmo kūrėjai ir žiūrovai, kurie mergaitės mirtyje įžiūri grožį - esą „tai praturtina mūsų kolektyvinę kultūrą“. Deja, dažnokai pasireiškia ši tendencija - aukštinti ekscentriškus etninius papročius, jais pateisinti visokius žiaurios veiksmus. Dėl to kilniuose liberaliuose protuose kyla vidinis konfliktas. Viena vertus, jiems visiškai nepriimtinas žiaurumas ir kankinimas, bet, kita vertus, kirba postmodernistų ir reliatyvistų iškiepyta mintis, kad kitas kultūras reikia gerbti ne mažiau kaip savąją. Antai mergaičių apipjaustymas yra labai skausminga procedūra, atimanti iš moters galimybę jausti seksualinį malonumą (matyt, to ir siekiama), tad viena liberalaus proto pusė nori reikalauti, kad tokia praktika būtų uždrausta. Tačiau kita pusė „gerbia“ etnines kultūras ir mano, kad neturėtume kištis - tegul jie sau žaloja „savo“ mergaites.* Čia esmė ta, kad „jų“ mergaitė iš tikrųjų yra *pati sau priklausanti* mergaitė, niekas neturi teisės neatsižvelgti į jos norus. Kebčiau atsakyti, kaip vertinti situaciją, jei pati mergaitė sako norinti būti apipjaustyta? Bet ar ji *norėtų*, jeigu žinotų

* Dabartinėje Didžiojoje Britanijoje mergaičių apipjaustymas nėra retas įvykis. Vyriausiasis mokyklų inspektorius man pasakojo, kad 2006 m. Londone mergaitės buvo siunčiamos į Brefordą pas „dėdę“, kad apipjaustytų jų genitalijas. Valdžia užmerkia akis, kad „bendruomenė“ neapkaltintų rasizmu.

tai, ką žino suaugusi, patyrusi moteris? Hamfris pabrėžia, kad nė viena suaugusi moteris, kuri dėl kokių nors priežasčių išvengė apipjaustymo vaikystėje, nepaprašo, kad ją apipjaustyti.

Toliau aptaręs amišų sektą ir jų sau priskiriamą teisę auklėti „savo nuosavus“ vaikus „savo“ būdais, Hamfris griežtai sukritikavo mūsų visuomenėje paplitusį entuziazmą dėl

kultūrų įvairovės išsaugojimo. Gerai, gal samprotaujate taip: amišų, hasidų, čigonų vaikams būna sunku, kai tėvai juos auklėja pagal savo papročius, bet koks rezultatas - tos nuostabios kultūrinės tradicijos tęsiamos. Juk visa mūsų civilizacija taptų skurdesnė, jeigu jos išnyktų? Žinoma, gaila, kad atskirų individų gyvenimai paaukojami, kad išliktų ši įvairovė. Ką padarysi - kaip visuomenė, turime mokėti tokią kainą. Čia leiskite jums priminti: ne mes mokame - moka *jie*.

Viešos diskusijos prasidėjo 1972-aisiais, po to, kai JAV Aukščiausiasis Teismas priėmė sprendimą byloje Viskonsino valstija prieš Joderį (Yoder) dėl tėvų teisės neleisti vaikų į mokyklą dėl religinių priežasčių. Uždaros amišų bendruomenės gyvena įvairiose Jungtinių Valstijų vietose. Dauguma kalba labai archajišku vokiečių kalbos dialektu, kuris vadinamas *Pennsylvania Dutch*. Beveik visai nenaudoja elektros, vidaus degimo variklių, sagų ir kitų civilizacijos išradimų. Šiuolaikiniam žmogui keistai patrauklios atrodo šios tarsi užkonservuotos trijų šimtų metų senumo gyvenamosios salos. Negi neverta jų išsaugoti žmonijos kultūrų įvairovei? Vienintelis išsaugojimo būdas: leisti amišams auklėti vaikus pagal jų tradicijas ir apsaugoti juos nuo modernaus gyvenimo pagundų. Bet mes juk turime paklausti: ar nereiktų atsižvelgti į pačių vaikų nuomonę šiuo klausimu?

Po to, kai 1972 m. grupė amišų atsiėmė vaikus iš vidurinių mokyklų, buvo kreiptasi į Aukščiausiąjį Teismą. Amišų religinėms nuostatoms prieštarauja pati idėja, kad vaikas mokytųsi ilgiau nei iki tam tikro amžiaus, juo labiau, kad gautų mokslinį išsilavinimą. Viskonsino valstija padavė tėvus į teismą, teigdama, kad iš vaikų

atimta teisė mokyti. Perėjusi visų instancių teismus, byla pateko į JAV Aukščiausiąjį Teismą, kuris nevienbalsiai (6:1) priėmė sprendimą tėvų naudai.¹⁴² Daugumos nuomonėje, kurią surašė vyriausiasis teisėjas Vorenas Bergeris (Warren Burger), sakoma: „Kaip rodo bylos duomenys, jeigu amišų vaikai privalomai lankytų mokyklą iki 16 metų amžiaus, kiltų realus pavojus amišų bendruomenėms ir iki šiol išlikusiai religinei praktikai; jiems tektų atsisakyti arba savo tikėjimo ir asimiliuotis visuomenėje, arba migruoti į nuošalesnę ir tolerantiškesnę regioną.“

Vienintelis su tokia nuomone nesutiko teisėjas Viljamas O. Daglasas (William O. Douglas), kuris pareiškė, kad reiktų pasiklausti pačių vaikų nuomonės. Ar jie tikrai nori atsisakyti tolesnio mokymosi? Ar jie tikrai nori praktikuoti amišų religiją? Nikolas Hamfris priešarautų dar labiau. Tarkime, vaikų buvo paklausta ir jie atsakė, kad jiems svarbiau amišų religija; ar galime daryti išvadą, jog atsakymas būtų toks pat, jeigu vaikas būtų išsilavinęs ir žinotų apie kitas galimybes? Tam, kad vaikų pasirinkimas būtų tikėtinas, ar neturėtų būti pavyzdžių, kai jauni žmonės, išaukę ne sektoje, balsuoja kojomis ir patys ateina į sektą? Teisėjas Daglasas pateikė kitus argumentus. Jo nuomone, nėra pagrindo tėvų *religinėms* pažiūroms teikti specialų statusą sprendžiant, ar tėvai gali apriboti vaikų išsilavinimą. Jeigu išimtį darysime religijos pagrindu, tai kodėl to negalima daryti dėl nereliginių pažiūrų?

Daugumos Aukščiausiojo Teismo teisėjų nuomonėje pateikiama analogija su kai kuriomis vienuolių vertybėmis, kurių buvimas, esą, praturtina visuomenę. Bet, kaip pabrėžia Hamfris, amišų vaikų ir vienuolių atvejai iš esmės skiriasi. Vienuoliai įstoja į broliją savo noru. Amišų vaikai niekada nesirinko savo religijos: jie gimė jos aplinkoje ir neturėjo pasirinkimo.

Koks siaubingai arogantiškas ir nehumaniškas elgesys: paaukoti žmogų, ypač vaiką, ant „įvairovės“ altoriaus, pasiteisinant religinių tradicijų įvairovės saugojimu. Mums patogu gyventi turint automobilius ir kompiuterius, vakcinas ir antibiotikus. Bet jūs, keisti, neskaitlingi žmogeliai su savo kykais ir bridžiais, arklių kinkiniais, archajišku dialektu ir žemės išvietėmis, esate tam, kad gyvenimas būtų įvairesnis.

Žinoma, mes turime leisti jums uždaryti savo vaikus septynioliktojo amžiaus kiaute, kitaip kažką negrįžtamai prarastume: nuostabi žمونijos kultūros įvairovė netektų vienos dalelės. Su tuo sutinka mažytė mano sąmonės dalelė. Bet didžiajai daliai nuo tokių samprotavimų darosi bloga.

ŠVIETIMO SKANDALAS

Mano šalies premjeras Tonis Bleras pasitelkė „įvairovės“ argumentą, kai Bendruomenių Rūmuose atsakinėjo į parlamento narės Dženės Tong (Jenny Tonge) reikalavimą paaiškinti, kodėl vyriausybė skyrė subsidijas šiaurės rytų Anglijoje veikiančiam mokymui, kurioje dėstomas kreacionizmas pažodžiui interpretuojant Bibliją (faktiškai vienintelis atvejis Didžiojoje Britanijoje). Ponas Bleras atsakė, kad būtų gaila, jeigu susirūpinimas šiuo klausimu sutrukdytų sukurti šalyje „kiek įmanoma įvairesnę švietimo sistemą“.¹⁴³ Minėta mokykla - tai Geitshedo miesto Emanuelio koledžas (*Emmanuel City Technology College*), viena iš „miesto akademijų“, kurios buvo entuziastingai steigtos Blero vyriausybės iniciatyva. Turtingi rėmėjai kviečiami įnešti palyginti nedideles sumas pinigų (Emanuelio koledžo atveju - 2 milijonus svarų sterlingų), tada jie įgyja teisę gauti daug didesnę vyriausybės pinigų sumą (20 milijonų svarų sterlingų plius administracinės išlaidos ir darbuotojų atlyginimai), teisę kontroliuoti mokymo programą, skirti daugumą mokyklos tarybos narių, nustatyti mokinių priėmimo bei šalinimo tvarką ir daug kitų privilegijų.

Dešimt procentų Emanuelio koledžo biudžeto sudaro subsidijos gautos iš sero Piterio Vardžio (Peter Vardy). Sis turtingas prekiautojas automobiliais dega pagirtinu noru suteikti šiandieniniams vaikams išsilavinimą, kokio jam pačiam neteko gauti, bei kur kas mažiau pagirtinu troškimu įdiegti jiems savo religinius įsitikinimus.* Deja, seras Vardis suartėjo su grupe mokytojų, persiėmusių amerikiečių fundamentalistų

* H. L. Menkenas pranašiskai rašė: „Kiekvieno pamokslininko širdies gilumoje tūno automobilių pardavėjo griaučiai.“

pažiūromis. Jų lyderiu tapo Naidželas Makvoidas (Nigel McQuoid), kurį laiką buvęs Emanuelio koledžo direktoriumi, dabar - Vardžio mokyklų konsorciumo direktorius. Makvoido mokslinio išprusimo lygį atspindi jo įsitikinimas, kad pasaulis atsirado ne anksčiau kaip prieš 10 tūkstančių metų ir šios citatos: „Kaip gali galvoti, kad mes atsiradome po Didžiojo sprogmio, išsivystėme iš beždžionės, kai pamatai, koks sudėtingas žmogaus organizmas <...> Jeigu sakysi vaikams, kad jų gyvenimas neturi tikslo, kad jie tik cheminė mutacija - jų savivarbos nesustiprinsi.“¹⁴⁴

Nė vienas mokslininkas nėra sakęs, kad vaikas yra „cheminė mutacija“. Šie žodžiai, pavartoti tokiaame kontekste, yra tik neišmanėlio pliurpalai, tokie pat kaip Haknyje (rytų Londonas) įsikūrusios „Christian Life City“ bažnyčios „vyskupo“ Veino Malkolmo (Wayne Malcolm) pareiškimas, kurį 2006 m. balandžio 18 d. išspausdino laikraštis *Guardian*. Pareiškime jis „paneigia mokslinius evoliucijos įrodymus“. Kaip Malkolmas supranta įrodymus, kuriuos jis neigia, liudija ši citata iš jo pareiškimo: „Aišku, kad nėra rasta fosilijų, likusių iš tarpinių evoliucijos etapų. Jeigu varlė išsivystė į beždžionę, juk turėtų būti daug varliabeždžionių?“

Na gerai, kadangi ponas Makvoidas nėra mokslininkas, parodykime gerą valią ir kreipkimės į jo viršininą, gamtos mokslų skyriaus vedėją Stiveną Leifildą (Stephen Layfield). 2001 m. rugsėjo 21 d. Emanuelio koledže ponas Leifildas skaitė paskaitą „The Teaching of Science: A Biblical Perspective“ (Gamtos mokslų dėstymas pagal Bibliją). Paskaitos tekstas buvo patalpintas organizacijos „Christian Institute“ tinklalapyje (www.christian.org.uk). Dabar ten jo neberasite. Krikščionių institutas paskaitos tekstą pašalino kitą dieną po to, kai aš ją nuosekliai sukritikavau 2002 m. kovo 18 d. *Daily Telegraph* paskelbtame straipsnyje.¹⁴⁵ Tačiau šiais laikais iš žiniatinklio sunku ką nors visiškai pašalinti. Paieškos sistemų greitį iš dalies užtikrina atmintinė, kur informacija tam tikrą laiką išlieka ir po originalų pašalinimo. Operatyvus britų žurnalistas Endriu Braunas (Andrew Brown), pagrindinis laikraščio *Independent* religinės tematikos korespondentas, greitai surado Leifildo paskaitą, atsisiuntę ją iš „Google“ atmin

tinės ir saugiai patalpino savo tinklalapyje <http://www.darwinwars.com/lunatic/liars/layfield.html>. Kaip matote, Brauno URL adresui parinkti žodžiai gana smagiai apibūdina turinį. Tačiau skaitant paskaitą, šypsena pranyksta.

Beje, kai smalsus skaitytojas parašė laišką Emanuelio koledžui, klausdamas, kodėl paskaita buvo pašalinta iš tinklalapio, gavo šį ne-nuoširdų atsakymą, kurį Endriu Braunus taip pat paskelbė:

Emanuelio koledžas buvo įtrauktas į debatus dėl kreacionizmo dėstymo mokyklose. Praktiškai koledžas tai pajuto susilaukdamas daugybės skambučių iš įvairių žiniasklaidos priemonių. Tai atimdavo iš direktoriaus ir kitų vadovų labai daug laiko. Visi šie žmonės turi ir kitų darbų. Kad palengvintume jų darbą, mes laikinai pašalinome Stiveno Leifildo paskaitą iš mūsų tinklalapio.

Suprantama, gal mokyklos vadovams teko gaišti daug laiko aiškinant žurnalistams savo požiūrį į kreacionizmo dėstymą. Bet ar vertėjo šalinti iš tinklalapio paskaitą, kuri galėtų daug ką paaiškinti, kurią galima būtų pasiūlyti žurnalistams, kad jie perskaitytų, taip sutaupant daug brangaus laiko? Iš tikro kita priežastis juos paskatino pašalinti savo gamtos mokslų skyriaus vedėjo paskaitą - jie suprato, kad kai ką geriau būtų nutylėti. Paskaita prasideda toliau pateikta pastraipa:

Pradžioje noriu pabrėžti, kad mes atmetame teiginį, kurį, galbūt netyčia, XVII a. išpopuliarino Frensis Beikonas (Francis Bacon), kad yra „Dvi knygos“ (t. y. Gamtos knyga ir Šventasis Raštas), kuriose kiekvienoje atskirai galima ieškoti tiesos. Mes manome kitaip: tvirtai laikomės nuomonės, kad iš Šventojo Rašto puslapių Dievas kalba autoritetingai ir neklystamai. Tačiau kad ir koks iš pirmo žvilgsnio abejotinas, senamadiškas ar naivus šis teiginys gali pasirodyti šiuolaikinei, ypač netikinčiai, nuo televizijos apsvaigusiai kultūrai, mes nė kiek neabejojame, kad jis yra pats tvirčiausias visa ko pagrindas.

Tai skaitant turi stipriai išignybt. Bet ne, nesapnuoji. Tai ne koks nors Alabamos pamokslautojas palapinėje, bet gamtos *mokslą* skyriaus vedėjas mokykloje, kurią finansuoja Didžiosios Britanijos vyriausybė, kuri yra Tonio Blero pasididžiavimas. 2004 m. pats ponas Bleras, pamaldus krikščionis, iškilmingai atidarė vieną iš paskutiniųjų Vardžio mokyklų tinklą papildančių įstaigų.¹⁴⁶ Įvairovė tikrai gali būti geras dalykas, bet šiuo atveju tai jau beprotybė.

Toliau Leifildas papunkčiui lygina mokslą ir Šventąjį Raštą, kiekvienu atveju, kur esama prieštaravimų, darydamas išvadą, kad reikia teikti viršenybę Biblijai. Priminę, kad į nacionalinį mokymo planą dabar įtraukta geologija, Leifildas sako: „Visi, kurie ruošiasi dėstyti šį dalyką, turėtų susipažinti su Vitkomo (Whitcomb) ir Moriso (Morris) tvano geologijos tyrimais.“ Taip, būtent tai, apie ką pagalvojote - kalbama apie „tvano geologiją“. Apie Nojaus laivą. Nojaus laivą! Užuoat vaikams papasakojus intriguojančią tiesą apie tai, kad kadaise Afrika ir Pietų Amerika buvo vienas žemynas, o dabar tolsta vienas nuo kito tokiu greičiu, kokių auga nagai. Toliau dar keletas Leifildo (gamtos mokslų skyriaus vedėjo) mąstymo perliukų apie tai, kad geologinius reiškinius paaiškina visai neseniai įvykusio pasaulinio tvano teorija - jam nesvarbu, kad geologijos duomenys rodo, jog procesai vyko šimtus milijonų metų:

Į bendrą geofizinių žinių sistemą turime įtraukti Pradžios knygoje (6-10) aprašytą pasaulinį tvaną kaip istorinį faktą. Kadangi Biblijos pasakojimas yra nuoseklus ir pateiktos genealogijos yra iš esmės išsamios (pavyzdžiui, Pradžios knyga, 5; I kronikų knyga, 1; Mt 1 ir Lk 3), tai turime pripažinti, kad pasaulinė katastrofa įvyko palyginti neseniai. Gausūs jos padariniai matomi visur. Pagrindiniai įrodymai yra nuosėdinės uolienos, kuriose apstu fosilijų, gausios angliavandenilių kuro atsargos (anglis, nafta ir dujos) ir įvairių pasaulio tautų „legendiniai“ pasakojimai apie tokį didelį tvaną. Tai, kad įmanoma pastatyti tokį laivą, kuris pilnas visų gyvūnų atstovų gali plaukioti visus metus, kol vanduo pakankamai nenuslūgs, įtikinamai įrodė Džonas Vudmorapas (John Woodmorappe) ir kiti.

Tai kur kas blogiau nei tokių neišmanėlių kaip anksčiau minėto Naidželo Makvoido ir vyskupo Veino Malkolmo plepalai, nes Leifildas visgi gamtos mokslus studijavo. Tačiau sugebėjo pasakyti štai tokią stulbinančią nesąmonę:

Kaip minėjome pradžioje, krikščionys turi rimtą pagrindą laikyti Senojo ir Naujojo Testamentų tekstus patikimomis gairėmis, rodančiomis mums, kuo turime tikėti. Tai nėra vien tik religiniai dokumentai. Jie mums pateikia tikrą Žemės istorijos aprašymą, kurio neleistina ignoruoti.

Teiginys, kad Šventąjį Raštą reikia suprasti pažodžiui kaip Žemės geologijos istoriją, turėtų priversti susiraukti kiekvieną garbingą teologą. Mano draugas Oksfordo vyskupas Ričardas Harisas (Richard Harries) ir aš kartu parašėme laišką Toniui Blerui, kurį pasirašė aštuoni vyskupai ir devyni iškilūs mokslininkai.¹⁴⁷ Tarp tų devynių mokslininkų buvo tuometinis Karališkosios draugijos prezidentas (anksčiau Tonio Blero vyriausiasis patarėjas mokslo klausimais), Karališkosios draugijos biologijos ir fizikos sekretoriai, karališkasis astronomas (dabar Karališkosios draugijos prezidentas), Gamtos muziejaus direktorius ir seras Deividas Atenboras (David Attenborough), kuris Anglijoje yra turbūt labiausiai gerbiamas žmogus. Iš pasirašiusių vyskupų vienas buvo katalikas ir septyni anglikonai - religiniai lyderiai iš visos Anglijos, Premjero administracija mums atsiuntė valdišką atsakymą, kur kalbama apie gerus egzaminų rezultatus ir teigiamą įvertinimą, kurį pateikė valstybinė mokyklų kontrolės agentūra OFSTED. Ponas Bleras, maryt, nesusimąstė, ką reiškia, jeigu OFSTED inspektoriai rašo teigiamą ataskaitą apie mokyklą, kurios gamtos mokslų skyriaus vadovas moko, kad visa Visata atsirado vėliau nei buvo prijaukintas šuo - ir neįtarė, kad gal kažkas ne taip su tokios kontrolės standartais.

baigiamoji Stiveno Leifildo paskaitos dalis „Ką reikia daryti?“ dar įdomesnė: patarimai, kokios taktikos turėtų laikytis mokytojai, kad gamtos mokslų pamokose išdėstytų krikščioniškojo fundamentalizmo požiūrį. Pavyzdžiui, jis ragina mokytojus

nepraleisti nė vienos progos, kai vadovėliuose, egzaminų klausimuose ar mokyklos svečių kalbose minima evoliucija ar ilgas Žemės amžius (milijonai ar milijardai metų), ir mandagiai nurodyti, kad tokie teiginiai klaidingi. Aptariant faktus visada, kai tik įmanoma, mes turime pateikti alternatyvų (ir visada geresnį) biblinį paaiškinimą. Toliau paskaitoje nagrinėsime atskirus fizikos, chemijos ir biologijos pavyzdžius.

Likusi Leifildo paskaitos dalis yra tik propagandos instrukcijos, kurio-
mis vadovaudamiesi religingi fizikos, chemijos ir biologijos mokytojai
galėtų, nors ir dėstydami pagal nacionalinę mokymo programą, vis
dėlto apversti aukštyn kojomis faktais pagrįstą mokslinį mokymą ir
vietoje to pateikti Šventąjį Raštą.

2006 m. balandžio 15 d. vienas profesionaliausių BBC radijo lai-
dų vedėjų Džeimsas Notis (James Naughtie) studijoje ėmė interviu iš
Piterio Vardžio. Pagrindinė pokalbio tema: policijos atliekamas tyri-
mas dėl kaltinimų, kad Blero vyriausybė turtingiems žmonėms siūle
kyšius - riterio ir pero titulus - mainais už finansinę paramą „miesto
akademijų“ programai. Vardis šiuos kaltinimus atmetė. Notis paklau-
sė ir apie kreacionizmą. Vardis kategoriškai paneigė, kad Emanuelio
koledžas savo moksleivius moko kreacionizmo ir „jaunos Žemės“ te-
orijos idėjų. Tačiau vienas iš Emanuelio koledžo auklėtinių - Piteris
Frenčas (Peter French) - taip pat kategoriškai pareiškė:¹⁴⁸ „Mus mokė,
kad Žemės amžius yra 6 tūkstančiai metų.“* Kuris iš jų sakė tiesą?
Na, mes nežinome, bet Stiveno Leifildo paskaita visai atvirai apibrė-
žia gamtos mokslų dėstyimo strategiją. Gal Vardis niekada neskaitė
vienareikšmiško Leifildo manifesto? Gal jis tikrai nežino, ką daro jo
mokyklos gamtos mokslų skyriaus vadovas? Piteris Vardis sukaupė
kapitalą pardavinėdamas naudotus automobilius. Ar po viso to jūs
pirktumėte iš jo automobilį? Ar jūs, kaip Tonis Bleras, parduotumė-
te jam mokyklą už 10 procentų jos realios kainos ir dar papildomai

* Kad būtų aiškiau, kokia tai klaida, įsivaizduokite ir pamėginkite
ko iki San Francisko yra 7,13 metro.

įsipareigotumėte apmokėti visas administracines išlaidas? Tonio Blero atvilgiu būkime nuolaidūs ir sakykime, kad jis, bent jau pats, neskaitė Leifildo paskaitos. Ir dabar, ko gero, neverta tikėtis, kad premjeras atkreips į tai dėmesį.

Norėdamas atmesti kaltinimus, direktorius Makvoidas su arogantišku pasitenkinimu pavaizdavo tai, kas, jo nuomone, atspindi mokykloje taikomą plačių pažiūrų principą:

Kaip tai pas mus vyksta, geriausiai atspindi filosofijos pamoka, kurią vedžiau vienai iš vyresniųjų klasių. Vienas moksleivis, Sakilis, pareiškė: „Koranas sako tiesą." Klerė nesutinka: „Ne, tai Biblija sako tiesą." Tada pakalbėjome apie abiejų knygų panašumus, apie vietas, kur sakomi skirtingi dalykai. Sutarėme, kad abi jos negali būti teisingos. Galiausiai pasakiau: „Gaila, Sakili, bet tu klysti, tai Biblija sako tiesą." Jis atsakė: „Atsiprašau, pone Makvoidai, bet jūs klystate. Tai Koranas sako tiesą." Po pamokos jie nuėjo pietauti diskutuodami toliau. Kaip tik to ir siekiame. Norime, kad vaikai žinotų, kodėl jie tiki, kuo tiki, ir mokėtų tai ginti.¹⁴⁹

Nuostabus vaizdelis! Sakilis ir Klerė drauge nuėjo pietauti, karštai ginčydamiesi ir gindami kiekvienas savo visai nesuderinamus įsitikinimus. Bet ar iš tikrųjų tas vaizdelis nuostabus? Argi pono Makvoido nupieštas vaizdas nėra apgailėtinas? Dėl ko iš tikrųjų Sakilis ir Klerė ginčijosi, kuo grindė savo argumentus? Kokiais duomenimis, kokiais įrodymais jie galėjo remtis tame „karštame ir konstruktyviame dispute"? Jokiais - Klerė ir Sakilis tiesiog vienas kitam kartojo, kad jų knyga geresnė. Jie nieko kito negalėjo sugalvoti. Matyt, kad tik taip galėjo tvirtinti ir visi kiti moksleiviai, kurie buvo išmokyti, kad tiesa sužinoma skaitant Šventąjį Raštą, o ne analizuojant įrodymus. Klerė ir Šakilis bei kiti vaikai toje mokykloje nėra ugdomi. Jie apgaulinėjami, o jų mokyklos direktorius juos prievartauja - nors tiek, kad ne kūnus, o protus.

DAR KARTĄ APIE SĄMONINGUMO KĖLIMĄ

Dar vienas žavus vaizdelis. Tik šį kartą iš laikraščio *Independentu* kuri kasdien skaitau. Kalėdų išvakarėse laikraštis pirmajam puslapiui ieškojo kokios nors tai progai tinkamos nuotraukos. Ir rado širdį jaudinančią vaizdelį: ekumeninę vaikų vaidinimo sceną. Po nuotrauka parašyta, kad tris karalius vaidino keturmečiai: Sadbritas (sikhas), Mušarafas (musulmonas) ir Adelė (krikščionė).

Nuostabu? Širdžiai malonu? Deja, nei viena, nei kita - tai absurdiška. Kaip padoriam žmogui gali šauti į galvą, kad teisinga ketverių metų amžiaus mažyliams prikabinti etiketes, įvardijant juos pagal tėvų religiją ir pasaulėžiūrą? Kad būtų aiškiau, įsivaizduokite analogišką nuotrauką su tokiu užrašu: „keturmečiai Sadbritas (keinsistas), Mušarafas (monetaristas) ir Adelė (marksiste)". Ar po to į laikraštį nepasipiltų pasipiktinusių skaitytojų laišakai? Galima neabejoti. Bet keistas religijos statusas nulemia, kad nei šį kartą, nei kitais panašiais atvejais niekas nedrįsta net cyptelėti. Įsivaizduokite, koks klyksmas pasigirstų, jeigu būtų užrašyta taip: „keturmečiai Sadbritas (ateistas), Mušarafas (agnostikas) ir Adelė (sekuliari humanistė)". Kas nors, ko gero, pareikalautų ištirti, ar tokie tėvai išvis gali auklėti savo vaikus? Didžiojoje Britanijoje nėra konstitucinio valstybės ir bažnyčios atskyrimo, tad tėvai ateistai paprastai plaukia pasroviui ir leidžia mokykloms vaikus mokyti kultūroje vyraujančios religijos. Tinklalapis „The-Brights.net" (amerikiečių iniciatyva pervadinti ateistus į *Brights**, panašiai kaip homoseksualai sėkmingai pakeitė pavadinimą į *gays*) labai apgalvotai nustato taisykles dėl vaikų įsitraukimo: „Vaikas nusprendžia, ar būti *Bright*. Nė vienas jaunuolis, kuriam ar kuriai buvo pasakyta, kad pri-

* Angl. *bright* - šviesus, protingas. Tinklalapyje <http://www.the-brights.net> aiškinama taip: „*Bright* yra daiktavardis kaip ir žodis „black“, kai juo įvardijamas afroamerikietis, kaip žodis „gay“, kai juo įvardijamas homoseksualus asmuo. Kai kurie *Brights*, panašiai kaip kai kurie afroamerikiečiai ir homoseksualai, yra labai protingi. Kiti yra vidutiniai, paprasti žmonės." Asmuo yra *bright*, jeigu jo pažiūros yra racionalios, pasaulėvaizdis be antgamtinių ir mistinių elementų. *Bright* iš didžiosios raidės yra tas, kuris atitinka apibrėžimą ir užsiregistruoja tinklalapyje (vert. past.).

valo ar turi būti *Bright*, NEGALI būti *Bright*." Ar galite įsivaizduoti bažnyčią ar mečetę, kuri nustatytų tokią apribojančią taisyklę? Bet ar nebūtų gerai, jeigu jie būtų priversti taip daryti? Beje, aš užsiregistravau „The-Brights.net“ tinklalapyje iš dalies dėl to, kad bus labai smalsu stebėti, ar tokios memetinės inžinerijos būdu įmanoma į kalbą įdiegti naują žodžio reikšmę. Nežinau (nors norėčiau žinoti), ar nauja žodžio „gay“ reikšmė buvo įdiegta pagal planą, ar tiesiog prigijo.¹⁵⁰ *Brights* judėjimo kampanijos pradžią pristabdė kai kurių ateistų, išsigandusių, kad bus apkaltinti puikybe, protestai. Judėjimo „Gay Pride“ perdėtas kuklumas nekankino, gal todėl jis buvo sėkmingas.

Viename iš ankstesnių skyrių jau rašiau apie bendruosius sąmoningumo kėlimo principus, pirmiausia primindamas apie feminisčių pasiekimus, dėl kurių šiandien pasidarė nepriimtinos tokios frazės kaip „valdžios vyrų sprendimai“ ir „ne moters protui“. Čia sąmoningumą norėčiau pažadinti kitu aspektu. Manau, kad mums visiems turėtų būti nepriimtina, kad mažas vaikas įvardijamas kaip kokios nors religijos sekėjas. Maži vaikai dar nesubrendę, kad galėtų turėti savo požiūrį į gyvenimą, moralę ar Visatos kilmę. Tokios frazės kaip „vaikas krikščionis“ arba „vaikas musulmonas“ turėtų sukelti nemalonų jausmą kaip kad smėlis burnoje.

Štai žinia, kuri 2001 m. rugsėjo 3 d. nuskambėjo per Airijos radiją KPFT-FM.

Lojalistai protestuodami mėgino moksleivėms katalikėms sutrukdyti įeiti į Šventojo kryžiaus mergaičių pradinę mokyklą, esančią Šiaurės Belfasto Ardoino gatvėje. Karališkosios Olsterio policijos karininkai ir Didžiosios Britanijos armijos kareiviai buvo priversti išvaikyti protestuotojus, kurie bandė užblokuoti mokyklą. Išilgai kelio buvo pastatyti užtvagai, kad mergaitės, netrukdomos protestuotojų, galėtų eiti į mokyklą. Tėvams vedant mergaites (kai kurios jų - tik ketverių metų amžiaus) į mokyklą, lojalistų minia staugė ir rėkavo įžeidžius jų religijai žodžius. Vaikams ir tėvams einant pro priekinius mokyklos vartus, lojalistai mėtė butelius ir akmenis.

Suprantama, padorus žmogus negali nepasipiktinti tokiais išpuoliais prieš tas nelaimingas mergaites. Norėčiau žmones paskatinti piktnintis ne tik tokiu elgesiu su mergaitėmis, bet ir tuo, kad jos vadinamos „moksleivėmis katalikėmis". (Kaip minėjau 1 skyriuje, „lojalistai" yra suktas Šiaurės Airijos eufemizmas, kuriuo vadinami protestantai, o eufemizmu „nacionalistai" įvardijami katalikai. Įdomu tai, kad tie žmonės, kurie nesivaržo vadinti vaikus katalikais ar protestantais, tokių religinių etikečių neskuba klijuoti suaugusiems teroristams ir siautėjančiam miniam.)

Mūsų visuomenė, įskaitant nereligingus asmenis, pripažįsta pasibaisėtiną idėją, kad visai normalu ir teisinga, kad tėvai įteigia vaikams savo religinius įsitikinimus. Jai atrodo normalu kabinti vaikams religines etiketes pagal tėvų tikėjimą („vaikas katalikas", „vaikas protestantas", „vaikas judėjas", „vaikas musulmonas" ir t. t.), nors niekas nesako, tarkime, kad vaikas yra konservatorius, liberalas, respublikonas, demokratas. Labai prašau, supraskite tai ir, išgirdę taip sakant, nebūkite abejingi, pasakykite ir kitiems. Vaikas negali būti nei krikščionis, nei musulmonas - jis yra tik tėvų krikščionių ar musulmonų vaikas. Jeigu būtų tiksliau vadinama, tai padėtų žadinti ir pačių vaikų sąmonę. Vaikas, kuriam sakoma, kad jis yra tėvų musulmonų vaikas, iš karto supras, jog religija yra tai, ką pakankamai subrendęs jis galės pasirinkti - arba atmesti.

Ugdant vaikus, būtų labai naudinga juos supažindinti su lyginamąja religijos istorija ir religijotyra. Man abejonės pirmą kartą kilo, kai buvau devynerių. Tada ne mokykloje, bet iš tėvų sužinojau, kad krikščionių religija, pagal kurios tradicijas buvau auklėjamas, yra viena iš daugelio tarpusavyje nesuderinamų įsitikinimų sistemų. Religijos apologetai tai žino ir dėl to dažnai puola į paniką. Po to, kai laikraštis *Independent* publikavo minėtą kalėdinį reportažą, redaktorius negavo nė vieno laiško, priekaištaujančio dėl religinių etikečių kabinimo keturmečiams vaikams. Vienintelį laišką parašė organizacijos „Kampanija už tikrą išsilavinimą" (*The Campaign for Real Education*) atstovas Nikas Sitonas (Niek Seaton), kuriame pareiškė, kad multireliginis mokymas yra labai pavojaingas, nes „dabar vaikai mokomi, kad visos religijos yra

vienodai vertingos, bet tai reiškia, jog jų pačių religija nėra geresnė už kitas." Teisingai - būtent taip ir yra. Ponui atstovui yra dėl ko nerimauti. Kitą kartą tas pats ponas pasakė: „Negalima sakyti, kad visos religijos vienodai vertingos. Kiekvienas turi teisę galvoti, kad jo tikėjimas yra geresnis už kitus, kad ir kas jie būtų - induistai, judėjai, musulmonai ar krikščionys. Kitaip kokia prasmė apskritai į ką nors tikėti?"¹⁵¹

Būtent - kokia prasmė? Juk tai tokia akivaizdi nesąmonė! Tikėjimai yra tarpusavyje nesuderinami. Juk kitaip nebūtų prasmės galvoti, kad tavo tikėjimas yra geresnis? Vadinasi, dauguma religijų negali būti „geresnės už kitas". Tegul vaikai sužino apie įvairius tikėjimus, tegul pastebi jų nesuderinamumą ir paskui patys daro išvadas dėl to nesuderinamumo. Kai jie bus pakankamai suaugę, tegul patys nusprendžia, ar kuri nors iš jų yra „tikra".

RELIGIJA KAIP LITERATŪROS PAVELDO DALIS

Prisipažįstu, kad net mane truputį stebina, jog paprastai žmonės, kurie mokėsi vėlesniais dešimtmečiais nei aš, Biblijos visai neišmano. Bet gal tai nėra susiję su vienu ar kitu dešimtmečiu. Antai Robertas Haindas (Robert Hinde) savo itin turiningoje knygoje *Why Gods Persist* nurodo, kad 1954 m. Jungtinėse Amerikos Valstijose atlikta „Gallup" apklausa atskleidė tokią padėtį. Trys ketvirtadaliai katalikų ir protestantų nežinojo nė vieno Senojo Testamento pranašo vardo. Daugiau nei du trečdaliai nežinojo, kas pasakė Kalno pamokslą. Gana daug respondentų manė, kad Mozė buvo vienas iš Jėzaus dvylikos apaštalų. Ir tai buvo Jungtinėse Valstijose, labiausiai religingoje iš visų išsivysčiusio pasaulio šalių.

Biblijoje* rasime ne vieną fragmentą, kuris išsiskiria ypatinga literatūrine verte - pavyzdžiui, Giesmių giesmės knyga ir neprilygstama

* Ričardas Dokinsas čia kalba apie populiariausią Bibliją anglų kalba, išverstą Anglikonų bažnyčiai karaliaus Džeimso Pirmojo užsakymu (*King James Bible – Authorized Version*). Pirmasis leidimas pasirodė 1611 m. (vert. past.).

Mokytojo (Koheleto) knyga (kaip man sakė, hebrajų kalba šis tekstas taip pat nuostabus). Švietimo sistema negali apsieiti be į anglų kalbą išverstos Biblijos, nes iš jos daug sėmėsi tiek mūsų literatūra, tiek kultūra apskritai. Tą patį galima pasakyti apie graikų ir romėnų mitologiją - skirtumas tik tas, kad, mokantis apie antikos dievus, niekas nereikalauja į juos tikėti. Toliau - trumpas iš Biblijos paimtų ar jos inspiruotų posakių, patarlių ir pasakymų, vartojamų literatūroje ir kasdienėje kalboje, sąrašas: nuo didžiosios poezijos iki nuvalkiotų štamptų, nuo patarlių iki sparnuotų žodžių.

Būkite vaisingi ir dauginkitės • Į rytus nuo Edeno • Adomo šonkaulis • Argi aš esu savo brolio sargas? • Kaino žymė • Jokūbo laiptai • Rinkti šiaudus ražienose • Dangaus mana • Uždraustas vaisius • Aukso veršis • Ateivis, gyvenantis svetimame krašte • Degantis krūmas • Kraštas, tekantis pienu ir medumi • Atpirkimo ožys • Žaltys gundytojas • Akis už akį, dantis už dantį • Jūsų nuodėmė jus pasivys * Saugoti kaip savo akies vyzdį • Midjano stovykla • Iš stipriojo išėjo šis tas saldaus • Filistinas • Vyras pagal jo širdį • Kaip krito galiūnai! • Aukos avinėlis • Jezabelė • Sabos karalienė • Saliamono išmintis • Nė pusės tiesos nebuvo pasakyta • Jobo guodėjai • Jobo kantrybė • Kertinis akmuo • Nubaudė Dievo ranka * Išminties kaina viršija perlus • Leviatanas • Kas gaili rykštės, tas nekenčia savo vaiko • Jaunystės klaidos • Miglų migla * Viskam yra metas ir kiekvienam reikalui tinkamas laikas • Laikas mėtyti akmenis ir laikas juos rinkti • Kas sėja pikta, pjaus nelaimę • Visos upės teka į jūrą • Kas buvo, tas vėl bus • Dviem geriau nei vienam • Taupyk savo žodžius • Greitieji ne visuomet laimi lenktynes, narsuoliai ne visuomet nugalė kovoje • Knygų dauginimui niekada nebus galo • Geriau turėti gerą vardą nei didelius turtus • Pagal savo žodžius būsite teisiami • Jie nežino, ką daro • Kas kasa duobę, tas įkris į ją • Uždaras sodas • Gilūs vandenys negali užgesinti meilės • Perkalti kalavijus į arklus • Valgykime ir gerkime, nes rytoj

mirsime • Sutvarkyk savo reikalus * Kas nedirba, tas nevalgo
 • Tyruose šaukiančiojo balsas • Nedorėliai neturės ramybės
 • Mato savo pačių akimis • Ar gali leopardas pakeisti savo
 dėmes? • Danielius liūto duobėje • Jie sėja vėją, todėl pjaus
 audrą • Sodoma ir Gomora • Žmogus gyvas ne viena duona
 • Eik šalin, šėtone • Žemės druska • Mylėk artimą savo •
 Atsuk kitą skruostą • Nesikraukite lobių žemėje • O visa tai
 bus jums pridėta • Nebarstykite savo perlų kiaulėms • Vilkas
 avies kailyje • Prašykite, ir jums bus duota • Kas ieško, tas
 randa • Jaunas vynas senoje statinėje • Pažinsite juos iš vaisių
 • Kelkis ir eik • Kas ne su manimi, tas prieš mane • Salia-
 moniškas sprendimas • Namuose pranašu nebūsi • Trupiniai
 nuo stalo • Aklas aklą veda • Laiko ženklai • Plėšikų lindyne
 • Fariziejus • Netikri pranašai • Figos lapas • Atskirkite avis
 nuo ožkų • Milžinas ant molinių kojų * Aš nusiplaunu ran-
 kas • Lengviau kupranugariui išlįsti pro adatos skylutę nei
 turtuoliui patekti į Dievo karalystę * Našlės pinigėliai * Kas
 ciesoriaus - ciesoriui, o kas Dievo - Dievui • Gydytojau, pa-
 sigydyk pats • Gerasis samarietis • Rūstybės kekės • Paklydu-
 sios avys • Sūnus palaidūnas * Aš nevertas nusilenkęs atrišti
 jo apavo dirželio • Golgota • Neteiskite ir nebūsite teisiami •
 Mirtina nuodėmė • Atskirti grūdus nuo pelų • Pirmas mesk
 akmenį • Netikintis Tomas • Nešti savo kryžių • Pats sau įsta-
 tymas * Kas pirmas mes akmenį? • Kelrodė žvaigždė • Dviejų
 ponų tarnas • Erškėčių vainikas • Trisdešimt auksinių • Pra-
 radę malonę • Visų blogybių šaknis • Duona kasdienė • Visa
 žmonija kaip žolė * Silpnesnė lytis • Aš esu Alfa ir Omega •
 Armagedonas • De profundis • Quo vadis • Siunčia lietu ant
 teisiųjų ir neteisiųjų

Visi šie posakiai, patarlės ir sparnuoti žodžiai į kalbą atėjo tiesiai iš Bi-
 blijos. Juk neskaitęs Biblijos, tikrai nepajėgsi tinkamai įvertinti anglų
 literatūros kūrinių? Ir ne tik rimtosios ar specialiosios literatūros. Stai
 skaitome šmaikštų teisėjo lordo Boven (Bowen) ketureilį:

Siunčia lietų ant teisiųjų
 Neteisiesiems taip pat lyja
 Bet labiausiai ant teisiųjų, nes
 Teisiųjų skėtį turi neteisieji.

Vargu ar pavyks suvokti teisėjo lordo ironiją, jeigu nesuprasite aliuzijos į Evangelijos pagal Matą 5: 45 eilutes („Jis juk leidžia savo saulei tekėti blogiesiems ir geriesiems, siunčia lietų ant teisiųjų ir neteisiųjų“). Jei nežinosite, koks liūdnas likimas ištiko Joną Krikštytoją, nesuprasite Elizos Dulitl (*My Fair Lady*) prašymo subtilumo:

„Labai ačiū, Karaliau,“ - sakau gražia maniera,
 „Noriu tiktai vieno - Enrio Iginso galvos.“

Mano nuomone, niekas iš anglų lengvų komedijų autorių negali prilygti Pelhamui Grenviliui Vudhausui (Pelham Grenville Wodehouse). Galiu lažintis, kad jo tekstuose rasime bent pusę mano sąrašė pateiktų Biblijos frazių. (Beje, „Google“ paieška visų nesuranda. Pavyzdžiui, praleidžia trumpo apsakymo pavadinimo „The Aunt and the Sluggard“ (Tetulė ir tinginys) aliuziją į Patarlių knygos 6: 6 eilutes.) Vudhauso leksiokoje apstu ir kitų Biblijos citatų, kurių nėra mano sąrašė ir kurios neįsiliejo į anglų kalbą kaip patarlės ar idiominiai frazeologizmai. Paklauskite, kaip Bertis Vusteris* prisimena rytą po išgertuvių: „Sapnavau, kad kažkoks niekšas kalė man į galvą kuolelius, bet ne paprastus, kokius naudojo Hebero žmona Jaelė, o iki raudonumo karštus.“ Be to, Bertis nepaprastai didžiuojasi savo vieninteliu pasiekimu mokslų srityje - prizu, kurį gavo už šventraščio išmanymą.

Biblija naudojosi ne tik humoristinių kūrinių, bet ir rimtosios literatūros autoriai. Savo labai dažnai cituojamame ir labai solidžiam veikale Nasibas Sahinas (Naseeb Shaheen) rašo, kad Šekspyro kūrinuose suskaičiavęs daugiau kaip tūkstantį tris šimtus citatų iš Bibli-

* Didžiojoje Britanijoje labai populiarių P. G. Vudhauso humoristinių apsakymų serijos (1915-1974 m.) veikėjas - jaunas aristokratas, Tranų klubo narys, idealaus, iš visų keblumų išgelbstinčio kamerdinerio Dživso darbdavys (*vert. past.*).

jos.¹⁵² Ferfakse (Virdžinijos valstija) išleistame leidinyje *Bible Literacy Report* (kurį finansavo liūdnei pagarsėjęs Templetono fondas) pateikiama daugybė Biblijos citatų naudojimo pavyzdžių. Kaip teigia šis leidinys, anglų literatūros mokytojai yra vieningos nuomonės, kad jų dėstomam dalykui gerai suvokti būtina reikia susipažinti su Biblija.¹⁵³ Be abejo, taip pat daug Biblijos atgarsių rasime ir prancūzų, vokiečių, rusų, italų, ispanų bei kitose didžiosiose Europos literatūrose. Žmonėms, kalbantiems arabų kalba ir Indijos kalbomis ne mažiau svarbu žinoti Koraną ir Bhagavad Gitą, kad galėtų gerai suvokti ir suprasti savo literatūros paveldą. Užbaigdamas aliuzijų į religijas pavyzdžių virtinę, paminėsiu dar Vagnerį (kažkas sąmojingai pasakė, kad jo muzika yra geresnė nei jos skambesys): norint juo mėgautis, reikia šį bei tą žinoti apie skandinavų dievus.

Leiskite tuo ir baigti šią temą. Tikriausiai pakankamai pasakiau, kad įtikinčiau bent jau vyresnės kartos skaitytojus, jog ateistinės pažiūros nėra reikalavimas pašalinti Bibliją ir kitas šventąsias knygas iš mūsų švietimo sistemos. Ir būdami ateistais mes galime išsaugoti lojalius jausmus, tarkime, judaizmo, anglikonizmo ar islamo kultūros ir literatūros tradicijoms ir netgi dalyvauti tokiuose religiniuose ritualuose kaip vestuvės ar laidotuvės, bet nevaržomi prietarų, kurie nuo seno buvo susiję su šiomis tradicijomis. Mes galime netikėti į Dievą, bet nenutraukti saitų su vertingu kultūros paveldu.

LABAI REIKALINGA SPRAGA?

Ar gali kas nors labiau sukrėsti nei tai, kad per 100 colių teleskopą matai tolimą galaktiką, ant delno laikai 100 milijonų metų senumo fosiliją ar 500 tūkstančių metų akmeninį įrankį, stovi prie Didžiojo kanjono – neįtikėtinos laiko ir erdvės bedugnės, klausaisi mokslininko, kuris be baimės pažvelgė į Visatą, kokia ji buvo atsiradimo momentu? Mokslas tikrai yra didingas ir sventas.

MICHAEL SHERMER

„Ši knyga užpildo labai reikalingą spragą.“ Šamojis pavykęs, nes iš karto supranti dvi priešingas prasmes. Pradžioje maniau, kad tai naujas pokštas, bet teko nustepti, nes sužinojau, kad jau anksčiau leidėjai lyg niekur nieko vartojo šią frazę. Tinklalapyje <http://www.amazon.co.uk/Tel-Quel-Reader-Patrick-French/dp/0415157145> randame knygą, kuri „užpildo labai reikalingą spragą, esančią postruktūralizmo pakraipėje“. Smagu buvo sužinoti, kad ši knyga, kurios reikalingumu verčia abejoti paties leidėjo dviprasmiška frazė, yra apie Mišelį Fuko (Michel Foucault), Rolaną Bartą (Roland Barthes), Juliją Kristevą (Julia Kristeva) ir kitas aukštosios frankofonijos kultūros ikonas.

Ar religija užpildo labai reikalingą spragą? Dažnai sakoma, kad mūsų smegenyse yra spraga, kurią turi užpildyti Dievas: mes jaučiame psichologinį poreikį turėti Dievą - išvaizduojamą draugą, tėvą, vyresnįjį brolių, patikėtinį, artimą bičiulį - ir tą poreikį reikia patenkinti, nesvarbu, Dievas yra ar jo nėra. Bet gal Dievu užpildome tai, ką geriau

būtų užpildyti kuo kitu? Gal mokslu? Menu? Žmonių draugyste? Humanizmu? Gyvenimo meile realiaame pasaulyje, nelaukiant kažko po mirties? Meile gamtai, kurią didysis entomologas Edvardas O. Vilsonas (Edward O. Wilson) pavadino biofilija?

Buvo laikai, kai manyta, kad religija žmogaus gyvenime atlieka ke- turias pagrindines funkcijas: aiškinimo, pamokymo, paguodos ir įkvė- pimo. Per visą istoriją religija mėgino *paaiškinti* ir mūsų pačių egzista- vimą, ir Visatos prigimtį. Šiais laikais ši vaidmenį visiškai perėmė moks- las, kaip matėme 4 skyriuje. Pagal mano sampratą, *pamokymas* - tai moralinio pobūdžio patarimas, kaip turėtume elgtis (šiai temai skirti 6 ir 7 skyriai). Dar liko nenagrinėta *paguoda* ir *įkvėpimas* - šias funkcijas trumpai aptarsime paskutiniajame skyriuje. Pokalbį apie paguodą no- rėčiau pradėti nuo gerai žinomo vaikystės fenomeno - „įsivaizduojamo draugo“, kuris, mano nuomone, labai panašus į religinį tikėjimą.

BINKIS

Kristoferis Robinas (Christopher Robin),* spėju, netikėjo, kad Paršelis ir Mikė Pūkuotukas tikrai su juo kalbėjosi. Tačiau gal Binkis buvo kitoks?

Binkis - skamba kaip varpelis - mano paslaptis,
Jeigu Binkis pasirodys, vienišumas dings.
Mudu žaidžiame ant laiptų, vaikų kambarį,
Niekad vienišas nebūsi, jeigu jį turi.

O, tėtis išmintingas, gudruolis įstabus,
Ir motina - gražiausia, visad geriausia bus.
Ir auklė, aišku, auklė, suprantanti juokus, -
Bet jie
Nemato
Binkio.

* Aleno A. Milno (Alan A. Milne) sūnus, kurio vardu pavadintas „Pūkuotuko pasaulio“ herojus (vert. past.)

Liežuvį Binkis turi, išmokiau jį kalbėt,
 Jis gali padaryti, kad lempos įsižiebs,
 Jis šaukti gali, rėkaut sykiu su manimi,
 Jei skauda gerklę, aš sakau jam: - Eime su manimi!

O, tėtis išmintingas, gudruolis įstabus,
 Ir motina - gražiausia, visad geriausia bus.
 Ir auklė, aišku, auklė, suprantanti juokus, —
 Bet jie
 Nemato
 Binkio.

Binkis — tai narsuolis liūtas, kai bėgiojame sode,
 Binkis - tai drąsuolis tigras, kai užmiegam tamsoje.
 Binkis — kaip dramblys stipruolis... Nebežliumbsim mes.
 Nebent jeigu muilas graužtų akytes.

O, tėtis išmintingas, gudruolis įstabus,
 Ir motina - gražiausia, geriausia visad bus,
 Ir auklė, aišku, auklė, suprantanti juokus.
 Bet jiems
 Netinka
 Binkis.

Binkis - tikras rajūnas, mėgsta, kas saldu,
 Jei turim šokolado, daliname į du.
 Suvalgau savo dalį, paskui man - jo dalis,
 Kuomet išdygs dantukai, tai valgyti galės...

Kadangi tėtis - tėtis, tai jis neturi laiko,
 Mama yra mama, ji vis pasprukti taikos,
 O auklė irgi nieko, tačiau šukuotis laikas...
 Tik Binkis - tikras Binkis, jis neapleidžia vaiko...*

* A. A. Milne, *Kai mes buvome maži*, Vilnius: Garnelis, 2005, vertė Sigita Geda (vert. past.).

Ar įsivaizduojamo draugo fenomenas yra didesnė iliuzija, priklausanti kitai vaikiškų fantazijų kategorijai? Mano asmeninė patirtis šiuo atveju mažai kuo padės. Kaip ir daugelis tėvų, mano motina užrašinėjo mano vaikiškas šnekas. Šalia paprastų „apsimetinėjimų“ (dabar aš esu žmogus mėnulyje... greitintuvas... babilonietis) man labai patiko antros eilės įsivaizdavimai (dabar aš esu pelėda, kuri vaizduoja vandenratį), kurie kartais būdavo grįžtamieji (dabar esu mažas berniukas kuris vaizduoja Ričardą). Nė karto nemaniau, kad tikrai esu tas, kuo įsivaizdavau esąs. Matyt, paprastai taip būna vaikams, žaidžiantiems „įsivaizdavimus“. Tačiau aš Binkio neturėjau. Jeigu tikėtumėme tuo, ką patys suaugusieji prisimena apie savo vaikystę, kai kurie vaikai, šiaip visiškai normalūs, tiki, kad jų įsivaizduoti draugai tikrai egzistuoja, o kartais net mato juos kaip ryškias ir gyvas haliucinacijas. Manychiau, kad vaikystės Binkio fenomenas gali padėti suprasti, kaip atsiranda suaugusiųjų teistinis tikėjimas. Nežinau, ar šį klausimą tyrinėjo psichologai, bet neabejoju, kad tokie tyrimai atskleistų daug įdomaus. Kompanionas ir patikėtinis, toks Binkis visam gyvenimui - šį vaidmenį Dievas tikrai gali atlikti. Būtent ši spraga liktų, jeigu neliktų Dievo.

Viena mergaitė pasakojo apie „purpurinį žmogutį“, kuris jai atrodė realus, matomas: pasigirdavo skardus skambtelėjimas ir tiesiog ore pasirodydavo jo spindinti figūra. Jis apsilankydavo retkarčiais, ypač tada, kai ji pasijusdavo vieniša, bet jai augant – vis dažniau. Vieną dieną, prieš išeinant į vaikų darželį, purpurinis žmogutis vėl pasirodė, kaip visada lydymas fanfaros skambesio, ir pranešė, kad daugiau pas ją nesilankys. Ji nuliūdo, bet purpurinis žmogutis pasakė, jog dabar ji jau pakankamai didelė ir nuo šiol jis nebebus jai reikalingas. Dabar jis turįs ją palikti, kad galėtų padėti kitiems vaikams. Pažadėjo, kad sugrįš pas ją tik tada, jeigu jai *tikrai* jo reikės. Jis sugrįžo po daugelio metų sapne, kai ji išgyveno asmeninę dramą ir gyvenimo kryžkelėje atsidūrusi svarstė, ką toliau daryti. Miegamojo durys prasivėrė ir pasirodė knygų prikrautas vežimėlis, kurį stūmė... purpurinis žmogutis. Ji interpretavo sapną kaip patarimą stoti į universitetą - taip ir padarė ir niekada nesigailėjo. Pasakojimas mane jaudina iki ašarų ir labai aiškiai - turbūt, aiškiau nei manoma - atskleidžia, kaip žmonių įsivaizduoti

dievai jų gyvenime atlieka guodėjų ir patarėjų vaidmenį. Nors būtų tik įsivaizduota, bet vaikui ji atrodo reali, galinti paguosti ir duoti gerą patarimą. Dar daugiau: įsivaizduoti draugai - ir įsivaizduoti dievai - turi kiek reikia laiko ir kantrybės pasikalbėti su tuo, kuris kenčia. Na ir kainuoja visa tai daug mažiau nei psichoterapeuto ar psichiatro konsultacija.

Ar dievai, kaip guodėjai ir patarėjai, išauga iš įvairių binkių, vykstant tam tikrai psichologinei „pedomorfozei“? Pedomorfozė yra reiškinys, kai vaikiškos savybės išlieka individui suaugus. Pekinu veislės šunys turi pedomorfinius snukius: suaugę šunys atrodo kaip jaunikliai. Pedomorfozė yra gana dažnas evoliucijos reiškinys. Jis taip pat buvo svarbus išsivystant tokiems žmonių bruožams kaip išgaubta kakta ir maži žandikauliai. Evoliucionistai *Homo sapiens* dažnai apibūdina kaip jaunas beždžiones. Ir tikra tiesa, kad daug panašesnės į žmogų atrodo jaunos šimpanzės ir gorilos, o ne suaugusios. Taigi, galima formuluoti tokį klausimą: ar galėjo religijos rasti vykstant laipsniškam, daugybę kartų trukusiam procesui, per kurį formavosi vaikų polinkis vis vėliau atsisveikinti su savo įsivaizduotais binkiais - panašiai kaip vykstant evoliucijai sulėtėjo mūsų kaktų plokštėjimas ir apatinio žandikaulio augimas?

Manau, turėtume išnagrinėti priešingą galimybę, kad susidarytume išsamesnį vaizdą. Darykime kitą prielaidą: gal ne dievai evoliucionavo iš senovės vaikų įsivaizduotų būtybių, bet atvirkščiai - įsivaizduotos būtybės radosi iš senovės dievų. Man atrodo, kad tai mažai tikėtina. Apie tai pamąstyti mane paakino amerikiečių psichologo Džiuliano Džeinso (Julian Jaynes) knyga *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind* (Sąmonės atsiradimas irstant dviejų rūmų protui), kuri yra tokia pat keista, kaip ir jos pavadinimas*. Tai viena iš tų knygų, kurios yra arba absoliuti nesąmonė, arba absoliutaus geniaus veikalas - jokie tarpinio varianto! Gal čia vis dėlto pirmasis variantas, bet kol kas nenorėčiau lažintis.

* Metaforiškai aiškindamas ankstesniąją smegenų išsivystymo stadiją, Džulianas Džeinsas remiasi politologijos terminu *bicameral parliament* (dviejų rūmų parlamentinė sistema). Jo hipotezė apie atskirai veikusius ir skirtingą galią turėjusius smegenų pusrutulius vadinama bikameralizmu (*bicameralism*) (vert. past.).

Džeinsas pažymi, kad daugelis žmonių suvokia savo mąstymo procesą kaip dialogą tarp „savęs“ ir kito - galvoje esančio oponento. Šiais laikais mes suprantame, kad abu „balsai“ yra mūsų pačių - to nesuprantamieji yra gydomi nuo psichikos sutrikimų. Kurį laiką, neilgai, tai patyrė Ivlinas Vo (Evelyn Waugh). Visada pasižymėjęs tiesmukiškumu, Vo pasakė draugui: „Ilgokai nesimatėme, bet per tą laiką aš mažai su kuo mačiau, nes - manau, žinai? - buvau išprotėjęs.“ Pasveikęs Ivlinas Vo parašė romaną *The Ordeal of Gilbert Pinfold*, kur savo haliucinacijas ir girdėtus balsus aprašė kaip Gilberto Pinfoldo išgyvenimus.

Džeinsas daro prielaidą, kad maždaug iki 1000 m. pr. Kr. žmonės apskritai nesuvokė, kad antrasis - Gilberto Pinfoldo - balsas yra jų pačių vidinis balsas. Jie manė, kad jiems kalba dievai: Apolonas, Astartė ar Jahvė, o gal maža namų dievybė, kurie pataria arba duoda įsakymus. Džeinsas netgi nustatė, kad „dievų balsai“ yra kitame smegenų pusrutulyje, ne tame, kuris kontroliuoja girdimąją kalbą. Džeinsas nuomone, „dviejų rūmų“ proto irimas sukėlė istorinį lūžį. Šiuo istoriniu laikotarpiu žmonės suvokė, kad iki šiol girdėti išoriniai balsai iš tikrųjų yra vidiniai. Džeinsas netgi apibrėžia šį istorinį lūžį kaip žmogaus sąmonės aušrą.

Viename senovės egiptiečių įrašė apie dievą kūrėją Ptahą kiti įvairūs dievai vadinami Ptaho „balso“ arba „kalbos“ variantais. Šiuolaikiniai vertėjai atmeta tiesioginę žodžio „balsas“ reikšmę ir interpretuoja kitus dievus kaip „objektyvizuotas [Ptaho] proto koncepcijas“. Džeinsas kritikuoja tokį įmantrų perskaitymą ir siūlo rimtai atsižvelgti į pažodinę reikšmę. Dievai buvo balsų haliucinacijos žmonių galvose. Toliau Džeinsas daro prielaidą, kad tokie dievai radosi iš atsiminimų apie mirusius karalius, kurie, vaizdžiai kalbant, tebevaldė žmones per įsivaizduotus balsus jų galvose. Nesvarbu, sutinkate jus su Džeinsas argumentais ar ne, jo knyga pakankamai intriguojanti, kad būtų paminėta knygoje apie religiją.

Dabar grįžkime prie mano minėtos galimybės pasinaudojant Džeinsas argumentais toliau kurti hipotezę, kad dievų ir vaikų įsivaizduotų būtybių evoliucija yra susijusi, bet priešinga kryptimi nei sako pedomorfozės hipotezė. Bendriausia prasme pagrindinė idėja tokia:

„dviejų rūmų“ proto irimas vyko ne staiga, bet palaipsniui, vis toliau, iki vaikystės nustumdamas momentą, kai atsiranda gebėjimas suvokti, kad balsų haliucinacijos ir įsivaizduoti objektai yra nerealūs. Taigi, priešingai nei sako pedomorfozės hipotezė, įsivaizduoti dievai pirmiausia dingo iš suaugusiųjų sąmonės, paskui traukėsi vis į ankstyvesnę vaikystės laikotarpį, kol galiausiai išliko tik kaip Binkio arba purpurinio žmogučio fenomenas. Šios versijos problema yra ta, kad nepaaiškina, kodėl dievai išlieka ir daugelio šiuolaikinių suaugusių žmonių sąmonėje.

Galimas dalykas, kad dievai nėra įsivaizduotų draugų protėviai ar *vice versa*. Gal labiau tikėtina, kad ir vieni, ir kiti yra to paties psichologinio polinkio šalutiniai produktai. Ir dievai, ir įsivaizduojami draugai pasižymi ta pačia savybe: gali nuraminti ir atlikti idėjų vertinimo tarybos vaidmenį. Taip vėl grįžome prie 5 skyriuje išdėstytos hipotezės apie religiją kaip šalutinį evoliucijos produktą.

PAGUODA

Atėjo metas išnagrinėti svarbią Dievo atliekamą funkciją - žmonėms teikiamą paguodą. Paskui reikės užsiimti humanitarine problema: jeigu Dievo nėra, kas gali atlikti jo funkciją. Daugelis žmonių sutinka, kad Dievo veikiausiai nėra ir kad jis nėra būtina moralės sąlyga, bet vis dėlto pateikia argumentą, kuris jiems atrodo stiprus kaip koziris: žmogui būdingas psichologinis ar emocinis *poreikis* tikėti į Dievą. Jeigu atimsi religiją, agresyviai klausia tokie žmonės, kuo ją pakeisi? Ką pasiūlysi mirštantiesiems ligoniams, tiems, kurie rauda dėl artimųjų netekties, vienišoms elinoroms rigbi*, kurios turi vienintelį draugą - Dievą?

Atsakant pirmiausia reikia pabrėžti (nors tai turėtų būti ir taip aišku) esminį dalyką: tai, kad religinis tikėjimas gali paguosti, nereiškia, kad jis yra teisingas. Net jeigu labai nuolaidžiai nustotume abejoti jos reikalingumu, net jeigu patikimai būtų įrodyta, kad tikėjimas Dievo buvimu yra būtina žmonių psichologinės ir emocinės gerovės sąlyga,

* Užsimenama apie grupės „The Beatles“ dainą „Eleanor Rigby“ (1966), kuri pasakoja apie vienišą merginą, kunigą ir mirtį (*vert. past.*).

net jeigu visi ateistai staiga taptų beviltiškais neurotikais, dėl nuolatinio kosminio nerimo apimtais savizudiškų nuotaikų - nei viena iš tokių aplinkybių, nei visos jos kartu ne pridės nė menkiausio įrodymo, kad tikėjimas yra teisingas ir Dievas egzistuoja. Visa tai gali įrodyti tik tiek, kad naudinga įtikinti save, jog Dievas yra, nors jo ir nėra. Kaip anksčiau minėjau, Denas Denetas knygoje *Breaking the Spell* nurodo, kuo skiriasi tikėjimas į Dievą ir tikėjimas tikėjimu. Pastarasis yra ne kas kita, o tikėjimas, kad geriau tikėti, net jeigu pats tikėjimas yra klaidingas: „Tikiu! Padėk mano netikėjimui!“ (Mk 9: 24). Tikintieji, kad ir koks būtų jų tikėjimo tvirtumas, raginami *vis kartoti* teiginių apie savo tikėjimą. Kartojant ką nors pakankamai dažnai, galima sėkmingai įtikinti save, kad tai tiesa. Manau, daugelis pažįstame žmonių, kuriems patinka religinio tikėjimo idėja, kurie nepritaria religijos kritikai, tačiau su apgailėstavimu pripažįsta, kad patys netiki. Buvau truputį šokiruotas, kai panašų pareiškimą radau ne ko nors kito, o Piterio Medavaro, kuriuo taip žaviuosi, knygoje: „Gaila, kad netikiu Dievo buvimu ir apskritai religiniais aiškinimais, nes esu įsitikinęs, kad jei būtų įmanoma rasti gerus mokslinius ir filosofinius įrodymus, patvirtinančius Dievo buvimą, tai suteiktų džiaugsmą ir paguodą tiems, kam to labai reikia.“ (*The Limits of Science*, Oxford University Press, 1984, 96 psl.).

Nuo to laiko, kai perskaičiau Deneto suformuluotą tikėjimų skirtį, ją pritaikiau daugeliu atvejų. Neperdėdamas galiu teigti, kad dauguma mano pažįstamų ateistų slepia savo ateistines pažiūras po pamaldumo skraiste. Patys jie netiki jokiais antgamtiniais dalykais, bet tebejaučia keistą simpatiją iracionaliam tikėjimui. Jie tiki į tikėjimą. Stebėtina, kiek daug žmonių nemato skirtumo tarp „X yra tiesa“ ir „Pageidautina, kad žmonės tikėtų, jog X yra tiesa“. Gal iš tikrųjų jie nedaro šios logikos klaidos, bet paprasčiausiai mano, kad, palyginti su žmonių jausmais, tiesa ne tokia svarbi. Taigi, pradėdami kiekvieną diskusiją, būtinai turime patikslinti, apie ką kalbėsime: apie tiesą ar apie jausmus. Svarbu ir viena, ir kita, bet tai skirtingi dalykai.

Šiaip ar taip, anksčiau minėtos hipotetinės ateistų savybės neturi nieko bendra su tikrove. Nežinau jokių faktų, kad ateistai labiausiai

būtų linkę į nerimastingą nusiminimą. Vieni ateistai yra laimingi, kiti - nelaimingi. Panašiai kaip būna ir laimingų, ir nelaimingų krikščionių, judėjų, musulmonų, induistų ir budistų. Galbūt tarp laimės pojūčio ir tikėjimo (ar netikėjimo) yra statistinė priklausomybė, bet abejoju, kad, vienokia ar kitokia, ji būtų reikšminga. Daug įdomiau paklausti, ar yra rimtų *priežasčių* jaustis prislėgtiems, jeigu Dievo nėra. Baigdamas knygą noriu įrodyti, kad be antgamtinės religijos žmogus turi daugiau galimybių gyventi laimingą ir visavertį gyvenimą. Bet pirmiausia reikia panagrinėti, kokią paguodą siūlo religija.

Paguoda, kaip aiškina žodynai, tai liūdinčio, kenčiančio ar nerimo apimto žmogaus nuraminimas. Aš išskiriu du paguodos tipus:

1. **Tiesioginė fizinė paguoda.** Kalnuose įstrigęs nakties užkluptas žmogus pasijus geriau, kai jį atras didelis, šiltas senbernaras, o dar geriau, kai nuo antkaklio atkabins gertuvę su brendžiu. Verkiantį vaiką paguos stipriai apkabinusios rankos ir raminantys žodžiai, sukuždėti į ausį.
2. **Paguoda sužinojus naują faktą arba kitaip pažvelgus į žinomus faktus.** Moterį, kurios vyras žuvo kare, gali paguosti žinia, kad ji nešioja jo kūdikį arba kad jis žuvo kaip didvyris. Mes galime pajusti paguodą, kai atrandame, kad į situaciją galima žvelgti kitaip. Antai filosofas paaiškina, kad tas momentas, kai senas žmogus miršta, nėra kažkuo ypatingas. Tas vaikas, kuriuo jis kažkada buvo, jau seniai „mirė“, tik tiek, kad ne staiga nustodamas gyventi, o tapdamas suaugusiu. Kiekvienas iš Šekspyro aprašytų septynių žmogaus amžių „miršta“, palengva pereinamas į kitą. Šiuo požiūriu momentas, kai senas žmogus miršta, niekuo nesisiskiria nuo per visą jo gyvenimą vykusių lėtų „mirčių“.¹⁵⁴ Žmogus, kurį baugina jo paties mirtis, pakeitęs savo požiūrį į ją, gali pajusti tam tikrą palengvėjimą. Žinoma, gali ir nepajusti, bet tai tik pavyzdys, kaip galima ieškoti paguodos per refleksiją. Markas Tvenas (Mark Twain) rado kitą būdą įveikti mirties baime: „Aš nebijau mirties. Prieš gimdamas aš buvau miręs milijardų milijardus

metų, ir dėl to nė kiek nekentėjau." Be abejo, *aperçu* niekaip nepakeičia duotybės, kad mirtis neišvengiama. Bet čia buvo pasiūlytas kitas būdas pažvelgti į neišvengiamybę, kuris gali suteikti tam tikro nusiramino. Tomas Džefersonas taip pat nebijojo mirties, nors, atrodo, netikėjo į anapusinį gyvenimą. Kristoferis Hitčensas (Christopher Hitchens) rašė: „Gyvenimo saulėlydyje Džefersonas ne kartą rašė draugams, kad pasitinka artėjančią pabaigą be vilties ir be baimės. Tokie žodžiai praktiškai reiškia prisipažinimą, kad jis nebuvo krikščionis."

Bertranas Raselas 1925 m. esė „What I Believe“ paskelbė deklaraciją, kurios šiuorštoką tiesumą tvirtesnis intelektas sugebės deramai įvertinti:

Tikiu, kad po mirties supūsiu ir nieko neliks iš mano ego. Esu jau nejaunas ir myliu gyvenimą. Bet būčiau vertas paniekos, jeigu drebėčiau iš siaubo, pagalvojęs apie išnykimą. Laimė vis tiek yra tikra laimė, nors ir turi baigtis, mintis ir meilė nepraranda vertės dėl to, kad nėra amžinos. Ant ešafoto pakliuvęs ne vienas žmogus laikėsi labai oriai; toks orumas turėtų mus išmokyti pamatyti tikrą žmogaus vietą pasaulyje. Nors per mokslo atvertus langus įsiveržus vėjui mes, įpratę prie jaukios tradicinių humanizuojančių mitų šilumos, drebame, bet galiausiai šviežias oras suteikia mums tvirtybės, o atsiverusi neaprepiama erdvė yra nepaprastai didinga.

Kai būdamas šešiolikos mokyklos bibliotekoje pirmą kartą perskaičiau šią Raselo esė, ji man padarė didelį įspūdį, bet paskui ją pamiršau. Gal nesąmoningai ja rėmiausi, kai 2003 m. rašiau knygoje *A Devil's Chaplain*:

Ne tik didingas yra šis požiūris į gyvenimą, nors tūnančiam po nemokšiško dangalu jis atrodo nykus ir šaltas. Nuostabiai gairu pasidaro atsistojus ir atsigręžus tiesiai į stiprius suvokimo gūsius: „vėją, kuris skrieja žvaigždžių keliais“ (William Butler Yeats).

Kaip religija teikia abiejų tipų paguodą, palyginti su, tarkime, mokslu? Pirmiausia pažiūrėkime, kas dedasi su pirmojo tipo paguoda: visai gali būti, kad stiprios Dievo rankos, nors ir susikurtos vaizduotėje, gali paguosti panašiai kaip tikros draugo rankos ar senbernaras su brendžio gertuve po kaklu. Žinoma, mokslo sukurti medikamentai taip pat gali padėti - paprastai net veiksmingiau nei brendis.

Kalbant apie antrojo tipo paguodą, nesunku patikėti, kad religija gali būti labai veiksminga. Daugelis žmonių, patyrusių tokias baisias nelaimes kaip žemės drebėjimas, pasakoja, kad paguodos jiems suteikdavo mintis, jog viskas yra Dievo plano, kurio suvokti žmogui neskirta, dalis: savo laiku visa tai galiausiai atsiskleis didžiuliu geriu. Jeigu žmogus bijo mirties, jį paguodžia tikėjimas, kad jo siela nemirtinga - žinoma, jeigu jis nėra įsitikinęs, jog pakliūs į skaistyklą ar pragarą. Klaidingas tikėjimas gali būti toks pat paguodžiantis kaip ir tikras žinojimas, bent tol, kol žmogus nenusivilia savo iliuzijomis. Beje, neregulinis tikėjimas daro tokį patį poveikį. Nepagydomai vėžiu sergantį ligonį gydytojo melas, kad jis pasveiks, gali paguosti taip pat veiksmingai, kaip kitam žmogui pasakyta teisinga informacija apie pasveikimą. Tačiau nuoširdų ir karštą tikėjimą, kad yra pomirtinis gyvenimas, nusivylimas paveikia ne taip lengvai ir greitai kaip tikėjimą gydytojo melu. Ligos simptomai neišvengiamai demaskuoja melagį gydytoją ir tikėjimo nebelieka. Tikintysis pomirtiniu gyvenimu gali iki pat mirties nenusivilti savo tikėjimu.

Apklausų duomenys rodo, kad apie 95 proc. Jungtinių Valstijų gyventojų tiki, jog jų laukia pomirtinis gyvenimas. Būtų tikrai įdomu sužinoti, kiek iš tokį tikėjimą teigiančių žmonių iš tikrųjų nuoširdžiai tiki. Juk, jeigu jie sako tikrą tiesą, tada turėtų elgtis kaip Ampliforto abatas. Kai kardinolas Bazilis Hjumus (Basil Hume) pranešė jam mirštąs, abatas džiaugsmingai sušuko: „Kokia nuostabi naujiena! Priimkite mano sveikinimus. Kaip man norėtusi keliauti drauge su jumis.“¹⁵⁵ Panašu, kad abatas tikrai neabejodamas tikėjo. Bet taip būna labai retai, todėl ši istorija patraukia mūsų dėmesį ir prajuokina beveik taip pat, kaip laikraščio karikatūra, kur pavaizduota visiškai nuoga jauna moteris, laikanti plakatą su užrašu „Mylėkimės, o ne kariaukime“, o

šalia praeivis komentuoją: „Štai kur tikras nuoširdumas!“ Kodėl visi krikščionys ir musulmonai nesako ko nors panašaus į Amplforto abato žodžius, kai sužino, kad jų draugas miršta? Kodėl pamaldi moteris, sužinojusi iš gydytojo, kad jai liko gyventi kelis mėnesius, nepradedą švytėti iš džiaugsmo ir nekantriai laukti mirties, tarsi būtų laimėjusi dviejų savaitių atostogas Seišeliuose? „Kad tik greičiau!“ Kodėl kiti ligonę lankantys tikintieji neprašo jos perduoti žinių tiems, kurie jau iškeliavo anapilin? „Tik nepamiršk perduoti mūsų sveikinimų dėdei Robertui, kai jį pamatysi...“

Taigi klausiu - kodėl atėję atsisveikinti su mirstančiuoju religingi žmonės nieko panašaus nesako? Gal dėl to, kad iš tiesų jie netiki visu tuo, ką garsiai nuolat kartoja tikintys? Gal vis dėlto jie tiki, tačiau bijo mirties *proceso*. Nenuostabu, nes tik mūsų rūšis negali kreiptis į veterinarą, kad jį neskausmingai užmigdytų ir išvaduočiau iš kančių. Bet kodėl prieš eutanaziją ir pagalbą nusižudyti triukšmingiausiai protestuoja kaip tik tikintieji? Argi žmonės turėtų būti taip smarkiai prisirišę prie žemiškojo gyvenimo, jeigu jų požiūris į mirtį būtų toks, kaip Amplforto abato ar „atostogų Seišelių salose“ laukiančios moters? Be galo keista tai, kad sutikęs žmogų, kuris yra aršus eutanazijos priešininkas arba kategoriškai pasisako prieš pagalbą nusižudyti, gali lažintis, kad jis tikintysis. Oficialiai aiškinama, kad kiekvienas nužudymas yra nuodėmė. Bet kodėl nuodėmė laikoma tai, kas pagreitina kelionę į dangų?

Tačiau mano požiūris į gydytojo pagalbą nusižudyti remiasi jau minėta Marko Tveno mintimi. „Būti mirusiam“ niekuo nesiskiria nuo „nebūti gimusiam“ - aš tik būsiu tuo, kuo buvau Viljamo Užkariautojo laikais, dinosauro ar trilobitų eroje. Čia nėra ko bijoti. Bet mirimo procesas, jeigu nepasiseks, gali būti skausmingas ir nemalonus - kaip daugelis būklių (pavyzdžiui, apendicito operacija), kurių metu esame įpratę būti apsaugoti nuo kančios bendrąja nejautra. Jeigu jūsų naminis gyvūnas nudvės kankindamasis, jus apkaltins žiaurumu, nes tokiu atveju turite kreiptis į veterinarijos gydytoją, kad jis duotų anestetikų dozę, po kurios gyvūnas neprabus. Bet jeigu jūs mirštate kentėdamas baisų skausmą, o jūsų gydytojas suteikia tokią pat gailėtingumo paslaugą, jis bus apkaltintas žmogžudyste. Aš pats norėčiau,

kad mano mirties kančias nutrauktų bendroji nejautra lygiai taip pat, kaip operuojant apendicitą. Deja, kol kas to negaliu tikėtis, nes man nepasisėkė - gimiau vienu iš *Homo sapiens*, o ne, pavyzdžiui, *Canis familiaris* ar *Felis catus*. Neturėsiu tokios galimybės, jei nepersikeistu į labiau pažangią vietą, kaip antai - Šveicarija, Nyderlandai ir Oregono valstija. Kodėl tokių pažangių vietų taip mažai? Visų pirma - dėl religijos įtakos.

Gal sakysite, kad apendicito operacija ir gyvybės nutraukimas yra iš esmės skirtingi dalykai? Manau, kad ne. Ne - jei vis dėlto neišvengiamai mirsite. Ne - jeigu nuoširdžiai ir tvirtai tikite pomirtiniu gyvenimu. Tikinčiajam mirtis yra tik perėjimas iš vienokio gyvenimo į kitokį. Jeigu perėjimas yra skausmingas, jūs norėsite tai išgyventi be anestetikų ne labiau nei norėtumėte, kad apendicitą šalintų be nejautos. Kaip tik tie iš mūsų, kurie mano, kad mirtis yra galutinė, o ne perėjimas į kažką, turėtų būti eutanazijos ar pagalbos nusižudyti priešininkai. Ir vis dėlto būtent mes esame teisės į šias priemones šalininkai.*

Be to, ką pasakysite apie tai, ką pasakoja viena mano pažįstama diplomuota slaugė, kuri daug metų vadovauja senelių namams, kur mirtis yra nuolatinė viešnia? Per tuos metus ji pastebėjo, kad mirties labiausiai bijo ne kas kitas, o tikintieji. Suprantama, jos teiginį reikėtų pagrįsti statistiniais duomenimis, bet tarkime, kad ji teisi, tada kyla klausimas - kas čia vyksta? Kad ir kas ten būtų, veikiausiai religija negali mirštančiųjų pakankamai paguosti.** Jeigu tikintieji yra katalikai, gal jie bijo skaistyklos? Garbingasis kardinolas Hjumus atsiveikino su savo draugu šiais žodžiais: „Ką gi, sudie. Turbūt susitiksime skaistykloje.“ Man atrodo, kad senukui sakant šiuos žodžius jo protingose, geros akyse žybtelėjo skeptiška ugnelė.

* Vieno amerikiečių ateistų požiūrio į mirtį tyrimo rezultatai parodė, kad 50 proc. norėjo, jog būtų atliktos iškilmingos laidojimo apeigos; 99 proc. pritarė, kad norintiesiems būtų suteikiama gydytojo pagalba mirti ir 75 proc. norėjo, kad tokia pagalba būtų suteikta jiems; 100 proc. nenorėjo jokių reikalų turėti su religiją propaguojančių ligoninių personalu. Žr. <http://www.liebertonline.com/doi/abs/10.1089/jpm.2006.0197>.

** Kartą kalbantis apie tai, kad gana dažnai sendami žmonės darosi religingesni, vienas draugas australas šią paplitusią tendenciją pakomentavo trumpu sąmoju: „Aha, kala prieš egzaminą?“

Skaistyklos doktrina puikiai atskleidžia absurdišką religinio mąstymo mechanizmą. Skaistykla yra tokia dieviška Eliso sala,* Hado priimamasis kambarys, kur mirusiųjų sielos patenka, jeigu jų nuodėmės nėra pakankamai sunkios, kad būtų siunčiamos į pragarą, bet kurias vis tiek reikia papildomai patikrinti ir apvalyti prieš įleidžiant į „ne-nuodėmingą“ rojaus zoną." Viduramžiais Bažnyčia už pinigus parduodavo indulgencijas. Už tam tikrą sumą buvo galima keliomis dienomis sutrumpinti buvimą skaistykloje; Bažnyčia kuo rimčiausiai (ir su stulbinančiu įžūlumu) išduodavo pasirašytus liudijimus, kuriuose buvo nurodyta, nuo kiek dienų atsipirkta. Gal pasakymas „nešvarūs pinigai" buvo sugalvotas specialiai Romos katalikų bažnyčiai? Šiaip ar taip, indulgencijų pardavinėjimas užima pelnytai aukštą vietą tarp visų istorijai žinomų pačių didžiausių sukčiavimo aferų, gerokai pralenkianti tokią šiuolaikinių internetinių sukčių akciją kaip vadinamoji *Nigerian scam*.

Net 1903 m. popiežius Pijus X parengė lentelę, kurioje tiksliai nustatė atperkamų dienų skaičių kiekvienai dvasininkų hierarchijos pakopai: kardinolai galėjo atsipirkti nuo dviejų šimtų skaistyklos dienų, arkivyskupai - nuo šimto, vyskupai - tik nuo penkiasdešimties. Dabar indulgencijos tiesiogiai už pinigus nebepardavinėjamos. Net ir viduramžiais atsipirkti nuo skaistyklos galima buvo ne tik už pinigus. Galima buvo atsiskaityti savo paties maldomis iki mirties arba kitų maldomis už tave po tavo mirties. Maldų taip pat galima buvo nusipirkti už pinigus. Jeigu žmogus buvo pakankamai turtingas, galėjo užsitikrinti maldas už savo sielą iki pasaulio pabaigos. Oksfordo koledžą *New College*, kuriame aš mokiausi, 1379 m. (tada jis buvo naujas) įsteigė vienas

* Sala Niujorko uoste, kur 1892-1954 m. veikė imigracijos centras, tikrindavęs visus imigrantus iš Europos. Daugelį po kelių valandų įleisdavo į šalį, kai kuriuos sulaikydavo savaitėms ir mėnesiams, nedidelę dalį išsiųsdavo atgal į Europą (*tert. past.*).

** Skaistyklos nereikėtų painioti su limbu, kur patenka nekrikštyti vaikai. Įdomu, ar ten patenka ir per abortą pašalinti vaisiai? O blastocitai? Tačiau visai neseniai popiežius Benediktas XVI kuo ramiausiai išsprendė šią problemą, paskelbdamas, kad limbo daugiau nebus. Ar tai reiškia, kad visos mažos sielės, visus šiuos šimtmečius gailiai dūsavę limbe, dabar nuskries tiesiai į rojų? Bet gal tos sielės, kurios iki šiol limbe susikauptė, jame ir liks, tik naujų nebus priimama? Vaje, tai gal visi ankstesni popiežiai visą laiką klydo, nepaisant popiežiaus neklystamumo dogmos? O jūs vis dar norite, kad visa tai būtų „gerbiama"!

to šimtmečio didžiausių filantropų Vinčesterio vyskupas Viljamas de Vikhemas (William de (of) Wykeham). Viduramžių vyskupai tapdavo tų laikų bilais geitsais, kontroliuodami analogišką informacijos supermagistralę (su Dievu) ir sukaupdami nesuskaičiuojamus turtus. Vikhemo vyskupija buvo nepaprastai didelė ir jis, panaudodamas savo turtą ir įtaką, įkūrė dvi dideles mokymo įstaigas: vieną Vinčesteryje, kitą Oksforde. Vikhemas labai vertino švietimą, bet, kaip rašoma oficialiojoje *New College* istorijoje, publikuotoje 1979 m. minint 600 metų jubiliejų, pagrindinis tikslas, kurio siekė koledžo steigėjas, buvo „padaryti įnašą, kuris užtikrintų maldas už jo sielos ramybę. Jis paliko lėšų išlaikyti koplyčias ir dešimčiai kapelionų, trims patarnautojams ir šešiolikai choristų, nurodydamas, kad jie vieninteliai būtų išlaikomi, jeigu koledžui pristigtų pajamų.“ Koledžo valdymą Vikhemas pavedė renkamai Tarybai, kuri kaip vienintelis organas nuolat egzistuoja daugiau nei šešis šimtus metų. Matyt, vyskupas tikėjosi, kad visais amžiais čia bus meldžiamasi už jo sielą.

Šiandien koledže yra tik vienas kapelionas* ir nė vieno patarnautojo, o per kelis šimtmečius gausiai besiliejęs maldų už skaistyklėje vargstančią Vikhemo sielą srautas išdžiūvo iki menkučių dviejų per metus. Tiktai choras vis gausėjo, stiprėjo ir šiandien jų giesmės skamba magiškai. Net ir aš, kaip Tarybos narys, jaučiuosi truputį kaltas dėl neįvykdyto pavedimo. Tai, ką Vikhemas darė pagal tų laikų supratimą, šiais laikais daro turtuoliai, mokėdami milžiniškas sumas kriogenikos kompanijoms, kurios žada užšaldyti jų kūną ir saugoti ten, kur jo negali paveikti žemės drebėjimas, pilietinė suirutė, branduolinis karas ir pavojai, iki to ateities meto, kai medicinos mokslas mokės atšildyti ir išgydyti ligą, nuo kurios žmogus mirė. Gal mes, dabartiniai koledžo Tarybos nariai, pažeidžiame sutartį su mūsų steigėju? Jeigu ir taip, tai mes ne vieninteliai. Viduramžiais šimtai aukotojų mirė tikėdamiesi, kad jų paveldėtojai, gavę gerą užmokestį, melsis už juos skaistyklėje. Būtų įdomu sužinoti, kiek Europos viduramžių laikų meno ir architektūros kūrinių atsirado tik dėl to, kad kažkas norėjo sumokėti už

* Moteris - ką apie tai pasakytų vyskupas Viljamas?

maldas, kurios padėtų jam gauti amžiną palaimą: kūriniai liko, maldos nutilo, pavedimas jau nebevykdomas.

Visgi labiausiai mane stebina teologų pateikiami skaistyklos buvimo *įrodymai*: jie taip pribloškiamai nevykę, kad dalykiškas tonas, kuriuo jie išdėstomi, ne tiek stulbina absurdiškumu, kiek linksmina komišku. Katalikų enciklopedijoje (*Catholic Encyclopedia*) yra skyrelis antrašte „Įrodymai“. Skaistyklos buvimas įrodomas tokiais teiginiais. Jeigu mirusiojo siela eitų tiesiai į rojų ar pragarą, atsižvelgiant į žmogaus padarytas nuodėmės per žemiškąjį gyvenimą, nebūtų jokios prasmės už ją melstis. „Kokia prasmė melstis už mirusiuosius, jeigu netikime maldos galia paguosti tuos, kuriems neleista būti Dievo aki-vaizdoje?“ Mes juk meldžiamės už mirusiuosius, tiesa? Taigi, skaistykla turi būti, kitaip mūsų maldos būtų beprasmės! *Quod erat demonstrandum*. Tai tikrai išpūdingas pavyzdys, kaip religinis protas sugeba nesąmonę laikyti „logišku samprotavimu“.

Dar labiau stulbina *non sequitur* atvejis - kitas dažnai vartojamas paguodos argumentas. Dievas pasaulyje turi būti, nes kitaip gyvenimas būtų tuščias, beprasmis, bevaisis, betikslis, absoliučiai menkas ir nereikšmingas. Ar čia reikia pirštu parodyti, kad logika suklumpa prie pirmos kliūties? Galbūt gyvenimas iš tiesų yra betikslis. Galbūt mūsų maldos už mirusiuosius tikrai yra beprasmės. Pradine prielaida pasirinkdami atvirkščią teiginį, mes iš anksto teigiame, kad teiginys, kurį reikia įrodyti, yra teisingas. Tai ne silogizmas, o tipiškas „uždaro rato“ įrodymas. Jūsų gyvenimas be žmonos gali būti tikrai nepakeliamas, nykus, beprasmis, bet tai jai nesutrukdys numirti. Prielaida, kad kažkas kitas yra atsakingas už tai, kad tavo gyvenimas būtų prasmingas ir tikslingas (vaikai to tikisi iš tėvų, suaugusieji - iš Dievo), yra labai infantiliška. Tai labai primena kai kuriuos infantiliškus individus, kurie pargriuvę ir išsinarinę koją dairosi, kam pareikšti pretenzijas. Kažkas kitas turi pasirūpinti mano gerove, kažkas kitas turi būti kaltas, kad aš

* Logikoje *non sequitur* argumentas yra loginė argumentacijos klaida, kai išvados neišplaukia iš prielaidų. Gali būti klaidingas tik pats argumentas, bet dažniausiai būna klaidingos ir išvados (*vert. past.*).

užsigavau. Ar ne iš tokio infantilizmo kyla „poreikis“, kad būtų Dievas? Ar čia ne ta pati „įsivaizduojamų draugų“ sąmonės būklė?

Tikrai brandus požiūris yra visai kitoks: gyvenimas yra tiek prasmingas ir visavertis, kiek mes pasistengsime, kad jis toks būtų. Galime padaryti, kad jis būtų tikrai nuostabus. Padarius išvadą, kad mokslas gali suteikti nematerialaus pobūdžio paguodą, laikas aptarti mano paskutinę temą – įkvėpimą.

ĮKVĖPIMAS

Kadangi čia įžengiamė į asmeninio skonio ir nuomonės sritį, kaip argumentą man teks naudoti veikia retoriką negu logiką. Taip argumentuoti anksčiau teko ir man, ir daugeliui kitų. Paminėsiu tik keletą naujausių pavyzdžių: Karlas Saganas knygoje *Pale Blue Dot*, Edvardas O. Vilsonas - *Biophilia*, Maiklas Sermeris - *The Soul of Science* ir Polas Kurcas - *Affirmations*. Savo knygoje *Unweaving the Rainbow* mėginau atskleisti, kokie laimingi esame, kad mums tenka gyventi, atsižvelgiant į tai, jog daugybė žmonių, kurie būtų galėję gimti, dėl DNR kombinacijų loterijos niekada negimsta. Tiems, kuriems pasisekė patekti į šį pasaulį, pasiūliu įsivaizduoti sąlyginai trumpą mūsų gyvenimą kaip lazerio spindulį, šviesos lopinėlių, kuris slenka išilgai gigantiškos laiko skalės. Tamsoje skendi viskas, kas liko už spindulio - praeitis - ir tai, kas priešakyje - ateitis. Mums nepaprastai pasisekė patekti į apšviestą plotelį. Mes tik akimirka pabūname po saule, todėl kai niurzgame, kad beprasmiška, nuobodu ir arba (kaip vaikai) neįdomu, argi neižeidžiame trilijonų tų, kuriems neteko gimti? Daugelis ateistų, anksčiau ir geriau už mane, sakė taip: kai žinai, kad turi tik vieną gyvenimą, jis atrodo dar brangesnis. Todėl ateizmas suformuoja teigiamą požiūrį į gyvenimą, skatiną jį gerinti ir tuo pat metu neleidžia savęs apgaudinėti, norimą įsivaizduoti esamu ir tuo tikėti, verkšlenant skųstis likimu, kaip daro tie, kurie mano, kad gyvenimas kažką jiems privalo duoti. Emilė Dickinson (Emily Dickinson) rašė:

Praeis ir niekada negrįš,
Todėl gyvenimas toks mielas.

Jeigu dingus Dievui lieka spraga, skirtingi žmonės ją užpildo savaip. Mano asmeninį būdą sudaro daugiausia mokslas, sąžiningos ir sisteminės pastangos sužinoti tiesą apie aplinkinį pasaulį. Žmonių pastangas pažinti Visatą aš matau kaip modelio kūrimo procesą. Kiekvienas iš mūsų savo galvoje kuria pasaulio, kuriame esame, modelį. Mūsų tolimi protėviai susikūrė paprasčiausią, minimalų pasaulio modelį, kad galėtų išgyventi. Natūralioji atranka kūrė ir derino imitacinio modeliavimo programą. Ji geriausiai veikia esant sąlygoms, kuriomis gyveno mūsų protėviai Afrikos savanose: trimatis pasaulis, kuriame esantys daiktai yra vidutinio dydžio ir vienas kito atžvilgiu juda vidutiniu greičiu. Kartu su šia programa smegenys gavo netikėtą dovaną. Smegenys pasidarė pakankamai galingos, kad galėtų kurti daug sudėtingesnius modelius nei pirminiai utilitariniai, kurių mūsų protėviams reikėjo, kad išgyventų. Nuostabiausia šios galios raiška yra menas ir mokslas. Leiskite man nupiešti paskutinį paveikslą, parodantį, kaip mokslas gali išlaisvinti proto gebėjimus ir patenkinti dvasinius poreikius.

VISŲ BURKŲ BURKA

Vienas nykiausių vaizdų, kuriuos šiais laikais pamatysi mūsų gatvėse - moteris, nuo kojų iki galvos apsigaubusi beformiu juodu drabužiu, žvelgianti į pasaulį per siaurą šio apdaro plyšelį. Burka yra ne tik moterų priespaudos priemonė, jų laisvės ir grožio slopinimo ženklas, ne tik vyrų žiaurumo ir tragiško moterų paklusnumo apraiška. Siaurą burkos plyšį akims norėčiau pavartoti kaip kito reiškinio simbolį.

Mūsų akys mato pasaulį siaurame elektromagnetinių bangų spektro ruože. Matoma šviesa yra siauras blyksnis plačiame nematomo spektro ruože: nuo ilgųjų radijo bangų iki trumpųjų gama spindulių. Sunku net įsivaizduoti, koks siauras tas šviesos ruoželis, nelengva ir paaiškinti. Įsivaizduokite milžinišką juodą burką su standartinio dydžio

plyšiu akims, tarkime, maždaug vieno colio (2,54 cm) pločio. Jeigu juodo drabužio ilgis virš plyšio atitinka nematomo spektro trumpųjų bangų ruožą ir juodo drabužio ilgis žemiau plyšio atitinka nematomo spektro ilgųjų bangų ruožą, kokio ilgio turi būti burka, kad būtų proporcinga vieno colio plyšiui? Sunku tai tinkamai išreikšti nesinaudojant logaritmine skale, nes tie dydžiai milžiniški. Paskutiniame knygos skyriuje neverta užsiimti dar ir logaritmais. Patikėkite manimi - tai būtų pati didžiausia burka. Vieno colio plyšelis - matomos šviesos ruožas - mikroskopiškai mažas palyginti su mylių myliomis juodo drabužio, atitinkančio nematomą spektro dalį: nuo radijo bangų prie drabužio apačios ir iki gamos spindulių virš plyšelio. Tą siaurą plyšėlį galima praplėsti - tai daro mokslas. Dar daugiau: jis atveria tokį platų langą, kad visas varžantis juodas drabužis nukrenta beveik visiškai, atverdama žadinančią ir gaivinančią laisvę.

Stebėti kosminę erdvę naudojami optiniai teleskopai, kuriuose įtaisyta stiklinių lęšių ir veidrodžių sistema. Tai, kas per juos matoma, yra žvaigždės, kurios, be kita ko, spinduliuoja siaurą bangų juostą - matomą šviesą. Bet yra ir kitokių teleskopų, kurie „mato“ rentgeno spindulius arba radijo bangas. Iš jais gautų vaizdų sudarome kitokius naktinio dangaus žemėlapius. Tokie vaizdai galimi ir mažesniu mastu: fotoaparatai su atitinkamais filtrais „mato“ ultravioletines bangas. Nufotografavus jais gėles, matomas keistas iš juostelių ir dėmių sudarytas vaizdas, kuris yra „skirtas“ vabzdžių akims ir kurio mūsų akys be papildomų priemonių visai nemato. Vabzdžių akims matomas spektro langas yra panašaus pločio kaip ir tas, per kurį mes žiūrime, bet yra truputį aukštesnėje burkos vietoje: vabzdžiai nemato raudonos spalvos, bet daugiau mato mėlynojoje spektro dalyje. Jie mato „ultravioletinį sodą“.*

Siauro šviesos langelio, kuris atsiveria į išpūdingą platų spektrą, metaforą galime taikyti ir kitoms mokslo sritims. Mes gyvename kaž-

* „Ultravioletinis sodas“ - taip pavadinau vieną iš penkių Kalėdų ciklo paskaitų, kurias perskaičiau Karališkojoje mokslo draugijoje. Prieš tai jos buvo parodytos per BBC televiziją bendru pavadinimu „Growing Up in the Universe“ (Augant Visatoje). Visų penkių paskaitų DVD rasite Ričardo Dokinso fondo tinklalapyje www.richarddawkins.net

kur netoli Aladino olos centro, nuo kurio driekiasi atšakos - dydžių skalės. Mes stebime pasaulį jutimo organais ir nervų sistema, kurie yra pritaikyti pastebėti ir suprasti tik nedidelį kiekį vidutinio dydžio objektų, kurie juda vidutiniu greičiu. Mums nesunku susidoroti su informacija apie objektus, kurių dydis nuo kelių kilometrų (vaizdas nuo kalno viršūnės) iki dešimtosios milimetro dalies (adatos galiukas). Visa tai, kas yra už šios zonos ribų, net mūsų vaizduotei neįveikiama. Šią sritį galime pažinti tik pasitelkę instrumentus ir matematiką, kuriuos naudoti, laimei, turime gebėjimų. Mūsų vaizduotė yra prisitaikiusi susidoroti su siauru dydžių, atstumų ar greičių diapazonu, kuris yra gigantiško galimų parametrų lauko viduryje: tarp mažiausių - keisto kvantų pasaulio - ir didžiausių objektų - Einšteino kosmologijos.

Gaila, kad mūsų vaizduotė nepritaikyta suvokti atstumus, kurie yra už siauro vidutinių dydžių diapazono, prie kurio nuo protėvių laikų esame prisitaikę. Elektroną mes mėginame vaizduoti kaip mažytį rutuliuką, kuris sukasi aplink didesnę kitų rutuliukų - protonų ir neutronų - grupę. Tačiau jie visai ne tokie. Elektronai nėra panašūs į mažytius rutuliukus. Jie nėra panašūs nė į vieną mums pažįstamą objektą. Nežinia, ar įžengus į tolimesnius tikrovės horizontus sąvoka „panašus“ apskritai turi kokią nors prasmę. Mūsų vaizduotė dar nepasirengusi įsiskverbti į kvantų pasaulį. Tokių dydžių pasaulyje materija nesieltgia pagal mums įprasto pasaulio dėsnius. Taip pat mums nesuprantamas objektų, judančių beveik šviesos greičiu, elgesys. Mūsų sveikas protas čia atsisako mums padėti, nes jis vystėsi aplinkoje, kur nebūta tokių greičių, kur niekas nebuvo toks labai didelis ar toks labai mažas.

Didysis biologas Džonas Bardonas S. Holdeinas (John Burdon S. Haldane) pagarsėjusios esė „Possible Worlds“ pabaigoje rašė: „Na, aš manau, kad Visata yra ne tik keistesnė nei mes įsivaizduojame, bet ir keistesnė nei mes galime įsivaizduoti <...> Spėju, kad danguje ir žemėje esama daugiau dalykų nei kokia nors filosofija galėjo ar galėtų sugalvoti.“ Beje, man pasirodė įdomi prielaida, kad frazė garsiajame Hamleto monologe, į kurią Holdeinas daro aliuziją, dažniausiai deklamuojama neteisingai. Paprastai akcentuojamas žodis „jūsų“:

Daugiau dalykų,
 Horatio, dangus ir žemė slepia,
 Nei *jūsų* filosofija aprėpia.*

Ši citata dažnai nevykusiai vartojama norint pasakyti, kad Horacijus įkūnija universalų paviršutiniško racionalisto ir skeptiko tipą. Kai kurie šekspyrologai akcentuoja žodį „filosofija“, tada žodis „jūsų“ pasidaro beveik negirdimas. Šiai diskusijai aptariamasis skirtumas nėra labai svarbus, išskyrus tai, kad antroji interpretacija yra artima Holdeino minčiai - „kokia nors filosofija“.

Žmogus, kuriam skirta ši knyga, užsidirbo duoną iš mokslo nustatytų keistų faktų suregzdamas komiškus pasakojimus. Toliau pateikiu ištrauką iš anksčiau jau mano minėtos Duglaso Adamso improvizuotos kalbos, kurią jis 1998 m. pasakė Kembridže: „Tai, kad mes, gyvendami gilios gravitacinės duobės dugne, ant dujų sluoksniu padengtos planetos paviršiaus, kuri sukasi apie branduolinį kamuolį, esantį už devyniasdešimt milijonų mylių, manome, jog tai yra *normalu*, neabejotinai rodo, kaip iškreiptai mes suvokiame tikrovę.“ Kiti mokslinės fantastikos rašytojai, aprašydami mokslo keistenybes, sukeldavo mūsų pagarbą tam, kas paslaptinga, tačiau Duglasas Adamsas priversdavo mus juoktis (kas skaitė *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy** smagiai prisimena, pavyzdžiui, „begalinės netikimybės traukos variklį“). Neabejoju, kad juokas yra geriausia reakcija į kai kuriuos šiuolaikinės fizikos atskleistus paradoksus. Kartais man atrodo, kad kitaip galėtum ir apsiverkti.

Kvantų mechanika - neįsivaizduojamo aukščio XX a. mokslo pažangos viršūnė - yra teorija, kuria remiantis daromos stebėtino tikslumo prognozės apie realų pasaulį. Vaizdžiai apibūdinamas tą tikslumą, Ričardas Feinmanas (Richard Feynman) sakė, kad tai tas pat kaip atspėti Šiaurės Amerikos plotį vieno žmogaus plauko pločio tikslumu.

* William Shakespeare, *Hamletas* (1 v., 5 sc.), Vilnius: Baltos lankos, 1999. vertė Alfonsas Nyka-Nyliūnas (vert. past.).

** Adams Douglas, *Keliautojo kosmostopu vadovas po Galaktiką*, Kaunas: Eridanas, 2000 (vert. past.).

Toks numatymo tikslumas, matyt, reiškia, kad kvantų teorija tam tikra prasme yra teisinga; lygiai taip teisinga, kaip viskas, ką mes žinome, įskaitant pačius kasdieniškiausius, sveiku protu pagrįstus faktus. Visgi tam, kad kvantų teorija galėtų pateikti teisingas *prognozes*, ji turi daryti tokias keistas ir paslaptingas prielaidas, kad netgi didysis Feinmanas neiškentęs režė (esama kelių šios frazės variantų, iš kurių ši man atrodo tiksliausia): „Jeigu manote, kad suprantate kvantų teoriją <...> tai kvantų teorijos nesuprantate.“*

Kvantų teorija yra tokia keista, kad, ją aiškinant, patiems fizikams tenka griebtis vienos ar kitos paradoksalios „interpretacijos“. Čia „tenka griebtis“ yra tiksliausi žodžiai. Deividas Deičas (David Deutsch) knygoje *The Fabric of Reality* aprašo kvantų teorijos interpretaciją, kuri iškelia idėją, kad egzistuoja „daugybė pasaulių“. Ši versija yra be galo *nesaikinga* - tai blogiausia, ką apie ją galima pasakyti. Ji daro prielaidą, kad pasaulių yra daug ir jų nuolat daugėja, kad jie egzistuoja lygiagrečiai ir kiekvienas atskirai nuo kitų, kad kito pasaulio buvimą galima pastebėti tik per mažą rakto skylutę, atsiveriančią per kvantų mechanikos eksperimentus. Taigi, kai kuriuose pasauliuose esu jau miręs. Keliuose iš jų jūs turite vešlius žalius ūsus. Ir taip toliau.

Vadinamoji „Kopenhagos interpretacija“ yra ne mažiau keista - ne tokia nesaikinga, kaip pirmoji, tačiau beprotiškai paradoksali. Ervinas Šriodingeris (Erwin Schrödinger) satyriškai ją pakomentavo pateikdamas garsiąją katės alegoriją. Šriodingerio katė uždaryta dėžėje; joje yra mechanizmas, kuris katę užmuš, jeigu įvyks mechaninis kvantų įvykis. Kol dėžės dangtis neatidarytas, nežinome, katė gyva ar ne. Sveikas protas sako, kad katė dėžėje turi būti arba gyva, arba ne. Kopenhagos interpretacija, prieštaraudama sveikam protui, sako ką kita: visa tai, kas egzistuoja prieš atidengiant dėžę, yra tikimybė. Kai tik mes atidengiamė dėžę, įvyksta kvantinio mechanizmo banginės funkcijos kolapsas, kuris veikia arba į vieną, arba į kitą pusę, ir mes turime vieną įvykį: katė gyva arba katė negyva. Iki dėžės atidarymo momento ji nebuvo nei gyva, nei negyva.

* Panašus posakis priskiriamas ir Nilsui Borui (Niels Bohr): „Tas, kurio nešokiruoja kvantų teorija, jos nesupranta.“

„Daugybinių pasaulių“ interpretacija šį įvykį aiškina taip: kai kuriuose pasauliuose katė yra negyva, o kituose - murkia sau gyvut gyvutėlė. Nė viena šių interpretacijų netenkina žmogaus sveiko proto ar intuicijos. Tačiau tai nė kiek nejaudina pačių „kiečiausių“ fizikų. Jiems svarbiausia, kad matematiniai skaičiavimai būtų sklandūs, o eksperimentai vyktų pagal teorinius numatymus. Dauguma mūsų esame per daug žiopli, kad juos suprastume. Kad galėtume suprasti, kas „iš tikrųjų“ vyksta, mums *reikia* vizualizacijos. Beje, kiek suprantu, Sriodingeris pasiūlė katės galvosūkį siekdamas išryškinti tai, kas Kopenhagos interpretacijoje jam atrodė absurdiška.

Biologo Luiso Volperto (Lewis Wolpert) nuomone, modernios fizikos keistenybės yra tik ledkalnio viršūnė. Skirtingai nei technologijos, mokslas apskritai prieštarauja sveikam protui.¹⁵⁶ Štai vienas iš Volperto pavyzdžių: „Vienoje stiklinėje esančių molekulių skaičius yra daugybę kartų didesnis nei stiklinių skaičius, kurių gautume išpilstę visą pasaulio vandenį.“ Kadangi vykstant vandens cirkuliacijai visos molekulės anksčiau ar vėliau patenka į jūrą, yra gana didelė tikimybė, kad kiekvieną kartą, kai geriate stiklinę vandens, praryjate bent vieną vandens molekulę, perėjusią per Oliverio Kromvelio šlapimo pūslę. Suprantama, pavyzdys apie Kromvelį ir šlapimo pūslę nėra išskirtinis. Juk kaip tik dabar įkvėpėte azoto atomą ir nepastebėjote, kad tai tas pats atomas, kurių kadaise iškvėpė iguanodonas, trečias iš eilės į kairę nuo ano gigantiško ciko? Argi neįdomu gyventi pasaulyje, kuriame tokie dalykai yra įmanomi, o jums teko laiminga galimybė juos suprasti? Paskui galite tai paaiškinti kitiems, bet ne kaip savo asmeninę nuomonę ar tikėjimą, o kaip teiginį, kurio kiti, supratę argumentus, negalės nepriimti. Tikriausiai šį aspektą turėjo omenyje Karlas Saganas, kai knygoje *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark** aiškino, kas paskatino ją parašyti: „Man atrodo, kad *neaiškinti* mokslo pasiekimų būtų nenormalu. Kai įsimylite, norite apie tai pasakyti visam pasauliui. Si knyga yra mano asmeninis pareiškimas, atspindintis visą gyvenimą trunkančią meilę mokslui.“

* Carl Sagan, *Demonų apsėstas pasaulis. Mokslas kaip žvakė tamsoje*, Vilnius, Tyto alba, 2001 (vert. past.).

Sudėtingų gyvybės formų evoliucija ir netgi pats gyvybės egzistavimas Visatoje, kurioje veikia fizikos dėsniai, nepaprastai stebina - arba turėtų stebinti, jeigu ne tai, kad pati nuostaba yra emocija, atsirandanti tik smegenyse, kurios yra to paties stebinančio proceso produktas. Vadinasi, antropine prasme mūsų egzistavimas neturėtų kelti nuostabos. Vis dėlto manyčiau, kad išreiškiu visų žmonių nuomonę teigdamas, jog tai be galo stebina.

Tik pagalvokite: vienoje - galbūt vienintelėje - Visatos planetoje molekulės, kurios paprastai nesudaro nieko sudėtingesnio nei uolos gabalas, sudaro objektus, kurie pagal dydį prilygsta uolos gabalams, bet yra tokio stulbinančio sudėtingumo, kad gali bėgioti, šokinėti, plaukioti, skraidyti, matyti, girdėti, gaudyti ir esti kitus gyvus sudėtingus objektus; kai kurie geba mąstyti ir jausti, gali įsimylėti kitą sudėtingos materijos objektą. Dabar jau mes iš esmės suprantame, kaip tai vyksta, bet iki 1859 m. nesupratome. Iki 1859 m. visa tai atrodė tikrai labai labai keista. Darvino dėka dabar atrodo tik labai keista. Darvinas smarkiai praplėtė siaurą burkos plyšį ir atvėrė platų langą, įleidamas žinojimo srautą. Beprecedentis pažinimo kelio posūkis, pritenkiantis naujumu ir galia iškelti žmogaus dvasią, gali būti palygintas tik su Kopeniko suvokimu, kad Žemė nėra Visatos centras.

Kartą Liudvigas Vitgenšteinas (Ludwig Wittgenstein) - vienas žymiausių XX a. filosofų - paklausė draugo: „Kodėl nuolat sakoma, kad žmogui visai natūralu manyti, jog Saulė sukasi aplink Žemę, o ne atvirkščiai?" Jo draugas atsakė: „Na veikiausiai todėl, kad *atrodo*, jog Saulė sukasi aplink Žemę." Tada Vitgenšteinas pasakė: „O kaipgi būtų, jeigu atrodytų, kad sukasi Žemė?" Kartais per paskaitą cituoju šią Vitgenšteino frazę, tikėdamasis išgirsti auditorijos juoką. Tačiau kiekvieną kartą visi tyli lyg žado netekę.

Ribotame pasaulyje, kuriame vyko mūsų smegenų evoliucija, juda veikiau maži objektai, o ne dideli; pastarieji sudaro tik judėjimo foną. Pasauliui sukantis objektai, kurie atrodo dideli, nes yra arti (kalnai, medžiai, pastatai, pati žemė), visi kartu su stebėtoju juda sinchroniškai tokių dangaus kūnų kaip Saulė ir žvaigždės atžvilgiu. Evoliucijos proceso suformuotos mūsų smegenys sukuria iliuziją, kad juda Saulė ir žvaigždės, o ne aplinkos foną sudarantys kalnai ir medžiai.

Dabar norėčiau išplėtoti anksčiau minėtą mintį. Pasaulį mes matome taip, o ne kitaip, vienus dalykus mums suprasti lengva, kitus sunku, nes pačios *mūsų smegenys yra evoliucijos produktas*: tai organizme įrengti kompiuteriai, atsiradę ir išsivystę tam, kad padėtų išgyventi pasaulyje (pavadinau jį Vidutiniuju pasauliu), kuriame mūsų išgyvenimui svarbūs objektai nebuvo nei labai dideli, nei labai maži; jie arba stovėjo vietoje, arba judėjo lėtai palyginti su šviesos greičiu. Vidutiniame pasaulyje labai netikėtini įvykiai gali būti neabejojant laikomi neįmanomais. Mūsų protą gaubiančios burkos plyšelis yra labai siauras, nes platesnės angos ir *nerieško* tam, kad mūsų protėviai išgyventų.

Mokslas atskleidė, kad kieti ir masyvūs objektai, pavyzdžiui, kristalai ir akmenys, yra sudaryti daugiausia iš tuščios erdvės - nors evoliucijos suformuota intuicija mums sako ką kita. Įsivaizduokime atomo branduolį kaip musę, tupinčią stadiono viduryje. Kitas artimiausias atomas yra už stadiono ribų. Taigi pati kiečiausia, tvirčiausia, didžiausio tankio uola „iš tikrųjų“ yra beveik vien tuštuma, kurioje esančios mažytės dalelės yra taip toli viena nuo kitos, kad jų lyg ir nėra. Tai kodėl uolos atrodo ir suvokiamos kaip kietos, tvirtos ir nepralaidžios?

Nespėliosiu, ką į šį klausimą atsakytų Vitgenšteinas. Bet aš, kaip evoliucijos biologas, atsakysiu taip. Mūsų smegenų evoliucija vyko taip, kad jos galėtų padėti mūsų kūnams kuo geriau orientuotis tokiaime - tokio mastelio - pasaulyje, kuriame mūsų kūnai paprastai funkcionuoja. Kelionės į atomų pasaulį evoliucija nenumatė. Jeigu būtų buvę kitaip, mūsų smegenys tikriausiai *suvoktų* uolas kaip turinčias daug tuščios erdvės. Liečiant uolos atrodo kietos, nes mūsų rankos negali į jas prasiskverbti. Jos negali prasiskverbti ne dėl materiją sudarančių dalelių dydžio ir atstumų tarp jų. Prasiskverbti neįmanoma, nes tarp erdvėje pasklidusių „kietos“ medžiagos dalelių veikia jėgų laukai. Mūsų smegenims buvo naudinga *suformuoti* tokias sąvokas kaip kietumas ir neprasiskverbiamumas, nes jos padeda mūsų kūnams judėti pasaulyje, kuriame du objektai - kuriuos vadiname kietais - negali vienu metu būti toje pačioje erdvėje.

Čia norėčiau pasiūlyti nedidelį humoristinį nukrypimą - fragmentą iš Džono Ronsono (Jon Ronson) romano *The Men who Stare at Goats*:

Tai tikra istorija. Dabar 1983-ųjų vasara. Generolas majoras Albertas Stablėainas III sėdi prie savo stalo Arlingtone, Virdžinijos valstijoje, spoksodamas į sieną, nukabinėtą daugybe jo gautų karinių apdovanojimų. Jie liudija apie jo ilgą ir sėkmingą karjerą. Jis yra Jungtinių Amerikos Valstijų armijos žvalgybos vadas, kuriam paklūsta šešiolika tūkstančių kareivių <...> Praslydęs pro apdovanojimus, jo žvilgsnis atsirėmė į sieną. Jis jautė, kad kai ką privalo padaryti, nors apie tai net pagalvoti baisu. Jis galvoja apie neišvengiamą pasirinkimą. Gali pasilikti šiame biure arba eiti į gretimą biurą. Tai jo pasirinkimas. Jis pasirinko. Jis eis į gretimą biurą <...> Atsistoja, apeina stalą ir eina toliau. Gerai pagalvojus, svarstė jis, juk iš ko daugiausiai yra sudaryti atomai? Iš tuštumos! Jis pagreitina žingsnį. Iš ko aš esu daugiausiai sudarytas? Jis susimąstė. Iš atomų! Dabar jis bėga beveik ristele. Iš ko daugiausiai yra sudarytos sienos? Jis galvoja. Atomų! Man tereikia tinkamai suderinti tuščias vietas. <...> Tada generolas Stablėainas skaudžiai nosimi trenkia si į biuro sieną. Velniai griebtu, galvoja. Generolą Stablėainą glumina tai, kad jam vis nesiseka pereiti kiurai sieną.

Organizacijos, kuriai vadovauja į pensiją išėjęs generolas Stablėainas su žmona, tinklalapyje jis yra deramai apibūdintas kaip „išskirtinis mąstytojas“. Organizacija pavadinimu „HealthFreedomUSA“ propaguoja „maisto papildus (vitaminai, mineralai, amino rūgštys ir t. t.), vaistažoles, homeopatinis vaistus, mitybos mediciną ir ekologišką maistą (neužterštą pesticidais, herbicidais, antibiotikais), kurie tiekiami nedalyvaujant korporacijoms, kurios jums nurodinėja (per vyriausybės nustatytą reglamentavimą), kokiomis dozėmis vartoti ir nuo ko“. Tačiau brangūs kūno skysčiai* nepaminti.**

* „Brangūs kūno skysčiai“ (*precious bodily fluids*) - sarkastiška užuomina į labai garsios juodosios komedijos (*Dr. Strangelove or: How I Learned to Stop Worrying and Love the Bomb*, rež. Stanley Kubrick, 1964 m.) veikėją - pakvaišusį generolą (*vert. past*).

** www.healthfreedomusa.org/aboutus/president.shtml. Labai charakteringą generolo Stablėaino portretą žr. http://www.declarepeace.org.uk/captain/murder_inc/site/texts/mk/Mind94.jpg.

Kadangi mūsų evoliucija vyko Vidutiniajame pasaulyje, mes intuityviai suvokiame tokias idėjas kaip ši: „Kai generolas majoras juda vidutiniu greičiu, kuriuo juda generolai majorai ir kiti Vidutiniojo pasaulio objektai, ir atsimuša į kitą Vidutiniojo pasaulio objektą, pavyzdžiui, sieną, jo judėjimas skausmingai nutraukiamas." Mūsų smegenys neturi gebėjimo išsivaizduoti, ką gali jausti neutrinas, eidamas kiaurai sieną, per plačius tuštumos tarpus, iš kurių siena „iš tikrųjų" yra sudaryta. Taip pat negalime suprasti, kas vyksta, kai daiktai juda šviesos greičiu.

Vidutiniajame pasaulyje atsiradusiai ir susiformavusiai mūsų intucijai be specialaus pasirengimo sunku patikėti net ir Galilėjaus teiginiu, kad nuo bokšto numestas patrankos sviedinys ir plunksna nukris ant žemės vienu metu, jeigu nebus oro pasipriešinimo. Taip yra todėl, kad Vidutiniajame pasaulyje oro pasipriešinimas yra visada. Jeigu mes būtume išsivystę vakuume, *neabejotume*, kad sviedinys ir plunksna nukris vienu metu. Tačiau mes esame Vidutiniojo pasaulio sąlygomis atsiradę padarai, ir tai apriboja mūsų vaizduotės galimybes. Per siaurą mūsų burkos plyšį mes galime matyti tik Vidutinį pasaulį - tik ypatingai talentingi ir labai gerai išsilavinę gali pamatyti daugiau.

Mes, gyvūnai, turime išgyventi ne tik Vidutiniajame pasaulyje, bet tam tikra prasme ir mikroskopiniame atomų ir elektronų pasaulyje. Patys nervų impulsai, kuriais vyksta mūsų mąstymas ir išsivaizdavimas, priklauso nuo mikropasaulio. Bet mikropasaulio supratimo visiškai neprireikė mūsų laukiniams protėviams, kad ir kokius veiksmus jie atliko, kad ir kokius sprendimus priiminėjo. Visai kitaip būtų, jeigu būtume bakterijos, kurioms reikia nuolatos grumtis su šiluminio judėjimo varomomis molekulėmis. Bet mes, Vidutiniojo pasaulio gyventojai, esame pernelyg nerangiai masyvūs, kad pastebėtume molekulių Brauno judėjimą. Kitas pavyzdys: visas mūsų gyvenimas susijęs su gravitacijos jėga, bet į subtilias paviršiaus įtempio jėgas beveik nekreipiame dėmesio. Mažo vabzdžio prioritetai yra priešingi: jam paviršiaus įtempio jėga yra ir didelė, ir svarbi.

Stivas Grandas (Steve Grand) knygoje *Creation: Life and How to Make It* pašaipiai aprašo mūsų polinkį kreipti dėmesį tik į materiją.

Mums atrodo, kad „tikri“ yra tik kieti, „materialūs“ objektai. Elektromagnetinės „bangos“ vakuume atrodo kažkokios „nerealios“. Viktorijos laikais manyta, kad bangos gali būti tik „tam tikroje materialioje“ terpėje. Kadangi tokios terpės nežinota, ji buvo sugalvota ir pavadinta eteriu. Mums lengvai suprantama tik „tikra“ materija, nes mūsų protėvių evoliucija vyko taip, kad jie prisitaikytų išlikti Vidutiniajame pasaulyje, kur materija buvo naudingas konstruktas.

Kita vertus, net ir mes, Vidutiniojo pasaulio gyventojai, matome, kad sukury yra „daiktas“, realus kaip ir uola, nors sukuryje materija nuolat keičiasi. Šventojo masajų Ol Doinyo Lengai ugnikalnio papėdėje plytinčioje dykumoje yra didelė kalva, kurią sudaro po 1969 m. vulkano išsiveržimo susikaupę pelenai. Jos pavidalą suformavo vėjas. Nuostabiausia čia tai, kad ji nuolat fiziškai *juda*. Geomorfologai tokias vėjo pustomas kalvas vadina barchanais. Visa kalva slenka per dykumą į vakarus vidutiniškai 17 metrų per metus greičiu. Visą laiką kalva išlieka pusbėnelio pavidalo, pavėjui nukreiptais ragais, nes kuo arčiau ragu, tuo dalelės greičiau juda. Vėjas neša smėlį aukštyn nuožulniu šlaitu. Kiekviena smiltelė, pasiekusi keteros viršūnės, krenta žemyn stačiuoju šlaitu vidinėje pusbėnelio pusėje.

Vis dėlto net barchanas yra labiau „daiktas“ nei banga. *Atrodo*, kad jūros paviršiuje bangos juda horizontaliai, tačiau vandens molekulės juda vertikalčiai. Panašiai vyksta, kai garso bangos juda nuo kalbėtojo iki klausytojo: oro molekulės nejuda, nes kitaip tai būtų ne garsas, o vėjas. Stivas Grandas atkreipia dėmesį, kad iš tikrųjų mes esame veikiau bangos nei stabilūs „daiktai“. Jis ragina skaitytoją prisiminti

<...> ką nors iš savo vaikystės. Kokį nors ryškų prisiminimą, ką tiesiog galite pamatyti, pajusti, gal net užuosti taip, tarsi ten esate. Juk iš tiesų ten buvote? Kaip kitaip galėtumėte tai prisiminti? Bet štai koks paradoksas: jūs ten *nebuvote*. Nė vieno šiandieninio jūsų kūno atomo to įvykio metu dar nebuvo jūsų kūne <...> Materija nuolat juda iš vienos vietos į kitą, tam tikri jos elementai trumpam laikui susikaupia, kad taptų jums. Taigi, kad ir kas jūs esate, nesate medžiaga, iš kurios

esate sudarytas. Jei nuo šios informacijos jums plaukai nestojo
piestu, skaitykite dar kartą, nes tai svarbu.*

Žodžio „tikrai“ neturėtume vartoti absoliučia reikšme. Jeigu neutriną turėtų smegenis, kurios išsivystė neutrinų dydžio protėviams, jis pasakytų, kad uolos „tikrai“ yra sudarytos beveik vien tik iš tuščios erdvės. Mes turime smegenis, kurios atsirado vykstant vidutinio dydžio protėvių evoliucijai: jie negalėjo eiti kiaurai per uolas, todėl jų „tikrai“ reiškia, kad uolos „tikrai“ yra kieti objektai. Bet kuriam gyvūnui „tikrai“ egzistuoja tik tai, kas reikalinga jų smegenims, kad padėtų išlikti. Kadangi įvairios rūšys gyvena skirtingomis sąlygomis, tarsi skirtinguose pasauliuose, esama nesuskaičiuojamai daug visokių „tikrovių“.

Tai, ką mes suvokiame kaip tikrovę, nėra tikras, nepagražintas pasaulis, bet tikro pasaulio *modelis*, kuris reguliuojamas ir derinamas pagal juslėmis gautus duomenis. Tai modelis, kuriamas taip, kad būtų naudingas sąveikaujant su realiu pasauliu. Modelio pobūdį nulemia gyvūno tipas. Skraidančių gyvūnų pasaulio modelis yra visai kitoks nei vaikščiojančių, laipiojančių ar plaukiojančių gyvūnų modeliai. Plėšrūnui reikia kitokio modelio nei jo aukos modelis, nors tam tikru mastu jų pasauliai sutampa. Beždžionės smegenyse turi būti programa, kuri sugeba modeliuoti trimatį šakų ir kamienų raizgalynės vaizdą. Paprastosios nugarplaukos smegenims nereikia trimačio vaizdo, nes jos gyvena tarsi Edvino A. Aboto (Edwin A. Abbott) plokščiojo pasaulio¹ kūdros paviršiuje - šios blakės pasaulis plokščias. Kurmio pasaulio modelių kūrimo programa pritaikyta gyvenimui po žeme. Plikojo smėlrausio pasaulio modeliavimo programa tikriausiai yra panaši į kurmio. Bet nors voverė, kaip ir plikasis smėlrausis, priklauso graužikams, jos pasaulio atspindėjimo programa turbūt labiau panaši į beždžionės.

* Kai kas gali suabejoti, ar Grando teiginys visais atvejais teisingas (pavyzdžiui, kalbant apie kaulų molekules). Visgi jo esmė teisinga. Esame veikiau bangos nei statiški materialūs „daiktai“.

** Edvinas A. Abotas satyriniame mokslinės fantastikos romane *Flatland: A Romance of Many Dimensions* (1884) pasakoja apie dvimačiame Flatlandijos pasaulyje gyvenančio kvadrato bendravimą su vienmačio ir trimačio pasaulių gyventojais (*vert. past.*).

Savo knygoje *The Blind Watchmaker* ir kituose veikaluose pateikia prielaidą, kad šikšnosparniai gali ausimis „matyti“ spalvas. Kad šikšnosparnis, gaudydamas vabzdžius galėtų judėti trimatėje erdvėje, jam reikalingas pasaulio modelis, labai panašus į panašius veiksmus atliekančios kregždės modelį. Tai, kad šikšnosparnis atnaujiną savo modelio informaciją naudodamas akustinę lokaciją, o kregždė - šviesą, yra antraeilis faktas. Mano nuomone, šikšnosparniai naudoja suvoktas spalvas (pavyzdžiui, „raudona“, „mėlyna“) kaip vidines žymas, nurodančias tam tikrus naudingus echolokacinių signalų aspektus (gal akustines paviršių savybes), panašiai kregždės suvoktas spalvas naudoja kaip ilgų ir trumpų šviesos bangų žymas. Čia svarbiausia, kad smegenų modelio pobūdį nulemia tai, kaip modelis bus *naudojamas*, o ne tai, kokie jutimo organai suteikia duomenis. Šikšnosparnių pavyzdys rodo, kad bendroji smegenų modeliavimo programos struktūra - skirtingai nuo jutimo organais nuolat gaunamų kintamų duomenų - yra adaptacijos priemonė, susijusi su gyvūno gyvenimo būdu, kaip ir jo sparnai, kojos bei uodega.

Džonas B. S. Holdeinas anksčiau minėtame straipsnyje apie „galimus pasaulius“ išsakė panašią mintį apie gyvūnus, kurių pasaulyje vyrauja kvapai. Jis pažymėjo, kad šunys gali pagal kvapą atskirti dvi labai panašias lakias riebiąsias rūgštis: kaprilo ir kaprono, kai jos praskiestos milijoną kartų. Šios rūgštys skiriasi tik tuo, kad kaprilo rūgštis pagrindinė molekulės grandinė yra dviem anglies atomais ilgesnė nei pagrindinė kaprono rūgštis grandinė. Holdeinas daro prielaidą, kad šuo tikriausiai iš kvapo geba surikiuoti rūgštis pagal jų molekulinį svorį, panašiai kaip žmogus, klausydamasis skambesio, geba surikiuoti fortepijono stygas pagal ilgį.

Į minėtas dvi riebiąsias rūgštis yra panaši kapro rūgštis, kuri nuo jų skiriasi tuo, kad jos pagrindinėje grandinėje yra dviem anglies atomais daugiau. Šuo, kuriam niekada neteko uostyti kapro rūgštis, veikiausiai sugebėtų įsivaizduoti jos kvapą, panašiai kaip mes galime įsivaizduoti trimatį, grojantį viena nata aukščiau nei esame girdėję grojant anksčiau. Man atrodo gana tikėtina, kad šuo ar raganosis gali suvokti kvapų mišinius kaip harmoningas gamas. Gal būna disonansų.

Tikriausiai nebūna melodijų, nes jas sudaro garsai, kurie staiga ir tam tikru laiku prasideda ir baigiasi, o su kvapais tai neįmanoma. Galimas daiktas, kad šunys ir raganosiai turi „spalvinę“ uoslę, panašiai kaip mano minėti šikšnosparniai „spalvinę“ klausą.

Dar kartą norėčiau pakartoti: pojūčiai, kuriuos vadiname spalvomis, yra tik priemonės, kurias mūsų smegenys naudoja kaip etiketes pažymėti svarbius išorinio pasaulio skirtumus. Spalvos - tai, ką filosofai vadina pirminiais pojūčiais - suvokiamos ne kaip tam tikro ilgio šviesos bangos. Spalvos yra vidinės etiketės, kuriomis smegenys gali pasinaudoti, kurdamos išorinės tikrovės modelį taip, kad jis atspindėtų tas tikrovės ypatybes, kurios gyvūnui svarbios. Žmonėms arba, tarkime, paukščiams - tai skirtingo ilgio šviesos bangos. Šikšnosparniams, mano nuomone, svarbios yra skirtingos garsų atspindinčios paviršių savybės; gal kažkas tokio: „raudona“ - blizgus, „mėlyna“ - aksominis, „žalia“ - šiurkštus paviršius. Sunų ar raganosių atveju analogišką vaidmenį, matyt, atlieka kvapai. Galią išivaizduoti svetimą šikšnosparnio ar raganosio, nugarplaukos ar kurmio, bakterijos ar kinivarpos pasaulį mums padovanoja būtent mokslas, nutraukdamas juodą mūsų akiratį dengiančią burką ir, dideliame mūsų džiaugsmui, atverdamas vis platesnius horizontus.

Vidutiniojo pasaulio - mažo tarpinio diapazono reiškinių, kuriuos galime stebėti per siaurą burkos plyšį - metaforą galima taikyti ir kitiems mastams ar „spektrams“. Mes galime sukurti netikimybių skalę ir pamatysime, kad turime tik mažą langelį, per kurį mūsų intuicija ar vaizduotė gali reikštis. Viename netikimybių spektro gale yra hipotetiniai įvykiai, kuriuos vadiname neįmanomais. Visiškai neįmanomi įvykiai - stebuklai. Neįmanoma, kad Madonos statula pamotų mums ranka. Visi medžiagos, iš kurios padaryta statula, kristalinės gardelės atomai vibruoja įvairiomis kryptimis. Kadangi jų be galo daug ir nėra vienos judėjimo krypties, ranka, kurią mes stebime Vidutiniajame pasaulyje, lieka sustingusi kaip akmuo. Bet jei *atsitiktinai* visi rankoje chaotiškai judantys atomai staiga vienu metu *galėtų* pajudėti viena kryptimi. Dar kartą. Ir dar kartą... Galop ranka pajudėtų ir mes pamatytume, kad ji mums moja. Tai galėtų atsitikti, bet tikimybė yra

tokia maža, kad jeigu nuliūs po kablelio būtumėte pradėję rašyti tada, kai gimė Visata, tai rašytumėte iki šios dienos ir dar galo nesimatytų. Užtuot iš nevilties skėsčiojė rankomis, galime apskaičiuoti netikimybę - kiekybiškai išreikšti beveik visai netikėtino įvykio šansus. Tai dar vienas pavyzdys, kaip mokslas praplečia žmogaus veikimo laisvę.

Evoliucija Vidutiniajame pasaulyje mus menkai parengė vertinti labai netikėtinius įvykius. Visgi paaiškėja, kad tie įvykiai, kurie Vidutiniajame pasaulyje atrodo neįmanomi, grandiozinėje kosmoso erdvėje arba geologiniame laike yra neišvengiami. Mokslas plačiai atveria langą, per kurį mes esame įpratę vertinti galimybių spektrą. Žinojimas ir skaičiavimas mums suteikia galimybę apłankyti galimybės sritis, kurios kadaise atrodė nepasiekiamos arba valdomos drakonų. 4 skyriuje mes pasinaudojome šia galimybe ir apsvarstėme gyvybės kilmės netikimybę bei tai, kaip toks beveik neįmanomas cheminių reiškinių įvykis turėjo vykti esant pakankamam planetų ir metų skaičiui. Ten taip pat aptarėme hipotezė, kad gali egzistuoti daugybė įvairių visatų, kad kiekvienoje iš jų gali galioti skirtingi dėsniai ir konstantos, kad antropinis principas sako, jog mes esame viename iš nedaugelio pasaulių, kur yra gyvybei palankios sąlygos.

Kaip turėtume suprasti Holdeino pasakymą, kad pasaulis yra „keistesnis nei mes galime įsivaizduoti“? Keistesnis nei iš *principo* galima manyti? Ar tik keistesnis nei mes pajėgiami manyti, atsižvelgiant į tai, kad mūsų smegenys, kurias sukūrė evoliucija Vidutiniajame pasaulyje, yra gana ribotos? Ar mes galime, mokydamiesi ir dirbdami, išsilaisvinti iš Vidutiniojo pasaulio ribotumo, nusiplėšti juodą burką ir išsiugdyti tam tikrą gebėjimą intuityviomis - taip pat kaip ir matematinėmis - priemonėmis suprasti ir mikropasaulį, ir makropasaulį, ir didžiulį greičių reiškinius? Nuoširdžiai prisipažįstu, kad atsakymo nežinau, bet man labai džiugu ir įdomu gyventi laikais, kai žmonija nuolat plečia pažinimo ribas. Dar nuostabiau tai, kad gal kada nors mes atrasime, jog tų ribų nėra.

Priedas

Trumpas naudingų adresų sąrašas asmenims, norintiems išsilaisvinti nuo religijos ir siekiantiems paramos.

Ričardo Dokinso racionalaus mąstymo ir mokslo skatinimo fondo tinklalapyje www.richarddawkins.net ketinu publikuoti reguliariai atnaujinamą šio sąrašo versiją. Noriu atsiprašyti, kad sąrašas yra ribotas ir iš esmės skirtas anglakalbėms šalims.

USA
American Atheists
PO Box 5733, Parsippany,
NJ 07054-6733
Voicemail: 1-908-276-7300
Fax: 1-908-276-7402
Email: info@atheists.org
www.atheists.org

American Humanist Association
1777 T Street, NW, Washington,
DC 20009-7125
Telephone: (202) 238-9088
Toll-free: 1-800-837-3792
Fax: (202) 238-9003
www.americanhumanist.org

Atheist Alliance International
PO Box 26867, Los Angeles,
CA 90026
Toll-free: 1-866-HERETIC
Email: info@atheistalliance.org
www.atheistalliance.org

The Brights
PO Box 163418, Sacramento,
CA 95816 USA
Email: the-brights@the-brights.net
www.the-brights.net

Center For Inquiry Transnational
Council for Secular Humanism
Campus Freethought Alliance
Center for Inquiry - On Campus
African Americans for Humanism
3965 Rensch Road, Amherst,
NY 14228
Telephone: (716) 636-4869
Fax: (716) 636-1733
Email: info@secularhumanism.org
www.centerforinquiry.net
www.secularhumanism.org
www.campusfreethought.org
www.secularhumanism.org/index.php?section=aah&page=index

Freedom From Religion
Foundation

PO Box 750, Madison,
WI53701
Telephone: (608) 256-5800
Email: info@ffrf.org
www.ffrf.org

Freethought Society of Greater
Philadelphia

PO Box 242, Pocopson, PA
19366-0242
Telephone: (610) 793-2737
Fax: (610) 793-2569
Email: fsgp@freethought.org
www.fsgp.org/

Institute for Humanist Studies

48 Howard St, Albany, NY 12207
Telephone: (518) 432-7820
Fax: (518) 432-7821
www.humaniststudies.org

International Humanist and
Ethical Union - USA

Appignani Bioethics Center
PO Box 4104, Grand Central
Station, New York, NY 10162
Telephone: (212) 687-3324
Fax: (212) 661-4188

Internet Infidels

PO Box 142, Colorado Springs,
CO 80901-0142
Fax: (877) 501-5113
www.infidels.org

James Randi Educational
Foundation

201 S.E. 12th St (E. Davie Blvd),
Fort Lauderdale, FL 33316-1815
Telephone: (954) 467-1112
Fax: (954) 467-1660
Email: jref@randi.org
www.randi.org

Secular Coalition for America

PO Box 53330, Washington,
DC 20009-9997
Telephone: (202) 299-1091
www.secular.org

Secular Student Alliance

PO Box 3246, Columbus,
OH 43210
Toll-free Voicemail /
Fax: 1-877-842-9474
Email: ssa@secularstudents.org
www.secularstudents.org

The Skeptics Society

PO Box 338, Altadena, CA 91001
Telephone: (626) 794-3119
Fax: (626) 794-1301
Email: editorial@skeptic.com
www.skeptic.com

Society for Humanistic Judaism

28611 W. 12 Mile Rd,
Farmington Hills, MI 48334
Telephone: (248) 478-7610
Fax: (248) 478-3159
Email: info@shj.org
www.shj.org

Britain

British Humanist Association
 1 Gower Street,
 London WC1E6HD
 Telephone: 020 7079 3580
 Fax: 020 7079 3588
 Email: info@humanism.org.uk
www.humanism.org.uk

International Humanist and
 Ethical Union - UK
 1 Gower Street,
 London WC1E6HD
 Telephone: 020 7631 3170
 Fax: 020 7631 3171
www.iheu.org/

National Secular Society
 25 Red Lion Square, London
 WC1R4RL
 Tel: 020 7404 3126
 Fax: 0870 762 8971
www.secularism.org.uk/

New Humanist
 1 Gower Street,
 London WC1E6HD
 Telephone: 020 7436 1151
 Fax: 020 7079 3588
 Email: info@newhumanist.org.uk
www.newhumanist.org.uk

Rationalist Press Association
 1 Gower Street,
 London WC1E6HD
 Telephone: 020 7436 1151
 Fax: 020 7079 3588

Email: info@rationalist.org.uk
www.rationalist.org.uk/

South Place Ethical Society (UK)
 Conway Hall, Red Lion Square,
 London WC1R4RL
 Telephone: 020 7242 8037/4
 Fax: 020 7242 8036
 Email: library@ethicalsoc.org.uk
www.ethicalsoc.org.uk

Canada

Humanist Association of Canada
 PO Box 8752, Station T, Ottawa,
 Ontario, K1G 3J1
 Telephone: 877-HUMANS-1
 Fax: (613) 739-4801
 Email: HAC@Humanists.ca
<http://hac.humanists.net/>

Australia

Australian Skeptics
 PO Box 268, Roseville,
 NSW 2069
 Telephone: 02 9417 2071
 Email: skeptics@bdsn.com.au
www.skeptics.com.au

Council of Australian Humanist
 Societies
 GPO Box 1555, Melbourne,
 Victoria 3001.
 Telephone: 613 5974 4096
 Email: AMcPhate@bigpond.net.au
[http://home.vicnet.net.
 au/~humanist/resources/cahs.html](http://home.vicnet.net.au/~humanist/resources/cahs.html)

New Zealand

New Zealand Skeptics
NZCSICOP Inc.
PO Box 29-492, Christchurch
Email: skeptics@spis.co.nz
<http://skeptics.org.nz>

Humanist Society of New Zealand
PO Box 3372, Wellington
Email: jefihunt90@yahoo.co.nz
www.humanist.org.nz/

India

Rationalist International
PO Box 9110, New Delhi 110091
Telephone: + 91-11-556 990 12
Email: info@rationalistinternational.net
www.rationalistinternational.net/

Islamic

Apostates of Islam
www.apostatesofislam.com/index.htm

Dr Homa Darabi Foundation
(To promote the rights of women
and children under Islam)
PO Box 11049, Truckee,
CA 96162, USA
Telephone (530) 582 4197
Fax (530) 582 0156
Email: homa@homa.org
www.homa.org/
FaithFreedom.org
www.faithfreedom.org/index.htm

Institute for the Secularization of
Islamic Society
Email: info@SecularIslam.org
www.secularislam.org/Default.htm

Rekomenduojamos ir cituotos knygos

- Adams, D., *The Salmon of Doubt*. London: Pan, 2003.
- Alexander, R. D. and Tinkle, D. W., eds., *Natural Selection and Social Behavior*. New York: Chiron Press, 1981.
- Anoniminiai autoriai, *Life - How Did It Get Here? By Evolution or by Creation?* New York: Watchtower Bible and Tract Society, 1985.
- Ashton, J. F., ed., *In Six Days: Why 50 Scientists Choose to Believe in Creation*. Sydney: New Holland, 1999.
- Atkins, P. W., *Creation Revisited*. Oxford: W. H. Freeman, 1992.
- Atran, S., *In Gods We Trust*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Attenborough, D., *Quest in Paradise*. London: Lutterworth, 1960.
- Aunger, R., *The Electric Meme: A New Theory of How We Think*. New York: Free Press, 2002.
- Baggini, J., *Atheism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- Barber, N., *Lords of the Golden Horn*. London: Arrow, 1988.
- Barker, D., *Losing Faith in Faith*. Madison, WI: Freedom From Religion Foundation, 1992.
- Barker, E., *The Making of a Moonie: Brainwashing or Choice?* Oxford: Blackwell, 1984.
- Barrow, J. D. and Tipler, F. J., *The Anthropic Cosmological Principle*. New York: Oxford University Press, 1988.
- Baynes, N. H., ed., *The Speeches of Adolf Hitler*, vol. 1. Oxford: Oxford University Press, 1942.
- Behe, M. J., *Darwin's Black Box*. New York: Simon & Schuster, 1996.
- Beit-Hallahmi, B. and Argyle, M., *The Psychology of Religious Behaviour, Belief and Experience*. London: Routledge, 1997.
- Berlinerblau, J., *The Secular Bible: Why Nonbelievers Must Take Religion Seriously*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.

- Blackmore, S., *The Meme Machine*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- Blaker, K., ed., *The Fundamentals of Extremism: The Christian Right in America*. Plymouth, MI: New Boston, 2003.
- Bouquet, A. C., *Comparative Religion*. Harmondsworth: Penguin, 1956.
- Boyd, R. and Richerson, P. J., *Culture and the Evolutionary Process*. Chicago: University of Chicago Press, 1985.
- Boyer, P., *Religion Explained*. London: Heinemann, 2001.
- Brodie, R., *Virus of the Mind: The New Science of the Meme*. Seattle: Integral Press, 1996.
- Buckman, R., *Can We Be Good without God?* Toronto: Viking, 2000.
- Bullock, A., *Hitler and Stalin*. London: HarperCollins, 1991.
- Bullock, A., *Hitler: A Study in Tyranny*. London: Penguin, 2005.
- Buss, D. M., ed., *The Handbook of Evolutionary Psychology*. Hoboken, NJ: Wiley, 2005.
- Cairns-Smith, A. G., *Seven Clues to the Origin of Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 1985.
- Comins, N. R., *What if the Moon Didn't Exist?* New York: HarperCollins, 1993.
- Coulter, A., *Godless: The Church of Liberalism*. New York: Crown Forum, 2006.
- Darwin, C., *On the Origin of Species by Means of Natural Selection*. London: John Murray, 1859.
- Dawkins, M., *Stamp, Animal Suffering*. London: Chapman & Hall, 1980.
- Dawkins, R., *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press, 1976.
- Dawkins, R., *The Extended Phenotype*. Oxford: W. H. Freeman, 1982.
- Dawkins, R., *The Blind Watchmaker*. Harlow: Longman, 1986.
- Dawkins, R., *River Out of Eden*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1995.
- Dawkins, R., *Climbing Mount Improbable*. New York: Norton, 1996.
- Dawkins, R., *Unweaving the Rainbow*. London: Penguin, 1998.
- Dawkins, R., *A Devil's Chaplain: Selected Essays*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2003.
- Dennett, D., *Darwin's Dangerous Idea*. New York: Simon & Schuster, 1995.
- Dennett, D. C., *The Intentional Stance*. Cambridge, MA: MIT Press, 1987.
- Dennett, D. C., *Freedom Evolves*. London: Viking, 2003.

- Dennett, D. C., *Breaking the Spell: Religion as a Natural Phenomenon*. London: Viking, 2006.
- Deutsch, D. *The Fabric of Reality*. London: Allen Lane, 1997.
- Distin, K., *The Selfish Meme: A Critical Reassessment*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
- Dostoevsky, F., *The Karamazov Brothers*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Ehrman, B. D., *Lost Christianities: The Battles for Scripture and the Faiths We Never Knew*. Oxford: Oxford University Press, 2003a.
- Ehrman, B. D., *Lost Scriptures: Books that Did Not Make It into the New Testament*. Oxford: Oxford University Press, 2003b.
- Ehrman, B. D., *Whose Word Is It?* London: Continuum, 2006.
- Fisher, H., *Why We Love: The Nature and Chemistry of Romantic Love*. New York: Holt, 2004.
- Forrest, B. and Gross, P. R., *Creationisms Trojan Horse: The Wedge of Intelligent Design*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Frazer, J. G., *The Golden Bough*. London: Chancellor Press, 1994.
- Freeman, C., *The Closing of the Western Mind*. London: Heinemann, 2002.
- Galouye, D. F., *Counterfeit World*. London: Gollancz, 1964.
- Glover, J., *Humanity: A Moral History of the Twentieth Century*. Princeton: Yale University Press, 2001.
- Glover, J., *Choosing Children*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Goodenough, U., *The Sacred Depths of Nature*. New York: Oxford University Press, 1998.
- Goodwin, J., *Price of Honour: Muslim Women Lift the Veil of Silence on the Islamic World*. London: Little, Brown, 1994.
- Gould, S. J., *Rocks of Ages: Science and Religion in the Fullness of Life*. New York: Ballantine, 1999.
- Grafen, A. and Ridley, M., eds, *Richard Dawkins: How a Scientist Changed the Way We Think*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Grand, S., *Creation: Life and How to Make It*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2000.
- Grayling, A. C., *What Is Good? The Search for the Best Way to Live*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2003.

- Gregory, R. L., *Eye and Brain*. Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Halbental, M. and Margalit, A., *Idolatry*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992.
- Harris, S., *The End of Faith: Religion, Terror and the Future of Reason*. New York: Norton, 2004.
- Harris, S., *Letter to a Christian Nation*. New York: Knopf, 2006.
- Haught, J. A., *2000 Years of Disbelief: Famous People with the Courage to Doubt*. Buffalo, NY: Prometheus, 1996.
- Hauser, M., *Moral Minds: How Nature Designed our Universal Sense of Right and Wrong*. New York: Ecco, 2006.
- Hawking, S., *A Brief History of Time*. London: Bantam, 1988.
- Henderson, B., *The Gospel of the Flying Spaghetti Monster*. New York: Villard, 2006.
- Hinde, R. A., *Why Gods Persist: A Scientific Approach to Religion*. London: Routledge, 1999.
- Hinde, R. A., *Why Good Is Good: The Sources of Morality*. London: Routledge, 2002.
- Hitchens, C., *The Missionary Position: Mother Teresa in Theory and Practice*. London: Verso, 1995.
- Hitchens, C., *Thomas Jefferson: Author of America*. New York: HarperCollins, 2005.
- Hodges, A., *Alan Turing: The Enigma*. New York: Simon & Schuster, 1983.
- Holloway, R., *Godless Morality: Keeping Religion out of Ethics*. Edinburgh: Canongate, 1999.
- Holloway, R., *Doubts and Loves: What is Left of Christianity*. Edinburgh: Canongate, 2001.
- Humphrey, N., *The Mind Made Flesh: Frontiers of Psychology and Evolution*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- Huxley, A., *The Perennial Philosophy*. New York: Harper, 2003.
- Huxley, A., *Point Counter Point*. London: Vintage, 2004.
- Huxley, T. H., *Lay Sermons, Addresses and Reviews*. New York: Appleton, 1871.
- Huxley, T. H., *Lectures and Essays*. London: Watts, 1931.
- Jacoby, S., *Freethinkers: A History of American Secularism*. New York: Holt, 2004.

- Jammer, M., *Einstein and Religion*. Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Jaynes, J., *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Boston: Houghton Mifflin, 1976.
- Juergensmeyer, M., *Terror in the Mind of God: The Global Rise of Religious Violence*. Berkeley: University of California Press, 2000.
- Kennedy, L., *All in the Mind: A Farewell to God*. London: Hodder & Stoughton, 1999.
- Kertzer, D. I., *The Kidnapping of Edgardo Mortara*. New York: Vintage, 1998.
- Kilduff, M. and Javers, R., *The Suicide Cult*. New York: Bantam, 1978.
- Kurtz, P., ed., *Science and Religion: Are They Compatible?* Amherst, NY: Prometheus, 2003.
- Kurtz, V., *Affirmations: Joyful and Creative Exuberance*. Amherst, NY: Prometheus, 2004.
- Kurtz, P. and Madigan, T. J., eds, *Challenges to the Enlightenment: In Defense of Reason and Science*. Amherst, NY: Prometheus, 1994.
- Lane, B., *Killer Cults*. London: Headline, 1996.
- Lane Fox, R., *The Unauthorized Version*. London: Penguin, 1992.
- Levitt, N., *Prometheus Bedeviled*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1999.
- Loftus, E. and Ketcham, K., *The Myth of Repressed Memory: False Memories and Allegations of Sexual Abuse*. New York: St Martin's, 1994.
- McGrath, A., *Dawkins God: Genes, Memes and the Meaning of Life*. Oxford: Blackwell, 2004.
- Mackie, J. L., *The Miracle of Theism*. Oxford: Clarendon Press, 1985.
- Medawar, P. B., *Plutos Republic*. Oxford: Oxford University Press, 1982.
- Medawar, P. B., *The Limits of Science*. Oxford: Oxford University Press, 1984.
- Medawar, P. B. and Medawar, J. S., *The Life Science: Current Ideas of Biology*. London: Wildwood House, 1977.
- Miller, Kenneth, *Finding Darwins God*. New York: HarperCollins, 1999.
- Mills, D., *Atheist Universe: The Thinking Persons Answer to Christian Fundamentalism*. Berkeley: Ulysses Books, 2006.

- Mitford, N. and Waugh, E., *The Letters of Nancy Mitford and Evelyn Waugh*. New York: Houghton Mifflin, 2001.
- Mooney, C., *The Republican War on Science*. Cambridge, MA: Basic Books, 2005.
- Pagels, E. and King, K. L., *Reading Judas*. London: Viking, 2007.
- Perica, V., *Balkan Idols: Religion and Nationalism in Yugoslav States*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Phillips, K., *American Theocracy*. New York: Viking, 2006.
- Pinker, S., *How the Mind Works*. London: Allen Lane, 1997.
- Pinker, S., *The Blank Slate: The Modern Denial of Human Nature*. London: Allen Lane, 2002.
- Plimer, I., *Telling Lies for God: Reason vs Creationism*. Milsons Point, NSW: Random House, 1994.
- Polkinghorne, J., *Science and Christian Belief: Theological Reflections of a Bottom-Up Thinker*. London: SPCK, 1994.
- Rees, M., *Just Six Numbers*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1999.
- Rees, M., *Our Cosmic Habitat*. London: Weidenfeld & C Nicolson, 2001.
- Reeves, T. C., *The Empty Church: The Suicide of Liberal Christianity*. New York: Simon & Schuster, 1996.
- Richerson, P. J. and Boyd, R., *Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution*. Chicago: University of Chicago Press, 2005.
- Ridley, Mark, *Mendel's Demon: Gene Justice and the Complexity of Life*. London: Weidenfeld & Nicolson, 2000.
- Ridley, Matt, *The Origins of Virtue*. London: Penguin, 1997.
- Ronson, J., *The Men Who Stare at Goats*. New York: Simon & Schuster, 2005.
- Ruse, M., *Darwinism Defended: A Guide to the Evolution Controversies*. Reading, MA: Addison-Wesley, 1982.
- Russell, B., *Why I Am Not a Christian*. London: Routledge, 1957.
- Russell, B., *The Quotable Bertrand Russell*. Amherst, NY: Prometheus, 1993.
- Russell, B., *The Collected Papers of Bertrand Russell*, vol. 2: *Last Philosophical Testament, 1943-1968*. London: Routledge, 1997a.
- Russell, B., *Collected Papers*, vol. 11, ed. J. C. Slater and P. Köllner. London: Routledge, 1997b.
- Russell, B., *Religion and Science*. Oxford: Oxford University Press, 1997c.

- Ruthven, M., *The Divine Supermarket: Travels in Search of the Soul of America*. London: Chatto & Windus, 1989.
- Sagan, C., *Pale Blue Dot*. London: Headline, 1995.
- Sagan, C., *The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark*. London: Headline, 1996.
- Scott, E. C., *Evolution vs. Creationism: An Introduction*. Westport, CT: Greenwood, 2004.
- Shennan, S., *Genes, Mernes and Human History*. London: Thames & Hudson, 2002.
- Shermer, M., *Why People Believe Weird Things: Pseudoscience, Superstition and Other Confusions of Our Time*. New York: W. H. Freeman, 1997.
- Shermer, M., *How We Believe: The Search for God in an Age of Science*. New York: W. H. Freeman, 1999.
- Shermer, M., *The Science of Good and Evil: Why People Cheat, Gossipy Care, Share, and Follow the Golden Rule*. New York: Holt, 2004.
- Shermer, M., *Science Friction: Where the Known Meets the Unknown*. New York: Holt, 2005.
- Shermer, M., *The Soul of Science*. Los Angeles: Skeptics Society, 2006.
- Silver, L. M., *Challenging Nature: The Clash of Science and Spirituality at the New Frontiers of Life*. New York: HarperCollins, 2006.
- Singer, P., *Animal Liberation*. London: Jonathan Cape, 1990.
- Singer, P., *Ethics*. Oxford: Oxford University Press, 1994.
- Smith, K., *Kens Guide to the Bible*. New York: Blast Books, 1995.
- Smolin, L., *The Life of the Cosmos*. London: Weidenfeld & Nicolson, 1997.
- Smythies, J., *Bitter Fruit*. Charleston, SC: Booksurge, 2006.
- Spong, J. S., *The Sins of Scripture*. San Francisco: Harper, 2005.
- Stannard, R., *Doing Away with God? Creation and the Big Bang*. London: Pickering, 1993.
- Steer, R., *Letter to an Influential Atheist*. Carlisle: Authentic Lifestyle Press, 2003.
- Stenger, V. J., *Has Science Found God? The Latest Results in the Search for Purpose in the Universe*. New York: Prometheus, 2003.
- Stenger, V. J., *God, the Failed Hypothesis: How Science Shows that God Does Not Exist*. New York: Prometheus, 2007

- Susskind, L., *The Cosmic Landscape: String Theory and the Illusion of Intelligent Design*. New York: Little, Brown, 2006.
- Swinburne, R., *Is There a God?* Oxford: Oxford University Press, 1996.
- Swinburne, R., *The Existence of God*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- Taverne, R. *The March of Unreason: Science, Democracy and the New Fundamentalism*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
- Tiger, L., *Optimism: The Biology of Hope*. New York: Simon & Schuster, 1979.
- Toland, J., *Adolf Hitler: The Definitive Biography*. New York: Anchor, 1991.
- Trivers, R. L., *Social Evolution*. Menlo Park, CA: Benjamin/Cummings, 1985.
- Unwin, S., *The Probability of God: A Simple Calculation that Proves the Ultimate Truth*. New York: Crown Forum, 2003.
- Vermes, G., *The Changing Faces of Jesus*. London: Allen Lane, 2000.
- Ward, K., *God, Chance and Necessity*. Oxford: Oneworld, 1996.
- Warraq, I., *Why I Am Not a Muslim*. New York: Prometheus, 1995.
- Weinberg, S., *Dreams of a Final Theory*. London: Vintage, 1993.
- Wells, G. A., *Did Jesus Exist?* London: Pamberton, 1986.
- When, F., *How Mumbo-Jumbo Conquered the World: A Short History of Modern Delusions*. London: Fourth Estate, 2004.
- Williams, W., ed., *The Values of Science: Oxford Amnesty Lectures 1997*. Boulder, CO: Westview, 1998.
- Wilson, A. N. *Jesus*. London: Flamingo, 1993.
- Wilson, A. N., *God's Funeral*. London: John Murray, 1999.
- Wilson, D. S., *Darwin's Cathedral: Evolution, Religion and the Nature of Society*. Chicago: University of Chicago Press, 2002.
- Wilson, E. O., *Biophilia*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1984.
- Winston, R., *The Story of God*. London: Transworld/BBC, 2005.
- Wolpert, L., *The Unnatural Nature of Science*. London: Faber & Faber, 1992.
- Wolpert, L., *Six Impossible Things Before Breakfast: The Evolutionary Origins of Belief*. London: Faber & Faber, 2006.
- Young, M. and Edis, T., eds, *Why Intelligent Design Fails: A Scientific Critique of the New Creationism*. New Brunswick: Rutgers University Press, 2006.

Pastabos

Pratarmė

- 1 Wendy Kaminer, „The last taboo: why America needs atheism“, *New Republic*, 1996 m. spalio 14 d.: <http://www.positiveatheism.org/writ/kaminer.htm>.
- 2 Dr. Zoe Hawkins, dr. Beata Adams ir dr. Paul St John Smith, asmeninis bendravimas.

1 skyrius: Giliai tikintis bedievis

Pelnyta pagarba

- 3 Pagal televizijos dokumentinį filmą, kuriame rodomas minėtas interviu, vėliau buvo išleista knyga (Winston, 2005).
- 4 Dennett, 2006.

Nepelnyta pagarba

- 5 Visas kalbos tekstas pateiktas: Douglas Adams, „Is there an artificial God?“, 2003.
- 6 Perica, 2002. Taip pat žr.: http://www.historycooperative.org/journals/ahr/108.5/br_151.html.
- 7 „Dolly and the cloth heads“: Dawkins, *A Devil's Chaplain*, 2003.
- 8 <http://www.law.cornell.edu/supct/pdf/04-1084P.ZO>.
- 9 R. Dawkins, „The irrationality of faith“, *New Statesman* (London), 1989 m. kovo 31 d.
- 10 *Columbus Dispatch*, 2005 m. rugpjūčio 19 d.
- 11 *Los Angeles Times*, 2006 m. balandžio 10 d.
- 12 <http://gatewaypundit.firstthings.com/2006/02/islamic-society-of-denmark-used-fake-cartoons-to-create-story/>.
- 13 http://news.bbc.co.Uk/2/hi/south_asia/4686536.stm;
<http://www.neandernews.com/?cat=6>.
- 14 *Independent*, 2006 m. vasario 5 d.

- 15 Andrew Mueller, „An argument with Sir Iqbal“, *Independent on Sunday*, 2006 m. balandžio 2 d., Sunday Review section, 12-16.

2 skyrius: Dievo hipotezė

- 16 Mitford and Waugh, 2001.

Politeizmas

- 17 <http://www.newadvent.org/cathen/06608b.htm>.
- 18 <http://saints.sqpn.com/>.

Sekuliarizmas, Tėvai steigėjai ir Amerikos religija

- 19 *Congressional Record*, 1981 m. rugsėjo 16 d.
- 20 http://www.stephenjaygould.org/ctrl/buckner_tripoli.html.
- 21 Giles Fraser, „Resurgent religion has done away with the country vicar“, *Guardian*, 2006 m. balandžio 13 d.
- 22 Robert I. Sherman, *Free Inquiry* 8: 4, 1988 m. ruduo, 16.
- 23 Natalie Angier, „Confessions of a lonely atheist“, *New York Times Magazine*, 2001 m. sausio 14 d.: <http://www.nytimes.com/library/magazine/home/20010114mag-atheism.html>.
- 24 <http://www.fsgp.org/anti-discrimination-support-ne/>.
- 25 Ypač keistas atvejis, kai žmogus buvo nužudytas tik dėl to, kad buvo ateistas: <http://www.parallelpac.org/murder.htm>.
- 26 <http://www.hinduonnet.com/thehindu/mag/2001/11/18/stories/2001111800070400.htm>.

Agnosticizmo skurdas

- 27 Quentin de la Bédoyère, *Catholic Herald*, 2006 m. vasario 3 d.
- 28 Carl Sagan, „The burden of skepticism“, *Skeptical Inquirer* 12, 1987, ruduo.
- 29 Apie šį atvejį rašiau: Dawkins, 1998.
- 30 T. H. Huxley, „Agnosticism“ 1889, perspausdinta: Huxley, 1931. Visas tekstas „Agnosticism“ adresu: http://www.infidels.org/library/historical/thomas_huxley/huxley_wace/part_02.html.

- 31 Russell, „Is there a God?“ 1952; perspausdinta: Russell, 1997b.
- 32 Andrew Mueller, „An argument with Sir Iqbal“, *Independent on Sunday*, 2006 m. balandžio 2 d., Sunday Review section, 12-16.
- 33 *New York Times*, 2005 m. rugpjūčio 29 d. Taip pat žr.: Henderson, 2006.
- 34 Henderson, 2006.
- 35 http://www.lulu.com/items/volume_13/244000/244728/9/preview/History_of_the_Reformed_Church_of_the_Flying_Spaghetti_MonsterPag.pdf.

Didysis maldos eksperimentas

- 36 H. Benson et ai., „Study of the therapeutic effects of intercessory prayer (STEP) in cardiac bypass patients“, *American Heart Journal* 151:4, 2006, 934-942.
- 37 http://users.ox.ac.uk/~orie0087/pdf_files/Responses%20to%20Controversies/Response%20to%20a%20Statistical%20Study.pdf
- 38 *New York Times*, 2006 m. balandžio 1i d.

Nevילו Čemberleno evoliucijos mokykla

- 39 Teismo bylos ir tokios knygos kaip Ruse, 1982. Jo straipsnis publikuotas žurnale *Playboy*, 2006 m. balandis.
- 40 Jarry Coyne atsakymas Ruse publikuotas žurnale *Playboy*, 2006 m. rugpjūtis.
- 41 Madeleine Bunting, *Guardian*, 2006 m. kovo 27 d.
- 42 Deno Deneto atsakymas publikuotas laikraštyje *Guardian*, 2006 m. balandžio 4 d.
- 43 http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/03/the_dawkinsdennett_boogeyman.php;
http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/02/our_double_standard.php; http://scienceblogs.com/pharyngula/2006/02/the_rusedennett_feud.php.

Žalieji žmogeliukai

- 44 <http://exoplanet.eu/catalog-all.php>.
45 Dennett, 1995.

3 skyrius: Dievo buvimą teigiantys argumentai***Ontologinis argumentas ir kiti aprioriniai argumentai***

- 46 <http://www.iep.utm.edu/o/ont-arg.htm>. Willian Grey, „Gasking's proof“, *Analysis*, vol. 60, No 4 (2000), pp. 368-370.

Argumentas, grindžiamas asmenine „patirtimi“

- 47 Apie iliuzijas Ričardas Gregoris rašė įvairiose knygose, taip pat: Gregory, 1997.
48 Mano aiškinimo versija pateikta: Dawkins, *Unweaving the Rainbow*, 1998, p. 268-269.
49 <http://www.sofc.org/Spirituality/s-of-fatima.htm>.

Argumentas, grindžiamas Šventuoju Raštu

- 50 Tom Flynn, „Matthew vs. Luke“, *Free Inquiry* 25: 1, 2004, 34-45; Robert Gillooly, „Shedding light on the light of the world“, *Free Inquiry* 25: 1, 2004, 27-30.
51 Erhman, 2006. Taip pat žr.: Ehrman, (2003a, b) *Lost Christianities*, 2003, ir *Lost Scriptures*, 2003.

Argumentas, paremtas gerbiamų religingų mokslininkų autoritetu

- 52 Beit-Hallahmi and Argyle, 1997.
53 E. J. Larson and L. Witham, „Leading scientists still reject God“, *Nature* 394, 1998, 313.
54 <http://www.leaderu.com/ftissues/ft9610/reeves.html> pateikta ypač įdomi amerikiečių nuomonės apie religiją istorinių tendencijų analizė, kurią atliko Viskonsino universiteto istorijos profesorius Tomas Rivasas (Thomas C. Reeves), pagal Reeves, 1996.
55 <http://www.answersingenesis.org/docs/3506.asp>.

- 56 R. Elisabeth Cornwell and Michael Stirrat, knygos rankraštis, 2006.
- 57 P. Bell, „Would you believe it?“, *Mensa Magazine*, 2002 m. vasaris, 12-13.

4 skyrius: Kodėl beveik tikrai Dievo nėra

Uragano sukurtas lėktuvas „Boeing 747“

- 58 Kreacionistų požiūrio į šios analogijos kilmę, naudojimą ir citavimą išsamią apžvalgą pateikia Gertas Korthofas (Gert Korthof): <http://home.wxs.nl/~gkorthof7korthof46a.htm>.

Natūraliosios atrankos teorija kaip sąmoningumo žadintoja

- 59 Adams, 2002, p. 99. Mano nekrologas „Lament for Douglas“, parašytas kitą dieną po jo mirties yra perspausdintas kaip knygos *The Salmon of Doubt* epilogas ir knygoje *A Devil's Chaplain*, kurioje taip pat išspausdinta atsisveikinimo kalba, kurią pasakiau per laidotuvių ceremoniją *St. Martin-in-the-Fields* bažnyčioje.
- 60 Interviu žurnale *Der Spiegel*, 2005 m. gruodžio 26 d.
- 61 Susskind, 2006: 17.

„Baltųjų dėmių“ garbinimas

- 62 Behe, 1996.
- 63 <http://www.millerandlevine.com/km/evol/design2/article.html>.
- 64 Sis pasakojimas apie Doverio bylą ir citatos paimtos iš: A. Bottaro, M. A. Inlay and N. J. Matzke, „Immunology in the spotlight at the Dover „Intelligent Design“ trial“, *Nature Immunology* 7, 2006, 433-435.
- 65 J. Coyne, „God in the details: the biochemical challenge to evolution“, *Nature* 383, 1996, 227-228. Koino ir mano drauge parašytas straipsnis „One side can be wrong“ buvo išspausdintas laikraštyje *Guardian*, 2005 m. rugšėjo 1 d.: <http://www.guardian.co.uk/life/feature/story/0,13026,1559743,00.html>.

„Iškalbingo tinklaraštininko" teksto citata paimta iš http://www.religionisbullshit.net/blog/2005_09_01_archive.php.

66 Dawkins, 1995.

Antropinis principas: planetinė versija

67 Karteris vėliau pareiškė, kad „antropinis principas" nėra geras pavadinimas; daug tinkamesnis būtų - „pažinumo principas" (*cognizability principle*)'. B. Carter, „The anthropic principle and its implications for biological evolution", *Philosophical Transactions of the Royal Society of London A*, 310, 1983, 347-63. Knygos apimties diskusiją apie antropinį principą žr.: Barrow and Tipler, 1988.

68 Comins, 1993.

69 Išsamiau šį argumentą aptariau knygoje: Dawkins, *The Blind Watchmaker*, 1986.

Antropinis principas: kosmologinė versija

70 Murray Gell-Mann - cituoja Džonas Brokmanas (John Brockman) tinklalapyje „Edge"
http://www.edge.org/3rd_culture/bios/smolin.html.

71 Ward, 1996: 99; Polkinghorne, 1994: 55.

Kembridžo konferencija

72 J. Horgan, „The Templeton Foundation: a skeptics take", *Chronicle of Higher Education*, 2006 m. balandžio 7 d. Taip pat žr.: http://www.edge.org/3rd_culture/horgan06/horgan06_index.html.

73 P. B. Medawar, *The Phenomenon of Man* apžvalga, perspausdinta: Medawar, 1982: 242.

74 Dennett, 1995: 155.

5 skyrius: Religijos šaknys

Darvino imperatyvas

75 Cituota: Dawkins, *The Extended Phenotype*, 1982: 30.

- 76 K. Sterelny, „The perverse primate“: Grafen and Ridley, 2006: 213-223.

Grupinė atranka

- 77 N. A. Chagnon, „Terminological kinship, genealogical relatedness and village fissioning among the Yanomamo Indians“: Alexander and Tinkle, 1981: ch. 28.
- 78 C. Darwin, *The Descent of Man*, New York: Appleton, 1871, vol. 1, 156.

Religija - kažko kito šalutinis produktas

- 79 Cituota: Blaker, 2003: 7.

Psichologinis polinkis į religiją

- 80 Žr., pavyzdžiui: Buss, 2005.
- 81 Deborah Keleman, „Are children „intuitive theists“?“, *Psychological Science* 15: 5, 2004, 295-301.
- 82 Dennett, 1987.
- 83 *Guardian*, 2006 m. sausio 31 d.
- 84 Smythies, 2006.
- 85 <http://jmm.aaa.net.au/articles/l4223.htm>.

6 skyrius: Moralės ištakos: kodėl mes esame geri?

- 86 Patį filmą, kuris tikrai yra labai geras, rasite adresu: <http://www.thegodmovie.com/index.php>.

Moralės kilmė. Atvejo tyrimas

- 87 M. Hauser and P. Singer, „Morality without religion“, *Free Inquiry* 26: 1, 2006, 18-19.

Ar verta būti geram, jeigu Dievo nėra?

- 88 Dostoevsky, 1994: bk 2, ch. 6, p. 87.
- 89 Hinde, 2002. Taip pat žr.: Singer, 1994, Grayling, 2003, Glover, 2006.

7 skyrius: „Šventoji" knyga ir moralės evoliucija

- 90 Lane Fox, 1992; Berlinerblau, 2005.
- 91 Holloway, 1999, 2005. Ričardas Holovėjus „sveikstančio krikščionio" būklę taip pat mini mano knygos recenzijoje, kuri išspausdinta laikraštyje *Guardian*, 2003 m. vasario 15 d.: <http://books.guardian.co.uk/reviews/scienceandnature/0,6121,894941,00.html>. Škotų žurnalistė Murielė Grej (Muriel Gray) Glazgo laikraštyje *Herald* įdomiai ir išsamiai papasakojo apie Edinburge įvykusią mano ir vyskupo Holovėjaus diskusiją: <http://richarddawkins.net/articles/546>.

Senasis Testamentas

- 92 Apie amerikiečių dvasininkų pamokslus, kur teigiama, kad Katrinos uraganą sukėlė žmonių „nuodėmės", žr.: <http://universist.org/neworleans.htm>.
- 93 Apie Petą Robertsoną BBC pranešimas adresu: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/americas/4427144.stm>.

Ar Naujasis Testamentas yra geresnis?

- 94 R. Dawkins, „Atheists for Jesus", *Free Inquiry* 25: 1, 2005, 9-10.
- 95 Džiulijos Svyni trumpa pastaba apie budizmą taip pat teisinga. Kartais sakoma, kad krikščionybė yra malonesnė religija negu islamas, o budizmas geriausia iš visų religijų. Bet ar maloni yra reinkarnacijos doktrina, sakanti, kad už praeito gyvenimo nuodėmės žmogus turi atkentėti virtinę visokių įsikūnijimų? Džiulija Svyni: „Būdama Tailande lankiausi pas moterį, kuri prižiūrėjo smarkiai deformuotą berniuką. Tariau globėjai: „Kaip gerai, kad rūpinatės šiuo vargšu berniuku". Ji atsakė: „Nesakykite „vargšas berniukas" - jis ankstesniame gyvenime yra padaręs kažką siaubinga, kitaip nebūtų toks gimęs."
- 96 Išvalgią kultų naudojamų būdų analizę žr.: Barker, 1984. Daugiau žurnalistų pasakojimų apie šių laikų kultus žr.: Brian Lane, 1996; Marshall Kilduff and Ron Javers, 1978.

- 97 Paul Valley and Andrew Buncombe, „History of Christianity: Gospel according to Judas“, *Independent*, 2006 m. balandžio 7 d.
- 98 Vermes, 2000.

Mylėk artimą savo

- 99 Hartungo straipsnis pirmiausia buvo publikuotas žurnale *Skeptic* 3: 4, 1995, bet dabar jis prieinamas adresu: http://www.strugglesforexistence.com/?p=article_p&id=13.
- 100 Smith, 1995.
- 101 *Guardian*, 2002 m. kovo 12 d.: <http://books.guardian.co.uk/departments/politicsphilosophyandsociety/story/O,,664342,00.html>.
- 102 N. D. Glenn, „Interreligious marriage in the United States: patterns and recent trends“, *Journal of Marriage and the Family* 44: 3, 1982, 555-566.

Moralės evoliucija

- 103 <http://www.ebonmusings.org/atheism/newIOc.html>.
- 104 Huxley, 1871.
- 105 <http://www.classic-literature.co.uk/american-authors/19th-century/abraham-lincoln/the-writings-of-abraham-lincoln-04/>.

Juk Stalinas ir Hitleris buvo ateistai?

- 106 Bullock, 1991.
- 107 Bullock, 2005.
- 108 <http://www.ffrf.org/fttoday/1997/march97/holocaust.html>. Šiame Straipsnyje, kuris pirmą kartą buvo publikuotas žurnale *Freethought Today* (1997, kovas) Ričardas E. Smitas (Richard E. Smith) pateikia daug Hitlerio ir kitų nacistų pasisakymų, nurodydamas šaltinius. Jeigu nenurodyta kitaip, šio tipo citatas pateikiu iš R. E. Smito straipsnio.
- 109 http://homepages.paradise.net.nz/mischedj/ca_hitier.html.
- 110 Bullock, 2005: 96.

- 111 Adolfo Hiderio kalba, pasakyta 1922 m. balandžio 12 d., kurią pateikė Baynes, 1942: 19-20.
- 112 Bullock, 2005: 43.
- 113 Ši ir kita citatos paimtos iš Enės Nikol Geilor (Anne Nicol Gaylor) straipsnio apie Hitlerio religingumą: <http://www.ffrf.org/publications/freethought-today/articles/hitlers-religion/>.
- 114 http://www.contra-mundum.org/schirmmacher/NS_Religion.pdf.

8 skyrius: Kuo religija bloga? Kodėl ją puolate?

Fundamentalizmas ir mokslinis paneigimas

- 115 Fragmentas iš 1.2 skyriaus „What is true?\": Dawkins, A *Devil's Chaplain*, 2003.
- 116 Abi citatas paėmiau iš Vaiso teksto, 1999 m. išspausdinto kreacionistų esė antologijoje *In Six Days* (Ashton, 1999).

Tamsioji absoliutizmo pusė

- 117 Warraq, 1995: 175.
- 118 Apie Džono Viljamo Goto (John William Gott) įkalinimą už tai, kad Jėzų pavadino klounu, rašoma leidinyje *The Independent* ir pranešta laikraštyje *Independent*, 2006 m. balandžio 29 d. Apie mėginimą BBC apkaltinti šventvagyste pranešta BBC naujienų laidoje 2005 m. sausio 10d.: http://news.bbc.co.uk/1/hi/entertainment/tv_and_radio/4161109.stm.
- 119 http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.

Tikėjimas ir homoseksualumas

- 120 Hodges, 1983.
- 121 Ši ir kitos šiame skyriuje pateikiamos citatos paimtos iš Amerikos Talibano tinklalapio: http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/The_American_Taliban.html.

- 122 http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/7The_American_Taliban.html.
- 123 Iš oficialaus Vestboro baptistų bažnyčios pastoriaus Felpso (Phelps) tinklalapio godhatesfags.com archyvo: http://web.archive.org/web/20060206025342/www.godhatesfags.com/fliers/feb2006/20060202_coretta-scott-king-funeral.pdf.

Tikėjimas ir žmogaus gyvybės šventumas

- 124 Zr.: Mooney, 2005. Taip pat žr.: Silver, 2006, kuri pasirodė, kai ši knyga jau buvo parengta spaudai, buvo per vėlu išsami ją apsvarstyti, kaip kad būčiau norėjęs.
- 125 Įdomią analizę, atskleidžiančią Teksaso valstijos ypatumus žr.: <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/execution/readings/texas.html>.
- 126 http://en.wikipedia.org/wiki/Karla_Faye_Tucker.
- 127 Sios Rëndalo Terio tekstų citatos paimtos iš to paties Amerikos Talibano tinklalapio: http://adultthought.ucsd.edu/Culture_War/7The_American_Taliban.html.
- 128 Pranešė televizijos kanalas „Fox News“: <http://www.fox-news.com/story/0,2933,96286,00.html>.
- 129 Marian Stamp Dawkins, 1980.

Didysis sofizmas apie Bethoveną

- 130 <http://www.davidpbrown.co.uk/psychology/ethical-questions.html>.
- 131 Medawar and Medawar, 1977.

Kaip „nuosaikus“ tikėjimas puoselėja fanatizmą

- 132 Johano Hario straipsnį, kuris pirmiausia buvo publikuotas laikraštyje *Independent*, 2005 m. liepos 15 d., rasite adresu: <http://www.johannhari.com/archive/article.php?id=640>.
- 133 *Village Voice*, 2004 m. gegužės 18 d.: <http://www.villagevoice.com/news/0420,perlstein,53582,1.html>.
- 134 Harris, 2004: 29.

- 135 Nasra Hassan, „An arsenal of believers“, *New Yorker*, 2001 m. lapkričio 19 d. Taip pat žr.: http://www.bintjbeil.com/articles/en/011119_hassan.html.

9 skyrius: Vaikystė, prievarta ir išsilaisvinimas nuo religijos

Fizinis ir psichologinis smurtas

- 136 Pranešė BBC žinių laidoje: <http://news.bbc.co.uk/1/hi/wales/901723.stm>.
- 137 Loftus and Ketcham, 1994.
- 138 Zr.: John Waters, *Irish Times*: <http://oneinfour.org/news/news2003/roots/>.
- 139 Agentūra „Associated Press“, 2005 m. birželio 10d.: <http://www.rickcross.com/reference/clergy/clergy426.html>.
- 140 <http://www.avl611.org/hell.html>.

Vaikų teisės

- 141 N. Humphrey, „What shall we tell the children?“, Williams, 1998; perspausdinta: Humphrey, 2002.
- 142 <http://www.law.umkc.edu/faculty/projects/ftrials/conlaw/yoder.html>.

Švietimo skandalas

- 143 *Guardian*, 2005 m. sausio 15 d.: <http://www.guardian.co.uk/weekend/story/0,,1389500,00.html>.
- 144 *Times Educational Supplement*, 2005 m. liepos 15 d.
- 145 <http://www.telegraph.co.uk/opinion/main.jhtml?xml=/opinion/2002/03/18/do1801.xml>.
- 146 *Guardian*, 2005 m. sausio 15d.: <http://www.guardian.co.uk/weekend/story/0,,1389500,00.html>.
- 147 Štai mūsų laiško tekstas, kurį parengė Oksfordo vyskupas: Gerbiamas Premjere, Rašome kaip grupė mokslininkų ir vyskupų, norėdami išreikšti savo susirūpinimą dėl to, kaip Geitshedo *Emmanuel City Technology* koledže yra dėstomi gamtos

mokslai. Evoliucijos teorija yra mokslinė teorija, turinti didžiulę aiškinimo galią; ji gali paaiškinti daugybę reiškininių įvairiose mokslo srityse. Remiantis empiriniais įrodymais, ji gali būti tikslinama, patvirtinama ir net radikaliai keičiama. Ši teorija nėra, kaip sakė koledžo atstovas, toks pat „tikėjimo požiūris“ kaip Biblijos pasakojimas apie kūrimą, kuris turi kitą paskirtį ir tikslą.

Problema kyla ne tik dėl to, ko šiuo metu mokoma viename koledže, bet apskritai dėl švietimo. Vis didesni nerimą kelia tai, kaip ir ko bus mokoma jaunoji karta religinėse mokyklose, kurias siūloma steigti. Mūsų nuomone, tokių mokyklų, taip pat ir *Emmanuel City Technical* koledžo, mokymo programas būtina atidžiai prižiūrėti ir kontroliuoti, kad mokslo dalykų dėstymas ir religijos mokymas būtų tinkamai atskirti.

Pagarbiai

- 148 *British Humanist Association News*, 2006, kovas-balandis.
 149 *Observer*, 2004 m. liepos 22 d.: <http://observer.guardian.co.uk/magazine/story/0,11913,1258506,00.html>.

Dar kartą apie sąmoningumo kėlimą

- 150 *Oxford Dictionary* nurodo, kad žodis „gay“ nuo 1935 m. žinomas kaip Amerikos kalinių žargonas. 1955 m. Piteris Vildebladas (Peter Wildeblood) savo garsiojoje knygoje *Against the Law* apibrėžė žodį „gay“ kaip „amerikiečių vartojamą eufemizmą įvardyti homoseksualą“.
- 151 <http://uepengland.com/forum/index.php?showtopic=184&mode=linear>.

Religija kaip literatūros paveldo dalis

- 152 Sahinas parašė tris knygas, kuriose atskirai sugrupavo citatas iš Biblijos, naudotas komedijose, tragedijose ir istorinėse dramose. Bendras 1300 citatų skaičius nurodytas tinklalapyje: <http://www.shakespearefellowship.org/virtualclassroom/StritmatterShaheenRev.htm>.

- 153 <http://www.bibleliteracy.org/Secure/Documents/BibleLiteracyReport2005.pdf>.

10 skyrius: Labai reikalinga spraga?

Paguoda

- 154 Jeigu neklystu, taip samprotavo Oksfordo filosofas Derekas Parfitas (Derek Parfitt). Nuodugniai nesiaiškinau, nes šią mintį pasitelkiau tik kaip filosofinės paguodos pavyzdį.
- 155 BBC žinių pranešimas: http://news.bbc.co.uk/1/hi/special_report/1999/06/99/cardinal_hume_funeral/376263.stm.

Visų burkų burka

- 156 Wolpert, 1992.

Rodyklė

- 1984 (Orwell) 308, 310
2000 *Years of Disbelief* (Haught) 119
III tipo sekrecijos sistema 153
- A for Andromeda* (Hoyle) 93
Aaronas 264-265
Abbott, Edwin 398
Abimelechas, Geraro karalius 262
abortas 44, 80, 314-322
Abraomas 56, 261-262, 271, 287
Absolutizmas 254, 309-312, 317-318
Achilas ir vėžlys 101-102
Adams, Douglas 16, 41, 125, 136-137, 390
Adams, John 59, 62-63, 65, 117-118
Adolf Hitler: The Definitive Biography (Toland) 297
Adomas ir Ieva 271-274
Affirmations (Kurtz) 386
Afganistanas 310-311
Agnew, L. R. 323
Agnosticizmas 24, 66-75, 131
AIDS 311, 313, 314
ajatolų valdžia Irane 326
akis už akį 237-238
akys 144-145, 161, 200
Akvinietis, Tomas 14, 96-99, 129, 172, 344
Alachas 51, 208, 232
Alberts, Bruce 122
Alexander, Cecil Frances 51
Allen, Woody 139
altruizmas 236-242
American Heart Journal 84
American Theocracy (Phillips) 309
amišai 353-354
Amnesty International 349
Anpleforth, abatas 380
Angier, Natalie 63
Anglijos bažnyčia 31, 61
Animal Liberation (Singer) 294
Annunciation (Raphael) 106
Anstey, F. 200
Answers in Genesis, tinklalapis 122
Antonelli, kardinolas 335
Antrimo grafas 282
antropinis principas: kosmologinė versija 163-173;
 planetinė versija 156-163
Anzelmas Kenterberietis 100-104
apipjaustymas, moterų, žr. genitalijų žalojimas
Apreiškimas Jonui 278, 326
Apvaizda 300
argumentai, įrodinėjantys Dievo buvimą:
 argumentas, grindžiamas asmenine „patirtimi“ 107-112;
 argumentas, grindžiamas Bajeso teorema 127-131;
 argumentas, grindžiamas grožiu 106-107;
 argumentas, grindžiamas Šventuoju Raštu 112-118;

- argumentas, pagrįstas asmeniniu neišmanymu 150;
- argumentas, paremtas gerbiamų religingų mokslininkų autoritetu 118-125;
- humoristiniai argumentai 105-106;
- kosmologinis argumentas 97;
- ontologinis argumentas 99-106, 129;
- palyginimas 98;
- Paskalio lažybos 125-127;
- prielaida apie protinę kūrėją 99, 129;
- Tomo Akviniečio „įrodymai“ 96-99, 129
- argumentas, pagrindinis autoriaus 180-181
- arijonų erezija 53
- Aristolochia trilobata* 140
- Army of God, organizacija 318
- asmeninis neišmanymas, argumentas 150
- astronomai 76-77
- ateizmas: ateistų skaičius 27;
- atviri ateistai 27-28;
- Džordžo Bušo vyresniojo požiūris į ateizmą 63;
- fundamentalistas 305;
- Hitleris ir Stalinas 295-302;
- požiūriai į mirtį 382;
- požiūris į Dievo buvimą 70-71, 131;
- priešiškusmas religijai 304;
- sąmoningumo kėlimo veiksniai 23-26;
- Tėvai steigėjai 58, 63
- Atheism: A Very Short Introduction* (Baggini) 34
- Atheist Universe* (Mills) 64, 105
- Atkins, Peter 85, 138
- atomo branduolys 164
- atpirkimas 272, 273
- Atran, Scott 55, 198, 205
- atsimetimas 310
- Attenborough, David 139, 224-228, 359
- Augustas, Cezaris 114
- Augustinas, šventasis 154, 272
- aukso veršis 264
- Aunger, Robert 218
- Australijos aborigenų gentys 185
- Australopithecus afarensis* 325
- Baalas 51, 74, 126, 264, 266
- Badawi, Zaki 47
- Baggini, Julian 34
- Bajeso teorema 127-131
- bakterija: žiuželinis vartytuvas 151-154;
- TTSS; žr. III tipo sekrecijos sistema
- baltųjų dėmių garbinimas 146-156
- barchanas 397
- Baring, Maurice 322, 323
- Barker, Dan 348
- Barrett, James 318
- Barrett, Justin 205
- Barrow, John 157
- Barth, Bob 86
- Bedoyere, Quentin de la 67
- Beethoven, Ludwig van 106, 130, 322-325
- Behe, Michael 151-152, 153, 154

- Beit-Hallahmi, Benjamin 121, 123
 Bell, Paul 124
 Belloc, Hilaire 322
 Benediktas XVI, popiežius 383
 Benson, Herbert 83, 86
 Bentham, Jeremy 253, 254, 321
 Berlinerblau, Jacques 116
 Bethea, Charles 84
 Betjeman, John 31-32, 61, 283
 Betliejus 113, 114
 beždžionių byla (1925) 307
 Bhagavad Gita 369
Bible Literacy Report 369
 Biblija 78, 256, 350, 365-369; taip pat žr. Naujasis Testamentas, Senasis Testamentas
 Bierce, Ambrose 81
 bin Laden, Osama 15, 328, 330
Biophilia (Wilson) 386
Black Gang, The (Sapper) 288
 Blackmore, Susan 215, 218
 Blair, Tony 327, 328, 355, 358, 359, 360, 361
 Blaker, Kimberly 312
Blank Slate, The (Pinker) 248
 Bletčlio parkas (*Bletchley Park*) 312
Blind Watchmaker, The (Dawkins) 399
 blogis (egzistavimas) 130
 Bloom, Paul 200, 201, 204, 205
 Boduenas I, Belgijos karalius 80
 Boeing 747: 132, 143, 161, 163, 173, 179
 Bohr, Niels 391
 Boyd, Robert 218
 Boyer, Pascal 55, 198, 205
 Boykin, William G. 311
 Bondi, Hermann 304
 Bonhoeffer, Dietrich 146
 Bouquet, A. C. 291
 Bowen, Charles 367
 Brahma 52, 232
 Bray, Michael 258, 318-319, 320
 Brajeno koledžas 307
 branduolinė sintezė 164-165
Breaking the Spell (Dennett) 13, 251, 377
Brief History of Time, A (Hawking) 34
Brights kampanija 362-363
 Britton, John 318, 319, 320
 Bryan, William Jennings 307
 Brockman, John 174
 Brodie, Richard 218
 Brolytis Zuikis 90-91
 Brown, Andrew 356
 Brown, Dan 118
 Bruce, Lenny 272
 Buckman, Robert 228, 234
 Buckner, Ed 60
 budizmas 57, 222, 418
 Buldogas Dramondas 288
 Bullock, Alan 296
 Bunting, Madeleine 89-90
 Bunuel, Luis 254
 Burger, Warren 354
 Burnell, Jocelyn Bell 93
 Bush, George (vyresnysis) 63
 Bush, George W. 108, 315, 327
 Bush, Jeb 320
 Cairns-Smith, A. G. 150
 Camp Quest, stovykla 73
 Campaign for Real Education, organizacija (JK) 364

- Can We Be Good Without God?*
(Buckman) 228, 234
- Carlin, George 303
- Carlson, Tucker 315
- Carr, Peter 62
- Carter, Brandon 157
- Catholic Community Forum,
internetinė svetainė 54
- Catholic Encyclopedia* 51, 53, 385
- Catholics for Christian Political
Action, organizacija (JAV) 314
- Cattolico*, II336
- Centro Espirita Beneficente Uniao
do Vegetal, bažnyčia 43
- Chagnon, Napoleon 190
- Challenging Nature: The Clash of
Science and Spirituality at the
New Frontiers of Life* (Silver) 408
- Changing Faces of Jesus, The* (Vermes)
271
- Chesterton, Gilbert Keith 322
- Chomeinis, ajatola 311
- Christian Brothers, organizacija 339
- Christian Coalition, organizacija
(JAV) 313
- Christian Institute, organizacija (JK)
356
- Christian Life City* bažnyčia 356
- Churchill, Randolph 50
- Churchill, Winston 88, 312
- Civiltā Cattolica* 334
- Clarke, Arthur C. 94, 224
- Climbing Mount Improbable*
(Dawkins) 142-143, 145
- Coyne, Jerry 88, 155
- Collins, Francis 120
- Comte, Auguste 68-70, 92
- Conniff, Richard 235
- conquistadores* 335
- Contact* (Sagan) 94
- Cornwell, R. Elisabeth 122-123
- Coulter, Ann 311, 344
- Counterfeit World* (Galouye) 94
- Cranmer, Thomas 337
- Creation* (Haydn) 107
- Creation Revisited* (Atkins) 138
- Creation: Life and How to Make It*
(Grand) 396
- Creationisms Trojan Horse* (Forrest
and Gross) 230
- Crick, Francis 120
- Culture and the Evolutionary Process*
(Boyd and Richerson) 218
- Curie, Marie 119
- Curie, Pierre 119
- Čingischanas 291
- Da Vinci Code, The* (Brown) 118
- Dahl, Roald 324
- Daily Telegraph* 356
- dalelės 170
- dangiškasis arbatinukas 72-73, 74,
75, 76
- dangiškieji kabliai 95, 178, 180
- danų karikatūros, vaizduojančios
Mahometą 45-47
- Darrow, Clarence 73
- Darwin, Charles: argumento,
grindžiamo proto kūrėjo
prielaida, paneigimas 99, 133;
Darvino imperatyvas 182-186;
karjera 34;
kilmės teorija 143-144, 146;

- kritika 233;
 natūralioji atranka 133, 136-137,
 162, 178-181, 190-191, 203,
 212-213;
Origin of Species (Rūšių kilmė)
 32, 143-144;
 paaiškinimai 188-189;
 pasiekimai 138-139, 142-144,
 393;
 poveikis religiniam tikėjimui 118
 Darwin, George 119
Darwin's Cathedral (Wilson) 190
 David, King 113, 114, 115
 Davies, Paul 40, 91
*Dawkins God: Genes Memes and the
 Origin of Life* (McGrath) 75
 deizmas 39-40, 58, 61-62, 66
Demon-Haunted World, The (Sagan)
 392
 Dennett Daniel: apie argumentą,
 grindžiamą neįtikimumu 179;
 apie kranus ir dangiškuosius
 kablelius 95;
 apie moralę 251;
 apie protingą kūrėją 89-90;
 apie religinius ritualus 184-185;
 apie Templetono prizą 176;
 apie tikėjimą 35, 376-377;
 intencinio elgesio prognozavimo
 lygiai 202-204;
 intencionalumas 204;
 iš viršaus vykdomo (*trickle-down*)
 kūrimo teorija 137;
 religija kaip šalutinis produktas
 205
 deontologija 253-254
Desert Island Discs (BBC Radio) 106
 Dešimt įsakymų 61, 256, 264, 266,
 269: nauji įsakymai 285-286
 Deutsch, David 391
Devil's Chaplain, A (Dawkins) 304,
 379
 devynioliktas amžius 179
 Dickinson, Emily 386
Did Jesus Exist? (Wells) 117
 Diderot, Denis 39, 104
 didysis balsių tarimo pasikeitimas
 (*Great Vowel Shift*) 211, 220
 Didysis kolapsas 167
 didysis mamutmedis
 (*Sequoiadendron giganteum*) 141
 didysis sofizmas apie Bethoveną
 322-325
 Dievo buvimo „įrodymai" 105-106
 „dievo centras" smegenyse 188
 Dievo hipotezė: apibėžimas 51, 57,
 80, 92-93;
 argumentas, grindžiamas
 netikimybe 133;
 gerumo problema 130;
 mokslinių įrodymų atmetimas 87;
 neįrodoma 181;
 paprastumas 172;
 tikimybė 66, 133;
 versijos 50-51
 dirbtinis apvaisinimas 318
*Dirk Gently's Holistic Detective
 Agency* (Adams) 125
 Distin, Kate 218
 Dyson, Freeman 167, 175, 176
 DNR 159-160, 213, 214, 386
 Dobson, James 197
Doing Away with God? (Stannard) 303
 Donne, John 242

- Dornan, Bob 311
dosnumas 238-239, 240, 241
Dostojevsky, Fiodor 248
Douglas, Stephen A. 289
Douglas, William O. 354
Downey, Margaret 65
Dreams of a Final Theory (Weinberg) 33
Dreiko lygtis 91-92
drontas 290
drugiai 193
dualizmas 200-202, 203
Dunsas Skotas 14
Dolittle, daktaras 34
- Edge, tinklalapis 174
Ehrman, Bart 115-116
Einstein, Albert: apie asmeninį Dievą 31, 35-36;
apie gyvenimo tikslą 230;
apie moralę 247;
Einšteino kaukė 109;
religinės pažiūros 34, 35-41
Eisenhower, Dwight 312
Electric Meme, The (Aunger) 218
elektronai 170, 389
elgesio prognozavimo lygiai 203-204
Elžbieta II, karalienė 228
Emanuelio koledžas (*Emmanuel City Technology College*) (Geitshedas) 355-361
Emerson, Ralph Waldo 50
End of Faith, ^ (Harris) 108, 301
Engel, Gerhard 297
Enigma, kodas 312
Erodas, karalius 113, 114
Eriugena 14
eukariotinės ląstelės 162
Euler, Leonhard 104
Eutanazija 317, 341-342
Evangelija pagal Joną 113
Evangelija pagal Luką 113-114
Evangelija pagal Matą 113, 114, 115, 298, 368
Evangelija pagal Morkų 117, 344, 377
Evangelija pagal Tomą 116-117
evangelijos 112-118, 175
evoliucija: evoliucijos procesas 142-143, 156;
organų evoliucija 151, 156;
protingo kūrėjo koncepcija ir evoliucijos teorija 81-82, 99, 180-181;
tęstinumas 325;
tikėjimas įrodymais 305-306
evoliucijos psichologija 200
Evolution vs Creationism (Scott) 87
Exclusive Brethren, sekta 345
Existence of God, The (Swinburne) 85
Extended Phenotype, The (Dawkins) 184
Fabric of Reality, The (Deutsch) 391
Falwell, Jerry 313
Faraday, Michael 119
faraonas 262
Fatimos apsimėškimas (1917) 111-112
Faulhaber, Michael 300
Feynman, Richard 390
Female of the Species, The (Sapper) 288
feminizmas 135-136

- Filipas, princas 228 *Finding Darwins*
God (Miller) 153
- Fisher, Helen 205-206
- fizinio elgesio prognozavimas 202
- Fiatland* (Abbott) 398
- Flemming, Brian 231
- Flew, Antony 102
- Flynn, Tom 64, 114
- Forrest, Barbara 230
- fosilijos 147-148
- Frayn, Michael 204
- Franklin, Benjamin 63
- Fraser, Giles 60-61
- Fraunhofer, Joseph von 68
- Frazer, James 55, 209-210
- Free Inquiry* 30, 64, 114, 117
- Freedom From Religion Foundation
 (FFRF), organizacija 232
- Freethinkers: A History of American
 Secularism* (Jacoby) 58
- Freethought Society of Greater
 Philadelphia, švietėjiška draugija
 65
- Freethought Today* 232
- French, Peter 360
- Frisch, Karl von 203
- Frum, John 225-228
- fundamentalizmas 305-309
- Fundamentals of Extremism, The*
 (Blaker) 312
- Gaylor, Anne 420
- Galilėjus 396
- galimybių spektras 70-71
- Galouye, Daniel F. 94
- Galton, Francis 82
- Gandhi, Mohandas 65-66, 270, 294
- gegutės 241
- Gell-Mann, Murray 169
- genai 213, 214, 218-219
- genas, savanaudiškas 235-236
- Genes Memes and Human History*
 (Shennan) 218
- genitalijų žalojimas 352-353
- genų dreifas 210-211
- genų grupės 219-220
- genų sukibimas 218-219
- gerasis samarietis 234, 241
- Gershwin, Ira 115
- gerumas 238, 241-242
- Gillooly, Robert 114
- giminystė 235, 238, 239-241
- gydytojai 186-187
- „gyvybės gynėjai“, kampanija 324
- gyvybės kilmė 158-163
- gyvybės sfera 157-159, 164-165,
 169
- Glenn, Norval D. 283
- Glover, Jonathan 300-301, 417
- God Chance and Necessity* (Ward)
 171-172
- God Who Wasnt There, The*
 (Flemming) 231
- Goebbels, Josef 300
- Goering, Hermann 297
- Golden Bough, The* (Frazer) 55, 209
- Goldwater, Barry 58
- Goldžio kompleksas 306-307, 308
- Goodenough, Ursula 34
- Goodwin, Jan 326
- Gott, John William 311
- Gould, Stephen Jay 75, 77, 78, 80,
 92, 307
- Graham, Billy 116

- Gray, Muriel 328, 418
 Grayling, Anthony Clifford 14, 252, 417
 Grand, Steve 396, 397
 Graves, Robert 273
 Greer, Germaine 46
 Gregory, Richard 414
 Grey, William 103-104
 Grigalius Stebukladarys, Šventasis 53-54
 Gross, Paul 230
 grupinė atranka 189-192
Guardian 60, 155, 318, 356
- HADD** (*hyperactive agent detection device*) žr. hiperaktyvus veikėjų paieškos prietaisas
 Haggard, Ted („Pastorius Tedas“) 342, 343
 Haydn, Josef 107
 Haldane, John B. S. 149, 389-390, 399, 401
 Halio kometa 157
 haliucinacijos 108-109, 177, 373-376
 Hamilton, William D. 236
 Hari, Johann 269, 326
 Harries, Richard 359
 Harris, Sam: apie bin Ladeną 328; apie nuogumą 272-273; apie religiją ir karą 301-302; apie religiją ir nusikaltimus 250; apie religiją ir sveikatą 108-109; apie teroristus savižudžius 328, 329; apie tikėjimą pasaulio pabaiga 326
- Hartung, John 274, 274-276, 278-279
Has Science Found God? (Stenger) 138
 Hassan, Nasra 329
 Haught, James 119
 Hauser, Mare 234, 243-247
 Hawking, Stephen 14, 34, 35, 40
 HealthFreedomUSA, tinklalapis 395
 Helms, Jesse 313
 Hess, Rudolf 296
 Hill, Paul 318-320, 320-322
 Hinde, Robert 198, 205, 234, 253, 365
- hiperaktyvus veikėjų paieškos prietaisas 205
 Hirosima 85
His Dark Materials (Pullman) 151
 Hitchcock, Alfred 341
 Hitchens, Christopher 62, 315, 379
Hitchhiker's Guide to the Galaxy, The (Adams) 390
 Hitler Adolf: ateistas ar ne ateistas 175, 295-302; blogi veiksmai 128, 252, 290-291; gimimas 324; katalikybė 295-302; kova 87; moralė 252, 267; moralės evoliucija 292-293; politika žydų atžvilgiu 37
- Hoyle, Fred 93, 132, 137, 138, 143, 164
 Holloway, Richard 257
 holokaustas 85
 homeopatinė magija 210

- homoseksualumas: evoliucinis seksualinės elgsenos aiškinimas 186;
 JAV požiūriai 44-45, 258, 312, 312-314;
 religinis požiūris 44-45, 258, 268-269, 312-314
- Horgan, John 173-176
How the Mind Works (Pinker) 188
How We Believe (Shermer) 123, 188
- Hugo, Victor 333
- Hume, Basil 380, 382
- Hume, David 103, 112, 134, 180
- Humphrey, Nicholas 349-350, 350-355
- Huxley, Aldous Leonard 104, 106
- Huxley, Julian 172
- Huxley, Thomas Henry:
 agnosticizmas 68-71, 75, 92;
 vyraujančios moralinės nuostatos 293;
 požiūris į rases 289-290
- Idolatry* (Halbental and Margalit) 264
- Iftachas 263
- įkvėpimas 386-387
- imuninė sistema 156-157
- In Gods We Trust* (Atran) 55, 198
- Independent A2*, 72, 269, 326, 356, 362, 364
- Indijos padalijimas 23, 65, 281
- Induizmas 51, 281
- indulgencijos 383
- inkų religija 350-352
- Inkvizicija 335
- intelektas ir religingumas 124
- intencinio elgesio prognozavimas 202-203
- iracionali meilė 205-208
- Irakas: invazija 43, 291, 327;
 tarpreliginis konfliktas 43, 280-281
- įrodymai 305-306
- Is There a God?* (Swinburne) 79, 170
- įsivaizduoti draugai 371-376
- Islamas: Indijos padalijimas 281;
 ištakos 56, 310;
 mempleksas 222-223;
 mišrių santuokų draudimas 310;
 moterų statusas 326;
 reakcija į danų karikatūras 45-47;
 religinis auklėjimas 25, 331;
 šventųjų knygų galia 263-264
- Izaokas 262-263, 271, 287
- Izmailas 262
- Izraelis: konfliktas su palestiniečiais 23, 326;
 moksleivių požiūris į Jozuę 276-279
- Jacoby, Susan 58
- Jahvė (Senajo Testamento Dievas):
 baisus elgsio modelis 262, 268-269;
 bjaurios savybės 51, 57-58, 269;
 egzistavimas 73;
 elgsys su žmonėmis 257-260, 261-262, 263, 266-267;
 galia 232-233;
 įsimylėjimas 208;
 pavydas 126, 262-266;
 Senajo Testamento Dievas 41

- Jaynes, Julian 374-375
- Jammer, Max 37
- JAV Aukščiausiasis Teismas 43, 315, 353-355
- Javers, Ron 418
- Jefferson Thomas: parama Peinui 57-58;
požiūris į Dievą 50;
požiūris į Jėzaus gimimą 116;
požiūris į mirtį 378-379;
požiūris į Trejybę 54;
religinės pažiūros 62-63, 65, 96, 118, 132
- Jekaterina Didžioji 104
- Jericho mūšis 267, 276-279, 282
- Jerry Springer: the Opera*, miuziklas 311
- Jesus (Wilson)* 114, 115
- Jėzus: asmenybė 51;
dieviškas statusas 112;
etika 270-271;
galia 233;
gimimas 113-115, 117-118;
giminystės linija 80;
nuodėmių atpirkimas 272-274;
pasakojimai apie gyvenimą 116-118, 228;
stebuklas 79, 94, 129;
žydiška kilmė 277, 299
- Jyllands-Posten* 45, 46
- Johnson, Phillip E. 27-28, 102
- Jonas Paulius II, popiežius 55, 88
- Jones, John E. 152
- Jozuė 267, 276-278, 279
- Jozuės knyga 267
- Judaizmas žr. žydai
- Judas Iskarijotas 273
- Juergensmeyer, Mark 318
- Jugoslavija, buvusi 43
- Jung, Carl Gustav 70, 71
- Jungtinės Amerikos Valstijos (JAV) 58-66
- Juodasparnė audronaša (*Puffinus puffinus*) 108
- juodosios skylės 168
- Juozapas 113-114, 115, 117
- Jupiterio planeta 158
- Just Six Numbers (Rees)* 164
- kalbos evoliucija 211, 220
- Kalėdų ciklo paskaitos 388
- Kaligula 291, 295
- kambro sprogimas 148
- kamieninių ląstelių tyrimai 317
- kamikadzės 330
- Kaminer, Wendy 26
- kančia 321-322
- kankinio mirtis 191, 329-330, 332
- Kant, Immanuel 103, 245, 252-253, 255
- kaprilo rūgštis 399
- Karališkoji mokslo draugija (JK) 122-123, 304, 359
- Karzai, Hamid 310
- Keleman, Deborah 201, 205
- Kelvin, William Thomson, lordas 119
- Kens Guide to the Bible* 278
- Kenny, Anthony 207
- Kertzer, David I 333
- Kidnapping of Edgardo Mortara, The* (Kertzer) 333
- Kilduff, Marshall 418
- King Jesus (Graves)* 273

- King, Coretta Scott 314
- King, Martin Luther 270, 293, 314
- kinų džonka: lankstymas 216-217;
origamis 215-216
- klaidingas tikėjimas 380
- Kohn, Marek 182
- konfucianizmas 57
- konsekencializmas 254, 316-317
- Konstantinas, imperatorius 53, 57
- Kopenhagos interpretacija 391, 392
- Koranas 57, 331, 369
- kosmologinis argumentas 97
- uraganas „Katrina“ 258
- KPFT-FM, Airijos radijo stotis 363
- kranai 24, 95, 177, 178, 180, 181
- kreacionizmas, kreacionistai:
- „baltųjų dėmių“ garbinimas 146-150;
 - neįtikimumo argumentas 133, 143;
 - nesupaprastinama sudėtinga sistema 151-155
 - polinkis į dualizmą 200, 201
- kreidos periodo rūšių išnykimas 70
- krikščionybė: Amerikos talibanas 311-312, 313, 315-316;
atsivertimas 309-310;
auklėjimas 25, 330, 331-332;
fundamentalistai 212;
Jungtinėse Valstijose 59-63, 284, 341-343,;
nežydai 115;
tikėjimo teiginiai 199;
valdant Hitleriui 299-300
- krikščionys: „paėmimas į dangų“ (*rapture*) 326;
Ekstremizmas 326;
evangelikalizmas 27, 52, 258;
fundamentalistai 284, 360;
laiškai autoriui 233;
teismo bylos JAV 44;
užpuolimai Nigerijoje 46
- krikštas 333-338
- Kryžiaus žygiai 23, 332
- krovinių kultai 224-229
- Kunigų knyga 268
- Kurtz, Paul 386
- kvantų teorija 391
- Kvirinas, Sirijos valdytojas 114
- Labroides dimidiatus* 238
- Lady Chatterleys Lover* (Lawrence) 290
- Ladman, Cathy 187
- laikinas praktinis agnosticizmas (LPA) 67-68, 70
- Layfield, Stephen 356-361
- Lane, Brian 418
- Lane, Fox Robin 114, 116
- lapai 161
- Laplace, Pierre-Simon 66
- Larson, Edward J. 121-122, 123
- Latimer, Hugh 337
- Laughing Gas* (Wodehouse) 201
- Lawrence, Raymond J. 86
- Lear, Edward 98
- Lennon, John 23
- Leslie, John 167
- Letter to a Christian Nation* (Harris) 250, 272, 326
- Letting Go of God* (Sweeney) 271, 347-348
- Lewis, Clive Staples 13, 112
- Lewontin, Richard 183-184

- Liberty University 313
Life - How Did It Get Here? 139
Life of Brian, The (Monty Python) 224
Life of the Cosmos, The (Smolin) 168
Life Science, The (Medawar) 322
 limbas 383
Limits of Science, the (Medawar) 377, 406
 Lincoln, Abraham 289
 Lofting, Hugh 34
 Loftus, Elizabeth 339
Lords of the Golden Horn (Barber) 295
Los Angeles Times 44
Losing Faith in Faith (Barker) 348
 Lotas 259-261
 Luther, Martin 212, 222, 297, 308
- Mackie, John Leslie 102
 Madison, James 62, 65
 Magdalene Asylums, prieglaudos namai 340
Magdalene Sisters, The 339
 Mahometas: islamo sukūrimas 56, 310;
 karikatūros 45-48
 Maimonidas Mošė 275, 278
 Malallah, Sadiq Abdul Karim 311
 Malcolm, Norman 103
 Malcolm, Wayne 356, 359
 malda 84-85
 Marija, žr. Mergelė Marija
 Marx, Karl 299
 Masih, Augustine Ashiq „Kingri“ 310
 matoma šviesa 387-389
 Maxwell, James Clerk 119
- McGrath, Alistar 75
 McQuoid, Nigel 356, 359, 361
Meaning of Life, The (Monty Python) 324
 Medawar, Jean 322, 323-324
 Medawar, Peter 176, 322, 323-324, 377
 midjaniečiai 265
Mein Kampf (Hitler) 296, 298
 melavimas 253
 memai 212-223, religiniai 220-222
Meme Machine, The (Blackmore) 215, 218
 mempleksai 218-220, 220-221
Men Who Stare at Goats, The (Ronson) 394
 menas 222
 Mencken, Henry Louis 48, 249, 251, 355
 Mendel, Gregor 120
Mendel's Demon (Ridley) 162
Mensa Magazine 124
 Mergelė Marija 54, 55, 110, 111, 208
 Michėjo pranašystė 113, 114
 Mikelandželas 106
 Mill, James 254
 Mill, John Stuart 26, 254
 Miller, Kenneth 153
 Mills, David 64, 105
Mind of God, The (Davies) 40
Miracle of Theism, (Mackie) 102
 mirties baismė 314-316
 mirtis: požiūriai į mirtį 378-381;
 pomirtinis gyvenimas 382
Missionary Position, The (Hitchens) 315

- Myers, PZ 14-15, 90, 342
 Mytton, Jill 345-346, 349
 Mona Liza 109
 monoteizmas 56-57
 Monrealio policijos streikas 248-249
 Mooney, Chris 421
Moral Minds (Hauser) 234, 243
 moralė 229, 230-255
 moralės evoliucija 284-294, 327
 moralinės dilemos 243-247
 Morisi, Anna 334
 mormonizmas 56, 223
 Morris, Henry 358
 Mortara, Edgardo 333-338
 moterų padėtis 287-288, 293-294, 326
 Motina Teresė iš Kalkutos 315
 motyvas būti geram 252
 Mozart, Wolfgang Amadeus 106
 Mozė 94, 264-268, 276, 365
 Mueller, Andrew 47-48, 73
 Mullan, Peter 339-340
 Mulligan, Geoffrey 226-227
 multivisatos teorija 167-169
 Mūro dėsnis 294
 mutacijų dažnis 213-214
- Nacionalinė mokslų akademija (JAV) 121-122
 Nacionalinis mokslinio švietimo centras (*National Center for Science Education*) (JAV) 87
 Nambasas 227
 Napoleonas 66, 299
Natural Theology (Paley) 99
 natūralioji atranka: „kranas“ 95, 162, 180-181;
 atrinktas altruizmas 237-238; 241-243
 atsitiktinumai 134, 162;
 genų atranka 222-223;
 kaip sąmoningumo žadintoja 24, 134-135, 155-156, 166;
 netikimybė ir natūralioji atranka 133;
 pirmenybė šablonams 241;
 prieš protingo kūrėjo koncepciją 24, 99, 134, 163;
 replikatoriai 213;
 vaikų požiūris 200
Nature 121, 122
 Naughtie, James 360
 Naujasis koledžas (*New College*) (Oksfordas) 383-384
 Naujasis Orleanas 258-259
 Naujasis Testamentas 270-274
Nautilus 145
 Nehru, Jawaharlal 65-66
 neišmanymas 146-147
 nejudinamas judintojas 96
 nesupaprastinama sudėtinga sistema (*irreducible complexity*) 147, 149, 152-153
 nesusijusios sferos (*nonoverlapping magisteria* - NOMA) 75-82, 122, 176
 Neumann, John von 312
New York Times 49, 63, 86, 89, 274, 313
New Yorker 329
New Republic 292
New Statesman 44
 Newhart, Bob 83, 84-85
News of the World

- Newsday* 274
 Newton, Isaac 118, 142
 Nixon, James 44
 Nekerio kubas 109
 Nobelio premija 121, 124, 164,
 176,315
 Nojus 257, 358
Not By Genes Alone (Richerson and
 Boyd) 218
 nuodėmė 271-273
 nuolatinis principinis agnosticizmas
 (NPA) 67-68, 71, 78

 O'Casey, Sean 256
Observer 303
 OFSTED - valstybinė mokyklų
 kontrolės agentūra 359
On the Jews and their Lies (Luther)
 297
Onion 311, 342
 Operation Rescue, organizacija 315,
 318
Optimism: The Biology of Hope
 (Tiger) 209
 optinės iliuzijos 109-110, 177
Ordeal of Gilbert Pinfold, The
 (Waugh) 375
 origamis 215-217
Origin of Consciousness in the
 Breakdown of the Bicameral
 Mind, The (Jaynes) 374
Origin of Species, The (Darwin) 32,
 119, 143-144
Origins of Virtue, The (Ridley) 238
 Orwell, George 310
Our Cosmic Habitat (Rees) 76
 Owens, Jesse 294

 Owens, Karen 97

Oxford Companion to Philosophy 130

 pacifizmas 43
 paguoda 376-386: paguoda
 sužinojus naują faktą 378-379;
 paguodos teorija 188;
 tiesioginė fizinė paguoda 378
 Pagels, Elaine 273
 Paine, Thomas 57
 Pakartoto įstatymo knyga 266, 268
 Pakistanas: bausmė už šventvagystę
 310;
 reakcija į danų karikatūras 45-
 46, 48
 paklusnumas 195,
Pale Blue Dot (Sagan) 32, 386
 Paley, William 99
 Palin, Michael 324
 panteizmas 39-41
 Papua Naujosios Gvinėjos
 aborigenai 185
 Parfitt, Derek 424
 Pasaulinis prekybos centras 23, 327-
 328, 331
Pasija pagal Matą(Bach) 106
 Pascal, Blaise 125-127, 258
 Paskalio lažybos 125-127
 patriotizmas 254-255
 Paulius iš Taršo 57, 113, 272, 273,
 278, 299
 Paul, Gregory S. 251
 Peacocke, Arthur 120, 173
 pedofilija 338-339
 pedomorfozė 374
 Penn& Teller 150
 permo periodo rūšių išnykimas 67, 70

- Persinger, Michael 188
 Phelps, Fred 314
 Phillips, Kevin 309
 Pijus X, popiežius 383
 Pijus XII, popiežius 299
 Pinker, Steven 188, 248
 Pirsig, Robert M. 28
 placebo efektas 187
 planetų skaičius 158-159
Point Counter Point (Huxley) 104, 106
 Poitier, Sidney 294
 politeizmas 51-56
 Polkinghorne, John 120, 169, 172
 potlacio (*potlatch*) efektas 238-239
 Potter, Gary 314
 povo uodega 183
 Pradžios knyga 257, 259, 260, 262, 358
 pragaras 343-346
 pragaro namai 343
Price of Honour (Goodwin) 326
 priešastis: pirminė 177;
 veikiančioji priešastis 96-97
 prigimtinė nuodėmė 272
Probability of God, The (Unwin) 127
 projektinis elgesio prognozavimas 202-203
 protingas sumarymas (*Intelligent Design*) 81-82, 102, 133, 145-146, 147, 151-156,
 proto virusai 207, 209-210
 Pullman, Philip 151
 pulsarai 93
Quest in Paradise (Attenborough) 224
 Rafaelis 106
 Rahman, Abdul 310
 Rahner, Karl 14
 Rapture Ready, tinklalapis 275
 rasė, požiūris 287-288
 Rawls, John 286
Reading Judas (Pagels ir King) 273
 Reagan, Ronald 312
 Rees, Martin 35, 76, 163-167, 178
 regejimai 109, 110-111
 regresas 96
 rekonstrukcionistai 342
 religija: Darvino imperatyvas 182-186;
 grupinė atranka 189-192;
 išlikimo veiksnys 191-192;
 krovinių kultai 224-229;
 memų teorija 212-224;
 psichologinis polinkis 200-212;
 šalutinis kažko kito produktas 192-200;
 tiesioginis pranašumas 186-189
Religion Explained (Boyer) 55, 198
 Religious Coalition for Reproductive Choice, organizacija (JAV) 321
 Renfrew, Colin 189
 replikatoriai 213, 214
 reputacija 238
 Richerson, Peter 218
 Ričardo Dokinso racionalaus mąstymo ir mokslo skatinimo fondas (*Richard Dawkins Foundation for Reason and Science*) 30
 Ridley, Mark 162
 Ridley, Matt 146, 238

- Ridley, Nicholas 337
 RNR159
 Roberts, Keenan 342-343
 Roberts, Oral 52
 Robertson, Pat 258, 313
 Robeson, Paul 294
 Robinson, Jackie 294
Rocks of Ages (Gould) 76, 78
Romeo and Juliet (Shakespeare) 242, 243
 Romos katalikų bažnyčia: Hitlerio religija 296-297;
 kaltės vaidmuo 187;
 mempleksas 221;
 Mortaros pagrobimas 333-338;
 politeizmas 51-52;
 požiūris į abortus 80-81, 314-315;
 požiūris į santuoką 282-283;
 skaistyklos doktrina 383-385;
 smurtas prieš vaikus 339, 345;
 stebuklai 80-81
 Ronson, Jon 394
 Roosevelt, Franklin 88
Root of All Evil? (Channel Four) 23, 29, 341
 Rothschild, Eric 155
 Rothschild, Lionel 335
 Rumsfeld, Donald 291
 Ruse, Michael 88-91
 Rushdie, Salman 44, 47, 281
 Rusijos ortodoksų bažnyčia 296
 Ruskin, John 138
 Russell, Bertrand: „dangiškojo arbatinuko“ alegorija 72-74, 75, 91;
 apie netikėjimo slėpimą 118;
 apie tikėjimą ir mirtį 330;
 drąsus skepticizmas 126;
 neilgai tikėjęs ontologiniu argumentu 101-103;
 požiūris į mirtį 379
 Sacranie, Iqbal 47, 311
Sacred Depths of Nature, The (Goodenough) 34
 Saddam Hussein 128, 267, 295
 Sagan, Carl: apie meilę mokslui 386;
 apie nežemišką gyvybę 66-67, 91;
 apie požiūrį į Dievą 40-41;
 apie religiją ir Visatą 32-33;
Contact 93-94-,
Demon-haunted World 392;
Pale Blue Dot 32-33, 386
Salmon of Doubt, The (Adams) 136
 Sanhedrinai 275
 santuoka 282-283
 Sara 262
 Saudo Arabija: moterų padėtis 326;
 vahabizmas 269, 312
 saviapgaulė 208-209
 savižudybė: pagalba nusizudyti 381-382;
 teroristai savižudžiai 23, 329-330, 332
 Scarborough, Rick 45
 Schrodinger, Erwin 391
 Schubert, Franz 106, 107
Science and Christian Belief (Polkinghorne) 172
Science of Good and Evil, The (Shermer) 234, 247

- scientologija 223
 Scopes, John 307
 Scott, Eugenie 87
 Seaton, Niek 364
Secular Bible, The (Berlinerblau) 116
 seksualinė elgsena 186, 189, 242-243
 sekuliarizmas 58-66
Selfish Gene, The (Dawkins) 218, 235
Selfish Meme, The (Distin) 218
 Senasis Testamentas 50, 57, 130, 257-270, 272, 312: Dievas, žr. Jahvė
 Seneka, jaunesnysis 299
 SETI (Search for Extraterrestrial Intelligence) 91, 93, 94, 160
Seven Clues to the Origin of Life (Cairns-Smith) 150
 Shaheen, Naseeb 368
 Shaikh, Younis 310
 Shakespeare, William 106, 107, 243, 264, 368-369
 Shaw, George Bernard 186
 Sheen, Fulton J. 40
 Shennan, Stephen 218
 Sherman, Robert 63
 Shermer, Michael 123-124, 188, 205, 234, 247, 370, 386
 Shulevitz, Judith 89
 Siksto koplyčia 106
 Silver, Lee M. 408, 421
 simbiozė 236
 Singer, Peter, 246, 294, 417
Sins of Scripture, The (Spong) 256-257
Six Impossible Things Before Breakfast (Wolpert) 208
 Skaičių knyga 265
 skaisykla 383-384
 skausmas 189
 Skilling, Jeff 235
 Skrajojantis Makaroninis Monstras 15, 73, 74, 75
 slidžios nuokalnės argumentai 316-317
 smegenys: evoliucija 200, 393-394, 398-399;
 „dievo centras“ 188
 Smith, Joseph 223
 Smith, Ken 279
 Smythies, John 206
 Smolin, Lee 168-169, 178
 smurtas: psichologinis 339-349, 361;
 fizinis 338-341, 344-345
 Snowflakes, organizacija (JAV) 318
Social Evolution (Trivers) 208-209
 Sodoma ir Gomora 259-260
 Sookhdeo, Patrick 331-332
Soul of Science, The (Shermer) 386
 spalvos 399-400
 spamai 143-144, 161, 200
Spectator 331
 Spinoza, Benedict 39
 Spong, John Shelby 256-257
 Stalin, Josif 88, 128, 175, 295, 301
 Stamp, Dawkins M. 421
 Stannard, Russell 82, 120, 169, 303
 Stark, Pyte 65
 stebuklai 79-81, 82
 Stenger, Victor 102, 138, 164
 Sterelny, Kim 185
 Stevas, Norman St John 322

- stiklapintė (*Euplectella aspergillum*) 139-140
- stiprioji sąveika 164
- Stirrat, Michael 123
- strazdai 239
- Stubblebine, generolas 395-396
- sugedęs telefonas (žaidimas) 215, 217
- Sulloy, Frank 124
- Susskind, Leonard 138, 173
- Sutcliffe, Peter 108
- Sweeney, Julia 26, 271, 346-348
- Swinburne, Richard 79, 84-85, 170-171
- šėtonas 28, 111, 130, 329
- Šiaurės Airija: frakcijų pavadinimai 43, 362-364;
religinė kultūra 186;
švietimo segregacija 282;
tarpkonfesinis konfliktas 24, 280
- šikšnosparniai 237, 399, 400
- šikšnosparniai vampyrai 237
- šunys 399-400
- šventvagystė 309-311
- švietimas Airijoje 340-341
- švietimas, auklėjimas: amišų 353-355;
kreacionistų 355-361;
mokymas, kad tikėjimas yra dorybė 331-332;
religinis 365-369;
segreguotos mokyklos 282
- Table Talk* (Hitler) 298-299
- Talibanas: baudmės už homoseksualumą 312;
elgesys su moterimis 313-314, 326;
požiūris į meną 23, 269;
religinės pažiūros 267, 284, 311, 311-312
- Tamarin, George 276-277
- Tamilo tigras 331
- Tanerio paskaitų ciklas 30
- Tanos sala 225-228
- Tasmanijos vilkas 290
- Teilhard, de Chardin Pierre 176
- Teisėjų knyga 260, 263, 276
- teizmas 39-40, 56, 70-71, 74, 131, 165
- teleologinis argumentas 99, 201
- Templetono fondas (*Templeton Foundation*) 40, 82-83, 173-176, 369
- Templetono prizas 40, 102, 118, 120, 175-176, 308
- Tennyson, Alfred Lord 195
- teodicėja 130
- teokratija, amerikiečių krikščionių 309, 342
- Teresė Avilietė 207
- Teroristai 328-329
- teroristiniai aktai Londone (2005 m. liepa) 23, 327, 331
- teroristiniai aktai Madride 331
- Terry, Randall 315-316
Terror in the Mind of God (Juergensmeyer) 318
- Tėvai steigėjai 58-66
Thomas Jefferson: Author of America (Hitchens) 62
- Thomson, J. Anderson 166
- Tiger, Lionel 209

- tikėjimas 331-332
 Timonen, Josh, 13-14
Tin Men, The (Frayn) 204
 Tipler, Frank 157
 Toland, John 297
 Tonge, Jenny 355
 Trejybė 53-54, 175, 222
 triušio fosilijos ankstesniame nei
 kambro sluoksnyje 149
 Trivers, Robert 208, 236
 TTSS; žr. III tipo sekrecijos sistema
 Turing, Alan 312
 „Tvano geologija“ 358
 Twain, Mark 378-379, 381
- Unauthorized Version, The* (Lane
 Fox) 114, 116
Unweaving the Rainbow (Dawkins)
 234, 386
 Unwin, Stephen 127-131
 utilitarizmas 254, 316-317
- vahabizmas 269, 311
 vaiduokliai 111
 vaikai: abstraktus intencinio elgesio
 prognozavimas 203-204;
 įgimtas dualizmas 201, 202;
 intuityvūs teistai 201;
 įsivaizduoti draugai 371-376;
 įvaikinimas 241, 242;
 paklusnumas 194-198, 200, 209;
 religinės etiketės 282, 362-365;
 segreguotos mokyklos 282, 331-
 332, 353-355, 355-361;
 smurtas 338-349, 344-345;
 vaikų teisės 349-355
 valdžios teologija (*Dominion*
 Theology) 342
 vandenilis 164-165
 vanduo 158
 Vanuatu sala 225-227
 Vardy, Peter 355-356, 358, 360
 Veblen, Thorstein 238-239
 Venera 55
 Venter, Craig 120
 vergovė 188-189, 286-287, 294
 Vermes, Geza 228-229, 271, 273
Vice Versa (Anstey) 200-201
 Vidai, Gore 56
 Vidutinysis pasaulis 393, 395-396,
 398-400
 vienragis 73,
Virus of the Mind (Brodie) 218
 visagalybė 97
 visažinytė 97
 Voltaire 39, 57-58, 330
 Vodanas 51, 55, 74
 vudu kultas (Haityje) 349
- Wace, Henry 69
 Wagner, Richard 369
 Wallace, Alfred Russel 138, 139
 Ward, Keith 172-173
 Ward, Lalla 23, 118
 Warraq, Ibn 51, 117, 331
Washington Post 313
 Washington, George 59, 65
 Watchtower Bible and Tract Society,
 organizacija 139-141
 Watson, James 120-121
 Watts, Isaac 279
 Waugh, Auberon 179
 Waugh, Evelyn 17, 50, 375
 Weinberg, Steven 33, 270
 Wells, George Albert 117

- Wells, Herbert George 292
- Whitcomb, John C. 358
- White, Gilbert 34
- Why Gods Persist* (Hinde) 198, 365
- Why Good is Good* (Hinde) 234
- Why I Am Not a Muslim* (Warraq)
51, 331
- Why We Love* (Fisher) 205
- Wickramasinghe, Chandra 132
- Wilde, Oscar 212
- William of Wykeham 384
- Williamson, Hugh Ross 67
- Wilson, Andrew Norman 114, 117
- Wilson, David S. 190
- Wilson, Edward O. 88, 371, 386
- Winston, Robert 35
- Wise, Kurt 307-309
- Witham, Larry 121-122, 123
- Wittgenstein, Ludwig 393, 394
- Wodehouse, Pelham G. 201, 368
- Wolpert, Lewis 208, 392
- Wuthering Heights* (Bronte) 106
- Zahavi, Amotz 238-240
- Zenonas 101-102
- žalieji žmogeliukai 93
- Žemės orbita 157-158
- žydai: antižydiškos arabų karikatūros
48;
Einšteinas 37-38;
galimybė būti išrinktiems JAV
26;
Hitlerio politika žydų atžvilgiu
37, 297;
holokaustas 85;
krikščionių antisemitizmas 214,
297;
lobistai JAV 27, 63;
Mortaros pagrobimas 333-338;
religinė homogamija 283;
religinis tikėjimas 35, 57, 73,
279-280;
vaikų lojalumas judaizmui 276-
279
- žmogaus embrionai 314-322, 325
- žmogaus genomo projektas 120
- žmonių aukojimas 350-352
- žuvelės sanitarės, ir reputacija 238
- žvaigždės 68, 91-92, 162-164, 168-
169

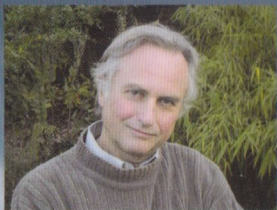
Richard Dawkins
DIEVO ILIUZIJA

Iš anglų kalbos vertė Elena Belskytė
Redagavo Romualda Poškienė
Koregavo Jaroslav Vetrov, Lina Paliokaitė ir Julius Mikalajūnas
Viršelio dailininkas *Teodoras Poškus*
Maketavo *Audris Šimakauskas*

Išleido UAB „Vega line“
Žirmūnų g. 115-71, LT-09118, Vilnius
Tel. +370 640 69994
El. paštas: info@vegaline.lt
www.vegaline.lt

Spausdino UAB „Sapnų sala“
Moniuskos g. 21, LT-08121 Vilnius
www.sapnusala.lt

Tiražas 2000 egz.

Žymus mokslininkas ir atviras ateistas Ričardas Dokinsas šioje knygoje, kuri sukėlė sensaciją ir tapo perkaamiausia JAV ir Didžiojoje Britanijoje, taikliai, aistringai ir dažnai su humoru parodo religinio tikėjimo nepagrįstumą. Pasitelkdamas griežtą logiką ir sąmojų, Dokinsas sutriuškina argumentus už religiją, įrodo, kad aukščiausiosios būtybės egzistavimas yra visiškai netikėtinas. Jis įtikinamai parodo, kad religija yra ne tik iracionali, bet ir žalinga. Antrojo leidimo pratarmėje Dokinsas atsako į kai kuriuos kontroversiškus klausimus, kilusius pasirodžius jo knygai. Puikiai argumentuota ir provokuojanti knyga ragina mus visus pasitikrinti savo pažiūras, kad ir kokios jos būtų.

Geriausia metų knyga išrinko:

The Economist, Financial Times, San Francisco Chronicle, Salon, St. Louis-Dispatch, Capital Times, Kirkus Reviews ir kiti leidiniai.

Įtraukta į skaitomiausių knygų sąrašą „Book Sense“.

Per žmonijos istoriją tikėta į visokius dievus, tačiau daugumos jų atžvilgiu visi mes – ateistai. Kai kurie iš mūsų dar nuoseklesni – netiki ir į tą vieną dievą.

RICHARD DAWKINS

ISBN 978-609-95168-1-3

9 786099 516813

www.vegaline.lt